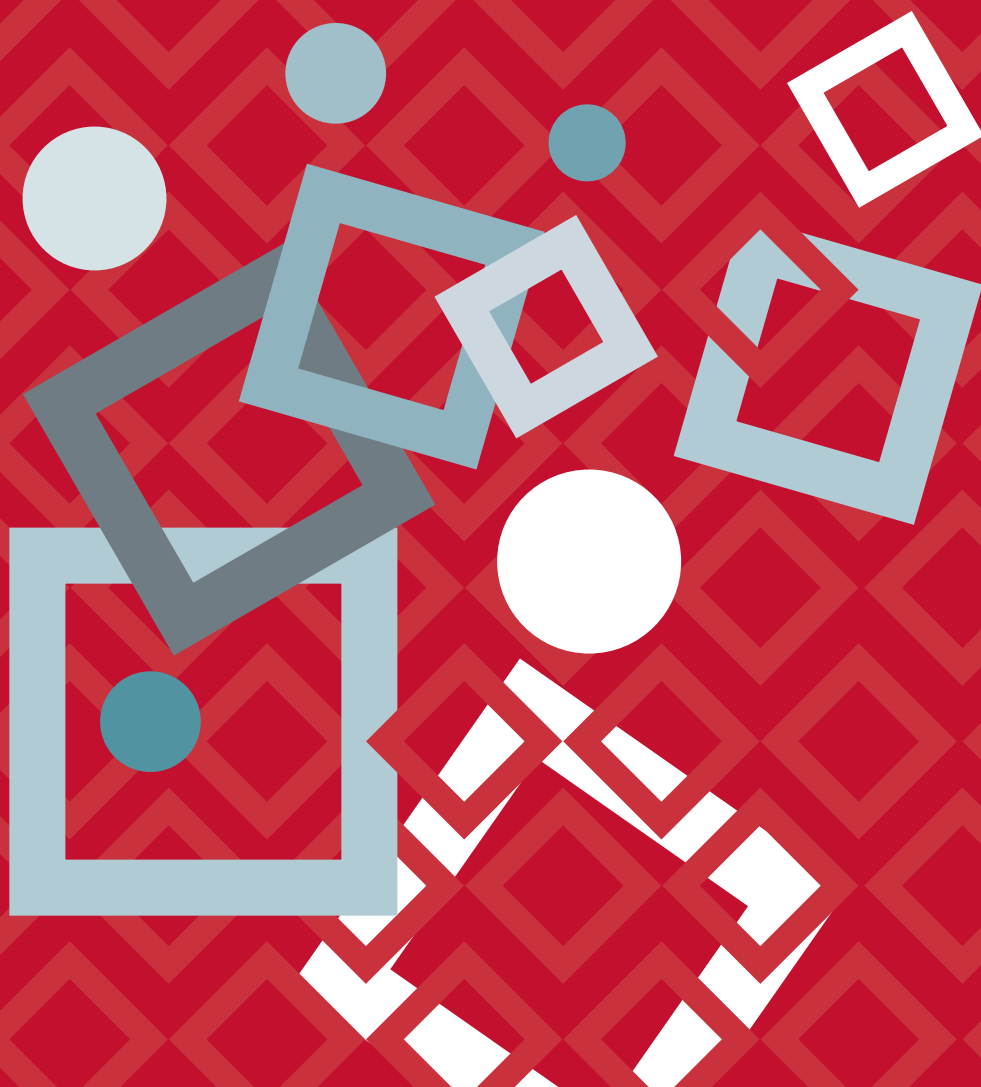

RAZNOLIKOST V RAZISKOVANJU ETNIČNOSTI: IZBRANI POGLEDI IV

Uredila:
Janez Pirc in Lara Sorgo

RAZNOLIKOST V RAZISKOVANJU ETNIČNOSTI: IZBRANI POGLEDI IV

Uredila:
Janez Pirc in Lara Sorgo

Ljubljana 2025

Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi IV

Uredila:

Janez Pirc in Lara Sorgo

Recenzenta:

dr. Boštjan Udovič, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

dr. Daniel Wutti, Univerza za pedagoško izobraževanje na Koroškem, Celovec

Jezikovni pregled:

Nina Barlič

Prevod povzetkov:

Nina Barlič

Oblikovanje in prelom:

Mateja Vrbinc

Tisk:

Demat d. o. o

Naklada:

200 izvodov

Izdajatelj:

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana

Zanj:

Sonja Novak Lukanović

Ljubljana 2025

© 2025, Inštitut za narodnostna vprašanja

Objavljeni prispevki izražajo stališa avtorjev.

DOI 10.69070/2026_1

Cena: 20,00 €

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.15(=163.6)(082)

323.15(497.4)(082)

316.347(082)

RAZNOLIKOST v raziskovanju etničnosti : izbrani pogledi IV / uredila Janez Pirc in Lara Sorgo ; [prevod povzetkov Nina Barlič]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2025

ISBN 978-961-6159-93-7

COBISS.SI-ID 264592387

--

Kazalo

Uvodne besede	7
Romana Bešter, Mojca Medvešek in Janez Pirc	13
Priseljenci v sistemu socialne varnosti v Sloveniji	
Robert Devetak	53
»'Avanti via Italia!' se je čulo povelje laškega častnika«: potek odhoda slovenskega prebivalstva v begunstvo z območij, ki jih je med prvo svetovno vojno zasedla Italija	
Barbara Duvnjak Turšič in Barbara Riman	75
Pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem v spletnih različicah slovenskih medijev (2015–2025)	
Ružica Jakešević	105
Perceptions of Majority–Minority Relations, Integration and Social Inclusion: Croatia and Slovenia in Comparative Perspective	
Damir Josipovič	127
Hrvati na ozemlju današnje Slovenije (1910–2002) – številčni in prostorski razvoj tradicionalnega območja poselitve kot okvira za manjšinsko zaščito s poudarkom na analizi popisa 1910 in na poselitvi v obmejnem pasu	
Danijel Grafenauer in Matjaž Klemenčič	147
Politična participacija slovenskih avtohtonih manjšin in slovenskih izseljencev – študija primerov koroških Slovencev in slovenskih Američanov po drugi svetovni vojni	
Mojca Medvešek	185
Uresničevanje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur: sistemski izzivi in perspektive staršev	

Oskar Mulej	213
Manjšinsko vprašanje, disimilacija in bistvo narodnosti: Josip Wilfan in vprašanje Judov v Nemčiji, 1933–1934	
Katalin Munda Hirnök in Sonja Novak Lukanović	237
Mnenja mladih o pomenu narodnostne šole v Porabju	
Noémi Nagy	255
To Recognize or Not to Recognize? The Concept and Recognition of Minorities in Slovenia in Light of International Monitoring	
Janez Pirc in Romana Bešter	285
Romski pomočniki v slovenskih osnovnih šolah: zgodovinski razvoj, vloga in pomen	
Lara Sorgo	309
Matična domovina v očeh mladih pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji	
Natko Štiglić	331
Primerjalna analiza kulturne diplomacije Republike Slovenije v sosednjih državah (2006–2023)	
Sabina Zorčič	359
Izkušnje in mnenja staršev o pouku romščine in romske kulture	
Mitja Žagar	385
O pristopih in metodologiji raziskovanja kompleksnih dinamičnih družbenih pojavov, objektivnosti ter financiranju in evalvaciji raziskovanja in znanosti (znanstveni esej)	

Uvodne besede

Leta 2025 Inštitut za narodnostna vprašanja obeležuje pomembno obletnico – sto let svojega delovanja, ki pomeni stoletje sistematičnega znanstvenoraziskovalnega dela na področju manjšinskih in etničnih študij ter proučevanja narodnostnega vprašanja. To visoko obletnico zaznamujemo tudi z izdajo znanstvene monografije *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi IV*. Ta se vsebinsko umešča v široko raziskovalno polje aktualnih vprašanj, povezanih z manjšinami in etničnostjo v Sloveniji ter v njenem širšem regionalnem in evropskem kontekstu. Skupni niti vseh prispevkov v monografiji sta razumevanje družbene raznolikosti kot trajne in temeljne značilnosti sodobnih družb ter kritična analiza načinov, s pomočjo katerih se ta raznolikost institucionalno ureja, politično upravlja in udejanja v vsakdanjem življenju.

Prispevki avtoric in avtorjev obravnavajo etnične manjšine, priseljence in potomce priseljencev v presečišču ključnih družbenih podsistemov – socialne države, izobraževanja, kulture, medijev, politike in zgodovinskega spomina. Prispevki segajo od raziskav aktualnih politik integracije, dopolnilnega pouka maternih jezikov, vloge romskih pomočnikov in kulturne diplomacije do analiz medijskih reprezentacij, politične participacije manjšin ter zgodovinskih izkušenj migracij in manjšinske politike v 20. stoletju. S tem prispevajo k razumevanju manjšinskih vprašanj ne le kot institucionalnega ali pravnega problema, temveč kot kompleksnega družbenega procesa.

Pričujoča znanstvena monografija v seriji *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi* prinaša petnajst prispevkov raziskovalk in raziskovalcev Inštituta za narodnostna vprašanja, poleg njih pa še raziskovalcev in raziskovalk iz tujine, ki so začasno gostovali na inštitutu, ter nekdanjega dolgoletnega inštitutskega sodelavca. Prispevki predstavljajo ugotovitve njihovega najnovejšega raziskovalnega dela, ki je potekalo v okviru različnih raziskovalnih projektov, raziskovalnih programov in strokovno-raziskovalnih nalog.

Monografija se začne s prispevkom Romane Bešter, Mojce Medvešek in Janeza Pirca z naslovom *Priseljenci v sistemu socialne varnosti v Sloveniji*. Obravnava položaj priseljencev v Sloveniji na presečišču priseljevanja, socialne države in integracije. Avtorji izpostavljajo, da družbene in demografske spremembe povečujejo pritiske na socialno državo ob hkratni rasti etnične in

kulturne raznolikosti prebivalstva. Uspešna integracija, ki temelji na enakih pravicah in enakopravni vključenosti v družbene sisteme, je ključna za družbeno kohezijo, vendar v praksi pogosto prihaja do odstopanj od tega načela. Zaostrovanje pogojev za dostop do socialnih prejemkov priseljence pogosto postavlja v manj upravičen položaj, kar lahko vodi v njihovo izključevanje ter negativno vpliva na širše integracijske procese.

V drugem prispevku z naslovom »*'Avanti via Italia!' se je čulo povelje laškega častnika*«: *potek odhoda v begunstvo slovenskega prebivalstva z območij, ki jih je med prvo svetovno vojno zasedla Italija*, Robert Devetak obravnava prisilni odhod slovenskega civilnega prebivalstva z območij, ki jih je po maju 1915 zasedla italijanska vojska. Po ustalitvi soške fronte je italijanska vojaška oblast izvedla evakuacijo, zaradi katere so bili prebivalci primorani zapustiti domove in poiskati zatočišče na različnih koncih Italije. Na podlagi časopi-snih virov in osebnih pričevanj prispevek analizira razmere ob zasedbi ter potek evakuacije v posameznih delih dežele Goriška in Gradiška, pri čemer v ospredje postavlja izkušnje, spomine in človeško razsežnost begunskih usod.

Prispevek Barbare Duvnjak Turšič in Barbare Riman *Pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem v spletnih različicah slovenskih medijev (2015–2025)* analizira zastopanost pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem v izbranih slovenskih medijih v zadnjem desetletju. Izhaja iz vprašanj o medijski prisotnosti manjšine, vsebinskih poudarkih ter razlikah v poročanju glede na medijski format. Ugotovitve kažejo, da ureditev slovenskega medijskega prostora še vedno daje prednost tiskanim medijem, kar se odraža v omejeni vidnosti manjšine v spletnih vsebinah. Avtorici zaključujeta, da je njena medijska zastopanost predvsem posledica zakonodajnih in organizacijskih okvirov medijev, pri čemer ostaja poročanje količinsko in vsebinsko omejeno, zato poudarjata potrebo po bolj kontinuiranem in poglobljenem medijskem spremljanju slovenske manjšine na Hrvaškem.

Ružica Jakešević v prispevku *Perceptions of Majority–Minority Relations, Integration, and Social Inclusion: Croatia and Slovenia in Comparative Perspective* primerjalno analizira odnose med večino in manjšinami ter procese integracije in socialne vključenosti etničnih oziroma narodnih manjšin na Hrvaškem in v Sloveniji. Prispevek temelji na rezultatih mednarodnega raziskovalnega projekta *LEGITIMULT*, v okviru katerega so bila med drugimi obravnavana vprašanja o odnosih med večino in manjšinami, integraciji ter socialni vključenosti pripadnikov manjšinskih skupnosti med pandemijo covida-19. Avtorica se osredotoča na Hrvaško in Slovenijo, ki kljub podobnemu zgodovinskemu ozadju in primerljivim modelom pravnega varstva manjšin izkazuje različne pristope, lokalne posebnosti in zgodovinske okoliščine pri oblikovanju in priznanju manjšinskih skupnosti.

Damir Josipovič v prispevku *Hrvati na ozemlju današnje Slovenije (1910–2002) – številčni in prostorski razvoj tradicionalnega območja poselitve*

kot okvira za manjšinsko zaščito s poudarkom na analizi popisa 1910 in na poselitvi v obmejnem pasu analizira številčni in prostorski razvoj hrvaškega prebivalstva na območju Slovenije. Pri tem posebej izpostavlja obmejni pas ob slovensko-hrvaški meji in rekonstrukcijo podatkov popisov iz let 1910, 1921 in 1931. Analiza teh podatkov omogoča opredelitev območij zgodovinske in tradicionalne prisotnosti Hrvatov kot izhodišča za razpravo o ustreznih modelih manjšinske zaščite. Avtor ugotavlja, da bi bila mogoča teritorialna zaščita po vzoru narodno mešanih območij, vendar kot primernejšo rešitev predlaga koncept regionalno zaščitene kulturne krajine, ki upošteva specifičen historični in etnično-demografski razvoj obmejnega prostora.

Prispevek Danijela Grafenauerja in Matjaža Klemenčiča *Politična participacija slovenskih avtohtonih manjšin in slovenskih izseljencev – študija primerov koroških Slovencev in slovenskih Američanov po drugi svetovni vojni* primerjalno obravnava politično participacijo koroških Slovencev kot avtohtone manjšine in slovenskih Američanov kot priseljenke skupnosti. Metodološko se prispevek opira na kritično analizo virov, primerjalni in interdisciplinarni pristop ter globinske intervjuje. Pri slovenskih Američanih avtorja izpostavi vlogo etničnih organizacij, župnij, narodnih domov in tiska pri ohranjanju identitete in vključevanju v politične procese. Analiza koroških Slovencev pri naša zgodovinski pregled njihove politične organiziranosti od leta 1918 dalje, vključno s plebiscitnim obdobjem, povojnimi razmerami in institucionalno utrditvijo prek krovnih organizacij manjšine in političnih strank.

Prispevek *Uresničevanje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur: sistemski izzivi in perspektive staršev* avtorice Mojce Medvešek obravnava urešničevanje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur (DPMJK) za otroke drugih narodnosti v Sloveniji z vidika staršev. Izpostavlja razkorak med normativno zastavljeno jezikovno politiko in njeno izvedbo, pri čemer analiza temelji na administrativnih podatkih Ministrstva za vzgojo in izobraževanje ter na empirični raziskavi med učitelji DPMJK in starši. Ugotovitve kažejo na visoko zadovoljstvo staršev s pedagoškimi vidiki pouka, medtem ko slabše ocenjujejo organizacijske in prostorske pogoje. Kot osrednje izzive izpostavljajo neusklajenost urnikov in pomanjkanje podpore šol. Analiza razkriva tudi prostorsko neenakomerno dostopnost DPMJK, ki je močno odvisna od odločitev posameznih šol in vključevanja v javni poziv ministrstva, pri čemer se del pouka izvaja zunaj uradne sheme sofinanciranja.

Oskar Mulej se v prispevku *Manjšinsko vprašanje, disimilacija in bistvo narodnosti: Josip Wilfan in vprašanje Judov v Nemčiji, 1933–1934* osredotoča na delovanje in razmišljanje Josipa Wilfana, vidnega slovenskega tržaškega politika in predsednika Evropskega kongresa narodnosti, v enem najbolj kritičnih obdobjih delovanja te organizacije po vzponu nacizma v Nemčiji. Tamkajšnje organizirano preganjanje Judov je kongres potisnilo v notranjo krizo, saj so judovski predstavniki zahtevali jasno obsodbo nacistične politike, medtem ko

so se predstavniki nemških manjšin takšni obsodbi izogibali. Na podlagi analize arhivskega gradiva in drugih zgodovinskih virov prispevek rekonstruira Wilfanovo ravnanje ob notranjih napetostih v kongresu ter razčlenjuje njegovo korespondenco z različnimi akterji znotraj in zunaj organizacije.

Katalin Munda Hirnök in Sonja Novak Lukanović v prispevku *Mnenja mladih o pomenu narodnostne šole v Porabju* obravnavata poglede mladih pripadnikov slovenske manjšine v Porabju na pomen narodnostne šole in vlogo slovenščine v vsakdanjem življenju. Prispevek izhaja iz opisa modela narodnostnega izobraževanja na Madžarskem, ki v Porabju poteka predvsem v okviru dveh dvojezičnih osnovnih šol, medtem ko se slovenski jezik kot narodnostni jezik poučuje tudi na drugih šolah. Na podlagi polstrukturiranih intervjujev z mladimi analizira rabo porabščine oziroma slovenščine v družini in lokalnem okolju, izkušnje pri učenju jezika ter predstave o njegovi prihodnji uporabnosti.

V prispevku *To Recognize or Not to Recognize? The Concept and Recognition of Minorities in Slovenia in Light of International Monitoring* Noémi Nagy obravnava sistem varstva manjšin v Sloveniji. Ta je kljub etnično raznoliki družbeni stvarnosti ustavno omejen le na priznanje madžarske in italijanske narodne skupnosti. Romi uživajo delno ustavno varstvo, medtem ko so številne etnične skupine z območja nekdanje Jugoslavije pravno priznanje dosegle šele v zadnjem obdobju. Kljub svoji številčnosti nove skupnosti in nemško govoreče prebivalstvo z dolgo zgodovinsko prisotnostjo na ozemlju Slovenije niso vključene v varstvo po Okvirni konvenciji Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin. Prispevek najprej ponudi pregled slovenske zakonodaje s področja etničnih manjšin, nato pa jo kritično ovrednoti v luči ugotovitev mednarodnih nadzornih teles. Na podlagi poglobljene analize dokumentov mednarodnih nadzornih organov avtorica ugotavlja, da slovenski sistem varstva manjšin vsaj na konceptualni ravni ni skladen z mednarodnimi obveznostmi države, kar se kaže v kritikah zaradi vztrajanja pri nejasnem in nedoločenem pojmu »avtohtonosti«, restriktivnega priznavanja in zagotavljanja posebnega varstva različnih etničnih skupin, neupravičenega razlikovanja med romskimi skupnostmi ter še vedno nerešene problematike »izbrisanih«.

Janez Pirc in Romana Bešter v prispevku *Romski pomočniki v slovenskih osnovnih šolah: zgodovinski razvoj, vloga in pomen* analizirata pravni okvir in vlogo romskih pomočnikov v slovenskih osnovnih šolah ter njihov pomen za vključevanje romskih otrok v izobraževanje. Prispevek prikaže prehod od projektnega ukrepa k sistemsko urejeni rešitvi. Na podlagi empirične raziskave avtorja ugotavljata, da romski pomočniki opravljajo kompleksno in večplastno vlogo v šolskem okolju. Njihovo delo vključuje pedagoško podporo učencem, posredovanje med šolo in starši, reševanje konfliktov, spodbujanje rednega obiskovanja pouka ter krepitev zaupanja med šolo in romsko skupnostjo. Prisotnost romskih pomočnikov pozitivno vpliva na učne dosežke, šolsko

klimo in medkulturno razumevanje. Hkrati prispevek opozarja na izzive, kot so preobremenjenost, negotove zaposlitvene razmere, neenotno razumevanje njihove vloge ter pomanjkanje sistematičnega spremljanja učinkov njihovega dela.

Prispevek Lare Sorgo *Matična domovina v očeh mladih pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji* analizira razumevanje pojma matične domovine med mladimi pripadniki italijanske narodne skupnosti. Na podlagi kvalitativne analize fokusne skupine avtorica pokaže, da je ta koncept pogosto nejasen ali slabo artikuliran in umeščen v kontekst večplastnih in fluidnih identitet. V narodnostno mešanem okolju se nacionalna pripadnost prepleta z lokalno, pri čemer slednja izstopa kot najmočnejša referenca. Raziskava razkriva, da identifikacija z matično domovino ne sledi preprosti delitvi med Italijo in Slovenijo, temveč se oblikuje kot odprt, kontekstualno pogojen proces. Pri oblikovanju predstav o matični domovini imata osrednjo vlogo jezik in zgodovina, ki ju mladi razumejo kot ključna elementa svoje pripadnosti.

V prispevku *Primerjalna analiza kulturne diplomacije Republike Slovenije v sosednjih državah (2006–2023)* Natko Štiglic na podlagi kvalitativne analize letnih poročil slovenskega Ministrstva za zunanje in evropske zadeve sistematično primerja obseg, vrste in vsebinske poudarke kulturnih projektov, ki jih je Slovenija izvajala v sosednjih državah. Analiza pokaže, da je bila kulturna diplomacija razmeroma raznolika in bogata po vsebini, vendar med državami niso zaznane enake stopnje intenzivnosti in strateške usklajenosti. Ugotovitve razkrivajo tudi omejitve, povezane predvsem z institucionalno podporo in dolgoročnim načrtovanjem, hkrati pa nakazujejo možnosti za izboljšanje učinkovitosti kulturne diplomacije.

Sabina Zorčič v prispevku *Izkušnje in mnenja staršev o pouku romščine in romske kulture* obravnava poglede romskih staršev na dopolnilni pouk romskega jezika in kulture v Sloveniji. Izhaja iz dejstva, da romski otroci vstopajo v izobraževalni sistem z različnimi jezikovnimi kompetencami v slovenščini in romščini ter brez možnosti sistematičnega izobraževanja v svojem prvem jeziku. Prispevek poudarja pomen zgodnjega vključevanja romskih otrok v vrtce, nujnost dodatnega učenja jezika izobraževanja ter vključevanje romskega jezika in kulture v kurikulum. Ugotavlja, da starši dopolnilni pouk doživljajo kot pomembno dodano vrednost ter kot pozitiven prispevek k večji vključenosti romskih otrok v šolski proces. Takšen model pouka lahko dolgoročno prispeva k boljši učni uspešnosti in pozitivnejšemu odnosu do izobraževanja. Avtorica izpostavi tudi sociolingvistične razlike med Prekmurjem in Belo krajino ter njihov vpliv na jezikovno samozavest in identiteto romskih govorcev.

Zadnji prispevek v monografiji je znanstveni esej Mitje Žagarja *O pristopih in metodologiji raziskovanja kompleksnih dinamičnih družbenih pojavov, objektivnosti ter financiranju in evalvaciji raziskovanja in znanosti*. Avtor v njem

reflektivno povzema in kritično ovrednoti tematska in metodološka izhodišča svoje večdesetletne raziskovalne kariere ter razmišlja o primernih pristopih k proučevanju kompleksnih in dinamičnih družbenih pojavov. Osrednji del eseja je namenjen metodološkemu vprašanju družboslovnega in humanističnega raziskovanja. Pri tem posebno pozornost posveča vprašanju objektivnosti in subjektivnosti, ideološki in vrednostni pogojenosti znanstvenega dela ter etičnim dilemam raziskovanja. Esej se osredotoča še na sistemske vidike delovanja raziskovanja in znanosti, zlasti na problematiko financiranja in organizacije znanstvenega dela v Sloveniji in širšem prostoru.

Prispevki v monografiji tvorijo vsebinsko bogato in analitično poglobljeno celoto, ki osvetljuje pretekle in sodobne razsežnosti manjšinskih vprašanj ter ponuja pomembna izhodišča za nadaljnje raziskave in oblikovanje politik. Njihov skupni imenovalec je kritična refleksija razkoraka med normativnimi okviri in dejanskim uresničevanjem pravic ter med deklarativnim priznavanjem družbene raznolikosti in njenim konkretnim institucionalnim in vsakdanjim upravljanjem. Avtorice in avtorji pri tem dosledno opozarjajo na pomen zgodovinskega konteksta, prostorskih specifik, medijskih reprezentacij, izobraževalnih politik ter zaznav pripadnosti in identitete. Pričujoča monografija tako ne prispeva zgolj k poglobljenemu razumevanju posameznih tematskih področij, temveč odpira tudi širši metodološki in konceptualni razmislek o raziskovanju kompleksnih, večplastnih in dinamičnih družbenih pojavov, s čimer se uveljavlja kot pomemben znanstveni prispevek in relevantna referenčna točka za nadaljnje raziskave, strokovne razprave ter oblikovanje bolj vključujočih politik na področju etničnosti in manjšin.

Janez Pirc in Lara Sorgo

Romana Bešter, Mojca Medvešek
in Janez Pirc

Priseljenci v sistemu socialne varnosti v Sloveniji

Izvleček

Pri opredelitvi problema raziskave se osredotočamo na situacijo v Sloveniji na presečišču treh področij: priseljevanja, socialne države in integracije. Izhajamo iz dveh dejstev: a) v Sloveniji zaradi različnih dejavnikov naraščajo potrebe po zviševanju izdatkov za storitve in dajatve v okviru socialne države in b) v Sloveniji obstaja etnična/kulturna heterogenost, ki se bo zaradi potreb po priseljevanju v prihodnosti najverjetneje še povečevala. Za obstoj stabilnosti, kohezije in solidarnosti v družbi je pomembno, da so vsi njeni deli dobro integrirani. V teoriji uspešna integracija predpostavlja enake pravice in enakopravno vključenost vseh članov družbe v vse sfere družbenega življenja, tudi v sistem socialne varnosti. V praksi pa pogosto prihaja do odstopanj od teoretičnega ideala. Naraščanje potreb po izdatkih za socialno varnost lahko vodi v zaostrovanje pogojev za upravičenost do socialnih prejemkov in pri tem večinsko prebivalstvo priseljence pogosto obravnava kot skupino, ki je manj upravičena do prejemkov. Zaradi tega se lahko pojavijo težnje po izključevanju priseljencev iz sistema socialne varnosti oziroma po omejevanju njihovih pravic na tem področju, kar lahko sproži verižno reakcijo tudi na drugih področjih.

Zastavljamo si vprašanje, kakšen je v Sloveniji položaj priseljencev na področju socialne varnosti. Vprašanje naslavljamo z različnih vidikov: zakonodaje, politik in institucionalnega okvira, dejanskega položaja priseljencev na področju socialnih transferjev (število prejemnikov in vrste transferjev) in odnosa prebivalstva do vključevanja priseljencev v sistem socialne varnosti.

Ugotovljamo, da je pri večini kazalnikov s področja socialnega varstva opazen slabši položaj priseljencev in potomcev priseljencev v primerjavi s prebivalci, rojenimi v Sloveniji, brez priseljskega ozadja. Se pa tudi znotraj populacij priseljencev in potomcev priseljencev kažejo razlike. Velik del kazalnikov kaže na to, da so priseljenci, rojeni v državah nečlanicah EU, v

slabšem položaju kot priseljenci, rojeni v državah članicah EU, ter da so ženske (priseljenke in potomke priseljencev) posebej ranljiva skupina.

Ključne besede: priseljenci, socialna varnost, dostop do socialnih pravic, welfare šovinizem, Slovenija

1 Uvod

Preplet procesov priseljevanja, razvoja socialne države in oblikovanja integracijskih politik v Sloveniji ustvarja specifične izzive pri vključevanju priseljencev v sistem socialne varnosti. Naraščajoče potrebe po socialnih storitvah in dajatvah, ki izhajajo tako iz demografskih sprememb kot iz socialnih neenakosti, sovpadajo s povečevanjem kulturne in etnične heterogenosti družbe. Uspešna integracija v tem kontekstu predpostavlja ne le dostop do trga dela, temveč tudi enakopraven dostop do sistemov socialne varnosti. Vendar številni pokazatelji razkrivajo, da ta dostop v praksi ni enako omogočen vsem.

Vprašanje dostopa priseljencev do socialne varnosti je ena izmed osrednjih točk sodobnih razprav o integraciji, pravičnosti in vzdržnosti socialnih držav. V ospredje stopa temeljna napetost med normativnim idealom univerzalizma, tj. načelom, da so temeljne socialne pravice zagotovljene vsem prebivalcem, ter dejanskimi politikami selektivnosti, ki določajo pogoje dostopa glede na pravni status, dolžino bivanja ali državo izvora.

V zadnjem desetletju je v evropskih in slovenskih razpravah vse več pozornosti usmerjene na pojav *welfare* šovinizma, tj. selektivne podpore socialni državi, ki vključuje »naše«, a izključuje »druge«, zlasti priseljence. Ta koncept ponuja ključen analitični okvir za razumevanje razkoraka med univerzalističnimi načeli in praksami selektivnosti.

Prispevek analizira, kakšen je v Sloveniji formalni in dejanski položaj priseljencev v sistemu socialne varnosti, pri čemer ga obravnava skozi tri dimenzije: (1) pravno-politično-institucionalni okvir, ki določa pogoje za dostop do socialnih pravic, (2) dejansko vključenost priseljencev v sistem socialnih transferjev ter (3) odnos večinskega prebivalstva do vključevanja priseljencev v socialno državo.

S tem prispevek zapolnjuje raziskovalno vrzel: čeprav obstajajo številne študije o pravnih okvirih in javnem mnenju, manjka celovit pristop, ki bi združil normativne, empirične in družbeno-perceptivne razsežnosti dostopa do socialne varnosti. Kombinacija pravne analize, empiričnih podatkov in percepcij javnosti tako predstavlja pomembno analitično dodano vrednost v slovenskem prostoru.

2 Teoretični okvir in raziskovalna izhodišča

Integracija v kontekstu socialne države predpostavlja tako formalno kot dejansko enakost v dostopu do pravic. Gre za enakost v normativnem smislu (v zakonodaji in politikah) ter za dejansko enakopravnost pri uveljavljanju teh pravic. Razlike med obema ravnema so v literaturi pojasnjene skozi tri med seboj povezane koncepte, ki skupaj tvorijo teoretično ogrodje tega prispevka.

a) Institucionalna selektivnost: Dostop do socialnih pravic pogosto temelji na formalnih načelih enakosti, a se v odnosu do priseljencev v praksi uveljavljajo selektivni pogoji, vezani na dovoljenja za prebivanje, državljanstvo ali dolžino prebivanja. Loxa (2025) opozarja, da se pod navidezno univerzalnimi standardi EU vzpostavljajo pravne in simbolne meje med »notranjimi« in »zunanjiimi« upravičenci. Manfredi (2025) analizira razdrobljeno ureditev dostopa do socialnih transferjev za državljane tretjih držav v EU ter pokaže, da nacionalna implementacija pogosto vodi v sistemske neenakosti. Podobno Passalacqua in Grossio (2023) ugotavljata, da primarno pravo EU ne vsebuje celovitega načela, ki bi državljanom tretjih držav zagotavljalo enak dostop do socialnih prejemkov. Na primeru Italije opozarjata, da se v praksi vzpostavljajo številne administrativne ovire, ki de facto izključujejo nekatere skupine priseljencev iz sistema socialne varnosti – zlasti tiste brez stabilnega ali dolgoročnega statusa, kar je bilo še posebej izrazito v času pandemije COVID-19 (Passalacqua & Grossio 2023). Institucionalna selektivnost se tako kaže kot strukturna značilnost sodobnih socialnih držav.

b) Interakcija med trgom dela in socialno državo: Dostop do s prispevki pogojenih socialnih pravic je pogosto vezan na predhodno vključenost na trg dela, kar omejuje možnosti za tiste v prekrasnih oblikah zaposlitve. Kvist (2004) ugotavlja, da so številne države kot odgovor na strah pred *welfare migration* zamejile dostop do pravic z zakonodajnimi spremembami. Barbieri in Scherer (2009) za Italijo, Kogan (2007) za širši evropski kontekst ter Banaś, Wontorczyk in Kulisz (2024) za priseljence iz EU kažejo, da negotove zaposlitve ustvarjajo vrzel med formalnimi upravičenostmi in dejanskim ureničevanjem pravic.

c) Pogojevana solidarnost, zaslužnost in *welfare* šovinizem: Egalitarne socialne države z obsežnimi pravicami pogosto zavzamejo bolj restriktivna stališča do priseljencev, da bi ohranile legitimnost in vzdržnost sistema. Podpora redistributivnim politikam je namreč tesno povezana z občutkom skupne identitete in zaznane pripadnosti (Svallfors 2012; Magni 2021). Kymlicka in Banting (2006) opozarjata, da kulturne razlike in ekonomska odvisnost priseljencev lahko zmanjšajo javno podporo redistribuciji, medtem ko Koopmans (2009) v dolgotrajnih multikulturnih politikah brez zadostnega poudarka na integraciji vidi nevarnost za erozijo solidarnosti. Na mikro ravni se ta proces odraža v percepcijah

zaslužnosti (*deservingness*). Van Oorschot (2006) opredeljuje kriterije, na katerih temelji javna presoja o tem, kdo si zasluži pomoč: nadzor nad lastno situacijo, odnos do sistema, recipročnost, identiteta in potreba. Ti kriteriji so tesno povezani s pojavom *welfare* šovinizma, tj. selektivne podpore socialni državi, ki vključuje »naše« in izključuje »druge«. Podatki Evropske družboslovne raziskave (Meuleman et al. 2018) kažejo, da je skrajni *welfare* šovinizem sicer redek, a večina prebivalcev podpira selektiven pristop, vezan na državljanstvo, stalno prebivališče ali ekonomski prispevek. Ford, Sobolewska in Kootstra (2025) ugotavljajo, da *welfare* šovinizem poganjajo predvsem kulturni strahovi in občutki izgube nadzora, manj pa ekonomski argumenti. Podobno Meuleman, Davidov in Billiet (2009) potrjujejo, da zaznana kulturna bližina močno oblikuje podporo redistributivnim politikam. Skupni imenovalec teh ugotovitev je, da je solidarnost v sodobnih socialnih državah vse bolj pogojena, tako z družbeno kohezijo kot z zaznanim statusom »zaslužnosti«. To vodi k legitimiranju politik, ki selektivno omejujejo dostop priseljencev do socialnih pravic.

Ti koncepti tvorijo teoretično ogrodje za razumevanje razhajanj med normativnim idealom univerzalizma in dejanskimi praksami selektivnosti. Socialna država v praksi ne deluje kot univerzalen in nevtralen mehanizem, temveč kot dinamičen institucionalni režim, ki ga oblikujejo zgodovinski in politični dejavniki (Esping-Andersen 1990). V kontekstu vključevanja priseljencev se tako pogosto kaže kot selektivni sistem, ki različno obravnava posamezne skupine glede na njihov pravni status, dolgotrajnost prebivanja v državi in ekonomski položaj. Številni avtorji poudarjajo, da socialna država v tem okviru ne deluje kot mehanizem izenačevanja, temveč kot simbolno orodje razlikovanja med »domačimi« in »prišleki« (Bommes & Geddes 2000; Schrover & Schinkel 2013). Najnovejši okvir evropskega stebra socialnih pravic socialno vključenost opredeljuje kot ključno za pravično in vključujočo Evropo ter posebej izpostavlja, da morajo politike dejavno nagovarjati ranljive skupine – vključno s priseljenci – da bi zagotovile dejanski, ne le formalni dostop do pravic (European Commission 2021). Primerjalne študije pa razkrivajo velike razlike med državami: skandinavske države in Nizozemska dostop do pravic utemeljujejo na načelu prebivališča, medtem ko številne srednje- in vzhodnoevropske države pravice pogojujejo z državljanstvom ali dolgotrajnim bivanjem (Lafleur & Vintila 2020). Ob tem sodobne raziskave opozarjajo na vztrajajoč razkorak med formalno enakostjo in dejanskim uresničevanjem socialnih pravic (Scholten & Penninx 2016).

V zadnjih letih raziskave vse več pozornosti namenjajo tudi vlogi javnega mnenja pri oblikovanju socialnih politik in razumevanju pojavov, kot je

welfare šovinizem. Careja in Harris (2022) v svoji pregledni študiji poudarjata, da je *welfare* šovinizem v zadnjih treh desetletjih postal eden ključnih analitičnih konceptov pri proučevanju legitimnosti socialne države v kontekstu migracij. Izpostavljata, da se institucionalne značilnosti (npr. tip socialne države) in kulturni dejavniki (npr. nacionalna pripadnost ali zgodovinske izkušnje z migracijami) tesno prepletajo z javnimi predstavami o zaslužnosti in pripadnosti, ki oblikujejo stališča do vključevanja priseljencev. Ford, Sobolewska in Kootstra (2025) na podlagi kvantitativne analize podatkov iz več evropskih držav ugotavljajo, da so glavni generatorji *welfare* šovinizma kulturni strahovi – zlasti zaznava, da priseljenci ne delijo vrednot večinske populacije – ter občutki izgube nadzora nad migracijsko politiko. Po drugi strani ekonomski argumenti, kot je strah pred zlorabo socialnega sistema, igrajo manj pomembno vlogo. Podobno Meuleman, Davidov in Billiet (2009) ugotavljajo, da podpora redistributivnim politikam pogosto ni odvisna zgolj od ekonomskih interesov, temveč tudi od zaznane kulturne bližine med večinsko populacijo in skupinami, ki naj bi prejemale socialno pomoč.

Odnos večinskega prebivalstva do socialnih pravic za priseljence tako pogosto ne temelji zgolj na racionalnih ali utilitarističnih premislekih, temveč je globoko prežet z moralnimi sodbami in simbolnimi razmejitvami. V tem okviru socialna država ne deluje le kot instrument prerazporeditve virov, temveč tudi kot simbolni mehanizem pripadnosti, ki vključuje ali izključuje posameznike glede na družbeno zaznano zaslužnost in pripadnost. Vprašanje, kdo si solidarnost »zasluži«, je tako vselej tudi politično vprašanje ter vprašanje kulturnih norm in simbolnih razmejitev.

Vključevanje priseljencev v sistem socialne varnosti je zato večdimenzionalen proces, ki ga oblikujejo prepletajoče se institucionalne ureditve, ekonomske strukture, družbene percepcije in politične odločitve. V nadaljevanju prispevka ta konceptualna izhodišča operacionaliziramo na primeru Slovenije, pri čemer nas vodi osrednje raziskovalno vprašanje, to je, v kolikšni meri so priseljenci dejansko vključeni v sistem socialne varnosti? To analiziramo z več zornih kotov:

1. pregled formalnopravnega, političnega in institucionalnega okvira, ki določajo pogoje dostopa do socialnih pravic;
2. empirična analiza razpoložljivih podatkov o prejemnikih socialnih transferjev po državi izvora, spolu in drugih demografskih dejavnikih;
3. analiza javnega mnenja oziroma odnosa večinskega prebivalstva do vključevanja priseljencev v sistem socialne države.

Takšna zasnova omogoča celovito analizo normativnih, strukturnih in kulturnih razsežnosti dostopa do socialne varnosti ter preverjanje, ali in kako v praksi prihaja do razlik v uresničevanju pravic – tako med posamezniki

skupinami priseljencev kot tudi med priseljenci in državljani Slovenije. V nadaljevanju predstavljamo uporabljeni metodološki pristop, s katerim smo naslovili to raziskovalno vprašanje.

3 Metodologija

Metodološki pristop temelji na triangulaciji podatkovnih virov in metod. Analiza vključuje tri komplementarne sklope:

1. pravna in politično-institucionalna analiza zakonodaje in strateških dokumentov na področju socialne varnosti (npr. Zakon o socialnem varstvu (ZSV), Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP-1), Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva 2022–2030 (ReNPSV22–30) ipd.);
2. sekundarna analiza kvantitativnih podatkov Statističnega urada Republike Slovenije, zlasti podatkov o prejemnikih socialnih transferjev glede na državo ali območje rojstva, spol in priseljski status;
3. analiza javnih percepcij in stališč večinskega prebivalstva o vključevanju priseljencev v sistem socialne države, ki temelji na sekundarni obdelavi obstoječih raziskav javnega mnenja in fokusnih skupin (npr. Medvešek et al. 2022a; 2022b; Filipovič Hrast & Zimmermann 2022).

Posebna pozornost je namenjena razlikam in neenakostim v dostopu do socialnih pravic glede na državo izvora (državljani EU / državljani tretjih držav), spol ter priseljski status (priseljenci / potomci priseljencev / rojeni v Sloveniji). Kvalitativni vpogled temelji na interpretaciji pravnoformalnega okvira, institucionalnih pogojev in administrativnih praks, kvantitativni pa na obdelavi statističnih podatkov in javnomnenjskih anket.

Metodologija tako sledi večnivojski zasnovi, ki združuje makrostrukturne dejavnike (zakonodaja, sistemska pravila), empirične podatke o dejanski vključenosti in družbene percepcije. Tak pristop omogoča razumevanje razkoraka med normativnim okvirom univerzalnega dostopa in dejanskimi praksami selektivnosti.

4 Pravni in institucionalni okvir socialne varnosti za priseljence

4.1 Pravni okvir

Slovenski sistem socialne varnosti temelji na načelih solidarnosti, univerzalnosti in subsidiarnosti. Njegov namen je zagotavljanje socialne varnosti posameznikov in preprečevanje socialne izključenosti, kar se uresničuje prek socialnih zavarovanj, socialnovarstvenih storitev, denarnih prejemkov in posebnih programov. Ključni pravni okvir predstavljajo Zakon o socialnem varstvu (ZSV), Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev (ZUPJS), Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-2), Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ), Zakon o urejanju trga dela (ZUTD) ter Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP-1). Dopolnjujeta jih še Zakon o tujcih (ZTuj-2) in Zakon o dolgotrajni oskrbi (ZDOsk-1). V strateškem smislu okvir določa Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva 2022–2030 (ReNPSV22–30).

4.2 Načela dostopa in razlike med priseljenci z različnimi statusi

Na pravni okvir se neposredno navezujejo načela, ki določajo pogoje dostopa do socialnih pravic. V Sloveniji ta dostop temelji na kombinaciji treh načel: načela prebivališča, državljanstva in vključenosti v obvezna socialna zavarovanja. Načelo prebivališča določa, da je uveljavljanje večine socialnovarstvenih pravic vezano na stalno prebivališče in dejansko bivanje v Sloveniji. Načelo državljanstva izhaja iz razlikovanja med državljani Republike Slovenije, državljani drugih držav članic EU in državljani tretjih držav, kar se odraža v različni hitrosti in obsegu dostopa do pravic. Načelo vključenosti v socialna zavarovanja pa pomeni, da so pravice iz pokojninskega zavarovanja, zdravstvenega zavarovanja, zavarovanja za primer brezposelnosti in starševskega zavarovanja vezane na redno plačevanje prispevkov. Kombinacija teh načel ustvarja kompleksen sistem, v katerem priseljenci ne predstavljajo enotne skupine, temveč se njihov položaj razlikuje glede na pravni status, dolžino bivanja in vključenost na trg dela.

Priseljenci s stalnim prebivališčem in dejanskim prebivališčem v Sloveniji praviloma uživajo skoraj enak dostop do socialnovarstvenih pravic kot državljani Slovenije. V skladu z ZSV in ZUPJS so upravičeni do denarne socialne pomoči, ki zagotavlja minimalna sredstva za preživetje, do varstvenega dodatka, namenjenega starejšim in trajno nezmožnim za delo, do različnih subvencij, kot so subvencija najemnine, vrtca in prevozov, ter do socialnovarstvenih storitev, med katerimi so pomoč na domu, institucionalno varstvo,

osebna asistenca in preventivni programi. Za tujce z začasnim prebivališčem pa zakonodaja določa pomembne omejitve: pravica do denarne socialne pomoči in varstvenega dodatka je praviloma vezana na status stalnega prebivališča ali priznane mednarodne zaščite (ZUPJS, ZTuj-2). Določene izjeme veljajo za ranljive skupine, kot so žrtve trgovine z ljudmi ali nezakonitega zaposlovanja, ki lahko pridobijo začasno prebivanje in dostop do pomoči (ZTuj-2, 50. člen).

Pri socialnih zavarovanjih je upravičenost do pravic vezana na plačevanje prispevkov. Sistem vključuje pokojninsko, zdravstveno, invalidsko zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti ter starševsko varstvo. Priseljenci z delovnim dovoljenjem in pogodbo o zaposlitvi so formalno vključeni v sistem pod enakimi pogoji kot domači delavci, vendar njihova dejanska vključenost pogosto ostaja manj stabilna zaradi prekarnih in atipičnih oblik dela. Tako je njihov dejanski dostop do socialne varnosti v praksi močno odvisen od negotovih razmer na trgu dela. Pravila o izgubi pravic ob prekinutvi zaposlitve formalno veljajo za vse zavarovance, toda priseljenci so zaradi pogostejšega zaposlovanja v prekarnih oblikah dela, krajše zavarovalne dobe ter omejenega dostopa do socialnih mrež in informacij ob enakih pogojih bistveno bolj izpostavljeni izgubi zavarovalne kontinuitete in posledično omejenemu dostopu do zdravstvenih storitev, nadomestil za brezposelnost ali pokojninskih pravic.

Razlike med skupinami priseljencev se kažejo tudi glede na državljanstvo oziroma državo izvora. Državljeni EU imajo zaradi načela prostega pretoka oseb in enakega obravnavanja, določenega v Direktivi 2004/38/ES, hitrejši in lažji dostop do pravic. Njihov položaj dodatno ureja sistem koordinacije socialne varnosti EU (Uredbi (ES) 883/2004 in 987/2009), ki omogoča prenos zavarovalnih dob, izvoz družinskih prejemkov in dostop do zdravstvenih storitev v drugih državah članicah. V praksi pa se načelo enakega obravnavanja uresničuje v okviru pogojev zakonitega prebivanja; v slovenskem pravu je upravičenost do denarne socialne pomoči in varstvenega dodatka vezana na stalno prebivanje oziroma na primere, ko pravico omogočajo mednarodni akti (glej 3. člen ZSVarPre). Priseljenci iz tretjih držav pa so vezani na strožja pravila, določena z ZTuj-2. V obdobju začasnega prebivanja je njihov dostop omejen in praviloma vezan na zaposlitev, družinsko združitev ali status mednarodne zaščite, polni dostop pa je mogoč šele po pridobitvi dovoljenja za stalno prebivanje (ZTuj-2, 52. člen). Razlike glede dostopa obstajajo tudi znotraj skupine priseljencev iz tretjih držav: visoko kvalificirani delavci, zlasti imetniki modre karte EU (Direktiva (EU) 2021/1883), imajo krajše roke in olajšane pogoje za pridobitev stabilnega statusa, medtem ko so nizko kvalificirani delavci ter osebe z dovoljenjem za študij ali sezonsko delo pogosto dalj časa izključeni iz večine socialnovarstvenih pravic.

Tabela 1: Dostop do socialnih pravic v Sloveniji glede na status priseljencev*

Pravica/ukrep	Državljeni Republike Slovenije (RS)	Tujci s stalnim prebivališčem	Državljeni tretjih držav z začasnim prebivališčem	Državljeni drugih članic EU
Denarna socialna pomoč	DA	DA – pod enakimi pogoji kot državljani	NE – praviloma samo ob statusu mednarodne zaščite ali posebnih izjemah (ZTuj-2)	DA – ob stalnem prebivališču ali statusu delavca/samozaposlenega (ZSVarPre, Direktiva 2004/38/ES)
Varstveni dodatek	DA	DA – pod enakimi pogoji kot državljani	NE – praviloma samo ob statusu mednarodne zaščite	DA – ob stalnem prebivališču ali statusu delavca/samozaposlenega (ZSVarPre, Direktiva 2004/38/ES)
Subvencija najemnine	DA	DA – ob stalnem prebivališču in davčnem rezidentstvu RS (ZUPJS, Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem, ZFSGJNS)	NE	DA – ob stalnem prebivališču in davčnem rezidentstvu v RS (ZUPJS, Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem, ZFSGJNS)
Subvencija vrtca	DA – če je vsaj eden od staršev zavezanec za dohodnino v RS (ZVrt, ZUPJS)	DA – ob stalnem ali začasnem prebivališču ter davčnem rezidentstvu RS (ZVrt, ZUPJS)	DA – ob začasnem prebivališču in davčnem rezidentstvu RS (ZVrt, ZUPJS)	DA – ob stalnem ali začasnem prebivališču ter davčnem rezidentstvu RS (ZVrt, ZUPJS)
Socialnovarstvene storitve (pomoč na domu, institucionalno varstvo, osebna asistenca)	DA – ob stalnem prebivališču v RS (ZSV, ZOA, ZDOsk-1)	DA – pod enakimi pogoji kot državljani RS (stalno prebivališče) (ZSV, ZOA)	Omejeno – odvisno od statusa (zaposlitev, zaščita, integracija) (ZSV)	DA – ob stalnem prebivališču ali statusu delavca/samozaposlenega (ZSV, Direktiva 2004/38/ES)
Zdravstveno zavarovanje	DA – če imajo zavarovalno podlago (npr. zaposlitev, samozaposlitev, brezposelnost, študij, upokojitev ipd.) (ZZVZZ)	DA – če imajo dovoljenje za stalno ali začasno prebivanje in zavarovalno podlago (npr. delo, študij, zaščita) (ZZVZZ, ZTuj-2)	DA – če so zakonito zaposleni ali vključeni v zavarovanje; sicer le nujno zdravljenje (ZZVZZ, ZTuj-2)	DA – če so zaposleni ali samozaposleni v RS in vključeni v obvezno zdravstveno zavarovanje po zakonodaji RS, ne glede na prebivališče, v skladu s pravili o čezmejni koordinaciji sistemov EU
Pokojninsko in invalidsko zavarovanje	DA – če imajo zavarovalno podlago (npr. zaposlitev, samozaposlitev, opravljanje dejavnosti, prejemanje nadomestila ipd.) (ZPIZ-2)	DA – če imajo dovoljenje za stalno ali začasno prebivanje in zavarovalno podlago (ZPIZ-2, ZTuj-2)	DA – če so zaposleni ali vključeni v zavarovanje	DA – če delajo ali so vključeni v sistem zavarovanja v RS; pravice in obveznosti se usklajujejo med državami članicami v okviru koordinacije sistemov socialne varnosti (Uredbi (ES) 883/2004 in 987/2009; 13. člen ZPIZ-2)

Pravica/ukrep	Državljeni Republike Slovenije (RS)	Tujci s stalnim prebivališčem	Državljeni tretjih držav z začasnim prebivališčem	Državljeni drugih članic EU
Nadomestilo za brezposelnost	DA – če so bili vključeni v obvezno zavarovanje za primer brezposelnosti in izpolnjujejo pogoje glede trajanja zavarovanja (najmanj 9 mesecev v zadnjih 24 mesecih) (ZUTD)	DA – pod enakimi pogoji kot državljani RS, če imajo dovoljenje za stalno prebivanje v RS in so bili zavarovani v Sloveniji (ZUTD, ZTuj-2)	DA – če so bili zakonito zaposleni v RS in izpolnjujejo pogoje glede trajanja zavarovanja, ob veljavnem dovoljenju za delo in prebivanje (ZUTD, ZTuj-2)	DA – ob izpolnjevanju pogojev za zavarovanje in če so bili zaposleni v RS; upoštevajo se tudi zavarovalne dobe iz drugih držav članic EU (ZUTD, Uredbi (ES) 883/2004 in 987/2009)
Starševsko varstvo in družinski prejemki	DA – če so zavarovani za starševsko varstvo ali izpolnjujejo pogoje za posamezne družinske prejemke v skladu z ZSDP-1	DA – pod enakimi pogoji kot državljani RS, če imajo dovoljenje za stalno prebivanje v RS in dejansko živijo v RS (ZSDP-1; ZTuj-2)	DA – če imajo zakonito začasno prebivališče, dejansko živijo v RS in izpolnjujejo pogoje za posamezno pravico; družinski prejemki so izključeni za tujce, ki so v RS manj kot 6 mesecev, za študente in za osebe z delovnim dovoljenjem, izdanim na podlagi vizuma. (ZSDP-1; ZTuj-2)	DA – če delajo ali prebivajo v RS; pravice se uveljavljajo v skladu z načelom enakega obravnavanja in koordinacije sistemov socialne varnosti (Uredbi (ES) 883/2004 in 987/2009; ZSDP-1)
Dolgotrajna oskrba ¹	DA – če izpolnjujejo pogoje iz 11. člena ZDOsk-1: (a) so vključeni v obvezno zavarovanje za dolgotrajno oskrbo in so bili zavarovani najmanj 24 mesecev v zadnjih 36 mesecih, (b) imajo stalno ali začasno prebivališče v RS in tam dejansko prebivajo ter (c) so uvrščeni v eno od kategorij dolgotrajne oskrbe v skladu z ZDOsk-1; krog zavarovanih oseb je določen v 52.–54. členu ZDOsk1	DA – pod enakimi pogoji kot državljani RS, če imajo dovoljenje za stalno prebivanje v RS (ZTuj-2, 52. člen) in so vključeni v obvezno zavarovanje za DO po 52.–54. členu ZDOsk-1, ter izpolnjujejo pogoje iz 11. člena	DA – če imajo dovoljenje za začasno prebivanje (ZTuj-2, 35. člen), so zakonito zaposleni ali samozaposleni v RS in vključeni v obvezno zavarovanje za DO (52.–54. člen ZDOsk-1) ter izpolnjujejo pogoje iz 11. člena (24/36, prebivališče, kategorizacija). NE – če ne delajo, niso zavarovani, imajo kratkotrajno ali prekinjeno prebivanje, ne izpolnjujejo pogoja 24/36 ali jim je status začasnega prebivanja potekel	DA – če delajo ali so vključeni v obvezno zavarovanje za DO v RS; pravice se priznavajo po načelu koordinacije sistemov socialne varnosti (Uredbi (ES) 883/2004 in 987/2009); če prebivajo v drugi državi članici EU/EGP/Švici, imajo – če izpolnjujejo pogoje iz 11. člena ZDOsk1 – pravico le do denarnega prejemka, če v državi prebivanja ne prejemajo primerljivih storitev

* Opomba: Preglednica temelji na veljavni zakonodaji in jo je treba razumeti kot povzetek splošnih pravil.

Vir: Direktiva 2004/38/ES; Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj; Uredba (ES) 883/2004; Uredba (ES) 987/2009; ZDOsk-1; ZFSGJNS; ZOA; ZPIZ-2; ZSDP-1; ZSV; ZSVarPre; ZTuj-2; ZUPJS; ZUTD; ZVrt; ZZVZZ.

1 V nadaljevanju tabele je dolgotrajna oskrba zapisana s kratico DO.

4.3 Institucionalni in administrativni okvir

Na opisani pravni režim se neposredno navezuje institucionalna raven. Centri za socialno delo (CSD) so ključna vstopna točka v sistem socialnega varstva, saj odločajo o upravičenosti do denarnih prejemkov in storitev ter koordinirajo vključevanje v socialnovarstvene programe. Čeprav zakonodaja formalno zagotavlja univerzalen dostop, se tujci v praksi pogosto soočajo z administrativnimi ovirami, kot so dokazovanje dejanskega prebivališča, obveznost sprotnega sporočanja sprememb osebnih okoliščin ter zahtevno vrednotenje premoženja, vključno s tistim v tujini. Postopki so zapleteni in temeljijo na visoki stopnji pravne in administrativne pismenosti, ki je številni priseljenci nimajo, dodatno pa dostop otežujejo jezikovne ovire, saj tolmačenje praviloma ni zagotovljeno. Posledično so prosilci pogosto odvisni od pomoči nevladnih organizacij in osebnih mrež. Strategija vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije (2023) zato predvideva razvoj medkulturnega mediatorstva ter digitalizacijo postopkov, ki naj bi olajšala uveljavljanje pravic, novela ZSV-K (2025) pa je vlogo CSD dodatno okrepila z uvedbo interventnih služb in kriznih namestitev. Kljub temu institucionalni okvir, čeprav formalno univerzalen, v praksi ostaja selektiven in pogosto manj dostopen za tujce.

4.4 Politični in strateški okvir

Na institucionalno raven se navezujeta še politični in strateški okvir. Strateški dokumenti, kot je Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva 2022–2030 (ReNPSV22–30), poudarjajo temeljna načela solidarnosti, univerzalnosti in preprečevanja socialne izključenosti. Resolucija sistem socialnega varstva opredeljuje kot ključen steber socialne države, ki mora zagotavljati podporo vsem prebivalcem ob tveganjih revščine, bolezni, invalidnosti, brezposelnosti in starosti. Vendar pa je v resoluciji mogoče zaznati tudi implicitne hierarhije, saj se poudarek pri obravnavi priseljencev pogosto premakne k vprašanju njihove ekonomske aktivacije in samozadostnosti, medtem ko je dostop do socialnih pravic obravnavan kot spremljevalna, sekundarna komponenta integracije.

Ta poudarek potrjuje tudi Strategija vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije (2023). Strategija posebej izpostavlja pomen dostopa tujcev do javnih storitev in socialnovarstvenih programov, zlasti prek CSD, večgeneracijskih centrov ter projektov socialne aktivacije. Dokument opozarja na obstoječe administrativne in jezikovne ovire pri uveljavljanju pravic in predvideva ukrepe za njihovo odpravo, med drugim razvoj medkulturnega mediatorstva v javnih ustanovah ter digitalizacijo postopkov. Strategija kot integracijski cilj

sicer še naprej v ospredje postavlja trg dela in jezikovno usposabljanje, a hkrati priznava potrebo po krepitvi dostopa do stanovanjskih podpor in zmanjšanju diskriminatornih praks pri obravnavi tujcev v sistemu socialnega varstva.

Tudi zakonodajne spremembe sledijo tej logiki. Novela Zakona o socialnem varstvu (ZSV-K, 2025) ni bistveno spremenila samega sistema, je pa ponovno potrdila osrednjo vlogo CSD kot vstopne točke v sistem, hkrati pa ohranila statusno vezanost pravic na stalno prebivališče. S tem je utrdila razlikovanje med stalno naseljenimi priseljenci in tistimi, ki imajo v Sloveniji zgolj začasno prebivališče.

Posebno vlogo imajo tudi evropski strateški dokumenti, zlasti Akcijski načrt za integracijo in vključevanje 2021–2027, ki od držav članic zahteva krepitev dostopa do socialnih in zdravstvenih storitev. V praksi pa Slovenija to zahtevo uresničuje selektivno: poudarek daje storitvam, ki priseljence usmerjajo v zaposlitev in jezikovno izobraževanje, manj pa univerzalnemu dostopu do socialnih pravic.

Na diskurzivni ravni se v političnih razpravah pogosto pojavlja logika *welfare* šovinizma, po kateri so socialne pravice predstavljene kot omejen vir, ki ga je treba v prvi vrsti zagotoviti »našim«, tj. državljanom Slovenije, priseljenci pa do njih dostopajo postopoma in pod dodatnimi pogoji (npr. dolgotrajna prisotnost, gospodarski prispevek, kulturna prilagoditev). Tak pristop ohranja predstavo, da je socialna varnost nagrada za uspešno integracijo, ne pa temeljna človekova pravica. Na podlagi zapisanega lahko ugotovimo, da je slovenski sistem socialne varnosti formalno zasnovan na univerzalističnih načelih, v praksi pa se oblikuje kot statusno pogojen in selektivno dostopen režim. Ta razkorak med normativnim univerzalizmom in dejanskimi praksami selektivnosti utrjuje razlike med »notranjimi« in »zunanji« upravičenci ter ustvarja prostor za krepitev *welfare* šovinizma v političnem in javnem diskurzu.

5 Koriščenje socialnih transferjev v praksi

Socialna varnost predstavlja enega ključnih mehanizmov vključevanja prebivalstva v širši družbeni in ekonomski sistem. V kontekstu priseljske populacije je dejanski dostop do socialnih transferjev pomemben indikator socialne vključenosti, enakosti obravnave in uspešnosti integracijskih politik. Kot je bilo predstavljeno zgoraj, v Sloveniji sistem socialnega varstva obsega denarne in nedenarne oblike pomoči, ki so formalno dostopne tako slovenskim državljanom kot tujcem s stalnim prebivališčem, pod določenimi pogoji pa tudi tujcem z začasnim prebivališčem.

V tem poglavju se osredotočamo na prakso in primerjamo dejansko koriščenje socialnih transferjev med posameznimi skupinami prebivalstva. Analiza temelji na podatkih, zbranih v okviru projekta Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji, pri čemer se osredotoča na podatke iz popisa prebivalstva 2018.² Cilj je predstaviti razlike v koriščenju izbranih socialnih transferjev³ med priseljenci, njihovimi potomci in prebivalci brez priseljenkega ozadja, pri čemer je posebna pozornost namenjena geografski raznolikosti (po državah izvora oziroma prvem prebivališču) in spolu.

5.1 Prejemniki socialnih prejemkov

5.1.1 Glede na prvo prebivališče in tip priseljenosti

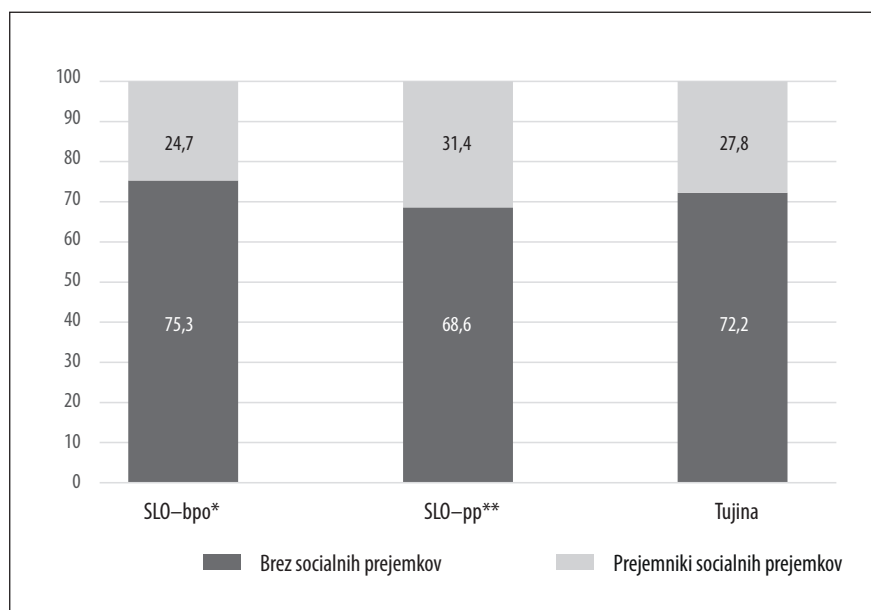
Po pričakovanjih je delež prejemnikov socialnih prejemkov večji med priseljenci kot med prebivalci brez priseljenkega ozadja. Večje oziroma pogostejše koriščenje socialnih transferjev med priseljenci je pogosto posledica začetne socialno-ekonomske ranljivosti, težjega dostopa do trga dela in prekinjenih kariernih poti. Nekoliko presenetljivo pa analiza podatkov pokaže, da je največji delež prejemnikov socialnih prejemkov med potomci priseljencev. Pričakovali bi, da bodo potomci vmesna skupina in da se bo stopnja socialne vključenosti z vsako naslednjo generacijo povečevala. Možno pojasnilo za tak rezultat je v medgeneracijskem prenosu prikrajšanosti: socialno-ekonomski položaj staršev se pogosto odraža v možnostih otrok, kar lahko vodi do reprodukcije ranljivosti v drugo generacijo (Heath & Brinbaum 2014). Empirične ugotovitve primerjalne raziskave *The Integration of the European Second Generation* (Crul & Schneider 2009) kažejo, da se potomci priseljencev soočajo s pomembnimi ovirami na trgu dela. To potrjujejo tudi teoretične razlage v okviru primerjalne teorije integracijskih kontekstov (Crul & Schneider 2010), ki poudarja pomen institucionalnih razlik med državami.

2 V projektu Vključevanje priseljencev v sistem socialne varnosti v Sloveniji: analiza statističnih kazalnikov, politik, javnega mnenja in medijskega poročanja (J5-60091) bomo pridobili še novejša podatke o koriščenju socialnih transferjev med prebivalci Slovenije, na podlagi katerih bo možno analizirati tudi spremembe skozi čas.

3 Med socialnimi transferji, ki so vključeni v analizo in prikazane podatke, so naslednji prejemki: starševski in družinski prejemki (starševski dodatek, pomoč ob rojstvu otroka, otroški dodatek, dodatek za veliko družino, dodatek za nego otroka, ki potrebuje posebno nego in varstvo, plačilo prispevkov za krajši delovni čas in plačilo prispevkov v primeru štirih ali več otrok), socialna pomoč (denarna socialna pomoč in varstveni dodatek) in dva prejemka iz sistema socialnega zavarovanja (nadomestilo za brezposelnost in invalidska pokojnina).

Dodatno lahko k večjemu deležu prejemnikov prispevajo tudi značilnosti gospodinjstev: OECD ugotavlja, da so gospodinjstva priseljencev v povprečju večja od gospodinjstev domačega prebivalstva (OECD/European Union 2018), kar povečuje upravičenost do družinskih prejemkov in otroških dodatkov. Poleg tega literatura o uveljavljanju pravic poudarja, da informiranost, administrativna pismenost in stigma pomembno vplivajo na dejanski dostop do socialnih transferjev (Hernanz et al. 2004; Dubois & Ludwinek 2015; Baumberg 2016). Čeprav podatki za Slovenijo tega neposredno ne potrjujejo, so te širše ugotovitve pomembne za interpretacijo. Skupaj ti učinki nakazujejo, da se ranljivosti priseljenjskih družin ne izničijo nujno z naslednjo generacijo, temveč se lahko celo reproducirajo v obliki večje odvisnosti potomcev od socialnih transferjev.

Graf 1: Prebivalci Slovenije, stari 18 ali več let, glede na socialne prejemke, po prvem prebivališču in tipu priseljenosti, popis 2018, v %

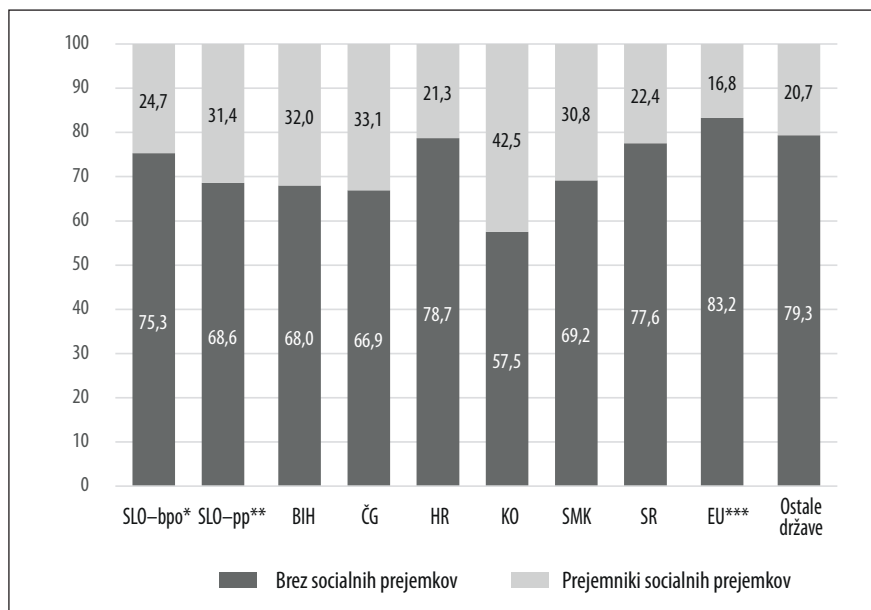
* Slovenija – brez priseljenjskega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

Vir: SURS.

5.1.2 Glede na države izvora

Graf 2: Prebivalci Slovenije, stari 18 ali več let, glede na socialne prejemke, po prvem prebivališču (podrobnejša delitev po državah/območjih) in tipu priseljenosti, popis 2018, v %

* Slovenija – brez priseljenkega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

*** Brez Hrvaške in Slovenije

Vir: SURS.

Razlike v koriščenju socialnih transferjev med priseljenci glede na državo izvora so precejšnje. Delež prejemnikov je večji med priseljenci z nekaterih območij Zahodnega Balkana, ki so v Sloveniji zaposleni večinoma v nižje kvalificiranih in fizično zahtevnih poklicih z večjim tveganjem prekinitve zaposlitve (Medvešek et al. 2022b, 97–99; EURES 2025). Poleg ekonomskih razlogov pa lahko k temu prispevajo tudi demografski in kulturni vzorci: določene skupine priseljencev imajo v povprečju več otrok kot prebivalci brez priseljenkega ozadja,⁴ kar pomeni, da so pogostejše upravičeni do starševskih in družinskih transferjev, kot so starševski dodatek, pomoč ob rojstvu otroka,

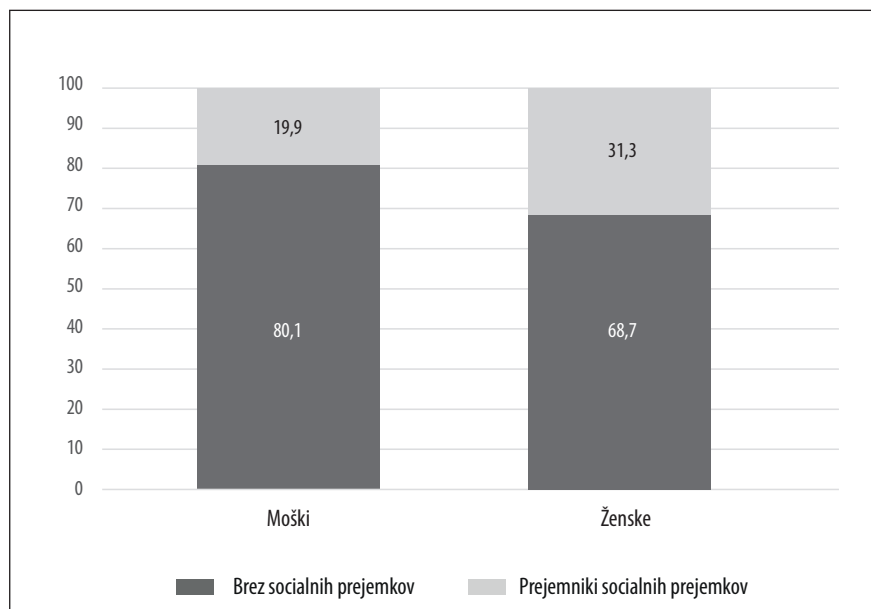
4 To potrjujejo podatki SURS: v Sloveniji je bilo v letu 2018 povprečno število otrok na žensko med priseljenkami iz Severne Makedonije 1,44, Srbije 1,55, Bosne in Hercegovine 1,70, Hrvaške 1,71, Kosova 1,76, Črne gore 1,91, med ženskami, rojenimi v Sloveniji brez priseljenkega ozadja 1,54, med potomkami priseljencev, rojenih v Sloveniji, 1,21, med priseljenkami iz drugih EU držav pa 1,25 (SURS 2018).

otroški dodatek, dodatek za veliko družino, dodatek za nego otroka, ki potrebuje posebno nego in varstvo, plačilo prispevkov za krajši delovni čas in plačilo prispevkov v primeru štirih ali več otrok. Nasprotno pa so priseljenci iz držav EU pogosto v boljšem socialnoekonomskem položaju in manj odvisni od socialnih transferjev. Analiza po državah izvora tako kaže presečišča med migracijskimi vzorci, socialnoekonomskim statusom, demografskimi značilnostmi in integracijskimi možnostmi.

5.1.3 Glede na spol

Analiza po spolu kaže, da so ženske nekoliko pogostejše prejemnice socialnih prejemkov kot moški. Razlogi so povezani z večjo verjetnostjo prekinitve zaposlitve zaradi skrbstvenih obveznosti, večjo zastopanostjo žensk v nižje plačanih sektorjih in vlogo socialnih transferjev pri blaženju tveganja revščine v enostarševskih družinah (kjer so starši večinoma ženske). Pri priseljenkah se ti dejavniki lahko še okrepijo zaradi dodatnih ovir na trgu dela (npr. jezik, priznavanje kvalifikacij).

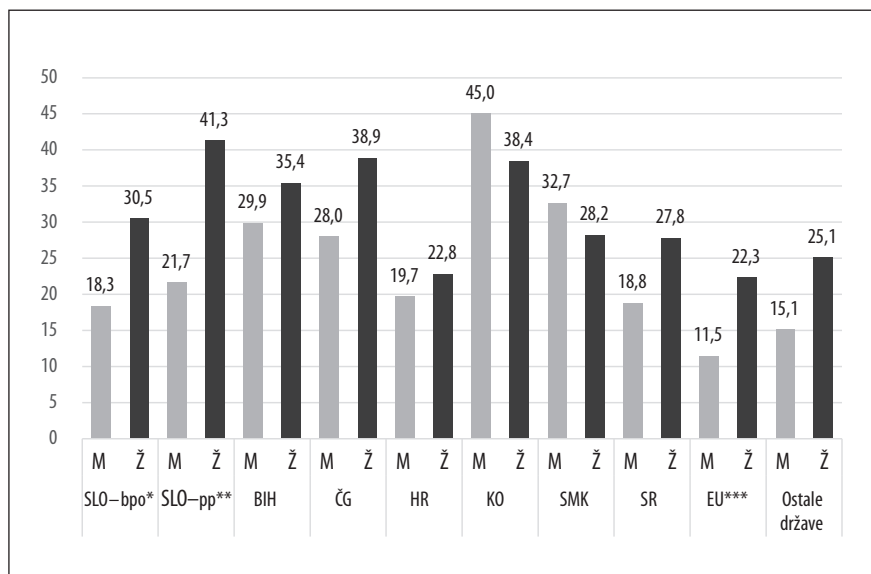
Graf 3: Prebivalci Slovenije, stari 18 ali več let, glede na socialne prejemke, po spolu, popis 2018, v %

Vir: SURS.

Obenem pa graf 4 kaže, da razlike med spoloma niso enake pri vseh skupinah prebivalstva. V skoraj vseh primerih je delež žensk med prejemniki večji od deleža moških, vendar se razkorak spreminja glede na državo izvora in priseljenjski status. Pri priseljenjskih skupinah s Kosova in iz Severne Makedonije je delež prejemnikov večji med moškimi, pri ostalih skupinah pa so pogostejše prejemnice ženske. Ker graf prikazuje deleže znotraj posameznega spola, te razlike ne odražajo demografskega razmerja med moškimi in ženskami, temveč strukturne in kulturne značilnosti vključevanja v sistem socialne varnosti.

Graf 4: Prebivalci Slovenije – prejemniki socialnih prejemkov, stari 18 ali več let, po prvem prebivališču in tipu priseljenosti ter po spolu, popis 2018, v %

* Slovenija – brez priseljenjskega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

*** Brez Hrvaške in Slovenije

Vir: SURS.

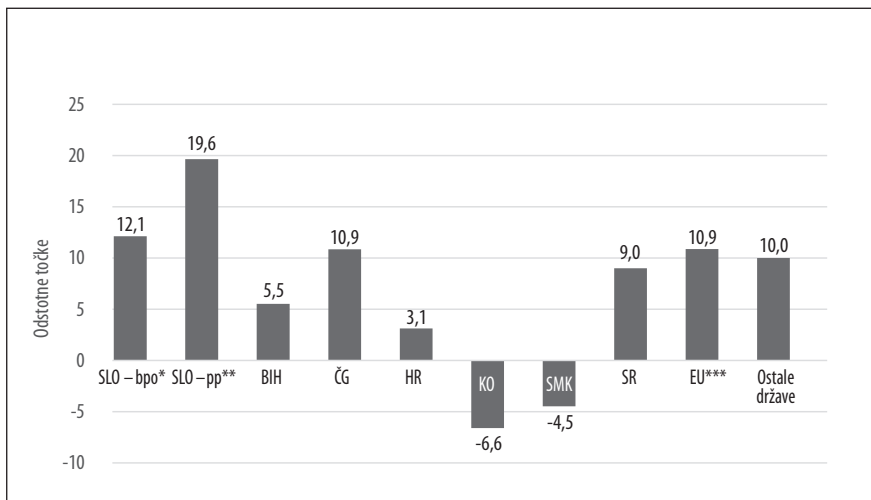
Migracije s Kosova in iz Severne Makedonije so bile pretežno moške delovne migracije, povezane z industrijo in gradbeništvom, zato so moški tudi pogostejše vključeni v sistem socialne zaščite in formalno evidentirani kot prejemniki pomoči. Ženske so se pogostejše priseljevale zaradi združevanja družine (cf. Medvešek et al. 2022b, 57–60). Hkrati je za obe skupini značilna nizka udeležba žensk na trgu dela in tradicionalna delitev spolnih vlog (World Bank 2024; Kapsoli & Mohona 2025; Sproule et al. 2019; Hadzi-Vasileva 2025), zaradi česar ženske redkeje nastopajo kot formalne nosilke pravic, saj so v

vlogi uradnih upravičencev pogosteje moški. V praksi to pomeni, da socialne prejemke (npr. denarno socialno pomoč, družinske prejemke) pogosteje uveljavljajo moški člani gospodinjstev, kar se odraža v večjih deležih prejemnikov med moškimi.

Nasprotno pa migracije iz drugih držav Zahodnega Balkana pogosteje vključujejo več žensk, zaposlenih v nizko plačanih ali prekarnih dejavnostih (npr. v storitvah in oskrbi) (EIGE 2020; Buckingham et al. 2020). Te so s tem tudi bolj izpostavljene dohodkovnim tveganjem in pogosteje same uveljavljajo socialne prejemke.

Razlike po spolu med skupinami tako odražajo preplet migracijskih poti, spolno zaznamovane delitve dela in institucionalnih vzorcev uveljavljanja socialnih pravic, ne pa zgolj razlik v formalnem dostopu do posameznih socialnih pravic.

Graf 5: Razlike v deležu prejemnikov socialnih prejemkov med moškimi in ženskami, po prvem prebivališču in tipu priseljenosti

* Slovenija – brez priseljenkega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

*** Brez Hrvaške in Slovenije

Vir: SURS.

5.2 Število socialnih prejemkov

5.2.1 Glede na prvo prebivališče in tip priseljenosti

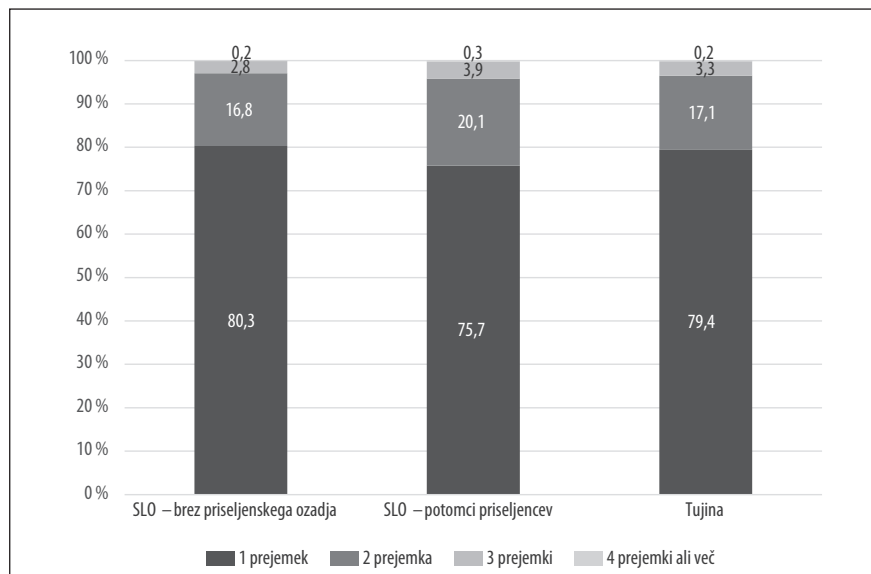
Podatki kažejo, da se kumulacija različnih vrst socialnih prejemkov ne pojavlja najpogosteje pri priseljencih, kot bi morda pričakovali, temveč pri potomcih priseljencev. Ti so v povprečju pogosteje odvisni od več oblik socialnih transferjev hkrati, kar kaže na večjo socialno-ekonomsko ranljivost določenih skupin s priseljenkim ozadjem.

Razloge za opisano situacijo je mogoče iskati v več dejavnikih. Med priseljenci je nižja stopnja koriščenja socialnih transferjev lahko povezana z omejenim dostopom do informacij, jezikovnimi in administrativnimi ovirami, lahko pa tudi s stigmatizacijo ob prejemanju socialne pomoči. Pri njihovih potomcih so te formalne ovire večinoma odpravljene – kot državljan ali dolgotrajni rezidenti imajo popoln dostop do transferjev. Hkrati pa demografska in družinska struktura lahko vplivata na višjo vključenost v sistem socialnih pomoči. Mednarodne raziskave, denimo analiza položaja na Švedskem (Scott & Stanfors 2011), kažejo, da se pri nekaterih skupinah potomcev priseljencev (npr. potomcih priseljencev iz Turčije in Irana) prehod v starševstvo zgodi pogosteje v mlajših letih, medtem ko so potomci finskih priseljencev bolj podobni večinskemu prebivalstvu. Čeprav za Slovenijo ni specifičnih podatkov, ta ugotovitev nakazuje, da lahko družinski vzorci in starostna struktura določene skupine povečajo njihovo verjetnost koriščenja družinskih in dohodkovno pogojenih prejemkov. Podatki še kažejo, da se potomci priseljencev pogosteje soočajo z ovirami na trgu dela, vključno z doživljanjem diskriminacije, in imajo nadpovprečno pogost prejem socialnih prejemkov, zlasti denarne socialne pomoči. To je skladno z razlago o večji tržni ranljivosti določenih skupin, čeprav podatki sami po sebi ne dokazujejo neposredne vzročne zveze.

Večja kumulacija prejemkov pri potomcih priseljencev odraža na eni strani višjo stopnjo socialne zaščite skozi širše koriščenje socialnih transferjev, na drugi strani pa hkrati opozarja na večjo izpostavljenost socialno-ekonomskim tveganjem in omejeno medgeneracijsko mobilnost.⁵

5 Del razlike med generacijami je lahko tudi posledica različne stopnje uveljavljanja pravic, ne zgolj objektivne potrebe.

Graf 6: Prejemniki socialnih prejemkov, stari 18 ali več let, glede na število različnih socialnih prejemkov po prvem prebivališču in tipu priseljenosti, popis 2018

Vir: SURS.

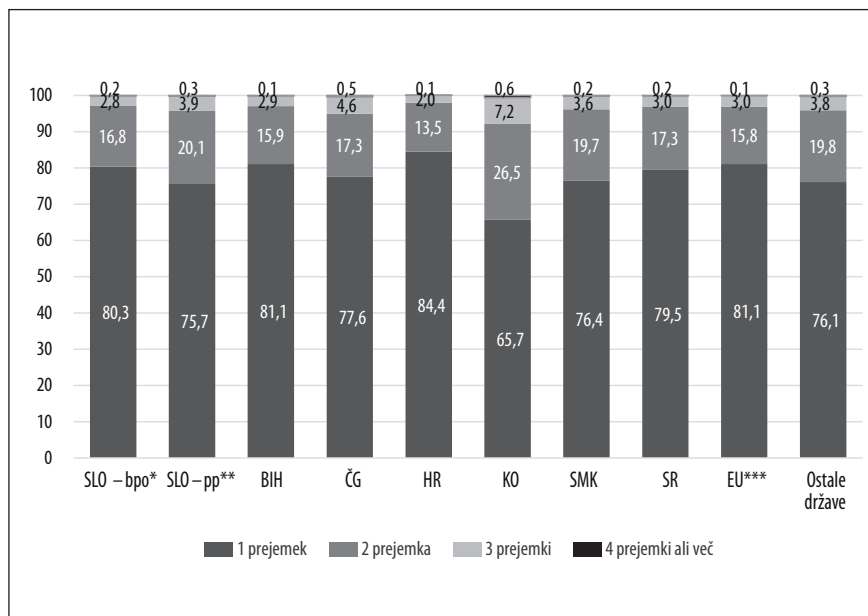
5.2.2 Glede na države izvora

Glede na državo izvora (oziroma prvo prebivališče v tujini) se jasno kažejo razlike v številu vrst socialnih prejemkov med različnimi skupinami. Po podatkih za Slovenijo je delež oseb, ki prejemajo več kot eno vrsto socialnih prejemkov, večji pri nekaterih skupinah priseljencev – npr. rojenih na Kosovu, v Črni gori ali Severni Makedoniji – medtem ko je med priseljenimi iz držav članic EU manjši. Takšna slika je skladna z neenako porazdelitvijo socialno-ekonomskih tveganj.

Razlike je mogoče povezati s prepletom strukturnih dejavnikov (večja izpostavljenost nestalnim in nižje plačanim zaposlitvam, višje stopnje brezposelnosti, možne ovire in diskriminacija na trgu dela) ter demografskih značilnosti (npr. večje število otrok v gospodinjstvu), kar povečuje verjetnost prejetja različnih družinskih in dohodkovno pogojenih prejemkov.

Analiza po državah izvora torej razkriva, da število prejemkov ni samo indikator individualne socialne ranljivosti, ampak tudi izraz širših migracijskih vzorcev in strukturnih razlik v integracijskih možnostih. V praksi to pomeni, da so nekatere skupine priseljencev hkrati bolj odvisne od socialnih transferjev in bolj izpostavljene tveganju, da se ta odvisnost prenaša med generacijami.

Graf 7: Prejemniki socialnih prejemkov, stari 18 ali več let, glede na število različnih socialnih prejemkov, po prvem prebivališču in tipu priseljenosti, popis 2018 (v %)

* Slovenija – brez priseljenkega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

*** Brez Hrvaške in Slovenije

Vir: SURS.

5.2.3 Glede na spol

Z grafa 8 je razvidno, da so ženske pogosteje prejemnice več različnih oblik pomoči hkrati – med ženskami iz tujine je delež tistih z dvema ali več prejemki (skupno 25 %) večji kot med moškimi (17 %). Ta vzorec se ponavlja tudi v večini posameznih priseljenjskih skupin na grafu 9, kar potrjuje, da se ženske pogosteje znajdejo v kompleksnejših socialnih položajih, kjer kombinirajo različne oblike podpore (npr. družinske prejemke, denarno pomoč ali varstveni dodatek).

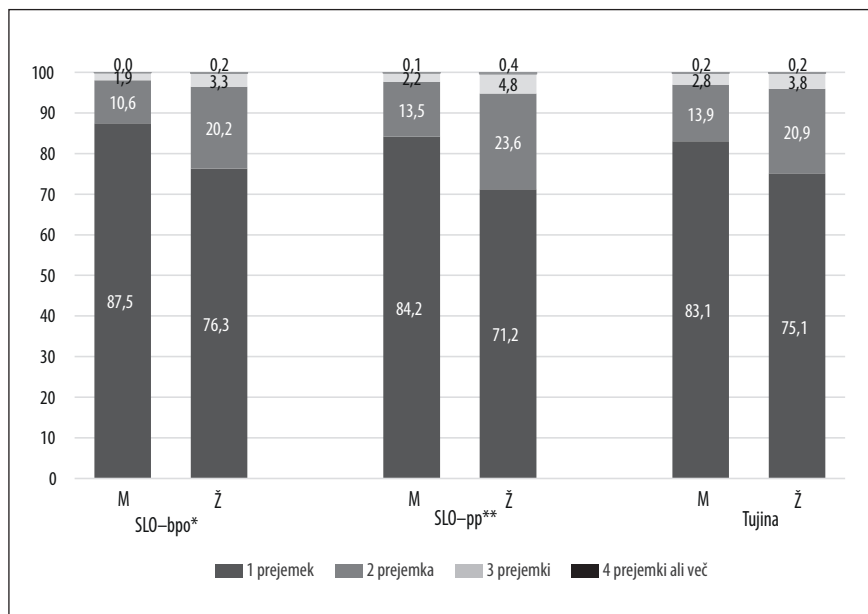
Vendar pa se, skladno z ugotovitvami z grafov 4 in 5, pri priseljenjskih skupinah s Kosova in iz Severne Makedonije ta spolni vzorec obrne. Tam so moški pogosteje formalni prejemniki socialnih prejemkov, kar potrjuje graf 4, in med njimi je tudi večji delež tistih z več prejemki hkrati. Medtem ko ženske iz teh skupin pogosteje prejemajo dva prejemka, je opazno, da je pri moških več tistih, ki prejemajo tri ali celo štiri različne oblike pomoči. To kaže, da so moški v teh skupinah pogosteje vključeni v obsežnejše oziroma dolgotrajnejše

prejemanje socialne pomoči, kar je povezano z njihovo vlogo formalnih nosilcev pravic in z nižjo stabilnostjo zaposlitve v delovno intenzivnih panogah, kjer so (bili) zaposleni.

Nasprotno pa so pri priseljenkih iz BiH, Črne gore in Hrvaške razlike med spoloma podobne tistim v splošni populaciji: ženske so pogostejše prejemnice več prejemkov, kar je povezano z nižjimi prihodki, prekinitvami zaposlitve zaradi skrbstvenih obveznosti in večjo izpostavljenostjo tveganju revščine v gospodinjstvih, kjer so nosilke gospodinjstva. Pri priseljenkih iz držav EU so deleži prejemnikov z dvema ali več prejemki primerljivi z deleži pri skupinah iz BiH, Hrvaške in Srbije, spolni razkorak pa je celo nekoliko večji. Posebnost skupine EU je, da se razlika med moškimi in ženskami večinoma nanaša na prejemanje dveh vrst pomoči hkrati, kar glede na strukturo socialnih prejemkov v tej skupini verjetno pomeni kombiniranje družinskih in starševskih transferjev (cf. Medvešek et al. 2022b). Delež oseb s tremi ali več prejemki je pri obeh spolih nizek, kar kaže na omejeno vključevanje v obsežnejše oblike socialne podpore. Skupina »ostale države« je po strukturi izrazito heterogena, vendar se tudi tukaj kaže nekoliko večja razpršenost prejemkov med ženskami. Ti podatki nakazujejo, da so ženske iz te skupine pogostejše vključene v kombinacijo različnih vrst socialnih pomoči – denarne socialne pomoči, otroških in starševskih dodatkov ter varstvenega dodatka (cf. Medvešek et al. 2022b, 182–207), kar je lahko povezano z negotovimi zaposlitvami, začasnimi statusi in neprekinjeno ali omejeno vključenostjo v sistem socialnih zavarovanj (npr. zdravstveno, pokojninsko ali starševsko zavarovanje).

Grafa 8 in 9 skupaj kažeta, da spolne razlike v številu prejemkov niso enoznačne, temveč se razlikujejo glede na tip migracijskega vzorca, delovno vključenost in socialnoekonomski položaj posamezne skupine. Pri ženskah iz večine skupin gre za kumulacijo prejemkov, ki odraža strukturne neenakosti na trgu dela, nižje prihodke in večjo verjetnost prekinitve zaposlitve zaradi skrbstvenih obveznosti. Pri moških s Kosova in iz Severne Makedonije pa večje število prejemkov verjetno kaže na vpliv statusnih in institucionalnih ovir – zlasti negotovih zaposlitev, prekinitve delovne aktivnosti in omejenega dostopa do prispevkovno vezanih pravic – kar prispeva k njihovi dolgotrajnejši odvisnosti od javnih oblik socialne podpore.

Graf 8: Prebivalci Slovenije – prejemniki socialnih prejemkov, stari 18 ali več let, glede na število različnih socialnih prejemkov, po prvem prebivališču in tipu priseljenosti ter po spolu, popis 2018, v %

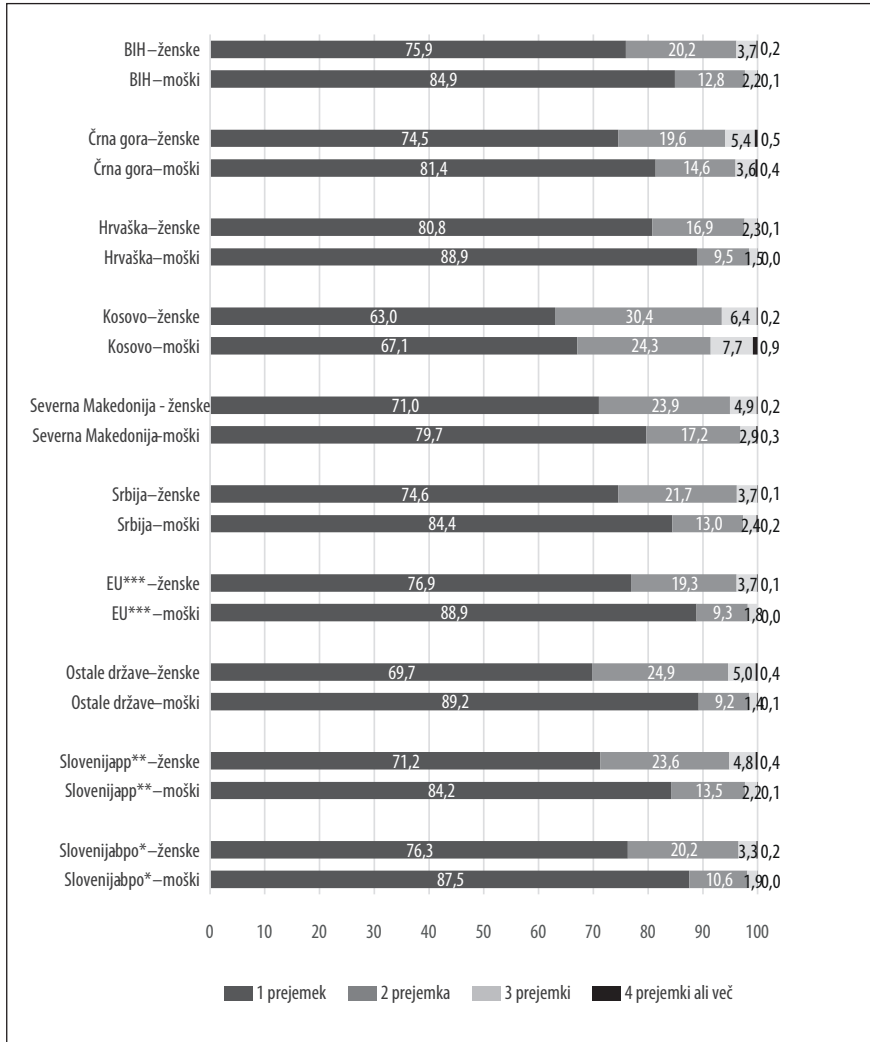

* Slovenija – brez priseljenkega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

Vir: SURS.

Graf 9: Prejemniki socialnih prejemkov, stari 18 ali več let, glede na število različnih socialnih prejemkov, po prvem prebivališču, tipu priseljenosti in spolu, popis 2018, v %

* Slovenija – brez priseljskega ozadja

** Slovenija, potomci priseljencev

*** Brez Hrvaške in Slovenije

Vir: SURS.

5.3 Povzetek ugotovitev in razprava

Analiza prejetanja socialnih transferjev v Sloveniji razkriva večplastne razlike, ki so pomembne tako za razumevanje socialne vključenosti priseljencev kot tudi za vrednotenje integracijskih politik.

Najprej se pokaže, da potomci priseljencev niso nujno v boljšem položaju kot njihovi starši. Nasprotno, prav pri njih je opaziti višjo kumulacijo socialnih transferjev. To po eni strani pomeni, da so bolje vključeni v sistem socialne zaščite in imajo manj administrativnih ovir pri uveljavljanju pravic, po drugi strani pa kaže na večjo socialnoekonomsko ranljivost ter omejeno medgeneracijsko mobilnost.

Primerjava po spolu kaže, da so ženske pogostejše prejemnice socialnih transferjev in tudi pogostejše prejemajo več vrst pomoči, kar odraža kombinacijo nižjih prihodkov, večjih skrbstvenih obveznosti in pogostejšega tveganja revščine v enostarševskih gospodinjstvih. Razlike med spoloma so izrazite tudi pri priseljenkah in priseljencih iz nekaterih držav Zahodnega Balkana, kjer tradicionalna delitev vlog po spolu ter nižja zaposlenost žensk povečujeta odvisnost od družinskih in dohodkovno pogojenih transferjev. Po drugi strani so pri moških s Kosova in iz Severne Makedonije deleži prejemnikov večji, pri čemer ti pogostejše prejemajo več različnih oblik pomoči hkrati, kar nakazuje njihovo večjo izpostavljenost prekinitvam zaposlitve in negotovim delovnim razmerjem. To potrjuje, da se razlike po spolu med priseljenci ne izražajo enosmerno, temveč so odvisne od migracijskih vzorcev ter pravnega in institucionalnega statusa posamezne skupine v sistemu socialne varnosti.

Analiza po državah izvora kaže, da so razlike med skupinami priseljencev glede kombiniranja različnih socialnih prejemkov razmeroma majhne. Pri priseljencih iz držav Zahodnega Balkana so vzorci večinoma podobni kot pri populaciji brez priseljskega ozadja. Ženske v vseh omenjenih skupinah nekoliko pogostejše prejemajo več vrst prejemkov, vendar so razlike med spoloma pri priseljencih iz držav Zahodnega Balkana manjše kot pri populaciji brez priseljskega ozadja. Pri priseljencih s Kosova je razlika med spoloma med vsemi skupinami najmanjša, delež tistih, ki prejemajo več prejemkov, pa je znatno večji kot v drugih skupinah. Tudi pri priseljencih iz držav EU se kaže podoben trend kot pri populaciji brez priseljskega ozadja. Skupina »ostale države« je zelo heterogena, razlike med spoloma pa so v njej največje, pri čemer so ženske pogostejše vključene v kombinacijo različnih oblik socialne podpore.

Rezultati raziskave kažejo, da sistem socialnih transferjev v Sloveniji deluje kot pomemben mehanizem socialne zaščite in zmanjševanja neenakosti, hkrati pa razkriva vztrajanje razlik med skupinami glede na tip priseljenosti, spol in državo izvora. Ugotovitve potrjujejo, da se socialna ranljivost ne

zmanjšuje nujno z dolžino bivanja ali z generacijskim premikom, temveč se lahko v nekaterih primerih celo reproducira.

Na tej točki se odpre tudi razprava o *welfare* šovinizmu. Dejstvo, da nekatere skupine priseljencev (zlasti iz držav Zahodnega Balkana) v povprečju pogosteje in v večji meri koristijo socialne transferje (posebej družinske), lahko v javnem diskurzu krepi percepcijo, da priseljenci »nesorazmerno obremenjujejo« sistem. Takšne percepcije niso nujno skladne z dejanskim obsegom stroškov, a vseeno vplivajo na oblikovanje javnega mnenja in političnih zahtev po omejevanju dostopa do socialnih pravic za priseljence. To je skladno z ugotovitvami raziskav o *welfare* šovinizmu (npr. Meuleman et al. 2009; Careja & Harris 2022; Eick 2024; Ford et al. 2025), ki kažejo, da podpora socialni državi v večinskem prebivalstvu ni nujno univerzalna: večina načeloma odobrava redistributivno politiko, vendar pogosto nasprotuje razširitvi socialnih pravic na priseljence oziroma ne podpira njihovega enakega vključevanja v sistem socialne varnosti.

V tem smislu slovenski podatki osvetljujejo protislovje: po eni strani socialni transferji preprečujejo večjo socialno izključenost priseljencev in njihovih potomcev, po drugi strani pa vidnost koriščenja socialnih transferjev lahko prispeva k nastajanju družbenih napetosti in političnih pozivov k omejevanju univerzalnosti pravic.

6 Družbene percepcije

Delovanje sistema socialne varnosti je neločljivo povezano z družbenim kontekstom. Ključno vlogo pri oblikovanju politik in njihovi legitimnosti ima odnos večinskega prebivalstva do priseljencev ter do njihovega vključevanja v socialno državo.

Slovensko javno mnenje o priseljencih je izrazito ambivalentno. Raziskava (Medvešek et al. 2022a) kaže, da se 44,4 % vprašanih strinja s trditvijo, da priseljenci spodkopavajo slovensko kulturo, 66,7 % pa meni, da izkoriščajo sistem socialnih podpor. Takšna stališča odražajo skrb glede vpliva priseljevanja na nacionalno identiteto ter pravičnost porazdelitve skupnih virov. Percepcija kulturne in ekonomske grožnje pogosto vodi k podpori omejevanju dostopa do socialnih pravic ali k strožjemu pogojevanju upravičenosti.

Rezultati fokusnih skupin iz Slovenije in Nemčije kažejo, da presojanje »upravičenosti« (*deservingness*) temelji na kombinaciji meril: potrebe in nadzora (koliko je položaj pod nadzorom posameznika), recipročnosti (ali posameznik izkazuje pripravljenost prispevati k skupnosti oziroma si prizadevati za samostojnost), odnosa do pravil ter identitete/pripadnosti (Filipovič

Hrast & Zimmermann 2022, 130–131).⁶ V slovenskih razpravah sta merili potrebe in odsotnosti nadzora nad okoliščinami posebej izraziti: brezposelne so udeleženci obeh fokusnih skupin uvrščali visoko, saj je bila brezposelnost razumljena kot pretežno neprostovoljna situacija, v kateri naj država zagotovi varnostno mrežo in razvojno usmerjene ukrepe (npr. izobraževanje, usposabljanje, pomoč pri zaposlovanju) (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 130, 132–133). Pri fokusnih skupinah v Nemčiji je bil poudarek pogostejše na individualnem nadzoru in stereotipu o »lenih brezposelnih«, kar je zniževalo zaznano upravičenost brezposelnih (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 132–133).

Ko je bil v fokusnih skupinah predmet ocenjevanja priseljenec, se je v Sloveniji pokazala razlika glede na socialnoekonomski položaj razpravljavcev: v skupini delavskega razreda je bil priseljenec uvrščen najnižje med šestimi kategorijami upravičencev do socialne pomoči,⁷ medtem ko je bil v skupini srednjega razreda uvrščen visoko (na drugo mesto) (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 131, 133). V prvi skupini je bila odločitev utemeljena predvsem z občutkom tekmovanja za omejene vire in s poudarkom na recipročnosti (»tudi oni bi morali prispevati«), kar je bilo pogosto prepleteno z identitetno logiko »mi proti njim«. V skupini srednjega razreda pa so prevladovali univerzalistični argumenti o enakih pravicah za vse, pogosto dopolnjeni s pričakovanjem izpolnjevanja obveznosti (spoštovanje pravil, prizadevanje za integracijo) (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 133). To kaže, da se podpora vključevanju priseljencev v slovenskem kontekstu pogosto izrazi kot »pogojni univerzalizem«: priznanje pravic, a z jasnim poudarkom na recipročnosti, torej pričakovanju, da posameznik prispeva ali povrne družbi (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 133).

Ambivalenca zato ne izhaja le iz predsodkov, ampak tudi iz različnih »kulturnih repertoarjev« vrednotenja, ki jih skupine uporabljajo pri presoji upravičenosti: v okoljih delavskega razreda prevlada logika »mi proti njim« in strožja razlaga recipročnosti (prispevek pred pravico), v okoljih srednjega razreda pa bolj univerzalističen pristop s pričakovanjem obveznosti aktivnega vključevanja (npr. iskanje zaposlitve, udeležba v integracijskih programih) (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 133–134). To pojasnjuje, zakaj v anketah hkrati zaznavamo visoko podporo socialni državi in zadržke pri enakem dostopu priseljencev do denarnih transferjev.

Politične posledice takšnega vzorca so dvojne. Prvič, pogojno razumevanje pravic olajša podporo ukrepom, ki za priseljence uvajajo dodatne pogoje

6 To je skladno s standardnim okvirom v literaturi – t. i. kriteriji CARIN (*Control, Attitude, Reciprocity, Identity, Need*) – ki jih je razvil van Oorschot (2000) in so bili nadalje utemeljeni v primerjalnih evropskih analizah (van Oorschot 2006).

7 Kategorije: brezposelna oseba, priseljenec, starejša oseba, družina, oseba z nizkimi dohodki, premožna oseba.

ali strožje preverjanje (npr. dolžina bivanja, obveznosti aktivnega vključevanja, dokazovanje integracijskih naporov). Drugič, razširjena percepcija »izkoriščanja« lahko sproži pritisk k splošnemu krčenju pravic za vse, da bi se izognili očitkom o posebni obravnavi. S tem pa se spodkopava univerzalna narava socialne države.

V Sloveniji se javne razprave o priseljevanju pogosto osredotočajo na domnevne »zlorabe« socialnega sistema (fiktivne prijave prebivališča, lažne/fiktivne poroke), pri čemer lokalni akterji in mediji pomembno oblikujejo ton debate. Za ilustracijo lahko navedemo primer Kranja, kjer je mestna občina javno nasprotovala omilitvi pogojev v noveli Zakona o tujcih z utemeljitvami o jezikovnih ovirah in tveganjih za zlorabe socialnega sistema, kar je povzelo tudi medijsko poročanje (Zupan 2022; 2023; STA 2023). Drugod so odmevale mariborske preverbe domnevnih fiktivnih prijav prebivališča (Siol.net 2020; Bradač 2020), kar krepi vtis, da so nepravilnosti razširjene, čeprav gre pogosto za upravne preglede in postopke, ne za pravnomočno potrjene zlorabe. Dodatno je v širšem diskurzu prisotna tudi tema »lažnih/fiktivnih porok« kot poti do statusnih in socialnih pravic, ki jo občasno odpirajo preiskovalni mediji (Zemljarič 2021).

Opisani vzorci so skladni s konceptom *welfare* šovinizma: podpora socialni državi ostaja visoka, dokler so njene koristi prvenstveno namenjene »našim«, medtem ko se pravice priseljencev dojemajo kot manj legitimne ali strožje pogojene (Filipovič Hrast & Zimmermann 2022, 134). V Sloveniji se ta dinamika pogosto izrazi kot »da, vendar pod pogoji«, ne nujno kot neposredna izključitev. To implicira potrebo po jasni komunikaciji, ki pregledno prikazuje obstoječe pogoje in prispevke, ter po spremljanju dejanskega koriščenja pravic, ki dosledno ločuje med objektivnimi potrebami in neuveljavljanjem pravic med priseljenci (t. i. *non-take-up*, pogosto pogojen z informacijskimi, jezikovnimi ali statusnimi ovirami). Javna razprava, utemeljena na uravnoteženih in preverljivih podatkih o potrebah, prispevkih in dejanskem obsegu koriščenja, zmanjšuje prostor za izključujoče interpretacije.

7 Razprava

Pri dostopu do socialne varnosti v Sloveniji se kažejo določene napetosti med načelom univerzalnosti in dejanskimi učinki sistema. Čeprav zakonodaja v večini primerov določa formalno enake pogoje za pridobitev pravic, empirični podatki in terenske ugotovitve razkrivajo razlike ne le med priseljenci in večinskim prebivalstvom, temveč tudi med posameznimi priseljskimi skupinami ter med priseljenci in njihovimi potomci.

Enakost pogojev ni vedno zagotovljena že na formalni ravni. Slovenski sistem socialne varnosti združuje univerzalne in selektivne pravice. Dostop

do številnih pravic (na primer nadomestila za brezposelnost, starševskega dopusta ali pokojnin) je prispevkovno pogojen in zato odvisen od formalne zaposlitve ter plačevanja prispevkov. Ker so številni priseljenci zaposleni v prekarnih ali začasnih oblikah dela oziroma so izpostavljeni segmentaciji trga dela, je njihov dostop do teh pravic omejen, kar utrjuje strukturne neenakosti v primerjavi z večinskim prebivalstvom. Socialnovarstvene pravice so pogosto vezane na status stalnega prebivališča ali državljanstvo. Priseljenci z začasnim statusom zato pogosto ne izpolnjujejo pogojev za celoten obseg pravic, kar pomeni, da sistem deluje institucionalno selektivno: dostop ni določen zgolj na podlagi potreb, temveč tudi glede na pravni status.

Analiza kaže, da sistem sicer formalno omogoča širok dostop do pomoči, v praksi pa nastajajo izrazite razlike med priseljskimi skupinami glede na pravni status, dolžino bivanja, vpetost na trg dela ter demografske in kulturne značilnosti gospodinjstev. Izstopajo tri med seboj prepletene razsežnosti neenakosti.

Prvič, medgeneracijska razsežnost: med potomci priseljencev je večji delež prejemnikov socialnih transferjev in tudi pogostejše prejemajo več vrst prejemkov hkrati kot sami priseljenci. Takšen vzorec po eni strani kaže na učinkovitejši doseg sistema (manj statusnih in informacijskih ovir, višja stopnja uveljavljanja pravic), po drugi strani pa opozarja na večjo izpostavljenost socialno-ekonomskim tveganjem in omejeno socialno mobilnost med generacijami. Del razlike je verjetno povezan tudi z neuveljavljanjem pravic pri priseljenicah (jezikovne in administrativne ovire, stigma), kar prikriva dejanske potrebe in relativno povečuje vidno odvisnost potomcev.

Drugič, spolna razsežnost: ženske so v povprečju pogostejše prejemnice socialnih prejemkov kot moški in tudi pogostejše prejemajo več vrst pomoči hkrati. To je povezano z nižjimi prihodki, pogostejšimi prekinitvami zaposlitve zaradi skrbstvenih obveznosti in z rodnostnimi vzorci, po katerih je skrb za otroke in gospodinjstvo v večji meri odgovornost žensk. V skupinah z višjo rodnostjo se zato pogostejše uveljavljajo družinski in starševski prejemki, dodatne ovire na trgu dela (npr. priznavanje kvalifikacij, diskriminacija, prekarne oblike zaposlitve) pa povečujejo potrebo po dopolnilni denarni podpori. Vendar spolne razlike niso enotne pri vseh priseljskih skupinah: pri priseljenicah s Kosova in iz Severne Makedonije so med prejemniki pogostejše moški, kar je povezano z zgodovinsko prevlado moških delovnih migracij in z njihovo vlogo formalnih nosilcev pravic. To kaže, da se spolni vzorci pri koriščenju socialnih prejemkov razlikujejo glede na migracijski kontekst, delovno vključenost in institucionalni položaj posamezne skupine.

Tretjič, geografska razsežnost: pri priseljenicah iz držav nekdanje Jugoslavije, ki niso članice EU, sta obseg in število izkoriščenih transferjev praviloma večja kot pri priseljenicah iz držav EU. To je posledica prepletanja segmentacije trga dela (nižja plačila, več prekinitiv in tveganj), statusnih pogojev ter

demografskih značilnosti (večje število otrok), ki povečujejo upravičenost do družinskih prejemkov in hkrati dvigujejo potrebo po stabilizacijskih mehanizmih socialne politike.

Na ravni institucionalnega delovanja se kaže dvojna selektivnost. Prispekovno pogojene pravice privilegirajo stabilno, redno zaposlenost in s tem manj zajamejo tiste, ki so potisnjeni v prekarne oblike zaposlitve; statusno pogojene socialnovarstvene pravice (stalno prebivališče, dolžina bivanja) pa delujejo kot filtri, ki zlasti v obdobjih sprememb pravnega ali zaposlitvenega statusa (npr. ob izgubi dela ali med čakanjem na odločbo o podaljšanju dovoljenja za prebivanje) omejujejo dostop do podpore. V kombinaciji z administrativnimi ovirami (dokazovanje prebivanja, premoženja in znanja jezika) to ustvarja razkorak med formalno univerzalnostjo in dejanskim uresničevanjem pravic.

Družbeni kontekst presojanja »upravičenosti« ima posebno vlogo pri tem, kako se utemeljuje omejevanje ali širitev dostopa do socialnih pravic za priseljence. Slovenski podatki nakazujejo »pogojni univerzalizem«, tj. načelno priznanje enakih pravic, a z močnim poudarkom na recipročnosti, spoštovanju pravil in aktivnem vključevanju. V okoliščinah, kjer je raba družinskih transferjev v nekaterih skupinah bolj vidna, tak okvir zlahka preide v interpretacije, ki krepijo *welfare* šovinizem, se pravi stališče, da naj bi imeli prednost »naši« ali da naj se dostop za »druge« strožje pogojuje. Zato interpretacija podatkov o koriščenju socialnih transferjev ni le metodološko, temveč tudi politično pomembna. Način njihove predstavitve in razlage lahko krepi zahteve po omejevanju univerzalnosti pravic, čeprav analiza hkrati potrjuje varovalno funkcijo sistema in nakazuje, da transferji blažijo tveganje revščine ter preprečujejo poglobljanje socialne izključenosti.

Vse navedeno implicira potrebo po zmanjševanju statusnih in administrativnih ovir (jezikovna in pravna podpora, enostavnejši postopki in dokazila, kontinuiteta zavarovanj ob prekinitvah) ter krepitvi enakopravnega vključevanja na trg dela (priznavanje kvalifikacij, dostop do varstva otrok, stabilizacija zaposlitev). Enako velja tudi glede potrebe po izboljšani javni komunikaciji o že obstoječih pogojih, prispevkih in učinkih transferjev z namenom zmanjšati prostor za stereotipe o tem, da priseljenci izkoriščajo socialno državo oziroma sistem socialne varnosti v Sloveniji.

8 Sklep

Slovenski sistem socialne varnosti hkrati varuje in razločuje. Varuje, ker blaži tveganja revščine in socialne izključenosti priseljencev ter njihovih potomcev, razločuje pa tam, kjer se univerzalistična načela lomijo ob statusnih pogojih, prispekovni logiki in administrativnih ovirah, ki nesorazmerno prizadenejo

del priseljske populacije. Analiza izpostavlja tri osrednje ugotovitve: pogostejše prejemanje več vrst socialnih prejemkov pri potomcih priseljencev, vidik spolne neenakosti, ki se kaže v večplastni nadpovprečni vključenosti priseljenk v sistem prejemkov, ter razlike po državah izvora, ki odražajo preplet dejavnikov na trgu dela, statusnih in demografskih okoliščin. Kaže se, da univerzalna načela sama po sebi ne zagotavljajo enakega uresničevanja pravic. Operacionalizirati jih je treba z dejanskimi, ciljno usmerjenimi mehanizmi dostopa in opolnomočenja ter z odgovornim javnim predstavljanjem podatkov, ki zmanjšuje prostor za *welfare* šovinizem.

Pri tem ima pomembno vlogo javno mnenje, saj sooblikuje legitimnost in smer politik ter deluje kot mehanizem povratnih učinkov. Kadar javni diskurz poudarja »zlorabe« in razmejitev med »našimi« in »drugimi«, se krepi podpora selektivnemu pogojevanju in krčenju univerzalizma; obratno pa pregledno predstavljanje pogojev, prispevkov in dejanskih učinkov storitev lahko povečuje pripravljenost večinskega prebivalstva na delitev resursov s priseljenci. Zato velja spremljanje javnega mnenja in analizo javnega diskurza sistematično vključevati v oblikovanje in vrednotenje ukrepov socialne države.

Univerzalnost brez izvedbene enakosti ne zagotavlja enakega uresničevanja pravic. Nadaljnji razvoj politik na področju socialne varnosti bi moral hkrati krepiti varovalne mehanizme in zmanjševati statusne, ekonomske in družbene ovire, raziskovalni napor pa bi morali biti usmerjeni v zaznavanje in pojasnjevanje razlik in neenakosti med različnimi skupinami prebivalstva ter tako prispevati k pretvarjanju načelne univerzalnosti v dejansko univerzalno dosegljivost pravic.

Literatura in viri

- Akcijski načrt za integracijo in vključevanje 2021–2027. Evropska komisija, Bruselj, COM(2020) 758 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0758> (dostop 27. 8. 2025).
- Banaś, M., Wontorczyk, A. & Kulisz, M., 2024. Precariousness in Migrant Work. *Kontrola Państwowa*, 4, 112–133, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_53122_ISSN_0452-5027_2024_1_28/c/articles-49045189.pdf. pdf (dostop 27. 8. 2025).
- Barbieri, P. & Scherer, S., 2009. Labour Market Flexibilization and its Consequences in Italy. *European Sociological Review* 25 (6), 677–692, <https://doi.org/10.1093/esr/jcp009>
- Baumberg, B. (2016). The Stigma of Claiming Benefits: A Quantitative Study. *Journal of Social Policy* 45 (2), 181–199. DOI: 10.1017/S0047279415000525
- Bommes, M., & Geddes, A., 2000. *Immigration and Welfare: Challenging the Borders of the Welfare State*. Routledge, London.
- Bradač, B., 2020. V enem stanovanju v Mariboru kar 157 prijavljenih oseb. *Večer*, 24. 9. 2020, <https://vecer.com/maribor/aktualno/v-enem-stanovanju-v-mariboru-kar-157-prijavljenih-oseb-10222174> (dostop 26. 8. 2025).
- Buckingham, S., Fiadzo, C., Dalla Pozza, V., Todaro, L., Dupont, C. & Hadjivassiliou, M. K., 2020. *Precarious Work from a Gender and Intersectionality Perspective, And Ways to Combat It* (Study for the FEMM Committee, PE 662.491). European Parliament - Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/662491/IPOL_STU%282020%29662491_EN.pdf (dostop 22. 10. 2025).
- Careja, R. & Harris, E., 2022. Thirty Years of Welfare Chauvinism Research: Findings and Challenges. *Journal of European Social Policy* 32 (2), 212–224, <https://doi.org/10.1177/09589287211068796>
- Crul, M. & Schneider, J., 2009. *The Second Generation in Europe: Education and the Transition to the Labour Market*. Migration Policy Institute, Washington, DC.
- Crul, M. & Schneider, J., 2010. Comparative Integration Context Theory: Participation and Belonging in New Diverse European cities. *Ethnic and Racial Studies* 33 (7), 1249–1268, <https://doi.org/10.1080/01419871003624068>
- Direktiva (EU) 2021/1883 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 20. oktobra 2021 o pogojih za vstop in prebivanje državljanov tretjih držav za namen visokokvalificirane zaposlitve in razveljavitvi Direktive Sveta 2009/50/ES. UL L 382, 28. 10. 2021.
- Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2004/38/ES z dne 29. april 2004 o pravici državljanov Unije in njihovih družinskih članov do prostega gibanja in prebivanja na ozemlju držav članic, ki spreminja Uredbo (EGS) št. 1612/68 in razveljavlja Direktive 64/221/EGS, 68/360/EGS, 72/194/EGS, 73/148/EGS, 75/34/EGS, 75/35/EGS, 90/364/EGS, 90/365/EGS in 93/96/EEC. UL L 158, 30. 04. 2004.
- Dubois, H., & Ludwinek, A., 2015. Access to Social Benefits: Reducing Non-Take-Up. Luxembourg: Publications Office of the European Union, <https://doi.org/10.2806/7077>

- Eick, G. M., 2024. *Welfare Chauvinism in Europe: How Education, Economy and Culture Shape Public Attitudes*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- European Institute for Gender Equality – EIGE, 2020. *Gender and Migration: Sectoral Brief*. Luxembourg, Publications Office of the European Union. DOI: 10.2839/051711, https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-and-migration?language_content_entity=en (dostop 22. 10. 2025).
- Esping-Andersen, G., 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton.
- EURES, 2025. *Labour Market Information: Slovenia*. European Commission, https://eures.europa.eu/living-and-working/labour-market-information-europe/labour-market-information-slovenia_en#national-level---slovenia (dostop 29. 8. 2025).
- European Commission, 2021. *The European Pillar of Social Rights Action Plan*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/89> (dostop 27. 8. 2025).
- Filipovič Hrast, M. & Zimmermann, K., 2022. Deservingness and Socio-Economic Cleavages. V V M. A. Yerkes & M. Bal (ur.) *Solidarity and Social Justice in Contemporary Societies: an Interdisciplinary Approach to Understanding Inequalities*. Palgrave Macmillan, Cham, 127–136.
- Ford, R., Sobolewska, M., & Kootstra, A., 2025. What Drives Welfare Chauvinism in Europe? *West European Politics* 1–29, <https://doi.org/10.1080/01402382.2024.2443725>
- Hadzi-Vasileva, K., 2025. *Gains and Gaps in Gender Equality in North Macedonia*, <https://globalvoices.org/2025/04/30/gains-and-gaps-in-gender-equality-in-north-macedonia/> (dostop 21. 10. 2025).
- Heath, A. F. & Brinbaum, Y. (ur.), 2014. *Unequal Attainments: Ethnic Educational Inequalities in Ten Western Countries*. Proceedings of the British Academy (Vol. 196). Oxford University Press, Oxford.
- Hernanz, V., Malherbet, F. & Pellizzari, M., 2004. Take-Up of Welfare Benefits in OECD Countries: A Review of the Evidence. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 17. OECD Publishing, Paris, DOI: 10.1787/525815265414
- Kapsoli, J. & Mohona, S., 2025. *Labor Market and Gender: Republic of Kosovo 2025*, 2. International Monetary Fund, <https://doi.org/10.5089/9798400299087.018>
- Kogan, I., 2007. *Working Through Barriers: Host Country Institutions and Immigrant Labour Market Performance in Europe*. Springer, Dordrecht, <https://doi.org/10.1007/1-4020-5232-4>
- Koopmans, R., 2009. Trade-Offs between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36 (1), 1–26, <https://doi.org/10.1080/13691830903250881>
- Kvist, J., 2004. Does EU Enlargement Start a Race to the Bottom? Strategic Interaction Among EU Member States in Social Policy. *Journal of European Social Policy* 14 (3), 301–318, <https://doi.org/10.1177/0958928704044625>
- Kymlicka, W. & Banting, K., 2006. Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State. *Ethics & International Affairs* 20 (3), 281–304, doi:10.1111/j.1747-7093.2006.00027.x

- Lafleur, J.-M. & Vintila, D., 2020. Migration and Access to Welfare Benefits in the EU: The Interplay Between Residence and Nationality. In J.-M. Lafleur & D. Vintila (ur.) *Migration and Social Protection in Europe and Beyond*. IMISCOE Research Series, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-51241-5> (dostop 14. 8. 2025).
- Loxa, A., 2025. Insiders, Outsiders, and the Constructed Limits to Social Rights in EU Law. *European Papers* 10 (1), 163–190, <https://www.europeanpapers.eu/e-journal/insiders-outsiders-constructed-limits-social-rights-eu-law> (dostop 13. 8. 2025).
- Magni, G., 2021. Economic Inequality, Immigrants and Selective Solidarity: From Perceived Lack of Opportunity to In-group Favoritism. *British Journal of Political Science* 51 (4), 1357–1380, DOI:10.1017/S0007123420000046
- Manfredi, M., 2025. Access to Social Benefits for Third-country Nationals in the European Union Between Fragmentation and Equal Treatment. *European Papers – A Journal on Law and Integration* 10 (1), 191–218, https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2025_1_SS1_5_Matteo_Manfredi_00830.pdf (dostop 13. 8. 2025).
- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022a. *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022b. Kazalniki integracije priseljencev in potomcev priseljencev v Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana. <https://inv.si/wp-content/uploads/2023/12/Kazalniki-integracije-priseljencev-in-potomcev-priseljencev-v-Sloveniji.pdf> (dostop 24. 8. 2025).
- Meuleman, B., Davidov, E. & Billiet, J., 2009. Changing Attitudes Toward Immigration in Europe, 2002–2007: A Dynamic Group Conflict Theory Approach. *Social Science Research* 38 (2), 352–365, <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2008.09.006>
- Meuleman, B., van Oorschot, W., Baute, S., Delespaul, S., Gugushvili, D., Laenen, T., Roosma, F. & Rossetti, F., 2018. The Past, Present and Future of European Welfare Attitudes: Topline Results from Round 8 of the European Social Survey. *European Social Survey*, <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/TL8-Welfare-English.pdf> (dostop 16. 8. 2025).
- OECD/European Union, 2018. *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264307216-en>
- Passalacqua, V. & Grossio, L., 2023. Migrants' Equal Access to Social Benefits under EU Law: Fragmentation and Exclusion during the Covid-19 Crisis in Italy. *Utrecht Law Review* 19 (3), 57–72, <https://utrechtlawreview.org/articles/897/files/652fcd6f43732.pdf> (dostop 13. 8. 2025).
- Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem*. Uradni list RS 14 (2004), 34 (2004), 62 (2006), 11 (2009), 81 (2011), 47 (2014), 153 (2021), 62 (2023), 61 (2024) – SZ-1F, 108 (2024) in 57 (2025) – SZ-1G.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva 2022–2030 (ReNPSV22–30)*. Uradni list RS 49 (2022).
- Scholten, P. & Penninx, R., 2016. The Multilevel Governance of Migration and Integration in Europe. In B. Garcés-Masareñas & R. Penninx (ur.), *Integration Processes and Policies in Europe*, 91–108. Springer, Berlin/Heidelberg, https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_6

- Schrover, M. & Schinkel, W., 2013. Introduction: The Language of Inclusion and Exclusion in the Context of Immigration and Integration. *Ethnic and Racial Studies* 36 (7), 1123–1141, DOI: 10.1080/01419870.2013.783711
- Scott, K. & Stanfors, M., 2011. The Transition to Parenthood Among the Second Generation: Evidence from Sweden, 1990–2005 *Advances in Life Course Research* 16 (4), 190–204, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2011.09.003>
- Siol.net, 2020. V Mariboru bodo preverili več kot tisoč fiktivnih prijav bivališča. 30. 9. 2020, <https://siol.net/novice/slovenija/v-mariboru-bodo-preverili-vec-kot-ti-soc-fiktivnih-prijav-bivalisca-535496> (dostop 27. 8. 2025).
- Sproule, K., Dimitrovska, N., Risteska, M. & Rames, V., 2019. *USAID/North Macedonia Gender Analysis Report*. Banyan Global, <https://banyanglobal.com/wp-content/uploads/2019/09/USAID-North-Macedonia-Gender-Analysis-Report.pdf> (dostop 21. 10. 2025).
- STA, 2023. Rahljanje pogojev ni prava pot, potrebne so sistemske rešitve. STA, 20. 2. 2023, <https://www.zurnal24.si/gorenjska/rahljanje-pogojev-ni-prava-pot-potrebne-so-sistemske-resitve-401788> (dostop 27. 8. 2025).
- Strategija vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije, 2023. Vlada Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve.
- SURS, 2018. Ženske po starosti, tipu priseljenosti in državi prvega prebivališča ter številu živorojenih otrok, Slovenija, 1.1.2018. Podatki, zbrani v okviru projekta Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji (J5-9351), interno gradivo INV.
- Svallfors, S., 2012. *Welfare States and Welfare Attitudes*. V S. Svallfors (ur.) *Contested Welfare States: Welfare Attitudes in Europe and Beyond*. Stanford University Press, Stanford, 1–24.
- Uredba (ES) št. 883/2004 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 29. aprila 2004 o koordinaciji sistemov socialne varnosti (in Švico). UL L 166, 30. 04. 2004.
- Uredba (ES) št. 987/2009 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 16. septembra 2009 o določitvi podrobnih pravil za izvajanje Uredbe (ES) št. 883/2004 o koordinaciji sistemov socialne varnosti (in Švico). UL L 284, 30. 10. 2009.
- van Oorschot, W., 2000. Who Should Get What, and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity Among the Public. *Policy and Politics: Studies of local government and its services* 28 (1), 33–48.
- van Oorschot, W., 2006. Making the Difference in Social Europe: Deservingness Perceptions among Citizens of European Welfare States. *Journal of European Social Policy* 16 (1), 23–42, <https://doi.org/10.1177/0958928706059829>
- van Oorschot, W. & Roosma, F., 2017. The Social Legitimacy of Targeted Welfare and Welfare Deservingness. V W. van Oorschot, F. Roosma, B. Meuleman & T. Reeskens (ur.), *The Social Legitimacy of Targeted Welfare: Attitudes on Welfare Deservingness*. Edward Elgar Publishing, 3–35.
- The World Bank, 2024. *International Mobility as a Development Strategy: Kosovo Country Report*. The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062524135521211/pdf/P1813201033cf70518d3b117cd10a7f41d.pdf> (dostop 21. 10. 2025).

Zakon o dolgotrajni oskrbi (ZDOsk-1). Uradni list RS 84 (2023), 112 (2024) in 44 (2025).

Zakon o financiranju in spodbujanju gradnje javnih najemnih stanovanj (ZFSGJNS). Uradni list RS 57 (2025).

Zakon o osebni asistenci (ZOA). Uradni list RS 10 (2017), 31 (2018) in 172 (2021).

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-2). Uradni list RS 48 (2022)
– uradno prečiščeno besedilo, 40 (2023) – ZČmIS-1, 78 (2023) – ZORR, 84 (2023)
– ZDOsk-1, 125 (2023) – odl. US in 133 (2023).

Zakon o socialnem varstvu (ZSV). Uradni list RS 3 (2007) – uradno prečiščeno besedilo, 23 (2007) – popr., 41 (2007) – popr., 61 (2010) – ZSVarPre, 62 (2010) – ZUPJS, 57 (2012), 39 (2016), 52 (2016) – ZPPreb-1, 15 (2017) – DZ, 29 (2017), 54 (2017), 21 (2018) – ZNOrg, 31 (2018) – ZOA-A, 28 (2019), 189 (2020) – ZFRO, 196 (2021) – ZDOsk, 82 (2023), 84 (2023) – ZDOsk-1 in 24 (2025).

Zakon o socialno varstvenih prejemkih (ZSVarPre). Uradni list RS 61 (2010), 40 (2011), 14 (2013), 99 (2013), 90 (2015), 88 (2016), 31 (2018), 73 (2018), 196 (2021) – ZDOsk, 84 (2023) – ZDOsk-1, 28 (2025) – odl. US in 36 (2025).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem varstvu (ZSV-K). Uradni list RS 24 (2025).

Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP-1). Uradni list RS 26 (2014), 90 (2015), 75 (2017) – ZUPJS-G, 14 (2018), 81 (2019), 158 (2020), 92 (2021), 153 (2022) in 36 (2025).

Zakon o tujcih (ZTuj-2). Uradni list RS 46 (2025) – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o urejanju trga dela (ZUTD). Uradni list RS 80 (2010), 40 (2012) – ZUJF, 21 (2013), 63 (2013), 100 (2013), 32 (2014) – ZPDZC-1, 47 (2015) – ZZSDT, 55 (2017), 75 (2019), 11 (2020) – odl. US, 189 (2020) – ZFRO, 54 (2021), 172 (2021) – ZODPol-G, 54 (2022), 59 (2022) – odl. US, 109 (2023), 62 (2024) – ZUOPUE, 70 (2025) in 83 (2025).

Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev (ZUPJS). Uradni list RS 62 (2010), 40 (2011), 40 (2012) – ZUJF, 57 (2012) – ZPCP-2D, 14 (2013), 56 (2013) – ZŠtip-1, 99 (2013), 14 (2015) – ZUJF, 57 (2015), 90 (2015), 38 (2016) – odl. US, 51 (2016) – odl. US, 88 (2016), 61 (2017) – ZUPŠ, 75 (2017), 77 (2018), 47 (2019), 189 (2020) – ZFRO, 54 (2022) – ZUPŠ-1, 76 (2023) – ZŠolPre-1B, 122 (2023) – ZŠtip-1C, 22 (2025) – ZZZRO-1 in 40 (2025) – ZINR.

Zakon o vrtcih (ZVrt). Uradni list RS 100 (2005) – uradno prečiščeno besedilo, 25 (2008), 98 (2009) – ZIUZGK, 36 (2010), 62 (2010) – ZUPJS, 94 (2010) – ZIU, 40 (2012) – ZUJF, 14 (2015) – ZUJF, 55 (2017) in 18 (2021).

Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ). Uradni list RS 72 (2006) – uradno prečiščeno besedilo, 114 (2006) – ZUTPG, 91 (2007), 76 (2008), 62 (2010) – ZUPJS, 87 (2011), 40 (2012) – ZUJF, 21 (2013) – ZUTD-A, 91 (2013), 99 (2013) – ZUPJS-C, 99 (2013) – ZSVarPre-C, 111 (2013) – ZMEPIZ-1, 95 (2014) – ZUJF-C, 47 (2015) – ZZSDT, 61 (2017) – ZUPŠ, 64 (2017) – ZZDej-K, 36 (2019), 189 (2020) – ZFRO, 51 (2021), 159 (2021), 196 (2021) – ZDOsk, 15 (2022), 43 (2022), 100 (2022) – ZNUZSZS, 141 (2022) – ZNUNBZ, 40 (2023) – ZČmIS-1, 78 (2023) in 32 (2025) – ZZDej-N.

- Zemljarič, M., 2021. Poročena, čeprav se sploh ne poznata: Z lažno poroko do pravic državljana Slovenije. Štajerski tednik, 9. 4. 2021, <https://svet24.si/lokalno/podravje/novice/politika/porocena-ceprav-se-sploh-ne-poznata-z-lazno-poroko-do-pravic-drzavljana-republike-slovenije-864000> (dostop 27. 8. 2027).
- Zupan, U., 2022. Kranjski župan o tujcih: Dobro organiziran način zaslužkov, ki ga država dopušča. *24ur.com*, 12. 11. 2022, <https://www.24ur.com/novice/slovenija/kranjski-zupan-o-tujcih-dobro-organiziran-nacin-zasluzkov-ki-ga-drzava-dopusca.html> (dostop 27. 8. 2025).
- Zupan, U., 2023. Vlada bi omilila pogoje za tujce, občine so proti: ‚Priseljevanje ima temno plat‘. *24ur.com*, 7. 3. 2023, <https://www.24ur.com/novice/slovenija/vlada-bi-omilila-pogoje-za-tujce-obcine-so-proti-priseljevanje-ima-temno-plat.html> (dostop 27. 8. 2025).

Financiranje

Prispevek je rezultat projekta Vključevanje priseljencev v sistem socialne varnosti v Sloveniji: analiza statističnih kazalnikov, politik, javnega mnenja in medijskega poročanja (J5-60091) in raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-008), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Immigrants in the Social Protection System in Slovenia

Abstract

This article examines the situation in Slovenia at the intersection of three closely related domains: immigration, the welfare state, and integration. The analysis is based on two key observations: a) due to various factors, Slovenia faces a growing need to increase expenditure on welfare-state services and benefits, and b) the ethnic and cultural heterogeneity in Slovenia is likely to increase as a result of immigration needs. For social stability, cohesion, and solidarity to be sustained, it is essential that all segments of society are well integrated. From a theoretical perspective, successful integration presupposes equal rights and equal inclusion of all members of society across all spheres of social life, including the social protection system. In practice, however, this theoretical ideal is often not fully realised. Rising demands for social protection expenditure may lead to stricter eligibility conditions for social benefits, with immigrants frequently perceived by the majority population as less deserving. Such perceptions can result in tendencies to exclude immigrants from the social protection system or to restrict their rights within it, with potential spillover effects in other areas of social life.

The article thus explores the position of immigrants in Slovenia in the field of social protection. This issue is analysed from several perspectives: the legal framework, public policies and institutional arrangements, the actual situation of immigrants with regard to social transfers (including the number of beneficiaries and types of transfers), and public attitudes towards the inclusion of immigrants in the social protection system.

The findings suggest that most indicators of social protection place immigrants and their descendants in a less favourable position than residents born in Slovenia without an immigrant background. At the same time, significant differences exist within the immigrant population itself. Numerous indicators show that immigrants born in non-EU countries are in a particularly disadvantaged position compared to those born in EU member states, with women – both immigrants and descendants thereof – emerging as an especially vulnerable group.

Keywords: immigrants, social protection, access to social rights, welfare chauvinism, Slovenia

Robert Devetak

»‘Avanti via Italia!’ se je čulo povelje laškega častnika«: potek odhoda slovenskega prebivalstva v begunstvo z območij, ki jih je med prvo svetovno vojno zasedla Italija

Izvleček

Prispevek na podlagi časopisnih virov in pričevanj obravnava evakuacijo slovenskega civilnega prebivalstva z območij, ki jih je ob koncu pomladi leta 1915 zasedla Italija. Z italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski, 23. maja 1915, in kasnejšo vzpostavitev fronte je Posočje postalo neposredno območje vojnih operacij. Kljub načrtom za evakuacijo in nekaterim pozivom avstro-ogrskih oblasti je večina civilnega prebivalstva ob vojni napovedi ter zasedbi ostala doma ter bila soočena z nasiljem, spopadi in nezaupanjem italijanskih vojaških enot. Po ustalitvi vojne črte ob reki Soči je v začetku poletja 1915 italijanska vojaška oblast izvedla hitro in kaotično evakuacijo tamkajšnjih naselij, begunci ter begunke pa so nove, začasne domove našli po celotnem Apeninskem polotoku. Prispevek bo podrobneje analiziral razmere na območju ob italijanski zasedbi in postopek evakuacije civilnega prebivalstva. Osredotočil se bo na tri dele dežele Goriške in Gradiške – Goriška brda, sodni okraj Kanal in na severno Posočje. Poudarek bo na predstavitvi osebnih zgodb in spominov begunk ter beguncev, ki so bili v letu 1915 prisiljeni zapustiti svoje domove in se podati v neznano.

Ključne besede: prva svetovna vojna, begunstvo, Goriška in Gradiška, evakuacija prebivalstva, soška fronta, Italija

1 Uvod

Prva svetovna vojna je globoko zaznamovala prostor, vsakdan in zavest prebivalstva na Goriškem, še posebej pa v Posočju, kjer se je med letoma 1915 in 1917 odvijal pomemben del bojevanja. Dežela Goriška in Gradiška je bila že od začetka vojne aktivno vpeta v dogajanje, saj so domove zapustili številni možje, ki so bili vpoklicani v vojsko, civilno prebivalstvo pa je moralo svoje življenje prilagoditi novim, vse težjim razmeram, na katere so vplivale predvsem podražitve in pomanjkanje (Devetak 2016a, 133–152). Radikalno spremembo je povzročila vojna napoved Italije Avstro-Ogrski, 23. maja 1915, s čimer se je vzpostavilo novo, 600 km dolgo bojišče, ki je potekalo od švicarsko-italijansko-avstro-ogrske tromeje do Jadranskega morja. Najpomembnejši in najsilovitejši boji so potekali na južnem delu, ob reki Soči oz. soški fronti (Thompson 2008; Simič 1996; Rajšp 2010), kjer se je med spopadi nahajala največja koncentracija vojaštva in vojaške tehnike v zgodovini slovenskega ozemlja (Guštin 2005, 62–74). Zaradi statičnosti bojišča, ki se je do oktobra 1917 minimalno premaknilo, se je tamkajšnje civilno prebivalstvo soočilo z novimi, težkimi razmerami, ki so številne prisilile v umik ali begunstvo. Slednje je bilo v času prve svetovne vojne v veliki meri novost za vojskujoče države, vlade in vojaške oblasti (Gatrell & Philippe Nivet 2014, 186–215). Ob začetku spopadov v Posočju so vojaške oblasti na obeh straneh novega bojišča hitro izvedle obsežno evakuacijo tamkajšnjih naselij. S tem je bil sprožen prvi begunski val, ki je na območju Goriške in Gradiške zajel več 10.000 oseb. Drugi begunski val je potekal avgusta 1916 po italijanski zasedbi Gorice in naj bi zajel okoli 6.000 civilnih oseb iz mesta in neposredne okolice (Širok 2006, 426–432). Naslednje leto sta sledili še dve večji evakuaciji. Avgusta 1917 je moralo, po italijanski zasedbi Banjske planote, v begunstvo tamkajšnje civilno prebivalstvo (Devetak 2020, 49–57), dva meseca kasneje, ob preboju fronte avstro-ogrske in nemške vojske med Bovcem in Tolminom, pa še prebivalstvo iz Furlanije in Veneta (Svoljšak 2010a, 238). Vmes je potekalo še več manjših evakuacij, ki so bile posledica italijanskih ofenziv in intenzivnejšega obstreljevanja avstro-ogrskih obrambnih položajev ter ciljev v zaledju.

Prispevek se bo osredotočil na evakuacijo območij, ki jih je v pomladnih in poletnih mesecih leta 1915 zasedla italijanska vojska, zajela pa so okoli 10.000–12.000 slovenskih oseb z desnega brega reke Soče in iz Goriških brd. Ta je potekala kaotično in slabo organizirano, v času vojaških operacij in obstreljevanja. Poudarek bo na predstavitvi in analizi različnih spominskih zapisov in pisem, ki jih je objavljalo takratno časopisje, ter pričevanj nekdanjih begunk in beguncev, ki jih je zbral Vili Prinčič.

2 Tedni pred italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski

Prebivalstvo ob meji z Italijo se je začelo zavedati prihajajoče nevarnosti neposrednega vojaškega spopada v aprilu in maju 1915, ko je na območje Goriške prihajalo vse več vojaštva in delavcev, ki so ob meji gradili in utrjevali obrambne pozicije (Sedmak 1988, 83). Kljub temu je lokalno časopisje še v sredini maja 1915 prepričevalo bralstvo, da ni razlogov za skrb. V časopisu *Edinost* je neznan dopisnik izpostavil:

Že nekaj časa vlada v Gorici in okolici vznemirjenje, katerega se ne more umeti glede na mednarodni položaj, ki ni prav nič vznemirljiv. Opominja se radi tega prebivalstvo naj se drži mirno in naj ne verjame nepreudarnim osebam, ki, razširjajoč senzacionalne vesti, ne računajo z nesrečnimi posledicami svojega graje vrednega postopanja (Neumljivo vznemirjenje 1915).

Številne časopisne članke, ki so opisovali politično dogajanje v Italiji, je avstro-ogrsko oblast cenzurirala, tako da novice niso prišle do javnosti (Italija--? 1915). Fran Milčinski je v svoj dnevnik 10. maja 1915 zapisal, da v »Gorici plakati opozarjajo prebivalstvo, vendar da ni treba bežati« (Milčinski 2000, 105). Več posameznih oseb in družin je v strahu pred vojno vseeno zapustilo dom, ob čemer pa je prihajalo do primerov, da je vojska številnim zasegla živino in vozove, sposobne moške vključila v delavske enote, ženske, otroke ter starejše pa poslala nazaj domov. Takšno ravnanje je v veliki meri zaustavilo odhode obmejnega prebivalstva (Merljak 2002, 435). Da nove razmere kažejo na bližajoči se spopad, so se zavedali tudi drugod po Slovenskem. Fran Milčinski je ravno tako 10. maja 1915 zapisal v svoj dnevnik: »Nekdo povedal, da ve iz absolutno zanesljivega vire, da se prične vojna z Laško (op. p. Italijo) od torka na sredo« (Milčinski 2000, 105). Zaradi nasprotujočih si in pomanjkljivih informacij ter pozivov oblasti civilno prebivalstvo ni točno vedelo, kako odreagirati v primeru vojaškega spopada. Navodila s strani oblasti so ponekod prišla šele neposredno pred italijansko napovedjo vojne (Kosi 2016, 24).

Čeprav je bilo mnogim zaradi dogajanja na obmejnem prostoru jasno, kaj se pripravlja, si niso predstavljali razsežnosti, ki so jo prinesli spopadi. Tončka Terčič iz Šmavra se je spominjala:

Maja 1915 se je sicer dosti govorilo o morebitni vojni, vendar se verjetno nismo niti dobro zavedali, kaj to pomeni in kaj nas v naslednjih mesecih in letih lahko doleti. Sami sebe smo prepričevali, da morebiti ne bo tako hudo in je vojna le strašilo (Prinčič 1996, 277).

Podobno je o dnevih pred začetkom spopadov pripovedovala tudi Matilda Kumar iz Gornjega Cerovega: »O skorajšnji vojni se je v aprilu in maju 1915 veliko govorilo, vendar je veljalo prepričanje, da se bo vse skupaj končalo v nekaj dneh« (prav tam, 145). Nekateri so pričakovali, da bo Italija brez večjih težav zasedla obmejno območje in pri tem ne bo deležna večjega odpora avstrijske vojske, ki se do vojne napovedi ni uspela organizirati v dovoljšni meri za učinkovito obrambo na obmejnem območju, ter da ne bo prišlo do večjega in daljšega obstreljevanja ali izselitve prebivalstva (Tuma 1997, 331–332). Nekateri niso verjeli, da bo do spopada sploh prišlo. Tako je ob vojni napovedi razmišljal tudi Ciril Munih iz Svete Lucije (Mosta na Soči):

24. maja 1915 nas je sedelo več Mostarjev v Mikuževi gostilni in smo razgovarjali o možnostih vojne napovedi s strani Italije. Videla se nam je nemogoča pač vsled dejstva, da si vojne v lastni domačiji nismo mogli predstavljati. Ob desetih zvečer vstopi orožniški stražmojster Ignacij Trop in reče s suhim glasom, ki je razodeval strah: »Fantje, Italija je napovedala vojno!« Nihče ni verjel in pričeli smo se mu posmehovati. Odšli smo mirno spat ... (Munih 2016, 7).

Oblast lokalnemu prebivalstvu ni dala pravočasnih in primernih navodil, kako ravnati v primeru morebitne evakuacije (Svoljšak 2001, 125). Orožništvo, ki je bilo ponekod pristojno za posredovanje informacij glede umika, naj bi v primerih civilnemu prebivalstvu samo predlagalo umik, ne pa ukazalo (Prinčič 1996, 263). Zaradi pomanjkanja informacij so nekatere družine raje ostale doma in tam pričakale italijanske vojaške enote. Številne tudi niso želele zapustiti svojih domov in premoženja, ker so se bale, da jim ga bodo vojaki ukradli ali pa si niso želele odhoda v taborišče (Devetak 2015, 326). Na območju so doma večinoma ostali le ženske, otroci in starejši, saj so avstro-ogrske oblasti v zadnjih dneh pred vojno vpoklicale še večino preostalih za boj sposobnih moških (Prinčič 1996, 57). Vse to so bili nekateri od razlogov, da je doma na območju nove fronte, ki se je vzpostavila junija 1915, ostalo večje število civilnega prebivalstva.

Slika 1: Naslovnica časopisa *Novi čas*, kjer je dobro vidna cenzura o delovanju Italije pred vojno.

Št. 20.

„Novi Čas“ izhaja:
ob četirih popoldnevih.

Rokopisi naj se pošiljajo do srede
zjutraj na uredništvo v Gosposki
ulici št. 6, drugo dvorišče.

Odgovorni urednik: Anton Šušelj.
Tiska „Novoda Tiskarna“ v Gorici.

V Gorici, 14. maja 1915.

NOVI ČAS

Leto VI.

„Novi Čas“ stane:
za celo leto 4 K
- teden 5
- ostale dežele 6
- posamezne štev. 10 vin.
Oglasi po dogovoru.

Upravništvo je v Gosposki ulici št. 6
druga dvorišča.

Laniški Komorici »Slovena Časa« v Gorici.

Italija -- ?

Dunajski listi so prišli od ponedeljka sem izzakrat pisati o zelo resnem razmerju med Italijo in nam. Kdor je pazljivo sledil navidez neznatnim vestem iz one strani, si bolj glavo nad razmišljanjem po naših listih na mestih, kjer se je govorilo o Italiji, tudi je seveda že davno napravljal svojo vojo ali manj — neprimerno sodbo, seveda samo zase. Zato se on ne čudi, če bere naenkrat po celih mesecih, da je stvar postala precej boljiva in prav kritična.

hotelo spraviti Italijo na stran veselil trojnega sporazuma. — Del italijanskih listov je pisal proti nam ostro in brez prave mere, da bi tako razburili strasti italijanskega ljudstva proti Avstro-Ogrski. To gibanje se je razgostilo daleč okrog po italijanskem kraljestvu. Posebno dijači in veliki del nabornikov so prežeti tega duha. Dugodki v Quarto in z velikim navdušenjem pozdravljali govor d'Annunzija, cigar ost je bila posebno proti Avstriji naslojena, so kseni dokaz za agitatorsko rovanje, ki se je zapiralo v Italiji proti nam. Resnica je, da sta se kralj in vlada raje odtegnila slavnosti v Quarto, katere bi se bila prvotno udeležila. Bilo pa bi popolnoma zareseno, če bi opazovali gibanje, ki se je potovalo delu italijanskega naroda, za neposredno in brez važnosti. To gibanje je zdaj doseglo višek razgostitve in ni da bi Italijani njegovega reševanja. Vendar pa trdimo upamo, da se posreči italijanski vladi obvladati to gibanje. Tako ta ura da i sile, ki pove mnogo in pravzaprav vse, kar treba vedeti vsem brez izjeme, ko hčijo odločilne zgodovinske ure nele za našo ožjo in širo domovino, nego tudi za usodo in lice cele Evrope. Kar pišejo drugi listi, to je le razlaga za — občinstvo, ki pa tudi poljskega tresotne razmere.

Tako piše »N. Fr. Pr.« v ponedeljek 10. maja: »Ugodna poročila o nadaljnjem popku galiske hlike, oprostitve ogrske zepilne in potisnitelne ruske armade čez Karpatse nam dajejo zaupanje, da bosta avstrijsko-gerška in nemška armada kmalu vsikrati mogoči, ki bi jo jim mora naprili potek dogodka. — Zvezni cesarstvi injala ne glede na premembe že od ponedeljka en sam smoter trdno pred očmi, da oziroma svoje posat in avstrijske posilajo za traten mir. Ta svoj smoter bosta dosegli in nič in ne bo mogoče odvrtiti od tega.

Položaj, ki se je razvil med Italijo in zveznimi cesarstvi, je resen.

Vendar pa bi vkljub resnosti položaja danes se ne hoteli opustiti vsakega upanja, da se vendarle posreči italijanski vladi premagati zavezniška država sva razpoloženje.

Tudi tekom treh zadnjih desetletij je moralo razmerje med Italijo in cesarstvi mnogo premenjavati nasprotovanja in vendar se je obratni mir, ker je bil vplivne politike silinejši od nevarne čustvene politike.

Resnica v obveščanju med Italijo in obema cesarstvi se je povečala v trenutku, v katerem se tako silno izkazuje vojska nre obih cesarstev.

Silno se izražajo i drugi avstrijski listi. Iz vsi odseva srbi in resnosti, a tudi odločnosti do — skrajnosti. Znak, da stoji za njihovimi izjavami — vplivnejši, odločilnejši krogi. Vsi zato izražajo upanje, da ostane Italija mirna in pomiri nevarne duhove.

Nabori od 18. do 50. leta.

C. kr. okr. glavarstvo v Gorici je izdalo razglas, v katerem naznanja nov nabor črnovojnikov od 18. do 50. leta. Izvzeti so le letniki 1873—1877, 1891, 1895, 1896. V razglasu se glasi:

Pregledovanje črnovojnih obvezancev bivaločih v političnem okraju goriškem ter rojenih v letih 1873 do 1890, 1892, 1893, 1894, 1897 in 1865 do 1872 se bo vršilo v času od 14. do 22. maja 1915 leta.

Črnovojniki rojenih letnikov 1865 do 1872 morajo priti na pregledovanje ne glede na to sočli svetilca služili v vojskah ali ne.

Avstrijski listi.

»Wien, Allgem. Ztg.« piše 10. t. m. Od ponedeljka se vojske se je pojavilo v Italiji proti Avstriji napretno gibanje, ki je

Na pregledovanje niso dožani priti:
a) običajno nesposobni;
b) državni uslužbeni, železniški namestniki, člani županištva in občinski tajniki;
c) v par. 29. vojnega zakona imenovane osebe (posvečeni duhovniki, nameščeni v dušnem parstirstvu ali v duhovnem učitelstvu, kandidati duhovniškega štana zakonito priporočeni cerkvi in verskih družah;
d) zdravniki (doktorji medicine);
e) listi ki so zaradi kake druge, ki dela človeka za vsako delo nesposobnega, sploh oproščeni črnovojnega dolžnosti, ako imajo črnovojno dovoljznico ali črnovojno oprostitveno izkaznico, oziroma so bili že svojačasto izbrisani v nabornem seznamu.

Omi, ki bodo na pregledovanju spoznani za sposobne, bodo morali odrediti v službovanje se isti dan.

Pregledovanje se bo vršilo v Gorici, via Scuola agraria št. 1. pribršeni vsaki dan ob 7. uri dopoldnevala pred dvorci komisijami, kojih ena bo poslovala v I. nadstropju druga pa v II. nadstropju in sicer v nastojemni redu:

Za mesto Gorico od 14. do 17. maja, in sicer 14. maja: letniki 1878 do 1883.
15. maja letniki 1886—1890, 1892, 1893, 1894.
16. maja: letnik 1897.
17. maja: letniki 1865—1872.

Za okolič:
V torek, dne 18. maja t. l. za občine: St. Andrej, Bilje, Cepovan, Dornberg, St. Ferjan.
V sredo, dne 19. maja t. l. za občine: Grgar, Lohinik, Miren, Opatskoje, Ozejan.
V četrtek, dne 20. maja t. l. za občine: Osel, Prvacina, St. Peter, Podgora, Vrtolba (komisija št. 1) in Kosko, Renče, Sempar, Tribista (komisija št. 2).
V petek, dne 21. maja t. l. za občine: Solkan, Sovodnje, Trnov, Vogersko, Gaberje, Oloče (komisija št. 1) in Crmlje, Dol-Očica, Ajdovščina, Kamnik Sv. Križ, Velike Zable, Skrilje, Vrtovin (komisija št. 2).
V soboto, dne 22. maja t. l. za občine: Lokavec, Klumberk, Smarje, Alja, Anihovo, Avče (komisija št. 1) in Bate, Banjšice, Kanal, Deskle, Kal, Lokovec, Ročinj (komisija št. 2).

Svetovna vojska.

Naši prodirajo neprestano Rusi se umikajo.

Naše prodiranje v zahodni Galiciji v Karpatih, ob Visti in na Podkarnem se vsi neprestano dalje, česar je vesel vsak patriot.

Položaj je sedaj tak:

Zmaga naših čet v zahodni Galiciji je pričela vplivati tudi na bojno črto na Rusko Poljskem, Rusi se umikajo iz močno utrjene fronte ob Nid. Med Visto in Karpati po navodilih avstrijskega vojnega vodstva in pod poveljstvom nemškega polkovnika pl. Mackensena bolile se avstrijske in nemške čete so komaj po osrednjem delu izvovala uspehi, ki bode brez dvoma močno utirala na nadaljni potek vojske.

Poznatni ne smemo, da je položaj danes bistveno drugačen, kakor po oktober-skih bojih, ko so zvezne čete prodrele do srednje Viste in čez sredini in spodni San. Takrat je rusko vojsko v svojo razpolo-galo z neizpriljivimi silami: nad milijon svežih čet je bilo na severi in jugu pripravljenih za boj. Dunes so razmere dra-gačne. Uničenje desete ruske armade v Mararih so sledile četrimilijonske ruske izsebe v Karpatih in sedaj slottno skoro pred popolnim uničenjem tretje ruske ar-made. Poleg tega preti velika nevarnost tudi 8. ruski armadi.

V takih razmerah je skoro gotovo, da bomo v kratkem času mogli doseči črto San z nameni, da tudi tam končno vrže-mo Ruse nazaj. Vsekarlo pa moramo na tel močno utrditi obrambo štiri računati za zelo redovnim odporom sovražnika. Sedamji boji zahodno od Sana se z ruske-ga stališča vrše le zato, da se pridobi na času: Rusi zbirajo ob Sani znatne sile in izpolnjujejo tamotnje utrube.

3 Italijanska zasedba obmejnih območij na Goriškem in Gradiškem

Ugibanj je bilo konec 23. maja 1915, ko je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Vojaške operacije so se na Goriškem in Gradiškem začele naslednji dan, ko so italijanske enote prestopile državno mejo. Poveljstvo italijanske vojske je predvidelo hiter prodor čez reko Sočo, a je zasedba v praksi potekala počasi in previdno (Simić 1996, 33–35). V naslednjih dneh so enote zasedle Goriška brda, Kanalski Kolovrat, Kambreško, Breginjski kot in Kobarid (Marušič 1989, 231). Zasedba je potekala mirno, saj so se avstro-ogrske enote umaknile na obrambne položaje, ki so po slovenskem ozemlju večinoma tekli ob levem bregu reke Soče. Italijanski prodor je sprožil paniko pri civilnem prebivalstvu, ki se je, v številnih primerih v zadnjem trenutku, poskušalo umakniti na varno v notranjost habsburške monarhije. Številni, ki so ostali doma, so se znašli v težkih razmerah. Že omenjena Matilda Kumar se je spominjala:

Prišel je usodni 24. maj 1915 – italijanska vojna napoved. Ne spominjam se, da bi nas kdo opozoril na pretečo nevarnost. Živelimo smo v veliki negotovosti, kajti jasnih poročil o dogajanju okrog nas nismo imeli. Sicer pa se tistega dne ni zgodilo nič neobičajnega, le ozračje je bilo zelo napeto. Naslednjega dne je nekdo pritekel v vas in ves zasopel prinesel novico, da so Italijani že v Kozani. Vaščanov se je polastilo vznemirjenje in zavlada je velika zmeda. Dobra polovica domačinov je na vrat na nos zbežala iz vasi in se v vsej naglici odpravila proti Gorici. Preostali smo oklevali, kajti skrbelo nas je za naše domačije, in smo se z vdanostjo prepustili usodi (Prinčič 1996, 145–146).

Avstro-ogrske enote, ki so se umaknile na nove položaje, so za seboj ponekod porušile mostove čez reko Sočo ali prepovedale prehod čez frontno črto (Svoljšak 2003, 112). Civilisti so tako ostali odrezani od domovine in prepuščeni italijanski vojski. Tina Fortunat se je v spominskem zapisu, ki ga je leta 1932 objavil časopis *Ameriška domovina*, spominjala časa ob italijanski zasedbi vasi Ročinj v osrednjem Posočju.

Na 23. maja 1915 so odšli vsi moške in fantje, od 18. do 50. leta, pod orožje. Bila sem na postaji, ko so odhajali. Oh, kako je bilo to žalostno! Zdelo se mi je, da teh ljudi ne bom nikdar več videla. [...] Ko se je začel vlak premikati, je začelo vse na ves glas vpiti in jokati: žene, očetje, matere in ljube. Bilo je tako strašno, da ni za popisati. To je bil začetek našega trpljenja in gorja. Komaj smo prišli domov, so nam že povedali, da je prišel brzozjav, da je vojna napovedana. Začelo je zopet vse jokati in tarnati, kaj bo z nami! Kaj bo z nami! Vse je bilo zmedeno, kakor blazni smo hodili po vasi,

eden k drugemu. Obstanke nismo imeli nikjer. Tisti večer nismo skoro nič spali, vsak se je bal zatisniti oči. Drugi dan so šli vojaki in orožniki, kar jih je bilo v Ročinju, kar hitro onkraj Soče. Popoldne so pa most, ki vodi do postaje, razstrelili. Tako smo bili Ročinjci kot miške v pasti (Fortunat 1932).

Dogajanje je bilo podobno tudi v nekaterih drugih krajih v Posočju in v Brdih. Prebivalcem Kobarida so odhod v notranjost onemogočili orožniki, ki so med umikom iz kraja razstrelili most čez reko Sočo. Fini Več – Friganovič je v svojih spominih zapisal:

Odrežani smo bili od Avstrije in tako smo ostali skupaj, vdani v usodo, mala peščica civilistov, in se posvetovali, kaj storiti. Ure so polzele kot desetletja. [...] Ta popolna osamljenost in negotovost je trajala en dan in eno noč. Iz strahu smo potem vsi – ostali so predvsem stari ljudje, žene in otroci – izobesili bele krpe, kot tiho prošnjo in znak za predajo (Svoljšak 2003, 107).

Italijanska vojska je prodrla v Brda in v zgornje Posočje v dneh po vojni napovedi. 25. maja 1915 je zasedla Dobrovo in Kobarid. Enote, ki so zasedle območje, so bile pogosto presenečene, saj so pričakovale, da jih bodo pričakali »neodrešeni bratje«, ki jim bodo pripravili gostoljuben sprejem, a so na osvojenih ozemljih našle lokalno furlansko in slovensko prebivalstvo, ki je govorilo drugačen jezik in imelo drugačno kulturo, poleg tega pa je vojakom pripravilo mlačen sprejem, pri katerem ni bilo pričakovanega navdušenja (prav tam, 118–122). Dora Obljubek iz Višnjevika je v svojih spominih zapisala, kakšne predstave je imelo tamkajšnje prebivalstvo do italijanske vojske: »S kakšnim občutkom smo mi čakali sovražnika, si lahko vsakdo predstavlja, še posebej, ker so o Italijanih govorili mnogo slabega, da so surovi in nasilni napram ženskam« (Obljubek 2016, 36). Vojaške enote so bile zato do lokalnega prebivalstva sumničave in so se bale morebitnih izdaj položajev avstro-ogrski vojski ter diverzantskih akcij. Ob prihodu v Kozano v Brdih so tako italijanski vojaki ukazali najprej piti vodo iz vodnjaka domačinom, preden so jo sami poskusili, saj so se bali, da je zastrupljena (Svoljšak 2003, 112–114). Posebej ostro je vojska nastopala proti duhovnikom, ki so jih sumili vohunjenja in izdajanja položajev avstro-ogrski vojski (prav tam, 181; Cecotti 2001, 82–83). Že v prvih dneh zasedbe so vojaške oblasti internirale v notranjost Italije 18 duhovnikov in več vaških veljakov – županov, uradnikov, učiteljev – pod obtožbo avstrijakantstva (Svoljšak 2001, 124). Kot posebej tragična dogodka, povezana z nezaupanjem novih oblasti do domačinov, lahko označimo decimiranje civilnega prebivalstva v Vilešu (Villesse) 29. maja 1915, kjer je italijanska vojska ubila šest civilistov, zaradi suma, da naj bi streljali na vojake (Marušič 1989, 232–233) in na Idrijskem, 4. junija 1915. V vaseh

Ladra, Smast, Libušnje, Vrsno, Krn in Kamno je italijanska vojska zajela po nekaterih virih 61, po drugih pa 66 civilistov, zaradi obtožbe, da so napadli in streljali ranjene italijanske vojake. Zajete moške so odpeljali na Idrijsko ter vsakega desetega ustrelili (Koren 2010, 4–5).

Razmere so se začele po italijanski zasedbi hitro slabšati, saj so se na soškem bojišču začeli intenzivni boji in je avstro-ogrska vojska vse pogostejše obstreljevala italijanske položaje ter bližnje zaledje, kjer je še vedno stanovalo civilno prebivalstvo. Že omenjena Tinca Fortunat je opisala, kako je zadnje dneve maja in začetek junija 1915 preživljalo prebivalstvo Ročinja, ki se je znašlo neposredno na prvi bojni črti, oddaljeno manj kot kilometer od avstro-ogrskih položajev. Italijanska vojska je območje med rekama Idrijo in Sočo zasedla v začetku junija 1915 (Svoljšak 1991, 27).

Prvi strel smo slišali 24. maja, potem je bilo pa par dni mirno. Dan Sv. Rešnjega Telesa pa ne pozabim nikdar, četudi živim tisoč let. Nad vasjo so švigale granate in šrapneli kot toča. Mi smo se skrivali po kletah in po luknjah, ker smo se bali, da se hiše sesujejo na nas. Tako je bilo neprestano več dni. Na polje ni smel nihče, ker so tudi naši streljali na vsakega, ki se je prikazal, ker niso vedeli, kdo je. [...] Ker pa živina ni mogla poginiti od lakote, smo morali hoditi po krmo na tako mesto, od koder se ni videlo onstran Soče. Vsakokrat je šel po en italijanski vojak z nami. Enkrat sem pa vseeno šla na njivo, misleč, da ne bo tako hudo. Pa so začeli streljat in so mi krogle žvižgale okrog glave, da so mi v trenutku stali lasje pokonci. K sreči me niso krogle zadele in splazim se po trebuhu do mesta, od koder se ni videlo k Soči. Prišla sem napol živa domov (Fortunat 1932).

V Gornjem Cerovem, v Brdih, se je Romana Colja spominjala: Mama je oprala nekaj rjuh in drugih cunj. Perilo je obesila na žico zraven hiše. Tedaj se je nedaleč stran razpočila težka granata. Stric je mami zavpil, naj takoj sname sušeče se perilo, kajti po vsej verjetnosti je bilo prav to krivo, da so nas avstrijski topničarji vzeli na muho. Mama ga je ubogala in obstreljevanje je prenehalo (Prinčič 1996, 69).

Ker se italijanski vojaški načrti o hitrem prodoru v notranjost niso uresničili in se je fronta oblikovala ob reki Soči, so vojaške oblasti pripravile načrt evakuacije civilnega prebivalstva, ki je postajalo kolateralna žrtev vse ostrejših spopadov na frontni črti. Obstreljevanje je bilo vse pogostejše in intenzivnejše, civilna infrastruktura ter prebivalstvo sta postala cilja avstro-ogrskega obstreljevanja, številne osebe so ob tem izgubile svoje življenje. Italijanske vojaške oblasti so poleg tega začele s pripravo prve ofenzive v Posočju, ki se je začela 23. junija 1915 (Simić 1996, 42–46).

4 Evakuacija

Vrhovno poveljstvo italijanske vojske je 29. maja 1915 ustanovilo Generalni sekretariat za civilne zadeve (*Segretario Generale per gli Affari Civili*), katerega glavna naloga je bilo reševanje vprašanj, povezanih s civilnim prebivalstvom na zasedenih območjih (Svoljšak 2001, 124). Vojaške oblasti so natančno določile vojaško cono, ki je obsegala province v vojnem stanju in zasedene pokrajine. Ob prodoru na Goriškem in Gradiškem je bilo vzpostavljeno operativno območje z radijem 500 metrov, kjer je bila predvidena izselitev civilnega prebivalstva. Z ustalitvijo frontne črte v Posočju so oblasti začele z izvedbo njihovega umika. Generalni sekretariat je predvidel umik v treh korakih – evakuacijo, vmesne postaje in prihod na cilj (prav tam, 124).

V okviru sekretariata je v ta namen delovala posebna služba za begunsko, internirano in evakuirano prebivalstvo, ki ji je bila naložena naloga umika civilnih oseb z območja spopadov, odpošiljanje beguncev in begunk v notranjost države ter varovanje premoženja preseljenih oseb v vojaški coni. Umik je bil izveden iz varnostnih razlogov, s katerimi so se prepletali tudi politični, predvsem zaradi že omenjenega strahu italijanske vojske, da bi civilno prebivalstvo lahko poskušalo pomagati avstro-ogrski vojski z izdajanjem italijanskih vojaških položajev (Svoljšak 1991, 10–11). Predvideno je bilo, da bo civilno prebivalstvo o evakuaciji obveščeno vnaprej, da bi si lahko uredilo svojo prtljago in premoženje, za starejše in bolne osebe pa je bilo predvideno, da jih bodo prepeljali v bližje zdravstvene ustanove (Svoljšak 2001, 124). Izseljeno prebivalstvo bi v bližnjem frontnemu zaledju popisali in naredili seznam prtljage ter jih nato v skupinah, ki bi jih sestavljale družine, preselili v posebna begunska taborišča, ki bi bila organizirana na podoben način, kot tista v Avstro-Ogrski, ali pa na vmesne postaje, od koder bi jih potem razporedili po različnih krajih Italije (Svoljšak 1991, 11; Malni 2001, 133–134).

Na vmesne postaje (*stazione di sosta*), v Videm (Udine) in Pordenone, je bilo predvideno, da se izseljene osebe pripelje s posebnimi vlaki, tam pa bi jih zdravstvene oblasti pregledale in cepile, saj so se bale morebitnih nalezljivih bolezni, ki so se razširile na frontnem območju. Pozornost je bila namenjena predvsem morebitnim primerom kolere, griže, tifusa in koz. Oblasti so poskrbele tudi za preskrbo in namestitve na vmesnih postajah do končnega cilja. Bivanje na vmesnih postajah naj ne bi trajalo več kot šest dni (Svoljšak 1991, 14). Od tukaj naj bi begunce po manjših skupinah prepeljali z vlaki na različne kraje po državi, kjer je bilo predvideno, da bo skrb zanje prevzelo notranje ministrstvo (Svoljšak 2001, 124). Za veliko večino slovenskih begunk in beguncev so bile končne postaje razporejene po celotnem apeninskem polotoku, kjer so jih oblasti namestile tako v urbanem kot ruralnem okolju, kjer so sobivali z domačim prebivalstvom in so se vključili v tamkajšnje življenje. Živel so v stanovanjih, hotelih in kmetijah ali celo samostanih.

Odrasle osebe so se lahko tudi zaposlile, otroci so obiskovali lokalne šole, v italijanskem jeziku (Svoljšak 1991, 25). O sistemu begunskih taborišč, ki so ga v veliko večji meri za namestitve uporabile avstro-ogrske oblasti, so najprej razmišljale tudi italijanske oblasti, a so se odločile za razpršene namestitve po celi državi, s čimer naj bi bila beguncem omogočena lažja zaposlitev (Svoljšak 2010a, 239). Izjema so bili begunci in begunke, ki so jih namestili v begunski taborišči v krajih Cordenons ter Legnano oziroma koloniji, kot so jih imenovalе oblasti. Taborišči sta sprejeli po 700 oseb, ki so živele v bivalnih barakah, na razpolago pa so imele tudi bolnišnice, pralnice, obrtne delavnice, vrtec in šolo (Svoljšak 1991, 22). Generalni sekretariat za civilne zadeve je pozorno spremljal evakuacijo in je v namen štetja in za kategorizacijo beguncev ustanovil posebno službo za begunce in povratnike (*Servizio profughi e rimpatriati*). Razvrstili so jih v štiri kategorije: begunske osebe, kamor so spadali tisti, ki niso bili *regnicoli*¹ in so bili izseljeni po 24. maju 1915 zaradi bojev; internirane osebe, pod katere so sodili vsi, ki jih je oblast sumila morebitne pomoči avstro-ogrski vojski; povratniki – *regnicoli*, ki so se vrnil v Italijo iz centralnih sil čez Švico, in pribežniki – italijansko prebivalstvo, *regnicoli* in ostali, ki so imeli stalno bivališče v zasedenih ozemljih in so se ob izbruhu vojne 4. avgusta 1914 prostovoljno umaknili v Italijo. Slovensko begunsko prebivalstvo je po tej klasifikaciji sodilo med begunce in internirance (prav tam, 16).

Kljub izdelanim načrtom o evakuaciji, je iz številnih spominov in pisem razvidno, da je ta v praksi potekala kaotično, v naglici in brez predhodnih opozoril. Evakuacija se je tudi nekoliko razlikovala glede na območje izvedbe (Goriška brda, Kanalski Kolovrat in Kambreško ter zgornje Posočje) in je po ocenah skupno zajela med 10.000 in 12.000 slovenskih oseb, poleg njih pa še večje skupine iz Furlanije in Rezije (Svoljšak 2010b, 100). Po podatkih italijanskih oblasti iz konca leta 1918 je bilo skupno iz dežele Goriške in Gradiške v italijansko begunstvo odpeljanih 23.390 oseb (Malni 2001, 105). Pri tem ni toliko omahovala kot avstro-ogrska oblast, ki je tolerirala bivanje civilnega prebivalstva tudi na vojnem območju (Devetak 2018, 181–211).

1 Osebe z državljanstvom Kraljevine Italije, ki so živele v Avstro-Ogrski.

Slika 2: Evakuacija prebivalstva iz ene od goriških vasi.

Vir: *Tedenske slike*, 16. 6. 1915, 4.

5 Evakuacija prebivalstva z območja Goriških brd

Na slovenskem ozemlju so prvi odšli v begunstvo prebivalci vzhodnih Goriških brd. Italijanska vojska je na tem območju 30. maja 1915 evakuirala vso civilno prebivalstvo ob bojni črti Sabotin–Oslavje–Kalvarija do Kozane, skupaj okoli 5.000–7.000 oseb (Svoljšak 2001, 125). Prva postaja za begunce je bila vas Dolenje (Dolegna del Collo). Tamkajšnje začasno bivanje, ki je trajalo od nekaj dni do nekaj mesecev (Prinčič 1996, 225), je bilo za večino evakuiranih oseb neprijetna izkušnja, saj je zaradi njihovega velikega števila primanjkovalo hrane in primernih bivališč. Milka Šošterič, ki je bila ob odhodu od doma stara devet let, ni imela prijetnega spomina na Dolenje: »Živelimo v nekem hlevu, kjer smo se našli uši in stenic. Jaz pa sem dobila infekcijo na očeh, ki me je v naslednjih mesecih zelo mučila. Tam smo izgubili staro mamo. Padla je s senika in se ubila« (prav tam, 269–270). Nekatere kraje so evakuirali tudi v naslednjih tednih, ko se je avstro-ogrsko obstreljevanje zalednega območja ob fronti okrepilo. Vipolže je moralo civilno prebivalstvo zapustiti 6. junija 1915 (Svoljšak 1991, 21). Matilda Kumar iz bližnjega Gornjega Cerovega se je spominjala evakuacije, ki je potekala konec junija 1915:

Najprej so Italijani zbrali vse moške in jih odpeljali neznano kam. Med njimi je bil tudi moj oče. Teden dni kasneje smo morali svoje domove zapustiti še vsi preostali vaščani. Tudi za nas se je začela dolga odsotnost iz naših lepih Brd. Peš smo prišli v Kozano, kjer

je mama prodala kravo, od tam pa so nas z vojaškimi kamjoni odpeljali v San Giovanni v Furlaniji. Tam so nas čakali naši moški (Prinčič 1996, 146).

Italijanske oblasti so za briško begunsko prebivalstvo najprej predvidele, da ga bodo namestile v posebna begunska taborišča, a je bila nato večina poslana v posamezna italijanska mesta ali na otoke. Večje skupine briških beguncev lahko najdemo v Caserti, Pignataro Maggiore v Kampaniji, Briviu v Lombardiji, Pinerolu v Piemontu in San Severinu Marche v Markah, kjer so begunci in begunke ustanovili celo svojo občino (Svoljšak 1991, 24–25). Družina Alojzija Prinčiča, ki je bil ob evakuaciji star pet let, je začasni dom našla na Siciliji, v kraju Ciminni:

Peš smo šli v Furlanijo in od tam z vlakom do Civitavecchie pri Rimu. Tam so nas vkrcali na ladjo, nakar smo odpluli proti Siciliji. Ladja ni bila velika in visoki valovi so jo premetavali sem in tja. Vsem je bilo zelo slabo. Takrat sem prvič videl morje (Prinčič 1996, 232).

6 Evakuacija z območja sodnega okraja Kanal

Evakuacija civilnega prebivalstva z območja Kanalskega Kolovrata in Kambreškega je potekala v prvi polovici junija 1915, zajela pa je okoli 2.500 ljudi (Svoljšak 1991, 28). V določenih primerih, ki so jih pogojevali predvsem sumi o morebitnem sodelovanju in izdaji položajev avstro-ogrske vojske, so italijanske oblasti posameznike umaknile že takoj po zasedbi ozemlja. Jožef Milanič, kurat iz Liga, je moral tako svoj dom zapustiti že 26. maja 1915, ko so ga aretirali in odpeljali v Videm. Ostalo prebivalstvo z območja te vasi je bilo evakuirano 8. junija 1915 (prav tam, 27–28). Alojz Jerončič je v svojih spominih zapisal, da so italijanski vojaki aretirali in umaknili v Sovodnje (Savogna di Cividale) tudi več moških iz Potravnega, kot razlog pa navedli, da so avstro-ogrske vojske, ki so ostali doma, da bi vohunili in izdajali informacije nasprotniku (Jerončič, b. 1a, 121). O kaotičnosti evakuacije na tem območju nam veliko pove pismo Marije Malnič, ki je bilo objavljeno novembra 1915 v časopisu *Glas naroda*, v katerem je bratu opisala evakuacijo vasi Ročinj:

Bilo je nekako opolnoči. Župan in njegovi slugi so šli od hiše do hiše in trkali na vrata. Vstala sem, odprla okno in vprašala: »Kaj se je zgodilo?«. »Vstanite takoj, oblecite se in vzemite vsaj za par dni živeža s seboj! Luči ne smete prižgati,« se je glasil kratek odgovor. Ali si moreš predstavljati, kako nas je zadela ta novica. Stikali smo vsi zmešani okrog po temi, brez vsakega cilja. Končno sve se oblekle z materjo, vzeli malo kave, sladkorja in eno gnjat s seboj.

Vse ostalo sve morali pustiti. Ko sve prišli na trg pred cerkvijo, je bila tam že skoraj vsa vas. Vsak je imel le toliko s seboj, kolikor je mogel vzeti v največji naglici. Živina je bila vsa izpuščena iz hlevov in je mukala okrog vogalov. Ženske in otroci so jokali, možje so kleli; bilo je kakor sodni dan. »Avanti via Italia!« se je čulo povelje laškega častnika (Malnič 1915).

Ob obstreljevanju avstro-ogrske vojske z leve strani Soče so se umaknili skozi Kambreško in Lig čez državno mejo do kraja Tarbij (Tribil) (prav tam). V bližnjem Potravnem je umik potekal podnevi. Alojz Jerončič je opisal odhod tamkajšnjega prebivalstva v begunstvo:

Neko jutro so prišli soldati in sklicali vse vaščane na vas. Ženske so se zbale, da nas bodo streljali. [...] Beneški vojak je tolmačil, da se nimamo bati nič, in puške so odložili stran. Veleli so, da se moramo za čas štirih dni umakniti iz vasi. Da hitro, ko oni pojdejo naprej, se mi povrnemo. Hiše naj zaklenemo (Jerončič, b. 1b, 12).

Tudi v tem primeru je evakuacijo spremljalo obstreljevanje avstro-ogrske vojske.

Iz Vrha Kanalskega se je začel zamolkel pok in brž je nekaj pricvrčalo in se razsulo nad nami. Za tem drugo, tretje itd. Pokalo je nad nami in klestilo veje, goščave, skozi katere smo lezli. [...] Ob vsem streljanju smo ostali mirni in šli svojo pot. Tudi vojaki, ki so bili med nami, niso begali (prav tam, 13).

Umik je v nekaterih primerih potekal tudi po več dni, saj so se begunci večkrat ustavili na poti do končnega cilja. Družina Gerbec iz Kambreškega je morala svoj dom zapustiti 11. junija 1915, v Tarbij pa so prispeli šele 24. junija 1915 (Svoljšak 2012, 16).

Večino prebivalstva z območja med rekama Soča in Idrija so italijanske oblasti namestile v Tarbijo in bližnjih vaseh Gnidovica (Gnidovizza), Srednje (Stregna), Polica (Polizza) in Sveti Lenart (San Leonardo) v Beneški Sloveniji (Svoljšak 1991, 28). Begunci in begunke so živeli skupaj z lokalnim prebivalstvom po kmetijah v slabih razmerah, spat so morali na senu v skednjih. Kljub pomoči domačega prebivalstva je primanjkovalo denarja in s tem posledično hrane in ostalih potrebščin (Novice o Ročincjih 1915). Hrano so prejeli enkrat na dan, umivanje pa je potekalo v reki Idriji ob spremstvu oboroženih vojakov (Fortunat 1932). Večinoma so bila naselja, kamor so begunci in begunke prišli, majhna in niso bila zmožna sama preživeti tako velikega števila oseb, česar so se zavedale tudi vojaške oblasti. Slednje so se po več mesecih bojov ob Soči zavedale, da se fronta v kratkem ne bo premaknila, in so odredile premestitev beguncev v notranjost države. Evakuirano prebivalstvo

iz Ročinja je na območju Beneške Slovenije bivalo do 2. decembra 1915, ko so ga kljub protestom in prošnjam, da bi ostalo skupaj, ločeno razposlali po celi Italiji (Naše družine v Italiji 1916). Še pred tem sta morala na ukaz oblasti iz Tarbija oditi ročinjski duhovnik Otilij Medveš in župan Alojz Perše, ki sta po vsej verjetnosti skrbela za tamkajšnjo organizacijo življenja. Oblasti so ju poslale na otok Ventotene v Tirenskem morju (Svoljšak 2003, 192). Družina Gerbec je morala območje zapustiti 21. decembra 1915, oblasti pa so jo namestile v Diano Marini pri Genovi (Svoljšak 2012, 17). To je bil eden od štirih večjih centrov, kamor so evakuirali tamkajšnje begunce in begunke. Drugi trije so bili še Oropa in Legnasco v Piemontu ter Cordenons pri Pordenonu (Svoljšak 1991, 29). Poleg omenjenih krajev pa najdemo begunske družine iz okraja Kanal v številnih drugih krajih Italije, tudi na skrajnem jugu apeninskega polotoka, v Kalabriji, Kampaniji in na Siciliji (Devetak 2016b, 79).

Slika 3: Begunski otroci pred samostanom v Oropi

Fotografijo hrani R. Devetak.

7 Evakuacija iz severnega Posočja

Umik civilnega prebivalstva iz zahodnega dela severnega Posočja je potekal po več etapah. Italijanske oblasti so izselile večino posoških vasi na tem območju, izjema je bil Kobarid, kjer so domačini ostali na domovih (Svoljšak 1991, 34). Delni umik iz naselja je bil izveden šele januarja 1916, ko je avstro-ogrsko vojska prvič obstreljevala Kobarid (Svoljšak 2003, 126). Na tem območju so se pojavile največje razlike med načelnimi razlogi za izselitev, ki jih je pogojevala

varnost civilnega prebivalstva, in političnimi razlogi. V začetku junija 1915 so namreč italijanske vojaške oblasti izselile vas Drežnica zaradi domnevnega poskusa atentata na generala Donata Etna, za kar so obtožile domačine. Prebivalstvo tamkajšnje občine je moralo posledično v begunstvo 6. junija 1915. Prebivalci bližnjih vasi pod Krnom – Kamno, Krn, Ladra, Libušnje, Smast in Vrsno – so morali domove zapustiti po že omenjenem decimiranju domačinov v Idrskem. 7. junija 1915 naj bi bilo prebivalstvo Idrskega in Mlinskega evakuirano, ker tamkajšnji župan ni želel prevzeti odgovornosti za zvestobo svojih občanov do novih oblasti. V začetku junija 1915 so dom zapusti tudi civilisti iz Srpenice, Trnovega ob Soči in Livka (Svoljšak 1991, 34–36). V Srpenico je bilo konec maja 1915 zaradi obstreljevanja umaknjeno tudi civilno prebivalstvo Žage in Loga Čezsoškega (Komac 2022, 120).

Begunce iz severnega Posočja so oblasti po skupinah namestile v Breginjskem kotu, v občini Kred, v Ažli (Azzida) v Beneški Sloveniji in v Jevščku, pod Matajurjem. Bivanje na teh vmesnih postajah je trajalo različno – večina je odšla dalje v notranjost Italije po nekaj tednih ali mesecih, številni pa so v bližnjem zaledju fronte dočakali konec bojev oktobra 1917. Večina evakuiranega prebivalstva se je nahajala v občini Breginj, kjer so jih oblasti namestile po posameznih hišah, kjer so sobivali z domačim prebivalstvom. Življenjske razmere so bile neugodne, a je za njihovo prehrano skrbela vojska, ki jim je omogočila tudi zaslužek, saj je v gradnjo vojaških cest vključila vse za delo sposobne moške in ženske. Za večino beguncev in begunk se je bivanje na tem območju končalo decembra 1915, ko so jih, podobno kot begunce z območja Kanalskega Kolovrata in Kambreškega, po skupinah preselili v notranjost Italije. Večje skupine beguncev so oblasti namestile v krajih Candida Nola in Badia di Cava v deželi Kampanja (Svoljšak 1991, 38). Civilno prebivalstvo iz podkrnskih vasi in iz Idrskega ter Mlinskega so oblasti preselile v občino Kred, od koder so večino umaknile decembra 1915 ter jih naselile v krajih Diano Marina in Ascoli Piceno v Markah (prav tam, 39). V Ažlo so bili evakuirani prebivalci iz Trnovega in Srpenice. Med umikom, ki je potekal tudi skozi Špeter Slovenov (San Pietro al Natisone), je srečanje z begunci in begunkami v špetrski župnijski kroniki opisal neki duhovnik Strazzolini:

Ti ubogi ljudje so morali zapustiti svoje hiše, ne da bi jih prej obvestili. Niso mogli vzeti s seboj ne pohištva in ne obleke. Izgubili so vse, a hiše so jim opustošili. Prispeli so do Špetra na vojaških vozovih tudi begunci iz Trnovega in Srpenice s svojimi duhovniki, ne da bi vzeli kaj s seboj, razen živali, in zdaj potujejo v Ligurijo. Obupno jih je bilo gledati! (Rejec 1971, 116).

Begunci so v Ažli živeli šest tednov in so bili podvrženi slabim življenjskim razmeram, ki jih je zaznamovalo bivanje v šotorih na slami. Oktobra 1915 so večino z vlaki premestili v Diano Marino (Svoljšak 1991, 40). Številne

med njimi pa najdemo tudi v drugih italijanskih deželah (Piemont, Kampanja, Marke) (Komac 2022, 120–123). Prebivalci Livka so bili umaknjeni v bližnji Jevšček, na avstro-ogrsko-italijanski meji, od tod naprej pa so jih v kasnejših mesecih več preselili v Italijo (Svoljšak 1991, 39). Lucija Kudrič je v pismu, ki ga je iz Jevščka poslala svoji znanki v začetku leta 1916, zapisala: »Raztreseni smo tudi mi po celem svetu: nekaj Livčanov je tu v Jevščeku, eni so odšli v Italijo« (Pismo iz zasedenega ozemlja 1916).

8 Sklep

Različni viri kažejo, da se je prebivalstvo v goriškem obmejnem prostoru soočilo z italijansko vojno napovedjo in zasedbo večinoma nepripravljeno. K temu je botrovalo več različnih razlogov, med katerimi lahko posebej izpostavimo slabo komunikacijo s strani avstroogrske oblasti do lokalnega prebivalstva, prikrivanje realnih razmer na političnem in diplomatskem parketu s cenzuro in nasprotujočim si obveščanjem ter prepozen in kaotičen odziv na vojno napoved Italije. Prebivalstvo tako ni imelo realnega vpogleda v dogajanje in se je konec maja 1915 znašlo v razmerah, v katerih številnim ni uspel umik na varno, v zaledje. Poleg tega je treba vzeti v obzir še osebne razloge civilnega prebivalstva pri njegovi odločitvi, da raje ostane doma, kot da se umakne v notranjost. Številni so pričakovali hiter prodor italijanske vojske in vzpostavitev fronte globlje v notranjosti Avstro-Ogrske. Nekateri niso želeli zapustiti svojega premoženja in oditi v neznano oz. v katero od begunskih taborišč. Vse to je povzročilo, da se je konec pomladi, ob vzpostavitvi nove fronte v Posočju, znašlo na območju spopadov več tisoč civilnih oseb. Italijanske oblasti so se zaradi hitre ustavitve prodora v notranjost in začetkov statičnega bojevanja znašle v zagati, kako urediti vprašanje bivanja civilnega prebivalstva na frontnem območju, ki je postajalo žrtev vse pogostejšega in intenzivnejšega obstreljevanja. V začetku junija 1915 so začele z izvedbo evakuacije, ki je bila v terorji načrtovana in usklajena, a se je v praksi izkazala kot kaotična. Lokalno prebivalstvo tako ni imelo časa za ustrezno pripravo in organizacijo odhoda. Ta je potekal v več primerih v nočnih urah in brez predhodnega opozorila, kar je le še povečalo stres in kaos. V begunstvo je moralo tudi med 10.000 in 12.000 ljudi, ki so prihajali s slovenskih obmejnih območij v Goriških brdih, na Kanalskem Kolovratu, Kambreškemu in v zgornjem Posočju. Evakuacija se je glede na prostor in deloma tudi motivacijo (varnostni, politični razlogi) nekoliko razlikovala, a je bila velika večina civilnega prebivalstva preseljena z območja bojev v juniju 1915. Kljub kaotičnosti je italijanska oblast izvedla umik bolj sistematično in temeljito od avstro-ogrske vojske, ki je na drugi strani frontne črte v nekaterih primerih dopuščala bivanje civilnemu prebivalstvu neposredno ob bojiščih. Skupno gledano je prišlo na prehodu iz pomladi

v poletje 1915 do največje evakuacije in odhoda v begunstvo na Slovenskem med prvo svetovno vojno. Če se vrnemo na italijansko stran, lahko izpostavimo, da je vojaško vodstvo pričakovalo hiter prodor čez reko Sočo, do česar pa zaradi učinkovite avstro-ogrske obrambe ni prišlo. Zastoj pri prodoru je vplival tudi na dogajanje pri begunskemu prebivalstvu. Tega so po krajšem bivanju v bližnjem zaledju, ki je trajalo od nekaj dni do več mesecev in je bilo večinoma pogojeno s slabimi življenjskimi razmerami, oblasti do konca leta 1915 po manjših skupinah preselile v notranjost Italije, kjer je večinoma pričakalo konec vojne leta 1918.

Literatura in viri

- Cecotti, F., 2001. Internamenti di civili durante la prima guerra mondiale. V F. Cecotti (ur.) »Un esilio che non ha pari«: 1914–1918: profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste; LEG, Gorizia, 71–97.
- Devetak, R., 2015. »Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolest ---«: izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* (37/38), 323–338.
- Devetak, R., 2016a. Prehrana in aprovizacija na Goriškem in Gradiškem ob začetku prve svetovne vojne. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* (39/40), 133–152.
- Devetak, R., 2016b. Ročinjci v italijanskem begunstvu med prvo svetovno vojno. V I. Beguš & M. Klavara (ur.) *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*. Goriški muzej, Nova Gorica, 74–81.
- Devetak, R., 2018. Avče med prvo svetovno vojno: izkušnje civilnega prebivalstva. V D. Zuljan Kumar & M. Perkon Kofol (ur.) *Zahodna Banjška planota skozi čas: o geografiji in botaniki, arheologiji, stavbarstvu cerkvà, zgodovini, ljudeh in etnološki dediščini ter jeziku zahodne Banjške planote: krajevne skupnosti Kal nad Kanalom, Levpa, Avče*. Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS, Koper, 181–211.
- Devetak, R., 2020. Begunska izkušnja prebivalstva Banjške planote v letih 1917 in 1918. *Prispevki za novejšo zgodovino* 60 (2), 44–62.
- Fortunat, T., 1932. Spomini vojnih grozot. *Ameriška domovina*, 25. marec 1932, 2.
- Gatrell, P. & Nivet, P., 2014. Refugees and Exiles. V J. Winter (ur.) *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*. Cambridge University, Press Cambridge, New York, 186–215.
- Guštin, D., 2005. Soška fronta in njeno slovensko zaledje. V P. Vodopivec & K. Klein-dienst (ur.) *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Slovenska matica, Ljubljana, 62–74.
- Italija--?, 1915. *Novi čas*, 14. maj 1915, 1.
- Komac, J., 2022. »Srce se mi trga od žalosti«: vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno. Inštitut za novejšo zgodovino, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- Koren, T., 2010. *Idrsko, 4. junij 1915: prve civilne žrtve I. svetovne vojne iz vasi ob Soči*. Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, Kobarid, 2010.
- Kosi, J., 2016. Evakuacija, beg in namestitvev goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju Soške fronte: med brežhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo. V I. Beguš & M. Klavara (ur.) *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*. Goriški muzej, Nova Gorica, 18–29.
- Malni, P., 2001. Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo: I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia. V F. Cecotti (ur.) »Un esilio che non ha pari«: 1914–1918: profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste; LEG, Gorizia, 99–153.
- Malnič, M., 1915. Kako popisuje priprosto dekle odhod prebivalcev iz Ročinja v italijansko vjetništvo. *Glas naroda*, 27. november 1915, 3.

- Marušič, B., 1989. Italijanska okupacija Posočja (1915–1917). *Zgodovinski časopis* 43 (2), 231–240.
- Merljak, F., 2002. Na binkoštno nedeljo 1915 v Kobaridu. Spomini ob dvajsetletnici italijanske vojne napovedi. V B. Marušič (ur.) *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica; Zgodovinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana, 435–439.
- Milčinski, F., 2000. *Dnevnik 1914–1920*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Munih, C., 2016. *Leta strahu in trpljenja: (1914–1918): kronika župnije Sv. Lucija (Most na Soči)*. Tolminski muzej, Tolmin.
- Naše družine v Italiji, 1916. *Slovenec*, 6. marec 1916, 4.
- Neumljivo vznemirjenje, 1915. *Edinost*, 16. maj 1915, 3.
- Novice o Ročincjih, 1915. *Slovenski narod*, 28. oktober 1915, 3.
- Obljubek, D., 2016. Kronika. V T. Gomiršek (ur.) *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih*. Goriški muzej, Nova Gorica, 33–37.
- Pismo iz zasedenega ozemlja, 1916. *Slovenski narod*, 21. marec 1916, 2.
- Prinčič, V., 1996. *Pregnani: prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev*. Založba Devin, Trst.
- Rajšp, V. (ur.), 2010. *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*. Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Rejec, A., 1971. Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov med prvo svetovno vojno. V M. Komac (ur.) *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1971*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 96–119.
- Sedmak, D., 1988. Dogodki v občini Kanal od 28. junija 1914 do 7. avgusta 1915. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 36 (1/2), 81–93.
- Simić, M., 1996. *Po sledih soške fronte*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Svoljšak, P., 1991. *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.
- Svoljšak, P., 2001. Begunci med prvo svetovno vojno. V M. Drnovšek (ur.) *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 123–128.
- Svoljšak, P., 2003. *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Nova revija, Ljubljana.
- Svoljšak, P., 2010a. Vojna–vzrok in spodbujevalka migracij: primer 1. svetovne vojne in slovenskega prostora. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 226–244.
- Svoljšak, P., 2010b. »Smo ko brez gnezda plašne ptice« (Alojz Gradnik, Molitev beguncev): slovenski begunci v Italiji in Avstro-Ogrski. V V. Rajšp (ur.) *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*. Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 89–104.
- Svoljšak, P., 2012. Slovenske begunske družine v prvi svetovni vojni: korespondenca primorske družine. V M. Godina Golija (ur.) *Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 11–25.
- Širok, K., 2006. »Z eno nogo na poti v krtovo deželo«: umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 54 (3), 421–434.

Thompson, M., 2008. *The White War: Life and Death on the Italian Front, 1915–1919*. Faber and Faber, London.

Tuma, H., 1997. *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Tuma, Ljubljana.

Neobjavljena vira:

Jerončič, A., b. 1.a. *Spomini iz mojega starega doma: prvi del* [neobjavljen rokopis]. Osebni arhiv Dionizija Jerončiča, Ročinj.

Jerončič, A., b. 1.b.: *Spomini iz mojega starega doma: drugi del* [neobjavljen rokopis]. Osebni arhiv Dionizija Jerončiča, Ročinj.

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P5-0409, z naslovom *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

“Avanti via Italia!” was the command heard from the Italian officer”: The Slovenian Population’s Departure into Exile from Areas Occupied by Italy during the First World War

Abstract

Drawing on newspaper sources and personal testimonies, this article examines the evacuation of the Slovenian civilian population from territories occupied by Italy in the late spring of 1915. Following Italy’s declaration of war on Austria-Hungary on 23 May 1915 and the subsequent establishment of the front line, the areas along the Soča River (Isonzo) became a direct theatre of military operations. Despite evacuation plans and occasional calls by the Austro-Hungarian authorities, the majority of the civilian population initially remained in their homes after the outbreak of war and the Italian occupation. There, they were exposed to violence, armed clashes, and mistrust on the part of Italian military units. After the front line along the Soča River stabilised in the early summer of 1915, the Italian military authorities carried out a rapid and largely uncoordinated evacuation of local settlements. Refugees were displaced across various parts of the Apennine Peninsula. The article provides a detailed analysis of the situation in the areas under Italian occupation and of the evacuation of the civilian population, focusing on three parts of the Gorizia and Gradisca region: Gorizia Hills, the judicial district of Kanal, and the northern Soča Valley. Particular emphasis is placed on personal narratives and memories of refugees who were forced to leave their homes in 1915 and embark on an uncertain journey into exile.

Keywords: World War I, refugees, Gorizia and Gradisca region, evacuation of the population, Isonzo Front, Italy

Barbara Duvnjak Turšič in Barbara Riman

Pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem v spletnih različicah slovenskih medijev (2015–2025)

Izvleček

Prispevek se osredotoča na položaj pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem v slovenskih spletnih medijih. Skozi prispevek so nas vodila tri vprašanja: (1) ali so pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem prisotni v izbranih spletnih različicah slovenskih medijev, (2) katere vsebine so bile najbolj zastopane in (3) ali se intenzivnost prisotnosti pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem ter vsebine, o katerih so poročali, razlikujejo glede na format medijev. V raziskavi smo uporabili metodo kritične diskurzivne analize, komparacije in deskripcije.

Raziskava je pokazala, da so v slovenski zakonodaji prednostno obravnavani tiskani mediji ter da so pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem v njej manj prisotni kot pripadniki slovenske manjšine v drugih sosednjih državah. Primerjava medijskih hiš Slovenska tiskovna agencija in Delo je pokazala nizko število člankov, namenjenim slovenski manjšini na Hrvaškem, v katerih sta tako Delo kot Slovenska tiskovna agencija največ poročala o politiki. Oddaji Rojaki in Obrazi naših rojakov sta se osredotočili na kulturne dogodke in portrete izbranih pripadnikov tamkajšnje manjšine. Prav slednji sta v obravnavanem desetletju pripravili največ medijskih vsebin o pripadnikih slovenske manjšine na Hrvaškem. Njihova zastopanost je odvisna predvsem od zakonodajnih zavez ter organiziranosti medijev (osredotočenost medija, interes in zmožnost poročanja novinarjev in urednikov). Kljub temu, da smo v slovenskih medijih zaznali prisotnost pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem ter da ti poročajo o ključnih političnih in kulturnih dogodkih in vprašanjih, je člankov premalo, zato je potrebno bolj poglobljeno in vsakdanje poročanje o življenju in potrebah tamkajšnje manjšine.

Ključne besede: Slovenci na Hrvaškem, slovenski mediji, RTV Slovenija, Slovenska tiskovna agencija, Delo

1 Uvod

V pričujočem prispevku se bomo osredotočili na prisotnost pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem (PSMH) v slovenskih medijih, česar slovenski raziskovalci doslej še niso poglobljeno proučevali. Omenjene problematike so obravnavali parcialno, predvsem v raziskavah prisotnosti slovenskih manjšin v drugih sosednjih državah Slovenije (Munda Hirnök 1994; Grafenauer & Munda Hirnök 2013; Kotnik 2013; Roncelli 2022). V letu 2024 pa je izšel tudi prispevek Barbare Riman, v katerem se posveča analizi položaja PSMH v izbranih slovenskih in hrvaških medijih (Riman 2024).

S prispevkom želimo odgovoriti na vprašanja: a) ali so PSMH prisotni v izbranih slovenskih spletnih medijih, b) katere vsebine so bile najbolj zastopane in c) ali se odvisno od formata medijev razlikujejo intenzivnost prisotnosti PSMH in vsebine, o katerih so poročali.

Pri iskanju odgovorov na zastavljena vprašanja smo uporabili metode analize, komparacije in deskripcije. Ker so fokus našega dela tematike, ki obravnavajo sodobne socialne, kulturne in politične vidike PSMH, smo kot metodo analize izbrali kritično diskurzivno analizo (KDA), ki temelji na kritični perspektivi (Fairclough et al. 1997; 2001; Van Dijk 2001; 2015). Prispevek z združevanjem različnih disciplin raziskovalcem omogoča boljše razumevanje konteksta na socialni in politični ravni. KDA »[...] želi razumeti, izpostaviti in se upirati družbenim neenakostim...« (Van Dijk 2015), ki jih je pogosto moč najti v javnih medijih, zato je analiza diskurzivnih praks v procesih produkcije in konzumiranja ključnega pomena za prepoznavanje potencialnih družbenih neenakosti.

Podatke o položaju PSMH v slovenski zakonodaji smo pridobili iz uradnih dokumentov Republike Slovenije (RS), natančneje iz sedmih zakonov ter dveh resoluciji RS.¹ Vključitev pregleda zakonodaje je pomembna, ker medijsko poročanje o pripadnikih slovenskih manjšin v sosednjih državah pogosto odraža pravni okvir, ki določa njihove pravice in tudi institucionalno podporo, posledično pa vidnost. Brez razumevanja, kako je položaj PSMH opredeljen v zakonodaji, ni mogoče podati celovitega pregleda situacije o vključevanju PSMH v spletne različice slovenskih medijev. V starem Zakonu o medijih (ZMed 2001) Slovenci na Hrvaškem niso bili omenjeni (Riman

1 Zakon o medijih (ZMed), Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM), Zakon o zunanjih zadevah (ZZZ-1), Zakon o ratifikaciji Sporazuma o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške, Zakon o Radioteleviziji Slovenija (ZRTVS-1), Zakon o ratifikaciji evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (MELRJ), Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin (MKUNM), Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov RS (RePASM) ter Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (ReNPJP21–25).

2024), kar je, kot bomo videli kasneje v prispevku, vplivalo na (ne)omenjanje PSMH v drugih uradnih dokumentih medijskih hiš. Pregledana in analizirana so bila tudi poročila Varuha človekovih pravic RS (2015–2024), saj med njegove naloge sodi tudi skrb za slovenske državljane in slovensko manjšino na Hrvaškem. Ker poročanje o PSMH določa zakonodaja na državni ravni, smo analizirali tudi letna poročila nacionalnih spletnih medijev, in sicer RTV Slovenija (2015–2024) in Slovenske tiskovne agencije (2020–2024). Pri tem nas je zanimalo, ali so Slovenci na Hrvaškem v njih omenjeni in če so, na kakšen način.

Pri pregledovanju naštetih zakonodajnih, vladnih in medijskih dokumentov smo poskusili identificirati, evidentirati in analizirati vse elemente, v katerih smo prepoznali omembo poročanja o slovenskih manjšinah, natančneje o PSMH. Ob analizi našete dokumentacije smo pregledali, zbrali in analizirali tudi podatke o PSMH v spletnih medijih Delo in Slovenska tiskovna agencija (STA) ter RTV Slovenija, natančneje televizijskih oddajah Rojaki in Obrazi naših rojakov. V želji, da bi pridobili čim boljši vpogled v položaj PSMH v slovenskih medijih, smo nekatere medije kontaktirali in zaprosili za dodatne podatke. V prispevek smo tako uvrstili tudi pisne odgovore korespondenčnih oseb (novinarjev, urednikov ali predstavnikov za odnose z javnostmi) izbranih slovenskih spletnih medijev.

Na začetku prispevka se bomo osredotočili na ključne ugotovitve analize uradnih dokumentov RS. Vsebinski analizi dokumentov bo sledila analiza vsebine izbranih slovenskih spletnih medijev (Delo, STA ter oddaji Rojaki in Obrazi naših rojakov), kjer se bomo podrobneje posvetili tako številu prispevkov o PSMH v posameznem mediju kot tudi njihovi vsebini, ki smo jo razdelili na štiri področja: politika, gospodarstvo, kultura in izobraževanje. V analizo smo vključili vse članke izbranih medijev v časovnem obdobju 2015–2025, kar nam je omogočilo poglobljen vpogled v položaj PSMH v izbranih slovenskih spletnih medijih. Na koncu prispevka bomo vse predstavljene rezultate združili v zaključnih razmislekih, kjer bomo izpostavili ključne ugotovljene pomanjkljivosti, pozitivne vidike ter predloge za nadaljnje raziskovanje obravnavane problematike.

2 PSMH v uradnih dokumentih Republike Slovenije

PSMH imajo med vsemi slovenskimi manjšinami v sosednjih državah najmlajši status manjšine v slovenski zakonodaji. Njihov poseben pravni položaj je bil vzpostavljen leta 1996, ko jih je RS prepoznala z Resolucijo o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov RS (RePASM). S tem so pridobili status ene od manjšin v sosedstvu ter z njim povezane pravice, ki jih Slovenija

sistematično zagotavlja v okviru svoje manjšinske politike. V tem smislu so pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem zakonsko zaščiteni tudi na področju medijske zastopanosti.

PSMH so bili v ZMed iz leta 2001 enostavno pozabljeni, čeprav je nastal v času, ko je bila RePASM že sprejeta. Na to so se večkrat odzvali vidnejši PSMH (Riman 2019, 25; ORF 2022), a se je ta spodrseljaj popravil šele dvajset let kasneje. V času pisanja tega prispevka je še vedno veljal stari ZMed in prav zato smo se v zvezi z odsotnostjo PSMH v Zmed obrnili na Varuha človekovih pravic RS (Varuh), ki je zatrdil, da »[...] konkretnih pobud na to temo [...]«² niso dobili (Varuh 2025). Varuh nas je tudi obvestil, da se bodo »o nadaljnjem ukrepanju [...] odločili glede na prejeta pojasnila pristojnih« (Varuh 2025). Pomembno je poudariti, da so se v času pisanja tega prispevka predstavniki Varuha obrnili na Ministrstvo za kulturo, istočasno pa je bil v Državnem zboru RS 3. septembra 2025 sprejet predlog novega Zakona o medijih (ZMed-1), v katerem je zapisano: »Javni interes na področju medijev zajema: pravico državljanov oziroma državljanek Republike Slovenije, Slovencev po svetu, pripadnikov oziroma pripadnic slovenskih narodnih manjšin v Avstriji, Hrvaški, Italiji in Madžarski [...]« (ZMed-1).

Drugi zakon, ki je pomemben za medijsko prisotnost pripadnikov slovenskih manjšin v sosednjih državah, je Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM), ki obravnava finančno podporo pri ustvarjanju tiskanih medijskih vsebin. O avdiovizualnih medijskih vsebinah (radijske, televizijske in spletne vsebine) v tem zakonu ni nobene omembe (ZORSSZNM).

Elektronski način medijskega vključevanja je posebej izpostavljen v RePASM, kjer je v 4. Poglavlju (točka V) zavedeno, da

Republika Slovenija poudarja pomen medijev, posebej elektronskih, za obstoj in razvoj nacionalne zavesti pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah. Zato je potrebno zagotoviti sprejem televizijskih in radijskih signalov iz Republike Slovenije na območjih, kjer avtohtona manjšina živi. Potrebno je

2 Iz urada Varuha so nam tako tudi sporočili, da so v letu 2018 uvedli novo podpodročje dela o Slovencih v zamejstvu in po svetu ter izpostavili, da tako pred kot tudi po tem na tem področju niso prejeli veliko pobud. Ravno tako so opozorili, da Varuh o tej tematiki poroča v letnih poročilih, ki smo jih pregledali za časovno obdobje 2015–2024, kot so javnosti na razpolago. Med letoma 2015 in 2017 PSMH niso bili obravnavani. V naslednjih letih so zabeležene določene aktivnosti, v letu 2020 je Varuh poročal tudi o samoiniciativnosti na področju obravnavane tematike, ampak v poročilih PSMH niso posebej opredeljeni in zato tu delu Varuha ne moremo dati posebnega poudarka (Varuh 2015–2024). Naj dodamo, da so nam v dopisovanju omenili, da za obravnavo PSMH niso pristojni, vendar smo zasledili, da so kljub temu obravnavali izzive pripadnikov slovenske manjšine v Italiji in pobude te skupnosti, čeprav se je problematika nanašala na Trst, torej na območje Italije (Varuh 2021, 134–138).

povečati obseg in kakovost obveščanja o avtohtoni manjšini v slovenskem medijskem prostoru.

Zakonodaja se predvsem posveča tradicionalnim medijem (tiskani mediji, radio in televizija) ter za te predvideva tudi določeno finančno podporo, medtem ko elektronske medije omenjajo le v RePASM in ZMed, pa še to bolj spotoma: »Republika Slovenija v okviru proračunskih sredstev za medije zagotavlja sredstva za: [...] pluralnost in demokratičnost vsebin radijskih in televizijskih programov ter elektronskih publikacij [...]« (ZMed). Glede na to, da se RePASM ni posodobila že skoraj trideset let, je verjetno težko prenosljiva na sodobno situacijo, ko gre za današnje elektronske medije. V ZMed-1 so, za razliko od Zmed, v 16. členu opredelili finančno podporo, torej sofinanciranje digitalnega prehoda tiskanih medijskih vsebin.

Neomenjanje PSMH smo zasledili tudi v ZRTVS-1, kjer so Slovenci na Hrvaškem izpuščeni že v 1. členu zakona. Enako očitno je to v 4. členu, medtem ko so v preostalih členih Slovenci v zamejstvu opredeljeni le s splošnim izrazom in ne glede na državo (ZRTVS-1). Temu so se spretno izognili pri STA, kjer se ravna po Zakonu o Slovenski tiskovni agenciji (ZSTAgem) iz leta 2011 in uporabljajo splošni izraz »slovenske narodne manjšine v sosednjih državah« (ZSTAgem).

Glede na to, da ima RS poseben vladni urad za Slovence v zamejstvu in po svetu (USZS), ki je zadolžen za odnose in skrb za Slovence, ki živijo zunaj meja Slovenije, nas je zanimalo tudi, če ta urad razpolaga s podatki, ki se nanašajo na medijsko poročanje o slovenski manjšini na Hrvaškem ter financiranje medijskega udejstvovanja PSMH s strani RS. USZS lahko zagotovi finančno podporo za tisk tiskanih medijev nacionalnega pomena za obveščanje Slovencev v zamejstvu in po svetu, kar je razvidno v 31. členu ZORSSZNM, pa tudi za delovanje elektronskih medijev, kot je razvidno v RePASM, vendar k temu ni obvezan. Ko smo o tem povprašali USZS, smo prejeli odgovor, da s tovrstnimi podatki ne razpolagajo ter »da so sredstva Republike Slovenije praviloma namenjena v okviru javnih razpisov za medije, kjer pa se težko posebej izloči in ovrednoti zgolj poročanje o Slovencih na Hrvaškem« (USZS 2025).

Zaradi omenjenih primerov, ki kažejo na manjšo prisotnost PSMH v zakonskih aktih RS, se je pojavila potreba po preverjanju, v kolikšni meri so bili PSMH zastopani v izbranih slovenskih tiskanih in elektronskih medijih, ter po analizi medijskih vsebin in tematik, povezanih z njimi.

3 PSMH v letnih poročilih RTV Slovenija in STA

Kot je bilo razvidno iz dosedanjih ugotovitev, se kljub obstoječemu zakonodajnemu okviru in obveznostim javnih servisov kaže pomanjkanje jasnih podatkov ter sistematičnih evidenc o financiranju in času, ki ga mediji namenijo PSMH, v manjši meri pa tudi pripadnikom slovenskih manjšin v drugih sosednjih državah. Analiza dostopnih dokumentov, poročil in korespondence z odgovornimi razkriva, da so informacije pogosto fragmentarne, odgovori pa neenotni ali sploh nedosegljivi, kar onemogoča celovit vpogled s stanje in otežuje potencialno analizo situacije.

Analizirana so bila letna poročila RTV in STA. Iz njih je razvidno, da v letnih poročilih RTV v obdobju 2019–2024 ni mogoče najti zaveze k poročanju o slovenskih manjšinah v zamejstvu. Ob tem je zanimiva ugotovitev, da se je RTV v svojih poročilih med letoma 2015 in 2018 k temu sicer zavezala, a so bili pri tem PSMH izpuščeni (RTV 2018, 3), kar je verjetno posledica starega ZMed:

RTV Slovenija je javni zavod posebnega kulturnega in nacionalnega pomena, ki javno službo na področju radijske in televizijske dejavnosti – z namenom zagotavljanja demokratičnih, socialnih in kulturnih potreb državljanov Republike Slovenije in Slovencev po svetu, pripadnikov slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, italijanske in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji – ter druge dejavnosti opravlja skladno z Zakonom o RTV Slovenija.

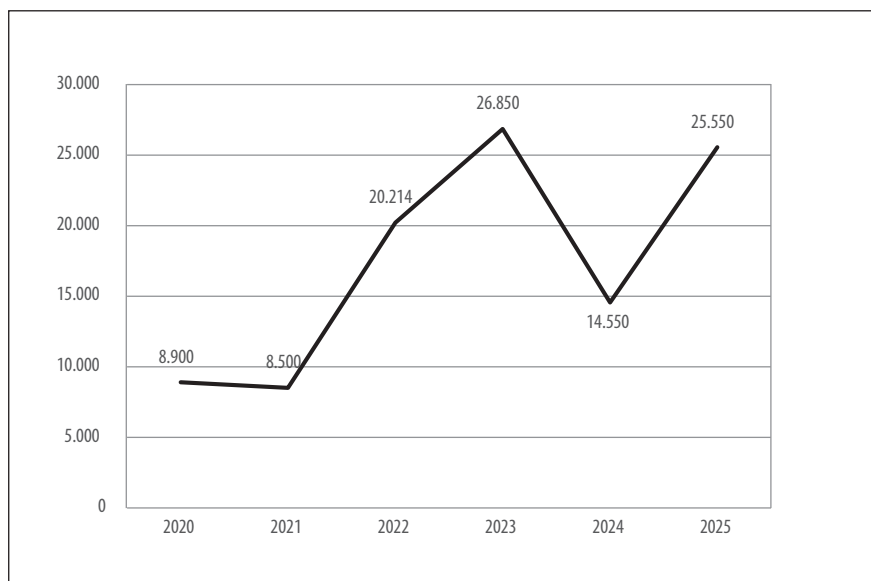
Jasno je, da nepopolna zakonodaja nedvomno vpliva na delovanje organov, v tem primeru medijev. Čeprav so bili PSMH v uvodnih delih poročil (občasno) spregledani, smo našli tudi primere, ko se je o njih poročalo. Slednji se nanašajo predvsem na portal Slovenci v sosednjih državah, kjer Radio Koper kot novi skrbnik portala poroča tudi o PSMH, na načrtovano izobraževanje kolegov novinarjev iz sosednjih držav (ena novinarka iz Hrvaške), 90-letnico Slovenskega doma v Zagrebu ter različne oddaje, kjer so posamično izpostavljeni tudi Slovenci na Hrvaškem. Čeprav se PSMH omenjajo, jih v poročilih za leti 2018 in 2022 ne najdemo, njihova omemba pa tudi v ostalih letih ni pogosta.

Ugotavljamo, da so PSMH v letnih poročilih RTV le redko izpostavljeni, čeprav se v njih na splošno omenjajo Slovenci v sosednjih državah, vendar ne konkretno po posameznih državah. V obravnavanem obdobju izstopajo predvsem oddaje, namenjene slovenskim manjšinam v zamejstvu (Sotočja, Slovencem po svetu, Rojaki, Obrazi naših rojakov, Športel), portal Slovenci v sosednjih državah, umeščanje vsebin, povezanih s Slovenci v sosednjih državah, na Radio Koper, ter različni prispevki o pomembnih dogodkih med

Slovenci v sosednjih državah (kultura, politika, šport, šolstvo, glasba, mladi in čezmejno sodelovanje). Pri tem so najpogosteje uporabljeni izrazi »slovenska manjšina v zamejstvu«, »Slovenci v sosednjih državah«, »Slovenci po svetu«, »slovenski rojaki (v zamejstvu)« ter »rojaki«.

Ker je število minut, ki jih RTV posveča poročanju o PSMH, pomemben podatek, smo zaprosili tudi za to informacijo. Dobili smo odgovor, da ne razpolagajo s statistiko o vsebinah (RTV 2025c). Za podrobnejše informacije so nas napotili k odgovornim urednikom posameznih medijev. Iz korespondence smo tako pridobili le podatke o financiranju poročanja (graf 1) o problematiki Slovencev v sosednjih državah (RTV 2025d) v obdobju 2020–2025, saj podatkov iz drugih let niso posredovali oziroma so nas obvestili, da podatkov samo za problematiko PSMH nimajo.

Graf 1: Sredstva RTV Slovenija za pripravo radijskih in TV programov za Slovence v zamejstvu v EUR (2020–julij 2025)

Vir: RTV 2025d.

Tabela sredstev, ki so nam jo posredovali iz RTV (graf 1), kaže na izreden porast sredstev, ki so bila v letu 2022 namenjena Slovincem v zamejstvu, močan upad v letu 2024 ter ponovno rast v letu 2025, vendar ob tem nismo uspeli pridobiti pojasnil za tako opazno nihanje sredstev v obravnavanem obdobju. V telefonskem pogovoru z urednikom oddaje Rójaki smo izvedeli, da je oddaja v glavnem financirana iz prispevka za RTV naročnino, a da so ob tem del sredstev v zadnjih treh letih uspeli pridobiti tudi prek razpisa USZS (Javni razpis za razpisno področje B: finančna podpora Slovincem po svetu).

Za stroške projekta, natančneje za TV oddajo Rojaki ter rubriko Slovenci po svetu, so v letu 2023 pridobili 6.000,00 €, v letu 2024 8.000,00 € ter v letu 2025 9.000,00 € (USZS 2025a; USZS 2024; USZS 2023).

Ravno tako na RTV ne razpolagajo s podatki, ki bi nam povedali, koliko teh sredstev je namenjenih za teme, povezane s PSMH. Iz organigrama RTV je razvidno, da je znotraj RTV oblikovana komisija za manjšine, ki bi »morala imeti poročila o objavljenih vsebinah o Slovencih v Italiji, Avstriji, na Hrvaškem in na Madžarskem« (RTV 2025e), a jih do konca pisanja prispevka nismo uspeli pridobiti.

Pri pregledu letnih poročil RTV smo torej ugotovili, da se oblike teh poročil spreminjajo, zato je podatke o njihovem načrtovanju in izvedbi programskega načrta praktično nemogoče primerjati. Ilustrativen je primer o oddajah, ki so predvajane na televiziji, natančneje na TV Slovenija, TV Koper in TV Maribor. Ob poskusu primerjave načrtovanega in izvedenega programskega načrta za oddaji Rojaki in Obrazi naših rojakov smo ugotovili, da so na voljo podatki za leti 2022 in 2023 (tabela 1), manjkajo pa podatki preostalih let, ki jih obravnavamo v tem prispevku (2015–2021 ter 2024).

Tabela 1: Načrtovanje in izvedba oddaj Rojaki in Obrazi naših rojakov na RTV 2022–2023

Oddaja Rojaki	Načrtovano št. oddaj	Realizirano št. oddaj
2023 – TV SLO	10	10
2023 – TV KOPER	10	10
2023 – UPE ³ MB/SL ⁴	35	33
2023 – UPE MB/MB ⁵	35	34
2022 – TV SLO	10	9
2022 – TV KOPER	10	9
2022 – UPE MB/SL	35	34
2022 – UPE MB/MB	35	32
Oddaja Obrazi naših rojakov	Načrtovano št. oddaj	Realizirano št. oddaj
2023 – UPE MB/SL	10	8
2023 – UPE MB/MB	10	2
2022 – UPE MB/SL	9	9
2022 – UPE MB/MB	43	30

Vir: RTV 2022, 90–97; RTV 2023, 65–71.

3 Uredniško-producentska enota (UPE)

4 UPE TV Maribor na TV SLO (UPE MB/SL)

5 UPE TV Maribor na TV Maribor (UPE MB/MB)

Kot je vidno iz tabele 1, je število realiziranih oddaj manjše od načrtovanih. Medtem ko je pri oddaji Rojaki razlika med načrtovanim in realiziranim manjša, je pri oddaji Obrazi naših rojakov ta razlika večja in največja na UPE MB v letih 2022 in 2023. Ugotavljamo, da glede števila predvajanih vsebin, namenjenih PSMH, ni nobene kontinuitete, saj je bila oddaja Obrazi naših rojakov predvajana le v UPE TV Maribor, medtem ko je na UPE TV Koper ni bilo na voljo na nobenem televizijskem programu. Poleg tega ni jasno, po kakšnih pravilih so se oddaje predvajale na različnih UPE-ih. Iz poročil tudi ni razvidno, v katerem terminu so bile oddaje prikazane.

Poleg RTV Slovenija je tudi STA zakonsko obvezana k poročanju o slovenskih manjšinah v zamejstvu. Pri zbiranju letnih poročil smo ugotovili, da so na spletni strani STA javno dostopna le letna poročila za obdobje 2020–2024. Edina zagotovljena omemba slovenskih manjšin v zamejstvu je v splošni izjavi o spoštovanju predpisanega zakonodajnega okvira STA: »... STA opravlja javno službo stalnega, celovitega, točnega in objektivnega zagotavljanja informacij o dogodkih v Republiki Sloveniji in po svetu za potrebe javnosti v Republiki Sloveniji, Slovencev po svetu in slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah v slovenskem jeziku ...« (STA 2020, 19). PSMH sami po sebi v nobenem poročilu niso omenjeni.

Čeprav smo tudi STA spraševali za podrobnejša pojasnila o poročilih, nismo prejeli nobenih odgovorov na vprašanja o poročanju o PSMH.

Iz vsebine letnih poročil obravnavanih medijev smo prišli do sklepa, da je v večini primerov nemogoče ugotoviti, ali se določene vsebine nanašajo na PSMH ali na pripadnike slovenske manjšine v drugih sosednjih državah. Obenem smo predvidevali, da bomo iz pridobljenih podatkov lahko naredili analizo o pogostosti omenjanja problematike, povezane s PSMH, kar se na koncu ni izkazalo za pravilno. To pa razkriva širši odnos do obravnavane problematike, ne le do PSMH, ampak do pripadnikov slovenskih manjšin v sosednjih državah nasploh. Iz poročil namreč ni mogoče dobiti jasne slike o dejanskem stanju medijskega poročanja RTV Slovenija in STA o Slovencih zunaj meja Republike Slovenije.

V prispevek smo se odločili vključiti tudi slovenski časopis Delo – enega najstarejših časopisov, ki poroča o vsebinah na nacionalni ravni in tako ni omejen na lokalno območje. Delo je zasebna medijska hiša, njihova letna poročila pa niso javno dostopna, zato z njihove strani nismo uspeli pridobiti nobenih informacij o poročanju o slovenski manjšini na Hrvaškem.

4 Vsebina prispevkov o PSMH v izbranih slovenskih spletnih medijih

Poleg dokumentov in zakonov smo zbrali in analizirali tudi članke, v katerih se omenjajo PSMH (RTV, STA in Delo). Zajeli smo obdobje med letoma 2015 in 2025, pri čemer je treba omeniti, da so v prispevku za leto 2025 zbrani članki, ki so bili objavljeni do vključno 5. 8. 2025. Zaradi heterogenosti zbranih prispevkov – nekateri so bili v obliki spletnih različic tiskanih medijev, drugi pa avdiovizualni – primerjava števila, načina poročanja in vsebine (razen tega, da gre za PSMH) ni bila mogoča. Zato smo primerjali STA in Delo, kjer najdemo predvsem spletne različice tiskanih člankov, ter televizijske oddaje RTV.

Evidentirane in zbrane članke in oddaje smo tudi vsebinsko analizirali in oblikovali štiri skupine: (1) politika (volitve, finance, popis prebivalstva, število Slovencev na Hrvaškem); (2) kultura (praznovanje dneva narodnih manjšin na Hrvaškem, koncerti, razstave, plesne prireditve, literarnost, manjšinski mediji, narodne identitete, znani obrazi, zgodovina, slovenska društva na Hrvaškem – dogodki, obletnice, vprašanje mladih); (3) gospodarstvo (infrastruktura, gradbeništvo, kmetijstvo) in (4) izobraževanje (jezik, izobraževanje v šolah, raziskovalni inštituti). Pomembno je poudariti tudi, da se v določenih člankih in oddajah vsebine prekrivajo in je zato včasih težko določiti, v katero skupino posamezen članek vključiti.⁶

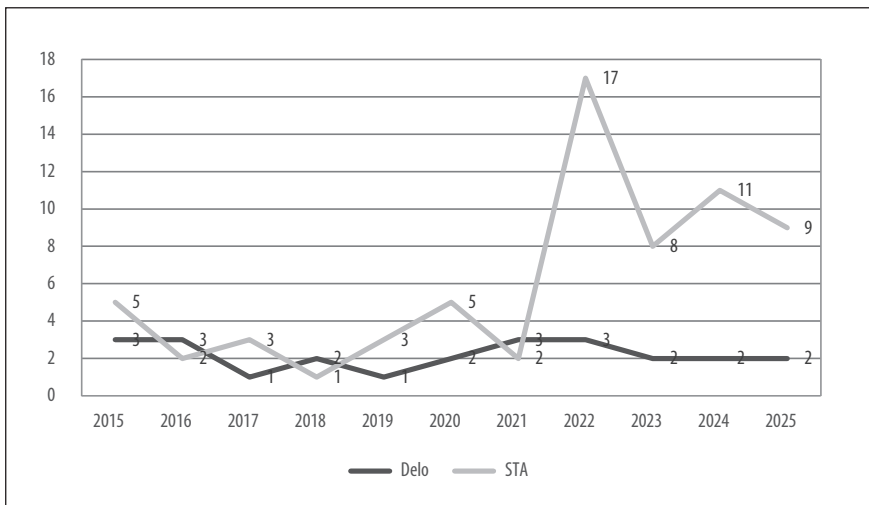
Podatki za Delo in STA, razvidni iz grafa 2, kažejo na zelo nizko število člankov o PSMH.

Graf 2 kaže, da je število člankov o PSMH v Delu manjše kot na portalu STA. Porast člankov STA je očiten v letu 2022, ko je objavljenih rekordnih 17 člankov. To je možno povezati s prihodom nove dopisnice v Zagreb in primarnim interesom za problematiko PSMH. Medtem ko Delo v zadnjih letih kontinuirano beleži dva prispevka letno, v STA to število variira in je vse od leta 2022 relativno visoko.

Analizirali smo tudi vsebino oddaj, predvajanih na RTV Slovenija. Tako oddaja Rojaki kot Obrazi naših rojakov pred letom 2020 nista obstajali. Oddaji Rojaki in Obrazi naših rojakov sta »... most med domovino in Slovenci, ki živijo zunaj njenih meja« (RTV 2025a) in poročata predvsem o tem, kaj se v sosednjih državah Slovenije dogaja med pripadniki slovenske skupnosti. Primerjava števila oddaj, ki so vsebinsko povezane s PSMH, je prikazana v grafu 3.

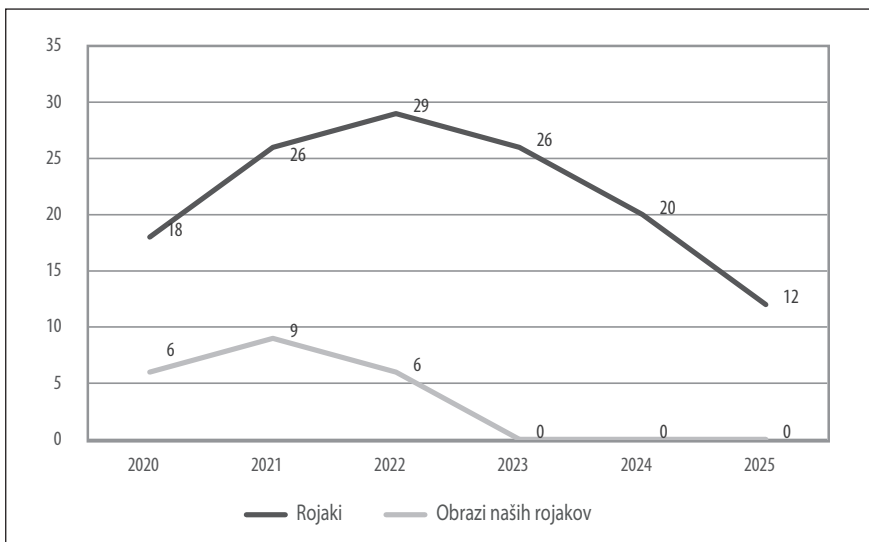
6 Pri zbiranju člankov za prispevek sta bila vključena tudi Michelle Samardžić in David Glažar, oba člana Slovenskega doma KPD Bazovica na Reki.

Graf 2: Število medijskih objav o PSMH v slovenskih spletnih medijih Delo in STA v obdobju 2015–2025

Vir: Riman et al. 2025, 6–9; 19–26.

Graf 3: Število prispevkov o PSMH v oddajah Rojaki in Obrazi naših rojakov

Vir: Riman et al. 2025, 30–40; 41–42.

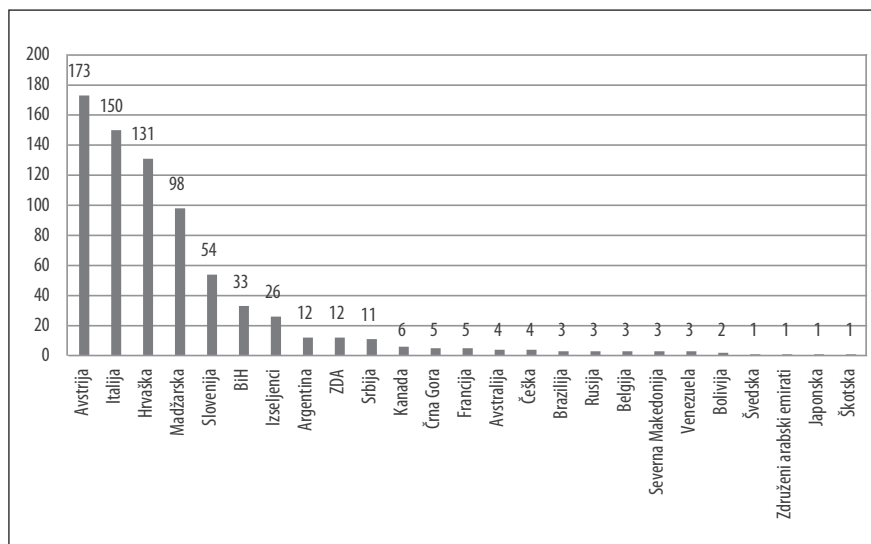
Primerjava TV oddaj jasno kaže, da je bilo več prispevkov o problematiki PSMH pripravljenih v oddaji Rojaki. Največ oddaj so predvajali v obdobju 2021–2023, pri čemer je bilo v letu 2022 pripravljenih kar 29 oddaj, ki so povezane s PSMH. Vse od leta 2023 pa je pri oddaji Rojaki opažen upad

števila oddaj, namenjenih PSMH. Upad je viden tudi pri oddaji Obrazi naših rojakov.

Tu velja izpostaviti, da je pregled spletnih medijev Delo in STA pokazal na precej nizko število člankov, ki zadevajo PSMH, medtem ko je situacija v primeru TV oddaj drugačna. Ker je v letu 52 tednov in gre za oddaji, ki se predvajata enkrat tedensko, je bila v letu 2022 v povprečju vsaka druga oddaja namenjena slovenski manjšini na Hrvaškem, kar sploh ni malo, glede na to, da je za pripravo prispevka potrebno terensko delo in precej več organizacije in finančnih sredstev kot za pripravo vsebine spletnega članka. Kljub temu pa leto 2022 predstavlja vrhunec pogostosti predvajanja oddaj s tematiko PSMH, saj so v ostalih obdobjih številke precej nižje. Ne glede na vse pa tudi v primeru TV oddaj vsebine o slovenski manjšini na Hrvaškem v celotnem obdobju 2015–2025 niso ravno pogoste oz. se jim ne namenja veliko pozornosti. Pomembno se zdi poudariti tudi, da gre za oddaji s podobno tematiko, ki se nanaša na slovenske skupnosti zunaj Slovenije, kar zagotovo vpliva tudi na pogostost poročanja o PSMH.

Za boljši vpogled v stanje in obseg dejanskega poročanja o PSMH je potrebna primerjava z drugimi slovenskimi skupnostmi, ne le v sosednjih državah Republike Slovenije temveč tudi drugod po Evropi in svetu.

Graf 4: Število vsebin TV oddaje Rojaki, namenjenih slovenskim skupnostim v različnih državah (2020–2025)

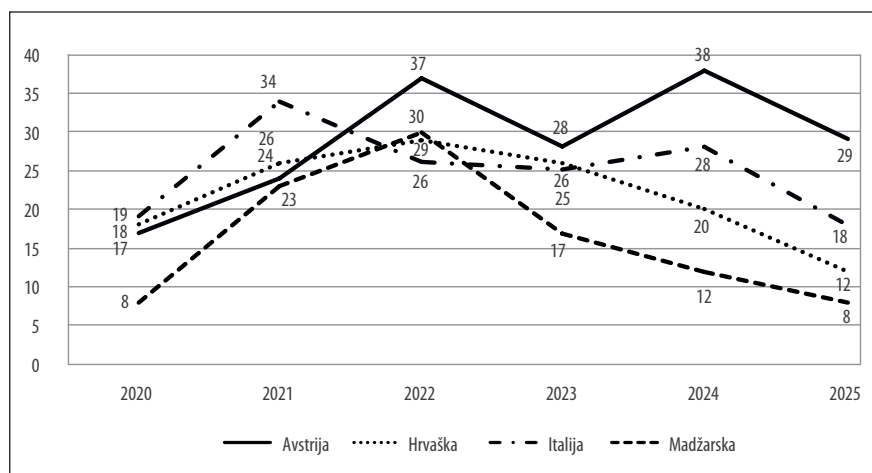
Vir: Riman et al. 2025, 30.

Največ oddaj je bilo povezanih s slovenskimi skupnostmi v Avstriji (173), sledijo slovenske skupnosti v Italiji (150), na Hrvaškem (131) in Madžarskem

(98), zato je možno sklepati, da so najbolj zastopane prav slovenske manjšine v sosednjih državah. Slovenske skupnosti v oddaljenih državah (Argentina, ZDA, Kanada, Avstralija) imajo manj prispevkov, medtem ko se o nekaterih skupnostih poroča izjemno redko. Na obseg poročanja vplivajo različni dejavniki: zakonska zavezanost RTV za poročanje o slovenskih skupnostih v sosednjih državah (čeprav v starem ZMed PSMH niso bili omenjeni), dosegljivost (sosednje države so lažje dosegljive; že poročanje o Slovencih v Zadru je bolj težko izvedljivo zaradi finančnih pa tudi kadrovskih razlogov, ker ni dovolj televizijskih ekip, ki bi lahko bile več dni na terenu), ter organiziranost skupnosti.

Razlike v pogostosti poročanja so očitne tudi med slovenskimi skupnostmi v sosednjih državah (graf 5).

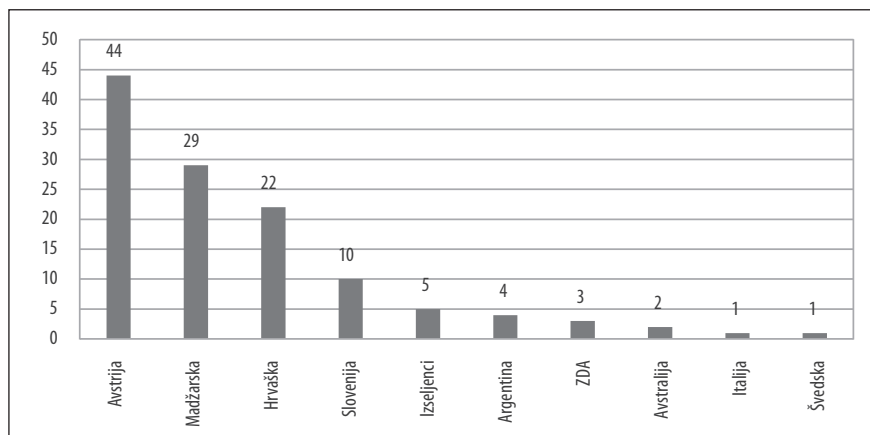
Graf 5: Število TV oddaj Rojaki o slovenskih skupnostih v sosednjih državah (2020–2025)

Vir: Riman et al. 2025, 30.

Graf 5 kaže, da so bili v oddaji Rojaki med letoma 2020 in 2025 največ pozornosti deležni Slovenci v Avstriji, kjer je število oddaj stabilno visoko skozi celotno analizirano obdobje. Poročanje o Slovencih v Italiji doseže vrh v letu 2021, nato pa zanimanje novinarjev postopno upada. Poročanje o Slovencih na Madžarskem izrazito raste do leta 2022, nato pa prav tako izgubi pozornost. PSMH so obravnavani najmanj dosledno, saj po letu 2022 sledi občuten upad medijske prisotnosti. Takšna razporeditev kaže, da imata slovenski manjšini v Avstriji in Italiji prednost, PSMH ostajajo v ozadju, najmanj pa je prisotna slovenska skupnost iz Madžarske. To je lahko povezano s samim dogajanjem v skupnostih, njihovo vitalnostjo in aktivnim vključevanjem v lokalno okolje, ter s tem, koliko se lahko o njih obvešča.

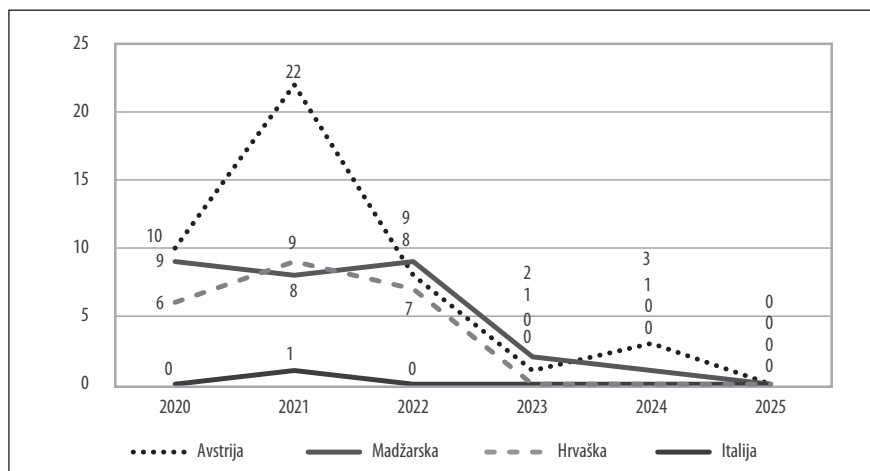
Graf 6: Število TV oddaj Obrazi naših rojakov, namenjenih slovenskim skupnostim v različnih državah (2020–2025)

Vir: Riman et al. 2025, 35.

Kot je razvidno iz grafa 6, so bile med letoma 2020 in 2025 televizijske oddaje Obrazi naših rojakov pričakovano najbolj posvečene pripadnikom slovenskih skupnosti v sosednjih državah, in sicer: slovenski skupnosti v Avstriji (44), na Madžarskem (29) in na Hrvaškem (22). Presenetljivo je, da so bili pripadniki slovenske skupnosti v Italiji prisotni samo v eni oddaji, za kar nismo mogli najti razlage. Pričakovano pa je bil manjši delež oddaj namenjen slovenskim skupnostim v izseljenstvu.

Graf 7: Število TV oddaj Obrazi naših rojakov o slovenskih skupnostih v sosednjih državah (2020–2025)

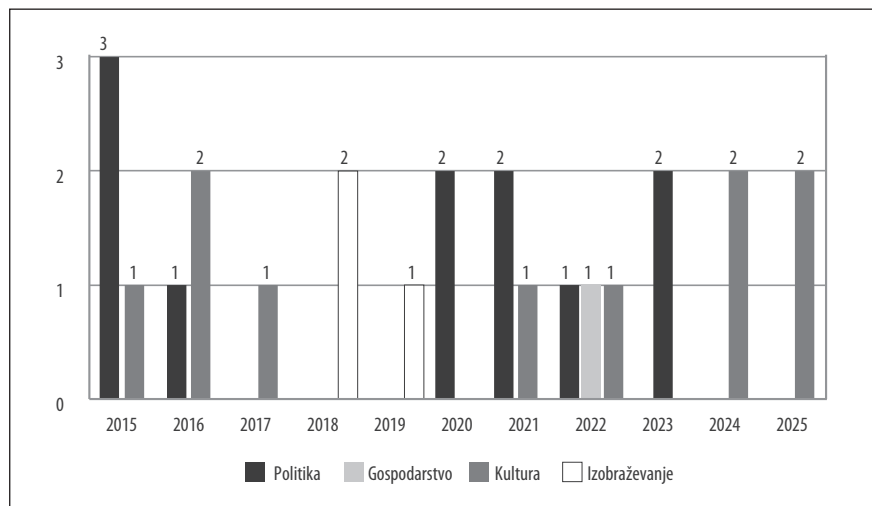

Vir: Riman et al. 2025, 41–42.

TV oddaja *Obrazi naših rojakov* je bila v prvih treh letih (2020–2022) intenzivno usmerjena predvsem na slovenske skupnosti v Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem. Medijsko najbolj prisotna je bila slovenska skupnost v Avstriji, ki je svoj vrhunec doživela v letu 2021. V istem letu je vrhunec v poročanju v tej oddaji dosegla tudi slovenska skupnost na Hrvaškem, medtem ko je slovenska skupnost na Madžarskem vrhunec doživela v letu 2023. Od leta 2023 je zabeleženo zmanjševanje števila TV oddaj o vseh slovenskih skupnostih v sosednjih državah, od urednika Dušana Tomažiča pa smo prejeli informacijo, da se bodo v letu 2025 osredotočili na prispevke o Slovencih v Parizu.

V prispevku smo analizirali tudi vsebino člankov v *Delu* in *STA*. Pri analizi *Dela* smo našli tudi članek, ki se nanaša na učenje slovenskega jezika Slovencev po vsem svetu, kjer pa – zanimivo – Slovenci na Hrvaškem niso omenjeni. Avtorica članka izpostavi: »Kar 597.500 Slovencev živi po oceni vlade zunaj Slovenije ...« in navede tudi različne dele sveta, kjer živijo Slovenci, kot so npr. Severna in Južna Amerika pa tudi Avstralija, a pri tem izpusti številne pripadnike slovenske manjšine na severnem Hrvaškem, kjer v mejnem območju deluje devet slovenskih kulturnih društev in kjer se slovenščina uči že desetletja. Še več, v članku je navedeno, da imajo »status manjšine tudi zamejski Slovenci v Porabju na Madžarskem, v Avstriji in Italiji«, četudi prikažejo sliko sveta, kjer je označeno, da dopolnilni pouk in tečaj slovenščine potekata tudi na Hrvaškem. Našteta sta tudi dva lektorata, čeprav so tedaj na Hrvaškem delovali že trije (Zupanič 2020). Število člankov *Dela* v oblikovanih kategorijah je prikazano v grafu 8.

Graf 8: Skupine vsebin člankov v *Delu* (2015–2025)

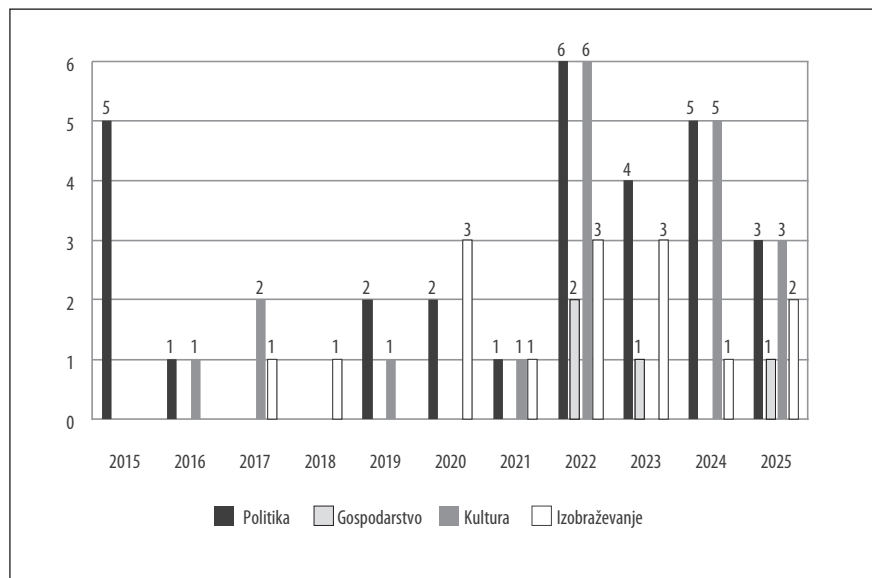

Nasploh je razvidno, da je politika najmočnejša kategorija skozi celotno obdobje obveščanja ter da je bilo skupno 11 člankov na temo politike. Slednji so bili v ospredju predvsem v letih 2015, 2016 in 2025 ter nekaj manj v letih 2020 in 2021 – v teh obdobjih je bilo mogoče zaznati različna dogajanja. V ospredju so bila politična vprašanja manjšinskih volitev in s tem povezana nizka udeležba, pa tudi dileme glede financiranja manjšinskih medijev in društev ter težave, ki jih je na politični ravni prinesla epidemija covida-19. Politična vprašanja smo zaznali tudi v člankih leta 2023 in 2024, ko so zadevala splošna politična področja in povezovanja dveh držav, medtem ko v letih 2017–2019 ter 2022 člankov s političnimi vsebinami nismo našli.

Veliko prispevkov je bilo namenjenih kulturnim dejavnostim in praznovanjem, pa tudi vlogi slovenskih kulturnih društev in aktivnostim, ki se izvajajo v okviru le-teh. Na področju kulture se najpogosteje pojavljajo članki ob različnih obletnicah slovenskih kulturnih društev, praznikih in društvenih dogodkih. V zadnjih letih se pojavljajo teme o mladih in prihodnosti društev, ohranjanju identitete, v zvezi s tem pa tudi o položaju slovenskega jezika in izzivov, ki jih ima skupnost z učnim kadrom. Gospodarstvo se pojavi šele v letu 2022, ko se je ustanovila Zamejska gospodarska koordinacija.

Vse skupaj je bilo objavljenih 25 člankov, od katerih jih je največ napisal Dejan Vodovnik, medtem ko so drugi avtorji imeli 1–2 prispevka. Analizo vsebine zbranih člankov smo za obdobje 2015–2025 izvedli tudi za STA (graf 9).

Graf 9: Skupine vsebin člankov v STA (2015–2025)

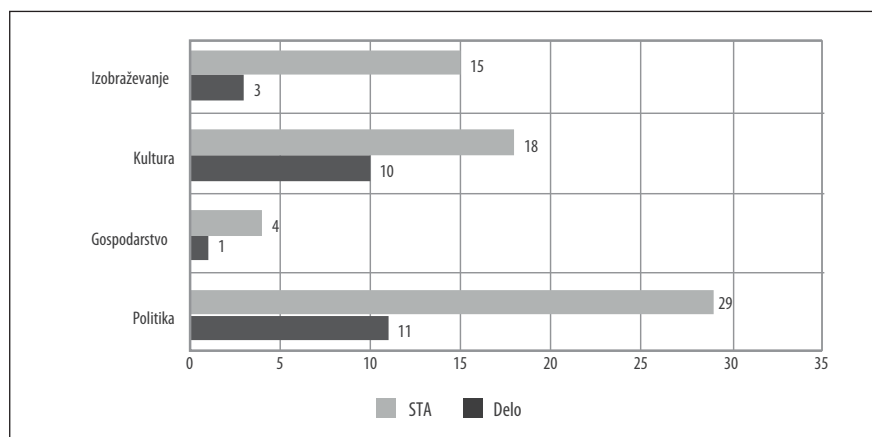

V obravnavanem obdobju je zabeleženih 67 člankov, kar ponovno kaže, da so pri STA v primerjavi z Delom poročali bistveno več. Največ člankov je namenjenih politični sferi (29), in sicer volitvam manjšinskih predstavnikov, delovanju v hrvaškem parlamentu ter obiskom slovenskih ministrov in državnih predstavnikov. V letu 2022 je zabeleženih največ člankov na temo politike in pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem. Članke, ki se navezujejo na politiko, smo zaznali v skoraj vseh časovnih obdobjih z izjemo let 2015, 2017 in 2018. Tudi v preostalih letih se članki navezujejo predvsem na politično povezovanje obeh držav in ohranjanje dobrih odnosov, pomen ohranjanja jezika ter manjšinske volitve. Eden zanimivejših člankov v letu 2020 se je nanašal na priporočilo, ki ga je Svet Evrope izdal Hrvaški za večjo promocijo manjšinskih jezikov, med katere spada tudi slovenščina. V letu 2025 pa sta dva prispevka obravnavala samo sum korupcije predsednice Zveze slovenskih društev na Hrvaškem Barbare Antolić Vupora.

Za političnim področjem je največje število objav v obravnavanem obdobju STA namenila področju kulture in izobraževanja, in sicer skupaj 33 člankov. Posebej je bila tematika povezana z učenjem slovenskega jezika in kadrovskimi izzivi, s katerimi se srečujejo PSMH. Pogosta tema so bile tudi kulturne dejavnosti in delovanje slovenskih društev na Hrvaškem: od obeleževanja kulturnega praznika, filmskih festivalov, obletnic društev, vseslovenskih srečanj, ustvarjanja in delovanja društev pa vse do volitve in vodenja Zveze slovenskih društev. V zadnjih letih se med vsebinami pojavljajo tudi gospodarske pobude, kot so ustanavljanje združenj ali želje po boljših prometnih povezavah med Slovenijo in Hrvaško, predvsem od leta 2023 dalje.

Zanimalo nas je, ali so v Delu in STA poročali o istih tematikah, zato smo primerjali število člankov glede na vsebino (graf 10).

Graf 10: Število člankov v Delu in STA glede na vsebino (2015–2025)

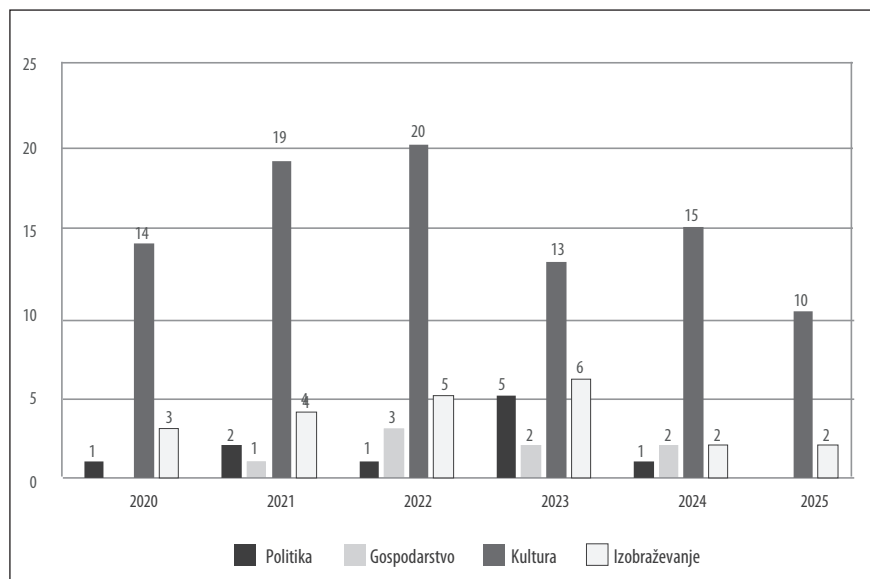

Iz grafa 10 je razvidno, da je STA objavila veliko več člankov kot Delo, kar kaže na močnejši fokus na stalno poročanje o političnih in institucionalnih zadevah. Razlog za to bi lahko bilo dejstvo, da je medijska hiša ukinila svoje zagrebško dopisništvo, poleg tega pa tudi slovenski novinarji, ki so občasno prihajali na Hrvaško in poročali o situaciji med PSMH, tega skorajda več ne počnejo.⁷

Delo je v primerjavi s STA bolj selektiven medij pri temah, ki zadevajo področje (slovenskih) manjšin, in je tako osredotočen na kulturne in izobraževalne dogodke. STA večkrat poroča o uradnih dogodkih, srečanjih, volitvah in zakonodaji, medtem ko Delo bolj opisuje dogodke in projekte manjšine.

Poleg Dela in STA smo se osredotočili tudi na že prej omenjeni televizijski oddaji, ki se nanašata na problematiko Slovencev v sosednjih državah in po svetu. Zaradi časovne omejitve in drugačnega profila (ne gre za tiskani, temveč audiovizualni medij) ni bilo mogoče opraviti podrobnejše primerjave. Oddaji sta za naš prispevek relevantni, saj sta namenjeni prav slovenski skupnosti zunaj RS. Oddaja Rojaki in Obrazi naših rojakov sta po vsebini primerljivi (RTV 2025b), le da daje slednja večji poudarek na posameznike. Tudi v tem primeru smo oddaje razvrstili po skupinah vsebin (graf 11).

Graf 11: Skupine vsebin TV oddaje Rojaki (2020–2025)

Vir: Riman et al. 2025, 30–40.

7 Pomembno je omeniti Dragico Jaksetič in Toma Šajna, ki sta redno in zelo kakovostno poročala o različnih dogajanjih med PSMH.

Graf 11 kaže, da se v oddaji Rojaki posvečajo raznolikim vsebinam ter da za razliko od Dela in STA največ pozornosti posvečajo tematikam, ki zadevajo dejavnosti slovenskih kulturnih društev na Hrvaškem. Večji interes za PSMH je opazen med letoma 2021 in 2023, ko je bilo zabeleženih med 26 in 29 oddaj na letni ravni. V letu 2024 je razviden manjši upad, saj je bilo PSMH posvečenih 20 oddaj, v letu 2025 pa le 12, vendar leta še ni konec in obstaja možnost, da se število oddaj poveča.⁸

Najpogostejše predvajane vsebine so torej zadevale področja kulture – v letu 2022 so temu namenili kar 20 oddaj, v preostalih letih pa nekaj manj (10–19). Sledi področje izobraževanja, vključno s poukom slovenščine, potujočimi knjižnicami in lektorati, medtem ko se politika in gospodarstvo pojavljata redkeje. Izobraževanju so od leta 2020 dalje letno namenili po eno oddajo več (3–6 oddaj), vendar je leta 2024 in 2025 število oddaj izredno upadlo (2 oddaji). V področje izobraževanja smo vključili tudi vprašanje slovenskega jezika na Hrvaškem. Iz pregledanih vsebin je razvidno, da so se v oddajah Rojaki posvečali predvsem vprašanju jezika na izobraževalni ravni (vzpostavitev in izvajanje pouka slovenščine v osnovnih in srednjih šolah na Hrvaškem, podrobnosti o lektoratu slovenskega jezika v Zagrebu, Zadru in na Reki ter tečaji slovenskih društev in letna srečanja učiteljev slovenščine).

Najmanj vsebin smo našli na področju gospodarstva, in sicer v letih 2021–2024, upad pa je viden tudi v letu 2025. V okviru tega so poročali o delovanju Kmetijsko-izobraževalne skupnosti Gorski kotar ter domu za ostarele Sv. Ana v Cestici.

Najbolj aktivna novinarja sta bila Tjaša Lotrič in Dušan Tomažič, medtem ko je prispevek drugih novinarjev skromnejši. Geografsko so prispevki razpršeni po Hrvaški, kot prikazuje graf 12.

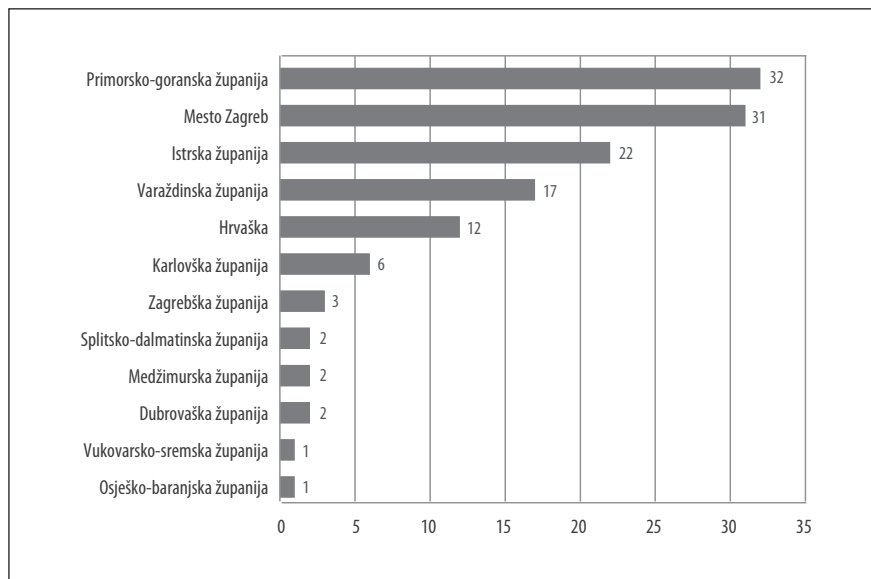
Čeprav so bile oddaje povezane predvsem z različnimi kraji, smo zaradi velikega števila (več kot 130) prikazali njihovo geografsko razpršenost predvsem po županijah. Oddaje, ki so analizirale določene vsebine in so zaradi tematike povezovale več krajev, smo uvrstili pod Hrvaško kot celoto. Jasno pa je, da se je največ poročalo o situaciji med PSMH v Primorsko-goranski županiji, kjer so bili zajeti različni kraji – od Reke in Lovrana do Lokev in Prezida. Primorsko-goranski županiji sledita Mesto Zagreb in Istrska županija, medtem ko je bilo o PSMH v drugih županijah manj poročanja.

Če podatke iz grafa 12 gledamo skozi prizmo slovenskega organiziranja, ugotovimo, da so poročali iz krajev, kjer je skupnost najbolj vitalna in kjer je največje število društev ter svetov slovenske manjšine na ravni občine, mesta ali županije. V oči pa bode podatek, da je bilo za Zadar poročanje omejeno le

8 V eni oddaji se zvrsti več različnih tematik (tako v smislu slovenskih skupnosti kot tudi tematik-gospodarstvo, kultura, izobraževanje, politika; v raziskavi tako kot oddajo opredeljujemo oddajo, v kateri je bil en del namenjen PSMH).

na lektorate, medtem ko o delovanju tamkajšnjega društva ni bila pripravljena nobena oddaja. V medijsko poročanje oddaje Rojaki pa so bila vključena tudi društva, oddaljena od slovensko-hrvaške meje, kot na primer v Dubrovniku in Osijeku.

Graf 12: Geografska pokritost hrvaških županij in Hrvaške v TV oddaji Rojaki (2020–2025)

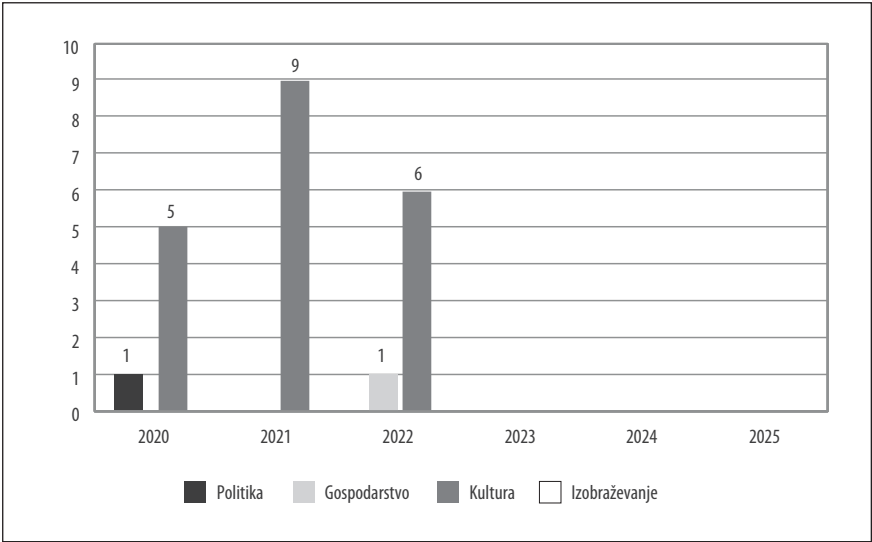

Vir: Riman et al. 2025, 30–40.

Druga oddaja, ki smo jo že omenjali in ki je zelo pomembna za PSMH, je oddaja Obrazi naših rojakov. Tudi tu smo analizirali vsebino in pogostost vključevanja problematike PSMH (graf 13).

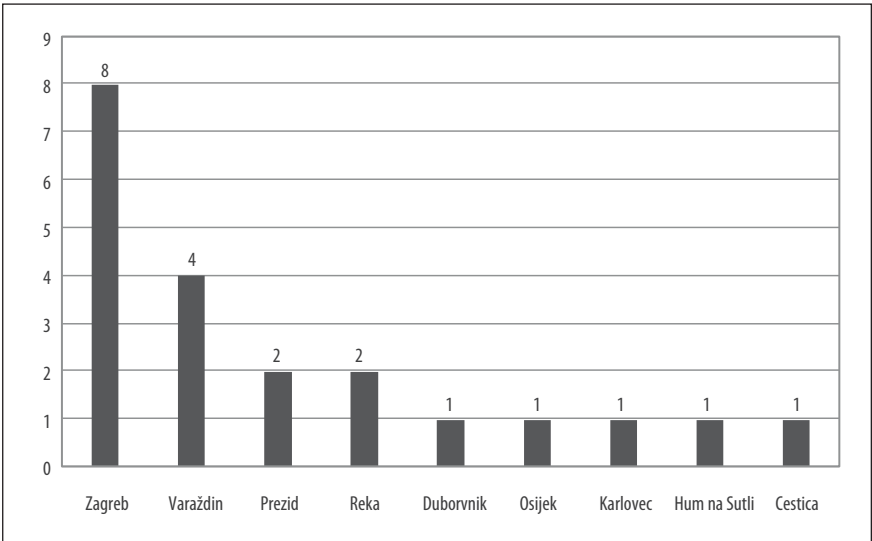
Kot je razvidno iz grafa 13, je oddaja vsebinsko temeljila predvsem na kulturi (20 prispevkov), o gospodarstvu in politiki pa je bila pripravljena samo po ena oddaja. Predstavljena sta bila gradnja vzorčne kmetije in delovanje slovenskih kulturnih društev na Hrvaškem, v preostalih oddajah pa so se osredotočili na predstavitev pomembnih članov slovenske skupnosti na Hrvaškem. Oddaje niso bili omejene samo na obmejno območje, ampak so obravnavale celotno Hrvaško (graf 12). Na tem mestu moramo poudariti, da po letu 2022 v oddajo niso bili več vključeni prispevki, ki so se nanašali na PSMH, za leto 2025 pa prispevki v spletnem arhivu RTV sploh niso na voljo, zato jih ni bilo mogoče analizirati. Zanimivo bi bilo vedeti, zakaj so v oddaji v obdobju 2023–2024 (potencialno tudi 2025) povsem prenehali pripravljati prispevke o PSMH. Glavni in praktično edini stalni avtor teh oddaj je Dušan Tomažič.

Graf 13: Skupine vsebin TV oddaje Obrazi naših rojakov v zvezi s PSMH (2020–2025)

Vir: Riman et al. 2025, 41–42.

Graf 14: Geografska pokritost hrvaških krajev v TV oddaji Obrazi naših rojakov (2020–2022)

Vir: Riman et al. 2025, 41–42.

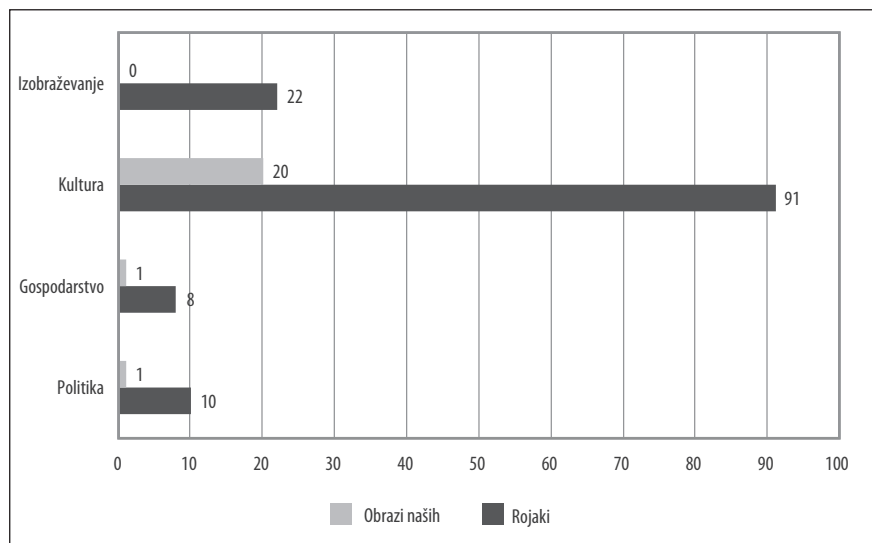
Iz grafa 14 je razvidno, da je pokrit predvsem severozahodni del Hrvaške (Zagreb, Varaždin, Cestica) z občasnimi prispevki iz drugih mest, kot so Reka,

Dubrovnik in Osijek. Vključena je bila tudi Ljubljana in to predvsem v primerih, ko so predstavljeni posamezniki iz Hrvaške, ki iz različnih razlogov živijo v Ljubljani (šolanje, služba). Medtem ko se je pri oddaji Rojaki geografska razpršenost lahko povezala z vitalnostjo in aktivnostjo slovenske skupnosti, je urednik oddaje Obrazi naših rojakov sam izbiral sogovornike glede na to, koliko so mu se zdeli zanimivi in pomembni za delovanje slovenskih skupnosti v sosednjih državah Slovenije.

Tukaj moramo ponovno izpostaviti, da smo v raziskavi analizirali le podatke v časovnem obdobju 2020–2022, saj v letih 2023–2025 prispevkov o PSMH v oddaji Obrazi naših rojakov ni bilo. Poleg tega vsebinska primerjava oddaj ni relevantna, saj gre, kot že zapisano, pri eni izmed oddaj za usmerjen fokus v izbrane pripadnike slovenske manjšine na Hrvaškem, medtem ko se v oddaji Rojaki posvečajo raznolikim vsebinam, kot je to razvidno iz grafa 11. Kljub temu, da so v oddaji Obrazi naših rojakov poročali tudi o nekaterih slovenskih društvih, se ne morejo primerjati s pogostostjo tovrstnih vsebin v oddaji Rojaki. Ravno tako je razvidna razlika na področju kulture, natančneje pri poročanju o izbranih pripadnikih slovenske manjšine. Ta vsebina je fokus oddaje Obrazi naših rojakov, analiza vsebine pa je pokazala malo prispevkov v primerjavi z ostalimi prispevki na področju kulture (Rojaki: 2020:4; 2021:3; 2022:3; 2023:9; 2024:2; 2025:0; Obrazi naših rojakov: 2020:5; 2021:5; 2022:4). Od leta 2023 oddaja Obrazi naših rojakov ni več poročala o PSMH, zato primerjava med oddajama ni mogoča. Kljub temu pa lahko zapišemo, da v obdobju 2020–2022 med oddajama ni velikih razlik, a je bilo vseeno nekaj več prispevkov na temo izbranih PSMH pripravljenih v oddaji Obrazi naših rojakov. Pri oddaji Rojaki je v letu 2023 razviden velik poskok v številu prispevkov o izbranih PSMH (9), je pa takoj za tem razviden tudi močan upad, za kar nimamo pojasnila.

Iz grafa 15 je razvidno, da je bilo v obdobju 2020–2025 veliko več oddaj s problematiko PSMH ustvarjenih v oddaji Rojaki, ki se tudi tematsko precej razlikujejo. Pri obeh oddajah je bil največji poudarek na kulturnem delovanju, kar ne preseneča, saj so jedro slovenstva na Hrvaškem prav slovenska kulturna društva. Oddaja Obrazi naših rojakov ni poročala o izobraževanju, gospodarstvu in politiki ali pa je bilo to zelo omejeno. Oddaja Rojaki pa je vsa tri področja pokrivala razmeroma enakomerno, pri čemer je bilo nekoliko več poudarka na izobraževanju.

Graf 15: Število skupin vsebin oddaj Rojaki in Obrazi naših rojakov s problematiko PSMH (2020–2025)⁹

Vir: Riman et al. 2025, 30–40; 41–42.

5 Zaključna razmišljanja

Prispevek s kritično diskurzivno analizo zakonodajnega okvira, poročil medijskih hiš in medijskih vsebin preučuje prisotnost PSMH v slovenskih medijih v obdobju med letoma 2015 in 2025. Raziskava je pokazala, da je predstavitev PSMH v medijskem prostoru RS neenakomerna, pogojena z zakonodajnimi vrzeli in pomanjkanjem sistematične evidence ter odvisna od posameznih novinarskih in uredniških pobud.

PSMH so prisotni v izbranih medijih (Delo, STA, oddaji Rojaki in Obrazi naših rojakov), vendar je intenzivnost in število prispevkov odvisna od posameznega medija. Medtem ko sta Delo in STA objavila relativno majhno število člankov (25 oziroma 67 v desetletju), je televizijski program RTV Slovenija, predvsem prek oddaj Rojaki in Obrazi naših rojakov, ponudil precej obsežnejšo in rednejšo pokritost. Kljub temu je celotna prisotnost PSMH v primerjavi z obsegom poročanja o slovenskih manjšinah v Avstriji in Italiji marginalna.

⁹ Kljub temu, da v oddaji Obrazi naših rojakov v obdobju 2023–2025 ni bilo prispevkov na temo PSMH, primerjalno analizo z oddajo Rojaki opravljamo za celotno obdobje 2020–2025, saj je tudi 0 prispevkov v letu relevanten podatek.

Razlika v številu člankov med Delom in STA ter oddajama Rojaki in Obrazi naših rojakov izvira iz različnih namenov teh medijev. Oddaji Rojaki in Obrazi naših rojakov sta namenjeni Slovencem zunaj meja Republike Slovenije in je poročanje o slovenskih skupnostih v sosednjih državah njuna primarna vsebina, ne pa obrobna tema kot pri drugih medijih. Drugi razlog je ta, da ima RTV Slovenija kot javni servis zakonsko obveznost (čeprav je bila v starem ZMed nepopolna) javno informirati tudi Slovence v sosednjih državah Slovenije. Te oddaje so neposredna operacionalizacija te obveznosti. Televizijski format omogoča tudi privlačnejšo in bolj osebno predstavitev skupnosti prek slike, zvoka in intervjujev. Prikaz kulturnega dogodka, portreta posameznika ali vsakdanjega življenja je za televizijo bolj primeren kot za tiskani članek. To je še posebej veljalo za oddajo Obrazi naših rojakov, ki je bila osredotočena na portretiranje posameznikov. Kot je razvidno iz grafov, je bila velika večina vsebin v teh oddajah namenjena kulturnim dejavnostim, društvom in posameznikom. To so teme, ki so »vidne« in se dobro ujemajo s terenskim snemanjem. PSMH imajo razvito mrežo kulturnih društev, kar nudi bogat vir zgodb za tovrstne oddaje.

Število oddaj kaže na neenakomerno poročanje. V oddaji Rojaki je bil vrhunec poročanja dosežen v letih 2021–2023, s kar 29 prispevki leta 2022, kar predstavlja približno eno oddajo na dva tedna. Vendar je po letu 2023 prišlo do izrazitega upada. Še bolj skrb vzbuja oddaja Obrazi naših rojakov, kjer so prispevki o PSMH popolnoma prenehali po letu 2022, kar kaže na odsotnost trajne in sistematične programske politike urednika te oddaje.

Vsebine, o katerih so slovenski mediji poročali, so neposredno povezane s ključnimi in včasih tudi kompleksnimi dogodki znotraj slovenske skupnosti na Hrvaškem. Teme, o katerih so mediji poročali, niso bile izbrane naključno.

Na področju politike so največ poročali o manjšinskih volitvah in nizki volilni udeležbi, kar je neposredno osvetljevalo problem apatije in vprašanje reprezentativnosti izvoljenih predstavnikov znotraj slovenske skupnosti. Odpirali so tudi vprašanja financiranja skupnosti ter poročali o obiskih visokih predstavnikov slovenske politike, ki so se v določenih primerih lahko seznanili z izzivi, s katerimi se soočajo PSMH.

Na področju kulture so mediji obveščali predvsem o življenju in delovanju slovenskih kulturnih društev na Hrvaškem. Čeprav se zdi, da je to problematika, o kateri se poroča lažje, ker praviloma nima političnih in drugih konotacij, so v kontekstu življenja manjšinske skupnosti vseeno ključnega pomena. Omenjene so bile obletnice društev in kulturni dogodki (koncerti, razstave in srečanja). Vse to kaže na kontinuiteto, odpornost in vitalnost skupnosti.

Področje izobraževanja ocenjujemo kot najbolj kritično temo, čeprav je izjemno pomembno za ohranjanje slovenske kulture in jezika. V okviru

izobraževanja smo tako ugotovili, da so se mediji dotikali pouka slovenskega jezika in kadrovskih izzivov, pa tudi delovanje lektoratov.

Na področju gospodarstva, kjer je bilo tudi najmanj člankov, pa so predvsem obveščali o delovanju Zamejske gospodarske koordinacije in o drugih poskusih gospodarskega povezovanja s Slovenijo.

Ključna razlika med poročanji v tu izbranih medijih pa je pristop. STA in Delo poročata bolj občasno in dogodkovno, pri čemer STA izkazuje večjo pogostost in osredotočenost na institucionalne vsebine. Oddaja Rojaki je pokazala največjo globino, vendar je njena kontinuiteta vprašljiva, njena slabost pa ta, da poroča predvsem o kulturi. Oddaja Obrazi naših rojakov se je osredotočala skoraj izključno na kulturo in posamezne osebnosti, kar je sicer tudi namen oddaje.

Čeprav se morda na prvi pogled zdi, da je bilo poročanje v slovenskih medijih površno, ugotavljamo, da temu ni tako. Tematike, ki so bile izpostavljene, so neposredno in tesno povezane z najpomembnejšimi dinamikami znotraj slovenske skupnosti na Hrvaškem. Mediji so tako, kot je tudi njihova vloga, delovali kot zrcalo, ki je odražalo najpomembnejše trende, uspehe in izzive, s katerimi se soočajo PSMH. Vseeno pa je treba poudariti, da je poročanje pogosto dogodkovno (obletnice, volitve, uradni obiski). Manjka analitično in raziskovalno poročanje ter poročanje o vsakdanjih izzivih (asimilacija, jezikovna politika na lokalni ravni, socialni položaj, perspektive mladitih). Poročanje je bilo osredotočeno na slovensko skupnost v županijah, kjer je slednja tudi najbolj organizirana (Primorsko-goranska, Istrska). Manjka pokritost slovenske skupnosti na geografskih območjih, kjer je bolj razpršena ali kjer ne obstajajo (samo)organizacije, ki bi ji nudile podporo.

Zaključimo lahko, da prisotnost PSMH v slovenskih medijih ni sistematična, temveč je odvisna od posameznih dejavnikov, kot so zagnanost novinarjev in urednikov, trenutno politično dogajanje in možnosti financiranja terenskega dela. Nepopolna in do leta 2025 neposodobljena zakonodaja je nedvomno prispevala k določeni marginaliziranosti. Neomenjanje PSMH v zakonih in odsotnost zavesti v Sloveniji, da na Hrvaškem obstaja slovenska manjšina, dodatno slabita položaj PSMH v slovenskih večinskih medijih. Za izboljšanje stanja je nujno vzpostaviti jasnejše zakonske obveznosti, vzpodbuditi sistematično evidenco medijskih vsebin, namenjenih PSMH, in spodbuditi kontinuirano ter strokovno poročanje, ki bo preseglo zgolj obredno pokrivanje kulturnih dogodkov in političnih srečanj. Zavedanje, da je poročanje o sosednjih manjšinah v interesu celotne slovenske družbe za razumevanje svoje lastne raznolikosti in sosedskih odnosov, bi bil ključen korak naprej. Potrebna je volja na ravni odločevalcev v medijih in podpora s strani države za kakovostno, poglobljeno in redno poročanje, ki presega zgolj površinsko pokrivanje dogodkov.

Literatura in viri

- Fairclough, N., 2001. Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research. V R. Wodak & M. Meyer (ur.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage, London, 121–138, <https://doi.org/10.4135/9780857028020.n6>
- Fairclough, N., Mulderrig, J. & Wodak, R. 1997. Critical Discourse Analysis. V T. Van Dijk (ur.) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. vol. 2, Sage, London, 258–284.
- Grafenauer D. & Munda Hirnök, K., 2013. Vloga tiskanih medijev pri prikazovanju slovenskih narodnih manjšin. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 70, 9–30.
- Kotnik, V., 2013. *Mediji in nacionalne manjšine*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Koper.
- Munda Hirnök, K., 1994. Mediji in slovenska manjšina na Madžarskem. V: P. Vencelj, V. Klemenčič & S. Novak Lukanović (ur.) *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran: zbornik referatov*. Delovna skupnost Alpe-Jadran; Vlada Republike Slovenije, Ljubljana, 253–256.
- ORF – Österreichische Rundfunk, 2022. Hrvaški Slovenci za depolitizacijo odnosov. *VolksgruppenORF.at*, 28. 3., <https://volksgruppen.orf.at/slovinci/stories/3149079/> (dostop 10. 9. 2025).
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (ReNPJP21–25)*. Uradni list RS 94 (2021), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO123> (dostop 16. 7. 2025).
- Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije (RePASM)*. Uradni list RS 35 (1996), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO8> (dostop 15. 7. 2025).
- Riman, B., 2019. Slovenci na Hrvaškem – zadnji na dnevnem redu. *Novi odmevi*, 71, 25.
- Riman, B., 2024. Pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem v hrvaških in slovenskih medijih: Kdo so Slovenci na Hrvaškem v slovenskih in hrvaških medijih? V Z. Snoj Verbovšek (ur.). *Slovenski mediji na Madžarskem in Hrvaškem nekoč in danes (posvet)*. Slovenska matica, Ljubljana, 68–89.
- Riman, B., Novak Lukanović, S., Medvešek, M., Zver, S., Štiglic, N. & Duvnjak Turšič, B., 2025. *Pregled medijskih objav – verzija 2.*, Inštitut za narodnostna vprašanja vprašanja, Ljubljana, (rokopis).
- Roncelli, N., (ur.), 2022. *Slovenski mediji v Italiji nekoč in danes: referati s simpozija na Slovenski matici* 26. oktobra 2021. Slovenska matica, Ljubljana, 2022.
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2015. *Letno poročilo 2015*, https://www.rtv slo.si/files/letno_porocilo/letno_porocilo_2015_lektorirano.pdf (dostop 15. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2016. *Letno poročilo 2016*, https://www.rtv slo.si/files/letno_porocilo/2017_03_21-letno_porocilo_2016_lektorirano.pdf (dostop 12. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2017. *Letno poročilo 2017*, https://www.rtv slo.si/files/letno_porocilo/2018_04_05-letno_porocilo_2017_komplet.pdf (dostop 12. 7. 2025).

- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2018. *Letno poročilo 2018 (skrajšano)*, https://www.rtvlo.si/files/razpisi_natecaji/2019/2019-04-16-letno_porocilo_2018_-_skraj-sano_lektorirano.pdf (dostop 12. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2019. *Letno poročilo 2019*, https://www.rtvlo.si/files/letno_porocilo/2020-03-16-letno_porocilo_2019.pdf (dostop 12. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2020. *Letno poročilo 2020*, https://img.rtvlo.si/_files/2021/03/30/39_348258153609035792_letno-porocilo-2020.pdf (dostop 13. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2021. *Letno poročilo 2021*, https://img.rtvlo.si/_files/2022/09/09/39_424763950651932692_1-letno-porocilo-2021_24-2-2022-lektorirano.pdf (dostop 13. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2022. *Letno poročilo 2022*, https://img.rtvlo.si/_files/2023/05/09/39_459871644521857042_letno-porocilo-rtv-slovenija-za-letno-2022.pdf (dostop 16. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2023. *Letno poročilo RTV Slovenija za leto 2023*, https://img.rtvlo.si/_files/2024/04/17/39_509708948597637132_letno-porocilo-rtv-slovenija-2023-lektorirano.pdf (dostop 16. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2024. *Letno poročilo 2024*, https://img.rtvlo.si/_files/2025/05/06/39_565394436792516883_173-letno-porocilo-2024-lekt.pdf (dostop 16. 7. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija 2025a. *Oddaja Rojaki*, <https://www.rtvlo.si/tv/oddaja/oddaja/173251104> (dostop 10. 9. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija 2025b. *Obrazi naših rojakov*, <https://www.rtvlo.si/tv/oddaja/173251108> (dostop 10. 9. 2025).
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2025c. Pisna komunikacija z V. M., 24. 7.
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2025d. Pisna komunikacija z R. B., 6. 9.
- RTV – Radiotelevizija Slovenija, 2025e. Pisna komunikacija z A. M., 24. 7.
- STA – Slovenska tiskovna agencija, 2020. *Letno poročilo 2020*, <https://agencija.sta.si/pdf/lp2020.pdf> (dostop 10. 7. 2025).
- STA – Slovenska tiskovna agencija, 2021. *Letno poročilo 2021*, <https://agencija.sta.si/pdf/lp2021.pdf> (dostop 10. 7. 2025).
- STA – Slovenska tiskovna agencija, 2022. *Letno poročilo 2022*, <https://agencija.sta.si/pdf/lp2022.pdf> (dostop 10. 7. 2025).
- STA – Slovenska tiskovna agencija, 2023. *Letno poročilo 2023*, <https://agencija.sta.si/pdf/lp2023.pdf> (dostop 10. 7. 2025).
- STA – Slovenska tiskovna agencija, 2024. *Letno poročilo 2024*, <https://agencija.sta.si/pdf/lp2024.pdf> (dostop 10. 7. 2025).
- USZS – Urad Vlade republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2023. *Dodeljena sredstva JR 2023 področje B*, https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/2023/Rezultati-razpisa/Dodeljena-sredstva_JR_2023_B.xlsx (dostop 10. 10. 2025).
- USZS – Urad Vlade republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2024. *Dodeljena sredstva JR 2024 področje B*, https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/Razpis-2024/Razpis-B/Dodeljena-sredstva-JR-2024-podrocje-B_.xlsx (dostop 10. 10. 2025).

- USZS – Urad Vlade republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2025a. *Dodeljena sredstva področje B JR 2025*, <https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/2025/Razpis-B/Dodeljena-sredstva-podrocje-B-JR-2025.xlsx> (dostop 10. 10. 2025).
- USZS – Urad Vlade republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2025b. Pisna komunikacija z B. Z., 4. 8. 2025.
- Van Dijk, T. A., 2001. Critical Discourse Analysis. V D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (ur.) *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell, Oxford, 352–371.
- Van Dijk, T. A., 2015. Critical Discourse Analysis. V D. Tannen, H.E. Hamilton & D. Schiffrin (ur.) *The Handbook of Discourse Analysis*. Wiley-Blackwell, Oxford, 466–485, <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch22>
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2016. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2016*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 8. 7. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2019. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2019*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 9. 7. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2020. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2020*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 9. 7. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2023. *29. letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2023*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 10. 9. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2024. *30. letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2024*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 10. 9. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2015. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2015*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 8. 7. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2017. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2017*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 8. 7. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2018. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2018*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 8. 7. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2021. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2021*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 10. 9. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2022. *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2022*, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/ (dostop 10. 9. 2025).
- Varuh – Varuh človekovih pravic, 2025. Pisna komunikacija z N. K., 1. 8. 2025.
- Zakon o medijih (Zmed)*. Uradni list RS 110 (2006) – uradno prečiščeno besedilo, 36 (2008) – ZPOmK-1, 77 (2010) – ZSFCJA, 90 (2010) – odl. US, 87 (2011) – ZAvMS, 47 (2012), 47 (2015) – ZZSDT, 22 (2016), 39 (2016), 45 (2019) – odl. US, 67 (2019)

– odl. US in 82 (2021), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1608> (dostop 15. 7. 2025).

Zakon o medijih (ZMed-1). Uradni list RS 69 (2025), <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2025-01-2460/zakon-o-medijih-zmed-1> (dostop 15. 9. 2025).

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM). Uradni list RS 43 (2006), 76 (2010) in 206 (2021) – ZDUPŠOP, <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4387> (dostop 15. 7. 2025).

Zakon o Radioteleviziji Slovenija (ZRTVS-1). Uradni list RS 96 (2005), 109 (2005) – ZDavP-1B, 105 (2006) – odl. US, 26 (2009) – ZIPRS0809-B, 9 (2014) in 163 (2022), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4461> (dostop 16. 7. 2025).

Zakon o ratifikaciji evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih (MELRJ). Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, 17 (2000), 17 (2007) in 17 (2014), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO2615> (dostop 16. 7. 2025).

Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin (MKUNM). Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, 4 (1998), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1041> (dostop 16. 7. 2025).

Zakon o ratifikaciji Sporazuma o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške (BHRSKUI). Uradni list RS 51 (1994), <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1994-02-0076/zakon-o-ratifikaciji-sporazuma-o-sodelovanju-v-kulturi-in-izobrazevanju-med-vlado-republike-slovenije-in-vlado-republike-hrvaske> (dostop 16. 7. 2025).

Zakon o Slovenski tiskovni agenciji (ZSTAgen). Uradni list RS 50 (2011), 36 (2011), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5868> (dostop 16. 7. 2025).

Zakon o zunanjih zadevah (ZZZ). Uradni list RS 113 (2003) – uradno prečiščeno besedilo, 20 (2006) – ZNOMCMO, 76 (2008), 108 (2009), 80 (2010) – ZUTD, 31 (2015) in 30 (2018) – ZKZaš, <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1611> (dostop 15. 7. 2025).

Zupanič, M., 2020. Slovenščine se učijo po vsem svetu. *Delo*, 6. 2., <https://www.delo.si/novice/svet/slovenscine-se-ucijo-po-vsem-svetu> (dostop 10. 9. 2025).

Financiranje

Prispevek je rezultat projekta Slovenska skupnost na Hrvaškem v sodobnem kontekstu: analiza njihovega socialno-ekonomskega položaja in odnosa njih pripadnikov do slovenskega jezika ter, kulturne ter politične participacije (V5-2362), ki ga financirata Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve in Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, ter rednega delovanja enote Reka (št. pogodbe 53204-37/2024-1537-4), ki jo financira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Members of the Slovenian Minority in Croatia in Slovenian Online Media (2015–2025)

Abstract

This article examines the representation of members of the Slovenian minority in Croatia in Slovenian online media. The analysis is guided by three research questions: (1) whether members of the Slovenian minority in Croatia are present in online versions of selected Slovenian media, (2) which types of content are most frequently represented, and (3) whether the intensity of the presence of members of the Slovenian community in Croatia, as well as the types of content reported, vary depending on the media format. The study employs methods of critical discourse analysis, comparison, and descriptive analysis.

The findings show that Slovenian legislation prioritises print media and that members of the Slovenian minority in Croatia receive less coverage than Slovenian minorities in other neighbouring countries. A comparison of coverage by the Slovenian Press Agency and newspaper *Delo* reveals a low number of online articles devoted to the Slovenian minority in Croatia, with both outlets focusing predominantly on political topics. By contrast, the TV programmes *Rojaki* and *Obrazi naših rojakov* primarily covered cultural events and personal profiles of selected minority members and produced the largest share of media content on the Slovenian minority in Croatia during the period under review. The media representation of the Slovenian minority in Croatia depends largely on legislative obligations and the organisational characteristics of individual media outlets, including editorial focus, institutional interest, and the reporting capacities of journalists and editors. Although members of this minority are present in Slovenian online media and key political and cultural events are reported on, the overall volume of content remains limited. Therefore, more systematic, in-depth, and regular reporting on the everyday life and needs of the Slovenian minority in Croatia would be necessary.

Keywords: Slovenians in Croatia, Slovenian media, RTV Slovenija, Slovenian Press Agency, *Delo*

Ružica Jakešević¹

Perceptions of Majority–Minority Relations, Integration and Social Inclusion: Croatia and Slovenia in Comparative Perspective

Abstract

Many European countries face challenges in integrating members of various minority groups and ensuring their social inclusion, particularly where these groups differ from the majority population on multiple grounds, including ethnicity. Although some of these countries have highly developed legislation for the protection of minority rights, which defines the modes of political, social, cultural, and economic integration of ethnic/national minorities, the development of a plural society often remains unattained in different contexts. Very often, the success of diversity management policies and institutional arrangements stemming from them is used as an indicator of the quality of democracy and democratic legitimacy in a given society. This paper explores majority–minority relations, integration, and the social inclusion of distinct minority groups in Croatia and Slovenia, based on research results obtained within the international research project *Legitimate Crisis Governance in Multilevel Systems* (LEGITIMULT). To contextualize the results of research examining how members of ethnic/national minorities perceived the legitimacy, proportionality, and democratic nature of crisis governance during the COVID-19 pandemic, which was one of the project's focal points, the introductory questions in the interview protocol addressed assessments of majority–minority relations, integration, and the social inclusion of minority members in four European states. This paper focuses on comparing the research findings from Croatia and Slovenia, which share similar historical backgrounds and contexts in which their minority rights protection models

1 Ružica Jakešević, Full Professor, Faculty of Political Science, Zagreb. E-mail: ruzica.jakesevic@fpzg.hr

were shaped, while also reflecting different approaches, local specificities, and historical circumstances that influenced the formation of minority communities recognized within the legislative framework.

Keywords: national minorities, minority integration, social inclusion, Croatia, Slovenia, LEGITIMULT project

1 Contextual Understanding of Minority Integration in Croatia and Slovenia

In order to assess majority–minority relations in Croatia and Slovenia, it is essential to draw attention to the legislative framework that defines the status and rights of national minorities. Both Croatia and Slovenia are ethnically diverse countries with a well-developed normative framework and system for the protection of national minorities, or national communities and the Roma community in the case of Slovenia (Vukojičić Tomić et al. 2024). Ethnic diversity is recognized in the constitutions of both countries; however, there are differences regarding which communities are granted minority status as the basis for exercising minority rights. In its Constitution (Article 3), Slovenia is defined as “a state of all its citizens”, while the term ‘autochthonous national communities’ refers to the Hungarian and Italian communities, as defined by Article 5 of the Constitution of the Republic of Slovenia (Constitution of the Republic of Slovenia). The historical foundations of the Croatian Constitution define Croatia “as the nation state of the Croatian nation and the state of the members of its national minorities: Serbs, Czechs, Slovaks, Italians, Hungarians, Jews, Germans, Austrians, Ukrainians, Rusyns, Bosniaks, Slovenians, Montenegrins, Macedonians, Russians, Bulgarians, Poles, Roma, Romanians, Turks, Vlachs, Albanians and others who are its citizens and who are guaranteed equality with citizens of Croatian nationality” (Constitution of the Republic of Croatia). While the Croatian Constitution lists twenty-two national minorities, including Roma (Tatalović 2022), the Constitution of Slovenia distinguishes between autochthonous Italian and Hungarian national communities and the Roma community. Article 65 recognizes its existence by stating that the status and special rights of the Roma community shall be regulated by law. However, the Constitution does not confer the same full “autochthonous national minority” status on the Roma community as it does on Italians and Hungarians (Nagy 2025). At the same time, the Government of Slovenia states that “two national minorities – the Italian and Hungarian national communities – and the Roma community traditionally live in the Republic of Slovenia. All three communities enjoy special rights guaranteed by the Constitution” (Gov.si, n. d.). Hence, it is generally accepted that there are three constitutionally recognized national or ethnic minorities in Slovenia (Bešter et al. 2015; Žagar 2001). The separate law prescribed by the Constitution – the *Roma Community in the Republic of Slovenia Act* – was adopted in 2007. It establishes the legal status of the Roma community and defines its special rights in areas such as education, culture, participation in public life, and community development. Its purpose is to ensure the social inclusion, protection, and effective representation of the Roma community through

mechanisms such as Roma community councils and guaranteed cooperation with state and local authorities.²

The principle of non-discrimination is embedded in both constitutions, guaranteeing “human rights and fundamental freedoms” (Constitution of the Republic of Slovenia, Article 14) or “rights and freedoms” (Constitution of the Republic of Croatia, Article 14) to all people irrespective of their differences, including national origin. The protection of national minorities/communities is a constitutional category. The Slovene Constitution prescribes that the state “shall protect and guarantee the rights of the autochthonous Italian and Hungarian national communities” (Article 5), while Article 15 of the Croatian Constitution guarantees “equal rights for the members of all national minorities”. The same article stipulates that a constitutional act shall regulate the equality and rights of national minorities, including the possibility of granting them special voting rights for parliamentary representation. It also guarantees all national minorities the freedom to express their identity, use their language and script, and exercise cultural autonomy.

Both constitutions also refer to the right of national minorities/communities to the official use of minority languages. In the case of Croatia, Article 12 stipulates that, under conditions specified by law, minority languages and scripts may be introduced into official use at the local level alongside the Croatian language and Latin script. In the case of Slovenia, Article 11 directly prescribes that “in those municipalities where Italian or Hungarian national communities reside, Italian or Hungarian shall also be official languages”. Article 64 grants the autochthonous Italian and Hungarian national communities the right to education and schooling in their own languages, as well as the right to establish self-governing communities that can exercise certain collective rights. Different approaches to defining the exercise of this right can be observed. While the Slovene Constitution does not impose additional requirements for either minority to exercise this right, the Croatian *Constitutional Act on the Rights of National Minorities* stipulates in Article 12 that minority languages and scripts may be used officially in a self-government unit when members of a national minority make up at least one third of the local population. It also provides that official use is permitted when required by international treaties to which Croatia is a party, or when included in the statute of a local or regional self-government unit, in line with the special law governing minority language use.

While the two autochthonous national communities in Slovenia are granted a set of collective rights defined in Article 64 of the Constitution, the same article does not apply to the Roma community. These collective rights

2 For more on Italian, Hungarian and Roma communities in Slovenia, see: Kovács 2021; Sörgo & Lukanović 2020; Bešter et al. 2017; Klopčič 2010; Komac 1990.

provide the framework for the integration of Italian and Hungarian minorities into Slovene society while preserving their ethnic identity. In terms of political, social, and cultural integration, the autochthonous Italian and Hungarian national communities exercise their rights as defined in the Constitution and the *Self-Governing National Communities Act* adopted as early as 1994, whereas the rights of the Roma community were defined separately in 2007 by the *Roma Community in the Republic of Slovenia Act*, as noted above. Based on the provision of Article 15 of the Constitution, the Croatian Parliament adopted the *Constitutional Law on the Rights of National Minorities* as an organic law in 2002. The difference between the two legislative frameworks lies in the fact that the Croatian constitutional law applies to all national minorities, whereas in Slovenia there are two laws governing three minority communities with different legal statuses.

There are also differences in the definition of the term ‘national/ethnic minority’ in the two legal systems. Article 5 of the Croatian Constitutional Law on the Rights of National Minorities defines a national minority as “a group of Croatian citizens whose members have been traditionally inhabiting the territory of the Republic of Croatia and whose ethnic, linguistic, cultural and/or religious characteristics differ from the rest of the population, and who are motivated to preserve these characteristics”. In Slovene legislation, by contrast, there is no general definition. Instead, the relevant laws distinguish between ‘national communities’, referring exclusively to Italians and Hungarians, and ‘communities’, referring to Roma. In this sense, the law assumes that minority communities are already categorized based on their historical presence and autochthony, and therefore regulates their rights and self-governance, rather than laying out a general definitional test for a group to qualify as a minority.

Both countries have dedicated government offices dealing with minority rights: the Office for Human Rights and Rights of National Minorities of the Government of the Republic of Croatia³ and the Government Office for National Minorities,⁴ operating as an independent office of the Slovene Government. Additionally, at the state level, Croatia has a Council for National Minorities as a central body tasked with ensuring the cultural autonomy of national minorities through the distribution of funds for cultural programs of minority associations and institutions.⁵

Article 64 of the Slovene Constitution guarantees special rights for the autochthonous Italian and Hungarian national communities, including the right to freely use their national symbols and preserve their national identity

3 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

4 Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti.

5 Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

by forming their own organisations and developing cultural, educational and media activities, as well as the right to education and schooling in their own languages and the right to establish self-governing communities for exercising these rights. This is further reinforced by Article 1 of the Self-governing National Communities Act, which states that these two minorities may “establish, in the areas of their autochthonous settlement, self-governing ethnic communities”. Article 64 of the Slovene Constitution explicitly provides that these two national communities “shall be directly represented in representative bodies of local self-government and in the National Assembly”.⁶ Furthermore, Article 80 specifies that one deputy of the Italian community and one deputy of the Hungarian community shall always be elected to the National Assembly.⁷ As a result, Italian and Hungarian minorities enjoy dual voting rights in elections, voting both for regular deputies (general electoral lists) and for their special minority representatives (Komac 2004). While these representatives hold a general mandate, Article 64 of the Constitution grants them “veto rights over general legal acts pertinent to national minorities” (Djordjević 2023, 141).

In Croatia, despite Article 15 of the Constitution stipulating that “over and above general suffrage, the right of the members of national minorities to elect their representatives to the Croatian Parliament may be stipulated by law”, no dual voting rights are defined for minorities. Political participation of national minorities is regulated by the Constitution and the Constitutional Law on the Rights of National Minorities (2002), which provides multiple avenues for representation at national, regional, and local levels. At the national level, minorities have eight reserved seats in the Croatian Parliament, elected through a separate electoral unit. This arrangement ensures legislative advocacy and visibility but does not confer veto power. At the local and regional levels, minorities are entitled to representation in municipal and city councils, county assemblies, and executive bodies such as deputy mayors or deputy prefects. Electoral thresholds depend on minority population size, with communities exceeding 5% entitled to one councillor and those exceeding 15% entitled to proportional representation. Councillors are generally elected via party lists, with by-elections restricted to minority members used when necessary to secure representation. In addition, councils and representatives of national minorities operate at local and regional levels as advisory bodies, representing minority interests in areas such as culture, education, and language. This strengthens minority influence on local governance without granting executive authority. This multi-level system distinguishes between

6 In Slovenia, there is no regional level of governance, as regulated in section V of the Slovene Constitution. Thus, there are only provisions about political representation of minorities at local or state level.

7 For more elaborate analysis, see Djordjević 2023.

national legislative representation, executive and decision-making influence, and advisory and advocacy roles, collectively enhancing the political voice and integration of minority communities in Croatia (Vukojić Tomić et al. 2024).

2 Conceptual and Methodological Framework

The analysis presented in this paper is based on part of the research conducted within the project Legitimate Crisis Governance in Multilevel Systems (LEGI-TIMULT). The project focused on examining the perceptions of minority groups – including national minorities – in four countries (Austria, Croatia, Italy, and Slovenia) regarding the legitimacy, legality, democratic quality, and inclusiveness of crisis governance during the COVID-19 pandemic, as well as its impact on human and minority rights.

Although the broader research encompassed various marginalized and minority groups (national/ethnic/linguistic minorities, women, migrants, and LGBTIQ+ individuals), the analysis in this paper focuses specifically on national minorities and their perceptions of social inclusion and majority–minority relations. Furthermore, the analysis is narrowed to two countries – Croatia and Slovenia – given the comparability of their contexts, which enables the identification of similarities and differences in the perceptions of minority groups across the two states. More precisely, the paper compares the perceptions of members of the Italian, Hungarian, and Roma national minorities residing in both countries and subject to comparable normative frameworks for the protection of national minority rights. In addition, in the case of Croatia, the analysis also includes the perceptions of members of the Serb national minority, which constitutes the largest minority group in the country.

The research was based on a qualitative methodological framework and employed in-depth, open-ended expert interviews as the primary data collection instrument. This approach was selected to generate nuanced insights into how minority and marginalized groups perceived crisis governance measures during the COVID-19 pandemic and how these measures affected human and minority rights (Žagar 2023; 2025).

Using a standardized interview protocol, the objective was to assess how members and representatives of various socially marginalized groups understood their relative position vis-à-vis the majority population under conditions of crisis. This design was informed by the expectation – grounded in existing scholarship on crisis governance and vulnerability – that marginalized groups are at heightened risk of further exclusion and may disproportionately bear the burdens of restrictive policy interventions. Consequently, such

groups may encounter greater barriers in the realization of their human and minority rights compared to the general population.

The interview protocol comprised fourteen core questions structured around multiple governance levels – national, regional, and local. The first set of questions, which forms the empirical basis for the analysis in this paper, focused on respondents' perceptions of majority–minority relations, as well as the degree of social integration and inclusion experienced by minority communities. The second section examined respondents' broader evaluations of crisis management strategies, policies, and measures adopted during the COVID-19 pandemic, with particular emphasis on their implications for human rights and fundamental freedoms. This section also explored respondents' assessments of the differentiated impact of crisis measures on various social groups relative to the wider population.

The third section invited respondents to consider potential reforms aimed at enhancing the democratic quality, inclusiveness, and participatory character of future crisis governance, while also reducing unnecessary constraints on rights and freedoms. In the final section, respondents assessed the legitimacy of public authorities during the pandemic, including the perceived acceptance, relevance, and proportionality of crisis measures, as well as levels of institutional trust.

Beyond the fourteen core questions, the interview protocol included additional items on mobility restrictions and border closures across different governance tiers, as well as questions regarding access to education for members of national minorities during the pandemic.

The first section of the interview protocol, in which respondents expressed their perceptions of majority–minority relations, integration, and social inclusion, was particularly important as it provided essential contextualization and a deeper understanding of responses to subsequent questions concerning crisis governance and the perceived impact of crisis strategies, policies, and measures on minority group members. In the first question, respondents were asked to assess majority–minority relations and, in the second question, to assess the inclusion and integration of the minority and persons belonging to it in the society and social environment.

Respondents were representatives of minority associations, organizations, and institutions, as well as civil society organizations and their political representatives at the local, regional, and national levels. Such a non-probabilistic sample may also be considered an expert sample, as respondents, by virtue of their positions, are more aware of the general status of a minority within society. It may be argued that they are more likely to be aware of the overall situation of the groups they represent, in one way or another, than individual members of those groups.

Interviews were conducted between October 2023 and March 2025. All collected data were anonymized, transcribed, coded, and subsequently analysed using qualitative content analysis. In total, 70 in-depth, open-ended interviews were conducted in four countries: 8 in Austria, 31 in Croatia, 13 in Italy, and 18 in Slovenia. Nearly 39% of all respondents were women. Of the overall sample, 46 interviews were conducted with members of various ethnic, national, or linguistic minorities. Of these interviews, the following are relevant to this article: in Slovenia, interviews were conducted with 6 Hungarians, 2 Italians, and 4 Roma, while in Croatia the minority sample consisted of 2 Hungarians, 3 Italians, 3 Roma, and 14 Serbs. The analysis presented in this paper draws on data collected through interviews with this latter group in the sample.

Majority–minority relations are analysed using a framework consisting of three categories: overall assessment of relations (positive/negative), issues identified as important to minority groups, and challenges they face. All indicators derived from the coding of respondents' answers and the qualitative content analysis were grouped into one of these categories. This analytical structure enables the formulation of conclusions regarding the state of majority–minority relations in Slovenia and Croatia, based on the perceptions of minority group members. Perceptions of minority integration and social inclusion were assessed at multiple levels – local, regional, and national – and responses were grouped and analysed accordingly. It is important to note, however, that not all respondents referred to every level; consequently, it was not possible to identify responses at all levels for all minority groups.⁸

3 Analysis of Majority–Minority Relations in Croatia

Members of the Hungarian national minority offered a moderately positive and cautiously optimistic assessment of majority–minority relations. This evaluation refers not only to their own minority, but also to interethnic relations in Croatia more broadly. While challenges persist, respondents emphasized the need for sustained efforts to enhance engagement at the local level, suggesting that local institutional cooperation and targeted initiatives are viewed as important mechanisms for improving integration. Interethnic coexistence is generally perceived as stable, though not without occasional tensions, and the community adopts a proactive approach to maintaining and strengthening relations through specific activities.

Respondents emphasized the importance of the consistent implementation of a well-defined legislative framework for the protection of national

8 The data base containing anonymized data is available in Bešter et al. 2025.

minority rights. They did not highlight any significant challenges specific to their own minority, noting that Hungarians are generally well accepted and able to exercise their legally guaranteed rights, particularly with respect to bilingualism. However, they stressed that experiences differ markedly across minority groups, pointing specifically to Serbs and Roma as communities facing more substantial difficulties, including barriers to representation in public services and less effective implementation of legal protection.

Respondents from the Italian national minority emphasized the importance of decentralization. Relations were reported to be very good at both local and regional levels, with the Italian community recognized and represented in local and regional authorities. Respondents also reported feeling accepted, experiencing no sense of inequality or discomfort, and encountering no tension when speaking Italian, even in areas where it is not an official language.

The Italian community, like other minorities, emphasized the importance of decentralization. Respondents noted that excessive power is concentrated at the national level, limiting regional autonomy, and stressed that greater decentralization would allow minority communities to exert more political influence in areas where they are historically settled and well integrated into local institutions.

In line with this, respondents identified the need to increase the level of regional autonomy to provide greater decision-making freedom on local matters.

Members of the Roma national minority generally assessed majority–minority relations as predominantly negative, although some positive developments were noted. Respondents highlighted widespread hostility and a lack of acceptance toward the Roma community, with negative prejudices and adverse public opinion prevailing. Efforts are being made to address these issues, indicating some progress, although change remains slow.

Members of the Roma community emphasized the importance of addressing the challenges they face. The process of Croatia's accession to the European Union was associated with improvements in minority rights and majority–minority relations; however, instances of intolerance continue to occur.

The identified challenges include discrimination in education, housing, and employment, the persistence of negative public perceptions and stereotypes, and widespread prejudice and social exclusion. Despite these challenges, respondents indicated that there are many positive examples of coexistence.

Members of the Serb national minority generally assessed majority–minority relations as mixed and regionally variable. While rights are well defined in law and affirmative measures exist, their implementation is often seen as inconsistent, with the legacy of interethnic tensions from the 1990s and the consequences of Croatia's war of independence perceived as major

obstacles. Relations differ by region and are generally better at the local level. In Rijeka, interactions were reported as largely open and positive, and the minority feels accepted; in Vukovar, however, relations are complex, and Serbs frequently experience political and social marginalization. Historical burdens, particularly those stemming from the 1990s, continue to shape attitudes and influence majority–minority relations. Relations fluctuate in response to political changes and leadership, and media pressure and political manipulation exacerbate tensions, rendering interethnic relations highly politicized.

Respondents emphasized the importance of preserving their identity – including cultural, linguistic, and religious aspects – alongside genuine inclusion that goes beyond mere legal or symbolic recognition. They highlighted the need for political representation at all levels, the exercise of freedom and dignity in everyday life, equal treatment compared to other minority groups, and access to education, funding, and cultural institutions.

Members of the Serb community identified several persistent challenges. Assimilation remains a concern, often linked to recent historical experiences, alongside the ongoing need for integration that preserves cultural identity. Historical trauma from the conflicts of the 1990s continues to be a central challenge, affecting interpersonal communication and relationships as well as institutional interactions. Support from state institutions is perceived as uneven, varying between local and national levels. Right-wing politics and hate speech, particularly where such parties hold power, further exacerbate tensions. Slow progress following EU accession in 2013, in contrast to earlier, more active efforts, was also highlighted.

4 Analysis of Majority–Minority Relations in Slovenia

The overall assessment of intergroup relations by members of the Hungarian national community is positive. Respondents described relations between minority and majority communities as “good”, “proper”, or even “ideal”, noting a clear improvement over time. As one participant stated, “... prejudices are not as deep as they were 15 or 20 or 30 years ago” (Interviewee JP/RB/13/03/24/1). Another highlighted that “interethnic coexistence in Prekmurje is quite ideal” (Interviewee RB/JP/23/04/24/2).

Bilingualism and dual identity are identified as central values of particular importance to the Hungarian minority. Bilingualism – both in education and in public administration – is perceived as a key factor in fostering improved relations and mutual understanding. The preservation of a dual identity is viewed as a means of promoting reciprocal respect, while bilingual education is regarded as contributing to the positive development of interethnic relations. More specifically, one respondent emphasized that “all procedures,

communication, and administrative operations are carried out bilingually” (Interviewee BJ/12/07/24/1), while another stated that “the population in the area, including members of the majority nation, sees the coexistence between the majority and the minority as a positive added value” (Interviewee JP/RB/20/05/24/1).

Members of the Hungarian national community identified several challenges affecting interethnic relations. Political tensions and negative online discourse – particularly on social media – were mentioned, with negative public perception of Orbán’s policies as an external political influence contributing to unfavourable attitudes toward members of the minority. At the same time, respondents highlighted the positive role of individual actors – such as neighbours and teachers – alongside local institutions, interethnic marriages, and interpersonal networks in promoting good practices, constructive interaction, and mutual understanding.

Members of the Italian national community generally assessed majority–minority relations as positive. They emphasized a substantial improvement in interethnic relations over the past several decades, noting a marked increase in integration after 1991 and particularly after 2000, as part of broader social and political stabilization. Cultural events and minority activities are increasingly attended by members of the majority population, signalling greater acceptance. Respondents also highlighted significant positive developments in the use and public visibility of the minority language, partly facilitated by the spread of the internet and digital technologies. Bilingual communication was described as smooth and unproblematic, and not a source of conflict.

Respondents emphasized the importance of strong and positive institutional support, particularly in the coastal region traditionally inhabited by the Italian minority. They highlighted effective cooperation with state ministries – especially those responsible for education, culture, and the economy – as well as with local authorities, noting these relationships as consistently positive. Respondents also underscored the value of public funding and support for cultural institutions, such as the Italian Cultural Centre “Combi”. In addition, financing provided to municipal self-governing national communities was assessed favourably, as it enables the minority to organize high-quality cultural events and maintain vibrant cultural activities.

Despite notable improvements, members of the Italian national community pointed to several persistent challenges, particularly in state-level bureaucratic practices and the interpretation of language legislation. They highlighted the financial instability of Italian-language public broadcasting program, which remains vulnerable to centralized decision-making in Ljubljana and thereby risks undermining editorial autonomy. A recent dispute concerning historical plaques written in the Venetian dialect – deemed by the Slovene Language Inspectorate to violate language-use regulations despite

being trilingual and officially approved – illustrates the tensions between legal formalism and cultural recognition in multilingual, historically complex regions. In response, the minority community advocates for greater contextual sensitivity, emphasizing the historical and symbolic significance of such cultural markers.

Members of the Roma community consistently assessed majority–minority relations through the lens of what can be described as persistent structural discrimination. Respondents emphasized enduring prejudices “on both sides” and noted that discriminatory practices, particularly in employment, remain a central barrier to full inclusion. Some Roma reported concealing their ethnic identity, including by changing their surnames, in order to improve their employment prospects. Such systemic exclusion reinforces cycles of poverty and marginalization. Importantly, participants also acknowledged that prejudices can be reciprocal, with some Roma holding negative perceptions of non-Roma, further contributing to social distance.

Members of the Roma community emphasized the importance of everyday interactions in schools, kindergartens, health institutions, and local services, noting gradual improvements in social inclusion, such as better integration of Roma pupils and more frequent social contact between Roma and non-Roma. In the Prekmurje region, the growing number of marriages between Roma and non-Roma was highlighted as an indicator of increasing social acceptance.

Several challenges were identified, including enduring prejudice and social exclusion. Respondents stressed that recent positive developments remain fragile and are often followed by setbacks in majority–minority relations. They also expressed concern about internal cohesion and the difficulties of preserving traditional cultural patterns. Moreover, relations between Roma and non-Roma vary considerably across the country: while Prekmurje is seen as an example of relatively successful integration, the south-eastern regions are perceived as areas of greater tension, partly attributed to cultural and behavioural differences among Roma communities themselves.

5 Analysis of Integration and Social Inclusion in Croatia

At the national level, respondents generally perceive the integration of the Hungarian minority as legally functional yet socially uneven, reflecting a broader distinction between formal guarantees and lived experiences of inclusion. The degree of actual integration continues to depend heavily on local conditions, majority–minority relations, and the effectiveness of institutional implementation. Participants emphasize the need for stronger intercultural engagement, particularly in the fields of education and culture, as well as

greater solidarity with more marginalized groups such as Roma. Their frequent references to the difficulties faced by other minorities suggest that members of the Hungarian minority do not perceive themselves as socially excluded or structurally disadvantaged. In this context, respondents highlight an intersectional understanding of integration: access to public goods and services often depends more on geographical location and regional disparities than on ethnic belonging, recalling comparable differences within Croatia itself (e.g., being a Serb in Zagreb versus in Lika). Ultimately, the extent of minority inclusion appears to be shaped less by constitutional or legislative guarantees than by prevailing attitudes within the majority population, underscoring the crucial role of societal perceptions in mediating the effectiveness of minority rights frameworks.

At the local level, the Italian minority is generally well integrated, with strong participation across political, social, cultural, and educational spheres. Members are widely recognized as equal citizens whose contributions to community life are valued, and their active involvement in local institutions reinforces both their visibility and their social embeddedness. The Italian minority also maintains a significant institutional presence within educational settings, participating actively in schools as well as in national-level educational bodies, which further strengthens their cultural and organizational influence at the community level. Despite these positive indicators of inclusion, the primary challenge identified by community members concerns the long-term preservation of the Italian language among younger generations, as intergenerational linguistic transmission appears increasingly fragile.

At the local level, the Roma perceive themselves as largely excluded from decision-making processes, with local authorities rarely consulting Roma representatives or their councils, where such bodies exist. This systematic lack of dialogue reinforces political marginalization and contributes to the persistence of structural barriers in everyday life, including limited access to services, inadequate living conditions, and weak institutional responsiveness.

At the regional level, perceptions are somewhat more positive, though still characterized by significant limitations. Respondents emphasize that the quality of engagement often depends on individual officials, whose personal attitudes can shape institutional narratives and practices toward Roma communities. In regions such as Međimurje, noticeable improvements have emerged over the past five years, particularly in employment opportunities, resulting in enhanced socioeconomic status for some Roma households and increased mobility, including the purchase of homes outside segregated settlements. Nevertheless, despite these promising developments, the level of inclusion remains insufficient. Perceived discrimination in housing, access to essential services – including financial services such as banking – and unequal educational outcomes continue to undermine sustainable progress.

At the national level, respondents highlight the issue of limited political representation, noting that several minority groups share a single parliamentary seat, which substantially restricts the ability of Roma to influence national policy. The absence of a “kin-state” capable of offering diplomatic or cultural support further differentiates the Roma from national minorities with external backing. Although minority rights in Croatia are robustly protected in legal terms, effective inclusion is hindered by miscommunication between national institutions and local actors, as well as by perceptions that minority representatives serve narrow, group-specific interests rather than advocating for broader societal concerns.

At the local level, respondents generally perceive the Serb minority as well integrated, with active participation in political, social, and cultural life, particularly in municipalities where legal provisions guarantee minority representation. However, the degree of inclusion varies across regions: it tends to be stronger where Serbs meet statutory thresholds for proportional representation and weaker where such thresholds are not met, often depending on the political will of local authorities. Despite a solid legal framework and the absence of systemic obstacles, practical challenges remain in areas such as education, where minority-language schooling is sometimes misinterpreted as a sign of inadequate integration. Local experiences thus diverge significantly: while cities such as Rijeka provide full access to minority rights, places such as Vukovar continue to experience strained communication between minority representatives and local government, hindering effective inclusion. Overall, the Serb minority enjoys broad civic and institutional participation, although the extent of practical influence and social acceptance remains heavily shaped by local political dynamics.

At the regional level, the Serb minority benefits from strong formal legal protections, including provisions for positive discrimination and well-defined rights embedded in regional statutes. Minority councils and representatives perform an advisory role, yet respondents emphasize the need for their deeper involvement in regional decision-making processes. As at the local level, integration outcomes vary considerably across regions and are strongly influenced by the extent to which regions were affected by the war in the 1990s. Regions such as Istria and Primorje–Gorski Kotar, which were not directly affected by the war, demonstrate higher levels of political and institutional inclusion, whereas eastern Croatia, heavily affected by conflict, continues to face substantial challenges related to societal attitudes, political polarization, and institutional cooperation.

At the national level, members of the Serb minority are formally well integrated, with recognized political representation and a general perception of civic equality. However, the extent of their influence is closely tied to broader political dynamics, particularly whether minority representatives

form part of the governing parliamentary majority. Their inclusion remains context-dependent, shaped by regional disparities, societal attitudes, and the overall political climate. Although minority representatives are institutionally present, those who engage in policy areas beyond strictly ethnic issues often face criticism or marginalization, revealing the limitations of full social inclusion within the national political sphere.

6 Analysis of Integration and Social Inclusion in Slovenia

The integration of the Hungarian minority at the local level in the Prekmurje region, where they traditionally reside, can generally be characterized as successful, although not without inherent complexities and challenges. Interviewees expressed a high degree of social integration, noting that they are fully embedded in the broader Slovene society and actively participate in the economic sphere as well as in local public administration. Recruitment practices in bilingual areas often emphasize the employment of individuals proficient in both languages, which reinforces the functional presence of Hungarian in public life. Among younger generations, multilingualism is widespread, reflecting both the cultural environment of the region and the institutional support available to the minority in the fields of information, culture, and education. At the same time, representatives of the community express concerns about what they perceive as “over-integration”, a process in which strong social and economic inclusion may contribute to the dilution of distinct minority identity markers. Additionally, certain shortcomings are noted in the practical implementation of minority protection laws, which indicates that formal guarantees do not always translate seamlessly into consistent protections or lived experiences at the local level. Overall, perceptions of integration among the Hungarian minority reflect a dynamic balance between successful societal inclusion and ongoing efforts to preserve a distinct ethno-cultural identity within a multilingual and multicultural regional context.

At the national level, integration has improved markedly since Slovenia's independence in 1991, although certain structural and institutional challenges persist. From the 1980s onwards, the minority has achieved significant educational advancements, with an increasing number of its members attaining higher levels of formal education. Despite these positive trends, integration within state institutions remains incomplete, partly due to limited institutional knowledge and awareness of the Hungarian minority's specific needs, rights, and cultural particularities. This gap underscores the ongoing need for more effective communication and cooperation between national institutions and minority organizations, a process understood as a shared responsibility.

The Italian minority – concentrated primarily in the coastal region

– exhibits a high degree of institutional and political integration at the local level, supported by a robust legal framework and consistent participation in local governance. A well-developed institutional structure underpins this integration: four self-governing Italian national communities operate as key mechanisms for the articulation and protection of minority rights while maintaining a substantial degree of local autonomy. These communities are coordinated by the Coastal Self-Governing Community of Italian Nationality, headquartered in Koper, which functions as an umbrella body ensuring the coherence of political, cultural, and administrative activities across the coastal municipalities. Guaranteed representation in municipal councils – ensuring at least one minority representative in each – further reinforces the multilevel political integration of the Italian minority, complementing their constitutionally secured representation at the national level. Through both formal political channels and active engagement in community life, members of the Italian minority exert a tangible influence on local decision-making processes, illustrating a model of minority integration characterized by strong institutional support, clear legal protections, and sustained civic participation.

At the national level, integration is perceived as generally stable but suboptimal, as formal political inclusion through a single parliamentary representative does not translate into substantial practical influence or broader public visibility.

The inclusion of the Roma minority at the national level is marked by pronounced regional disparities, persistent social prejudices, and a complex tension between integration and cultural preservation. While some Roma communities – particularly in northern Slovenia – demonstrate higher levels of social and cultural participation, many in the south-east remain largely unintegrated. In these areas, relations are characterized by mutual prejudices and socially segregated structures, such as separate adult-education programs that reinforce institutional and social exclusion rather than genuine inclusion. Concerns about cultural assimilation further complicate integration dynamics, as lower-educated Roma are more likely to speak and transmit the Romani language, whereas more educated individuals often lack proficiency in it, contributing to fears of gradual loss of Romani language proficiency. Although these patterns largely reflect conditions at various local levels, they collectively highlight a broader national challenge: despite certain legal protections, political integration of the Roma at the national level remains minimal, with limited participation and influence in national public life.

7 Comparative Analysis

The overall assessment of majority–minority relations in Slovenia and Croatia reveals both common patterns and notable divergences, reflecting the interplay of historical legacies, institutional frameworks, regional contexts, and societal attitudes.

In both countries, the Hungarian minority generally reports positive interethnic relations. In Slovenia, relations are described as “good” or even “ideal”, with bilingualism and dual identity regarded as central values that foster mutual respect and understanding. Daily coexistence, interethnic marriages, and local institutional support are highlighted as key mechanisms promoting integration, with minority members perceiving themselves as well accepted by the majority population. Challenges are mainly related to political tensions and negative perceptions of Hungary’s external influence; however, these are largely mitigated by positive interpersonal networks and local institutions. In Croatia, Hungarians also report moderately positive relations and a cautiously optimistic view of interethnic coexistence. While generally accepted and able to exercise legal rights – particularly with regard to bilingualism – their assessments emphasize that experiences differ across minority groups. The Hungarian minority perceives other groups, such as Roma and Serbs, as facing more substantial integration challenges. In both countries, local-level engagement and institutional cooperation are regarded as crucial for maintaining positive relations.

The Italian minority enjoys consistently positive majority–minority relations in both Slovenia and Croatia. In Slovenia, relations have improved markedly since 1991, with bilingual communication functioning smoothly and cultural activities increasingly attended by majority members. Strong institutional support, particularly in education, culture, and local governance, reinforces integration and fosters trust between communities. In Croatia, relations are similarly positive at local and regional levels. The Italian community reports high visibility, recognition, and acceptance, with few tensions even in areas where Italian is not an official language. Challenges in both countries relate primarily to centralized bureaucratic practices, financial vulnerabilities of cultural programs, and occasional tensions between legal formalism and cultural recognition. Overall, the Italian minority experiences a high level of societal acceptance and constructive interaction with the majority.

Roma communities are the most marginalized minority in both countries, although the degree and nature of exclusion vary regionally. In Slovenia, structural discrimination persists, particularly in employment, education, and social inclusion. Positive developments exist – such as increased social contact, intermarriage, and better integration of pupils in Prekmurje – but these gains remain fragile, with persistent prejudices and social exclusion

continuing to affect everyday interactions. Relations also vary regionally, with south-eastern Slovenia exhibiting greater tension and weaker integration. In Croatia, Roma report predominantly negative relations, characterized by widespread hostility, public prejudice, and limited political representation. While some regional progress has occurred – especially in employment and socioeconomic mobility – the community continues to face systemic barriers in housing, education, and access to services. EU accession has prompted some improvements in minority rights, but intolerance and marginalization persist. In both countries, the Roma minority highlights the importance of targeted policies, local engagement, and broader societal education to address entrenched stereotypes.

Data for the Serb minority are available only for Croatia, where relations are mixed and highly regionally variable. Legal protections exist, but their implementation is uneven, reflecting the legacy of the conflicts of the 1990s. Challenges include historical trauma, politicization, right-wing rhetoric, and media portrayals, all of which affect social inclusion and interpersonal trust. The Serb community emphasizes the importance of preserving cultural identity, securing political representation, and achieving genuine inclusion beyond symbolic recognition.

8 Conclusion

Overall, majority–minority relations are generally perceived more positive in Slovenia, particularly for members of the Hungarian and Italian minorities, where bilingualism, dual identity, and strong local institutions facilitate integration. Croatia exhibits greater regional variation, with integration outcomes heavily influenced by historical legacies, local political dynamics, and the uneven implementation of minority rights.

The Roma minority is the most socially excluded minority in both countries, although specific regional differences exist and gradual improvements have been observed in some areas. The Italian and Hungarian minorities enjoy relatively high levels of societal acceptance and institutional support in both contexts, while the Serb minority in Croatia illustrates how historical trauma and regional disparities can strongly shape interethnic relations.

In conclusion, majority–minority relations in Slovenia tend to be more stable, institutionally supported, and positively perceived, whereas Croatia presents a more heterogeneous picture, in which historical, political, and regional factors play a decisive role in shaping experiences of coexistence and integration.

References and Sources

- Bešter, R., Komac, M. & Pirc, J., 2017. The Political Participation of the Roma in Slovenia. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 78, 73–96.
- Bešter, R., Pirc, J. & Duvnjak, B., 2025. Presentation of the Qualitative Field Research of WP4 on Legitimate Crisis Governance in the Context of Human Rights, Minority Rights and the Principle of Non-Discrimination - with Dataset. *Zenodo*, <https://zenodo.org/records/17106404> (accessed 8 December 2025).
- Bešter, R., Komac, M., Medvešek, M. & Pirc, J., 2015. "Serbs" in Bela krajina: a (Deliberately) Forgotten Minority? *Nationalities Papers* 43 (1), 178–194.
- Djordjević, L., 2023. Non-Territorial Autonomy and Minority Rights: Impact of the Self-Governing National Communities on Minority Protection in Slovenia. In D. J. Smith, I. Dodovski & F. Ghencea (eds.) *Realising Linguistic, Cultural and Educational Rights Through Non-Territorial Autonomy*. Palgrave Macmillan, Cham, 139–153.
- Gov.si, n.d. *National Minorities and Roma Community Protection*, <https://www.gov.si/en/policies/state-and-society/human-rights-and-equal-opportunities/national-minorities-and-roma-community-protection/> (accessed 5 November 2025).
- Klopčič, V., 2010. The Role of the Roma Community in the Local Self-Government in Slovenia. *Međunarodne studije* X (3–4), 75–85, <https://hrcak.srce.hr/291529> (accessed 15 November 2025).
- Komac, M., 2004. Politička participacija etničkih manjina u Sloveniji. *Međunarodne studije* IV (3–4), 106–125.
- Kovács, A., 2021. Madžarska narodna skupnost in epidemija bolezni covid-19 v letu 2020 in 2021. V K. Munda Hirnök & S. Novak Lukanović (ur.) *Svet je postal drugačen: vpliv COVIDA-19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 173–212.
- Nagy, N., 2025. The Myth of the Model: Hidden Fault Lines in Slovenia's Minority Protection system. *Eurac Research*, 31 Oct 2025, <https://doi.org/10.57708/BP7H-CXJ-8SUSCWX6V8QILTQ>
- Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske, <https://savjet.nacionalne-manjine.info/hr/savjet-za-nacionalne-manjine/o-savjetu/> (accessed 15 November 2025).
- Sorgo, L. & Novak Lukanović, S., 2020. The Italian National Community in Slovenia during the Covid-19 Epidemic. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 85, 101–117, <https://doi.org/10.36144/rig85.dec20.101-117>
- Tatalović, S., 2022. *Nacionalne manjine u Hrvatskoj (politika, obrazovanje i kultura)*. SKD Prosvjeta, Zagreb.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. <https://ljudskaprava.gov.hr/> (accessed 15 November 2025).
- Urad Vlade za narodnosti, <https://www.gov.si/drzavni-organi/vladne-sluzbe/urad-vlade-za-narodnosti/> (accessed 15 November 2025).
- Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine 85/2010, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html (accessed 2 October 2025).

- Ustava Republike Slovenije*, Uradni list RS 33 (1991), 42 (1997) – UZS68, 66 (2000) – UZ80, 24 (2003) – UZ3a, 47, 68, 69 (2004) – UZ14, 69 (2004) – UZ43, 69 (2004) – UZ50, 68 (2006) – UZ121, 140, 143, 47 (2013) – UZ148, 47 (2013) – UZ90, 97, 99, 75 (2016) – UZ70a, 92 (2021) – UZ62a, <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=USTA1> (accessed 2 October 2025).
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, Narodne novine 155/2002 (2002), 23 Dec 2002, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_12_155_2532.html (accessed 2 October 2025).
- Vukojičić Tomić, T., Jakešević, R. & Tatalović, S., 2024. Regionalism and Regional Self-Government as a Potential Answer to the Position of Ethnic Minorities in the South-East Europe. V V. Đulabić (ed.) *Regionalism and Regional Self-Government in South-East Europe*. Springer, Cham, 161–178.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*, Uradni list RS 33 (2007), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4405> (accessed 2 October 2025).
- Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih*, Uradni list RS 65 (1994) and 71 (2017) (1994), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO899> (accessed 2 October 2025).
- Žagar, M. 2025. Percepcije pripadnikov družbenih manjšin o legitimnosti kriznega upravljanja med pandemijo COVIDA-19: predstavitev rezultatov terenskega raziskovanja. *Teorija in praksa* 62 (1), 109–128.
- Žagar M., 2023. Legitimate Multilevel Crisis Management from the Perspective of Human Rights, Minorities, and Non-Discrimination. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 91, 15–24.
- Žagar, M., 2001. Position and rights of national minorities in the Republic of Slovenia. *Politička misao* 38 (3), 106–121.

Funding

The paper was prepared within the LEGITIMULT project funded by the European Union under the Horizon Europe Programme, Call HORIZON-CL2-2021-DEMOCRACY-01, GA Nr. 101061550, and Swiss State Secretariat for Education, Research and Innovation SERI, <https://legitimult.eu/>.

Dojemanje odnosov med večino in manjšino, integracije in socialne vključenosti: Hrvaška in Slovenija v primerjalni perspektivi

Izvleček

Številne evropske države se soočajo z izzivi pri integraciji in zagotavljanju socialne vključenosti pripadnikov različnih manjšinskih skupin, ki se od večinskega prebivalstva med drugim razlikujejo tudi po etnični pripadnosti. Čeprav imajo nekatere od njih ustrezno oblikovano zakonodajo za varstvo pravic manjšin, ki opredeljuje politične, socialne, kulturne in ekonomske vidike integracije etničnih oz. narodnih manjšin, je uresničevanje pluralne družbe v nekaterih primerih pogosto še vedno omejeno. Uspešnost politik upravljanja raznolikosti in z njimi povezanih institucionalnih ureditev se pogosto uporablja kot kazalnik kakovosti demokracije in demokratične legitimnosti posamezne družbe. Članek analizira odnose med večino in manjšino ter integracijo in socialno vključenost različnih manjšinskih skupin na Hrvaškem in v Sloveniji. Analiza temelji na rezultatih raziskave, izvedene v okviru mednarodnega raziskovalnega projekta LEGITIMULT, ki je proučeval legitimnost kriznega upravljanja na več ravneh odločanja. Da bi rezultate raziskave o tem, kako so pripadniki etničnih oz. narodnih manjšin dojemali legitimnost, sorazmernost in demokratičnost upravljanja med pandemijo covida-19, umestili v širši družbeni kontekst, se uvodna vprašanja v intervjujih nanašajo na dojemanje odnosov med večino in manjšino ter na integracijo in socialno vključenost pripadnikov manjšin v štirih evropskih državah. Članek se osredotoča na primerjavo raziskovalnih ugotovitev iz Hrvaške in Slovenije, držav s podobnim zgodovinskim ozadjem in načinom oblikovanja modelov varstva pravic manjšin, ki pa obenem odražata različne pristope, lokalne posebnosti in zgodovinske okoliščine, ki so vplivale na oblikovanje zakonsko priznanih manjšinskih skupnosti.

Ključne besede: narodne manjšine, integracija manjšin, socialna vključenost, Hrvaška, Slovenija, projekt LEGITIMULT

Damir Josipovič

Hrvati na ozemlju današnje Slovenije (1910–2002) – številčni in prostorski razvoj tradicionalnega območja poselitve kot okvira za manjšinsko zaščito s poudarkom na analizi popisa 1910 in na poselitvi v obmejnem pasu

Izvleček

V prispevku avtor predstavlja številčni in prostorski razvoj poselitve Hrvatov v Sloveniji od obdobja pred prvo svetovno vojno do danes. Posebej je predstavljeno celotno obmejno območje ob slovenskohrvaški meji, rekonstruirani pa so tudi podatki popisov iz let 1910, 1921 in 1931, ko etnična pripadnost kot kategorija še ni bila del popisne metodologije zbiranja podatkov. Prvič je taka rekonstrukcija opravljena za območje Kranjske in Štajerske iz avstrijskega popisa 1910, ko imamo na voljo le posredne podatke o etnični pripadnosti prebivalstva. Prispevek predstavlja metodologijo za rekonstrukcijo teh podatkov in rekonstruirane podatke iz jugoslovanskih popisov 1921 in 1931 za teritorij v današnjih mejah Slovenije in za obmejno območje ob slovensko-hrvaški meji. Opravljena je tudi prostorska rekonstrukcija podatkov na raven upravnih enot v obmejnem pasu s Hrvaško. Prvič je predstavljena ocena števila Hrvatov na ozemlju današnje Slovenije za vse popise v nizu 1910–2002. Na podlagi analize rekonstruiranih podatkov popisov prebivalstva so opredeljena območja zgodovinske in tradicionalne prisotnosti Hrvatov za aplikacijo teritorialne manjšinske zaščite. Čeprav bi bila na primeru Hrvatov v Sloveniji mogoča aplikacija koncepta narodno mešanega območja po vzoru Madžarov in Italijanov, je splošnejša rešitev v obliki regionalno zaščitene kulturne pokrajine posebne kulturne vrednosti in specifičnega historičnega ter etnično-demografskega razvoja primernejša.

Ključne besede: Hrvati v Sloveniji, Kranjska, Štajerska, Prekmurje, slovensko-hrvaška meja, manjšinska zaščita, popisi prebivalstva 1910–2002

1 Uvod

Slovensko državno ozemlje meji na štiri države (Avstrija, Hrvaška, Italija, Madžarska), katerih naslovne narodne skupnosti kot manjšine prebivajo tudi v Sloveniji. Med njimi sta le dve narodni skupnosti (Madžari in Italijani) eksplicitno navedeni v Ustavi Republike Slovenije in tudi izdatno zaščiteni vključno s teritorialnim principom v obliki narodno mešanih območij – NMO (Josipovič 2014). Nemško-govoreče skupnosti oziroma tako imenovanih Staroavstrijcev in Nemcev v slovenski ustavi ni, kar lahko v največji meri pripišemo obračunu z nacifašizmom in kolektivnim izgonom po drugi svetovni vojni (Grafenauer 2014). Kljub mnogo večji številčni zastopanosti in prav tako zgodovinski in tradicionalni prisotnosti ter najdaljši medsebojni državni meji ni niti Hrvatov (Josipovič 2014). Temeljni vzrok za to leži v pozni nacionalni emancipaciji in delitvi med etnijama šele v 19. stoletju (Josipovič 2023). Zato komaj razpad jugoslovanske federacije sproži vprašanje medsebojnega priznanja Hrvatov v Sloveniji in Slovencev na Hrvaškem. Medtem ko so slednji na Hrvaškem ustavno priznani, Slovenija na tem področju v svojo ustavo ni posegala. Vzroke za nenavaden, zunaj ustavni manjšinski položaj Hrvatov lahko delno pripišemo dediščini razpada nekdanje Jugoslavije, ko se je večinske narode nekdanjih republik, med drugim Hrvate, metalo v isti koš. Dediščina istega pristopa je tudi kolektivno priznavanje kulturnih pravic Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji z zakonom iz 2024 (ZUKPPNS). Vendar raziskave kažejo, da Hrvatov ni mogoče uvrstiti v skupino »novih narodnih manjšin«, temveč med »zgodovinske (klasične) narodne manjšine« (Komac 2020). K temu stremi tudi hrvaška država, ki v zadnjem času okrepljeno zasleduje cilje izboljšanja manjšinskega varstva Hrvatov v Sloveniji. V uradni izjavi hrvaškega Sabora z dne 13. 11. 2025 je predsednica Odbora za Hrvate v tujini, Zdravka Bušić, poudarila, da Hrvati v Sloveniji nimajo statusa narodne manjšine, ki bi ga določal zakon, prav tako ne morejo uveljavljati pravic, določenih z zakonom, ki bi se nanašal na hrvaško narodno manjšino. Izrazila je zavezanost hrvaške politike k reševanju tega vprašanja, saj je priznanje statusa Hrvatov kot narodne manjšine v Republiki Sloveniji odprto še od leta 1991 (Bušić 2025). Posebej je izpostavila naslednje:

V Republiki Sloveniji je status narodne manjšine zagotovljen z Ustavo Republike Slovenije, zato je Italijanom in Madžarom status narodne manjšine priznan kot *avtohtonima narodnima skupnostima*, kar je zapisano v 64. členu Ustave Republike Slovenije in imata po enega predstavnika v Državnem zboru. Ker se hrvaška skupnost v Sloveniji šteje za *stoletja staro avtohtono skupnost*, so bile na dvostranski ravni kot tudi s strani hrvaške skupnosti napram institucijam Republike Slovenije izvedene različne kontinuirane aktivnosti in pobude, da bi Hrvate v Sloveniji z Ustavo priznali

kot narodno manjšino, vendar to doslej ni prineslo želenega izida (Bušić 2025; poudarki dodani).

Namen tega članka je zato osvetliti zgodovinsko in tradicionalno prisotnost Hrvatov v Sloveniji s poudarkom na obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji po letu 1900. Medtem ko so bili delno že obdelani podatki popisov v obdobju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevine Jugoslavije, v raziskavo dodajamo še podroben pregled zadnjega avstrijskega popisa iz 1910 na ravni sodnih okrajev in naselij, v katerem smo rekonstruirali prekomajno gibanje prebivalstva in prisotnost Hrvatov v obmejnem pasu.

Slovensko-hrvaška meja predstavlja zgodovinsko trajnejšo mejo germanškega prodora proti osrčju Jugovzhodne Evrope. Prodor se je začel s padcem pod frankovsko nadoblast najprej Karantanije v 8. stoletju in nato še Spodnje Panonije v 9. stoletju. Tej sili se je sprva zoperstavila ogrska širitev iz osrednjega dela Panonske nižine in v svojem največjem obsegu dosegla obronke Vzhodnih Alp prav na območju današnje severovzhodne Slovenije. Današnja meja se je na večini odsekov administrativno izoblikovala med 13. in 17. stoletjem (Josipovič 2005). Sicer je bil slovenski etnični prostor skozi zadnji dve stoletji najjasneje definiran proti severu in zahodu, torej proti Germanom in Romanom, proti vzhodu ali jugu pa bistveno manj ali sploh nič (Zajc 2006). Na postopno zaustavljanje germanske prostorske širitve proti evropskemu jugovzhodu je od 14. stoletja dalje odločilno vplivalo osmansko prodiranje v nasprotni smeri – proti severozahodu in Alpam. Vmesni prostor med obema hegemonoma je predstavljala srednjeveška Hrvaška s Slavonijo, ki je s svojim geopolitičnim položajem štela mejo Svetega Rimskega cesarstva nemškega ljudstva. Posledično se je ozemlje Hrvaške z reduciralo na »ostanke ostankov (*reliquiae reliquiarum*) nekoč slavnega Hrvaškega kraljestva«, medtem ko se je osmanska meja močno približala svetorimski meji (Josipovič 2005; 2020). To je politično-geografska osnova za nastanek današnje meje, ki je tako globoko posegla v zahodni del južnoslovanskega prostora enotne populacije, da je pogojila nastanek Slovencev in Hrvatov ter etnične razlike med njimi (Josipovič 2024). Danes si večina prebivalstva obeh držav zamišlja Slovence in Hrvate kot etnično ločeni »zamišljeni« skupnosti (Anderson 2007), temu pa sta sledila tudi oba nacionalna narativa. Danes v Sloveniji namreč velja, da naj bi se predniki Slovencev na to območje priselili v 6. stoletju, medtem ko naj bi se po hrvaškem narativu predniki Hrvatov na Hrvaško naselili v 7. stoletju (Josipovič 2024). Prav percepcije, ki so prevladale najprej v narodnih elitah poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja in nato postopno med množicami, so privedle do potrebe po ukvarjanju z vprašanji etnične pripadnosti in konkretne raziskovalne problematike.

2 Metodološki okvir za opredelitev prostorske razporeditve Hrvatov v Sloveniji

Tako Hrvati kot Slovenci so pozno stopili na oder evropskih narodnih gibanj. Morda bi še kasneje, ali pa sploh ne, če se Hrvati ne bi bili prisiljeni zateči k spremembi uradnega hrvaškega kajkavskega standarda v novoštokavski na dubrovniški osnovi (Josipovič 2024), ali pa bi dosegli zedinjenje s Slovenci, kakor si ga je zamišljal Kopitar (Zajc 2006, 26). Od leta 1835 je prehod od kajkavskega k štokavsko-ijekavskemu jeziku vodil Ljudevit Gaj, posledično pa je med Slovenci v letih 1835–1852 nastopil ilirizem, katerega glavni protagonist je bil Stanko Vraz (Zajc 2006, 59). Na Kranjskem je do konca ilirskega obdobja jezik slonel izključno na kranjščini, šele v dolgem obdobju prilagajanja in usvajanja koroških, štajerskih in prekmurskih elementov jezika (do Levčeve slovnice 1899) se Slovenci poenotijo o knjižni formi (Breznik 1924, 1–6), ki pa še vedno temelji na gorenjski predlogi Paglovčevih besedil (Orožen 2001). Slovenski knjižni jezik zato ostaja centraliziran na osrednjeslovenski normi ter premalo upošteva variantnost, še posebej vzhodno slovensko, kljub bogati književni tradiciji do 1919 (Tivadar 2022). Vzporedno s temi procesi so potekale globoke družbeno-politične spremembe, ki so se iztekale v marčno revolucijo 1848. Ta pa je emancipirala narodno vprašanje in na območju Habsburške monarhije že leta 1857 uvedla moderne popise prebivalstva. Pravi popisi so osnova za spremljanje števila in geografske porazdelitve Hrvatov v Sloveniji. Popisni podatki od druge polovice 19. stoletja so razlikovali bodisi govorjeni jezik prebivalstva bodisi njegovo veroizpoved, od srede 20. stoletja pa tudi že etnično samoopredelitev posameznikov, mestoma še vedno kolektivno pripisano s strani tretjih oseb (Josipovič 2014). Na Ogrskem je bila v uporabi drugačna metodologija, ki je v etničnem smislu prebivalstvo ločevala po maternem jeziku in ne občevalnem. Zato imamo za nekdanja ogrska območja današnje Slovenije (Prekmurje in Razkrižje oziroma Razkriški kot) kakovostnejše podatke in je mogoča podrobnejša analiza za daljše obdobje, začenši z davčnim popisom kmečkih gospodarjev leta 1787 (Kocsis 2005). Podoben popis so na Ogrskem izvedli leta 1828, a so podatki registrirali le Madžare, Nemce in Slovence, ne pa tudi Hrvatov, ki so bili prikazani kot skupina »ostalo«, saj drugih jezikov niso zabeležili (prav tam; tabela 1).

Tabela 1: Hrvati v Prekmurju po popisih v obdobju 1787–2002

1787	1828**	1880*	1890*	1900*	1910*	1921*	1931*	1941*
460	265	250	213	151	163	331	552	355
1,1 %	0,6 %	0,3 %	0,3 %	0,2 %	0,2 %	0,4 %	0,6 %	0,4 %
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1991*	2002	2002*
574	841	807	1.021	1.516	1.513	1.790	920	1.511
0,6 %	0,9 %	0,9 %	1,1 %	1,6 %	1,7 %	2,0 %	1,1 %	1,8 %

Vir: Kocsis 2005.

*število Hrvatov po maternem jeziku

**preračun števila Hrvatov

3 Posebnosti avstrijskih popisov prebivalstva

3.1 Primer popisa 1910 na Kranjskem

V obdobju 1880–1910 se popisna metodologija močno izboljša glede na popisa 1857 in 1869, saj omogoča natančno analizo demografskih sprememb tudi na ravni naselij ter zaselkov. Za razliko od ogrskih popisov, ki beležijo materni jezik in so za sklepanje na etnično strukturo metodološko primernejši, so avstrijski popisi beležili le občevalni jezik, kar je spričo statusa dominantnega uradnega jezika izkrivljalo dejanska etnična razmerja na terenu. Kadar je šlo za analizo prebivalstev, kjer je etnični razloček predstavljala tudi veroizpoved, si je bilo mogoče pomagati tudi s križanjem teh podatkov. Kadar pa je bila veroizpoved različnih etničnih ali jezikovnih skupin enaka, pa smo z metodo občevalnega jezika ugotavljali bolj prevlado družbeno dominantnejše skupine kot pa dejanske etničnodemografske spremembe. Če vzamemo za primer avstrijski popis iz leta 1910, lahko opazujemo filigransko natančnost spremljanja sprememb obsega naselij, kljub temu pa je metodološko zelo problematičen in neeksakten, namreč jezikovno in etnično neopredeljena skupina »tujcev« onemogoča temeljitejšo analizo in zahteva poznavanje lokalnih etnično-jezikovnih in selitvenih razmer. Poleg tega vlada tudi terminološka zmeda na področju poimenovanja občevalnih jezikov.

Poseben problem je kategorija »tujcev«, ki to dejansko niso. Tako imenovani *Staatsfremde* (»tujci«) so bili na Kranjskem skoncentrirani v sodnih okrajih, zlasti ob meji s Hrvaško, kjer so med njimi skoraj izključno katoliki (tabela 2). Glede na predhodne analize (Josipovič et al. 2024) je mogoče sklepati, da gre pri tem v največji meri za prekomejne ženitve, saj jezika priseljenih prebivalcev niso statistično opredeljevali, pač pa le veroizpoved kot stabilnejšo kategorijo. Posledično je zato relativno malo oseb s »hrvaškim« jezikom, saj

gre za osebe z domovinsko pravico v avstrijskem delu Dvojne monarhije, na hrvaški strani pa so bili obravnavani kot ogrski državljani. Zato so Prekmurci, Hrvati, Slovaki itd. obravnavani kot »tujci«, prebivalci iz avstrijskega dela, npr. Čehi, Moravci, Poljaki in Rusini, pa ne.

Tudi jezikovno opredelitev kot »serbisch-kroatische Umgangssprache« (»srbsko-hrvatski občevalni jezik«) moramo razumeti kot štokavsko narečje hrvaščine in ne kajkavščine, ki je v popisih na Štajerskem sistematično vodena kot slovenski jezik, k čemur se še vrnemo v nadaljevanju. Vendar tudi na Štajerskem lahko zlasti v obmejnih sodnih okrajih s Hrvaško beležimo večjo koncentracijo katoliških »Staatsfremde« iz ogrskega dela monarhije. Tako so vsi kajkavski Hrvati in Prekmurci v obmejnih perifernih okrajih Štajerske šteti kot tujci in nerazvrščeni po jeziku, tamkaj rojeni Hrvati in Prekmurci pa so brez izjeme šteti k slovenskemu jeziku. Na Kranjskem je bila situacija drugačna zaradi kontakta s štokavsko in deloma čakavsko populacijo na območju Bele krajine in Žumberka ter Istre, medtem ko je Štajerska v celoti mejila na kajkavsko Hrvaško (Josipovič 2007). Na Kranjskem je zato največja koncentracija »srbsko-hrvatskega«, torej štokavske hrvaščine, v Beli krajini ob meji s štokavsko-čakavskim Žumberkom, na Kočevskem pa ne zaradi bližine kajkavskega Gorskega kotarja.

Tabela 2: Prisotno prebivalstvo po veroizpovedi, Kranjska, 1910, politični okraji

	Skupaj	Rimokatoliki	Grkokatoliki	Evangeliki	Izraeliti	Grško-vzhodni	Drugi
Ljubljana, mesto	46.630	46.008	23	386	116	64	33
Postojna	43.200	43.171	0	24	1	0	4
Kočevje	41.708	41.665	9	32	0	0	2
Krško	55.640	55.580	47	10	3	0	0
Kranj	53.356	53.333	0	14	3	2	4
Ljubljana, okolica	62.072	62.008	0	51	6	2	5
Litija	36.579	36.557	2	17	2	0	1
Logatec	41.009	41.004	0	5	0	0	0
Radovljica	34.028	33.936	10	73	3	3	3
Rudolfovo	47.387	47.351	2	18	8	2	6
Kamnik	39.561	39.552	0	5	4	0	0
Črnomelj	24.755	24.143	380	0	0	230	2
Kranjska, skupaj	525.925	524.308	473	635	146	303	60

Vir: Popis 1910; preračuni avtorja.

Invencija »srbsko-hrvaškega« jezika je invencija avstrijske statistike pod vplivom začetnika sistematičnih popisov v Habsburški monarhiji, Karla pl. Czoerniga (1855), ki je hrvaško Slavonijo razmejil na kajkavske

Sloveno-Hrvate in štokavske Srbo-Hrvate (Zajc 2006, 104). Od tod popisni naziv občevalnega jezika, ki pa ne pomeni tudi etnične oznake. To delitev otežuje še eno dejstvo, in sicer da so občevalni jezik ugotavljali le za »Staatsangehörige« – državljane Cislitvanije – ne pa tudi za »Staatsfremde« – priseljene z ogrske strani meje (tabela 3). Kadar je število »tujcev« majhno, je mogoče iz srbsko-hrvaškega jezika sklepati tudi na etnično pripadnost, seveda le če vnaprej prisojamo pripadnost pravoslavju kot nosilcu »srbstva« in katolištvu kot nosilcu »hrvaštva«. Tu pa nastopi drug problem, saj gre za de facto isto pretežno štokavsko ijekavsko narečje. Trčita namreč koncepta »narodnosti« oziroma etnične pripadnosti, kjer en koncept temelji na maternem jeziku (npr. pri Hrvatih ali Slovencih), drugi pa na eksteritorialni pripadnosti avtokefalni cerkvi. Prav to neskladje in zmeda iz 19. stoletja sta pripeljala do na videz nerešljivega hrvaško-srbskega versko-etničnega problema na območju Zahodnega Balkana (Josipović 2024).

Tabela 3: Državljeni Cislitvanije po občevalnem jeziku in tujci, Kranjska, 1910, politični okraji

	Državljeni po občevalnem jeziku				Skupaj		
	nemški	slovenski	srbsko-hrvatski	drugi	državljeni	tujci	delež tujcev
Ljubljana, mesto	6.742	37.818	113	738	45.411	1.219	2,68 %
Postojna	121	42.807	1	56	42.985	215	0,50 %
Kočevje	13.608	26.717	5	20	40.350	1.358	3,37 %
Krško	87	54.818	1	40	54.946	694	1,26 %
Kranj	445	52.725	13	39	53.222	134	0,25 %
Ljubljana, okolica	391	61.290	0	108	61.789	283	0,46 %
Litija	369	35.900	0	11	36.280	299	0,82 %
Logatec	209	40.584	2	65	40.860	149	0,36 %
Radovljica	1.690	31.917	23	43	33.673	355	1,05 %
Rudolfovo	2.977	44.122	3	40	47.142	245	0,52 %
Kamnik	481	38.971	3	23	39.478	83	0,21 %
Črnomelj	765	23.285	41	30	24.121	634	2,63 %
Kranjska, skupaj	27.885	490.954	205	1.213	520.257	5.668	1,09 %

Vir: Popis 1910, preračuni avtorja.

Deleži »tujcev« so najvišji v političnih okrajih Kočevje (3,37 %), Ljubljana – mesto (2,68 %) in Črnomelj (2,63 %). Hkrati je število govorcev srbsko-hrvaškega (»serbisch-kroatisch«) jezika zelo nizko. Še najvišje je v Ljubljani kot glavnem mestu. Pričakovali bi ga več tudi v Črnomlju (primerjaj tabeli 2 in 3), kjer je tradicionalno naseljeno uskoško prebivalstvo v naselju Bojanci (203 prebivalci izključno grško-vzhodne veroizpovedi), a jim je bil pripisan izključno slovenski občevalni jezik (191 oseb). V tistem

času je bila sosednja občina Marindol del Ogrske, zato so priseljeni oziroma priženjeni s tega območja (12 oseb) vsi zavedeni kot tujci grško-vzhodne veroizpovedi (torej pravoslavne). Tako je 41 oseb s srbsko-hrvatskim jezikom izven pravoslavnega območja prebivalo v sodnem okraju Metlika (34 oseb), preostanek (7 oseb) pa v sodnem okraju Črnomelj. Zato je najverjetneje, da so ti prebivalci grko- ali rimokatoliki. Ob skupno 380 grkokatolikih bi jih bilo med njimi največ 11 odstotkov z eksplicitno štokavščino oziroma hrvaškim občevalnim jezikom, vsi ostali (89 %) pa s slovenskim. Ker ne moremo neposredno primerjati obeh popisnih tabel, lahko z metodo izključevanja izvemo tudi, da je vsaj 619 od vseh preostalih 622 tujcev rimo- in grkokatolikov, saj so le trije pravoslavni prebivalci prisotni v sodnem okraju Metlika.

Kočevje je poseben primer, saj je periferno in težko dostopno območje, ki ga z »ogrske« strani obdaja gozdnato in nedostopno območje Gorskega kotarja s kajkavskim prebivalstvom. Pogled na tabeli 2 in 3 nam pokaže, da je na območju političnega okraja Kočevje le 9 grkokatolikov med vsemi prisotnimi prebivalci leta 1910, medtem ko pravoslavnih ni, ter le 5 oseb s hrvaškim občevalnim jezikom, zato pa je kar 1358 tujcev. Glede na to, da je bilo kljub izseljevanju Kočevarjev število nemško govorečih skozi več popisov v obdobju 1880–1910 stabilno, ni moglo iti za priselitve iz Nemčije ali Italije, temveč večinoma za »tujce« s sosednjega brega Kolpe in Čebanke, katerih občevalnega jezika niso popisovali. Večina (1212) ali 6,3 % jih je prebivala v obmejnem sodnem okraju Kočevje, 119 v Ribnici in 27 v Velikih Laščah. Podroben pregled pokaže, da »tujci« najvišje deleže dosegajo ne le v obmejnih občinah, temveč tudi po notranjosti Kočevske (tabela 4). Deleži so ponekod presenetljivo visoki in korelirajo z deleži, ki so jih Hrvati dosegali na popisu 1921 (slika 1) in na kasnejših popisih upoštevajoč izgube obeh svetovnih vojn in izseljevanje (Josipović 2023). V kar šestih naseljih presegajo polovico lokalnega prebivalstva, v petnajstih pa petino prebivalstva. Večina teh naselij je v neposrednem obmejnem pasu ob mejnima rekama Kolpi in Čebranki (tabela 4).

Ker za tujce nimamo podatkov o jeziku ali kraju rojstva in ker gre za gozdno območje, ni povsem izključeno, da so poleg domačinov iz Gorskega kotarja tja prihajali tudi gozdarski delavci iz Slavonije, čeravno je bil migracijski tok gozdarjev iz Kranjske proti Slavoniji močnejši (Lazanin 2024; Riman 2019). Vseeno je mogoče podati oceno, da je med 80 in 90 odstotkov tujcev na območju Kočevske Hrvatov. Skupno ocenjeno število Hrvatov v političnem okraju Kočevje za leto 1910 bi po konservativnejši oceni znašalo najmanj 1086 oseb. To se sklada tudi z ugotovitvami analize za naselja na hrvaški strani obmejnega pasu Zgornjega Obkolpja in Kočevske (Josipović et al. 2024). Gre za vzajemnost prekomejnega komuniciranja in sodelovanja z globokimi vezmi, ki sta v preteklosti od marčne revolucije prerasla v tradicionalno »izmenjavo« prebivalstva. Deleži prekomejnih priselitev so v lokalnem prebivalstvu dosegali od 20 do 30 odstotkov (prav tam).

Tabela 4: Delež »tujcev« v občinah in izbranih naseljih v političnem okraju Kočevje, 1910

Občina / Sodni okraj (S.O.)	Naselje	Skupaj	Tujci	Delež tujcev	Občina / S.O.	Naselje	Skupaj	Tujci	Delež tujcev
Kočevje, S.O.		19203	1212	6,31 %	Osilnica		1154	233	20,19 %
Stari Log		899	66	7,34 %		Grintovec	30	12	40,00 %
	Cesta*	83	59	71,08 %		Ložec*	29	18	62,07 %
Banja Loka		1128	64	5,67 %		Malinišče*	11	7	63,64 %
	Stružnica*	39	24	61,54 %		Osilnica	167	37	22,16 %
Polom		460	6	1,30 %		Padovo	54	15	27,78 %
	Vrbovec	77	6	7,79 %		Papeži	45	13	28,89 %
Fara		1488	149	10,01 %		Črni Potok	99	14	14,14 %
	Petrina	84	20	23,81 %		Sela	64	20	31,25 %
	Pirče	127	42	33,07 %		Strojiči*	18	9	50,00 %
	Slavski Laz	107	17	15,89 %		Belica	54	16	29,63 %
	Vas	154	20	12,99 %		Bezgovica*	46	24	52,17 %
Gotenica		377	5	1,33 %		Bezgarji	55	6	10,91 %
Kočevje		2531	315	12,45 %		Bosljiva Loka	113	17	15,04 %
Knežja Lipa		201	1	0,50 %	Kočevska Reka		176	15	8,52 %
Novi Lazi		657	19	2,89 %	Črni Potok		266	0	0,00 %
Koče		290	11	3,79 %	Sela		1311	26	1,98 %
	Mlaka	82	10	12,20 %	Draga		833	52	6,24 %
Livold		655	33	5,04 %		Podpreska	234	29	12,39 %
	Livold	327	23	7,03 %		Novi Kot	267	15	5,62 %
Mala Gora		614	10	1,63 %	Briga		302	21	6,95 %
Stara Gora		1254	48	3,83 %		Preža	73	11	15,07 %
Mozelj		1158	39	3,37 %	Nemška Loka		251	0	0,00 %
	Ferdreng	101	13	12,87 %	Špodnji Log		289	3	1,04 %
Mahovnik		297	1	0,34 %	Ribnica, S.O.		13062	119	0,91 %
Borovec		298	32	10,74 %	Dolenja vas		2195	86	3,92 %
Koprivnik		1334	22	1,65 %		Grčarske Ravne	174	76	43,68 %
	Koprivnik	295	22	7,46 %	Velike Lašče, S.O.		9443	27	0,29 %
Trava		680	41	6,03 %	Videm		1622	10	0,62 %
	Podplanina	142	28	19,72 %		Predstruge	90	4	4,44 %

Vir: Popis 1910; preračuni in analize avtorja.

Opomba: s simbolom * so označeni kraji z nadpolovičnim deležem tujcev.

V novomeškem političnem okraju prav tako obstajajo območja z nadpolovičnim deležem, in sicer na območju Kočevskega Roga (občina Poljane, naselje Rog s 55 tujci od 99 prebivalcev). Zanimiv primer je naselje Begunje na Gorenjskem v političnem okraju Radovljica, ki ima izključno katoliško prebivalstvo. Med njimi je 10 grkokatolikov, v skupini »drugi« občevalni jezik (22 oseb) pa ima kar 18 oseb (81,8 %) hrvaški občevalni jezik.

Za obmejni pas ob hrvaški meji je pomemben tudi politični okraj Krško, ki sega v območje vzhodnih Gorjancev in in do meje z Žumberkom. Med 41 prebivalci z »drugim« občevalnim jezikom je le ena oseba s hrvaškim jezikom, pri čemer v okraju ni pravoslavnikov. Obmejna lega ob Savi do sotočja z Bregano je torišče živahnega prekomejnega »prelivanja« prebivalstva s sosednjo Hrvaško, saj je bilo tam ob popisu 694 ali 1,26 % »tujcev«. Bližina Žumberka pojasnjuje relativno visoko število (47 oseb) ali 12 % vseh grkokatolikov na Kranjskem. Več kot polovica tujcev (345 oseb) je v sodnem okraju Kostanjevica, kjer je tudi 41 grkokatolikov, pravoslavnikov pa ni. V obmejni občini Velika Dolina jih je bilo v naseljih Bregana¹, Nova vas, Perišče, Obrežje, Jesenice, Rajec skupaj 65 od 71 oseb. Nadpolovični delež (70,3 %) so dosegali v naselju Drča (64 od 91 prebivalcev) znaten delež pa še v Apneniku v občini Šentjernej. V občini Kostanjevica pa so najvišje deleže dosegali v Opatovi Gori (100 %), Globočici, Gradinju, Jablanicah in Prušnji vasi ter v občini Podbočje v Bušечи vasi, Brezovici in Starem Gradu. Celotno območje spada v Čačarijo, kakor jo je opredelil Peter Kozler in kjer govore čakavico in »bolj hervaški« (Zajc 2006, 101).

3.2 Primer popisa 1910 na Štajerskem

Na Štajerskem je bila situacija precej drugačna. Eksplicitne navedbe za hrvaški jezik (ali serbisch-kroatisch) v obmejnih sodnih okrajih sploh ni bilo. Edina izjema celotne dežele Štajerske je mesto Gradec, ki sicer ne leži na območju današnje Slovenije, je pa metodološko pomembno kot načelo za obdelavo podatkov in kategorizacije na ravni celotne dežele. Zaradi lažje predstave, kako podrobna je bila členitev, navajamo podatke o verski in jezikovni strukturi. Med 151.781 navzočimi prebivalci je sicer velika večina (141.083 ali 93 %) katolikov (od tega 140.924 rimokatolikov, 152 grkokatolikov in 7 armenskih katolikov). Sledijo evangeličani (6811), judi (1971) in 1916 pripadnikov drugih veroizpovedi (med njimi 525 starokatolikov, 801 grško-pravoslavnikov, 37 armensko-pravoslavnikov, 28 anglikancev, 5 menonitov, 325 muslimanov, 15 drugih in 180 ljudi brez veroizpovedi). Po občevalnem jeziku med državljani – kajti, kot že rečeno, občevalnega jezika med »tujci« niso popisovali – je bilo

1 Bregana se je po prvi svetovni vojni preimenovala v Bregansko selo, po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 pa v Slovensko vas.

največ nemško govorečih (135.905), sledijo slovensko govoreči (1050) in drugi (586). Med temi je bilo 228 češko govorečih, 60 poljsko, 46 rusinsko, 90 »srbsko-hrvaško«, 160 »italijansko-ladinsko« ter 2 romunsko govoreča. Tujcev je bilo 14.240 ali 9,4 %. Poudariti je treba, da je bilo med navzoče prebivalstvo šteto tudi vojaštvo (5274 vojakov), med katerimi je bilo 1454 »tujcev«, torej iz ogrskega dela monarhije, zato med jeziki nimamo prisotne madžarščine. Preglednica 5 nam kaže, da »srbsko-hrvatskega« občevalnega jezika v obmejnem pasu sploh ni, kar potrjuje tezo o prištevanju kajkavske hrvaščine k pogovorni slovenščini. Med »tujci« najdemo podobne deleže kot na Kranjskem v obmejnih okrajih. Na Štajerskem izstopata obmejna okraja Ljutomer (6,33 %) in Ormož (4,22 %), v povprečju pa je v obmejnem pasu delež »tujcev« 2,51 % (tabela 5).

Tabela 5: Državljeni Cislitvanije po občevalnem jeziku in tujci, Štajerska, mesto Gradec in sodni okraji ob meji s Hrvaško, 1910

	Državljeni po občevalnem jeziku				Skupaj		
	nemški	slovenski	srbsko-hrvatski	drugi	državljeni	tujci	delež tujcev
Gradec, mesto	135.905	1.050	90	496	151.781	14.240	9,38 %
Ljutomer	666	13.080	–	1	14.676	929	6,33 %
Ormož	770	19.145	–	–	20.792	877	4,22 %
Ptuj, mesto	3.672	608	–	24	4.631	327	7,06 %
Ptuj	1.475	46.870	–	6	49.014	663	1,35 %
Rogatec	933	10.922	–	1	12.199	343	2,81 %
Šmarje pri Jelšah	128	17.472	–	–	17.745	145	0,82 %
Kozje	79	17.931	–	1	18.300	289	1,58 %
Sevnica (del)*	3	1.809	–	7	1.876	57	3,04 %
Brežice	870	19.221	–	20	20.488	377	1,84 %
Štajerska – obmejni del	8.596	147.058	0	60	159.721	4.007	2,51 %

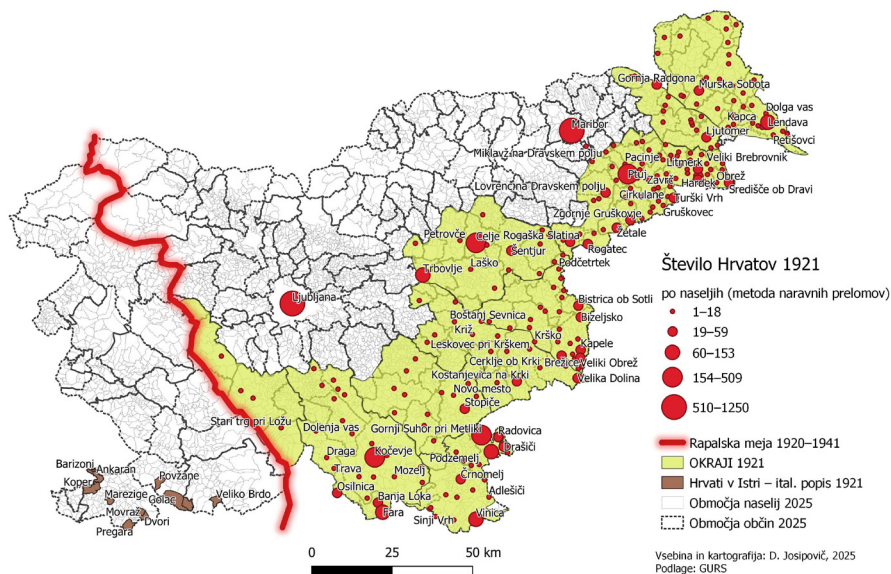
Vir: Popis 1910, preračuni avtorja.

* del sodnega okraja, ki sodi v obmejno območje današnje krške upravne enote

Zaradi homogene verske strukture (velika večina rimokatolikov) med navzočim prebivalstvom lahko ocenimo, da je vsaj 90 odstotkov »tujcev« dejansko priseljenih iz obmejnih delov Hrvaške. Med priseljene s Hrvaške pa lahko zaradi homogene etnične strukture pripišemo najmanj 90 odstotkov Hrvatov. Na podlagi tega deleža lahko ocenimo skupno število Hrvatov v štajerskem obmejnem pasu na 3.246. Na Kranjskem je ta delež približno 60 odstotkov vseh »tujcev«, skupaj s tistimi, za katere je bil eksplicitno naveden hrvaški jezik v območjih, kjer ni bilo pravoslavnega prebivalstva. To je seveda mnogo manj od števila Hrvatov na Kranjskem po Czoernigovi »etnografski

karti«, ko jih je leta 1851 naštel 17.583. Takrat je bilo k Hrvatom šteto celotno prebivalstvo ob zgornji Kolpi in Čebranki (Kostelsko) ter vsa Bela krajina južno od Črnomlja (Adlešiči, Bitoraj, Dragatuš, Vinica, Radenci, Predgrad, Stari trg, Zagozdac idr.), kot prehodno območje pa je bil označen del metliškega okraja poseljen pretežno z grkokatoliki (Czoernig 1855). Spremenjena popisna metodologija v obdobju 1880–1910 je ob uporabi metode »občevalnega jezika« navidezno privedla do večinske utrditve slovenščine (razen na Kočevskem) na ozemlju vse do kranjske deželne meje, zato lahko iz statističnih podatkov razbiramo le prekomejne priselitve iz ogrskega dela, ne pa dejanske etnične ali jezikovne strukture prebivalstva. Razpad Avstro-Ogrske in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev privede do drugačne popisne metodologije, ta pa »naenkrat« prikaže številčno hrvaško prisotnost po obsežnem območju vzdolž celotne meje med Dravsko in Savsko banovino (1929–1939), še prej (1918–1929) pa med Ljubljansko in Mariborsko na eni ter Karlovško, Zagrebško in Varaždinsko veliko županijo na drugi strani (slika 1).

Slika 1: Geografska distribucija Hrvatov po občinah in naseljih po popisu 1921 v obmejnih okrajih in glavnih mestih velikih županij (oblasti)

Vir: Popis 1921; preračuni avtorja.

4 Sumarni pregled gibanja števila Hrvatov 1921–2002 v obmejnem pasu ob slovensko-hrvaški meji

Upoštevajoč navedene podatke in izvedene analize za območje Kranjske, Štajerske, Prekmurja in Istre (v okviru današnjega ozemlja Slovenije) lahko število Hrvatov na Kranjskem leta 1910 ocenimo na okrog 3.500, na Štajerskem okrog 3.246, v ogrskem delu (Prekmurje z Razkrižjem) na 1.683 in v Istri 1.016. Skupno za leto 1910 število Hrvatov v današnjih mejah Slovenije znaša 9443. Pri tem niso upoštevani maloštevilni Hrvati na Goriškem in Koroškem. To je več kot leta 1921, ko jih je bilo okrog 8.500, kar pa je razumljivo glede na krvni davek prve svetovne vojne. Prostorska distribucija leta 1921 zato ne sme presenetiti, saj gre za kontinuiteto razvoja izpred prve svetovne vojne in ne za nek popolnoma nov pojav.

V že opravljenih analizah (Josipovič & Kržišnik Bukić 2010; Josipovič 2023) smo analizirali število Hrvatov v Sloveniji, še posebej po drugi svetovni vojni, te podatke pa dopolnjujemo s predvojnimi podatki, začeni z rezultati prikazane analize popisa 1910, predvsem pa s podrobno prostorsko razporeditvijo po upravnih enotah ob slovensko-hrvaški meji (tabela 6).

Na podlagi vseh predstavljenih podatkov lahko razvidimo območja naselij z dolgotrajno in tradicionalno navzočnostjo hrvaškega etničnega elementa v popisih, pretežno vezana na historične regije: slovenska Istra, Kočevska, Bela krajina, Spodnje Posavje, slovenski del Medžimurja in dolnje Prekmurje. Vsa ta območja, ki so hkrati tudi obmejna območja, lahko označimo za narodnostno mešana območja (NMO), ki se deloma ali v celoti prekrivajo z območjem italijanske narodne manjšine v Istri in madžarske v Prekmurju. Pri tem se zaradi obsežnosti problematike nismo podrobneje lotili drugih območij (izven NMO), saj je mogoče beležiti številčno populacijo Hrvatov tudi po drugih regijah Slovenije. V obdobju do prve svetovne vojne sta to Goriška in Koroška, v obdobju do druge svetovne vojne pa preostanek Dravske banovine (okraji, ki ne ležijo ob slovensko-hrvaški meji). Za obdobje po letu 1945 do 2002 (tabela 6) povzemamo rezultate raziskovanj o slovensko-hrvaškem obmejnem prostoru 1971–2002 (Josipovič & Kržišnik-Bukić, 2010), medtem ko smo v tukajšnji analizi na novo rekonstruirali meje upravnih enot še za celotno obdobje 1921–1961 in tako dopolnili niz 1921–2002. Na ta način je omogočena neposredna primerjava gibanja števila Hrvatov na posameznih podobmočjih, ki ustrezajo današnjim območjem upravnih enot v Republiki Sloveniji.

Tabela 6: Število Hrvatov v obmejnem pasu na območju tradicionalne poselitve v zadnjih 100 letih

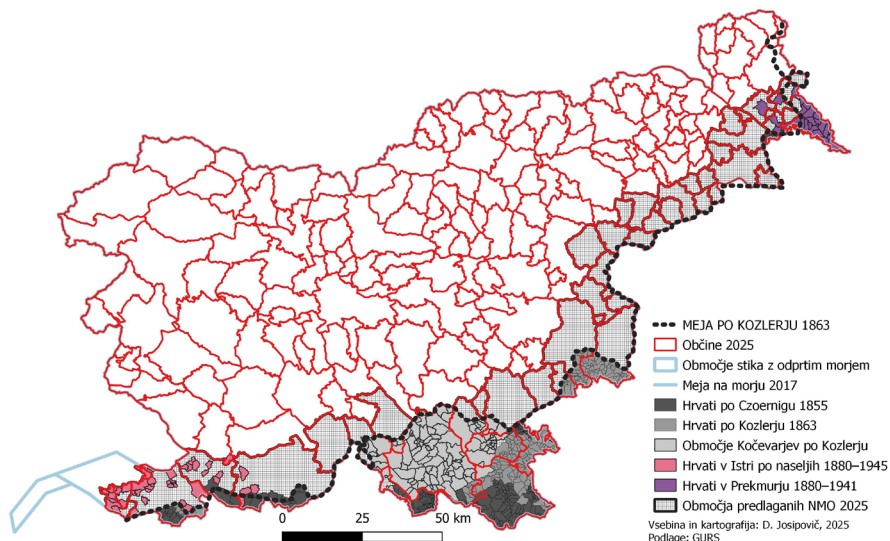
Občina / upravna enota	Prebivalstvo 2002	Hrvaški materni jezik 2002	(% hrv. mat. j. (od opred.)	Število Hrvatov								
				2002	1991	1981	1971	1961	1953	1948	1931	1921
Lendava	23.660	901	3,87	593	867	904	653	593	635	411	480	256
Ljutomer	17.952	442	2,53	138	378	504	402	279	228	197	1.600	1.543
Ormož	17.095	449	2,68	199	389	464	483	478	334	249	498	280
Ptuj	66.244	1.057	1,63	505	1.032	1.163	1.001	1.002	984	709	713	332
Šmarje pri Jelšah	31.487	1.435	4,66	933	1.565	1.557	1.215	1.189	555	1033	756	206
Brežice	23.253	1.423	6,26	840	1.325	1.229	852	798	629	343	368	322
Krško	27.586	613	2,28	346	541	544	251	217	256	272	275	248
Novo mesto	61.122	1.569	2,62	1057	1.462	1.280	651	397	381	319	436	59
Metlika	8.123	1.078	13,56	664	1.022	866	509	356	311	388	307	397
Črnomelj	18.290	1.002	5,60	683	1.029	787	441	487	259	311	335	228
Kočevje	17.253	1.213	7,25	787	1.422	1.437	1.210	996	743	635	291	495
Ribnica	13.262	314	2,41	191	226	229	138	272	227	156	51	37
Cerknica	15.502	385	2,52	231	360	391	314	278	110	102	72	15
Ilirska Bistrica	14.234	509	3,65	249	399	431	269	232	238	507	rapalska meja	
Sežana	23.224	692	3,05	475	562	531	343	189	165	75	rapalska meja	
Koper	47.539	3.824	8,36	2193	3.386	4.450	3.751	1.775	STO**	(20)	rapalska meja	
Izola	14.549	1.199	8,65	804	1.223	1.788	1.421	1.025	STO	STO	rapalska meja	
Piran	16.758	1.403	9,01	810	1.469	2.024	1.808	1.794	STO	STO	rapalska meja	
Slovensko- hrvaški obmejni prostor	457.133	19.508	4,38	11.698	18.657	20.579	15.712	12.357	6.051	5.727	6.184	4.418
Obmejni prostor brez NMO*	354.627	12.181	3,51	7.298	11.712	11.413	8.079	7.170	5.420	5.296	5.702	4.162

Vir: Popisi prebivalstva 1921–2002 (SUR5); lastni izračuni.

*NMO – narodnostno mešano območje v Istri in Prekmurju

**STO – Svobodno tržaško ozemlje

Slika 2: Kartografska opredelitev historičnih pokrajin in tradicionalne poselitve Hrvatov v Sloveniji

Vir: rezultati lastnih analiz 2021–2024.

Zaključek

Hrvate na ozemlju, ki danes obsega Slovenijo, že tradicionalno beleži uradna statistika, vse odkar se izvajajo »moderni« popisi prebivalstva (od leta 1857) in odkar je šlo za prostorsko podrobnejše sklepanje o narodnosti ali etnični sestavi prebivalstva na osnovi govorjenega oziroma maternega jezika (od leta 1880). Metoda ugotavljanja jezikovne strukture, iz katere se je sklepalo na etnično oziroma narodno, je tedaj temeljila na občevalnem jeziku (v avstrijskem delu) in maternem jeziku (v ogrskem delu). Metoda maternega jezika je bila v rabi tudi v Kraljevini SHS in kasnejši Kraljevini Jugoslaviji. Na tem mestu prvič prinašamo rekonstruirano število Hrvatov v času popisa 1910 (okrog 9400) in dopolnjujemo dosedanje analize, ki so se v največji meri naslanjale na obdobje po drugi svetovni vojni, s podrobnejšo analizo geografske razporeditve Hrvatov v obmejnem pasu ob slovenskohrvaški meji. Po podatkih popisa 1921, ki ne zajemajo ozemlja zahodno od rapalske meje, je bilo na ozemlju Ljubljanske in Mariborske velike županije (od leta 1929 Dravske banovine) po maternem jeziku Hrvatov okrog 5000. Če k temu

številu prištejemo še okrog 3500 Hrvatov v slovenskem delu historične Istre po podatkih italijanskih popisov (Mileta Mattiaz 2002, 108–112), govorimo o takratni populaciji okrog 8500 Hrvatov na ozemlju, ki ga danes pokriva Slovenija. Če to število primerjamo z ugotovljenim številom na podlagi tukajšnje analize popisa 1910, ugotovimo, da je pred prvo svetovno vojno na območju, ki ustreza ozemlju današnje Slovenije, še več Hrvatov, in sicer skupno 9443. Podatkovni niz tako dopolnjujemo za obdobje 1910–2002 (tabela 7). Iz tega izhaja jasna kontinuiteta do historičnih podatkov o Hrvatih na ozemlju današnje Slovenije. Ni pa celotna skorajda linearna rast hrvaške populacije posledica naravnega prirastka, pač pa tudi živahnih migracij že pred drugo svetovno vojno, še posebej pa po njej. Leta 1981, ko število Hrvatov v Sloveniji doseže popisni maksimum, je delež Hrvatov med vsemi priseljenimi v Slovenijo znašal 25 odstotkov (Josipovič 2006, 241). Do leta 1991 je najintenzivnejše priseljevanje Hrvatov potekalo s Hrvaške (okrog 80 odstotkov vseh Hrvatov v Sloveniji) in se po letu 1991 precej zmanjšalo, pospešila pa se je asimilacija (Josipovič 2006, 245–251, 260). Zaradi tega trend rasti opredeljenih za Hrvate ne ustreza migracijskim okrepitvam, čeprav je do leta 1981 izrazit: v obdobju 1953–1981 se je število Hrvatov zvišalo za 33.000 (tabela 7).

Tabela 7: Število Hrvatov po popisih prebivalstva v okviru današnjega ozemlja Slovenije

	1910**	1921*	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2002*
Hrvati v Sloveniji	9.443	8.500	16.209	20.862	31.429	41.556	53.882	52.876	35.642	54.205
Verižni indeks	100,0	90,0	190,7	128,7	150,7	132,2	129,7	98,1	67,4	/

Vir: popisi prebivalstva 1921, 1948–2002; SZS, SURS.

Opombi: *število Hrvatov po maternem jeziku, **rekonstruirano število Hrvatov na podlagi jezika in državne pristojnosti

S pomočjo analize obstoječih popisnih podatkov in virov smo območja naselij z dolgotrajno in tradicionalno navzočnostjo hrvaške etničnosti ugotovili predvsem v Dolnjem Prekmurju, slovenskem delu Medžimurja, v Spodnjem Podravju, Posotelju, v Spodnjem Posavju in delih nizke Dolenjske, v Pokolpju v Beli krajini, Žumberku in na Kočevskem ter v celotnem območju historične slovenske Istre (slika 2).

Za v prihodnje ostaja naloga raziskovalcev podrobno proučiti vse avstrijske popise za območje današnje Slovenije, ki jih tukajšnja analiza ni zajela (Goriška, Koroška), in pripraviti metodologijo za primerjavo s popisi po prvi svetovni vojni, ko število Hrvatov mnogo lažje spremljamo. Zagotovo gre za zahtevno nalogo, obenem pa se vedno določen del prebivalstva etnično drugače opredeli ali »popisno« asimilira. Vendar je pričujoča analiza pomemben

prispevek za razumevanje, da hrvaško prebivalstvo v Sloveniji ni enostavno vzniknilo čez noč, pač pa da so bili procesi njegovega prostorskega formiranja postopni, te procese pa je prikrla z današnje perspektive gledano neustrezna in prirojena popisna metodologija med obema svetovnima vojnama, še posebej pa pred prvo svetovno vojno.

Literatura in viri

- Anderson, B., 2007 [1991]. *Zamišljene skupnosti. O razvoju in širjenju nacionalizma*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Breznik, A., 1924. *Slovenska slovnica*. 3. izdaja. Zaloga Tiskarne Družbe sv. Mohorja na Prevaljah, Prevalje.
- Bušić, Z., 2025. Predstavnicu Hrvata u Sloveniji: Tražimo priznanje statusa nacionalne manjine. Sabor Republike Hrvatske, 13. 11. 2025, <https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/predstavnicu-hrvata-u-sloveniji-trazimo-priznanje-statusa-nacionalne-manjine> (dostop 2. 12. 2025).
- Czoernig, K., 1855. Die Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie. Militär-geographische Institut, Dunaj.
- Grafenauer, D., 2014. Prizadevanje za narodnostni obstoj in oživljanje nemško govoreče etnične skupine prebivalcev po letu 1991. V V. Kržišnik Bukić & D. Josipović (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 95–126.
- Josipović, D., 2005. Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V M. Bufon (ur.) *Slovenija po letu 2004*. Univerza na Primorskem, ZRS, Založba Annales, Koper, 347–370.
- Josipović, D., 2007. Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza. *Dve domovini / Two Homelands* 25, 39–68.
- Josipović, D., 2014. Avtohtonost, etničnost, narodnost in definicija narodne manjšine. V V. Kržišnik Bukić & D. Josipović (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–34.
- Josipović, D., 2020. Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bila pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije? V M. Medvešek & S. Novak Lukanović (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 75–108.
- Josipović, D., 2023. Hrvati na ozemlju današnje Slovenije: od prvih omemb v zgodovinskih virih do obdobja modernih popisov in afirmacije tradicionalne prisotnosti. V S. Novak-Lukanović & B. Riman (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi III*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 101–132.
- Josipović, D., 2024. Migration within the Area of Contemporary Slovenia and Croatia from a Historical Perspective: How Historical Migration Influenced the National Narratives. V S. Klempić Bogadi, S. Gregurović & D. Mlinarić, (ur.) *Migracije na*

- rubu Evrope: Trendovi, politike i izazovi*. Institut za istraživanje migracija, Zagreb, 9–28.
- Josipović, D. & Kržišnik-Bukić, V., 2010. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor : etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Josipović, D., Perić Kaselj, M., Šimunić, N. & Škiljan, F., 2024. Cultural Ties of the Croatian and Slovene Population in the Wider Area of Čabar: A Historical Overview in Contemporary Perspective. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 93, 105–146, DOI:10.2478/tjdes-2024-0014
- Kocsis, K., 2005. *A Muravidék mai területének etnikai térképe*. Magyar Tudományos Akadémia, Budimpešta.
- Komac, M., 2020. Različni modeli integracije narodnih manjšin. V M. Medvešek & S. Novak Lukanović (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 41–74.
- Lazanin, S., 2024. Habsburška politika naseljavanja ugarskog dijela Monarhije u 18. stoljeću s naglaskom na Slavoniju i Srijem: pravni akti. *Migracijske i etničke teme* 40 (2), 277–308, DOI: <https://doi.org/10.11567/met.40.2.6>
- Mileta Mattiaz, O., 2002. Ipotesi sulla composizione etnica in Istria, Fiume e Zara. *Ricerche Sociali* II, 7–120.
- Orožen, M., 2001. F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja. Paglovčev zbornik: referati s Simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu. Občina Kamnik, Kamnik, 70–78.
- Ortsrepertorium für Krain 1910. Statistik K.u.K., Dunaj.
- Ortsrepertorium für Österreichisch-Illyrisches Küstenland 1910. Statistik K.u.K., Dunaj.
- Ortsrepertorium für Steiermark 1910. Statistik K.u.K., Dunaj.
- Popis 1921. Kraljevina Jugoslavija: Opšta Državna Statistika (KJ ODS). Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. Sarajevo, 1932.
- Popis 1931. Kraljevina Jugoslavija: Opšta Državna Statistika. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd, 1938.
- Popis 1948. Popis stanovništva FNRJ od 15.3.1948. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1950.
- Popis 1953. Popis stanovništva FNRJ od 31.3.1953. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1960.
- Popis 1961. Popis stanovništva SFRJ od 31.3.1961. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1967.
- Popis 1991. Popis prebivalstva Republike Slovenije 31. 3. 1991. Statistični urad RS, Ljubljana.
- Popis 2002. Popis prebivalstva Republike Slovenije 31. 3. 2002. Statistični urad RS, Ljubljana.
- Riman, B., 2019. *Sosedje Slovenci: Slovenci na Hrvaškem = Susjedi Slovenci: Slovenci u Hrvatskoj*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Tivadar, H., 2022. Policentrični razvoj slovenskega jezika in njegov vpliv na oblikovanje govorne norme. *Slavistična prepletanja* 1, 83–98, DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2022.6>

Zajc, M., 2006. *Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Modrijan, Ljubljana.

ZUKPPNS – *Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji* (ZUKPPNS). Uradni list RS 45 (2024).

Financiranje

Članek je rezultat raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081), projekta Etnične vitalnosti na obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji: izbrani prostori manjšinskih populacij (J5-3118) ter slovensko-hrvaškega bilateralnega projekta Etnične manjšine na slovensko-hrvaškem obmejnem območju (BI-HR/23-24-050), vse financirane s strani Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Croats in the Territory of Present-Day Slovenia (1910–2002) – Numerical and Spatial Development of the Traditional Settlement Area as a Framework for Minority Protection, with an Emphasis on the 1910 Census and Settlement in the Border Area

Abstract

This article examines the numerical and spatial development of Croatian settlement in the territory of present-day Slovenia from the period prior to the First World War to the early twenty-first century. Particular attention is devoted to the entire border area along the Slovenian–Croatian border, with a detailed reconstruction of data from the population censuses of 1910, 1921, and 1931, conducted at a time when ethnic affiliation had not yet been systematically included as a census category. For the first time, such a reconstruction is carried out for the areas of Carniola and Styria on the basis of the 1910 Austrian census, for which only indirect indicators of ethnic affiliation are available. The article presents the methodology used to reconstruct ethnic data and applies it to the Yugoslav censuses of 1921 and 1931, covering both the territory within the current borders of Slovenia and the border area along the Slovenian–Croatian frontier. In addition, a spatial reconstruction of the data at the level of administrative units in the border area with Croatia is undertaken. For the first time, an estimate of the number of Croats living in the territory of present-day Slovenia is provided for all censuses in the period 1910–2002. On the basis of the analysis of the reconstructed census data, areas of historical and traditional Croat presence are identified, serving as a basis for the application of territorial minority protection. Although the concept of a nationally mixed area could be applied to the Croats in Slovenia, following the model used for the Hungarian and Italian minorities, the article argues that a more general solution – namely, the designation of a regionally protected cultural landscape of special cultural value and distinctive historical and ethno-demographic development – would be more appropriate.

Keywords: Croats in Slovenia, Carniola, Styria, Prekmurje, Slovenian–Croatian border, minority protection, population censuses 1910–2002

Danijel Grafenauer in Matjaž Klemenčič¹

Politična participacija slovenskih avtohtonih manjšin in slovenskih izseljencev – študija primerov koroških Slovencev in slovenskih Američanov po drugi svetovni vojni

Izvleček

Prispevek primerjalno analizira politično participacijo dveh skupnosti slovenskega izvora: koroških Slovencev kot avtohtone manjšine v Avstriji ter slovenskih Američanov kot priseljske skupnosti v ZDA. Politična participacija je opredeljena kot delovanje, s katerim posamezniki in skupnosti vplivajo na politične procese, pri čemer ločimo ožje oblike (volitve, mandati v predstavniških telesih) in širše oblike (organizacije, kulturne in izobraževalne strukture).

Metodološko se prispevek naslanja na kritično analizo virov, primerjalni pristop in interdisciplinarno kombinacijo zgodovine, politologije, sociologije in literarnih študij, dopolnjeno z empiričnimi vpogledi globinskih intervjujev.

Zgodovinski okvir za Slovence v Združenih državah pojasni izseljevanja, nastanek župnij, bratskih podpornih organizacij, narodnih domov in tiska kot ključnih instrumentov ohranjanja etnične identitete ter vključevanja v politično delovanje. Etnični kapital se pri njih vzpostavlja predvsem kot simbolni in moralni dejavnik, ki se aktivira v prelomnih trenutkih, kot je podpora osamosvojitvi Slovenije.

Del o koroških Slovencih sledi razvoju od leta 1918 dalje, pri čemer izpostavi plebiscit, pregone, povojno vlogo Osvobodilne fronte, institucionalizacijo skozi krovne organizacije in Enotno listo ter aktualne izzive dvojezičnega šolstva, javnopravnega zastopstva in uresničevanja 7. člena Državne pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije – Avstrijske državne pogodbe.

1 Red. prof. dr. Matjaž Klemenčič, Obala 144, 6320 Portorož. Elektronski naslov: matjaz.klemencic11@gmail.com

Intervjuvanci poudarjajo pomen dialoga, akcijske enotnosti, čezmejnega sodelovanja in stabilne jezikovne politike.

Primerjava pokaže, da koroški Slovenci politično participacijo uresničujejo predvsem kot manjšina znotraj evropskega pravnega okvira ter z bojem za jezikovne in druge manjšinske pravice, medtem ko slovenski Američani politično participirajo prek integracije v ameriški sistem, ob tem pa etničnost ohranjajo kot simbolno dediščino. Vitalnost obeh skupnosti ostaja odvisna od politične prisotnosti, jezikovne kontinuitete in medgeneracijskega prenosa identitete.

Ključne besede: politična participacija, koroški Slovenci, slovenski Američani, germanizacija, etnična identiteta, multikulturalizem

1 Uvod

V prispevku bova obravnavala politično participacijo pripadnikov slovenske izseljenske skupnosti in avtohtonih manjšin na primerih slovenskih Američanov in koroških Slovencev. Medtem ko koroški Slovenci politično participirajo v vseh oblikah in na vseh ravneh, da bi dosegli specifične pravice avtohtone manjšine na področjih uporabe slovenskega jezika v šolstvu, upravi in sodstvu, slovenski ameriški politiki »slovenstvo« izražajo v odnosu do Slovenije, zlasti v času prelomnih dogodkov in kriz, ter kot člani slovenskih ameriških organizacij. Seveda si oboji prizadevajo tudi za doseg političnih ciljev v skladu z njihovimi splošnimi političnimi prepričanji.

Uporabljena metodologija raziskovanja je temeljila na uporabi različnih metod in tehnik, ki omogočajo analizo preteklosti ter razumevanje zgodovinskih procesov. Pri obravnavi tematike sva uporabila kritično analizo virov, primerjalno metodo ter interdisciplinarne pristope, ki vključujejo zgodovinske, sociološke, politološke in literarne metode ter tehnike dela. Prav tako sva vključila analizo izvedenih globinskih intervjujev, ki pojasnjujejo določene segmente politične in družbene participacije slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem.

Prispevek je vsebinsko strukturiran na uvod, deset poglavij in zaključek. Po uvodu v tematiko se začenja s poglavjem o splošni opredelitvi politične participacije in nadaljuje s pregledom in opredelitvijo migracijskih tokov in njihovih posledic ter analizo nastanka in prizadevanj za manjšinske pravice avtohtonih evropskih narodnih manjšin. Nato sledi pregled zgodovine Slovencev v ZDA ter poglavji o zgodovini in politični participaciji koroških Slovencev do šestdesetih let 20. stoletja ter družbeni in politični organiziranosti koroških Slovencev v zadnjih desetletjih. Sledi poglavje o politični participaciji migrantskih skupnosti na primeru ZDA. Temu sledita poglavji o politični participaciji pripadnikov avtohtonih manjšin v Sloveniji in sosednjih državah ter pri Slovencih v ZDA. Prispevek končujeva s stališči izbranih politikov iz vrst koroških Slovencev do njihovega položaja, kot so jih izrazili v intervjujih.

2 Splošno o politični participaciji

Politična participacija so dejavnosti, ki državljanom omogočajo vpliv na politično odločanje, družbene in ekonomske procese. Politično participacijo delimo na tisto v ožjem smislu, ki predstavlja kandidiranje za in delovanje v izvoljenih telesih na vseh ravneh, in politično participacijo v širšem smislu, ki vključuje tudi delovanje političnih organizacij skupnosti priseljencev in – v primeru tega članka – avtohtonih manjšin za določene politične cilje. V tem prispevku se bova osredotočila na politično participacijo v ožjem smislu.

Obstoj in uspešnost politične participacije sta merili razvitosti demokracije. Družbena in politična participacija narodnih manjšin in njihovih pripadnikov kot temeljna manjšinska pravica sta ključni za njihovo družbeno vključevanje in integracijo, uresničevanje njihovih specifičnih potreb in interesov ter uspešno upravljanje različnosti. Podobno velja tudi za priseljske skupnosti. Pri njih je stopnja vključenosti v procese politične participacije eno glavnih meril za merjenje stopnje njihove integracije v države priselitve (Theocharis & Van Deth 2018). Organiziranost pripadnikov manjšin, njihov položaj, pravice in varstvo manjšin, vključno z njihovo družbeno in politično participacijo, ter pravna ureditev le-teh so pogojeni s specifičnim zgodovinskim, političnim in upravno-administrativnim razvojem posameznih držav in območij, nanje pa vplivajo tudi mednarodni kontinentalni in univerzalni predpisi in standardi. Notranjepravni predpisi in ureditve so specifični v vsaki državi. Poleg pravnega varstva urejajo tudi oblike in pristojnosti manjšinske samouprave in avtonomije, sodelovanje v različnih posvetovalnih telesih na vseh ravneh ter delovanje manjšinskih civilno-družbenih organizacij, ki se vključujejo v politične procese (Delanty & Kumar 2006).

3 Opredelitev migracijskih tokov in nekaterih njihovih posledic

Migracije so rezultat predvsem ekonomskih in političnih razmer tako v deželah odselitve kot tudi v deželah priselitve. Razlikujemo med notranjimi in mednarodnimi migracijami. Pri tem se v veliko primerih državne meje ne prekrivajo z etničnimi in tako lahko pogojno tudi migracije prek etničnih meja v okviru iste države kategoriziramo kot mednarodne, tiste v okviru istih etničnih ozemelj pa kot notranje. Razlikujemo tudi med prostovoljnimi in prisilnimi ter političnimi in ekonomskimi migracijami. Vendar ima vsaka odločitev posameznika za migracijo vse navedene elemente v različnih odtenkih; nekje prevladujejo eni, drugje spet drugi razlogi. Odločitev za izselitev je v veliki meri odločitev posameznika, lahko pa tudi polovice vasi ali celotne razširjene družine. Migranti pripadniki istih etničnih skupnosti so se pogosto naseljevali skupaj in tvorili etnične naselbine, v družboslovnih znanostih pogosto imenovane tudi kolonije. Pogoj, da je lahko takšna etnična naselbina zaživel, je bil, da so izseljenci ustvarili vsaj eno od oblik organiziranosti (npr. etnične bratske podporne organizacije, župnije, narodni domovi). V okviru župnij in/ali narodnih domov lahko nastanejo tudi farne šole ali pa nedeljske šole etničnih priseljskih skupnosti, kjer učence poučujejo jezik in kulturo izvornih etničnih skupnosti. Priseljske skupnosti za razliko od avtohtonih skupnosti v deželah priselitve niso strnjeno naseljene. Vzroki za izselitev posameznikov so, kot že zapisano, politični ali ekonomski. Vzroke pa lahko

iščemo tudi v kombinaciji obeh, lahko pa so tudi bolj individualne narave, kot na primer »nesrečna ljubezen« (Klemenčič 2017, 28–29).

Za Evropo kot področje medcelinskega izseljevanja, pa tudi v njenem okviru, velja sreda 19. stoletja kot prelomno obdobje. Na področjih priseljevanja so nastajale etnične naselbine, vendar pa velja, da se posamezniki v teh naselbinah relativno hitro zlasti jezikovno asimilirajo, čeprav obstaja zavest o predništvu vse do danes (Klemenčič 2017, 29). V eni od slovenskih etničnih naselbin v ZDA, v Jolietu, v Illinoisu, 80 kilometrov južno od Čikaga, je lokalni škof v okviru prestrukturiranja škofije poskusil ukiniti historično slovensko etnično župnijo Sv. Jožefa. Farani so se temu uprli in naslovili protestno pismo na dikasterij za duhovnike v Vatikanu. Med razlogi za ugoditev prošnji faranov je v odločbi zapisano tudi, da slovenska skupnost v Jolietu ne izumira. To pa potrjuje tezo o zgoraj omenjeni zavesti o predništvu, ki v Jolietu obstaja še 135 let po slovenski naselitvi (Herle et al. 2025).

4 Splošno o nastanku in prizadevanjih avtohtonih evropskih narodnih manjšin za manjšinske pravice

V kontinentalni Evropi, ki so jo še pred prvo svetovno vojno določali predvsem trije veliki imperiji (ruski in nemški ter avstro-ogrski), je po versajski mirovni ureditvi nastalo več novih držav. Kljub prizadevanjem za čim pravičnejšo določitev in uskladitev političnih, etničnih in jezikovnih meja, je po prvi svetovni vojni v tem prostoru živelo med 30 in 35 milijonov pripadnikov narodnih manjšin, pri čemer niso štete etnične manjšine v Sovjetski zvezi in okoli 10 milijonov evropskih Judov. Po končanem preurejanju Evrope po koncu prve svetovne vojne so tako nastale številne nove narodne manjšine, na primer nemške manjšine na Poljskem, Južnem Tirolskem v Italiji in Češko-slovaškem ali madžarske manjšine v Romuniji, na Češkoslovaškem in v Jugoslaviji. V obdobju med obema vojnama (popisi okoli leta 1930) so v Evropi glede na absolutno število pripadnikov narodnih manjšin največje manjšinske skupnosti predstavljali Judje (10 milijonov), Nemci (8 milijonov), Ukrajinci (4,4 milijona), Madžari (2,7 milijona) itd. Drugačen je vrstni red manjšin, če za kriterij vzamemo delež pripadnikov narodne manjšine v primerjavi s skupnim deležem pripadnikov narodne skupnosti. V tem primeru so takoj za Albanci (približno 40 %) in Madžari (približno 30 %) Slovenci (okoli 28 %) itd. V nekaterih državah je bil delež manjšinskega prebivalstva tako glede na celotno prebivalstvo zelo visok (Seton-Watson 1946; Romsics 1998; Junghann 1931; Galantai 1992).

Zaradi tega so se evropski voditelji zavedali, da bo treba v okviru mednarodne skupnosti prevzeti določeno odgovornost za položaj in dobrobit manjšin. To je vodilo do nastanka mednarodnega režima za varstvo narodnih

manjšin, ki je bil vzpostavljen pod okriljem Društva narodov. Mednarodni režim za varstvo narodnih manjšin naj bi stabiliziral politične razmere ter tako ustvarjal pogoje za ohranjanje mednarodnega miru. Žal pa varstvo narodnih manjšin v okviru Društva narodov ni bilo univerzalno in se ni nanašalo na vse manjšine enako (Roter 2014).

Manjšinska zaščita, ki naj bi jo zagotavljal sistem mirovnih ali državnih pogodb po prvi svetovni vojni, se je izkazala za nezadostno in neučinkovito. Tega dejstva tudi niso mogli spremeniti letni Evropski kongresi narodnosti, ki so delovali v okviru Društva narodov in so potekali med letoma 1925 in 1938 v različnih evropskih prestolnicah. Kongresi so izhajali iz legitimističnega načela o nespreminjanju državnih meja ter priporočali kulturno avtonomijo kot obliko urejevanja manjšinskih pravic. Na teh kongresih so nastopali proti oblikam prisilne asimilacije ter za gospodarsko, politično in kulturno enakopravnost manjšin (Bamberger-Stemmann 2000). Danes združujeta manjšinske in jezikovne organizacije na tem področju predvsem Zveza evropskih narodnih manjšin (FUEN) in Evropska mreža za enakopravnost jezikov, ki povezujeta in združujeta organizacije, ki si prizadevajo za izboljšanje manjšinskih pravic avtohtonih narodnih skupnosti in ohranjanje ter razvoj evropskih regionalnih, manjšinskih in ogroženih jezikov.

Prostor, ki so ga zgodovinsko poseljevali Slovenci in ga označujemo kot slovenski etnični ali kulturni prostor/ozemlje, je versajska ureditev razdelila med štiri države. Na območju »jugoslovanske Slovenije« je po prvi svetovni vojni živelo okoli 980.000 Slovencev, poleg njih pa tudi pripadniki sosednjih narodov (npr. Nemcev je bilo na podlagi popisa leta 1921 41.514, Madžarov pa 14.429) (Komac 2015). Največjo manjšinsko narodno skupnost so Slovenci predstavljali v Italiji (okoli 300.000), nato v Avstriji (okoli 80.000) in na Madžarskem (okoli 7.000 pripadnikov) (Klemenčič 2009).

V času med obema svetovnima vojnama je odnose med Republiko Avstrijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) močno zaznamovalo manjšinsko vprašanje. Ko so v letih 1924/25 jugoslovanske oblasti izvedle več ukrepov proti nemški manjšini, tudi kot povračilne ukrepe zaradi nezavidljivega urejanja manjšinskih pravic koroških Slovencev, so začeli njeni predstavniki prizadevanja za čim hitrejšo ureditev manjšinskega vprašanja v jugoslovanski Sloveniji in Avstriji po načelu vzajemnosti. Zato je treba iskati neposreden vzgib, da je prišlo v dvajsetih letih 20. stoletja do zamisli o posebni kulturni in šolski avtonomiji za slovensko skupnost na južnem Koroškem, v intervencijah predstavnikov nemške manjšine v Sloveniji pri deželnih krogih v Celovcu, da bi ti z ureditvijo položaja koroških Slovencev prispevali k izboljšanju položaja nemške manjšine v osrednji Sloveniji in vplivom delovanja manjšinskih kongresov v tistem času. Ta posredovanja segajo že v leto 1924,

ko je predstavnik Nemcev iz Jugoslavije dr. Stefan Kraft² predlagal takratnemu slovenskemu poslancu v rimskem parlamentu dr. Josipu Wilfanu (Vilfanu) skupen obisk pri koroških Slovencih, da bi tako prispevali k boljšemu sožitju na podlagi enakega postopanja s slovensko manjšino na Koroškem in z nemško v Sloveniji (Grafenauer 2009c).

Raziskave potrjujejo, da sta etničnost in manjšinskost pomembni dimenziji kompleksnosti družb ter dejavnika zgodovinskega razvoja že vsaj dobrih dvesto let. Integralni nacionalizem, ki se je po versajski ureditvi uveljavil v Evropi, je zasledoval načelo etnično homogenih (enonacionalnih) držav in asimilacije drugih narodov na ozemlju določene države. Vplival je tudi na sodelovanje in odnose med posameznimi državami in narodi v širši alpsko-jadranski regiji (Grafenauer 2020; Moritsch 2001).

V Evropski uniji danes živi okoli 50 milijonov pripadnikov avtohtonih narodnih in jezikovnih manjšin, kar terja, da morajo evropske države nameniti posebno pozornost manjšinskim vprašanjem. Na dolgi rok bo »Združena Evropa« preživela le, če bo dosledno prepoznala in priznala svojo etnično in kulturno raznolikost. K temu spodbuja tudi uspešna akcija iniciative Minority SafePack, ki jo je v letih 2017–2018 zagnal FUEN in ki združuje narodne manjšine v več kot 33 evropskih državah. Kljub široko zasnovani akciji (zbranih je bilo več kot 1,32 milijona podpisov državljanov v 11 državah članicah EU) z zahtevo za določitev okvirja za zaščito »avtohtonih, zgodovinskih, narodnostnih in jezikovnih skupin«, Evropska komisija pravno ni želela ukrepati. Zaradi tega se je iniciativa obrnila na sodišče EU (FUEN 2018).

5 Kratek pregled zgodovine Slovencev v ZDA

Prvi Slovenci so se v ZDA začeli naseljevati v tridesetih letih 19. stoletja. Njihovo naseljevanje lahko razdelimo v štiri obdobja, ki so med seboj povezana. Prvo obdobje predstavljajo misijonarji na čelu s škofom Frederikom Irenejem Barago, ki so pokristjanjevali indijanska plemena in jih hkrati učili

2 Stefan Kraft, politik (Indija, 1884 – Heidelberg, 1959). Na Dunaju je leta 1911 doktoriral iz prava. Do prve svetovne vojne je sodeloval v različnih združenjih in organizacijah, ki so povezovala Nemce v Translajtani. Ko se je vključil v politično življenje Kraljevine SHS, je bil v letih 1923–1938 poslanec v Narodni skupščini. Prizadeval si je za gradnjo nemških narodnih ustanov in uveljavitev pravic te manjšine, zlasti na področju šolstva in združništva. Od leta 1920 je bil v Novem Sadu član Švabsko-nemške kulturne zveze, leta 1929 pa je spodbudil ustanovitev Lige Nemcev v Jugoslaviji za Društvo narodov. Zaradi naraščajoče nacifikacije se je leta 1938 razšel s Švabsko-nemško kulturno zvezo, maja 1939 pa se je umaknil z vseh položajev. Od oktobra 1941 je bil v službi NDH. Od konca leta 1944 je bival v Avstriji, od 1949 pa v Zvezni republiki Nemčiji, kjer je deloval v osrednjih društvih podonavskih Švabov iz Jugoslavije (Antolović & Geiger 2013).

poljedelstva, da bi se lahko stalno naselili (Marković 2017). Drugo obdobje množičnega priseljevanja je trajalo od sedemdesetih let 19. stoletja do sprejetja zakonodaje, ki je omejila priseljevanje v dvajsetih letih 20. stoletja. V tem obdobju se je v ZDA naselila večina priseljencev s slovenskega etničnega ozemlja. Po realnih podatkih ljudskega štetja leta 1920 je takrat v ZDA živelo 208.552 priseljencev in njihovih otrok s slovenskim materinim jezikom (Klemenčič 1987, 51). V tem obdobju je v ZDA nastalo okrog 800 slovenskih naselbin, ki so predstavljale dele mest in ruralnih naselij, v katerih so se naselili slovenski priseljenci (skupaj s priseljenci drugih etničnih skupnosti) in v katerih so organizirali vsaj eno od slovenskih etničnih organizacij: slovensko ali mešano etnično faro, društvo slovenskih bratskih podpornih organizacij, slovenski narodni dom ali pa sedež uredništva slovenskega etničnega časopisa. Katoliške ali protestantske etnične fare so organizirali, da bi obrede lahko opravljali v slovenskem jeziku in da bi se družili. Kasneje, ko je prevladala pri izvajanju obredov angleščina, je prevladala potreba po druženju ljudi večinoma slovenskega rodu pri verskih obredih. Enako pa je bilo tudi v organizacijah, ki so imele pomembno vlogo pri ohranjanju zavesti o skupnih slovenskih prednikih. Bratske podpirne organizacije so igrale pomembno vlogo kot zavarovalniške družbe v obdobju, ko ZDA še niso poznale nobene oblike univerzalnega zdravstvenega zavarovanja. Z dobički teh organizacij so podpirale kulturno dejavnost slovenskih izseljencev, uvajale pa so tudi štipendijske sklade za mlade člane organizacij. Te organizacije so zagovarjale različne politike v najširšem pomenu te besede. Slovenska narodna podpirna jednota (SNPJ) je zagovarjala svobodomiselne in socialistične poglede na politična vprašanja in ločila verska vprašanja od poslovanja organizacije, medtem ko je Kranjsko slovenska katoliška jednota (KSKJ; od leta 1963 Ameriška slovenska katoliška jednota) od svojih članov zahtevala, da so bili aktivni katoliki. Ducat takšnih organizacij je nastalo tudi zaradi geografske raztresenosti slovenskih Američanov po vseh ZDA. Tako so nekatere med njimi omejile svoje poslovanje le na po eno ameriško zvezno državo. Že omenjene SNPJ in KSKJ, American Mutual life Association, prej imenovana Slovenska dobrodelna zveza, ki je poslovala le v Ohio, in Western Slavonic Association, prej imenovana Zapadna slovanska zveza, ki je poslovala le v Koloradu, delujejo še danes (Klemenčič 2013, 1277).

Slovenski narodni domovi so bile zgradbe, kjer so se sestajali člani društev bratskih podpornih organizacij in kulturnih društev. Takšnih domov so slovenski Američani zgradili prek 100. To so bili tudi prostori, kjer so se in se še danes odvijajo politična zborovanja (Klemenčič 2015, 29–54). V času zgodovinskega razvoja so tiskali prek 100 naslovov časopisov. Nekateri časopisi so izhajali prek 100 let, drugi spet le po eno leto (Klemenčič 1991, 299–317). Danes obstajajo le še Prosveta kot glasilo SNPJ, KSKJ Life, prej Amerikanski Slovenec, kot glasilo KSKJ ter še nekaj manjših časopisov.

Med svetovnima vojnama je izseljevanje v ZDA iz Jugoslavije zelo omejil zakon Johnson Reed (Klemenčič & Mrdenović 2021, 85–114), ki je za Jugoslavijo določil zelo majhno kvoto. Tako se je lahko v ZDA priselilo manj kot 1.000 Jugoslovanov letno. Slovenci so se seveda lahko priseljevali tudi v okviru avstrijske in italijanske kvote, če so izhajali iz avstrijskih delov dežel Koroške in Štajerske oziroma s Primorske, ki so po prvi svetovni vojni pripadle omenjenim državam (Klemenčič 1987, 43–48). Po drugi svetovni vojni se je v drugi polovici štiridesetih in v petdesetih letih 20. stoletja v ZDA naselilo okrog 5.000 političnih beguncev, ki so poživili kulturno življenje zlasti desničarskih slovenskih ameriških organizacij (Klemenčič 1995). Na njihovo pobudo so med drugim zgradili Slovensko kapelo brezjanske Marije Pomagaj v Baziliki narodnega svetišča Brezmadežnega spočetja v Washingtonu D. C. leta 1971 (Hazemali et al. 2025) in se kot Slovenci udeležili 41. Mednarodnega evharističnega kongresa leta 1976.

Slovenski Američani in njihove organizacije so se odzivali na krize v stari domovini z izjavami in pozivi vladi ZDA, naj ustrezno reagira v korist slovenskega naroda v domovini. Gre za dogajanja med in po prvi in v drugi svetovni vojni, pa tudi v času med osamosvojitveno vojno in bojem za priznanje Slovenije kot neodvisne države (Klemenčič 1987, 85–278; Hazemali 2024; Klemenčič 2017, 731–742).

6 Kratek pregled zgodovine in politične participacije koroških Slovencev do šestdesetih let 20. stoletja

Glavnina avtohtone slovenske narodne manjšine v Republiki Avstriji živi v južnih predelih zvezne dežele Koroške, manjši del avtohtone slovenske narodne skupnosti pa živi tudi v zvezni deželi Štajerski. Slovencev na Koroškem je po ocenah uradov v Sloveniji med 30.000 in 40.000, avtohtonih Slovencev v zvezni deželi Štajerski pa okoli 1.500. Nekateri slovenski in avstrijski raziskovalci ocenjujejo, da je Slovencev v Avstriji nekaj 10.000 več, med 40.000 in 60.000 (cf. Stergar 2003; Klemenčič & Klemenčič 2010, 107–130, 205–226; Reiterer 2000 in 2003; Zupančič 2002; Grafenauer 2010a).

Koroški Slovenci so bili do leta 1918 del vseslovenskega političnega dogajanja. Odločilno so sooblikovali prvi slovenski politični program Zedinjene Slovenije, ki ga je napisal Matija Majar Ziljski in kasneje aktivno sodelovali z nemškim katoliškim konservativnim taborom, s čimer so hoteli v duhu enakopravnosti reševati svoje narodnostne probleme (Pleterski 1965). Prav tako so si prizadevali udeležiti samostojno slovensko liberalno gibanje na Koroškem, ki je doseglo višek z ustanovitvijo društva Trdnjava in izvedbo treh taborov na Koroškem (Bistrica pri Pliberku, Žoprače in Zgornje Buhlje pri Grabštajnu) (Malle 2009).

Jeseni 1917 so se koroški Slovenci vključili v deklaracijsko gibanje za ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter avgusta in septembra 1918 sodelovali pri ustanavljanju Narodnega sveta v Ljubljani in njegovega pokrajinskega odseka v Celovcu (Stergar 1992). Prihod prvih vojaških enot Države SHS na Koroško je pomenil tudi začetek vojaških in političnih bojov za slovensko Koroško, ki so doživeli neuspešen epilog s plebiscitom 10. oktobra 1920.

Po 10. oktobru 1920 je prišlo do eksodusa skoraj vse intelektualne elite, kar historična literatura označuje za najtežji poplebiscitni udarec za koroške Slovence (Grafenauer 2010b). Že leta 1921 so preostali narodni delavci obnavljali manjšinske organizacije. Februarja je bila ustanovljena Zveza koroških zadrug, marca istega leta pa se je na občnem zboru sestalo Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Izhajati je začel list Koroški Slovenec, ki je predstavljal glasilo omenjenega društva. Na nekdanjem plebiscitnem ozemlju so bile aprila 1921 prvič izvedene občinske volitve s splošno, enako, tajno in neposredno volilno pravico. V 24 občinah je bilo izvoljenih nad 150 odbornikov slovenskih list in 8 slovenskih županov (Blato, Žvabek, Ledince, Bilčovs, Slovenji Plajberk, Sele, Bistrica pri Pliberku, Bistrica v Rožu) (Stergar et al. 1984). Na deželnozborskih volitvah junija 1921 je Koroška slovenska stranka uspela pridobiti dva mandata (Ferdo Kraiger³ in Vinko Poljanec⁴, ki je med obema svetovnima vojnama vodil prosvetno življenje koroških Slovencev). Ves čas prve avstrijske republike je manjšini s stalnim volilnim rezultatom nekaj pod 10.000 glasov uspevalo v deželni zbor izvoliti po dva poslanca (prvima so sledili še Franc Petek⁵,

3 Ferdo (Ferdinand) Kraiger (Šteben v Podjuni, 1865 – Šteben v Podjuni, 1937), kmetovalec, politik. V svoji domači občini je bil narodno-politično dejaven. Bil je med ustanovitelji slovenske posojilnice in zadruge ter številnih drugih slovenskih društev. Bil je izvoljen župan Globasnice. Po prvi svetovni vojni je bil prvi predsednik novoustanovljenega Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem (1921), ki mu je s kratko prekinitvijo predsedoval vse do leta 1933. Skupaj z Vinkom Poljancem je bil leta 1921 izvoljen v koroški Deželni zbor, kjer je deloval do leta 1923 (Sima 2005; Stergar et al. 1984).

4 Vinko Poljanec (Destrnik, 1876 – Škocjan v Podjuni, 1938), narodni buditelj, duhovnik. Semenišče je zaključil v Celovcu. Po vmesnih krajih je leta 1908 prišel za župnika v Škocjan v Podjuni. Pomemben je postal kot voditelj koroških Slovencev po plebiscitu 1920, ko je kot poslanec v koroškem deželnem zboru vodil prizadevanja za manjšinske pravice koroških Slovencev in zastopal koristi slovenskega kmečkega prebivalstva v novoustanovljeni kmetijski zbornici v Celovcu. Leta 1932 je prevzel predsedstvo Slovenske prosvetne zveze na Koroškem in pomembno poživil njeno delovanje. Marca 1938 je bil nasilno interniran v Pliberku, za posledicami je junija 1938 umrl v Škocjanu (Andrejka 1949; Dolgan 2009; Wakounig 2018).

5 Franc Petek (Stara vas, 1885 – Celovec, 1965), slovenski zdravnik, politik, narodni delavec, publicist in založnik. Medicino je študiral na Dunaju, kjer je leta 1911 promoviral. Kot zdravnik je delal v bolnišnicah v Celovcu in Velikovcu. Po plebiscitu 1920 je bil eden najvidnejših slovenskih politikov na Koroškem. Petek je izdal tednik

Ivan Starc⁶ in Janko Ogris⁷). V drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja sledimo poskusom ureditve položaja koroških Slovencev s t. i. kulturno avtonomijo; ti so se leta 1930 neuspešno končali zaradi nasprotovanja nemškonacionalnega Heimatbunda. V ta čas sodi tudi organizirano naseljevanje nemškega prebivalstva iz Nemčije na dvojezično ozemlje in uveljavljanje t. i. vindišarske teorije. Ta je slovensko prebivalstvo na Koroškem ločevala na Slovence (tiste, ki so se zavzemali za narodno enakopravnost) in na »domovini zveste vindišarje«, ki naj bi se v vsem podrejali nemškemu nacionalizmu in njegovim ciljem (Zorn 1984).

V manjšinskem življenju so še naprej imeli veliko vlogo narodno zavedni duhovniki. Ob katoliški usmeritvi vodstva manjšinskega političnega življenja so koroški Slovenci mirno sprejeli konec parlamentarizma in uvajanje

Koroški Slovenec, ki je izhajal od 1921 do 1941. Bil je poslanec v koroškem deželnem zboru (1923–1934), predsednik Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, predsednik Šolskega društva in v vodstvu Zadružne zveze. Kot predstavnik koroških Slovencev v Kongresu evropskih narodnosti se je 1928–1938 udeležil zasedanj v Ženevi, Bernu in Stockholmu. Z deželnim poslancem Ivanom Starcem sta bila 1925–1930 predstavnika koroških Slovencev med neuspešnimi pogajanjmi o njihovi kulturni avtonomiji. Ob nemškem napadu na Jugoslavijo je bil aretiran in do konca vojne konfiniran v Šentvidu ob Glini. Že 1942 se je povezal z Osvobodilno fronto (OF), maja 1945 pa je postal predsednik Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora in kmalu nato predsednik OF za slovensko Koroško. Marca 1955 je bil med ustanovitelji Zveze slovenskih organizacij (Pleterski 1979; 1994).

- 6 Ivan (Janez) Starc (Mokrije, 1885 – Beljak, 1953), politik in narodni delavec. Študij bogoslovja je končal 1911 v Celovcu. Služboval je v različnih krajih Koroške, od leta 1938 v Šentlenartu pri Sedmih studencih. Leta 1921 je bil med obnovitelji Slovensko krščansko-socialne zveze za Koroško ter Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Večkrat je bil izvoljen v koroški deželni zbor, kjer je zahteval izpolnitev manjšinskovarstvenih določil senžermenske mirovne pogodbe ter soglasnega sklepa provizoričnega deželnega zbora (28.9.1920), ki je obljubljal koroškim Slovencem popolno in trajno zaščito jezikovne in narodne samobitnosti, če bodo glasovali za Avstrijo. Skupaj s Francem Petkom je vložil nekaj interpelacij, se pogajal za kulturno avtonomijo koroških Slovencev in zastopal slovensko manjšino na kongresih evropskih manjšin. Zaradi sklepa avstrijske Škofovske konference, da morajo duhovniki odložiti vse mandate v predstavniških telesih in zaradi nacionalsocialističnih pritiskov, je decembra 1933 odstopil. Po priključitvi Avstrije Nemčiji je bil preganjan in večkrat tudi zaprt. Prva povojna leta je podpiral prizadevanja za združitev koroških Slovencev z državo matičnega naroda. Leta 1949 je bil izvoljen za podpredsednika Narodnega sveta koroških Slovencev (Malle 1998; Naš tednik-Kronika 1953).
- 7 Janko Ogris (Kotmara vas, 1898 – Bilčovs, 1981) je bil politik v Republiki Avstriji (Stranka koroških Slovencev) in v letih 1933–1934 poslanec koroškega deželnega zbora. Ogris je bil po poklicu trgovec, gostilničar in kulturni delavec, med letoma 1920 in 1938 pa je deloval tudi kot občinski tajnik v Bilčovsu. V tej funkciji je kot sooblikovalec sodeloval pri prenovi kulturnega, gospodarskega in političnega življenja koroških Slovencev v Rožu. Poleg politične dejavnosti je Ogris deloval tudi v Slovenski prosvetni zvezi. 7. aprila 1941 je bil aretiran in za dva meseca zaprt. Leta 1942 je bil skupaj z družino izgnan v Nemčijo. Po drugi svetovni vojni se je vrnil na Koroško in sodeloval pri ponovni vzpostavitvi slovenskih organizacij (Stergar 2005; Malle 2001).

avtoritarnega stanovskega sistema v Avstriji 1933–1934. Prišlo je do organizacijskih in personalnih sprememb pri vodstvih manjšinskih predstavništev. Na politično in kulturno prizorišče koroških Slovencev je stopil verjetno najpomembnejši koroški Slovenec v Avstriji 20. stoletja – dr. Joško Tischler (Rahten 2025). Manjšino je zastopal v deželnem vodstvu Domovinske fronte, leta 1937 pa je postal tudi predsednik Slovenske prosvetne zveze. Po anšlusu, posebej pa po izbruhu druge svetovne vojne septembra 1939 ter po napadu na Jugoslavijo, so bili voditelji koroških Slovencev izpostavljeni nacističnemu preganjanju. Leta 1942 je bilo okoli 1.000 koroških Slovencev (227 družin) prisilno izseljenih v Nemčijo. Po končani vojni so se večinoma vrnili na svoje opustošene domove (Malle 2002).

Medtem ko se prebivalstvo Avstrije pretežno ni odzvalo klicu protinacistične koalicije, so koroški Slovenci v sklopu vseslovenskega odpora proti okupatorju odločilno prispevali k vrisu druge avstrijske republike (s predvojnimi mejami) na evropski politični zemljevid (Grafenauer & Jesih 2020). Na dvojezičnem Koroškem se je skupaj krajši ali daljši čas, a relativno stalno, borilo okrog 3.000 partizanov. Od teh je bilo vsaj 927 domačinov z južne Koroške; po narodnosti so bili v veliki večini Slovenci. Na avstrijskem Koroškem je padlo več kot 600 partizanov (Linasi 2010).

16. maja 1945 je bil v Celovcu na množičnem zborovanju izvoljen Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte (POOF) za Slovensko Koroško kot najvišji upravni organ za slovensko in dvojezično ozemlje Koroške. Za predsednika je bil izvoljen dr. Franc Petek, v njem pa so sodelovali tudi protifašisti iz vrst Avstrijcev. S posebno deklaracijo so pozvali antifašiste obeh narodnosti v skupna prizadevanja za obnovo dežele ter razvoj demokracije v okviru nove Jugoslavije (Grafenauer 2010c). Joško Tischler je julija 1945 vstopil kot deželni svetnik v provizorično deželno vlado, kjer je prevzel manjšinski referat. Zaradi mednarodne situacije in jugoslovanskih ozemeljskih zahtev po slovenskih delih Koroške je Tischler s sodelavci dosegel, da je deželna vlada pod pritiskom sprejela Odredbo o oblikovanju obveznih dvojezičnih ljudskih šol na južnem ozemlju Koroške, ki je pomenila velik kvalitativni preskok v šolstvu koroških Slovencev (Malle 2009).

Celotna politika POOF je bila usmerjena v boj za priključitev slovenskih delov Koroške takratni Jugoslaviji (Inzko 1989; Filipič 2018). Kmalu so se obnovile predvojne kulturne in gospodarske organizacije koroških Slovencev (Klemenčič & Klemenčič 2010, 58–66).

Poletje 1949 pomeni resnično prelomnico tudi v političnem življenju koroških Slovencev. Glavno vlogo je imel sklep ministrov štirih velesil o ohranitvi avstrijskih meja. Tako je manj kot mesec po ustanovitvi Narodnega sveta koroških Slovencev (NSKS) 28. junija 1949 (prvi predsednik dr. Joško Tischler), ki je organizacija katoliške skupine koroških Slovencev, bila 17. julija 1949 v okviru Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško ustanovljena

Demokratska fronta delovnega ljudstva (DFDL). NSKS je sicer finančno podpirala, poleg koroške katoliške Cerkve tudi skupina slovenskih političnih emigrantov in desno usmerjenih slovensko-ameriških organizacij, ki je celo finančno omogočila obnovitev Mohorjeve družbe (*Zlati Sveti Rafael v Merrylandsu* 2022, 160). Namen DFDL je bil razen Slovencev zajeti tudi »demokratske« Avstrijce in »napredne« sodeželane slovenskega maternega jezika. Na ustanovnem občnem zboru v Celovcu je bila sprejeta resolucija, ki jo je DFDL kot spomenico predložila svetu namestnikov zunanjih ministrov štirih velesil v Londonu in dunajski vladi z zahtevo, da bi bile v Avstrijsko državno pogodbo (ADP) vključene tudi določbe o zavarovanju osnovnih pravic in nacionalne enakopravnosti koroških Slovencev. Resolucija je odpirala mnogo življenjsko pomembnih vprašanj koroških Slovencev in predlagala rešitve. Delo DFDL je v začetku ovirala odločitev na pariški konferenci o nespremembi državnih meja, ki je povzročila razočaranje med člani. Marca 1955 je bila na skupnem sestanku političnih, gospodarskih in kulturnih organizacij, ki so se prištevale k levemu idejnemu polu, ustanovljena Zveza slovenskih organizacij (ZSO), ki je tako dejanska naslednica DFDL. Za njenega predsednika je bil izvoljen dr. Franci Zwitter (Zorn 1966; Jesih 2007).

Po ostrih volilnih polemikah leta 1949 in 1953 so koroški Slovenci presegli medsebojna razhajanja s skupno Spomenico Avstrijski zvezni vladi z dne 11. oktobra 1955. Del slovenske narodne skupnosti je po letu 1945 nastopal bolj ali manj redno na vseh volitvah (razen predsedniških ter volitvah v nekatere zbornice). Kljub uspehu na državnoborskih volitvah 1986 in 1998 velja še danes za uspehe koroških Slovencev, da je največ realnih možnosti za uspeh še vedno pri občinskih volitvah in volitvah v Kmetijsko gozdarsko zbornico avstrijske Koroške (Malle 1997; 2009), kjer je bil v vodstvu dolga leta koroški Slovenec Hanzi Mikl.

Čeprav je bil odnos med Slovenijo in NSKS od ustanovitve te organizacije leta 1949 pa do srede šestdesetih let 20. stoletja hladen, nekatera pričevanja kažejo, da je že vsaj od začetka petdesetih let NSKS materialno podpirala tudi politika v Republiki Sloveniji. Za otoplitev formalnih odnosov med matico in desnim političnim polom koroških Slovencev velja november 1965, ko so predstavniki obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev – NSKS in ZSO – obiskali Slovenijo. To lahko označimo za uraden prelom v odnosih med Slovenijo in manjšinskimi organizacijami Slovencev na Koroškem. Obisk, ki se je zgodil na povabilo Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije (pobudnik Jože Hartman, dolgoletni predsednik komisije za manjšinska in izseljenska vprašanja pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva), so sodobniki ocenjevali kot izredno pomemben dogodek, saj je šlo za prvi uradni obisk predstavnikov obeh osrednjih organizacij, torej ne glede na njihovo politično in svetovnonazorsko prepričanje (Stergar 2001; Grafenauer 2009b).

7 Družbena in politična organiziranost koroških Slovencev v zadnjih desetletjih

Obe omenjeni organizaciji (NSKS in ZSO) danes vključujeta vrsto zvez, organizacij in društev, od katerih sta najpomembnejši krovni kulturni organizaciji koroških Slovencev Krščanska kulturna zveza in Slovenska prosvetna zveza. Vsaka od organizacij je do leta 2003 izdajala svoj tedenski časopis. ZSO je izdajala Slovenski vestnik, NSKS pa Naš tednik. Od takrat naprej obe organizaciji izdajata skupen tednik – Novice. Od leta 2003 deluje kot rezultat notranjih sporov znotraj NSKS še tretja politična organizacija koroških Slovencev – Skupnost koroških Slovencev in Slovenk (SKS).

Več kot 100 kulturno-prosvetnih društev, število njihovih kulturnih predstav in njihov obisk ter vsa druga dejavnost manjšinskih organizacij dokazujejo moč slovenske manjšine v Avstriji in že same po sebi nakazujejo, da število koroških Slovencev močno presega uradne številke avstrijskega popisa prebivalstva iz leta 2001 (okoli 13.000 ljudi je na Koroškem navedlo kot jezik občevanja slovenščino). Če upoštevamo še slovenska športna društva (okoli 30), slovenske gospodarske organizacije (Zveza bank s posojilnicami, Slovensko gospodarsko zvezo, Alpe-Jadranski center za čezmejno sodelovanje, Skupnost južnokoroških kmetov in kmetov), slovenske šolske organizacije in medije, ki poročajo v slovenskem jeziku, dobimo sliko solidne vpetosti slovenskih organizacij na vseh družbenih področjih v Avstriji (cf. Grafenauer 2010a).

Del koroških Slovencev je politično organiziran v okviru slovenske politične stranke Enotna lista (EL), ki je na lokalnih volitvah marca 2009 dobila 52 odbornikov (leta 2021 58 odbornikov) in župana v Železni Kapli (Franc Jožef Smrtnik), v Globasnici in Selah pa podžupana (Bernard Sadovnik in Fortunat Nanti Olip). Leta 2021 je Smrtnik volitve v Železni Kapli izgubil, Sadovnik pa v Globasnici zmagal. EL je bila ustanovljena leta 1991, ko so razpustili Koroško enotno listo. Pri svojem delovanju se EL povezuje tudi z drugimi političnimi strankami. Njeni volivci so pristaši vseh treh krovnih organizacij koroških Slovencev. Večkratni poizkusi kandidature na deželni ravni Koroške so bili vedno neuspešni, ker ji njeni občinski volivci niso sledili in tako ni mogla preskočiti relativno visokega volilnega praga petih odstotkov vseh glasov.

Od manjšinskih organizacij je treba omeniti še dunajski Center avstrijskih narodnih skupnosti (CAN). Center ima določen vpliv v delu manjšinskih struktur, saj je njegov ustanovitelj in ena od glavnih gonilnih sil nekdanji državnozborski poslanec in predsednik NSKS Karel Smolle. CAN je v prejšnjem zakonodajnem obdobju dejavno sodeloval pri predlogih oblikovanja novega Zakona o narodnih skupnosti v Avstriji. Upoštevanja vreden dejavnik je še leta 1992 ustanovljena Politično upravna akademija (PUAK), ki je sicer organ EL. V preteklosti je skrbela za izobraževanje slovenskih občinskih odbornikov.

Obe osrednji politični organizaciji sta oblikovali skupni Koordinacijski odbor koroških Slovencev, kjer sta v preteklosti uspešno usklajevali odprta vprašanja. Do osemdesetih let 20. stoletja smo bili priča zglednemu sodelovanju obeh organizacij v smislu t. i. »akcijske enotnosti«. Ker je delovanje Koordinacijskega odbora v devetdesetih letih 20. stoletja popolnoma zamrlo, se je krepila zahteva NSKS po obliki javnopravnega zastopstva, ki pa zaenkrat še ni doživela podpore drugih dveh krovnih organizacij. V zadnjih dveh letih opazamo, da se je sodelovanje med osrednjimi političnimi organizacijami intenziviralo.

Posamezni pripadniki narodne skupnosti se vključujejo tudi v stranke večinskega naroda (socialna demokracija, zeleni, tudi ljudska stranka, komunisti in liberalci). Med temi velja posebej izpostaviti mag. Zalko Kuchling, sicer podpredsednico SKS in nekdanjo namestnico deželnega govornika Zelenih ter govornico za narodnostna vprašanja, dr. Mirka Messnerja, nekdanjega sopredsednika Komunistične partije Avstrije in njenega govornika za manjšinska vprašanja, Ano Blatnik, nekdanjo podpredsednico ZSO, nekdanjo zvezno svetnico in predsednico Zveznega sveta (Bundesrat) na Dunaju, predsednico koroških socialdemokratskih žena, Olgo Voglauer, trenutno državnozborsko poslanko in generalno sekretarko Zelenih, nekdanjega državnozborskega poslanca Karla Smolleja, Angeliko Mlinar, nekdanjo poslanko v Evropskem parlamentu in ministrico v 13. vladi Republike Slovenije, itd. Poleg naštetih velja omeniti še pripadnike slovenske narodne skupnosti, ki so večinoma v okviru avstrijske socialdemokratske stranke izvoljeni na županska, odborniška in druga politična ter ostala pomembna mesta družbenega življenja na južnem Koroškem. Tako je bil na zadnjih deželnozborskih volitvah v koroški deželni zbor na volilni listi Team Kärnten izvoljen Franc Jožef Smrtnik (Intervju Franc Jožef Smrtnik). Našteti primeri kažejo, da je integracija slovenske narodne skupnosti v politične stranke večinskega naroda do določene mere uspešna, saj daje nekatere rezultate.

ZSO in SKS sta sodelovali pri t. i. konsenzni skupini na Koroškem, kjer so se skupaj s predstavniki nemških Korošcev, socialnih partnerjev, katoliškega škofa idr. »trudili za izboljšanje političnega vzdušja,« ki naj bi privedlo do tega, da bi se problemi v zvezi z manjšinskimi pravicami vzajemno rešili (Die Kärntner Konsensgruppe 2020).

Če upoštevamo še ostalo organiziranost na področju kulture, športa in gospodarstva, ugotavljamo, da imajo koroški Slovenci izredno dobro institucionalno organiziranost na vseh področjih družbenega življenja.

Zadnjih dvajset let je bil čas notranjih obračunavanj in diskusij o oblikah organiziranja koroških Slovencev, ki pa so v zadnjem času potihnile. Kaže, da je spet prevladala »akcijska enotnost« pred političnimi in idejno-nazorskimi razhajanjmi, s ciljem, da voditelji slovenske narodne skupnosti na Koroškem v odnosu do avstrijske države dosežejo napredek pri nekaterih vsebinskih in predolgo odprtih vprašanjih. Med ta še vedno sodijo: topografski napisi,

slovenščina kot drugi uradni jezik v sodstvu in upravi, financiranje slovenske Glasbene šole, ureditev dvojezične predšolske vzgoje itd. Pričakovanja v narodni skupnosti ostajajo velika in optimistična.

8 Politična participacija etničnih skupnosti izseljencev na primeru ZDA

Slovenski izseljenci in njihovi potomci so kot državljani ZDA politično delovali na lokalni, regionalni in vsedrжавni ravni. Pri pridobivanju glasov slovenskih izseljencev in njihovih potomcev je vlogo igralo tudi poreklo kandidatov za politične funkcije. Ti so tudi v izvornih jezikih priseljencev nagovarjali volivce v političnih govorih še vse do petdesetih let 20. stoletja (Klemenčič 1995, 296; 301–316; Klemenčič et al. 2020, 116–185, 288–293, 303–333). Podobno kot v primeru slovenščine v preteklosti je še danes v splošnem španščina prisotna v političnih kampanjah zlasti na jugozahodu ZDA. To je seveda posledica dejstva, da je špansko govoreče prebivalstvo predstavljalo oziroma predstavlja tudi danes velik delež celotnega prebivalstva.

Zanimivo je tudi, da so na lokalni ravni mestni svetniki različnih porekel podpirali prošnje za dotacije slovenskim kulturnim društvom. Volivci slovenskega porekla so marsikje predstavljali jeziček na tehtnici in kot takšni odločali o končnih volilnih izidih.

Priseljenski politiki in njihovi potomci so večinoma na vseh ravneh zagovarjali podporo ohranjanju etničnih identitet oziroma multikulturalizma. Pri splošnih političnih vprašanjih so bili vezani na politike svojih političnih strank. Vseskozi so politiki iz vrst priseljencev in njihovih potomcev večinoma delovali v okviru obeh glavnih ameriških političnih strank.

Politiki slovenskega porekla so zagovarjali različne politike v skladu z njihovo strankarsko pripadnostjo. Slovenski Američani so večinoma od New Deala dalje podpirali demokrate, čeprav so bili posamezniki iz njihovih vrst izvoljeni v kongres tudi kot republikanci. Slovenski ameriški politiki so zagovarjali tudi interese svojih volilnih okrajev glede gospodarskih in okoljskih vprašanj. Na zvezni in državni ravni so lahko pripomogli k zveznim oziroma državnim investicijam v svojem volilnem okraju, npr. za vodovode, tlakovanje ulic, ulično razsvetljavo, kanalizacijo ipd. Pri tem je zanimivo sodelovanje kongresnika slovenskih korenin Johna Blatnika in župana Elyja Jacka Grahka, ki je bil prav tako slovenskega porekla (Klemenčič et al. 2020, 204–205).

V prelomnih trenutkih zgodovine njihovih izvornih domovin so ameriški politiki iz vrst etničnih skupnostih reagirali tako, da so skušali vplivati na politiko ZDA, da bi le-te ravnale v skladu z interesi njihovih izvornih domovin in na primer na križpotju devetdesetih let čim prej priznale slovensko neodvisnost (Klemenčič 1996a, 391–409; 1996b 573–583).

9 Politična participacija pripadnikov avtohtonih manjšin v Sloveniji in sosednjih državah

Manjšinska politična in družbena participacija omogočata pripadnikom manjšinske skupnosti, da neposredno ali po svojih izvoljenih in/ali imenovanih predstavnikih v oblastnih in svetovalnih telesih ter drugih organih sodelujejo v političnih procesih in odločanju v določenem okolju, da vplivajo na sprejete odločitve in tako uresničujejo svoje potrebe in interese, človekove pravice in svoboščine, vključno z zahtevami za uresničevanje posebnih manjšinskih pravic. Odprta manjšinska vprašanja, diskriminacija manjšin ter nerazrešeni družbeni konflikti z etničnimi dimenzijami lahko ogrozijo družbeno stabilnost in demokracijo v etnično pluralnih in raznolikih okoljih (Jesih 2007). Politična participacija pripadnikov avtohtonih manjšinskih skupnosti poleg splošnih demokratičnih vprašanj zadeva tudi zahteve na področju specifičnih manjšinskih problematik, kot so obstoj in financiranje manjšinskih in dvojezičnih šol, vidne dvojezičnosti, prisotnosti manjšinskega jezika v sodnih in upravnih postopkih, pa tudi izpolnjevanje mednarodnih obveznosti države, kjer manjšina živi (Lantschner 2009; Klemenčič & Klemenčič 2010).

Pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah politično delujejo v manjšinskih političnih strankah (Avstrija, Italija), v strankah večinskega prebivalstva (v vseh državah), na lokalni in regionalni ravni se organizirajo tudi v volilnih listah (Avstrija), kar omogoča izvolitev predstavnikov v (predstavniške in izvršilne) oblastne in/ali posvetovalne institucije na različnih ravneh. V nekaterih državah (Hrvaška, Madžarska in Slovenija) obstajajo posebni sistemi in postopki za izvolitev oz. imenovanje manjšinskih predstavnikov na različnih ravneh. Vsi omenjeni pristopi, načini in oblike omogočajo manjšinsko politično participacijo pripadnikov manjšin. Na Madžarskem in v Sloveniji na lokalni in nacionalni ravni, na Hrvaškem na lokalni ravni ter v sodelovanju različnih manjšin na županijski in nacionalni ravni (s skupnim poslancem) je politična participacija manjšin pravnoformalno zagotovljena.

Za politično participacijo pripadnikov avtohtonih manjšin velja, da se morajo izvoljeni predstavniki ukvarjati na vseh ravneh s splošnimi vprašanji (npr. komunalna opremljenost okolij, kjer prebivajo, druge vsakdanje zadeve), poleg tega pa tudi z realizacijo specifičnih manjšinskih pravic avtohtonih manjšin na področju šolstva, sodstva in upravnih organov v jezikih avtohtonih manjšin ter dvojezične topografije.

Rezultati raziskav in primerjalne študije naše raziskave kažejo na razlike in podobnosti med proučevanimi državami, ki zatrjujejo, da upoštevajo evropske in univerzalne standarde pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov.

10 Politična participacija Slovencev v ZDA

V tem delu najinega prispevku želimo poudariti, kako so slovenski izseljenci in njihovi potomci v ZDA odigrali pomembno in pogosto spregledano vlogo pri oblikovanju političnega in družbenega življenja dežele, ki so jo izbrali za svoj novi dom, in hkrati pri oblikovanju politik države priselitve do držav izselitve. Njihove zgodbe niso le zgodbe o uspehu posameznikov, temveč tudi o tem, kako se etnična identiteta ohranja in preobraža skozi generacije tudi na drugem kontinentu.

Čeprav slovenski Američani predstavljajo le drobec, komaj 0,7 % ameriškega prebivalstva, so naseljeni v slovenskih naselbinah v več kot 800 mestih in vaseh po ZDA. In prav iz te majhne skupnosti je v Washingtonu od konca druge svetovne vojne delovalo najmanj deset politikov slovenskega porekla: šest v predstavniskem domu in štirje v senatu. V tem delu prispevka bomo opisali, kdo so bili ti politiki, kaj so zastopali in kako so, vsak po svoje, povezovali ameriško demokracijo s slovensko kulturno dediščino.

Prvi politični uspehi slovenskih Američanov so se začeli nizati najprej na lokalni ravni. Že zgodaj v 20. stoletju so bili v mestih, kot sta Ely v Minesoti in Cleveland v Ohio (Klemenčič et al. 2020, 108–197, 277–347), pa tudi Leadville v Koloradu, izvoljeni za mestne svetnike in župane (Klemenčič 1999, 316–330). Med sodniki in člani zakonodajnih teles posameznih zveznih držav seveda najdemo tudi slovenske Američane, ki pa jih zaradi pomanjkanja prostora izpuščava.

V lokalni politiki pa v prvi vrsti ni šlo za prepoznavanje pravic etničnih skupnosti, temveč predvsem za zelo konkretne in življenjske stvari, kot so vodovod, asfalt, šole, knjižnice, cerkve in podpora slovenskim kulturnim društvom. Uspeh so merili v metrih cevi in kilometrih cest ter v ohranjanju skupnosti in njene identitete. Že med prvo svetovno vojno je mesto Ely dobilo prvega župana slovenskega rodu, to je bil George Brozich, ki velja za enega prvih slovenskih Američanov z izvolitvijo na tako visoko funkcijo v ameriški lokalni politiki (Klemenčič & Šeruga 2019, 295–303). Kasneje se je v Elyju na funkcijo župana zvrstilo še več slovenskih Američanov. Eden najuspešnejših je bil dr. Jack P. Grahek, ki je ob podpori kongresnika Johna Blatnika, prav tako potomca slovenskih izseljencev, uresničil številne infrastrukturne projekte v mestu in s tem olajšal življenja in standard vseh prebivalcev tega območja. Zanimivo je, da sta bila oba tako Blatnik kot Grahek člana ameriške delegacije na pogrebu maršala Tita (Klemenčič & Šeruga 2019, 307, 315), kar kaže tudi na občutljivost Carterjeve administracije za etnično prepoznavnost posameznih skupnosti.

Cleveland še danes predstavlja metropolitansko regijo z največjim številom slovenskih Američanov v ZDA. Prav v tej metropoli so slovenski Američani dosegli največji politični preboj: od lokalne do zvezne ravni. Že pred

letom 1941 so se dejavno udeleževali najprej kot mestni svetniki, po tej prelojnnici pa so Slovenci prevzemali tudi županske položaje, tako v Clevelandu kot v okoliških mestih. Cleveland ima še danes aktivnega mestnega svetnika slovenskega rodu, to je Michaela Polenška. Ne le, da gre za svetnika z najdaljšim stažem v zgodovini mesta, temveč je tudi eden od ameriških politikov z najdaljšim neprekinjenim delovanjem na lokalni ravni – to je 47 let. V Elyju je v 20. in 21. stoletju delovalo 61 mestnih svetnikov in 17 županov slovenskega rodu, v Clevelandu in okoliških manjših mestih pa 41 mestnih svetnikov ter 2 župana v Clevelandu in treh okoliških mestih clevelandske metropolitanske regije (Klemenčič et al. 2020, 109–197, 277–347).

Naj na tej točki dodamo, da bi lahko našteali še vrsto drugih slovenskih mestnih svetnikov in županov po ZDA, od Leadvilla v Koloradu do Rock Springsa v Wyomingu in še kakšnih dveh ducatov mest. V nadaljevanju bomo predstavili politične profile nekaterih najvidnejših slovenskih ameriških politikov ter osvetlili, kako so ohranjali svojo povezanost s slovenskimi koreninami.

John Blatnik se je rodil v slovenski rudarski družini na Iron Range v severni Minnesoti. Po diplomi je svojo kariero začel kot učitelj, nato pa ga je že v zgodnjih štiridesetih letih potegnilo v politiko, najprej kot minnesotski senator, nato pa celo v vrste ameriške tajne službe OSS, kjer je med drugo svetovno vojno sodeloval z jugoslovanskimi partizani (Torkar 2020). Po vojni je bil skoraj tri desetletja kongresnik v Washingtonu, kjer je zaslovel kot glasen zagovornik delavskih in državljskih pravic, nasprotnik McCarthyjevega »lova na čarovnice«, pa tudi kot pobudnik številnih infrastrukturnih projektov. Mimogrede, prav po njegovi zaslugi je denar za infrastrukturne projekte pritekal v mesta na Iron Rangu. Poleg tega je Blatnik pomagal sprejemati pomembne zakone na področju človekovih pravic črnih Američanov, se zavzemal za okolje, nasprotoval vojni v Vietnamu in zagovarjal nadzor nad jedrskim orožjem. Navdušenje je izrazil tudi ob posvetitvi slovenske kapele v Narodnem svetišču brezmadežnega spočetja in zapisal: »Louis Adamic je nekoč imenoval Ameriko narod narodov in ta slovenska kapela je dokaz bogastva Slovenije in njenega prispevka veličini Amerike« (Blatnik 1971, 21). Bil je tudi reden gost v Jugoslaviji in med redkimi, ki so Trumana opozorili, da spor z Informbirojem »ni kar tako« (Mrđenović & Klemenčič 2024, 139–159).

Naslednji na seznamu je James Oberstar, politik z izjemno dolgo kariero v kongresu in slovenskimi koreninami po materini strani. Rodil se je v rudarskem mestu Chisholm v Minnesoti, njegov oče je bil nemškega rodu, mati pa Slovenka. V politiko ga je že zgodaj pritegnil njegov mentor John Blatnik, pri katerem je najprej delal kot pomočnik, nato pa ga tudi nasledil kot predstavnik 8. kongresnega okraja Minnesote. Tako je bil 8. kongresni okraj v Minnesoti kar 63 let zapored v rokah slovenskih Američanov, najprej Blatnika, nato Oberstarja. V Washingtonu je postal znan kot velik poznavalec

infrastrukture, vodil je odbor za promet in bil ključna oseba pri zakonodaji, ki je urejala okoljske in gospodarske dileme v njegovem domačem okraju. Še posebej pomembno v zvezi s tem je bilo zaščiteni območje Boundary Waters Canoe Area, kjer se je boril za ravnovesje med varstvom narave in gospodarskimi interesi. Čeprav je bil iz etnično mešane družine, Oberstar ni pozabil na slovenske korenine, saj je bil med tistimi kongresniki, ki so v času razpada Jugoslavije aktivno podpirali prizadevanja za mednarodno priznanje Slovenije. Končanje njegove politične kariere leta 2010, ko je izgubil proti republikanskem tekmecu, je bilo posledica širših sprememb: okraj so namreč zaradi sprememb v gostoti prebivalstva oziroma upada števila prebivalstva v Severni Minnesoti raztegnili proti predmestjem Minneapolisa, hkrati pa je bil to čas vzpona t. i. »gibanja čajank« in gospodarske recesije (Klemenčič & Šeruga 2019, 330–341).

Eden od mlajših predstavnikov potomcev priseljencev je bil Dennis Eckart, rojen leta 1950 v Clevelandu. Po študiju prava se je hitro podal v politiko in že pri 25 letih postal član predstavniškega doma zvezne države Ohio. Pet let pozneje, leta 1980, pa je bil izvoljen v zvezni kongres, kjer je kot demokrat deloval vse do leta 1993. Čeprav je večino časa deloval v obdobju republikanskih predsednikov Reagana in Busha, in to v predstavniškem domu z republikansko večino, je ostal zvest svojim prepričanjem: boril se je za delavske pravice, okoljsko zakonodajo in pravičnejšo porazdelitev davkov, čeprav je pogosto naletel na politične zidove. Eckart je bil tudi dejaven član slovenske skupnosti, podpredsednik Slovenske narodne podporne jednote, največje slovenske bratske podporne organizacije v ZDA. Leta 1991 je ob osamosvojitvi Slovenije med prvimi v kongresu spregovoril o tamkajšnjem dogajanju. Že 27. junija 1991, le 2 dni po razglasitvi neodvisnosti, je v predstavniškem domu zahteval ukrepanje ZDA in obsodil napad jugoslovanske armade na Slovenijo, deželo njegovih prednikov. Slovensko poreklo je zanj pomenilo več kot le osebno identiteto. Politično kariero je zaključil po lastni odločitvi in se nato podal v poslovni svet. Poleg tega je nadaljeval z delom v javnem interesu kot svetovalec, povezovalc in zagovornik regionalnega razvoja (Klemenčič 1995, 341–344).

Joe Skubitz je eden tistih politikov slovenskega rodu, ki je sicer deloval precej stran od velikih mest, a je pustil močan pečat v Washingtonu. Rodil se je leta 1906 v Frontenacu v Kansasu, rudarskem mestecu, kjer so živeli številni Slovenci in tam iskali boljše življenje. Njegova zgodba je klasična ameriška zgodba priseljencev: s trdim delom in izobrazbo je šel korak za korakom, od učitelja, do študenta prava v Washingtonu in naprej v politiko. Dolga leta je bil desna roka kar dveh republikanskih senatorjev, kar mu je odprlo vrata v kongres. Leta 1963 je bil izvoljen kot kongresnik republikanske stranke iz Kansasa, kjer je ostal petnajst let. Čeprav morda ni bil med najglasnejšimi politiki, je bil zanesljiv, vztrajen in predan svojim volivcem. Za naslovno tematiko našega

prispevka je pomembna njegova povezanost z njegovim slovenskim izvorom. Joe Skubitz je bil član Ameriške slovenske katoliške jednote (KSKJ), ki je skrbela za povezovanje slovenskih katoličanov po ZDA. Je tudi eden tistih, ki so podprli gradnjo omenjene slovenske kapele v Washingtonu. Ko je bila kapela dograjena, je v tiskani knjižici ob odprtju zapisal, da sta zdaj »tudi slovenski narod in njegova kultura trajno vgrajena v to cerkev, ki bo, upamo, stala še čez tisoč let.« Ni šlo le za marmor in mozaike, šlo je za jasno sporočilo etnične identitete skupnosti, ki je sredi Amerike ohranila svojo vero in jezik (Skubitz Joe; Skubitz 1971, 24).

Zgodba Philipa Edwarda Ruppeja je še ena ki nas popelje od majhne slovenske rudarske naselbine na skrajnem severu ZDA do prestolnice v Washingtonu. Rojen je bil leta 1926 v Lauriumu v bližini takrat pomembne slovenske rudarske naselbine v Calumetu na zgornjem michiganskem polotoku. Po končani srednji šoli je nadaljeval študij v okviru vojaško-izobraževalnega programa mornarice ZDA na Central Michigan University in University of Michigan – preden je diplomiral na prestižnem Yalu leta 1948. Med korejsko vojno je deloval kot mornariški poročnik, nato pa je postal pomemben lokalni bankir, preden je bil izvoljen v kongres. Leta 1966 je bil izvoljen v kongres kot republikanski kongresnik iz Michigana in tam deloval vse od leta 1967 do 1979. Ruppe ni pozabil na svojo slovensko identiteto: tudi on je prispeval prisrčno posvetilo v knjižici ob odprtju slovenske kapele v Washingtonu, kjer je izrazil ponos nad svojimi koreninami – da »slovenski narod in kultura ostajata trajno vgrajeni v to cerkev« (Ruppe 1971, 22; Ruppe).

Ray Kogovsek se je povzpел do kongresa iz relativno majhnega, a za slovenske Američane zgodovinsko in kulturno zelo pomembnega mesta Pueblo v ameriški zvezni državi Kolorado. V Pueblu je še danes ena najmočnejših slovenskih naselbin na zahodu ZDA, z aktivnimi bratskimi organizacijami in kulturnimi društvi. V začetku 20. stoletja je bil Pueblo eno od glavnih središč priseljevanja iz Evrope: Slovenci, Hrvati, Italijani in Nemci so prihajali delat v jeklarne, rudnike in na železnico. Odraščanje v večjezičnem in delavskem okolju mu je dalo občutek odgovornosti do ljudi in skupnosti, ki ga je nosil tudi v politiko. Po diplomi je deloval kot okrajni uradnik, nato pa je hitro preskočil v politiko: najprej v državni predstavniški dom (1969–1971), potem v državni senat (1971–1978), kjer je bil vodja demokratske manjšine. Leta 1978 je bil izvoljen v ameriški kongres in tam deloval tri mandate do konca leta 1984.

Med svojim kongresnim mandatom je imel pomembno vlogo pri ustvarjanju priznane Anasazi National Conservation Area: leta 1979 je s svojim predlogom začel varovanje obsežnega območja kulturno-arheološkega pomena iz obdobja Anasazije. Prav iz tega razloga je kasneje postal prejemnik prestižne nagrade »Aspinall Water Leader of the Year« za dolgoletne zasluge na področju upravljanja voda. Po odhodu iz kongresa je nadaljeval kot svetovalec

za vodne vire in tudi za indijanska ljudstva. Bil je tudi častni konzul Republike Slovenije v Koloradu in dejaven član Zapadne slovanske zveze (Klemenčič 2011, 280–281).

Paul Anthony Gosar, kongresnik slovenskega rodu, je bil rojen leta 1957 v Rock Springsu, mestu v Wyomingu z močno rudarsko in priseljsko tradicijo. Njegovi stari starši po očetovi strani so bili Slovenci, po materini pa Baski, kar ga postavlja v zanimiv kulturni preplet ameriškega zahoda. Gosar je po izobrazbi zobozdravnik, najprej je diplomiral iz naravoslovja, nato pa iz dentalne medicine na Creighton University v Nebraski. Leta 2010 je bil kot republikanec prvič izvoljen v ameriški kongres, kjer zastopa Arizono, in na tej funkciji ostaja še danes. Njegova politična pot je razmeroma pestra in pogosto kontroverzna. Leta 2020 je bil med najbolj izrazitimi podporniki teorij o domnevno ukradenih predsedniških volitvah, kar je naletelo na številne kritike. A njegov odnos do slovenske dediščine je ostal pozitiven in viden. Leta 2019 mu je predsednik Borut Pahor vročil Zlati red za zasluge za njegov prispevek k krepitvi odnosov med Slovenijo in ZDA. V obrazložitvi je bilo posebej poudarjeno, da ponosno omenja svoje slovenske korenine v javnih nastopih, sodeluje z slovenskim veleposlaništvom v Washingtonu in je bil eden ključnih akterjev pri ustanovitvi skupine prijateljstva s Slovenijo v ameriškem kongresu, kjer je prevzel vlogo sopredsedujočega (Klemenčič 2020, 199).

Frank John Lausche je bil eden najbolj znanih slovenskih Američanov v ameriški politiki, in to že v času, ko se še ni govorilo o t. i. etničnem lobiju, ampak je šlo za ljudi, ki so svojo pot orali brez mreže in brez glasnih podpornih skupin. Rojen je bil leta 1895 v Clevelandu, v središču tedaj zelo dejavne slovenske skupnosti. Med prvo svetovno vojno je služil kot poročnik v ameriški vojski, nato pa končal pravo na John Marshall Law School v Clevelandu in se podal v pravniško kariero. Hitro se je povzpел po sodniških lestvicah, bil je okrajni sodnik, nato višji sodnik pritožbenega sodišča. Leta 1941 je postal župan Clevelanda, in to v času, ko so ZDA stopile v drugo svetovno vojno. Od tam se je podal še višje: med letoma 1947 in 1949 ter letoma 1951 do 1957 je bil guverner Ohia, nato pa zvezni senator od 1957 do 1969. Čeprav demokrat, je bil znan po svojih konzervativnejših stališčih, kar ga je na koncu tudi stalo nominacije znotraj stranke leta 1968. Lausche je bil izredno ponosen na svoje slovensko poreklo.

Na volilnih shodih v Clevelandu je pogosto nagovarjal množice v slovenščini, kar ni bilo samo redko, ampak tudi izjemno učinkovito pri povezovanju s skupnostjo. Njegove volilne uspehe so redno slavili v slovenskih izseljenskih časopisih, še posebej v Ameriški domovini (Klemenčič 1995).

Kot guverner se je udeleževal slovenskih prireditev. Na eni izmed njih je v slovenščini izrekel vzpodbudne besede: »Kadar si sam, ko misliš, da si od vseh zapuščen, takrat se spomniš pesmi, ki ti jih je pela mati ob zibelci. Slovensko pesem slišiš in ti odleže. Na tujem ste in Amerika želi, da postanete

dobri Amerikanci, in tisti, ki pesem ljubi, ki rad poje, bo dober Amerikanec in dober Slovenec.« Ob tem je pisatelj Karel Mauser v *Ameriški Domovini* zapisal:

Poleg nastopa pevskega zbora Korotana je zlasti govor gospoda guvernerja Lovšeta napravil nedeljsko Ligino prireditve zares veliko. To so bile besede človeka, ki je tu v Ameriki rojen in se je slovenščine naučil ob materi. Če bi bil na tej prireditvi samo govor g. guvernerja Lovšeta in nič drugega, so vsi, ki so bili na prireditvi, veliko našli. To so bile besede, ki bi jih slovenski živelj v Ameriki lahko vklesal v kamen. Da bi vsaj ta nekoč pričal, da so bili ljudje, ki so do dna razumeli, da je dvoje, kar nam je braniti na tujem: vero in jezik. Oboje! (Carantanus 1952; Mauser 1952).

Po koncu politične kariere je ostal dejaven, sodeloval je zlasti s Cirilom Žebotom, znanim protikomunističnim politikom v ZDA, ki se je zavzemal za slovensko samostojnost. Skupaj sta se zavzemala za izgradnjo slovenske kapele v Nacionalnem svetišču v Washingtonu, ki danes velja za eno najmočnejših simbolov prisotnosti Slovencev v ameriškem javnem prostoru. Lausche je bil tudi glasen zagovornik izpolnjevanja 7. člena ADP, ki je zagotavljal pravice slovenski manjšini na avstrijskem Koroškem, kar kaže, da se njegova politična zavzetost ni končala z njegovim mandatom, temveč je prešla v simbolno, kulturno in narodnopolitično delo. Bil je tudi predlagatelj zakona, ki je vse do začetka devetdesetih let 20. stoletja zagotovil slovenske oddaje na radijski postaji Glas Amerike (Klemenčič 1995, 296–297, 336–340; Grafenauer 2009a, 83–103; Odenkirk 2005; Gobetz 1985).

George Voinovich (1936–2016) je še ena od osrednjih figur ameriške politike iz vrst slovenskih izseljencev. Tudi on se je rodil v Clevelandu, vendar je izviral iz etnično mešane družine, njegova mati je bila Slovenka, oče pa Srb. Ravno ta kombinacija mu je dala razumevanje za kompleksnost balkanskega prostora, kar se je pozneje odražalo tudi v njegovem političnem delovanju. Po diplomi iz prava na Ohio State University (1958) je že kot mlad pravnik stopil v javno službo, leta 1963 je postal pomočnik državnega tožilca Ohia. Od tam je hitro napredoval: bil je član ohajskega predstavniškega doma, pomočnik guvernerja in nato izvoljen za župana Clevelanda (1979–1989). Cleveland mu je uspelo rešiti pred finančnim zlomom in obnoviti zaupanje med skupnostmi.

Leta 1991 je postal guverner Ohia in funkcijo opravljal dva mandata, nato pa je postal še senator ZDA od 1999 do 2011. Bil je znan kot zmeren republikanec, ki je dajal prednost dialogu in reševanju konkretnih težav pred ideološkimi boji. V Senatu je imel velik ugled tudi zaradi svojega dela na področju upravne reforme, fiskalne odgovornosti in zunanje politike. Tudi Voinovich je bil zelo dejaven podpornik slovenske osamosvojitve leta 1991. Kot guverner je pisal predsedniku Georgeu H. W. Bushu in pozval k priznanju Slovenije. Kasneje je kot senator kritiziral bombardiranje Srbije s strani

NATA leta 1999, pri čemer je pozval k večji preudarnosti in diplomatski poti. Med razpravo v senatu o resoluciji Johna McCaina o podpori bombardiranju Srbije je senator Voinovich, čeprav iz iste republikanske stranke, jasno nasprotoval tej resoluciji. Kasneje je izpostavil, da prevelika samozavest vodi v nepremišljeno vojno, ki lahko dolgoročno uniči dobrobit ZDA in povzroči nestabilnost v Evropi. George Voinovich je kot zmeren konservativec verjel v moč Amerike, a hkrati tudi v moč premisleka. Opozarjal je, da mora ameriško zunanjo politiko voditi razum, ne ponos, še posebej v kriznih trenutkih (Klemenčič et al. 2020, 372–373; The New York Times 2016).

Tom Harkin je še en izmed vidnih ameriških politikov slovenskega rodu, ki je pomembno zaznamoval ameriški politični prostor, in to kar štiri desetletja. Rodil se je leta 1939 v Cummingu v Iowi, njegovo slovensko poreklo pa prihaja po materi, ki je bila slovenska Američanka. Po diplomu iz političnih ved na Iowa State University leta 1962 je služil v ameriški mornarici vse do leta 1974. Vmes je uspešno zaključil tudi študij prava na Catholic University of America v Washingtonu, D.C. V politiko je vstopil leta 1974, ko je bil kot demokrat izvoljen v predstavniški dom, nato pa se je leta 1984 prebil v ameriški senat, kjer je vztrajal 30 let – vse do upokojitve leta 2015. Bil je eden najbolj aktivnih in prepoznavnih senatorjev svoje generacije. Vodil je pomembne odbore, med njimi Odbor za zdravje, izobraževanje, delo in pokojnine ter Odbor za kmetijstvo, prehrano in gozdarstvo. Harkin pa ni pozabil na svoje korenine – Slovenijo je prvič obiskal leta 1977 in se je pozneje vanjo še večkrat vračal. O svojih slovenskih prednikih je govoril z velikim ponosom, kar ga povezuje z drugimi ameriškimi politiki slovenskega rodu, ki so svojo identiteto živeli kot vrednoto, ne zgolj kot statistiko v biografiji (Harkin Tom).

Amy Klobuchar je ena najvidnejših ameriških senatork današnjega časa. Je slovenskih korenin, kar javno izpostavlja z veliko ponosa. Rodila se je leta 1960 v Plymouthu, v zvezni državi Minnesota. Njena povezanost s Slovenijo izhaja predvsem po očetu, Jim Klobuchar je bil znani športni novinar pri časopisu Star Tribune, pa tudi pisatelj, ki je v svojih knjigah pogosto pisal o svojih slovenskih prednikih in vrednotah, ki jih je podedoval. To zavest je prenesel tudi na svojo hčer, skupaj sta celo prekolesarila Slovenijo, kar je v svojih spominih večkrat omenila kot posebno osebno izkušnjo. Po diplomu na Yalu (1982) je doktorirala iz prava na University of Chicago (1985) in se podala v odvetniške vode. Med letoma 1999 in 2006 je bila okrožna tožilka v mestu Minneapolis, nato pa je bila izvoljena v ameriški senat kot demokratka, kjer že od leta 2007 zastopa Minnesota. V senatu se je Klobuchar uveljavila kot pragmatična in vztrajna zakonodajalka. Bila je predsednica Odbora za pravila in upravo, od leta 2025 pa vodi Demokratski politični in usmerjevalni odbor, kar je pomembna vodstvena funkcija znotraj stranke. Zavzema se za reforme na področju zdravstva, pravosodja, oboroženih sil in vladnega delovanja. Leta 2020 se je potegovala za demokratsko predsedniško nominacijo, a se je pred

volitvami umaknila in podprla Joeja Bidna. Amy Klobuchar ni pozabila svojih slovenskih korenin, Slovenijo je večkrat obiskala, v intervjujih pa poudarjala, da je bila to zanjo dežela zgodb, družinskih spominov in vrednot, ki jih je želela prenesti naprej (Klemenčič et al. 2020, 211–215; Klobuchar 2015; 2023; Klobuchar Amy).

11 Izbrani primeri politične participacije koroških Slovencev

Politična participacija koroških Slovencev v zadnjih desetletjih razkriva izjemno raznolikost osebnih pristopov, organizacijskih poti in strategij povezovanja. Posamezne biografske zgodbe vodilnih predstavnikov narodne skupnosti najbolj pokažejo, kako se tradicija manjšinskega delovanja prepleta s sodobnimi izzivi dvojezičnosti, politične reprezentacije in čezmejnega sodelovanja. Skupna jim je tako zavezanost k ohranjanju slovenskega jezika in kulture kot tudi k iskanju dialoga z večinskim narodom na Koroškem. Z analizo njihovih političnih poti in razmišljanj lahko bolje razumemo razvoj manjšinskega položaja po drugi svetovni vojni in mehanizme, ki so omogočili vidnost Slovencev v avstrijskem političnem prostoru. V nadaljevanju so prikazani trije izstopajoči primeri, ki ponazarjajo ključna prizadevanja, uspehe in dileme koroških Slovencev v manjšinski politiki.

Bernard Sadovnik (rojen leta 1964) je bil 24 let občinski odbornik oziroma podžupan EL v Globasnici. Marca 2015 je na ravni lokalne politike zabeležil velik uspeh – bil je izvoljen za župana domače občine Globasnica. To mu je uspelo ponoviti tudi na naslednjih volitvah 2021. Skoraj deset let je bil poslovodeči tajnik deželne EL. Od leta 2003 naprej je predsednik tretje in najmlajše slovenske politične organizacije na Koroškem – SKS. Prav tako je član Sosveta pri Uradu zveznega kanclerja, član sveta za Slovence v zamejstvu pri predsedniku Vlade Republike Slovenije in predsednik uprave Alpsko-jadranskega centra za čezmejno sodelovanje. Obenem pa je bil tudi član Konsenzne skupine na Koroškem. Dolga leta je bil predsednik slovenskega kulturnega društva v Globasnici in je pobudnik ter projektni vodja Botrstva večjezičnosti. Sadovnik je kot razloge za uspeh na lokalnih volitvah 2021 omenil predvsem »delo na terenu [...], potrebno je ponuditi roko vsakemu volivcu [...]«. Kot vzrok za samostojno politično dejavnost slovenske narodne skupnosti v preteklosti izpostavi proti Slovencem usmerjen »tristrankarski pakt«, ki je bil sklenjen leta 1971, na zvezni ravni predstavlja pa nadaljevanje protislovenske koroške politike še iz časov monarhije. V novejšem času su razloge za politične uspeh posebej poudaril »odprtost Enotne liste tudi za glasove nemško govorečih volivcev, dober delovni tim in krepitev sožitja v deželi«. Na občinski upravi v Globasnici se uporablja tudi slovenski jezik, »delujejo dvojezično, ne samo pred volitvami«. Za »občinske zadeve je potrebno uporabo slovenskega jezika

prej najaviti [...],« sicer pa da ni protestov proti uporabi slovenščine. Poudari težavnost uporabe slovenskega jezika v uradovanju, saj je »danes težje uveljavljati slovenščino, ker je nemški vpliv velik in vsak koroški Slovenec oziroma občinski odbornik ne obvlada knjižne slovenščine za potrebe uradnega poslovanja [...].« Sadovnik poudari potrebo po še tesnejšem čezmejnem sodelovanju in povezanosti s Slovenijo. Meni, »da je uspeh politike, ki jo zagovarja tudi to, da je v ljudskih šolah in vrtcih v občini 100 % prijavljenost k dvojezičnemu pouku [...].« Sicer je stopnja znanja slovenščine otrok nizka. Ker ni bilo prenosa znanja slovenskega jezika oziroma narečja, se danes večina otrok spet uči slovenščino ob vpisu v jasli, vrtec, šolo, kot tuji jezik. Glavni cilj pri delovanju krovne politične organizacije SKS je Sadovniku krepitev slovenskega jezika in slovenske besede ter dialoga in sodelovanja z večinskim narodom na Koroškem. Še posebno pa želi krepiti »trdno vez med Slovenci, ki živijo doma in po svetu in tako koristiti človeške vire v prid slovenski narodni skupnosti«. Ocenjuje, da so vse tri krovne politične organizacije slovenske manjšine enotnega mnenja pri »98 % zahtev« (Intervju Bernard Sadovnik).

Karel Smolle (rojen leta 1944) se je v aktivno delo za priznanje manjšinskih pravic koroškim Slovencem vključil že v času svojega šolanja na gimnaziji na Plešivcu, kjer so imeli močno slovensko dijaško skupino, ki je izdajala časopis Kres. Ko je prišel na Slovensko gimnazijo, kjer dijaške organizacije ni bilo, je bil med soustanovitelji Koroške dijaške zveze. Od leta 1986 do 1990 je bil Karl Smolle državnozborski poslanec, izvoljen na listi zelenih, nato pa še v letih 1998 in 1999 na listi liberalcev. Smolle je dobršen del svojih govorov v parlamentu posvetil odprtim vprašanjem slovenske manjšine. Smolle je od oktobra 1990 dalje vodil Urad Republike Slovenije na Dunaju. Ta Urad je bil nekakšno »okno v svet« in je imel ključno vlogo pri seznanjanju mednarodne javnosti s slovenskimi osamosvojitvenimi načrti in slovensko politiko. Po uspešni osamosvojitvi Slovenije in imenovanju poklicne slovenske veleposlanice na Dunaju je Smolle leta 1992 postal častni konzul Republike Slovenije v avstrijski deželi Koroški. V nadaljnji karieri je bil v letih 1998–1999 spet avstrijski poslanec, takrat na listi Liberalnega foruma, ki je sodeloval z EL, zbirno stranko slovenske narodne skupnosti na Koroškem, ter predsednik NSKS (Klemenčič, Klemenčič, 2010, 440–458). Po letu 1991 je ostal Smolle premočrten glede delovanja v korist narodne skupnosti in čezmejnega sodelovanja nasploh. V intervjuju leta 2022 je menil, »da bi Slovenija morala notificirati svoje nasledstvo v ADP, [...] zahtevati bi morala pooblastilo držav naslednic SFRJ [Socialistične federativne republike Jugoslavije] za vključitev Slovenije v ADP«. Ob tem je izpostavil prepričanje, da notifikacijsko pismo Slovenije v Moskvo ne bi moglo škodovati koroškim Slovencem. Smolle se je kot parlamentarec zavzemal tudi za spremembe manjšinskega šolstva za koroške Slovence. Prizadeval si je tudi za pogoj dvojezičnosti glede ravnateljev na dvojezičnih ljudskih šolah, za slovenski spored na radiu ORF in za povečanje

dotacij koroškim Slovincem s strani zvezne vlade. Ustanovil je Center avstrijskih narodnosti, ki je v letu 2022 pripravil osnutek novele Zakona o narodnih skupnostih, ki pa ga v prejšnjem mandatu vlada Republike Avstrije, kljub temu, da je bila to koalicijska obljuba, ni sprejela. Smolle je odločno kritiziral delovanje Konsenzne skupine in Memorandum iz leta 2011 (Memorandum 2011), saj ta »ne prinaša izpolnitve določil 7. člena Avstrijske državne pogodbe« (Intervju Karel Smolle).

Marjan Sturm (rojen leta 1951) je dolgoletni manjšinski politik, nekdanji dolgoletni predsednik ene izmed treh krovnih političnih organizacij koroških Slovencev, ZSO, pobudnik dialoga z nekdanjim »sovražnikom« Kärntner Heimatdienstom, član konsenzne skupine, ki je dobila številne pomembne nagrade v Avstriji, Evropski uniji in tudi v Sloveniji. Bil je vezni člen za sprejetje Memoranduma iz leta 2011, ki je naslovil dolgoletno konfliktno vprašanje dvojezičnih krajevnih napisov itd. Je eden izmed pobudnikov projekta oziroma programa Mirovna regija Alpe-Jadran, ki je daljnosežen projekt nekaterih institucij, univerz in posameznikov v tej regiji. Zanj je zelo pomembno izhodišče vedenje, da je Avstrija v preteklosti ovirala delovanje koroških Slovencev. Meni, da je treba na občinski ravni delovati povezovalno, saj je na zvezni ravni težje delovati. Njegovo stališče je, da manjšina »ne bo preživela samo s paragrafi, ampak tudi s sodelovanjem«. Nadaljuje, da »včasih v 70. letih ni mogel iti niti v gostilno, ker mu je bilo kot mazaču tabel prepovedano. Menim, da je bila pot dialoga uspešna, pripadniki manjšine si sedaj več upajo ...«. Na vprašanje, ali je zadovoljen s tem, kar so dosegli s konsenzom, je odgovoril: »Mislim, da je več pozitivnih kot negativnih stvari ...«. Po njegovem je orodje dialoga pot naprej. Nacionalizem ni prava pot. »Ljudem moramo pokazati, da je dvojezičnost tudi njihova (avstrijska) ...«. Izpostavi, da je treba doseči celovito dvojezično šolstvo, podobno tistemu, ki je veljalo že v obdobju med letoma 1945 in 1958. Meni, da je šolsko vprašanje ključno, pomembna je tudi kultura in uveljavljanje jezika v javnem življenju. Politično participacijo koroških Slovencev vidi kot vključujočo, kot integracijo v večinske stranke. Volivci levega ideološkega pola naj bi delovali znotraj Socialdemokratske stranke Avstrije. Meni, da je predvsem treba biti odprt za različne ideje, tudi na lokalni ravni. EL mora biti vključujoča politična stranka, saj kot uspešnost takšne politike omeni Bernarda Sadovnika in Franca Jožefa Smrtnika. Našeteje uspehe koroških Slovencev pri integraciji v stranke večinskega naroda v zadnjem času (Ana Blatnik, Olga Voglauer), ki pomenijo uspeh za narodno skupnost. Memorandum iz leta 2011 je po njegovem uspeh. Mesece in mesece pogajanj je trajalo, odprtostna klavzula je podala možnost, da se lahko postavijo dodatne table. Do sedaj je bilo na območjih, kjer na avstrijskem Koroškem živi slovenska manjšina, postavljenih okoli 30 dodatnih dvojezičnih krajevnih tabel (Intervju Marjan Sturm).

Slovenci v Avstriji so bili zlasti od sredine sedemdesetih let 20. stoletja aktivni v političnem življenju na vseh ravneh, zato je bilo – večinoma na listah večinskih strank – izvoljenih večje število županov občin na dvojezičnem območju Koroške iz manjšinskih vrst. Kljub temu, da ne obstajajo mehanizmi, ki bi zagotavljali izvolitev predstavnikov slovenske manjšine, so bili Slovenci izvoljeni v koroški deželni zbor in avstrijski zvezni parlament (Klemenčič & Klemenčič 2010; Jesih 2007).

12 Zaključek

Primerjalna analiza politične participacije koroških Slovencev in slovenskih Američanov razkrije dve na videz zelo različni, a v nekaterih ključnih elementih sorodni zgodbi o etničnem delovanju v demokratičnih okoljih. Obe skupnosti svojo politično prisotnost gradita na identiteti, zgodovinskem spominu, povezanosti s Slovenijo ter zmožnosti organiziranja, vendar se to odvija v povsem različnih političnih in pravnih okvirih. Koroški Slovenci delujejo kot avtohtona manjšina s formalno večinoma zagotovljenimi, a ne vedno uresničeni pravicami, medtem ko slovenski Američani zastopajo tipično priseljenko skupnost, ki politični vpliv gradi predvsem prek integracije v večinski sistem in močnih etničnih organizacij, brez pravnega manjšinskega statusa.

Pri koroških Slovencih se politična participacija prepleta s prizadevanji za ohranitev jezika, dvojezičnega šolstva in javne rabe slovenščine. Njihova posebnost je tesna povezanost političnega delovanja z mednarodnopravnimi dokumenti, zlasti s 7. členom Avstrijske državne pogodbe. Biografski primeri, kot so Bernard Sadovnik, Karel Smolle in Marjan Sturm, kažejo, kako se manjšinska politika giblje med tremi temeljnimi procesi: bojem za uresničitev pravic, dialogom in integracijo v politične stranke večinskega naroda ter ohranjanjem notranje enotnosti. Kljub temu ostajajo težave: omejena uporaba slovenščine v uradnih postopkih, zmanjševanje jezikovne kompetence mladim, močna asimilacijska dinamika ter dejstvo, da dvojezični režim v praksi pokriva le del območja avtohtone poselitve.

Slika slovenskih Američanov je drugačna. Ker ne gre za avtohtono manjšino, nima njihov politični položaj pravno določene zaščite. Njihova politična moč izhaja iz državljanstva, volilne teže v lokalnih okoljih in sposobnosti etničnega organiziranja, ki ga utelešajo bratske podporne organizacije, župnije in narodni domovi. Politična participacija se izraža predvsem skozi integracijo v dve glavni ameriški stranki, kar dokazuje tudi impresiven niz politikov slovenskega rodu – od Franka Lauscheta, Johna Blatnika in Jamesa Oberstarja do Amy Klobuchar in Paula Gosarja. Etnična identiteta se tu največkrat aktivira ob ključnih zgodovinskih trenutkih (npr. podpora pri

osamosvojitvi Slovenije) ali ob simbolnih projektih, kot je izgradnja slovenske kapele v Washingtonu, ter kot del ameriškega razumevanja multikulturalnosti.

Primerjava obeh skupin pokaže več pomembnih vzporednic. Prvič, politična participacija je v obeh primerih mogoča in učinkovita predvsem tam, kjer obstaja močna organizacijska infrastruktura – pri koroških Slovencih v obliki krovnih političnih in kulturnih organizacij ter stranke Enotna lista, pri slovenskih Američanih pa v obliki bratskih organizacij, etničnih župnij, narodnih domov in medijev. Drugič, v obeh skupnostih odločilen vpliv nosijo posamezniki, ki znajo prepletati lokalno, nacionalno in transnacionalno raven delovanja. Tretjič, jezik, simboli in spomin igrajo pomembno povezovalno vlogo – od dvojezičnih tabel do etničnih političnih govorov v ZDA.

A ob teh podobnostih so razlike ključnega pomena. Koroški Slovenci svojo politično participacijo uresničujejo kot skupnost, katere obstoj je neposredno odvisen od dostopa do pravic, ozemlja, jezika in institucionalne enakopravnosti. Njihov politični boj je boj za preživetje identitete »doma«, ki ni samoumevna. Pri slovenskih Američanih pa identiteta obstaja predvsem kot kulturna in simbolna kategorija, ki je od politične participacije bolj neodvisna, saj njihovo politično delovanje ni instrument za zaščito pravic kot manjšine, temveč izraz vključevanja v širšo ameriško demokracijo. Posledično lahko slovenski Američani dosežejo visoke politične položaje, tudi če se je jezikovna identiteta v generacijah izgubila.

Kritičen pogled pokaže, da politična participacija ne zadošča sama po sebi. Pri koroških Slovencih ostaja osrednja dilema razkorak med formalnimi pravicami in dejansko prakso ter vprašanje dolgoročne vitalnosti jezika. Pri slovenskih Američanih pa ostaja izziv, da tudi visoka politična zastopanost ne more preprečiti postopne jezikovne in etnične asimilacije, ki je v priseljenkem kontekstu skoraj neizogibna. V obeh primerih zato dolgoročna prihodnost ni odvisna zgolj od politične prisotnosti, temveč od celovite kombinacije političnega, kulturnega, jezikovnega in medgeneracijskega delovanja.

Sklenemo lahko, da politična participacija obeh obravnavanih skupnosti razkriva različna obraza istega vprašanja: kako ohraniti identiteto, prispevati k skupnemu dobremu in hkrati ostati del širšega političnega prostora. Koroški Slovenci to počnejo kot manjšina, vpeta v evropske pravne okvire, slovenski Američani pa kot diaspora, vpeta v pluralno ameriško družbo. Obe skupnosti s svojimi zgodbami dopolnjujeta razumevanje sodobnih oblik politične participacije ter potrjujejo, da je povezovanje med lokalnim delovanjem in nadnacionalnimi identitetami ena od osrednjih značilnosti današnjega sveta.

Literatura in viri

- Andrejka, R., 1949. Poljanec, Vinko (1876–1938). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi447217/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop 26. 9. 2025).
- Antolović, M. & Geiger, V., 2013. Kraft, Stefan. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/kraft-stefan> (dostop 14. 8. 2025).
- Bamberger-Stemmann, S., 2000. *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938: nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen*. Herder-Institut, Marburg.
- Blatnik, J., 1971. *Slovenian Chapel Dedication. August 15 1971*. Slovenian Chapel Dedication Committee, Washington D.C.
- Carantanus, 1952. Clelandsko pismo. *Naš tednik*, 3. 7. 1952, 3.
- Delanty, G. & Kumar, K. (ur.) 2006. *The SAGE handbook of nations and nationalism*. Thousand Oaks, London, Sage, New Delhi.
- Die Kärntner Konsensgruppe, 2020. *Eine Erfolgsgeschichte. Dokumentation. Kärnten neu gestalten. Die Dialog- und Versöhnungsarbeit der Konsensgruppe ab 2005*. Drava, Klagenfurt/Celovec.
- Dolgan, M. (ur.), 2009. *Vinko Poljanec. Literarno-publicistični zbornik*. Mohorjeva, Celovec-Ljubljana-Dunaj.
- Filipič, H., 2018. Anmerkungen zum Konflikt innerhalb der Kärntner slowenischen politischen Elite nach dem Zweiten Weltkrieg. V P. Wiesflecker & J. Kopeinig (ur.), *Eliten in Kärnten*. Mohorjeva, Celovec, 141–161.
- FUEN – Federal Union of European Nationalities, 2018. Minority Safepack Initiative, <https://minority-safepack.eu/> (dostop 15. 8. 2025).
- Galántai, J., 1992. *Trianon and the protection of minorities*. Corvina, Budapest.
- Gobetz, E. G., 1985. *Ohio's Lincoln Frank J. Lausche*. Slovenian Research Center of America, Willoughby Hills.
- Grafenauer, D., 2009a. Carinthian Slovenes' clubs and the contacts between Carinthian Slovenes and Slovene-American politicians. V M. Klemenčič & M. N Harris (ur.) *European migrants, diasporas and indigenous ethnic minorities*. Europe and the Wider World 4. Edizioni Plus, Pisa, 83–103.
- Grafenauer, D., 2009b. Tischlerjevi stiki s Klubom koroških Slovencev v Ljubljani. V H. Filipič, M. Gruškovnjak, M. Kuchling, M. Piko-Rustia, N. Tolmajer, M. Vrbinc, J. Wakounig & J. Zerzer (ur.) *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec Ljubljana-Dunaj, 168–169.
- Grafenauer, D., 2009c. *Življenje in delo Julija Felaherja in koroški Slovenci: doktorska disertacija*. Univerza v Mariboru, Maribor, 25–28.
- Grafenauer, D., 2010a. Die Slowenen im vereinten Europa: historische Erfahrungen und Entwicklungschancen der slowenischen Volksgruppen = Slovenstvo v zedinjeni Evropi: zgodovinske izkušnje in razvojne možnosti slovenskih narodnih skupnosti. V P. Karpf, S. Frenzl & M.J. Ogris (ur.) *Sind wir alle Europäer oder ist*

- noch Platz für Volksgruppen?.* *Kärnten Dokumentation*, Bd. 26. Volksgruppenbüro, Klagenfurt am Wörthersee, 24–39; 40–53.
- Grafenauer, D., 2010b. Koroški Slovenci - begunci in njihova družbena integracija v osrednji Sloveniji. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 39. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 474–487.
- Grafenauer, D., 2010c. Oris politične organiziranosti koroških Slovencev: koroški Slovenci ob koncu jubilejnega leta 1920–1945–1955–2010. *Novi razgledi* 2 (17/18), 7–9.
- Grafenauer, D., 2020. Projekt Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ) - model, kako preseči zgodovinske travme ter ideološke in politične razlike?. V M. Medvešek & S. Novak-Lukanović (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 347–372.
- Grafenauer, D. & Jesih, B. (ur.), 2020. *Avstrijska državna pogodba in slovenska narodna skupnost v Avstriji*. Ethnicity 16. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Harkin Tom, n. d., Biographical Directory of US Congress <https://bioguide.congress.gov/search/bio/H000206> (dostop 1. 10. 2025).
- Hazemali, D., 2024. *Slovenski Američani, Združene države Amerike in prva svetovna vojna: doktorska disertacija*. Univerza v Mariboru, Maribor.
- Hazemali, D., Herle, D., Plejič, Ž. & Klemenčič, M. 2025. Slovenska kapela v Washingtonu D. C.: Zgodovina nastanka in njen kulturni, politični in verski pomen za Slovence in slovensko-ameriško skupnost, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 79 (3-4), 408–438.
- Herle, D., Hazemali, D., Valentan, S. & Klemenčič, M. 2025. Pregled zgodovine, poskus ukinitve in ponovno rojstvo slovensko-ameriške župnije Sv. Jožefa v Jolietu v zvezni državi Illinois. *Edinost in dialog. Revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog* 80 (1), 189–215.
- Intervju Bernard Sadovnik, Celovec, 8. 11. 2021.
- Intervju Karel Smolle, Bistrica v Rožu, 26. 4. 2022.
- Intervju Marjan Sturm, Celovec, 26. 4. 2022.
- Intervju Franc-Jožef Smrtnik, Celovec, 24. 1. 2024.
- Inzko, V., 1989. Politična in ideološka diferenciacija med koroškimi Slovenci (1945–1949). V J. Wakounig (ur.) *Zvest domu, narodu in Bogu. 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev, 10 let smrti dr. Joška Tischlerja*. Narodni svet koroških Slovencev, Celovec, 40–41.
- Jesih, B., 2007. *Med narodom in politiko. Politična participacija koroških Slovencev*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Drava, Ljubljana, Celovec, 92–93.
- Junghann, O., 1931. *Die nationale Minderheit*. Zentral-Verlag, Berlin, 29–48.
- Karner, S., Sima, V. & Stergar, J., 2005. Wer war wer? Slowenen in Kärnten-Deutschkärntner in Slowenien. V S. Karner, S. Karner & A. Moritsch (ur.) *Kärnten und die nationale Frage, Band 1: Aussiedlung-Verschleppung-nationaler Kampf*. Hermagoras/Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec, Laibach/Ljubljana, Wien/Dunaj, 307, 310.
- Klemenčič, M., 1987. *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna*

- razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. Obzorja, Maribor.
- Klemenčič, M., 1991. Slovenski izseljenski tisk. *Znanstvena revija. Humanistika=Humanitie* 3 (2), 299–317.
- Klemenčič, M., 1995. *Slovenes of Cleveland: the creation of a new nation and a new world community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba & Scientific Institute of the Faculty of Arts, Seidl's set of books 14. Novo mesto, Ljubljana.
- Klemenčič, M., 1996a. Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 50 (3), 391–409.
- Klemenčič, M., 1996b. Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 50 (4), 573–583.
- Klemenčič, M., 1999. *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija*. Mohorjeva založba, Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Klemenčič, M., 2007. Migrations in history. V A. K. Isaacs (ur.) *Immigration and emigration in historical perspective*. Migration 1. Edizioni Plus, Pisa, 28–54.
- Klemenčič, M., 2009. Slovenes beyond Slovenia in Europe and overseas. V M. Klemenčič & M. N. Harris (ur.) *European migrants, diasporas and indigenous ethnic minorities*. Europe and the Wider World 4. Edizioni Plus, Pisa, 55–81.
- Klemenčič, M. & Klemenčič, V., 2010. *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik: zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*. Mohorjeva/Hermagoras. Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Klemenčič, M., 2011. *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado*. Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Inštitut za narodnostna vprašanja, Mednarodna knjižna zbirka Zora, 79 & Ethnicity 13. Maribor, Ljubljana.
- Klemenčič, M., 2013. Slovenes and Slovene Americans, 1940-present. V E. R. Barkan (ur.) *Immigrants in American history: arrival, adaptation, and integration*. Vol. 3. ABC-CLIO, Santa Barbara; Denver; Oxford, 1275–1284.
- Klemenčič, M., 2015. Slovene national homes in the U.S.A. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 15 (1), 29–54.
- Klemenčič, M., 2017. Vloga pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah in slovenskih izseljencev v osamosvajanju Slovenije. *Annales. Series historia et sociologia* 27 (4), Koper, 731–742.
- Klemenčič, M., Mrdenović, M. & Šeruga, T. 2020. *Politična participacija slovenskih etničnih skupnosti v ZDA: študija primerov Clevelanda, Ohio in Elyja, Minnesota*. Mednarodna knjižna zbirka Zora 140, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, Maribor, Bielsko Biala, Lawrence (Kansas), Praha.
- Klemenčič, M. & Mrdenović, M., 2021. Ameriška politika priseljevanja do leta 1945 in slovenski izseljenci. V A. Kalc (ur.) *Nadzor migracij na Slovenskem od liberalizma do socializma*. Zbirka Migracije 31, Založba ZRC, Ljubljana, 85–114.

- Klemenčič, M. & Šeruga, T., 2019. *Pregled zgodovine slovenske skupnosti v Elyju, Minnesota*. Mednarodna knjižna zbirka Zora 132, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, Maribor, Bielsko Biala, Lawrence (Kansas), Praha.
- Klobuchar Amy, n. d. Biographical Directory of US Congress, <https://bioguideretro.congress.gov/Home/MemberDetails?memIndex=k000367> (dostop 20. 8. 2025).
- Klobuchar, A., 2015. *The Senator Next Door: A Memoir from the Heartland*. Henry Holt and Company, New York.
- Klobuchar, A., 2023. *The Joy of Politics: Surviving Cancer, a Campaign, a Pandemic, an Insurrection, and Life's Other Unexpected Curveballs*. St. Martin's Press, New York.
- Komac, M., 2015. Narodne manjšine v Sloveniji 1920–1941, *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 75, 49–81.
- Lantschner, E., 2009. Political Participation of Minorities in Central European Countries: The Legal Framework. *Der Donauraum* 49 (1–2), 69–74.
- Linasi, M., 2010. *Koroški partizani. Protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte*. Mohorjeva, Celovec-Ljubljana-Dunaj.
- Malle, A. (ur.), 2001. *Janko Ogris. Življenje in delo*. Drava, Celovec.
- Malle, A. (ur.), 2002. *Pregon koroških Slovencev / Die Vertreibung der Kärntner Slowenen 1942 – 2002*. Drava, Celovec.
- Malle, A., 1997. *Organizacije, društva in ustanove slovenske narodne skupnosti na Koroškem*. Tipkopis. Celovec.
- Malle, A., 1998. Starc, Ivan (Janez). V *Enciklopedija Slovenije, Zvezek 8 Slovenska n/SZ*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 276–277.
- Malle, A., 2009. Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci. V H. Filipič, M. Gruškovnjak, M. Kuchling, M. Piko-Rustia, N. Tolmajer, M. Vrbinc, J. Wakounig & J. Zerzer (ur.) *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec Ljubljana-Dunaj, 105–122.
- Marković, I. 2017. *Irenej Friderik Baraga - misijonar in škof med Otavci in Očipvejci*. Mohorjeva & Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec.
- Mausner, K., 1952, Rokovnjači, *Ameriška domovina*, 19. 7. 1952, 3.
- Memorandum, 2011 - Memorandum betreffend zweisprachige „topographische Aufschriften“, die Amtssprache sowie Maßnahmen für die Zusammenarbeit mit der slowenischsprachigen Volksgruppe, 26. 4. 2011.
- Moritsch, A., (ur.), 2001. *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region*. Hermagoras/Mohorjeva, Klagenfurt, Laibach, Wien = Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Mrdenović, M. & Klemenčič, M., 2024. Kongresnik John Blatnik v boju za državljanske pravice v ZDA, *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 60, 139–159.
- The New York Times, 2016. George Voinovich, Former Senator from Ohio, Dies at 79. The New York Times, 12. 6. 2016, <https://www.nytimes.com/2016/06/13/us/george-voinovich-ohio-dies.html> (dostop 20. 8. 2025).
- Odenkirk, J. E., 2005. *Frank J. Lausche Ohio's Great Political Maverick*. Orange Frazer Press, Wilmington, Ohio.
- Pleterski, J. (ur.), 1979. *Franc Petek. Iz mojih spominov*. Slovenska matica, Drava, Ljubljana-Borovlje.

- Pleterski, J., 1965. *Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848-1914*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Pleterski, J., 1994. Petek, Franc. V *Enciklopedija Slovenije, Zvezek 8 Nos/Pli*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 320–321.
- Rahten, A., 2025. *Tischler. Življenjska pot vodilnega politika in šolnika koroških Slovencev*. Mohorjeva, Celovec.
- Reiterer, A. F., 2000. Lebenswelt Muttersprache. Das Slowenische und seine heutige Wahrnehmung – ein Bericht. *Kärntner Jahrbuch für Politik* 2000, 340–362.
- Reiterer, A. F., 2003. The Slovene Language in Carinthia – Symbolic Bilingualism. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 43, 186–201.
- Romsics, I., 1998. *Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Roter, P., 2014. *Narodne manjšine v mednarodnih odnosih*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 66–73.
- Ruppe Philipp, n. d. Biographical Directory of the United States Congress, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/R000512> (dostop 1. 10. 2025).
- Ruppe, P., 1971. *Slovenian Chapel Dedication. August 15 1971*. Slovenian Chapel Dedication Committee, Washington D.C.
- Seton-Watson, H., 1946. *Eastern Europe Between The Wars 1918–1941*. University Press, Cambridge, 268–319.
- Skubitz Joe, n. d. *Biographical Directory of the United States Congress*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/S000472> (dostop 1. 10. 2025).
- Skubitz, J., 1971. *Slovenian Chapel Dedication. August 15 1971*. Slovenian Chapel Dedication Committee, Washington D.C.
- Stergar, J., 1992. Koroški Slovenci. V *Enciklopedija Slovenije*, (Zvezek 6), Krek-Marij. Mladinska knjiga, Ljubljana, 297.
- Stergar, J., 2001. Slovenija in koroški Slovenci (1920–1959). V A. Malle (ur.) *Janko Ogris. Življenje in delo*. Slovenska prosvetna zveza, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu Slovensko prosvetno društvo Bilka v Bilčovsu, Celovec, 63–64.
- Stergar, J., 2003. Republika Slovenija in zamejstvo, *Acta Histriae* 11 (2), 99–128.
- Stergar, J., Liška, J., Malle, A., Sturm, M. B., Zorn, T. & Žaucer, P., 1984. Kronološki pregled zgodovine koroških Slovencev od 1848 do 1983. V J. Liška, F. Brglez, V. Klemenčič, J. Stergar, B. M. Sturm & P. Žaucer (ur.) *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Komunist, Drava, Ljubljana, Celovec, 175–283.
- Theocharis, Y. & Van Deth, W., J., 2018. *Political Participation in a Changing World: Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement*. Routledge, New York.
- Torkar, B., 2020. *Mission Yugoslavia: the OSS and the chetnik and partisan resistance movements : 1943-1945*. McFarland & Company, Jefferson (North Carolina).
- U.S. Congress, 2015. *Tributes Delivered in Congress: Tom Harkin, United States Congressman, 1975-1985, United States Senator, 1985-2015*. U.S. Government Printing Office, Washington D.C.

- Wakounig, M., 2018. Vinko Poljanec (1876–1938). Lieux de mémoire koroških Slovencev?, <https://www.kath-kirche-kaernten.at/dioezese/detail/C2646/vinko-poljanec-18761938> (dostop 14. 8. 2025).
- Zlati Sveti Rafael v Merrylandsu/*The Golden Jubilee of St. Raphael's in Merrylands*, 2022. St. Raphael's Slovenian Mission, Sydney.
- Zorn, A., 1966. *Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 215–219.
- Zorn, T., 1984. Koroški Slovenci v prvi avstrijski republiki. V J. Liška, F. Brglez, V. Klemenčič, J. Stergar, B. M. Sturm & P. Žaucer (ur.) *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Komunist in Drava, Ljubljana – Celovec, 42–43.
- Zupančič, J., 2002. Številčni razvoj koroških Slovencev v luči rezultatov ljudskega štetja leta 2001. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 40, 72–105.
- Župnik in slovenski poslanec Janez Starc, 1953. *Naš tednik-Kronika*, 7. 5. 1953, 1.

Financiranje

Prispevek je nastal v sklopu projekta Politična participacija narodnih manjšin in njihovih pripadnikov: primerjalna študija politične participacije slovenskih skupnosti v sosednjih državah Republike Slovenije (J5-3117) in raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-008), ki ju je financirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Political Participation of Slovenian Autochthonous Minorities and Slovenian Emigrants – Case Studies of Carinthian Slovenes and Slovenian Americans after World War II

Abstract

This article offers a comparative analysis of the political participation of two communities of Slovenian descent: Carinthian Slovenes as an autochthonous minority in Austria and Slovenian Americans as an immigrant community in the United States. Political participation is understood as a set of actions through which individuals and communities influence political processes. A distinction is made between narrower forms of participation (such as elections and positions in representative bodies) and broader forms (including organizations and cultural and educational institutions).

The article draws on a critical analysis of sources, a comparative approach, and an interdisciplinary framework combining history, political science, sociology, and literary studies. These are further complemented by empirical insights from in-depth interviews.

The historical context of Slovenians in the United States explains patterns of emigration and the emergence of parishes, fraternal benefit societies, ethnic community centres, and the press as key instruments for preserving ethnic identity and facilitating political engagement. Within this context, ethnic capital is established primarily as a symbolic and moral factor, activated at critical historical moments, such as support for Slovenia's independence.

The section on Carinthian Slovenes traces developments from 1918 onwards, highlighting the plebiscite, persecutions, the post-war role of the Liberation Front, institutionalisation through umbrella organisations and the United List, as well as contemporary challenges related to bilingual education, public representation, and the implementation of Article 7 of the State Treaty on the Re-establishment of an Independent and Democratic Austria (the Austrian State Treaty). Interviewees emphasise the importance of dialogue, unity of action, cross-border cooperation, and a stable and consistent language policy.

The comparison shows that Carinthian Slovenes exercise political participation primarily as a recognized minority within a European legal framework, focusing on the struggle for linguistic and other minority rights. In contrast, Slovenian Americans participate politically mainly through integration into the American political system, while preserving their ethnic identity

largely as a symbolic heritage. The vitality of both communities depends on sustained political presence, linguistic continuity, and the intergenerational transmission of identity.

Keywords: political participation, Carinthian Slovenes, Slovenian Americans, Germanization, ethnic identity, multiculturalism

Mojca Medvešek

Uresničevanje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur: sistemski izzivi in perspektive staršev

Izvleček

Prispevek na podlagi perspektive staršev analizira uresničevanje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur za otroke drugih narodnosti v Sloveniji ter pokaže, da kljub obstoječemu pravnemu okviru v praksi ostaja pomemben razkorak med deklarirano jezikovno politiko (*policy-as-text*) in njenim izvajanjem (*policy-as-practice*).

Raziskava temelji na administrativnih (uradnih) podatkih Ministrstva za vzgojo in izobraževanje ter primarnih empiričnih podatkih, zbranih z anketa med učitelji dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur ter starši. Teoretično izhodišče temelji na treh paradigmah jezikovne politike (jezik kot resurs, jezik kot pravica in jezik kot problem) ter na vlogi posredniških akterjev pri implementaciji.

Rezultati raziskave kažejo visoko zadovoljstvo staršev s pedagoškimi vidiki dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur, medtem ko organizacijsko-prostorske vidike ocenjujejo nekoliko slabše. Med ključnimi izzivi starši izpostavljajo usklajevanje urnika ter pomanjkanje institucionalne podpore na ravni šol. Analiza pokaže, da je dostop do DPMJK prostorsko neenakomeren in močno odvisen od odločitev šol (prijava na javni poziv MVI ter zagotavljanje prostorov), pri čemer se del programa izvaja tudi izven sheme sofinanciranja ministrstva.

Glede tega, kako naj bi se program izvajal, so mnenja staršev dokaj izenačena: približno polovica podpira obstoječi način, druga polovica pa se zavzema za večjo institucionalno integracijo programa v redni kurikulum oziroma razširjeni program šole.

Raziskava izpostavi tri sistemske dejavnike, ki prispevajo k razkoraku med normativnimi usmeritvami in dejanskim izvajanjem DPMJK: (1) program je umeščen zunaj rednega šolskega urnika, (2) financiranje in odgovornosti so

razdeljene med državo izvora in Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, (3) posledično je dostop do programa med jezikovnimi skupnostmi in območji neenakomeren.

Ključne besede: dopolnilni pouk maternih jezikov in kultur, jezikovna politika, večjezičnost, implementacija politik, priseljenci, Slovenija

1 Uvod

Dopolnilni pouk maternih jezikov in kultur (DPMJK) za otroke drugih narodnosti predstavlja v kontekstu naraščajoče jezikovne raznolikosti slovenskega šolskega prostora pomemben, a pogosto spregledan element jezikovne politike. Za področje vzgoje in izobraževanja so posebej relevantni podatki o vključenosti priseljenih otrok: delež v vrtcih je narasel s 3,1 % (v letu 2017) na 9,1 % (v letu 2024), v osnovni šoli s 3,8 % na 9,0 %, v srednjem šolstvu pa s 5,4 % na 6,9 % (Pevce Semec et al. 2024, 4). Ta trend se umešča v širši demografski kontekst, kjer je bilo leta 2024 v Sloveniji približno 15 % prebivalcev rojenih v tujini, pri čemer prevladujejo priseljenci iz držav z območja nekdanje Jugoslavije (SURS 2025). Povečevanje priseljske populacije vpliva na jezikovno, etnično in kulturno sestavo šolske populacije ter odpira dve vprašanji: kako zagotoviti učinkovito učenje slovenščine kot učnega jezika za otroke s priseljskim ozadjem in kako lahko pouk maternega jezika deluje kot strateška podpora pri šolski uspešnosti, razvoju kompetenc v slovenskem jeziku ter oblikovanju individualne identitete.

Slovenska jezikovna politika izhaja s stališča, da je dobro razvita kompetenca v prvem jeziku temelj za razvoj jezikovne zmožnosti v slovenščini ter da je pouk maternega jezika temeljna človekova pravica. Ta usmeritev se odraža v ključnih normativnih in programskih dokumentih, ki urejajo vključevanje otrok s priseljskim ozadjem ter jezikovno podporo v vzgojno-izobraževalnem sistemu. V tem okviru je DPMJK prepoznan način podpore ohranjanju in razvoju prvega jezika otrok s priseljskim ozadjem.

DPMJK je obšolska oblika izobraževanja, umeščena v slovenski pravni okvir, pri kateri se del izvedbe praviloma opira tudi na sodelovanje z državami izvora. Poleg pedagoških koristi ima pouk maternega jezika potencial tudi za širše pozitivne učinke: z vidika jezikovnih pravic zagotavlja enake možnosti vsem učencem in dijakom, z vidika identitete in psihosocialnega razvoja krepi samozavest, občutek pripadnosti in splošno počutje učencev in dijakov, z vidika družbenoekonomskih koristi pa lahko prispeva k povečanju zaposljivosti posameznikov in gospodarsko dodano vrednost države sprejema zaradi razvoja človeškega kapitala.

Namen prispevka je evalvirati izvajanje DPMJK z vidika staršev, katerih otroci so vključeni v program, s poudarkom na njihovih izkušnjah z izvajanjem, organizacijo, dostopnostjo in institucionalno podporo. Čeprav normativni okvir omogoča izvajanje programa, literatura o implementaciji jezikovnih politik (Ball et al. 2012; Menken & García 2010) opozarja na razkorak med politiko na deklarativni ali normativni ravni (*policy-as-text*) in izvedbeno ravno politike (*policy-as-practice*). Starši kot vmesni akterji ta razkorak neposredno doživljajo, njihova perspektiva pa osvetljuje sistemske ovire, ki jih formalna ureditev ne zajame. Starševska perspektiva je zato ključna, vendar

je v slovenskem prostoru razmeroma redko sistematično obravnavana. V prispevku naslavljamo naslednja vprašanja: 1) kako zadovoljni so starši z različnimi vidiki DPMJK, 2) katere izzive (strukturne in organizacijsko-časovne) identificirajo starši pri spodbujanju otrokove udeležbe, 3) kje se DPMJK dejansko izvaja (šole vs. drugi prostori), 4) v kolikšni meri negativni odzivi okolice (vrstnikov, učiteljev, drugih staršev) vplivajo na motivacijo otrok za obiskovanje DPMJK in 5) kakšne so preference staršev glede institucionalne ureditve DPMJK.

2 Pravni in institucionalni okvir DPMJK

Normativni okvir DPMJK v Sloveniji je večstopenjski, a v praksi dopušča različne izvedbene modele. Na ustavni ravni 61. člen Ustave Republike Slovenije zagotavlja svobodo izražanja narodne pripadnosti, gojenja kulture ter uporabe jezika in pisave. To je načelna podlaga, ki legitimira programe učenja maternega jezika in kulture priseljencev v javnih institucijah.

Na zakonski ravni Zakon o osnovni šoli (od leta 1996) priznava možnost učenja maternega jezika. V 8. členu določa, da se učenje maternega jezika in kulture učencev lahko organizira v sodelovanju z državami izvora, medtem ko na ravni srednjega šolstva zakonodaja ne vsebuje posebnih določb o učenju maternega jezika in kulture otrok s priseljskim ozadjem.

Financiranje poteka enako v osnovni in srednji šoli na podlagi 81. člena Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja ter javnih pozivov Ministrstva za vzgojo in izobraževanje (MVI), ki zagotavljajo sofinanciranje iz državnega proračuna ob sodelovanju z državo izvora.

Nedavno sprejeti Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji (2024) na področju osnovnošolskega in srednješolskega učenja maternega jezika in kulture ne določa novih izvedbenih mehanizmov ali obveznosti šol, temveč predvsem formalno umesti področje v pristojnost ministrstva za vzgojo in izobraževanje.

Usmerjevalno raven dopolnjuje niz strateških dokumentov, ki sicer nimajo zavezujoče moči, vendar določajo priporočljivo prakso vzgojno-izobraževalnih ustanov: Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja (2007), Smernice za izobraževanje otrok tujcev (2009), dopolnjene Smernice za celostno vključevanje priseljencev (2012) ter Smernice za vključevanje otrok, učencev in dijakov iz drugih jezikovnih in kulturnih okolij v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem (2024). Ti dokumenti predlagajo organizacijske rešitve (sodelovanje s skupnostmi, strokovna podpora učiteljem, vključevanje učencev v dejavnosti razširjenega programa – tutorstvo, dopolnilni pouk, mentorske ure) ter poudarjajo, da

naj šola starše in učence/dijake seznani tudi z obšolskimi dejavnostmi, med njimi z DPMJK.¹ Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 poudarja stalno podporo pouku maternega jezika, Deklaracija Republike Slovenije o položaju skupnosti narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (2011) pa politično potrjuje skrb za ohranjanje jezikovne in kulturne identitete teh skupnosti.

Skupni imenovalec navedenih dokumentov je, da načelno omogočajo izvajanje DPMJK, vendar ne določajo njegove sistemske integracije v redni urnik. Posledično se pouk izvaja kot obšolska dejavnost, njegova umeščenost pa je odvisna od zmožnosti in volje posameznih šol ter od sodelovanja z državami izvora (npr. pri učnih načrtih, učiteljih in učnih materialih). To vodi v raznolikost izvedbenih modelov in krepi vlogo »vratarstva« na ravni šol (npr. odločanje o prostorih, terminih, komunikaciji s starši). Takšen okvir je skladen z izsledki iz 6. poglavja: v analiziranem vzorcu se kaže visoko zadovoljstvo s pedagoškimi vidiki in hkrati ponavljajoče organizacijsko-prostorske ovire (termini po pouku, lokacije izven matičnih šol, omejeni prostori). Normativni okvir programu daje legitimnost, MVI pa prek javnega poziva zagotavlja osnovno sofinanciranje, ne pa tudi standardizirane institucionalne umestitve, kar v praksi ustvarja prepoznan razkorak med normativno in izvedbeno ravno.

3 Uresničevanje DPMJK v praksi

Izvajanje DPMJK sofinancirata Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije ter država, katere jezik se poučuje, oziroma starši učencev in dijakov ali drugi zainteresirani subjekti. MVI zagotavlja infrastrukturno podporo v obliki letnega pavšalnega zneska,² ki je za šolsko leto 2024/25 znašal 45 EUR na učenca ali dijaka.³ Plačilo učitelja in njegovi potni stroški niso vključeni v pavšal, temveč jih krije država izvora, starši ali drugi financerji. DPMJK se izvaja v obsegu najmanj 60 ur letno, v skupini pa je lahko največ 15 učencev. Pouk poteka po učnem načrtu države izvora ali po usmeritvah za DPMJK, opredeljenih v Motik in Steiner (2012).

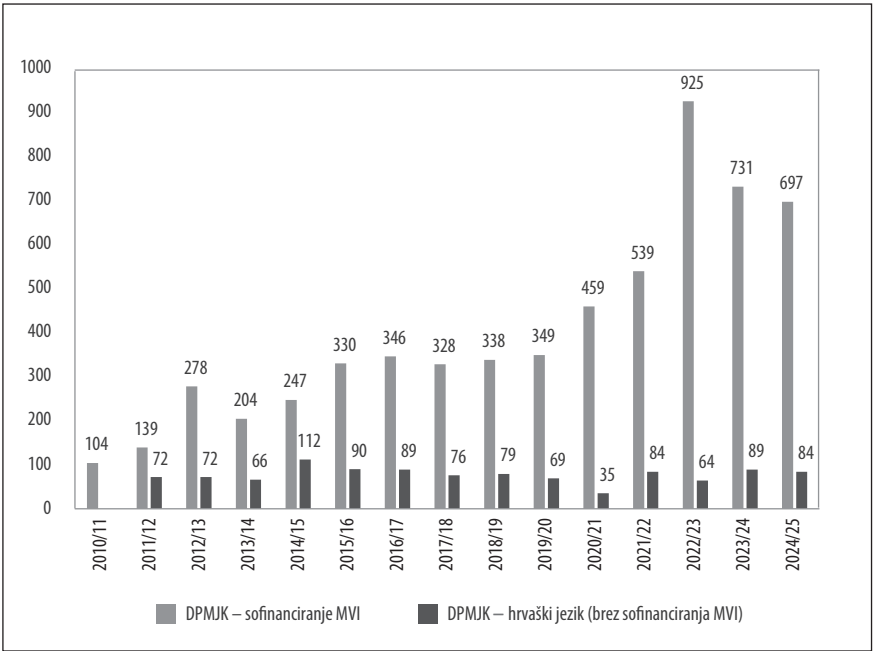
1 Bela knjiga je kot možnost sistemske ureditve izpostavila umestitev prvega jezika med izbirne predmete po posebnem kurikulumu, s čimer bi bil jezikovni predmet del rednega programa. Vendar je ta zasnova konceptualno ločena od DPMJK, ki je praviloma obšolski program, vezan na ohranjanje maternega jezika in kulture otrok določene skupnosti (Krek & Metljak 2011).

2 Sredstva se zagotovijo zavodu, ki izvaja program in krijejo: uporabo šolskih prostorov, osnovna učna gradiva in učila, materialne stroške izvajanja programa (npr. komunikacija, fotokopiranje). Do ene tretjine pavšala se lahko nameni stroškom uporabe prostorov.

3 Za šolsko leto 2025/2026 se je pavšal povečal na 50 evrov (MVI 2025a).

Od leta 1993, ko je bil vzpostavljen dopolnilni pouk makedonščine (Motik & Steiner 2012, 3), pa do danes se je po podatkih MVI pouk izvajal za naslednje jezike: albanščina, bosanščina, francoščina, hrvaščina, makedonščina, nemščina, nizozemščina, srbsčina, ruščina, kitajščina in ukrajinščina. Pouk kitajščine, nizozemščine in hrvaščine vsaj desetletje ni več vključen v shemo sofinanciranja MVI. Graf 1 prikazuje podatke MVI o številu učencev in dijakov, vključenih v DPMJK, od leta 2010 dalje. Podatki o hrvaščini so prikazani ločeno, saj ta pouk večinoma ni vključen v shemo sofinanciranja MVI. Omeniti velja, da podatki MVI ne izkazujejo nobene srednje šole kot lokacije izvajanja DPMJK, so pa dijaki lahko vključeni v skupine, organizirane na osnovnih šolah. V šolskem letu 2024/25 je DPMJK po teh podatkih obiskovalo 15 dijakov.

Graf 1: Prikazani so podatki o številu učencev in dijakov, ki obiskujejo DPMJK za naslednje jezike: albanščina, bosanščina, francoščina, hrvaščina, kitajščina, makedonščina, nemščina, nizozemščina, ruščina, srbsčina, ukrajinščina, vključene v shemo sofinanciranja MVI. Hrvaški jezik je prikazan ločeno, saj večinoma ni sofinanciran s strani MVI.

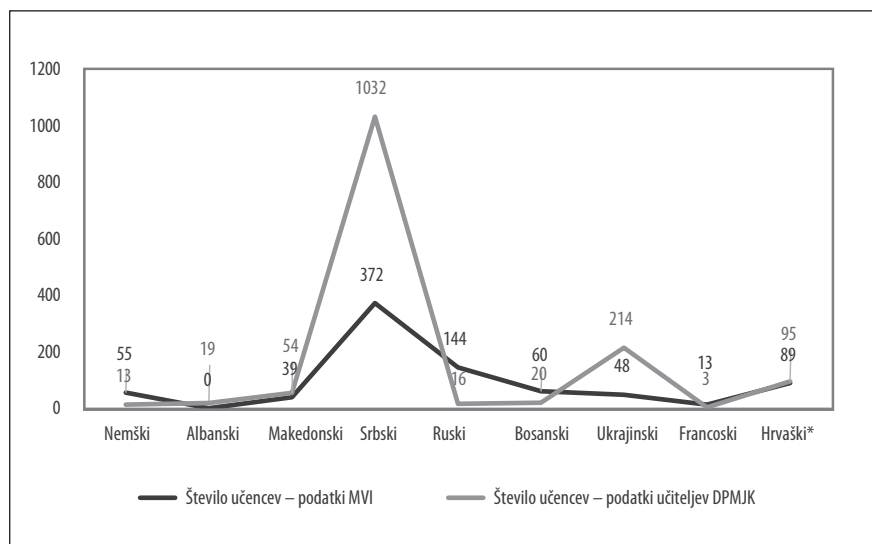

Opomba: v šolskem letu 2016/2017 je bilo 5 učencev vključenih v dopolnilni pouk hrvaškega jezika in kulture na eni izmed ljubljanskih osnovnih šol, kar je sofinanciralo MVI.

Vir: MVI 2025b.

Podatke, ki jih MVI zbira v povezavi z izvajanjem in sofinanciranjem DPMJK, smo primerjali s podatki, zbranimi z anketo med učitelji leta 2024 (Medvešek & Balažic Bulc 2025a). Pokaže se, da pomemben del poučevanja priseljskih jezikov poteka tudi brez sofinanciranja MVI.

Graf 2: Število učencev, ki so obiskovali DPMJK, v šolskem letu 2023/24: primerjava podatkov MVI in navedb učiteljev, vključenih v anketo (2024).

*Za pouk hrvaškega jezika se šole praviloma ne prijavljajo na javni poziv MVI za sofinanciranje; kljub temu MVI spremlja podatke o izvajanju.

Vir: MVI 2025b; Medvešek & Balažic Bulc 2025a.

V šolskem letu 2023/24 je bilo v DPMJK po podatkih MVI vključenih 731 učencev na 30 osnovnih šolah po vsej Sloveniji, medtem ko so učitelji, ki so sodelovali v anketi, navedli, da je v DPMJK vključenih 50 predšolskih otrok, 1.355 osnovnošolcev in 61 dijakov,⁴ skupaj 1.466 otrok in mladih. Pri tem velja dodati, da v anketi niso sodelovali vsi učitelji, ki izvajajo DPMJK, in hkrati nekateri učitelji, ki so sodelovali v anketi, niso podali števila njihovih učencev. To kaže na razkorak med podatki MVI in anketnimi podatki ter potrjuje, da pomemben del učenja jezikov in kultur priseljskih skupnosti poteka izven sheme MVI.

4 V praksi je DPMJK na srednjih šolah še redkejši kot v osnovnih – organizacija za di-jake je otežena (urniki, prevoz) in manj je pobud, ko se nekdanji učenci razpršijo po različnih srednjih šolah.

4 Teoretični okvir

Teoretični okvir, ki razlikuje med deklarativno in izvedbeno politiko ter med tremi paradigmi razumevanja večjezičnosti, nam omogoča sistematično analizo uresničevanja DPMJK v praksi. V podpoglavjih najprej opredelimo tri paradigme razumevanja večjezičnosti, nato okvir *policy-as-text/policy-as-practice*, na koncu pa pojasnimo, kako ta izhodišča uporabimo v empirični analizi.

4.1 Paradigme jezikovne politike

Razprave o jezikovni politiki pogosto izpostavljajo tri paradigme (Ruiz 1984; García & Wei 2014). Prva, jezik kot resurs (*language-as-resource*), obravnava materni jezik kot pomemben kapital, ki podpira akademski uspeh, krepí posameznikovo identiteto in spodbuja družbeno povezanost. Druga, jezik kot pravica (*language-as-right*), se navezuje na to, da imajo jezikovne manjšine pravico do ohranjanja maternega jezika. Nasprotno pa paradigma jezik kot problem (*language-as-problem*) materni jezik dojema kot oviro pri integraciji, ki jo je treba nadomestiti z večinskim jezikom, da bi se posameznik lažje vključil v družbo.

V slovenskem kontekstu je DPMJK del jezikovne politike, saj normativni okvir in javno sofinanciranje programsko sledita paradigmi jezika kot resursa in jezika kot pravice. Tretja paradigma, jezik kot problem, v uradnih dokumentih ni eksplicitno zastopana. Vendar pa lahko v skladu z literaturo o implementaciji jezikovnih politik (Johnson 2013) predpostavljamo, da na uresničevanje DPMJK ključno vplivajo lokalni akterji, kot so šole, občine in izvajalci. Odločitve teh akterjev lahko tudi v okviru uradno podpornih politik povzročijo razlike v dostopnosti oziroma organizaciji programa ter potencialno reproducirajo elemente paradigme jezika kot problema na lokalni ravni.

4.2 Od *policy-as-text* k *policy-as-practice*

Raziskave (Ball et al. 2012; Menken & García 2010) opozarjajo na razkorak med deklarativno politiko (*policy-as-text*) in izvedbeno politiko (*policy-as-practice*). Ključno vlogo pri tem igrajo vmesni akterji, kot so ravnatelji, učitelji in starši, ki politike interpretirajo in prilagajajo glede na svoje vire, prepričanja in lokalne okoliščine. Posledica je neenakomerna implementacija politik, tudi če je formalna ureditev enotna.

Raziskave o izvajanju jezikovnih politik se pogosto osredotočajo na formalne kurikularne predmete v rednem šolskem sistemu (Ball et al. 2012). DPMJK pa se od tega razlikuje v treh ključnih dimenzijah:

1. Obšolski status programa: izvaja se zunaj rednega urnika, kar šolam omogoča večjo diskrecijsko moč pri odločanju o prijavi na poziv MVI.
2. Razdeljeno financiranje: normativni okvir predvideva tudi bilateralne sporazume z državami izvora: te praviloma zagotavljajo učitelje, MVI pa infrastrukturo. Ta razpršena odgovornost ustvarja šibkejši vertikalni nadzor in zmanjšuje enotnost implementacije.
3. Možnost stigmatizacije: jeziki priseljskih skupnosti so lahko tarča negativnih stališč, kar vpliva na šolsko klimo in lokalne odzive na izvajanje DPMJK.

Te posebnosti skupaj povečujejo verjetnost razhajanj med deklarativno politiko in prakso: na deklarativni ravni dokumenti predvidevajo, da je program dostopen vsem otrokom drugih narodnosti, da naj bi se izvajal v prostorih vzgojno-izobraževalnih ustanov ter da naj bi država zagotovila sredstva za prostore, učila in operativne stroške; hkrati pa je že normativno del ureditve vezan na bilateralne mehanizme. Na ravni prakse se nato dodatno pokaže variabilnost (npr. (ne)odziv šol na javni poziv MVI) kar lahko poglobi razhajanja med zapisanim in izvedenim.

4.3 Operacionalizacija teoretičnih konceptov v raziskavi

Teoretični okvir, ki razlikuje med deklarativno in izvedbeno politiko ter med tremi paradigmi razumevanja večjezičnosti, nam omogoča sistematično analizo uresničevanja DPMJK v praksi. V empiričnem delu prispevka te koncepte operacionaliziramo skozi pet analitičnih dimenzij, ki zajemajo izkušnje staršev z izvajanjem DPMJK.

Zadovoljstvo staršev z različnimi vidiki DPMJK nam razkriva, kaj deluje v skladu z normativnimi usmeritvami, kje pa se pojavljajo razhajanja. Ločeno obravnavamo pedagoške vidike (strokovno delo in pristop učitelja), ki so praviloma manj neposredno odvisni od ureditve programa v Sloveniji, ter organizacijsko-infrastrukturne vidike (lokacija, urnik, komunikacija) in vidike dostopnosti (finančna dostopnost, razpoložljivost gradiv), ki so v veliki meri odvisni od ureditve in podpore slovenskih institucij. Ta razčlenitev nam omogoča prepoznati, kje formalna ureditev ne dosega zastavljenih ciljev.

Analiza prostorske organizacije programa osvetljuje neenakost dostopa med jezikovnimi skupnostmi in razkriva vlogo šol kot vratarjev do sofinanciranja MVI. Podatki o lokacijah izvajanja (šola, prostori verskih skupnosti, prostori društev, spletno učenje) kažejo, kako se program organizira tam, kjer institucionalna podpora manjka, ter kako lokalna pripravljenost šol vpliva na geografsko dostopnost programa. Bilateralne ureditve pri tem praviloma najbolj neposredno določajo kadrovske in deloma kurikularno plat izvajanja.

Strukturne in organizacijsko-časovne ovire, ki jih starši identificirajo pri vključevanju otrok v program, nam omogočajo razumevanje sistemskih

izzivov, ki izhajajo iz obšolskega statusa DPMJK. Posebej nas zanima navidežno protislovje med visokim zadovoljstvom z urnikom in pogostim poročanjem o težavah pri usklajevanju, kar lahko razkriva razkorak med oceno konkretnega termina in strukturnega problema programa, ki tekmuje z drugimi obveznostmi otrok.

Negativni odzivi okolice (vrstnikov, učiteljev, drugih staršev) in njihov vpliv na otrokovo motivacijo nam omogočajo prepoznati, v kolikšni meri se v praksi uveljavlja paradigma »jezik kot problem«, kljub formalni uveljavitvi paradigme »jezik kot resurs« v politiki. Analiza starševskih opisov teh izkušenj razkriva mehanizme stigmatizacije, institucionalnega odvrčanja in vlogo starševske podpore kot kompenzatornega dejavnika.

Preference staršev glede institucionalne ureditve programa (obšolski model, izbirni predmet, razširjeni program, društveni model) nam pokažejo, kako uporabniki programa vrednotijo trenutni model in kakšne spremembe si želijo za premostitev razkoraka med politiko in prakso. Razporeditev preferenc razkriva iskanje ravnotežja med fleksibilnostjo in neformalnostjo trenutnega modela ter željo po večji institucionalni legitimnosti in stabilnosti. Če starši podpirajo spremembe (npr. vključitev v redni šolski kurikulum), to neposredno kaže na razkorak med deklarativnimi cilji programa in njihovimi dejanskimi izkušnjami.

Te dimenzije skupaj razkrivajo razkorak med normativno ureditvijo in praktičnim izvajanjem programa, kot ga doživljajo starši.

5 Metodologija

V prispevku analiziramo administrativne podatke o izvajanju DPMJK, ki jih zbira MVI, in izsledke dveh empiričnih raziskav (Medvešek & Balažič Bulc 2025a; 2025b), izvedenih med učitelji DPMJK in starši.

Raziskavo med učitelji, ki dejansko izvajajo dopolnilni pouk, smo izvedli s spletno anketo.⁵ Anketni vprašalnik je vseboval 18 vprašanj (večinoma zaprtega tipa) in skupaj 76 spremenljivk, ki so pokrivalo različne vsebinske sklope: organizacija DPMJK, izzivi pri izvajanju pouka, sodelovanje z institucijami, jezikovne potrebe učencev in oblike zaželenih podpore. Povabilo k izpolnitvi ankete smo poslali na 29 elektronskih naslovov učiteljev in koordinatorjev DPMJK, zbiranje podatkov pa je potekalo od 21. marca do 15. aprila 2024. Udeležba je bila prostovoljna. Učitelji so ob povabilu prejeli tudi informacije o obdelavi osebnih podatkov skladno s Splošno uredbo EU o varstvu podatkov ter podali soglasje za sodelovanje. Odgovori so bili anonimni in obdelani zgolj v agregirani obliki. Udeleženci so bili predhodno seznanjeni s ciljem

⁵ S pomočjo orodja IKA.

raziskave. Prejeli smo 33 izpolnjenih vprašalnikov. Anketirani učitelji so poučevali naslednje jezike: ukrajinski (10), srbski (12), bosanski (2), albanski (1), makedonski (1), nemški (2), francoski (2), ruski (2), hrvaški (1) (Medvešek & Balažic Bulc 2025a).

Raziskava, izvedena leta 2025 med starši otrok, ki so vključeni v DPMJK, temelji na anketnem vprašalniku, pripravljenem v slovenski in angleški različici, ki je vključeval 34 vsebinskih vprašanj. Vprašanja so pokrivala demografske značilnosti, jezikovno prakso v družini, izkušnje z DPMJK, zadovoljstvo z različnimi vidiki programa (organizacija, strokovno delo učitelja, pristop učitelja, kakovost gradiv, razpoložljivost gradiv, lokacija, urnik, finančna dostopnost), izzive pri vključevanju, preference glede institucionalne ureditve itd. Vprašalnik je vključeval zaprti in odprti tip vprašanj. Anketiranje je potekalo prek spletnega orodja 1KA ter v tiskani obliki.

Uporabljen je bil priložnostni vzorec (*convenience sampling*), pri katerem so bili starši povabljeni k sodelovanju prek učiteljev in koordinatorjev DPMJK, ki so prejeli obvestilo o raziskavi, vključno z dokumentacijo, skladno s splošno uredbo EU o varstvu podatkov in informiranim soglasjem. Sodelovanje je bilo prostovoljno in anonimno. Tako oblikovan vzorec lahko vodi v selekcijsko pristranskost, saj so se verjetno odzvali bolj motivirani in zadovoljni starši. Geografska koncentracija v osrednjeslovenski regiji (70,6 % vzorca) dodatno omejuje posplošljivost ugotovitev na druge regije Slovenije. Zaradi nizkega začetnega odziva smo poslali več opomnikov in izvedli dodaten osebni nagovor učiteljem med njihovim usposabljanjem 29. maja 2025 na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Zbiranje podatkov je potekalo od 9. maja do 12. avgusta 2025.

Pridobili smo 222 veljavnih odgovorov. Med njimi je bilo 14 tiskanih anket, ki so bile ročno vnesene v spletni obrazec. Ker vzorec zajema starše otrok, ki so že vključeni v DPMJK, ugotovitve interpretiramo kot vpogled v izkušnje in percepcije v okoljih izvajanja programa, ne pa kot reprezentativno sliko praks na ravni celotnega sistema oziroma države.

Izrazita prevlada srbske jezikovne skupnosti (74,3 %) v raziskavi odraža dejansko distribucijo DPMJK v Sloveniji. Makedonska, albanska, bošnjaška in hrvaška skupnost, ki sicer poleg srbske sodijo med najštevilčnejše v Sloveniji, niso izkazale interesa za sodelovanje v raziskavi in se niso odzvale na anketo oziroma so se odzvale v zelo majhnem številu. Zaradi majhnih podvzorcev drugih jezikov ($N = 1\text{--}24$) smo izvedli agregatno analizo, osredotočeno na sistemske vidike programa, ki so skupni vsem jezikovnim skupinam.

Prevlada srbske skupnosti lahko podcenjuje obseg nekaterih problemov (npr. stigmatizacija, dostop do prostorov), ki so pri manjših ali bolj stigmatiziranih skupnostih (npr. albanska) morda izrazitejši. Literatura o albanskih priseljencih v Celju (Mandelc & Gajić 2022) kaže na večjo stigmatizacijo, vendar ta skupina v vzorcu ni zastopana.

Tabela 1: Demografska sestava vzorca (N = 222)

		N	%
Spol	ženski	184	82,9
	moški	38	17,1
Starost	do 35 let	31	14
	36–50 let	171	77,0
	nad 51 let	17	7,7
	brez odgovora	3	1,4
Izobrazba	visoka	145	65,3
	srednja	64	28,8
	nizka	12	5,4
	brez odgovora	1	0,5
Zaposlitveni status	zaposleni	179	80,6
	nezaposleni	39	17,6
	brez odgovora	4	1,8
Država rojstva	Slovenija	58	26,1
	drugo	163	73,4
	brez odgovora	1	0,5
Jezik pouka DPMJK	srbski	165	74,3
	ruski	24	10,8
	ukrajinski	20	9,0
	nemški	7	3,2
	bosanski	3	1,4
	makedonski	1	0,5
	brez odgovora	2	0,9
Migracijsko ozadje otroka*	1. otroci, rojeni v tujini	87	39,2
	2. otroci, rojeni v Sloveniji, oba starša sta rojena v drugi državi	53	23,9
	3. otroci, rojeni v Sloveniji, en starš je rojen v drugi državi	43	19,4
	4. otroci, rojeni v Sloveniji, oba starša sta rojena v Sloveniji	34	15,3
	brez odgovora	5	2,3

*Tabela prikazuje tipologijo družin glede na migracijsko ozadje otrok, oblikovano po hierarhičnem principu (hierarhija 1 > 2 > 3 > 4). Analitični pristop temelji na razvrstitvi družin v migracijski tip, pri čemer je upoštevan podatek o vseh otrocih v gospodinjstvu. Hierarhija je zasnovana tako, da se najprej identificira najmočnejša vez z migracijskim ozadjem (rojstvo v tujini), nato pa postopoma šibkejše oblike. Razvrstitev poteka po naslednjem zaporedju: 1. družine, v katerih je vsaj en otrok rojen v tujini; 2. družine, kjer so vsi otroci rojeni v Sloveniji, vendar sta oba starša rojena v tujini; 3. družine, kjer so vsi otroci rojeni v Sloveniji, pri čemer je en starš rojen v tujini, in 4. družine, kjer so vsi otroci rojeni v Sloveniji in oba starša rojena v Sloveniji. Pri razvrščanju velja pravilo najvišjega ujemanja: družino uvrstimo v prvo (najvišjo) kategorijo v hierarhiji, ki jo izpolnjuje vsaj en otrok. Če ima družina vsaj enega otroka, rojenega v tujini, je vedno uvrščena v kategorijo 1, tudi če so drugi otroci rojeni v Sloveniji.

6 Prikaz izsledkov raziskave med starši

V tem poglavju predstavljamo izbrane izsledke raziskave med starši vključenih otrok. Poudariti velja, da v prispevku ne ocenjujemo kakovosti izvajanja, kurikula ali učnih rezultatov, temveč predstavljamo starševske izkušnje in stališča.

6.1 Zadovoljstvo staršev z DPMJK

Starše smo vprašali, kako so zadovoljni s posameznimi vidiki DPMJK. Zaradi verjetne selekcijske pristranskosti vzorca (odzvali so se bolj motivirani starši) je treba te rezultate interpretirati kot zgornjo mejo zadovoljstva med starši, katerih otroci obiskujejo DPMJK. Dejanska stopnja zadovoljstva v celotni populaciji je verjetno nižja.

Tabela 2: Zadovoljstvo staršev z vidiki DPMJK

	N (veljaven)	Zelo nezadovoljen	Nezadovoljen	Niti zadovoljen niti nezadovoljen	Zadovoljen	Zelo zadovoljen	Ne vem	Spodnji dve oceni (%)	Zgornji dve oceni (%)	Brez odgovora (% od 222)
a) Organizacija (komunikacija, informiranje)	222	0,9	0,9	2,3	25,7	68,9	1,4	1,8	94,6	0,0
b) Strokovno delo učitelja/ice	214	1,4	0,0	1,4	16,8	79,9	0,5	1,4	96,7	3,6
c) Pristop učitelja/ice	213	1,4	0,0	0,5	15,5	81,7	0,9	1,4	97,2	4,1
d) Kakovost učnih gradiv	212	0,9	1,4	2,8	34,9	57,1	2,8	2,3	92,0	4,5
e) Razpoložljivost učnih gradiv	212	0,5	0,9	7,5	42,0	47,6	1,4	1,4	89,6	4,5
f) Lokacija pouka (bližina)	212	1,4	0,9	8,5	17,5	70,8	0,9	2,3	88,3	4,5
g) Urnik pouka (termini)	212	0,5	1,9	6,6	40,6	50,0	0,5	2,4	90,6	4,5
h) Finančna dostopnost (stroški)	212	0,5	0,5	4,7	24,1	67,5	2,8	1,0	91,6	4,5

Opomba: V tabeli sta prikazana združena deleža skrajnih ocen na 5-stopenjski lestvici zadovoljstva: »zgornji dve oceni« pomenita vsoto ocen 4 (zadovoljen) in 5 (zelo zadovoljen), »spodnji dve oceni« pa vsoto ocen 1 (zelo nezadovoljen) in 2 (nezadovoljen). Deleži so izračunani na veljavnih odgovorih (brez manjkajočih).

Vir: Medvešek & Balažic Bulc 2025b.

Rezultati kažejo visoko zadovoljstvo staršev s pedagoškimi vidiki programa, ki so v manjši meri odvisni od sistemske ureditve DPMJK v Sloveniji in praviloma niso v neposredni pristojnosti šol ali MVI. Pristop učiteljev (97,2 %) in njihovo strokovno delo (96,7 %) predstavljata dve najvišje ocenjeni komponenti, pri čemer se vrednosti približujejo maksimalni možni

ravni zadovoljstva. Še posebej pomembna je ugotovitev, da je nezadovoljstvo s pedagoškimi vidiki minimalno (spodnji dve oceni: 1,4 %), kar kaže na odso-tnost težav v neposredni interakciji med učitelji in udeleženci programa.

Visoko zadovoljstvo z organizacijskimi vidiki (komunikacija in informiranje: 94,6 %) ob popolnem odzivu respondentov (0 % manjkajočih odgovorov) kaže na dobro vzpostavljene komunikacijske kanale med organizatorji programa in starši.

Zanimiva je razlika med zaznavanjem kakovosti učnih gradiv (92,0 %) in njihove razpoložljivosti (89,6 %). Razlika 2,4 odstotne točke nakazuje, da so morebitne pomanjkljivosti nekoliko bolj povezane z razpoložljivostjo gradiv kot z njihovo zaznano kakovostjo. Višji delež odgovorov »ne vem« pri kakovosti gradiv (2,8 %) v primerjavi z razpoložljivostjo (1,4 %) dodatno podpira interpretacijo, da starši lažje presodijo, ali so gradiva na voljo, kot pa njihovo vsebinsko ustreznost, saj slednje zahteva bolj neposreden vpogled v učni proces.

Zadovoljstvo z lokacijo pouka (88,3 %) je najnižje med vsemi merjenimi vidiki, vendar še vedno ostaja na visoki ravni. Razlika skoraj 10 odstotnih točk med zadovoljstvom z lokacijo in s pedagoškimi vidiki kaže na strukturno omejitvev programa, ki ni neposredno odvisna od kakovosti izvedbe.

Zadovoljstvo z urnikom pouka (90,6 %) je nekoliko višje kot z lokacijo (88,3 %), kar lahko kaže, da je termine v praksi lažje prilagajati kot zagotoviti prostorsko bližino izvajanja. Relativno visok delež nezadovoljstva z urnikom (2,4 %, najvišji spodnji dve oceni med vsemi vidiki) lahko odraža usklajevanje DPMJK z rednimi šolskimi obveznostmi ter drugimi popoldanskimi dejavnostmi otrok.

Visoko zadovoljstvo s finančno dostopnostjo (91,6 %) ob najmanjšem deležu nezadovoljstva (1,0 %) kaže, da so stroški programa za večino udeležencev sprejemljivi. Relativno visok delež odgovorov »ne vem« (2,8 %) lahko odraža različne načine financiranja programa.

Manjkajoči odgovori so pri večini postavk redki (3,6–4,5 %), pri vprašanju o organizaciji pa jih ni (0 %). Približno enak delež manjkajočih odgovorov pri večini vprašanj je skladen z možnostjo, da manjši del respondentov posamezne postavke pogosteje preskoči (npr. zaradi manjše informiranosti o programu ali nezmožnosti podati oceno), pri čemer iz prikazanih podatkov ni mogoče zanesljivo sklepati o specifičnih vzrokih manjkajočnosti. Odstopanje pri prvem vprašanju lahko kaže na večjo splošno relevantnost ali razumljivost te postavke.

6.2 Izzivi pri spodbujanju otrokove udeležbe v DPMJK

Visoko zadovoljstvo staršev s pedagoškimi vidiki (> 95 %) in organizacijskimi vidiki (88–91 %) ne pomeni odsotnosti strukturnih izzivov. Analiza ovir pri spodbujanju otrokove udeležbe razkriva, da težave ne izhajajo iz kakovosti izvajanja, temveč iz sistemske ureditve programa.

Tabela 3 prikazuje razporeditev izzivov, s katerimi se srečujejo starši pri spodbujanju udeležbe otrok v DPMJK. Vprašanje je omogočalo izbiro več odgovorov. Med 222 anketiranimi starši je na to vprašanje odgovorilo 118 oseb (53,2 %).

Tabela 3: Izzivi pri spodbujanju otrokove udeležbe v DPMJK (možnih je več odgovorov)

Izziv	N	% odgovorov	% primerov
Težko uskladim urnik pouka z drugimi dejavnostmi otroka.	53	31,0	44,9
Nimam dovolj časa za spremljanje otrokovega učenja.	38	22,2	32,2
V vrtcu/šoli ni zadostne podpore za ohranjanje maternega jezika.	32	18,7	27,1
Težko vzdržujem otrokovo motivacijo za učenje maternega jezika.	25	14,6	21,2
Težko najdem učne vire in gradiva.	13	7,6	11,0
Moje znanje maternega jezika je omejeno.	6	3,5	5,1
Nimam zadostne podpore družine/sorodnikov.	2	1,2	1,7
Finančni stroški pouka so previsoki.	2	1,2	1,7
Skupaj	171	100,0	144,9

Opomba: Možnih je bilo več odgovorov. »% odgovorov« se nanaša na delež med vsemi izbranimi odgovori (N = 171), »% primerov« pa na delež med starši, ki so odgovorili na vprašanje (N = 118); vsota »% primerov« lahko preseže 100 %.

Vir: Medvešek & Balažic Bulc 2025b.

Usklajevanje urnika predstavlja najpogostejši izziv, s katerim se srečuje 44,9 % družin. Navidezno protislovje med visokim zadovoljstvom z urnikom DPMJK (90,6 %) (tabela 2) in pogostim poročanjem o težavah pri usklajevanju (44,9 %) (tabela 3): razkriva razliko med oceno programa samega in strukturnim problemom obšolske narave dopolnilnega pouka. Starši pogosto ocenjujejo, da obšolska narava programa ustvarja časovni konflikt z drugimi obveznostmi otrok. Predvidevamo, da problem ni nujno v konkretnem izboru terminov, temveč vsaj delno v sistemski umestitvi programa zunaj rednega šolskega urnika.

Časovne omejitve staršev pri spremljanju otrokovega učenja (32,2 %) predstavljajo drugi najpogostejši izziv. Ob tem podatek, da je velika večina staršev zaposlena (80,6 %), nakazuje na omejene časovne vire za podporo otrokovemu učenju. Skupaj z najpogostejše navedeno oviro usklajevanja

urnika (44,9 %) ti izidi kažejo, da je časovna organizacija pogosta ovira med starši, ki poročajo o izzivih.

Skoraj tretjina respondentov (27,1 %) zaznava pomanjkanje podpore za ohranjanje maternega jezika v vzgojno-izobraževalnih ustanovah. Če šola samo ponudi prostor, hkrati pa programa ne podpira aktivno (npr. z obveščanjem in vključevanjem v šolsko življenje) in ga obravnava kot »zunanjo« aktivnost, to lahko prispeva k zmanjšanju motivacije učencev ter statusa DPMJK.

Težave z vzdrževanjem otrokove motivacije (21,2 %) je mogoče razumeti kot posledico več dejavnikov: preobremenjenosti otroka z obveznostmi, nezainteresiranosti, možnih stigmatizacijskih izkušenj ter pomanjkanja vrstniške podpore.

Pomembna je ugotovitev o minimalnem deležu finančnih (1,7 %) in jezikovnih (5,1 %) ovir. Nizka pojavnost finančnih izzivov korespondira z visokim zadovoljstvom s finančno dostopnostjo programa (91,6 %) (tabela 2), kar potrjuje, da stroški programa za družine niso ovira za udeležbo.

Širši kontekst teh izzivov je tudi prostorska organizacija programa: dostopnost je prostorsko neenakomerna in močno odvisna od odločitev šol (prijava na poziv, zagotavljanje prostorov), kar ustvarja razlike v možnosti sofinanciranja in nadomestnih lokacijah izvajanja. Tem vidikom se podrobneje posvetimo v naslednjem razdelku.

6.3 Prostorska organizacija DPMJK

Ker MVI sofinancira DPMJK praviloma le ob izvajanju v v prostorih izobraževalnih institucij, je dostop v praksi odvisen od odločitev šol oz. sorodnih ustanov (prijava na poziv in zagotavljanje prostorov). To se odrazi v lokacijah izvajanja, prikazanih v nadaljevanju.

Odgovori staršev, ki so sodelovali v raziskavi, kažejo, da je šola najpogostejši kraj izvajanja: 64,8 % vseh veljavnih odgovorov (seštevek po otrocih; skupaj N = 381). Po rojstnem redu: 1. otrok 73,2 %, 2. 64,1 %, 3. 51,5 %, 4. 15,4 %, 5. 0,0 %; pri 3.–5. otroku so Nji majhni, zato moramo biti pri interpretaciji previdni. Verski prostori predstavljajo 11,3 % vseh veljavnih primerov; delež je višji pri 4. otroku (23,1 %; N = 13), pri ostalih pa se giblje okrog 10–12 %. Prostori društev (5,0 %), knjižnic (2,1 %) in spletno učenje (2,1 %) so razmeroma redki kraji izvedbe.

Tabela 4: Kraj izvajanja pouka (veljavni % po posameznem otroku)

Kraj pouka / Otrok	1. otrok (N = 209)	2. otrok (N = 117)	3. otrok (N = 33)	4. otrok (N = 13)	5. otrok (N = 9)	Skupaj (N = 381)
v šoli	73,2	64,1	51,5	15,4	0,0	64,8
v društvu	5,7	5,1	0,0	7,7	0,0	5,0
v knjižnici	1,9	3,4	0,0	0,0	0,0	2,1
v verskih prostorih	10,0	12,0	12,1	23,1	11,1	11,3
spletno učenje	1,4	2,6	6,1	0,0	0,0	2,1
drugo	7,7	12,8	30,3	53,8	88,9	14,7
skupaj	100	100	100	100	100	100

Opomba: Enota analize je otrok (ne družina). Stolpec »Skupaj (N = 381)« prikazuje deleže po vseh otrocih z veljavnim odgovorom; stolpci »1.–5. otrok« prikazujejo veljavne deleže po rojstnem redu (brez »brez odgovora«).

Pri postavkah za 2.–5. otroka visok delež »brez odgovora« ne označuje neodziva respondentov, temveč dejstvo, da v gospodinjstvu ni otroka z ustrezno zaporedno številko (vprašanje zanje ni relevantno). Kategorija »brez odgovora« vključuje: (a) družine, ki nimajo toliko otrok, in (b) primere, kjer je odgovor manjkal. Deleži »brez odgovora«: 1. otrok (5,9 %), 2. otrok (47,3 %), 3. otrok (85,1 %), 4. otrok (94,1 %), 5. otrok (95,9 %) na N = 222.

Kategorija »drugo« predstavlja 14,7 % veljavnih odgovorov (pri 3.–5. otroku 30,3 %, 53,8 % in 88,9 %). Ker vprašalnik ni omogočal specifikacije lokacije, ni mogoče presoditi dejanske institucionalne umestitve DPMJK za te primere, kar predstavlja omejitev interpretacije prostorske organizacije programa.

Vir: Medvešek & Balažic Bulc 2025b.

Dostop do šolskih prostorov, ki je pogoj za vključitev v shemo sofinanciranja MVI, je med jezikovnimi skupnostmi neenakomeren in v praksi odvisen od pripravljenosti šol za prijavo na javni poziv ter zagotavljanje prostorov. Na razkorak med formalno shemo in dejanskim izvajanjem opozarja primerjava evidenc MVI z anketnimi podatki učiteljev, ki kaže, da se pomemben del pouka izvaja tudi izven sheme MVI (graf 2). V tem kontekstu imajo skupnosti, v katerih država izvora zagotavlja učitelje in njihovo financiranje, praviloma večjo organizacijsko avtonomijo in stabilnejše izhodišče za vzpostavitev ter kontinuiteto izvajanja, kar lahko zmanjšuje njihovo odvisnost od institucionalnih pogojev sofinanciranja MVI, medtem ko so druge skupnosti izraziteje odvisne od sofinanciranja MVI in s tem od odločitev šol.

Primer srbske skupnosti kaže, da ob omejenem dostopu do šolskih prostorov program poteka v knjižnicah, verskih ustanovah ali na spletu (Hrdlička Bergelj et al. 2024). Kjer država izvora ne financira učiteljev, je za izvedbo in vzdržnost programa praviloma nujno vsaj sofinanciranje s strani MVI.

V Celju DPMJK kljub zanimanju učencev in staršev albanske skupnosti ter razpoložljivosti učiteljic ni bil organiziran oziroma sofinanciran s strani MVI vsako leto, saj ni bilo šole, ki bi prevzela vlogo nosilke. K neodzivnosti šol so dodatno prispevala zadržana stališča dela lokalne skupnosti do albanske

skupnosti, pogosto povezana z negativno medijsko podobo in stereotipi (Mandelc & Gajić 2022, 133). Posledično se je poučevanje albanščine umaknilo iz šolskega okolja. Primer razkriva dvojno oviro, administrativno in družbeno-kulturno, ter poudarja odvisnost od lokalne pripravljenosti, kar povzroča razlike v dostopnosti in obsegu izvajanja programa med različnimi območji.

Pokazalo pa se je tudi, da marsikatera šola zainteresirani skupnosti omogoči prostor za izvajanje DPMJK, vendar se ne odzove na poziv MVI, s tem pa dopolnili pouk ne pridobi sofinanciranja.

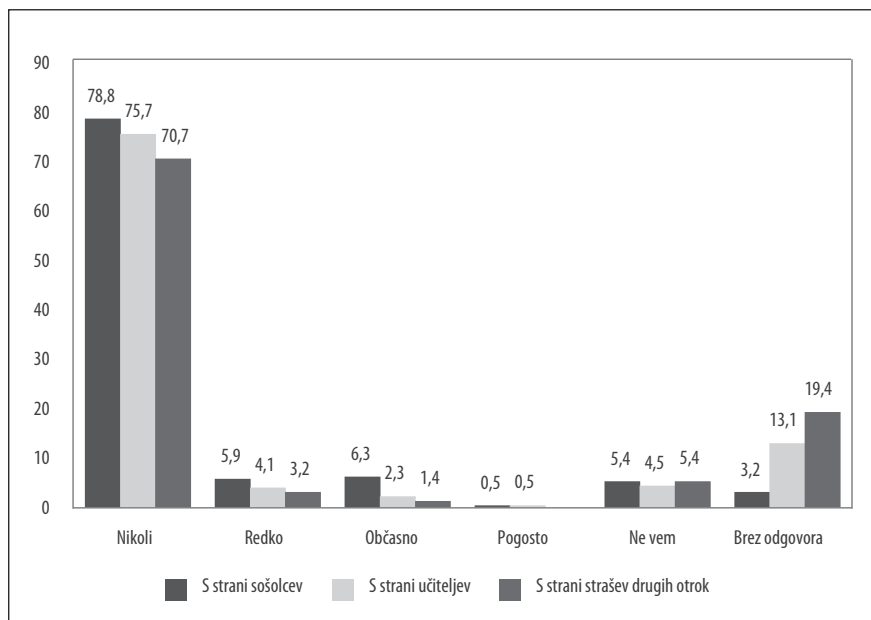
Skupni imenovalec je, da prostorska dostopnost DPMJK ni sistemsko urejena, temveč je odvisna od pripravljenosti posameznih šol. Zato nastaja geografska neenakost: družine v občinah z aktivnimi šolami imajo dostop, druge pa so prepuščene alternativnim rešitvam.

6.4 Negativni odzivi okolice: razširjenost in vpliv

Naši podatki kažejo, da osrednjo vlogo pri omejevanju udeležbe igrajo organizacijsko-časovni dejavniki, medtem ko se negativni odzivi okolja pojavljajo razmeroma redko. Večina staršev meni, da njihovi otroci nikoli niso doživeli negativnih odzivov od sošolcev, učiteljev ali staršev drugih otrok. V primerih, ko pa se negativni odzivi pojavijo, so ti najpogostejše s strani sošolcev (12,7 % skupaj: redko, občasno in pogosto), manj pa s strani učiteljev (6,9 % skupaj: redko, občasno in pogosto) in staršev drugih otrok (4,6 % skupaj: redko, občasno in pogosto). Pri slednjih dveh virih je hkrati višji delež »brez odgovora«, zato je treba sklepe brati previdno. Iz tega lahko predvidevamo, da negativni odzivi okolja niso osrednja ovira za udeležbo, večjo vlogo imajo organizacijsko-časovni dejavniki. Ob tem je treba upoštevati, da so v vzorcu nekateri večji jezikovni sklopi odsotni oziroma močno podzastopani (npr. albanska, makedonska, bošnjaška in hrvaška skupnost), zato je pojavnost negativnih odzivov lahko podcenjena. To je lahko posebej relevantno pri albanski skupnosti, kjer literatura in tudi primeri iz prakse opozarjajo na zadržana/odklonilna stališča dela lokalnega okolja, povezana s stereotipi, kar lahko vpliva na šolsko klimo in odzive okolice.

Med 222 respondenti je 18 staršev (8,1 %) na odprto vprašanje podalo opise vplivov negativnih odzivov na otrokovo motivacijo. Ta podvzorec ne predstavlja nujno vseh staršev, katerih otroci so doživeli negativne odzive, temveč zgolj tiste, ki so se odzvali na odprto vprašanje, zato te ugotovitve služijo zgolj kot ilustracija možnih mehanizmov, ne pa kot osnova za posploševanje.

Graf 3: Pogostost negativnih odzivov po virih: s strani sošolcev, s strani učiteljev in s strani drugih staršev, N = 222 (v %)

Vir: Medvešek & Balažic Bulc 2025b.

Odprte odgovore smo najprej kodirali po primarnem izidu (A–C), nato pa še po sekundarnih mehanizmih (M1–M4).

Primarni izid (glavne kategorije):

(A) Ohranjena motivacija / brez vpliva (8 od 18 staršev). Osem staršev poroča, da negativni odzivi niso bistveno vplivali na otrokovo motivacijo za učenje maternega jezika, pogosto zaradi starševske podpore.

»Otroka ne skrbijo mnenja drugih, obiskuje materni jezik, ker si želi.«
(R10)⁶

(B) Zmanjšana motivacija ali izogibanje (5 od 18 staršev). Pet staršev je navedlo, da pri otrocih negativni odzivi vodijo do zmanjšane motivacije ali izogibanja rabi maternega jezika, zlasti v šolskem okolju.

»Možnost pouka domačega jezika je potrebna v sodobni družbi, ne le za večjezične družine, ampak tudi v podporo multikulturalnosti in toleranci v družbi. Oboje je v Sloveniji še na zelo nizki stopnji, tema pa se prepogosto zlorablja v cenenih političnih predstavah in medijskih manipulacijah. Več let smo živeli na Švedskem, tam se možnost pouka v domačem jeziku ponuja in spodbuja že v vrtcu. Stopnja nerazumevanja pomena in prednosti, ki jih večjezičnost prinaša, je v Sloveniji ogromna. Mnoge družine, ki doma

6 R1–R18 označuje posamezne starše, ki so odgovorili na odprto vprašanje.

govorijo drug jezik, se ne odločajo za vpis otrok v dodatni pouk ravno zaradi strahu pred stigmatom, ki jo bodo otroci s tem pridobili. To velja zlasti za slovan-ske jezike s prostora bivše Jugoslavije. Posledično je v pouk vključenih precej manj otrok, kot bi jih lahko bilo, skupine so pogosto starostno heterogene in lokacija pouka je lahko zelo daleč od mesta bivanja – zaradi združevanja otrok iz več različnih šol itd. To je v našem primeru tudi objektivno negativno vplivalo na motivacijo za obisk ur pri naših otrocih v zadnji triadi OŠ. Obstajajo tudi primeri nenaklonjenosti ravnateljev v OŠ za izvedbo tovrstnega pouka. Pot pred Slovenijo je, žal, še zelo dolga.» (R5)

(C) Negativni učinki na počutje, motivacija ostane (5 od 18 staršev). Pet staršev je opisalo, da negativni odzivi poslabšujejo otrokovo počutje (na primer anksioznost, razburjenje, strah pred izključenostjo), a motivacija za učenje ostaja.

»Ker se je soočal s posmehovanjem učiteljice rednega pouka, je bil zelo razočaran in anksiozen, saj se je počutil nesprejetega.« (R3)

Porazdelitev kaže, da je v več kot dveh tretjinah primerov (13 od 18 staršev; 72,2 %) motivacija otrok kljub negativnim odzivom ostala (kategoriji A in C), kar nakazuje na določeno odpornost; v 7 od 18 odgovorov je bila ohranjena motivacija izrecno pripisana starševski podpori. Pri tem enak delež odgovorov v kategorijah B in C (5 od 18 staršev; 27,8 %) kaže na dva primerljivo pogosta tipa težav: bodisi zmanjšanje motivacije/izogibanje bodisi poslabšanje otrokovega počutja ob ohranjeni motivaciji.

Za boljše razumevanje smo odgovore analizirali v dveh korakih: najprej smo vsak odgovor uvrstili v enega od treh glavnih izidov (A–C), ki opisujejo učinek negativnih odzivov na otrokovo motivacijo oziroma počutje. Nato smo vsak odgovor dodatno označili še z eno ali več pojasnjevalnimi okoliščinami – mehanizmi (M1–M4), ki pomagajo razumeti, zakaj se pojavi posamezen izid. Ker se lahko v enem odgovoru prepleta več dejavnikov, smo isti odgovor lahko označili z več oznakami M.

Sekundarni mehanizmi razkrivajo ključne dejavnike, ki vplivajo na primarne izide:

(M1) Starševska podpora je pri 7 od 18 staršev povezana z ohranjeno motivacijo (kategorija A). Starši z razlago pomena jezika, kulture in znanja (npr. »Več veš, več veljaš.«) krepijo otrokovo odpornost proti negativnim odzivom. To kaže, da aktivna vloga staršev bistveno blaži negativne vplive okolja.

(M2) Vrstniška/družbena stigma: pojavi se pri 4 od 18 odgovorov, povezanih z zmanjšano motivacijo ali negativnim počutjem (kategoriji B in C). Predsodki vrstnikov ali širše družbe (npr. »čefurji«, »čudno«) povzročajo sram ali strah pred izključenostjo, kar vpliva na otrokovo pripravljenost za rabo jezika v javnosti.

(M3) Institucionalno odvrčanje: je prisotno v 3 od 18 odgovorov, povezanih z negativnimi učinki na počutje ali zmanjšano motivacijo (kategoriji C in B). Primeri, kot je posmeh učiteljice ali odsvetovanje rabe maternega jezika (npr. razredničarka, ki prosi, naj otroci ne govorijo v ruščini), kažejo na pomanjkanje institucionalne podpore in celo aktivno odvrčanje, kar povečuje občutek nesprejetosti.

(M4) Organizacijske/logistične ovire: so se pojavile v enem odgovoru od 18 in so povezane z zmanjšano motivacijo (kategorija B). Oddaljenost lokacije pouka in heterogene skupine otežujejo redno udeležbo, kar dodatno zmanjšuje motivacijo.

Analiza negativnih odzivov kaže, da šola kot institucija v nekaterih primerih deluje znotraj paradigme »jezik kot problem«, kljub formalni uveljavitvi paradigme »jezik kot resurs« v politiki. Iz odgovorov je razvidno, da se vrstniška stigma in institucionalno odvrčanje pojavljata kot mehanizma, ki lahko pri delu otrok prispevata k zmanjšani motivaciji oziroma poslabšanemu počutju ob obiskovanju DPMJK.

6.5 Preference staršev glede organizacijskega modela DPMJK

Starše smo vprašali, kako naj bi bil organiziran DPMJK. V anketi so respondenti izbirali med štirimi možnostmi, ki predstavljajo različne modele integracije v izobraževalni sistem. Interpretacija rezultatov je zato omejena na sodelujoči del vzorca; preference neodzivnih staršev, zlasti tistih, katerih otroci niso vključeni v DPMJK, se lahko razlikujejo

Tabela 5: Preference staršev glede institucionalne ureditve učenja maternega jezika (N = 205)

Oblika organizacije	N	% (veljavni)
Dopolnilni pouk (obstoječi model)	98	47,8
Izbirni predmet v rednem pouku (z oceno)	48	23,4
Razširjeni program OŠ (brez ocene)	47	22,9
Učenje jezika bi moralo potekati v okviru društev posameznih etničnih skupnosti	9	4,4
Drugo	3	1,5
Skupaj	205	100,0

Opomba: brez odgovora 7,7 % (N = 17 od 222).

Vir: Medvešek & Balažic Bulc 2025b.

Skoraj polovica respondentov (47,8 %) podpira ohranjanje obstoječega (obšolskega) modela DPMJK. Ta rezultat je določen pokazatelj legitimnosti trenutnega modela kljub strukturnim omejitvam, ki jih starši identificirajo. Podpora nakazuje, da starši prepoznavajo prednosti obšolske organizacije

DPMJK, ki omogoča manj formaliziran okvir učenja, brez ocen. Če podpora obstoječemu modelu povežemo z visokim zadovoljstvom s pedagoškimi vidiki programa (pristop učitelja 97,2 %, strokovno delo 96,7 %), podatki v tem vzorcu kažejo, da starši ne zaznavajo potrebe po temeljni transformaciji programa, temveč po njegovih prilagoditvah. Kumulativno 46,3 % staršev (23,4 % + 22,9 %) podpira integracijo DPMJK v redni šolski sistem, bodisi kot izbirni predmet z oceno bodisi kot del razširjenega programa brez ocene. Skoraj identična porazdelitev med tema dvema modalitetama nakazuje na heterogenost preferenc glede formalizacije učenja maternega jezika. Model izbirnega predmeta z oceno (23,4 %) predstavlja najvišjo stopnjo institucionalizacije in bi pomenil izenačitev DPMJK z drugimi šolskimi predmeti. Tak model bi potencialno rešil glavne strukturne izzive, ki jih starši identificirajo: problem usklajevanja urnika bi se rešil z integracijo v redni šolski urnik, pomanjkanje institucionalne podpore pa bi se odpravilo z vključitvijo v kurikulum. Hkrati bi formalna ocena lahko zvišala percipirano vrednost predmeta in s tem tudi motivacijo otrok. Model razširjenega programa⁷ brez ocene (22,9 %) predstavlja vmesno rešitev, ki ohranja neformalnosti (brez ocene) ob istočasni integraciji v šolski prostor in čas. Ta model bi lahko nagovoril skrbi tistih staršev, ki zaznavajo negativne učinke ocene na motivacijo in dobro počutje otrok, hkrati pa rešil organizacijske težave obšolskega pouka.

Minimalna podpora društvenemu modelu (4,4 %) je pomembna ugotovitev, saj predstavlja najbolj decentraliziran in najmanj institucionaliziran pristop. Ta nizka podpora kaže, da starši pripisujejo pomembnost ali pa pragmatičnost (bližina šole) formalni izobraževalni infrastrukturi.

Pomembna je ugotovitev, da 7,7 % anketirancev ni odgovorilo na to vprašanje, kar je razmeroma visok delež pri enem od osrednjih raziskovalnih vprašanj. Možni razlogi vključujejo nezadostno razumevanje razlik med modeli, dvoumnost glede osebnih preferenc ali nezadostno poznavanje alternativnih sistemov.

Delitev preferenc odraža iskanje ravnotežja med ohranjanjem prednosti trenutnega modela (fleksibilnost, neformalnost) in reševanjem njegovih strukturnih pomanjkljivosti (časovna nedostopnost, nizka simbolna legitimnost). Skoraj polovična podpora neki obliki integracije v redni izobraževalni sistem nakazuje preferenco za izboljšanje dostopnosti in institucionalno umestitev.

7 Razširjeni program je del programa osnovnošolskega izobraževanja, ki dopolnjuje obvezni program; šola ga načrtuje in ponudi, učenci pa se v dejavnosti vključujejo prostovoljno. Izvaja se na treh področjih (gibanje in zdravje, kultura in državljanska vzgoja, učenje učenja). Kurikulum je bil določen leta 2023, uvajanje pa poteka postopno od šolskega leta 2024/25 do 2028/29.

7 Zaključek

V prispevku preverjamo izvajanje DPMJK z vidika staršev, s poudarkom na razkoraku med formalno ureditvijo (*policy-as-text*) in praktičnim izvajanjem (*policy-as-practice*).

Raziskava zajema izključno starše, katerih otroci trenutno obiskujejo DPMJK, kar pomeni, da ugotovitve ne odražajo izkušenj družin, ki se za program niso odločile ali pa v kraju, kjer živijo, izvajanje programa ni bilo mogoče. Zaradi prevlade respondentov srbske jezikovne skupnosti (74,3 %) in odsotnosti oziroma slabšega odziva nekaterih jezikovnih skupnosti (albanške, makedonske, bošnjaške in hrvaške) ter geografske koncentracije v osrednjeslovenski regiji (70,6 %) rezultati niso posplošljivi na vse jezike in regije. Zaradi teh omejitev lahko upravičeno predvidevamo, da raziskava podcenjuje obseg pojavov stigmatizacije in ovir pri dostopu do DPMJK. Ugotovitve o nizki pojavnosti negativnih odzivov (vrstnikov, učiteljev, drugih staršev) je zato treba razumeti kot specifične za jezikovne skupnosti, ki so v večjem številu sodelovale v raziskavi. Analiza empiričnih podatkov je podala naslednje odgovore na zastavljena raziskovalna vprašanja.

Na prvo raziskovalno vprašanje, kako zadovoljni so starši z različnimi vidiki DPMJK, starši, katerih otroci obiskujejo program, izražajo visoko zadovoljstvo s pedagoškimi vidiki (> 95 %), medtem ko organizacijsko-prostorske vidike ocenjujejo nekoliko nižje (88–91 %). To razkriva, da kakovost izvajanja ni problem, temveč dostopnost in institucionalna podpora, pri čemer je treba omeniti, da je visoko izraženo zadovoljstvo treba razumeti v kontekstu verjetne selekcijske pristranskosti vzorca.

Drugo raziskovalno vprašanje se je glasilo, katere izzive (strukturne in organizacijsko-časovne) identificirajo starši pri spodbujanju otrokove udeležbe. Med izzivi pri spodbujanju otrokove udeležbe starši v največjem deležu izpostavljajo usklajevanje urnika (44,9 %), kar odraža obšolski status DPMJK. Kljub zadovoljstvu s konkretnimi termini (90,6 %) strukturni problem ostaja, ker program tekmuje z drugimi obveznostmi otrok.

V zvezi s tretjim raziskovalnim vprašanjem, kje se DPMJK dejansko izvaja (šole vs. drugi prostori), podatki kažejo, da je dostop do DPMJK odvisen od pripravljenosti šole, ali bo vložila vlogo na javni poziv MVI ali ne in ali bodo zagotovili prostore ali ne, kar lahko ustvarja neenakosti. 64,8 % otrok v raziskavo vključenih družin obiskuje DPMJK v šolah. Izvajanje v verskih prostorih, knjižnicah in društvih kaže na alternativne poti tam, kjer institucionalna podpora manjka. Zaradi tega program DPMJK, ki naj bi bil v veliki meri univerzalna pravica, postane lokalni privilegij.

Glede četrtega raziskovalnega vprašanja, v kolikšni meri negativni odzivi okolice (vrstnikov, učiteljev, drugih staršev) vplivajo na motivacijo otrok za obiskovanje DPMJK, so starši v manjših deležih poročali o negativnih odzivih

(vrstnikov, učiteljev ali drugih staršev), vendar tudi ti deleži niso zanemarljivi. V tretjini primerov, med 18 starši, ki so opisali vplive negativnih odzivov, imajo le-ti učinek na motivacijo ali počutje otrok.

Peto raziskovalno vprašanje je bilo, kakšne so preference staršev glede institucionalne ureditve programa. Preference staršev glede institucionalne ureditve kažejo, da so starši razdeljeni: 47,8 % jih podpira obstoječi model, 46,3 % pa neko obliko integracije v redni sistem (bodisi v redni kurikulum bodisi v razširjen program). To odraža iskanje ravnotežja med fleksibilnostjo, neformalnostjo in institucionalno legitimnostjo.

Teoretični okvir predpostavlja razkorak med normativno politiko (*policy-as-text*) ter izvedbeno politiko (*policy-as-practice*) in empirični podatki to v nekaterih vidikih potrjujejo:

- Pedagoška raven: ni razkoraka. Starši izkazujejo zadovoljstvo z učitelji, ki jih zagotavljajo države izvora.
- Organizacijska raven: razkorak je izrazit. Formalna ureditev predvideva, da je program dostopen vsem otrokom drugih narodnosti v šolskih prostorih s sofinanciranjem MVI. Praksa pa kaže, da je dostop pogojen s pripravljenostjo šol prijaviti se na javni poziv MVI. Primerjava podatkov MVI in anketnih podatkov učiteljev razkriva, da se pomemben del programa izvaja izven sheme sofinanciranja MVI. Družine v občinah z aktivnimi šolami imajo dostop, druge so prepuščene alternativnim rešitvam (verski prostori, društva, spletno učenje). Šole delujejo kot »vratarji« dostopa do sofinanciranja, kar ustvarja strukturno neenakost, ki ni razvidna iz formalne ureditve.
- Institucionalna klima: razkorak je prisoten, a variabilen. Manjšina staršev (27,1 %) zaznava pomanjkanje institucionalne podpore v vzgojno-izobraževalnih ustanovah za ohranjanje maternega jezika. Manjši delež staršev je tudi poročal o tem, da so otroci zaradi obiskovanja DPMJK doživljali negativne odzive s strani vrstnikov, učiteljev in drugih staršev. To kaže na sobivanje paradig: formalna uveljavitev »jezika kot resurs« v politiki ne izključuje prisotnosti paradigme »jezik kot problem« v praksi nekaterih šolskih okolij.

Raziskava identificira tri strukturne značilnosti DPMJK, ki povečujejo potencial za razkorak med politiko in prakso: 1. Obšolski status programa: izvajanje zunaj rednega šolskega urnika šolam omogoča diskrecijsko moč pri sodelovanju oz. nesodelovanju. 2. Razdeljeno financiranje: država izvora financira učitelje, MVI infrastrukturo. Ta razpršena odgovornost ustvarja šibkejši vertikalni nadzor in povečuje odvisnost od pripravljenosti lokalnih akterjev. 3. Razlike med jezikovnimi skupnostmi v dostopu do DPMJK: jezikovne skupnosti, katerim država izvora zagotavlja financiranje učiteljev (npr. srbska, hrvaška in makedonska skupnost), imajo večjo avtonomijo pri

organizaciji alternativnih rešitev. Skupnosti brez te podpore so bolj odvisne od sofinanciranja MVI in s tem od pripravljenosti šol.

Raziskava empirično dokumentira mehanizme razkoraka med normativno jezikovno politiko in izvedbeno politiko v specifičnem kontekstu obšolskega programa, kar dopolnjuje literaturo, ki se pretežno osredotoča na formalne kurikularne predmete v rednem šolskem sistemu (Ball et al. 2012; Menken & García 2010). Naše ugotovitve nakazujejo, da formalna usmeritev v »jezik kot resurs« ne zagotavlja enotne prakse; lokalno se lahko ohranjajo tudi elementi paradigme »jezik kot problem«.

Literatura in viri

- Ball, S. J., Maguire, M. & Braun, A., 2012. *How Schools Do Policy: Policy Enactments in Secondary Schools*. Routledge, London.
- Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS). Uradni list RS, 7/2011.
- García, O. & Wei, L., 2014. *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan, New York, <https://doi.org/10.1057/9781137385765>
- Hrdlička Bergelj, V., Stanić Gjorgijevska, T. & Žikić, B., 2024. Dopolnilni pouk srbskega jezika na OŠ Trnovo, Dan hrvaškega jezika na Filozofski fakulteti, Feministični pevski zbor Z'borke praznuje, Sami naši, 17. 4. 2024, Prvi program Radia Slovenija, RTV SLO, <https://prvi.rtvlo.si/podcast/sami-nasi/173250728/175038261> (dostop 5. 11. 2025).
- Johnson, David Cassels. 2013. *Language Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Krek, J. & Metljak, M. (ur.), 2011. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Mandelc, D. & Gajić, V., 2022. Odnos večinskega prebivalstva do priseljenskih skupnosti: Celje in priseljenci albanske narodnosti. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 59 (1), 115–137.
- Medvešek, M. & Balažic Bulc, T., 2025a. Dopolnilni pouk maternih jezikov in kulture otrok drugih narodnosti v Sloveniji [Zbirka podatkov]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14608205>
- Medvešek, M. & Balažic Bulc, T., 2025b. Dopolnilni pouk maternih jezikov (nemščina, albanščina, makedonščina, srbsščina, ruščina, bosanščina, ukrajinsščina, francoščina in hrvaščina) in kulture otrok drugih narodnosti: percepcije staršev. *Strokovno razvojna naloga*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Menken, K. & García, O. (ur.), 2010. *Negotiating Language Policies in Schools: Educators as Policymakers*. Routledge, New York, NY.
- Motik, D. & Steiner M., 2012. Načrt/usmeritve za dopolnilni pouk maternih jezikov in kultur za pripadnike drugih jezikovnih in kulturnih skupnosti v Sloveniji. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana, <https://www.zrss.si/wp-content/uploads/2021/09/2021-09-17-Usmeritve-za-ucenje-maternih-jezikov-in-kultur.pdf> (dostop 12. 2. 2024).
- MVI – Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje. 2025a. Povabilo vzgojno-izobraževalnim zavodom k oddaji vlog za sofinanciranje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur za otroke drugih narodnosti v šolskem letu 2025/2026, 4. 9. 2025, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/SRI/Javni-razpisi/Povabilo-vzgojno-izobrazevalnim-zavodom-2025-26.docx> (dostop 5. 11. 2025).
- MVI – Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje. 2025b. Komunikacija po elektronski pošti z Bronko Štraus (dostop 7. 7. 2025).
- Pevec Semec, K., Rutar Ilc, Z., Klobasa, H., Fras-Berro, F. & Rutar, S., 2024. *Smernice za vključevanje otrok, učencev in dijakov iz drugih jezikovnih in kulturnih okolij v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem* (Spletna izd.). ZRSS – Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/>

- Ucni-nacrti/Drugi-konceptualni-dokumenti/Smernice-za-vkljucevanje-otrok.pdf (dostop 26. 11. 2025).
- Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (ReNPJP21–25)*, 2021. Uradni list RS 61 (2021), <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO123> (dostop 26. 11. 2025).
- Ruiz, R., 1984. Orientations in Language Planning. *NABE: The Journal of the National Association for Bilingual Education* 8 (2), 15–34, <https://doi.org/10.1080/08855072.1984.10668464>
- Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah*, 2009. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrte in šole: Smernice za celostno vključevanje priseljencev (otrok, učencev in dijakov) iz drugih jezikovnih in kulturnih okolij v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem*, 2012. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji*, 2007. Ministrstvo za šolstvo in šport.
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2025. *Prebivalstvo, 1. januar 2025*. <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/13582> (dostop 5. 11. 2025).
- Ustava Republike Slovenije*, 1991. Uradni list RS, 33 (1991).
- Zakon o osnovni šoli (ZOsn)*. Uradni list RS 12 (1996), 33 (1997), 59 (2001), 71 (2004), 23 (2005) 53 (2005), 70 (2005), 60 (2006), 63 (2006), 81 (2006) 102 (2007), 107 (2010), 87 (2011), 40 (2012), 63 (2013), 46 (2016), 76 (2023).
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI)*. Uradni list RS 16 (2007), 36 (2008), 58 (2009), 64 (2009), 65 (2009), 20 (2011), 40 (2012) – ZUJE, 57 (2012) – ZPCP-2D, 47 (2015), 46 (2016), 49 (2016), 25 (2017) – ZVaj, 123 (2021), 172 (2021), 207 (2021), 105 (2022) – ZZNŠPP, 141 (2022), 158 (2022) – ZDoh-2AA in 71 (2023).
- Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji (ZUKPPNS)* Uradni list RS 45 (2024).

Financiranje

Prispevek je rezultat strokovno-razvojne naloge Dopolnilni pouk maternih jezikov (nemščine, albanščine, makedonščine, srbsčine, ruščine, bosanščine, ukrajinščine, francoščine in hrvaščine) in kultur otrok drugih narodnosti: percepcije staršev (št. pogodbe: C3350-24-431003), ki jo je financiralo Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, ter je bil pripravljen v okviru raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-008), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Provision of Supplementary Mother Tongue and Culture Classes: Systemic Challenges and Parents' Perspectives

Abstract

Drawing on parents' perspectives, this article analyses the provision of supplementary mother tongue and culture classes for children of other nationalities in Slovenia. It demonstrates that, despite the existing legal framework, a significant gap persists between *policy as text* and *policy as practice*.

The research is based on administrative (official) data from the Ministry of Education as well as primary empirical data collected through surveys involving teachers delivering supplementary mother tongue and culture classes and students' parents. The theoretical framework draws on three paradigms of language policy – *language as a resource*, *language as a right*, and *language as a problem* – and in the role of mediating actors in the implementation process.

The findings indicate a high level of parental satisfaction with the pedagogical aspects of supplementary mother tongue and culture classes, while organizational and spatial aspects received slightly lower ratings. The key challenges most frequently highlighted by parents include difficulties in timetable coordination and a lack of institutional support at the school level. The analysis further reveals that access to supplementary mother tongue and culture classes varies by location and is dependent on the decisions of individual schools, particularly regarding applications to the Ministry of Education's public calls and the provision of premises. In addition, part of the programme is implemented outside the Ministry's co-financing scheme.

Parents' views on how the programme should be implemented are fairly evenly divided: approximately half support the current approach, while the other half advocate for greater institutional integration of the programme into the regular curriculum or at least into the school's extended programme.

The study highlights three systemic factors that contribute to the gap between normative guidelines and the actual implementation of DPMJK: (1) the programme is positioned outside the regular school timetable, (2) funding and responsibilities are shared between the country of origin and the Ministry of Education, and (3) as a result, access to the programme is uneven across language communities and regions. The findings suggest that formal commitments to the *language as a resource* paradigm alone are insufficient to prevent discrepancies between declared policy goals and inconsistent implementation practices.

Keywords: supplementary mother tongue and culture classes, language policy, multilingualism, policy implementation, immigrants, Slovenia

Oskar Mulej¹

Manjšinsko vprašanje, disimilacija in bistvo narodnosti: Josip Wilfan in vprašanje Judov v Nemčiji, 1933–1934

Izvleček

Pričujoči prispevek obravnava pomembno poglavje iz dela slovenskega tržaškega politika Josipa Wilfana, ki je kot predsednik Evropskega kongresa narodnosti sodil med najbolj izpostavljene akterje v evropskem gibanju narodnih manjšin med obema vojnoma. Pri tem se osredotoča na njegovo vlogo in razmišljanje v enem najbolj kritičnih obdobjih za Evropski kongres narodnosti v letih 1933 in 1934, ko so v Nemčiji zavladali nacionalsocialisti in se je v tej državi pričelo organizirano preganjanje Judov. Spricho dogajanja je bil Evropski kongres narodnosti, v katerem so Judje tvorili enega najpomembnejših členov, leta 1933 postavljen v zelo neprijeten položaj. Medtem ko so judovski predstavniki od kongresa zahtevali nedvoumno obsodbo nacistične politike, so se v njem najštevilčnejše zastopane nemške manjšine temu skušale izogniti. Wilfan se je tako znašel na presečišču interesov in teženj, hkrati pa je bil soočen tudi s pomembnimi moralnimi, načelnimi in konceptualnimi premisleki. Ti so v marsikaterem pogledu presegali okvir vprašanja nemških Judov ter se navezovali na nekatera ključna vprašanja medvojne manjšinske politike.

Na podlagi podrobne analize arhivskega gradiva ter drugih zgodovinskih virov si prispevek prizadeva orisati Wilfanovo ravnanje spricho notranje krize Evropskega kongresa narodnosti ter razčleniti njegovo osebno razmišljanje o položaju nemških Judov ter nanj vezanemu širšemu problemskemu kompleksu. Podrobni rekonstrukciji dogajanja v letih 1933 in 1934 v prvem delu prispevka tako v drugem delu sledi analiza Wilfanove korespondence z različnimi akterji znotraj in zunaj kongresa. Ta nakazuje kompleksnost njegovega razmišljanja o problemu, do katerega je pristopal z upoštevanjem

1 Dr. Oskar Mulej, Universität Wien, Institut für osteuropäische Geschichte, Spitalgasse 2, 1090 Dunaj, Avstrija. Elektronski naslov: oskar.mulej@univie.ac.at

različnih zornih kotov, hkrati pa moral upoštevati tudi praktični moment ohranjanja pogojev za nemoteno nadaljnje delo kongresa. Razpetosti med zasebnim pogledom na situacijo ter uradnim stališčem organizacije, ki jo je vodil, je bila pri tem pridružena tudi mera napetosti med Wilfanovo koncepcijo narodnosti ter širšimi vidiki enakosti in človekovih pravic, ki jim je skušal vseskozi ostajati zvest.

Ključne besede: manjšine, Judje, nacizem, Josip Wilfan, disimilacija, manjšinske pravice, človekove pravice

1 Uvod

Pričujoči prispevek obravnava pomembno poglavje iz dela slovenskega tržaškega politika in pomembnega mednarodnega manjšinskega aktivista Josipa Wilfana (Vilfana; 1878–1955).² Osvetliti namerava njegovo vlogo in razmišljanje v enem najbolj kritičnih obdobjih za evropsko gibanje narodnih manjšin, ki je nastopilo po nacističnem prevzemu oblasti v Nemčiji ter spričo začetka preganjanja Judov v tej državi. Kot predsednik Evropskega kongresa narodnosti (EKN), največjega vseevropskega omrežja manjšinskih aktivistov, je bil Wilfan tedaj soočen z zelo kočljivim položajem, ki je poleg praktičnih izzivov razpiral tudi pomembna idejna in konceptualna vprašanja.

Josip Wilfan, rojen leta 1878 v Trstu, je bil slovenski liberalni politik, pravnik in aktivist v mednarodnem gibanju narodnih manjšin. Svojo politično pot je v okviru mednarodno in večkulturno zaznamovane tržaške politike pričel že v avstrijski dobi. Leta 1906 je postal najprej tajnik ter 1910 predsednik tržaškega političnega društva Edinost (Marušič 1991), ki je – ob notranji liberalni prevladi – predstavljalo tamkajšnje Slovence ne glede na njihovo nazorsko pripadnost. Po prvi svetovni vojni in priključitvi Trsta in Primorske Kraljevini Italiji je postal osrednja politična osebnost tako za slovensko kot tudi hrvaško narodno manjšino v Italiji. Na listi Jugoslovanske narodne stranke je bil večkrat izvoljen v rimski parlament, kjer je vodil politiko načelnega sobivanja in sporazuma z italijansko državo ob hkratni zahtevi po kulturni avtonomiji. V ta namen se je v dvajsetih letih tudi večkrat sestal z ministrskim predsednikom Benitom Mussolinijem, ki ga je skušal prepričati o smiselnosti in obojestranski koristnosti slednje (Kacin-Wohinz 1990). Vzporedno s postopnim utrjevanjem fašističnega režima v Italiji pa se je stopnjeval tudi pritisk na Wilfana in ostale slovenske politike. Tako je bil večkrat aretiran in zaprt ter leta 1928 naposled prisiljen zapustiti Italijo in se ustaliti na Dunaju. Slednja izbira pa ni bila naključna, saj je v nekdanji cesarski prestolnici imel svoj sedež Evropski kongres narodnosti, leta 1925 ustanovljeno vseevropsko omrežje manjšinskih aktivistov, ki mu je skozi vseh 14 let obstoja predsedoval Wilfan.

Evropski kongres narodnosti je bil verjetno najpomembnejša, gotova pa največja izmed številnih medvojnih civilnodružbenih organizacij, ki so nagovarjale manjšinsko vprašanje. V letih 1925–1938 je namreč združeval predstavnike več kot tridesetih narodnih manjšin iz sedemnajstih evropskih držav. Ob številčno najmočnejše zastopanih nemških, madžarskih, judovskih in ukrajinskih skupinah so v njem tako delovali tudi Katalonci, Baski in Galičani, Rusi, Poljaki, Bolgari, Čehi, Danci, Lužiški Srbi, Litovci, Belorusi, Hrvati, Grki,

2 Ker je Wilfan v obravnavanem času svoj priimek dosledno zapisoval z W, bomo takšno obliko uporabljali tudi v tem prispevku.

Švedi ter seveda Slovenci iz Italije in Avstrije (Bamberger-Stemman 2000). Najvidnejši protagonist v kongresni organizaciji je bil poleg predsednika Wilfana generalni tajnik Ewald Ammende, nemški manjšinski aktivist iz Estonije, ki ga lahko štejeemo za glavnega pobudnika nastanka EKN in osrednjo gonilno silo v njem (Housden 2014). Nadalje lahko med osrednje osebnosti kongresa štejeemo še predstavnika pariškega Odbora judovskih delegacij (*Comité des Délégations Juives*) in voditelja Svetovnega cionističnega kongresa Lea Motz-kina, latvijskega Nemca Paula Schiemanna, češkoslovaškega Madžara Gézo Szüllőja, po letu 1932 pa tudi estonskega Nemca Wernerja Hasselblatta.

Narodnostni kongresi so potekali vsako leto, najpogosteje v Ženevi, paralelno z letnim zasedanjem Skupščine Društva narodov v septembru. Poleg promoviranja idej miru, zakonitosti, strpnosti ter sodelovanja med narodi ter obveščanja evropske javnosti o položaju in problemih narodnih manjšin so člani kongresa pri organih Društva narodov lobirali za izboljšanje sistema njihove zaščite. Ob poudarjanju zavezanosti obstoječemu mednarodnemu redu in nespremenljivosti državnih meja si je EKN prizadeval za uveljavitev univerzalnega sistema manjšinske zaščite, ki bi bil zavezujoč za vse evropske države in bi stal pod okriljem Društva narodov. V svojih resolucijah je pri tem izražal tudi zahteve po uvedbi kolektivne zaščite narodnih manjšin, pri kateri bi te dobile status javnopravnih oseb, kot nadgraditvi obstoječe ureditve, temelječe pretežno na pravicah posameznikov (cf. Wheatley 2017). Hkrati se je EKN držal pravila, da je v svojih resolucijah ostajal na ravni abstraktnih in splošnih načel. Pri tem je bilo zlasti pomembno pravilo nekomentiranja konkretnih držav, s čimer se je kongres želel zaščititi pred možnimi očitki glede pristranosti (Smith et al. 2018).

Wilfanovo politično delo je bilo nasploh močno vpeto v nadnacionalne povezave in je nosilo močno mednarodno obeležje. Poleg že omenjenega EKN je bil denimo dejaven tudi v Interparlamentarni uniji, v Mednarodni zvezi društev za Društvo narodov, krajši čas pa tudi v Panevropskem gibanju (Rahten 2022). Kot teoretik je hkrati razvijal koncepte naddržavne narodne skupnosti ter na njih utemeljene osnutke kulturne avtonomije, ki so bili deležni širšega odmeva in promocije skozi uveljavljene mednarodne kanale, kot je bilo denimo neuradno glasilo EKN *Nation und Staat* (cf. Wilfan 1932). Medtem ko so njegovo delo poslanca v rimskem parlamentu ter z njim povezane dejavnosti v prid Slovencem v Italiji že bile deležne obsežnejših raziskav, na podlagi katerih so izšle tudi znanstvene monografije (Pirjevec 1994; Pelikan 1997; Bajc & Darovec 2005), to v manjši meri velja za njegovo delo na mednarodni ravni, zlasti na področju mednarodnega aktivizma narodnih manjšin. Tudi tu sicer ne gre za povsem neobdelano področje – omeniti velja zlasti raziskave Gorazda Bajca (2013) in Egona Pelikana (2000) ter Andreja Rahtena (2022). Vseeno pa ni bilo to obsežno, kompleksno in zelo plodovito področje Wilfanovega delovanja deležno še celovitejše in podrobne obravnave. Še zlasti

to velja za intelektualno omrežje, ki se je oblikovalo okoli njega, ter njegovo idejno izmenjavo z drugimi ključnimi protagonisti v manjšinskem gibanju. Tako je poleg manka monografije to pomembno področje Wilfanovega delovanja zaznamovano tudi s kar nekaj vrzeli, ki še čakajo na zapolnitev.

Ena izmed teh vrzeli zadeva tudi Wilfanovo vlogo, še zlasti pa njegova razmišljanja v nekaterih kritičnih trenutkih za EKN ter širše manjšinsko gibanje. Spričo njegove heterogene sestave so znotraj kongresa skozi ves čas njegovega obstoja sobivale različne težnje in interesi kot tudi idejni tokovi. Wilfan se je v svoji izpostavljeni funkciji predsednika nahajal na njihovem presečišču. Med njimi je moral posredovati, iskati kompromise, hkrati pa je tudi sam neizogibno stal pod njihovim vplivom, kar se je še zlasti izkazalo ob pomembnih prelomnicah. Teh je bilo v štirinajstletni zgodovini EKN kar nekaj, verjetno najbolj ključna pa je nastopila v letih 1933–1934, ko je bil kongres soočen z začetkom organiziranega preganjanja Judov s strani novega režima v Nemčiji. Problem, s katerim sta bila tedaj soočena tako EKN kot tudi Wilfan sam, je imel več dimenzij. Poleg vprašanja opredelitve do omenjenega dogajanja in na to vezanih praktičnih premislekov se je namreč dotikal tudi kompleksnega prepleta moralnih, idejnih in zlasti konceptualnih vprašanj. Ta so se izražala tudi skozi Wilfanove osebne premisleke in korespondenco, ki jih pričujoči prispevek kani podrobneje analizirati.

2 Problem nemških Judov in dogajanje znotraj EKN v letih 1933–1934

Nacistični prevzem oblasti ter z njim povezani politični razvoj v Nemčiji sta imela daljnosežne posledice tudi za evropsko manjšinsko gibanje in sta globoko zaznamovala nadaljnji razvoj EKN. Nemčija si je namreč že od obdobja zunanjega ministra Gustava Stresemanna prizadevala, da se uveljavi kot glavna zagovornica narodnih manjšin v evropski politiki (Fink 2006), kar je bilo seveda močno pogojeno tudi s težnjo po reviziji meja. Kot dejavnik ključnega pomena za nadaljnji razvoj EKN pa je ob tem nastopala naraščajoča finančna odvisnost kongresa od nemških sredstev. Ta so prihajala s strani nemškega zunanjega ministrstva prek Združenja nemških narodnih skupin v Evropi (*Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*), ki je že od leta 1928 prispevalo večinski delež financ za delovanje kongresa (Eiler 2018; Bamberger-Stemman 2000). Delež teh sredstev v celoti, s katero je ENK razpolagal, se je skozi trideseta leta še povečeval (Housden 2014), sprememba režima v Nemčiji leta 1933 pa je seveda imela za posledico pogojevanje teh sredstev s prilagajanjem njenemu novemu zunanjepolitičnemu in ideološkemu kurzu.

Antisemitska politika nacističnega režima je zato predstavljala posebno težak izziv za organizacijo, katere poslanstvo je stremelo k uveljavljanju

strpnosti, državljanske enakosti ter sobivanja narodov in znotraj katere so judovski predstavniki hkrati predstavljali enega najvplivnejših in najdejavnejših členov. Kljub vseprisotnosti različnih oblik antisemitizma kot tudi razširjenosti proti Judom naperjenih političnih ukrepov v mnogih evropskih državah je agresivna politika novega nemškega režima do državljanov judovske veroizpovedi in/ali rodu v marsičem predstavljala novum v evropski politiki. Poleg korenitosti in vsesplošnosti institucionalizirane diskriminacije, ki je močno presegala do tedaj običajne parcialne ukrepe, kakor je bil denimo *numerus clausus* na univerzah ali pa zlasti v vzhodnoevropskih državah pogosto zatiskanje oči uradnih organov pred antisemitskimi družbenimi praksami, je bila novost nacistične politike zlasti v tem, da je uveljavljala sistematično denacionalizacijo nemških Judov. Zaradi specifičnega položaja slednjih v okviru nemške družbe je le-ta imela dve temeljni razsežnosti.

Na eni strani je šlo za temeljno politiko neenakosti, ki je ljudem judovskih korenin oziroma t. i. »narijcem« postopoma odvezala temeljne pravice in iz njih delala nedržavljanke. V praksi se je proces odvezovanja državljanstva Judom pričel že takoj po prevzemu oblasti leta 1933,³ formalno pa je bil dokončno potrjen z nürnberškimi rasnimi zakoni leta 1935. Na drugi strani pa je zaradi specifičnega značaja nemških Judov, ki so se povečini šteli med t. i. »asimilirane Jude« – to je ljudi judovske vere in/ali rodu, ki pa so se po svoji narodni zavesti prištevali k nemškemu narodu (Pulzer 2003), šlo tudi za nasilno izločitev oziroma izgon Judov iz okvira nemške narodne skupnosti. Gre za proces, za katerega se je v sodobnem diskurzu uveljavil izraz »disimilacija« in je spričo večinsko nemškega narodnega čutenja Judov v Nemčiji hkrati neizogibno zadobil neprostovoljen, prisilen značaj. Obe navedeni dimenziji je v temelju povezovala raso-etnična podstat nacističnega razumevanja naroda. V rasnem načelu utemeljeni narodni skupnosti je bil dan primat, medtem ko je država nastopala kot izraz njene polne politične afirmacije (Steck 2003). Pri tem je treba poudariti, da pripadniki t. i. »arijskih« oz. »sorodnih« nenemških narodnih skupin v Nemčiji, kot denimo Danci, Poljaki ali Lužiški Srbi, niso bili deležni odvzema državljanskih in občanskih pravic – oziroma vsaj ne v enaki meri in na enak način kakor Judje (cf. Jaworski 1997).

Soočenje z dejstvom nove nemške politike je EKN, v katerem so do tedaj izredno pomembno vlogo igrali judovski predstavniki, zlasti iz držav vzhodne

3 Prvi zakonodajni akt te vrste je bil Zakon o ponovni vzpostavitvi poklicne državne službe z dne 7. aprila 1933, ki je Jude izključil iz državne uprave. Aprila 1933 je nemška zakonodaja omejila tudi število judovskih študentov na nemških šolah in univerzah. Kasnejši odloki so judovskim zdravnikom prepovedali zdravljenje nejudovskih pacientov, Judom pa je bil onemogočen dostop do državnih pogodb in javnega sektorja (United States Holocaust Memorial Museum b. d.). Še daljnosežnejši učinek od same zakonodaje sta imela vse od prevzema oblasti prisotna izrazito sovražna uradna retorika ter dopuščanje terorja s strani SA.

Evrope, postavljalo pred nov, do tedaj nepoznan izziv. Na eni strani je bilo pri-
sotno jasno nelagodje, izrazito zlasti v krogu političnih predstavništev nem-
ških manjšin. Ta tedaj sicer še niso bila docela ideološka usklajena z nacistič-
nim režimom, jim pa je ta – poleg dejstva, da so se že poprej v večji ali manjši
meri zanašala na finančno in politično zaslombo nemške države – s svojim
poudarjanjem primata etničnega načela ter skrbi za Nemce izven meja Nem-
čije z vidika njihovih narodnostnih interesov nedvomno ponujal potencialno
pozitivno perspektivo (cf. Uexküll 1933). K temu je dodatno pripomogel tudi
govor Adolfa Hitlerja v *Reichstagu*, 17. maja 1933, v katerem je neposredno
zavrnil asimilacijo manjšin oziroma »duhovno miselnost preteklega stoletja,
ki je verjela, da je morda mogoče iz Poljakov in Francozov narediti Nemce«
(Jaworski 1997; Housden 2014). Kot bomo lahko videli kasneje, je te vrste
nelagodje segalo tudi prek okvira nemških skupin in bilo pri tem vezano na
določena konceptualna vprašanja, povezana z razumevanjem bistva naro-
dnosti oziroma odnosa med narodom in državo, kjer so mnogi manjšinski
aktivisti vsaj navidez našli skupen jezik z nemškimi nacisti. Predvsem je tu
treba poudariti, da kot takšna ideja disimilacije manjšinskim politikom in
aktivistom, ki so pretežni del svojih prizadevanj usmerjali v odpor proti asi-
milacijskim pritiskom ter asimilaciji nasploh, v načelu ni predstavljala nekaj
spornega (cf. Housden 2014).

Slednje je veljalo tudi za cioniste oziroma nacionalno zavedne Jude, kate-
rih politični projekt je temeljil na afirmaciji posebne judovske narodne zavesti
in tako stal v diametralnem nasprotju s prakso asimilacije v večinsko nacijo,
kakršno je poleg zahodne Evrope, Italije in Madžarske poznal zlasti nemški
prostor. Izdvojitve že asimiliranih Judov iz okvira nemškega naroda in s tem
vzpostavitev posebne judovske manjšinske skupnosti bi zanje v teoriji tako
celo predstavljala zaželeni cilj in v tem oziru so v preteklosti pogosto lahko
našli skupen jezik z antisemiti. Vodilni cionist in podpredsednik EKN Leo
Motzkin je na Svetovnem judovskem kongresu v Ženevi septembra 1933 tako
denimo izjavil: »Elementarno dejstvo je, da element populacije ne more več
zahtevati pripadnosti narodu, če ga glavni del naroda, tisti nesporni, ne pri-
znava kot takega« (*Protocol of the 2nd World Jewish Conference, 5–8 September
1933*, citirano v Housden 2014, 298). Spričo terorja in brezpravja, kakršnega
so bili deležni Judje v Nemčiji, pa tudi v EKN zastopani cionisti tamkajšnjega
dogajanja seveda niso mogli mirno sprejemati. Mednarodne judovske organi-
zacije so tako organizirale več protestnih akcij, med katerimi gre omeniti zlasti
iniciative predsednika Judovske stranke na Češkoslovaškem in predstavnika
tamkajšnjih Judov v EKN Emila Marguliesa. Te so med drugim vključevale
velike demonstracije v Bratislavi maja 1933, pritožbo na Društvo narodov, kot
tudi sodelovanje pri Bernheimovi peticiji, ki je Judom v nemški Gornji Šleziji
do leta 1937 zagotovila upoštevanje manjšinskih pravic (Bamberger-Stemman
2000).

Vse to je neizogibno imelo posledice tudi za delovanje EKN. Med aprilom in septembrom 1933 so se tako vršili intenzivni pogovori in pogajanja tako znotraj vrhovnih organov kongresa kot tudi med le-temi ter ključnimi predstavniki judovskih manjšin. Vsled svoje izpostavljene funkcije je Wilfan v teh pogajanjih prevzel osrednjo vlogo, njihov potek pa lahko dobro spremljamo skozi njegovo korespondenco z ostalimi ključnimi akterji. Kot že omenjeno, so za razliko od nemških Judov samih v EKN zastopani cionisti disimilacijo kot takšno sicer sprejemali, niso pa sprejemali načina, na kakršnega se je ta izvajala v Nemčiji. Motilo jih je predvsem dejstvo, da pri konkretnem dogajanju ni šlo za proces, ki bi vzajemno in na enakopravni podlagi potekal med dvema narodoma – nemškim in judovskim, temveč za nasilno politiko nemške države do Judov. Od EKN so v njem zastopane judovske skupine zahtevale predvsem odprto, jasno in neposredno obsodbo dogajanja v Nemčiji. Glavni kamen spotike tako ni tičal v samem odgovoru na načelno vprašanje sprejemanja ali nesprejemanja procesa disimilacije nemških Judov, temveč v načinu artikulacije stališča do njega – konkretnije: v vprašanju neposredne omembe Nemčije.

Pred Wilfana, ki je stal v središču tega dogajanja, so se postavljali vsi že omenjeni izzivi in nelagodja, s katerimi je bila soočena kongresna organizacija, hkrati pa tudi omejitve, vezane na njegovo funkcijo predsednika. V njej je moral ohranяти najvišjo mero nepristranskosti, hkrati pa tudi uveljavljati statutarna pravila organizacije. Ta so, kot že rečeno, med drugim določala, da kongresni govori, še zlasti pa skupne resolucije, ostajajo na ravni splošnih, abstraktnih načel, se ogibajo obravnave konkretnih primerov kršitev manjšinskih pravic in se zlasti držijo pravila neomenjanja konkretnih držav. V pristopanju k problemu nemških Judov je Wilfan v letih 1933 in 1934 vztrajal pri tem pravilu ter si pri tem dovoljeval le minimalna odstopanja. Hkrati pa je ravno v tem konkretnem primeru pravilo nedvomno služilo tudi ogibanju problemu oziroma temu, da bi vodstvo kongresa, zlasti pa nemške skupine, zavzele jasno stališče ter s tem sebe ter kongres izpostavile gotovi nemilosti Nemčije. Takšno oceno še zlasti podkrepljuje dejstvo, da – kot bomo lahko videli kasneje – to isto pravilo ni v enaki meri veljalo za nekatere druge na kongresu obravnavane probleme, pri čemer so bila prisotna povsem jasna neskladja.

Pogajanja so julija 1933 naposled pripeljala do dogovora, da za prihajajoči kongres, načrtovan med 16. in 19. septembrom, judovska in nemška skupina pripravita vsaka svojo resolucijo (SI_AS_1164 1). V teh naj bi vsaka izmed njiju podala svoje načelno stališče do vprašanja disimilacije ob hkratni obsodbi brezpravja in diskriminacije kot njenim spremljevalnim pojavom v konkretnem nemškem primeru. Skozi poletje je bilo tako oblikovanih več različic obeh izjav, ki so jih v pogajanjih medsebojno dopolnjevali in usklajevali. Ne glede na doseženi dogovor pa je septembra 1933 tik pred kongresom

prišlo do nenadne sprememba stališča judovske skupine. Med judovskimi predstavniki je namreč vladala visoka mera neenotnosti glede udeležbe na prihajajočem narodnostnem kongresu, pri čemer jih je viden delež stal na stališču neudeležbe in v tem smislu tudi pritiskal na Motzkina in ostale voditelje. Edinost med vsemi judovskimi strujami je vladala zgolj glede neposredne obsodbe dogajanja v Nemčiji kot osnovnega predpogoja za kakršnokoli sodelovanje. Tako je Svetovni judovski kongres, ki se je vršil v začetku septembra v Ženevi, pooblastil Motzkina kot člana organizacijskega odbora EKN, da kongresu predloži ultimat (Housden 2014). V pismu Wilfanu, 8. 9. (SI_AS_1164 2), je Motzkin postavil zahtevo po eksplicitni obsodbi dogajanja v Nemčiji »kot kršitve zakonov človečnosti in dejanja proti manjšinskemu gibanju« ter omogočenje odprte razprave, ki bi dovoljevala neposredne reference na konkretne dogodke. Če v roku petih dni ne bi prejeli zadovoljivega odgovora, se Judje ne bi udeležili kongresa.

Wilfan se je tako znašel pod hudim časovnim in siceršnjim pritiskom. Korespondenca v dneh med 8. in 12. septembrom priča o tem, da si je resno prizadeval za to, da bi se v danih okoliščinah našla ustrezna rešitev, ki bi judovske predstavnike odvrnila od bojkota kongresa (SI_AS_1164 3, 4 in 5). Slednjim hkrati ni mogel ponuditi jasnih zavez in jamstev ter je Motzkinu 9. 9. v telegramu sporočil, da judovskega ultimata že iz zgolj tehničnih razlogov ni mogoče obravnavati do zahtevanega roka (SI_AS_1164 6), tri dni kasneje pa še, da mu funkcija prepoveduje zavzeti predčasno osebno stališče do zadeve (SI_AS_1164 7). Ker Judje željenega zagotovila naposled niso prejeli, se kongresa niso udeležili. Hkrati pa se ga zaradi bolezni ni udeležil tudi Paul Schiemann, ki mu je bilo po dogovoru iz julija poverjeno oblikovanje nemške izjave o disimilaciji, ki naj bi jo prebral na kongresu.

Kongres je bil tako od samega začetka zaznamovan z odsotnostjo Judov in je potekel v napetem vzdušju (Housden 2014). V uvodnem govoru je Wilfan poudaril »težko in grozečo atmosfero«, v kateri se je znašla Evropa (Sitzungsbericht 1933, 10). Situacije v Nemčiji se je dotaknil le posredno s tem, da je spregovoril o problemu disimilacije brez omembe konkretne države, dovolil pa si je imenovati nemške kolege kot tiste, na katerih je trenutno velika naloga zastaviti besedo za narodne manjšine znotraj matične države, »da se jim ohrani tisto, kar imajo, in da se jim podeli vse, kar jim še manjka« (prav tam, 12). Kar se tiče samega vprašanja disimilacije, za katero je kot ustreznejši izraz ponudil »nacionalni ekskluzivizem«, je poudaril:

Neposredno soočenje med narodom in narodom – da; čista ločitev razvojnih linij – da; toda, pravice razglašati tisto, kar je drugačno, zato tudi za manjvredno ter mu odvzemati pravice – tega mi, ki smo predstavniki starih in mladih, močnih in šibkih, bogatih in revnih narodov, ne moremo priznati; temveč moramo, če se

nočemo raziti, vztrajati na načelu temeljne enakovrednosti in enakopravnosti med narodi, kot izhodišču našega skupnega delovanja (prav tam, 11).

Na koncu svojega govora je Wilfan oznanil tudi, da bo zaradi odsotnosti Schiemanna točka o narodni disimilaciji verjetno umaknjena z dnevnega reda. Do kritične točke kongresa pa je prišlo kmalu zatem, ko se je kljub omejenim Wilfanovi napovedi k besedi priglasil predstavnik nemške manjšine v Romuniji Hans Otto Roth ter prebral izjavo nemških skupin o disimilaciji. Ta je ob popolnem zanemarjanju vidikov diskriminacije in preganjanja, ki so ju bili deležni nemški Judje, izrazila popolno podporo »izdvojitvi drugovrstnih ljudi, zlasti takšnih, ki so druge rase, iz narodne kulture, kakršno lahko opazujemo v zadnjem času«, pri čemer je istočasno poudarila pravico takšnih skupin ljudi, da zase skušajo uveljaviti pravice, kakršne pritičejo narodnim manjšinam in za katere si je vedno prizadeval EKN (Sitzungsbericht 1933, 25–26).

Tej nepričakovani izjavi, ki je tudi med delom nemških predstavnikov naletela na negodovanje (SI_AS_1164 8), je naslednji dan sledilo protestno pismo judovskih predstavnikov, ki so izjavili, da spričo takšne izjave v kongresu ne morejo več sodelovati (SI_AS_1164 9). Dodatno je nato nezadovoljstvo Judov podkrepilo še dejstvo, da je Wilfan njihovo pismo sicer prebral pred kongresom, a pri tem namenoma izpustil nekatere dele, ki so neposredno omenjali Nemčijo, ter ga za vrh vsega pospremil s kritičnimi komentarji. Ob opravičevanju nemške izjave, češ da je bila nerazumljena, ter hkratnem izražanju razumevanja do pritožb judovskih kolegov je nato skušal omiliti ostrino z zamenjavo izrazov – »izdvojitev [*Ausgliederung*, *Ausstofung*]« je denimo zavrnil kot neustrezno in raje govoril o »ločitvi [*Trennung*]«, s tem, da je dodal, da je pri disimilaciji bistvena metoda, pri čemer nikomur ne sme biti odvzeto »človeško dostojanstvo« ter »pravice posameznika do svobode in življenja« (Sitzungsbericht 1933, 68). S pozicije »pripadnika neudeleženega naroda« je spregovoril tudi o podstati narodnosti, bistvo katere je lociral v narodovem »duhovnem življenju, v njegovih čustvih, v njegovi zavesti, v njegovi notranji skladnosti [*Deckungsweise*]« (prav tam, 67). S tem poudarkom je sicer posredno zavrnil rasno pojmovanje, a to istočasno tudi nevtraliziral z dodatkom, da ima vsak narod pravico na sebi lasten način zamejiti svoje bistvo in obseg in da o tem drugi narodi nimajo pravice soditi. Predlagal je splošno in nevtravno formulirano resolucijo,⁴ ki je bila sicer sprejeta, a ji je bila nato na zahtevo nekaterih skupin (Madžarov, Litovcev, Ukrajincev in Kataloncev) naknadno

4 »V primeru vpeljeve in izvedbe nacionalne disimilacije ostanejo svoboščine in pravice, za katere se Kongres evropskih narodnosti zavzema v svojih deklaracijah in resolucijah vse od svoje ustanovitve, nedotaknjene« (SI_AS_1164 10).

dodana še posebna izjava, ki je »val specifično antisemitskih ukrepov, ki ga je moč opazovati v nekaterih državah«, označila za kršitev splošnih človekovih pravic in je tako neskladen z načeli kongresa (Sitzungsbericht 1933, 70).

Tudi ta naknadno dodana izjava ni uspela pomiriti duhov ter spremeniti težkega položaja, v katerem se je znašel kongres. Mednarodni odmevi so bili zanj zelo neugodni, Judje pa se vanj niso več vrnili. Fiasko septembra 1933 kljub temu ni pomenil tudi konca pobud za obnovev sodelovanja, prisotnih na obeh straneh. Judovske skupine na tej točki namreč še niso uradno zapustile EKN, temveč so se zgolj prenehale udeleževati kongresov, Motzkin pa je novembra 1933 tudi formalno odstopil kot član organizacijskega odbora in kmalu zatem umrl. Pogajanja o obnovitvi sodelovanja so se vseeno nadaljevala, pri čemer sta na strani EKN kot glavna protagonista nastopala Wilfan in Schiemann, z judovske strani pa že omenjeni Margulies ter kasnejši ustanovitelj Svetovnega judovskega kongresa Nahum Goldmann.⁵

Na sestanku novembra 1933 je Margulies Wilfanu predlagal, da bi judovske skupine razmislile o vrnitvi, če bi se sestavila deklaracija, ki bi izjavljala, da gre Jude obravnavati enako kot vse druge narodne manjšine ter da jim mora biti zagotovljena državljanska in politična enakost (Housden 2014). Kongresni odbor bi poleg tega moral obsoditi vsak poskus obrekovanja ali odvzema pravic manjšini na podlagi rase (SI_AS_1164 12). Korespondenca in sestanki so se nato vrstili skozi celotno leto 1934. Schiemann in Wilfan sta družno delala na resoluciji, ki bi bila sprejemljiva za Jude in od katere je ohranjenih več osnutkov (cf. SI_AS_1164 13). Predlagani osnutek izjave judovskih predstavnikov na koncu ni zadovoljil in se tako, vsem obojestranskim prizadevanjem navkljub, tudi kongresa septembra 1934 v Bernu niso udeležili. Kot že do tedaj, so v predlagani izjavi pogrešali konkretno referenco na Nemčijo ter večji poudarek na državljanskih pravicah. Hkrati so od EKN zahtevali priznanje nemških Judov kot narodne manjšine z vsemi pripadajočimi pravicami, kar samo po sebi vključuje tudi polno državljansko enakopravnost (SI_AS_1164 14). Z vidika EKN, ki je takšno stališče v načelu sicer sprejemal, pa bi se kot predpogoj za priznanje judovske manjšine v Nemčiji morala tam najprej oblikovati in organizirati skupina »nacionalnih Judov« ter sama zaprositi za članstvo (SI_AS_1164 15; SI_AS_1164 16). Tudi po X. kongresu je Wilfan nadaljeval korespondenco z Goldmannom ter si – naposled neuspešno – prizadeval za ponovno pritegnitev Judov še globoko v leto 1935.

Pri vsem skupaj je hkrati treba poudariti, da je bila na strani EKN pod jasnim vplivom nemških skupin skozi ves čas omenjenih pogajanj prisotna vidna mera izmikanja in ovinkarjenja. To je ponujalo dokaj močan indic, da je

5 V tej zvezi je potrebno poudariti, da je Margulies kot uradni predstavnik Judovske stranke na Češkoslovaškem ter s tem uradni delegat za češkoslovaške Jude v ENC Goldmannu oporekal pravico govoriti v imenu judovskih manjšin, saj naj za to ne bi imel potrebnega opolnomočenja z njihove strani (glej npr. SI_AS_116411).

položaj, v katerem se Judje po lastni želji kongresa niso udeleževali, a iz njega hkrati uradno še niso izstopili, marsikomu zelo ustrežal. O tem neposredno pričajo tudi nekatere izjave nemških predstavnikov (Bamberger-Stemman 2000; Housden 2014). Še zlasti pa je to nakazovala očitna nekonsistenca v apliciranju kongresnega pravila o prepovedi komentiranja konkretnih primerov in držav. Leta 1933 je denimo na pobudo glavnega tajnika Ewalda Ammendeja v okviru kongresa tekla tudi razprava o lakoti v Sovjetski zvezi. Utemeljitev EKN ter kasnejši Wilfanov odgovor Marguliesu na njegov očitek o tem vidnem neskladju je tedaj bil, da je v takšnem primeru konkretna razprava dopustna, saj ne zadeva narodnostnih vidikov, temveč zgolj obče humanitarne (Sitzungsbericht 1933; SI_AS_1164 17). Na 10. kongresu leta 1934 je bilo nato na zahtevo madžarskih skupin pravilo o nekomentiranju konkretnih primerov črtano, kar je v načelu odpravilo tudi oviro za neposredno obsodbo dogajanja v Nemčiji v skladu z judovskimi zahtevami. A kar naenkrat se je kot oviro za slednje pričelo izpostavljati dejstvo, da se nemški Judje nimajo za Jude v nacionalnem pogledu in zato obravnava njihovega konkretnega primera ni možna, saj da naj sploh ne bi šlo za manjšinski problem (Bamberger-Stemman 2000).

3 Wilfanovo razmišljanje o problemu nemških Judov

Razvoj dogodkov, kakor je bil skiciran v prejšnji sekciji, seveda ponuja zgolj zunanjo podobo, ki so jo soustvarjala mnoga dogajanja v zakulisju. Poleg tega pa je, zlasti v oziru na Wilfana in njegovo vlogo v teh dogajanjih, treba poudariti, da ta niso zadevala zgolj odnosov moči ter križanja raznih interesov in teženj znotraj in onkraj EKN. Razpirala so namreč vrsto načelnih in konceptualnih vprašanj, ki so skupaj tvorila zanimiv preplet. Brez pretiravanja je mogoče zapisati, da so se na problem nemških Judov leta 1933 ter z njim povezano krizo Evropskega kongresa narodnosti neposredno navezovala nekatera jedrna vprašanja medvojne manjšinske politike. Ta vprašanja istočasno presegajo dani zgodovinski kontekst, saj so povečini pomembna tudi v današnjih razpravah o pristopanju k raznolikosti (narodnostni in siceršnji) ter upravljanju z njo.

Obravnavana vprašanja so med drugim nagovarjala tudi najbolj temeljni problem razumevanja vsebine narodnosti. Kaj konstituira narod, na kakšni podlagi in na kakšen način se določa narodna pripadnost in kdo sme o tem odločati? In seveda, zlasti v manjšinski politiki vselej prisotno temeljno vprašanje: Ali naj ima v nejasnih primerih prednost pravica posameznika do svobodne priglasitve k določeni narodnosti (t. i. priznavalno načelo) ali pravica skupine, da na podlagi »objektivnih« meril zameji pravico do članstva v njej? Torej, je individualno pripoznanje narodnosti *dovolj* za uvrstitev vanjo ali

smemo dopuščati tudi možnosti zlorabe instrumenta narodnostne samoopredelitve in s tem obstoj varovalnih mehanizmov, ki naj narodnostni kolektiv ščitijo pred morebitno samovoljo posameznikov? Ali sme torej pravica do samoopredelitve narodne skupnosti prevladati nad pravico do samoopredelitve posameznika? V primeru, da lahko, kdo in na kakšni podlagi sme takšno pravico udejanjati? To nadalje pripelje tudi do osnovnega problema odnosa narod–država ter z njim povezanega podvprašanja, ali sme državna oblast v imenu narodne skupnosti odločati o narodni pripadnosti posameznikov in v tem smislu potencialno vršiti prisilo nad njimi. V obravnavanem kontekstu je vse omenjeno slednjič neizogibno vodilo tudi k vprašanju temeljnega poslanstva ENK ter načel in vrednot, v katerih naj bi to koreninilo. Oziroma, splošneje, na vprašanje odnosa med temeljnimi človekovimi pravicami in narodnostnimi pravicami. Je slednje sploh moč misliti in uveljavljati brez upoštevanja in branjenja temeljnih pravic posameznikov? So narodnostne pravice sploh smiselne brez hkratne utemeljitve v človekovih pravicah? In obratno. Ali imajo pravice skupin lahko v določenih primerih prednost pred pravicami posameznikov? Je moč zagovarjati enakost med narodi in obenem dopuščati neenakosti med posamezniki?

Z vsemi temi ter podobnimi vprašanji se je v obravnavanem času neposredno soočal tudi Wilfan, o čemer pričata tako njegova obsežna korespondenca z raznimi akterji kot tudi njegove javne izjave o problemu nemških Judov. Pri tem gre poudariti, da je za ustrezno obravnavo njegovih stališč treba upoštevati tudi konkretni časovni kontekst oziroma dejstvo, da je šlo za najzgodnejšo fazo nacistične oblasti, v kateri se sodobnikom vsi njeni nasledki ter narava ideologije, na kateri je slonela, še niso povsem jasno zarisovali. Kot še mnogi manjšinski aktivisti liberalne ali celo leve idejne provenience (cf. Núñez Seixas 2016) je tudi Wilfan v tej zgodnji fazi do nacizma gojil ambivalentne, mestoma morda celo pozitivne občutke. Nedvomno tudi na podlagi lastne izkušnje s skrajno etatistično in nasilno asimilacionistično politiko fašistične Italije je v nacističnem – temu na videz nasprotnem – poudarjanju primata etničnosti ter s tem ideje naddržavne narodne skupnosti (*Volksgemeinschaft*) uzrl tudi potencialne obete za položaj narodnih manjšin ter manjšinsko gibanje. O tem neposredno priča njegovo predavanje pred dunajskim Društvom za zunanjo politiko konec marca 1933, v katerem je ob poudarku, da nacionalsocialistična narodnostna politika »odklanja vključevanje tujerodnih elementov v narodno telo,« izvajal, da »ohranjanje in krepitev ideje narodne skupnosti [*Volksgemeinschaft*]« kot njen nujni nasledek odpira tudi morebitno perspektivo za »spodbudo tistih prizadevanj, ki so podlaga Evropskim kongresom narodnosti« (Wilfan 1933). Podoben pogled je podal tudi v svojem pismu voditelju Judovske stranke na Češkoslovaškem (*Židovská strana, Jidiše partaj*) Emilu Marguliesu 6. maja 1933, kjer je izrazil prepričanje, da:

moramo kljub vsemu pesimizmu vendarle počakati na soočenje med narodnostno politiko nacionalsocialističnega režima – in sicer ne v teoriji, temveč v praksi – in narodnostno politiko nemških manjšin. Nočem napovedati, da bo praktična narodnostna politika nacionalsocializma brezpogojno zavila v smer, ki jo do zdaj zastopajo nemške manjšine in ki še naprej ustreza njihovim lastnim interesom. Trdim zgolj, da v načelni zavrnitvi asimilacije znotraj nacionalsocializma obstaja možnost za takšen obrat (SI_AS_1164 18).

Objavljeni povzetki omenjenega predavanja so sprožili kritičen odmev tudi med slovenskimi bralci, o čemer med drugim priča tudi korespondenca z vodjem ljubljanskega Manjšinskega instituta Vinkom Zormanom. V pismu 9. septembra 1933 je Wilfan v odziv na očitke o svojem »pretveznem pozdravljanju Hitlerjeve zmage« podal naslednje pojasnilo:

V ostalem jaz nisem govoril o kakem poboljšanju postopanja z manjšinami, nego le o pospešenju stremljenj ki so osnova našega kongresnega dela. To pospeševanje ni morda v načrtu, pa je zato v konsekvencah nac. socializma. To se že kaže. Tudi izpreobračanje asimiliranih in indiferentnih Židov k nacionalizmu je za nas velika pridobitev (SI_AS_1164 19).

Slednja trditev zelo jasno in neposredno razodeva gledišče gibanja *narodnih* manjšin, istočasno pa povsem zanemarja vprašanje temeljnih *človekovih* in *državljskih* pravic nemških Judov. Glede tega vprašanja je, kot smo že lahko videli, Wilfan v svojih javnih izjavah dejansko ostajal dokaj skop, se mu izmikalo oziroma ga naslavljal zgolj na izrazito splošni ravni. Pri tem je seveda treba upoštevati njegov izpostavljeni položaj predsednika EKN, zavezanost njegovim statutarnim pravilom, hkrati pa mu kljub tej omejitvi priznati, da je – kot smo lahko že videli na primeru uvodnega govora na kongresu leta 1933 – vseeno razmeroma jasno izražal svoje temeljno odklanjanje diskriminacije nasproti katerikoli skupini državljanov. Kljub zgoraj opisanemu (rezerviranemu) optimizmu v oziru narodnostne politike pa se je Wilfan hkrati že tedaj dokaj jasno zavedal tudi problematičnih in nevarnih vidikov nemškega nacionalsocializma. O tem med drugim priča njegovo pismo Ewaldu Ammendeju 8. aprila 1933, v katerim je apeliral na predstavnike nemških manjšin oziroma »nemštva v tujini«, da do vprašanja nemških Judov zavzamejo jasno stališče ter si z ozirom na dogajanje v matični državi glede svojega lastnega položaja zastavijo naslednja vprašanja:

Ali sme nastopati proti demokraciji in parlamentarizmu, proti državljski enakopravnosti in svobodi, proti narodnostni strpnosti in proti solidarnosti narodnih manjšin? Ali se sme navduševati za metode boja, ki po svojem bistvu presegajo zgolj neposreden cilj

političnega prevrata in prevzema oblasti — metode, katerih namen ni več le zamenjati dosedanje nosilce oblasti in jih nevtralizirati, temveč iz podobnih razlogov prizadeti določen del prebivalstva države na podoben način, kot se dogaja pri zatiranju narodnih manjšin? (SI_AS_1164 20)

Wilfanove zasebne izjave, vsebovane v korespondenci z raznimi akterji, nasploh kažejo mnogo kompleksnejšo podobo od njegovih uradnih izjav ter kongresnih resolucij, za katere je v pismu Schiemannu februarja 1934 sam priznaval, da so bile »preveč ozko in abstraktno formulirane« (SI_AS_1164 21). Če je v svoji javni vlogi predsednika o nekaterih ključnih vidikih molčal oziroma se o njih vsaj ni dovolj jasno izražal, pa se skozi privatno korespondenco jasneje zrcali njegovo dejansko pristopanje k problemu nemških Judov. Temu je pripisoval velik pomen, saj je v pismu Ammendeju 23. maja 1933 zapisal, da v njegovi obravnavi oziroma obravnavi tistega, kar je v njem »skupnega in splošnega«, vidi priložnost za reafirmacijo temeljnih načel in poslanstva kongresa (SI_AS_1164 22). Dobro se je zavedal tudi kritičnosti »nemško-židovskega nasprotja« znotraj EKN, o katerem je v pismu Borisu Furlanu februarja 1934 zapisal, da ga polno zaposluje, saj od njegove razrešitve »zavisi daljni razvoj naše skupne mednarodne akcije« (SI_AS_1164 23).

Primer, ki dobro ponazarja kompleksnost in poglobljenost Wilfanovega razmišljanja o vprašanju nemških Judov, najdemo v analizi situacije, ki jo je podal v že citiranem pismu Ammendeju (SI_AS_1164 20) ter nato v podobni obliki zapisal še v pismu Marguliesu 19. maja 1933 (SI_AS_1164 24). V njej je ocenjeval, da ima problem tri dimenzije: po eni strani naj bi šlo za notranji spor med Nemci, natančneje »za soočenje nemškega naroda s samim seboj oziroma z določenim delom ljudi, ki si pravijo Nemci, a jih tista politična smer, ki trenutno v nemškem narodu prevladuje, ne priznava kot pripadajoče nemškemu narodu,« po drugi strani naj bi veljalo upoštevati tudi »odgovarjajoči notranji spor znotraj judovskega naroda,« slednjič, in hkrati »za nas verjetno prvenstveno«, pa naj bi šlo za konflikt med državo Nemčijo ter »tistimi njenimi državljani, ki so po enem ali po več kriterijih, veroizpovedi, narodnosti ali poreklu, Judje« (prav tam). K temu je na koncu pristavil še:

Tudi če ti Judje morda niso narodna manjšina, pa tvorijo določen del prebivalstva države, ki je iz bistveno podobnih razlogov in na bistveno podoben način prizadet kot druge zatirane narodne manjšine. Nakazana zapletenost vprašanja hkrati zahteva podrobnejši in bolj vsestranski razmislek kot v ostalih primerih (prav tam).

Podobna stališča je Wilfan izrazil tudi na kongresu Mednarodne zveze društev za Društvo narodov junija 1933 v Montreuxu, kjer pa je dejal tudi, da ima vsak narod pravico sam določiti pogoje pripadnosti svoji skupnosti

(Housden 2014). Istočasno je izrazil tudi željo po ohranitvi sodelovanja Judov in Nemcev znotraj kongresa, za kar bi bilo najbolje, če bi se le temu formalno pridružili tudi Judje iz Nemčije kot narodna manjšina. Do nemških antisemitov je v tem oziru tako vsaj do določene mere izražal razumevanje. Kar pa hkrati – kot smo že videli – v načelu ni predstavljalo točke spora z judovskimi kolegi iz EKN, ki so sledeč svoji judovsko-nacionalni usmeritvi v asimiliranosti nemških Judov tako ali tako videli napako. Wilfanova izvajanja v Montreuxu so temu navkljub izzvala zelo negativno reakcijo in odmev v judovski javnosti in – kot pričajo njegovi zasebni dokumenti (SI_AS_1164 25, 26, 27 in 16) – si je Wilfan še v letu 1934 judovskim kolegom prizadeval pojasniti, kakšno je bilo njihovo resnično sporočilo. Zakaj je bilo tako?

Cionistov seveda ni motilo pristajanje na disimilacijo, ki so jo v načelu sprejemali tudi sami. V Wilfanovih izvajanjih jih je zlasti motil po njihovem mnenju premajhen poudarek na dejstvu, da je nemški režim nad Judi vršil preganjanje in izrinjanje iz javnega življenja, da jih je – kot se je v enem svojih pisem Wilfanu izrazil Margulies – »postavljal izven zakona in to s pomočjo zakona« (SI_AS_1164 28). V tem oziru so se senzibilnosti judovskih predstavnikov na eni ter Wilfana, Schiemanna in Ammendeja na drugi strani jasno razlikovale, kar je do določene mere tudi razumljivo. Hkrati za njegovo osebno razumevanje problema lahko vseeno zapišemo, da je bilo v marsikaterem pogledu dosti bliže judovskemu. To je v korespondenci z judovskimi predstavniki na več mestih izrecno poudarjal tudi sam (SI_AS_1164 24, 3 in 27), slednji pa so mu to istočasno tudi sami priznavali oziroma to od njega pričakovali – denimo Margulies, ko je zapisal: »*Ich weiss, wie Sie selbst über diese Dinge denken*« (SI_AS_1164 29). Za razliko od Nemca Ammendeja so v njem namreč videli ne le nevtralnejšega posrednika, temveč tudi potencialnega zaveznika.

Še zlasti pa so za globlji vpogled v Wilfanovo razumevanje problema zanimiva pisma, tudi neodposlana, namenjena akterjem, ki niso bili neposredno udeleženi, torej niso bili niti Judje, niti Nemci, niti niso spadali med uradne akterje EKN. Zelo dober primer te vrste je korespondenca z eminentnim intelektualcem, urednikom revije *Minorités Nationales* in glavnim tajnikom švicarskega društva za Društvo narodov, profesorjem Ernestom Bovetom. Zaradi dokaj zaupne narave njunega odnosa je Wilfan ob pojasnjevanju razlogov za ravnanje EKN v primeru nemških Judov lahko podal tudi lastne poglede na problem in mu pri tem ni bilo treba posebej paziti bodisi na judovske bodisi na nemške senzibilnosti.

Ogledati si velja zlasti neodposlani osnutek pisma iz junija 1933, v katerem je Wilfan pojasnjeval svoja razhajanja z Motzkinom, ki jih je sam razumel kot večidel navidezna oziroma plod nesporazuma (SI_AS_1164 30). S tem je podal svoje razmišljanje o problemu dogajanja v Nemčiji na zgodnji točki, ko mnoge njegove razsežnosti in nasledki še niso bili docela jasni. V osnutku

pisma je izrazil mnenje, da je preganjanje Judov v Nemčiji v marsičem specifično, se razlikuje od preganjanja drugih manjšin in zato zasluži posebno obravnavo. Kot dejstvo, »dokazano z razvojem«, je izpostavil, da »simbioza Nemcev in Judov ni mogla pripeljati do popolne asimilacije, ki bi jo obe strani priznavali kot takšno s polno zavestjo in nepreklicno.« V zvezi z disimilacijo je ocenjeval, da ima nemški narod sicer pravico, da svojo predstavo in pojmovanje nemškosti opredeli in zameji na način, ki določene ljudi iz tega okvira izključi, in to navkljub njihovi asimiliranosti. Istočasno – in to je ključno – pa je poudaril, da gre na to gledati v prvi vrsti kot na posledico sociološkega dejstva, ki ga kot takšnega gre priznati »brez ozira na njegove pravne, politične in druge posledice«, a hkrati v ničemer ne implicira moralne upravičenosti tovrstnega narodnega ekskluzivizma. »Tragično krivdo« za nastanek situacije, v kateri Nemci želijo disimilirati Jude, je Wilfan hkrati pripisal tako Nemcem, ki so Jude v preteklosti napeljevali k asimilaciji, kot Judom, ki so to sprejemali, obe strani pa sta od tega imeli koristi, v čemer je povzel in dalje razvil točke, ki jih najdemo že v rokopisnih osnutkih za njegova izvajanja v Montreuxu (SI_AS_1164 31). Sicer potrebno »razčiščenje« situacije, »ki je postala subjektivno nevzdržna za enega, namreč nemškega partnerja«, pa bi moralo potekati »znotraj civilizirane skupnosti [*Gemeinwesen*], ki je kot država zgrajena na načelu enakih pravic za vse državljane,« pri čemer bi skozi ta proces nastala »trpljenje in škoda« morala biti »pravičnejše in enakomernejše porazdeljena« (SI_AS_1164 30). Na koncu zapisa se je posvetil še problemu ekspropriacije judovske lastnine ter prepovedi opravljanja določenih poklicev, kjer je potegnil zanimivo paralelo z razlastitvami nemških in madžarskih veleposestnikov skozi agrarne reforme, ki so jih mnoge novonastale države v Srednji Evropi izvedle takoj po prvi svetovni vojni (prav tam).

Poleg tega, da si je položaj nemških Judov trudil vzporejati z drugimi narodnimi manjšinami v Srednji Evropi – primere najdemo tudi v nekaterih pismih judovskim predstavnikom (cf. SI_AS_1164 32) – lahko iz Wilfanovih izvajanj izluščimo tudi temeljne obrise njegovega razumevanja narodnosti in nasploh sociološkega pristopa. Ta sicer ni bil strogo organicističen, kot je to bilo v primeru radikalnih nemških nacionalistov, a mu istočasno tudi ni mogoče pripisati individualistične podstat. Njegovo umevanje narodnosti je tako narekovalo prednost skupinske samoodločbe pred individualno ter s tem dopuščalo tudi kolektivno disimilacijo. Za razliko od (ultra)liberalnega pojmovanja Paula Schiemanna, ki je narod konceptualiziral kot skupnost, temelječo na bistveno prostovoljni osnovi (cf. Schiemann 1927), je pri Wilfanu pravica skupine zamejiti pogoje za pripadnost jasno prevladala nad pravico posameznika do svobodnega priznavanja k določeni narodnosti. Pri tem je odločilnejšo težo pripisoval »objektivnim« kriterijem, vključujoč rodovnemu oziroma etničnemu poreklu.

V tem pogledu so zelo poučna izvajanja, ki jih je Wilfan marca 1934 podal v svojem predavanju ljubljanskemu društvu Pravniki in so bila kasneje pod naslovom »Manjšinski kongresi« objavljena v reviji *Sodobnost*. V njih je slovenski publiki pojasnjeval ravnanje EKN ter pri tem povzel že omenjene osrednje točke: kongresno načelo neomenjanja konkretnih primerov, upravičenost disimilacije ob hkratni dolžnosti upoštevanja državljskih in človekovih pravic ter – kot logični nasledek – želja, naj se Judje v Nemčiji konstituirajo kot narodna manjšina. Relevantnost Wilfanove obravnave problema v slovenskem jeziku in pred slovensko publiko leži v tem, da ji lahko prisodimo večjo mero neposrednosti, morda tudi iskrenosti ob hkratnem pristopanju k problemu skozi prizmo specifične situacije Slovencev in med njimi tedaj prevladujočega razumevanja narodne skupnosti. Tako je med drugim izpostavil »vezi med cionisti in necionisti« ter »nevidno solidarnost«, ki naj bi obstajala med asimiliranimi in narodno zavednimi Judi in zaradi katere asimilacija nikdar ni bila zares uspešna, kar naj bi Judje morda celo sami želeli, ter dalje izvajal:

Ta solidarnost, ki se pojavlja med Židi vsega sveta po dogodkih v Nemčiji, ta fenomen, da je narod nekoč odklonil asimilate, torej tiste, ki so se mu prienačili, ki so se z njim zedinili, da jih je odklonil, proglašujoč, da imajo neke znake, po katerih se ločijo od naroda, s katerim so se združili, ta fenomen odgovarja našemu manjšinskemu stališču. Saj je to, negativno izrečeno, to, kar zahtevamo mi, ko se branimo asimilacije. Mi se borimo prav proti temu, da bi nas asimilirali. Tudi mi trdimo, da čeprav ta asimilacija z modernimi rafiniranimi metodami uspe, vendarle ostanemo vedno nekaj, po čemer se asimilati vedno, tudi še nadalje razlikujejo od naroda, ki jih je absolviral (Wilfan 1934, 203).

V teh izvajanjih lahko uzremo izraz bistveno etničnega, lahko bi zapisali tudi »primordialističnega« razumevanja narodnosti, pri katerem eno osrednjih komponent – če ne celo ključno – predstavlja rodovno poreklo. Pri tem je bila še zlasti povedna slednja Wilfanova trditev: »Na koncu moramo res reči, da se narodi nahajajo in ne porajajo« (prav tam). Kar pa nikakor ne pomeni, da je bil Wilfan hkrati tudi pristaš tedaj popularnih rasnih teorij. V pismu Emilu Marguliesu 24. maja 1933 je tako, sicer ob ponovitvi teze o nezaželenosti asimilacije, poudarjajoč moralno in pravno enakost vseh ljudi in vseh narodov odločno odklonil kakršnokoli diskriminacijo, še zlasti, če bi ta temeljila na rasi. Zapisal je:

S svojimi čustvi in razumom odločno zavračam kakršno koli diskriminacijo narodnosti na podlagi kateregakoli vidika, še posebej rasnega. Priznavam in zahtevam enakovrednost ter iz nje izhajajočo človeško in državljsko enakopravnost narodnosti, še posebej pa

se ne pustim zavesti kakršnim koli rasnim predsodkom. Vsakršne teoretične in praktične zaključke, ki izhajajo iz nasprotnega stališča, gre najostreje obsoditi (SI_AS_1164 32).

Tako odklanjanje rasizma kot tudi zavezanost temeljnim človekovim pravicam ter državljanski enakosti je Wilfan v svoji korespondenci – tako z Judi kot Nejudi – vztrajno poudarjal. Pri tem gre naposled vnovič izpostaviti tudi, da je v pismu Motzkinu, v katerem je neposredno odgovoril na judovski ultimat 8. septembra 1933, zapisal, da je v celotni zadevi osebno popolnoma na strani Judov (SI_AS_1164 3). V pismu Goldmannu 20. avgusta 1934, ko je še lahko upal na judovsko participacijo na prihajajočem kongresu, pa je zapisal:

Po mojem prepričanju je sodelovanje judovskih narodnih skupin z drugimi evropskimi narodnostmi odločilnega pomena za premagovanje nacionalističnih izbruhov, ki pestijo tako obsežne dele Evrope, izmed katerih je antisemitizem zgolj ena, čeprav posebna pojavna oblika (SI_AS_1164 33).

4 Zaključek

Izrazu svoje osebne solidarnosti z Judi je v zgoraj citiranemu pismu Motzkinu Wilfan istočasno pristavil, da pa pri celotni zadevi ne gre za njegovo osebno stališče, ki je jasno, temveč predvsem za »kongresno skupnost« ter to, kar je lahko storjeno z njene strani (SI_AS_1164 3). Kombinacijo obeh izjav lahko tako interpretiramo kot jasen izraz Wilfanove temeljne razpetosti med zasebnim pogledom na situacijo ter uradnim stališčem organizacije, ki jo je zastopal. Dejstvo, da je izjavo o svoji identifikaciji z judovskim stališčem še leta 1934 vnašal v koncepte pisem judovskim predstavnikom, ki nato niso bila odposlana oziroma so bila odposlana v okrnjeni verziji (cf. SI_AS_1164 27), hkrati priča o tem, kako neprijetna je bila zanj celotna stvar. Njegovo ravnanje v izpostavljeni funkciji predsednika EKN tako potrjuje predvsem zavezanost osnovnemu cilju ohranjanja pogojev za nemoteno nadaljnje delo kongresa. Pri tem ne gre tajiti dejstva, da so vsaj do določene mere nanj neposredno vplivali tudi njegovi nemški sodelavci, izmed katerih so bili nekateri že docela na liniji nacionalsocializma. Omeniti velja zlasti pravnega svetovalca Združenja nemških narodnih skupin in glavnega urednika revije *Nation und Staat* Wernerja Hasselblatta.

Kljub slednjemu pa bi bilo Wilfana napak obravnavati kot oportunist, nenačelneža ali pa zgolj dobronamernega, a vodljivega naivneža, ki naj bi nemškimi manjšinskim aktivistom služil kot uporabno orodje za doseganje njihovih ciljev. Četudi je v svoji uradni funkciji do neke mere šel s prevladujočim

tokom oziroma se mu vsaj prilagajal, to ni v jedru zadevalo njegovih idejnih prepričanj. Ne le zasebna korespondenca, temveč tudi njegove javne izjave v kasnejših letih izražajo vztrajajočo zavezanost enakosti, vladavini prava, mednarodnemu sodelovanju, miru, strpnosti in človekovim pravicam. Tako je tudi v svojem govoru na Evropskem kongresu narodnosti leta 1936, ko so bile iliberalne, avtoritarne in radikalno nacionalistične tendence že povsem jasno na pohodu, poudarjal, da so vsi narodi, veliki in majhni, revni in bogati, razviti in nerazviti v moralnem pogledu enaki in vsem pripada enaka pravica do življenja (*Sitzungsbericht* 1936, 49). Analizirane izjave hkrati razodevajo prisotnost določene tenzije med omenjeni načeli ter njegovo jasno kolektivistično in etnično-esencialistično koncepcijo narodnosti. Tenzijo, ki je bila – če malce posplošimo – nasploh značilna za narodni liberalizem kot tisto politično in miselno tradicijo, iz katere je idejno izhajal Wilfan (cf. Mulej 2021), hkrati pa je bila pogosto prisotna v samem jedru manjšinskega vprašanja.

Kar se tiče njegovega razumevanja temeljnega in trajnega poslanstva EKN ter njegove možne vloge v spremenjeni duhovni in politični atmosferi v sredini tridesetih let 20. stoletja, pa nam kot dober prikaz lahko služi Wilfanovo pismo Bovetu 26. avgusta 1934. V njem je tega uglednega švicarskega izobraženca in mednarodnega aktivista za pravice manjšin skušal odvrniti od njegove namere, da se spričo jasnih zadržkov ne udeleži letnega kongresa. Pri tem je s časovne distance enega leta razgrnil tudi svoj širši pogled na splet problemov, ki so se neposredno navezovali na zadevo nemških Judov ter ravnanje kongresa v njej. Zapisal je:

Materija je prezapletena, odnosi med narodi in državami so preveč prepleteni, javno življenje na vseh področjih preveč zamegljeno in raztrgano z nejasnostmi in dvoumnostmi, da bi obnašanje kolektivit in posameznikov pri vprašanjih, kot je manjšinsko, lahko izražalo zgolj eno jasno in ravno linijo. Zadovoljni moramo biti, da gibanje v veliki meri zasleduje cilj, ki ga imamo pred očmi, in da smemo k njemu prispevati po svojih najboljših močeh. Etično vsebino gibanja morajo napolnjevati tisti, ki imajo čisto voljo in ki vselej ostajajo v manjšini (SI_AS_1164 34).

Literatura in viri

- Bajc, G., 2013. Paradiplomacija Josipa Vlfana. *Studia Historica Slovenica* 13 (2–3), 461–498.
- Bajc, G. & Darovec, D. (ur.), 2005. *Josip Vilfan: življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu*. Univerza na Primorskem, Koper.
- Bamberger-Stemann, S., 2000. *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten Zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen*. Herder-Verlag, Marburg.
- Eiler, F., 2018. The Congress of European Nationalities and the International Protection of Minority Rights, 1925–1938. V A.-M. Biró (ur.), *Populism, Memory and Minority Rights*. Brill Nijhoff, Leiden, 235–282.
- Fink, C., 2006. *Defending the Rights of Others: the Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878–1938*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Housden, M., 2014. *On Their Own Behalf. Ewald Ammende, Europe's National Minorities and the Campaign for Cultural Autonomy 1920–1936*. Rodopi, Amsterdam, New York.
- Jaworski, R., 1997. Die polnische Grenzminorität in Deutschland 1920–1939. V W. Röder, C. Weisz, R. Jaworski & M. Wojciechowski (ur.), *Deutsche und Polen zwischen den Kriegen: Minderheitenstatus und "Völkungskampf" im Grenzgebiet. Amtliche Berichterstattung aus beiden Ländern 1920–1939*. De Gruyter Saur, München, 49–69.
- Kacin-Wohinz, M., 1990. *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935: bazoviški žrtvam ob šestdeseti obletnici*. Lipa, Koper.
- Marušič, B., 1991. Vilfan (Wilfan), Josip. V M. Jevnikar (ur.) *Primorski slovenski biografski leksikon* 17. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 214–217.
- Mulej O., 2021. Nationalliberalismus. V M. G. Festl (ur.), *Handbuch Liberalismus*. Springer, Wiesbaden, 353–359.
- Pelikan, E., 2000. Josip Vilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925–1938. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (1), 93–112.
- Pelikan, E. (ur.), 1997. *Josip Vilfan v parlamentu = Discorsi parlamentari dell'on. Josip Vilfan*. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst.
- Pirjevec, J., 1994. *Pensiero e attività di Josip Vilfan*. Il Mulino, Bologna.
- Pulzer, P. G., 2003. *Jews and the German State: The Political History of a Minority, 1848–1933*. Wayne State University Press, Detroit.
- Rahten, A., 2022. Josip Vilfan v prvem desetletju panevropskega gibanja. *Acta Histriae* 30 (4), 1075–1094.
- Schiemann, P., 1927. Volksgemeinschaft und Staatsgemeinschaft. *Nation und Staat* 1 (1), 21–41.
- Smith, D. J., Germane, M. & Housden, M., 2018. 'Forgotten Europeans': transnational minority activism in the age of European integration. *Nations and Nationalism* 24 (1), 1–21.
- Steck, P. K., 2003. *Zwischen Volk und Staat: das Völkerrechtssubjekt in der deutschen Völkerrechtslehre (1933–1941)*. Nomos, Baden-Baden.
- Uexküll F. von, 1933. Das neue Deutschland, *Nation und Staat* 6 (7), 396–399.

- United States Holocaust Memorial Museum. *Antisemitic Legislation, 1933–1939*. Encyclopedia of the Holocaust, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939> (dostop 27. 6. 2025).
- Wheatley, N., 2017. Making Nations into Legal Persons between Imperial and International Law: Scenes from a Central European History of Group Rights. *Duke Journal of Comparative & International Law* 28, 481–494.
- Wilfan, J., 1934. Manjšinski kongresi. *Sodobnost* 2 (5), 200–205.
- Wilfan, J., 1932. Organisierung der Volksgemeinschaft. *Nation und Staat* 5 (7), 445–464.
- Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas, Bern, 16. bis 19. September 1933*, 1934. Wilhelm Braumüller, Wien-Leipzig.
- Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas, Genf, 16. bis 17. September 1936*, 1937. Wilhelm Braumüller, Wien-Leipzig.
- SI_AS_1164 1 (Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, dr. Josip Vilfan), Der IX. Europaeische Nationalitaetenkongress und die Frage der Juden in Deutschland, a. š. 29.
- SI_AS_1164 2, Motzkinovo pismo Wilfanu, 8. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 3, Wilfanovo pismo Motzkinu, 9. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 4, Wilfanovo pismo Motzkinu, 11. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 5, Wilfanovo pismo Ammendeju, 12. 9. 1933, a. š. 5.
- SI_AS_1164 6, Wilfanov telegram Motzkinu, 9. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 7, Wilfanov telegram Motzkinu, 12. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 8, Predlog senatorja Medingerja 17. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 9, Motzkinovo pismo Wilfanu, 17. 9. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 10, Resolution zu Punkt 2: Die nationale Dissimilation und die Nationalitätenrechte, a. š., 29.
- SI_AS_1164 11, Marguliesovo pismo Wilfanu, 28. 5. 1934, a. š. 32.
- SI_AS_1164 12, Marguliesovo pismo Wilfanu, 22. 2. 1934, a. š. 32.
- SI_AS_1164 13, Mapa „Schiemann v zadevi Židje“, a. š., 32.
- SI_AS_1164 14, Goldmannovo pismo Wilfanu, 25. 8. 1934, s priloženo resolucijo III. Svetovnega judovskega kongresa v Ženevi, 20.–23. 8. 1934, o položaju v Nemčiji, a. š. 32.
- SI_AS_1164 15, Wilfanovo pismo Goldmannu, 1. 9. 1934, a. š. 32.
- SI_AS_1164 16, Wilfanovo pismo Goldmannu, 23. 11. 1934, a. š. 32.
- SI_AS_1164 17, Wilfanovo pismo Marguliesu, 31. 1. 1934, a. š. 32.
- SI_AS_1164 18, Wilfanovo pismo Marguliesu, 6. 5. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 19, Wilfanovo pismo Zormanu, 9. 9. 1933, a. š. 11.
- SI_AS_1164 20, Wilfanovo pismo Ammendeju, 8. 4. 1933, a. š. 5.
- SI_AS_1164 21, Wilfanovo pismo Schiemannu, 20. 2. 1934, a. š. 10.
- SI_AS_1164 22, Wilfanovo pismo Ammendeju, 23. 5. 1933, a. š. 5.
- SI_AS_1164 23, Wilfanovo pismo Furlanu, 26. 2. 1934, a. š. 7.
- SI_AS_1164 24, Wilfanovo pismo Marguliesu, 19. 5. 1933, a. š. 32.
- SI_AS_1164 25, „Übertragung meiner Bleistiftnotizen für die Erklärungen in der

Minderheitenkommission der VBLigeunion, in Montreux, Juni 1933, 8. November 1933^a, a. š. 32.

SI_AS_1164 26, Wilfanovo pismo Marguliesu, 14. 12. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 27, Wilfanov zapis od 21. 11. 1934 (osnutek pisma Goldmannu), a. š. 32.

SI_AS_1164 28, Marguliesovo pismo Wilfanu, 26. 4. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 29, Marguliesovo pismo Wilfanu, 1. 4. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 30, Neodposlano Wilfanovo pismo Bovetu, 22. 6. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 31, Wilfanovi rokopisni osnutki za izjavo v manjšinski komisiji Zveze Društev za Ligo narodov v Montreuxu, 5.-7. 6. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 32, Wilfanovo pismo Marguliesu, 24. 5. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 33, Wilfanovo pismo Goldmannu, 20. 8. 1933, a. š. 32.

SI_AS_1164 34, Wilfanovo pismo Bovetu, 26. 8. 1934, a. š. 6.

Financiranje

Članek se opira na raziskave, izvedene v času avtorjevega raziskovalnega gostovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani leta 2024, ki je bilo finančno podprto s strani Javnega štipendijskega, razvojnega, invalidskega in preživninskega sklada Republike Slovenije (Pogodba o sofinanciranju raziskovalnega gostovanja, št. 11013-12/2024).

The Minority Question, Dissimilation, and the Essence of Nationality: Josip Wilfan and the Jewish Question in Germany, 1933–1934

Abstract

This article examines a significant chapter in the work of Josip Wilfan, a Slovenian politician from Trieste who, as president of the European Congress of Nationalities, was among the most prominent figures in the European national minority movement during the interwar period. It focuses on his role and thinking at one of the most critical moments in the history of the Congress (1933–1934), when the National Socialists came to power in Germany and the systematic persecution of Jews began. In light of these developments, the European Congress of Nationalities – within which Jewish representatives constituted one of the most important groups – found itself in a highly uncomfortable position. While Jewish delegates demanded that the Congress unequivocally condemn Nazi policies, the German minorities, which were the most numerous represented within the Congress, sought to avoid such a stance. Wilfan thus found himself caught between conflicting interests and tendencies, while simultaneously confronting profound moral, principled, and conceptual dilemmas. In many respects, these dilemmas extended beyond the specific issue of German Jews and touched upon some of the central questions of interwar minority politics.

Based on a detailed analysis of archival materials and other historical sources, the article traces Wilfan's responses to the internal crisis of the European Congress of Nationalities and examines his personal reflections on the situation of German Jews and the broader constellation of issues associated therewith. The first part of the article offers a detailed reconstruction of events in 1933 and 1934, while the second part analyses Wilfan's correspondence with various actors within and outside the Congress. This correspondence reveals the complexity of his thinking, as he approached the problem from multiple perspectives while also taking into account the practical necessity of preserving the conditions for the continued functioning of the Congress. The tension between Wilfan's personal views and the official position of the organization he led was further intensified by the divergence between his idea of nationality and broader principles of equality and human rights, to which he sought to remain faithful throughout.

Keywords: minorities, Jews, Nazism, Josip Wilfan, dissimilation, minority rights, human rights

Katalin Munda Hirnök in Sonja Novak
Lukanović

Mnenja mladih o pomenu narodnostne šole v Porabju

Izvleček

Vzgoja in izobraževanje pripadnikov slovenske manjšine na Madžarskem se lahko organizira v več oblikah. V Porabju je sprejet in uveljavljen model t. i. narodnostne šole. Model vključuje vzgojno-izobraževalne ustanove, ki imajo status narodnostne šole oziroma vrtca. Osemletno osnovnošolsko izobraževanje v Porabju poteka na dveh dvojezičnih šolah (Dvojezična osnovna šola Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezična osnovna šola Števanovci), slovenski jezik kot narodnostni jezik se poučuje tudi na monoštrskih osnovnih in srednjih šolah. V prispevku na podlagi polstrukturiranih intervjujev z mladimi, ki so bili vključeni v narodnostno izobraževanje, predstavljamo njihova mnenja o rabi porabščine / slovenskega jezika v družini in okolju, njihove izkušnje učenja jezika in razmišljanja o perspektivnosti slovenskega jezika. Rezultati kažejo, da so intervjuvanci, ki so kaj večji porabskega narečja, le-to usvojili od starih staršev, v komunikaciji s starši in vrstniki pa večinoma uporabljajo madžarščino. Ne glede na določene izražene pomanjkljivosti so s poukom slovenščine v pretežni meri zadovoljni. Pri rabi slovenščine velik pomen pripisujejo navzočnosti pedagoških delavcev iz Slovenije in izvenšolskim dejavnostim ter sodelovanju v kulturnih skupinah in društvih. Kljub pridobljenemu znanju slovenščine se ne počutijo dovolj usposobljeni za študij v Sloveniji. Večina je izpostavila dejstvo, da zaradi sosednje Avstrije in potreb trga dela znanje slovenščine ni dovolj privlačno za mlade.

Ključne besede: narodnostno šolstvo, slovenski jezik, slovensko Porabje, Madžarska, mnenja mladih

1 Uvod

Manjšinske pravice pripadnikov slovenske narodne skupnosti na Madžarskem so zagotovljene z novo ustavo (Magyarország Alaptörvénye) iz leta 2011¹, s spremenjenim ustavnim zakonom o pravicah narodnosti (2011. évi CLXXIX. törvény, 2011) ter nekaterimi drugimi pravnimi akti na različnih področjih. Po zakonu o pravicah narodnosti imajo pripadniki slovenske narodne skupnosti, in tudi drugih narodnosti, ki jih priznava zakon², pravico do vzgoje in izobraževanja v maternem jeziku. Cilj narodnostne vzgoje in izobraževanja je seznanitev z jezikom, kulturo in izročilom določene narodnosti ter krepitev občutka pripadnosti narodnim skupnostim.

Vzgoja in izobraževanje pripadnikov narodnosti se lahko organizira v več oblikah (12/2020. Korm. rendelet; 2020, 16. Poglavlje; 20/2012. EMMI rendelet, 98. odst.): 1. izobraževanje v maternem jeziku priznane skupnosti, 2. dvojezično narodnostno izobraževanje, 3. pouk narodnostnega jezika, 4. izobraževanje romske skupnosti v madžarskem jeziku in 5. dopolnilni pouk narodnostnega jezika.

Obstajajo pa razlike v mreži javnih izobraževalnih ustanov posameznih narodnosti kakor tudi pri oblikah pouka. V skladu z zakonom o šolstvu iz leta 2011 (2011. évi CX. törvény, 2011) in določili temeljnega nacionalnega kurikulumuma (110/2012. Korm. rendelet; A Kormány 5/2020) je v Porabju sprejet in uveljavljen model narodnostne šole. Model vključuje vzgojno-izobraževalne ustanove, ki imajo status narodnostne šole oziroma vrtca.

Pouk slovenskega jezika na Madžarskem je v različnih oblikah prisoten po celotni vertikali vzgojno-izobraževalnega sistema. Učenje slovenščine je v Porabju prisotno od predšolske do srednje šole, univerzitetni študij poteka v Sombotelu in Budimpešti.

V Porabju delujejo štirje vrtci, ki izvajajo dvojezični program, in sicer vrtci na Gornjem Seniku, v Sakalovcih, Števanovcih in v enem standardnem v Monoštru, kjer imajo t. i. slovensko skupino.

Osemletno osnovnošolsko izobraževanje v Porabju poteka na dveh dvojezičnih osnovnih šolah, in sicer na Gornjem Seniku in v Števanovcih. Dvojezični model izobraževanja v teh šolah vključuje poučevanje tako v madžarščini kot v slovenščini. Učenci imajo tedensko pet ur slovenščine kot narodnostnega jezika in eno uro spoznavanja slovenske kulture (slovenstva – madž. *szlovén népismeret*). V skladu z dvojezičnim programom naj bi polovica pouka potekala v slovenščini, vendar je to odvisno od razpoložljivosti ustreznih kadrov.

1 V novi ustavi se namesto pojma manjšine uporablja pojem narodnosti (madž. *nemzetiség*).

2 Med uradno priznane narodnosti spadajo: armenska, bolgarska, grška, hrvaška, nemška, poljska, romska, romunska, rusinska, slovaška, slovenska, srbska in ukrajinska.

Slovenski jezik kot narodnostni jezik se poučuje tudi na Osnovni šoli Jánosa Aranya in na Osnovni šoli sv. Gotarda v Monoštru.

Na srednješolski ravni se slovenščina poučuje na Gimnaziji sv. Gotarda ter na Srednji strokovni šoli Béla III. v Monoštru. Na Gimnaziji sv. Gotarda imajo dijaki možnost učenja slovenščine kot narodnostnega in kot tujega jezika. Na Srednji strokovni šoli Béla III. se slovenščina poučuje kot narodnostni jezik. Na obeh srednjih šolah imajo dijaki možnost opravljanja maturitetnega izpita iz slovenščine na srednji in višji ravni.

2 Izhodišče raziskave

V prispevku predstavljamo izbrane rezultate iz raziskave o uspešnosti dvojezičnega oziroma narodnostnega izobraževanja, ki smo jo izvedli v okviru projekta Kontinuirano raziskovanje Porabja.

Zavedamo se, da je definicija uspešnosti zahtevna in težka, zato je treba že v izhodišču izpostaviti vprašanje, kako definirati uspešnost dvojezičnega oziroma narodnostnega izobraževanja v večkulturnem okolju, kaj pomeni uspešno dvojezično izobraževanje za posameznika in družbo.

Uspešnega dvojezičnega izobraževanja (ne glede na to, kateri model obravnavamo) pa ni mogoče ocenjevati na osnovi ene dimenzije. Uspešnost je kompleksna in jo je treba obravnavati v najširšem družbenem kontekstu. Že sama izbira modela je v določenem okolju politično, strokovno in družbeno pogojena in načeloma obeta večjo uspešnost tamkajšnjih učencev po uvedbi modela. Pri ugotavljanju uspešnosti lahko ocenjujemo različne spremenljivke – uspešnost posameznika z vidika učnega programa, z vidika posameznega predmeta, z vidika sporazumevalne zmožnosti prvega ali drugega jezika, z vidika učnega uspeha in vključevanja v nadaljnje šolanje oziroma vključevanja v delovni proces.

Mednarodne študije izpostavljajo, da uspešno dvojezično izobraževanje zagotavlja učencu najvišjo možno stopnjo jezikovnega, kognitivnega in socialnega razvoja (Cummins 1979; Baker 2001).

Ob tem smo si postavili vprašanje, ali so oblike, metode in učni načrti pouka slovenskega jezika³ v vzgojno-izobraževalnih ustanovah v Porabju dovolj ustrezni in učinkoviti z vidika jezikovnega znanja oziroma ali so primerni za okolje, kjer je prisoten slovenski jezik kot manjšinski jezik.

Izsledki že opravljenih raziskav in terenska opazovanja namreč kažejo, da je stopnja znanja slovenskega knjižnega jezika med mladimi, ki so vključeni v narodnostno oziroma dvojezično izobraževanje, na nizki ravni, porabskega narečja pa zaradi prekinitev medgeneracijskega prenosa jezika večinoma ne

3 Več o ustreznosti učnih načrtov v Porabju glej Novak 2021, 374–375.

obvladajo (Munda Hirnök 2017, 35; Munda Hirnök & Novak Lukanović 2019, 193–204). Iz tega izhaja, da so vzgojno-izobraževalne ustanove v Porabju pred znatnimi izzivi. Dvig jezikovne kompetence bi mladim omogočil večjo mobilnost tako pri izobraževanju (študij v Sloveniji, študijske izmenjave ipd.) kot pri zaposlitvi v Porabju.

Namen pričujočega prispevka je na populaciji mladih, ki so bili vključeni v narodnostno oziroma dvojezično izobraževanje, ugotoviti, kakšen pomen pripisujejo slovenskemu jeziku v nadaljevanju šolanja in v vključevanju v poklicno življenje in družbeno okolje, torej ali je bilo dvojezično izobraževanje uspešno.

Poskušali bomo odgovoriti na več raziskovalnih vprašanj: Kje vidijo mladi pomanjkljivosti narodnostnega oziroma dvojezičnega izobraževanja? Kako se razvija, stagnira ali nazaduje pridobljeno znanje slovenskega jezika po končanju osnovne šole? Kakšni so razlogi zanj? Kakšni so motivi oziroma razlogi študentov iz Porabja za študij v Sloveniji in za študij slovenščine na Madžarskem? Ali je znanje slovenskega jezika razumljeno kot prednost posameznika, ki mu omogoča zaposlitev, ustrezno delovno mesto in boljši zaslužek?

3 Metodologija raziskave

Primarne vire o pomenu narodnostne šole smo zbrali s pomočjo polstrukturiranih intervjujev v živo (izvedeni novembra 2023 ter julija in septembra 2024) med mladimi v starostni skupini od 14 do 29 let, ki so že zaključili narodnostno oziroma dvojezično osnovnošolsko izobraževanje v Porabju.

Sekundarni viri vključujejo znanstvene in strokovne članke ter časopi-sne prispevke, ki se navezujejo na obravnavano problematiko (narodnostno izobraževanje, jezik, narodna pripadnost ipd.).

Vprašanja, ki smo jih postavili intervjuvancem, se navezujejo na družino in okolje (raba jezika v družini, raba jezika zunaj družine, kulturna tradicija) in šolo (zadovoljstvo s šolo, pomanjkljivosti obstoječih oblik izobraževanja, slovensko jezikovno znanje učiteljev, ali je narodnostno oziroma dvojezično izobraževanje prednost ali breme itd.) ter perspektivnost slovenskega jezika (nadaljnje šolanje, zaposlitev, pomen gospodarskih naložb za razvoj Porabja in rabo jezika).

Vzorec je sestavljen iz mladih, ki so bili v času raziskave vključeni v srednje ali visokošolsko izobraževanje na Madžarskem, v visokošolsko izobraževanje v Sloveniji, in tistih, ki so že zaposleni.

S pomočjo snežne kepe smo evidentirali 41 mladih, ki so ustrezali zastavljeni metodologiji. Izmed njih smo s 13 uspeli navezati stik in nato izvesti intervjuje. Intervjuji so, razen enega, potekali v madžarščini.⁴

V raziskavi je sodelovalo 9 žensk in 4 moški. Status intervjuvancev je dokaj uravnotežen, med njimi je 5 srednješolcev, 4 študentje in 4 zaposleni. Glede etnične strukture družin ugotavljamo, da 9 intervjuvancev izhaja iz slovenskih družin, 3 iz etnično mešanih družin in eden iz madžarske družine.

Glede prebivališča intervjuvancev so 4 z Gornjega Senika, 3 iz Števanovcev, 2 iz Sakalovcev, 2 iz Monoštra in po eden iz krajev Andovci in Verica-Ritkarovci.

4 intervjuvanci so obiskovali Dvojezično osnovno šolo na Gornjem Seniku, 5 Dvojezično osnovno šolo v Števanovcih (od tega je eden tam obiskoval le štiri razrede), 3 pa Osnovno šolo Jánosa Aranya v Monoštru (od tega je en imel slovenščino kot narodnostni jezik do 4. razreda, od 5. razreda naprej je imel slovenščino kot narodnostni jezik na Osnovni šoli sv. Gotarda; 2 sta se učila slovenščino v obliki krožka do 4. razreda).

Zaradi zagotavljanja anonimnosti intervjuvancev pri navajanju ne bomo uporabljali imen, temveč zaporedno številko intervjuvanca oziroma intervjuvanke.

3.1 Rezultati

3.1.1 Družina in okolje

V tem vsebinskem sklopu nas je zanimala raba jezika (porabsko narečje ali slovenski knjižni jezik) v družinskem krogu oziroma v javnih govornih položajih, še zlasti v kulturnih skupinah oziroma društvih.

Presenetilo nas je, da je večina intervjuvancev za porabsko slovensko narečje (intervjuji so, kot je bilo že omenjeno, razen enega potekali v madžarščini) uporabljala termin »vend« in poudarjala, kako je dialekt različen od slovenskega (knjižnega) jezika. To potrjuje, da se je termin »vend« (»vendski jezik«), ki označuje domači jezik (»domanjo rejč«), torej porabsko narečje, močno usidral v madžarski jezik in zavest ljudi. Tudi izraza »vend« za Slovence v Porabju in »Vendvidék« (v preteklosti so to uporabljali za celotno Prekmurje) za območje, kjer živijo, sta se močno utrdila in ju še danes zasledimo v javnem življenju, v madžarskih medijih, na področju raziskovalnega dela itd. in pri sogovornikih v Porabju ter zunaj njega.⁵ Omenjeni termini

4 Intervjuvancem smo ponudili možnost, da odgovarjajo v slovenskem ali madžarskem jeziku. Izbrali so madžarski jezik, ker ga bolje obvladajo in ker se čutijo bolj kompetentni kot v slovenščini.

5 Več o poimenovanju Slovencev v Porabju skozi zgodovino podrobneje glej npr. Novak 1991; Kozar-Mukič 1997; Munda Hirnök 2001.

danes večinoma nimajo političnih oziroma slabšalnih konotacij kot v preteklih obdobjih. Na podlagi napisanega ugotavljamo, da bi bil morda v strokovnih krogih in pri sami slovenski skupnosti čas za razmislek o ustreznosti rabe omenjenih terminov.

Glede znanja in rabe jezika v družini ugotavljamo, da so ga intervjuvanci, ki so kaj večči porabskega narečja, usvojili od starih staršev (npr. intervjuvanec 2, intervjuvanke 3, 6, 8), s starši pa se skoraj izključno pogovarjajo v madžarščini (intervjuvanec 5, intervjuvanka 7).

Intervjuvanka 7 je povedala, da čeprav starša govorita porabsko in sta se s svojima staršema pogovarjala v narečju, se med sabo pogovarjata v madžarščini. Omenila je še, da se je v njenem otroštvu pogosto zgodilo, da kadar sta recimo okoli božica hotela, da česa (otroci, op. a.) ne razumejo, sta govorila v slovenskem narečju. Pomenljiv je odgovor oziroma razmišljanje intervjuvanke na vprašanje, kaj meni, zakaj starša nista z njo porabsko govorila od najmlajših let:

Spominjam se, da je bila za očetovo mamo velika – niti ne travma, se pa je močno odtisnilo v njej –, da je v šolo šla brez znanja madžarskega jezika. Prizadelo jo je, da ni govorila jezika, ostali pa so. In nisem prepričana, da zaradi tega, mogoče pa je bilo v mojih starših nekaj podobnega, da nista hotela z nami tako (slovensko, op. a.) govoriti (intervjuvanka 7).

Nekoliko drugačen je položaj intervjuvanke 1. Tudi njeni stari starši so govorci porabskega narečja, vendar zaradi slabih izkušenj s pripadniki večine jezikovnega znanja niso predali svojim otrokom, tj. staršem intervjuvanke.

Oba navedena primera ponazarjata travme pripadnikov starejših generacij, ki so jih doživljali zaradi neznanja madžarskega jezika v šoli, v delovnem okolju itd. Velikokrat so bili izpostavljeni posmehovanju s strani pripadnikov večine, zato so se pospešeno učili madžarščino. Naslednji korak je bil, da so se starši zavestno pogovarjali s svojimi otroki v madžarščini, da bi jih zaščitili pred težavami, ki so jih sami izkusili (Bajzek Lukač 2014, 168; Perger 2009, 344; Novak-Lukanović et al. 2018, 64). Tako se je začel proces opuščanja slovenskega jezika v Porabju, ki je privedel do tega, da je vitalnost slovenskega jezika zelo nizka (Munda Hirnök & Novak Lukanović 2016).

Na podlagi analize pridobljenih podatkov ugotavljamo, da intervjuvanci z vrstniki in prijatelji v porabskem narečju ali knjižno slovensko govorijo le občasno, npr. če ne želijo, da bi jih okolje razumelo.

No, z mladimi se občasno pogovarjamo v porabščini, v narečju. In ne vem, kako se bo to slišalo, kadar smo v mestu in želimo, da kdo ne razume, o čem razpravljamo, uporabljamo porabščino (intervjuvanec 10).

Težava je v tem, da mladi več ne govorijo preveč tega (jezika, op. a.). Z xy (ime prijateljice, op. a.) se včasih pogovarjava v slovenščini. Recimo, ko sva v Budimpešti in nočeva, da naju razumejo, takrat. [...] (intervjuvanka 7).

Zanimala nas je tudi prisotnost oziroma raba porabščine/slovenščine na javnih mestih.

Pridobljeni podatki so pokazali, da je porabsko narečje na Gornjem Seniku prisotno v trgovini, gostilni, cerkvi, na Slovenski vzorčni kmetiji, Državni slovenski samoupravi in na različnih prireditvah (intervjuvanca 2, 5; intervjuvanki 3, 8).

Intervjuvanci iz Števanovcev so potrdili, da je raba porabščine prisotna v cerkvi, trgovini, gostilni, društvih, na prireditvah slovenske narodnostne samouprave in na različnih kulturnih dogodkih (intervjuvanki 9, 12; intervjuvanec 10). Študentka iz Števanovcev je o prisotnosti slovenščine v društvih in na kulturnih prireditvah povedala: »Odločno lahko pritrdim. Še posebej na kulturnih dogodkih, kjer je slovenski jezik močan del izročila. Nobeni prireditvi se ne moremo izogniti, kjer je prisoten slovenski jezik. Tako je recimo borovo gostüvanje⁶ ali raznorazni dogodki.« (intervjuvanka 12)

Hkrati pa opaža, da raba slovenščine v nekaterih javnih prostorih upada. Na pošti se je porabščina nekoč bolj uporabljala kot sedaj. Takrat so bili na pošti zaposleni Porabci, zdaj pa ne več. Tudi občinski urad več ne obratuje, prebivalci zadeve urejajo v Monoštru na skupnem samoupravnem uradu (intervjuvanka 12).

Zaposlen intervjuvanec iz Andovcev je izpostavil prireditve (npr. Vražja noč/Vražja nauč⁷), kjer se uporablja porabski govor (intervjuvanec 11).

Na Verici-Ritkarovcih so javni prostori trgovina, gostilna in kulturni dom. V trgovini in gostilni je komunikacija pretežno v madžarskem jeziku, ker je lastnik Madžar. Prejšnji lastnik, ki je bil Porabec, je s strankami večinoma govoril v porabščini (intervjuvanka 6). V kulturnem domu je porabščina/slovenščina prisotna na prireditvah, ki jih prirejajo različne slovenske organizacije.

6 Borovo gostüvanje (ženitovanje ali svatba z borom) je stara ljudska šega, katere izvor ni natančno ugotovljen. Leta 2015 je bilo »Porabsko borovo gostüvanje« vpisano v Register nesnovne kulturne dediščine na Madžarskem. Zadnje borovo gostüvanje so izvedli 18. februarja 2023 v Števanovcih (Porabje 2023). Več o ljudski šegi glej npr. Kozar-Mukič 1996; Ilich 2016, 163–173.

7 Vražja noč (Vražja nauč v porabskem narečju) predstavlja nočni pohod skozi temen andovski gozd, v katerem se pohodniki srečajo z različnimi podobami ljudskega verovanja. Cilj prireditve je ohranjanje porabščine in promocija kulturne dediščine porabskih Slovencev širši javnosti. 25. oktobra 2025 je v Andovcih že 15. potekala prireditev Vražja noč (Holec 2025, 9).

V Sakalovcih je porabščina prisotna v cerkvi in društvih (intervjuvanka 7).

Ko govorimo o kulturni in politični participaciji mladih, glede na dotično raziskavo in izsledke prejšnjih raziskav, ugotavljamo, da so močnejše vključeni v kulturne kot pa v politične strukture (Munda Hirnök & Novak Lukanovič 2018, 163–174).

Večina intervjuvancev se vključuje v kulturne skupine, ki delujejo pod okriljem Zveze Slovencev na Madžarskem (Folklorna skupina Zveze Slovencev Gornji Senik, pevska skupina Seniške sinice Zveze Slovencev Gornji Senik, Mešani pevski zbor Avgust Pavel Zveze Slovencev Gornji Senik, Folklorna skupina Zveze Slovencev Sakalovci), športna in druga društva (npr. Društvo porabske mladine, Društvo za lepšo vas⁸) in le nekateri posamezniki v politične formacije (občni zbor Državne slovenske samouprave in narodnostne samouprave v lokalnem okolju).

Treba je poudariti, da je pri sodelovanju v kakšni kulturni skupini velikega pomena tudi, ali so se starši oziroma sorodniki aktivno udeleževali v kakšnih kulturnih skupinah, ki imajo večinoma mentorje iz Slovenije, ki ne govorijo madžarskega jezika. Njihova prisotnost pozitivno vpliva na rabo slovenskega jezika.

Kadar na primer gospa koreografinja nekaj reče, to že razume vsak. [...] Recimo vsakdo se je že naučil, kaj pomeni izraz 'obrni', toda kadar se pogovarjamo o vsakdanjih stvareh, knjižnega jezika ali narečja ne govori vsak na enaki ravni, da bi kramljali tudi o vsakdanjih stvareh. Poskusimo pa, in če se nam zatakne, preklapimo na nemščino ali nekdo prevaja (intervjuvanka 7).

Kot je bilo omenjeno, so nekateri sogovorniki člani športnega ali mladinskega društva. Zaradi članstva v nogometni ekipi, ki igra v gorički ligi, ali udeležbe na koncertih, izletih itd. so mladi primorani, da na prizoriščih v Sloveniji uporabljajo slovenski jezik (intervjuvanca 5, 10).

3.1.2 Šola

Drugi sklop vprašanj se je navezoval na šolo. Zanimalo nas je mnenje intervjuvancev o tem, ali so bili zadovoljni s šolo, ki so jo obiskovali (organiziranost manjšinskega šolstva, pouk slovenskega jezika, slovensko znanje učiteljev, zunajšolske dejavnosti itd.) in kje vidijo pomanjkljivosti.

Analiza intervjujev je pokazala, da so bili kljub pomanjkljivostim šol, ki

8 Društvo za lepšo vas Števanovci deluje od leta 1998. Društvo skrbi za čistost okolja, organizira programe s ciljem ohranjanja ljudskega izročila. Društva s podobnim profilom najdemo še na Verici-Ritkarovcih, v Sakalovcih in na Dolnjem Seniku.

so jih intervjuvanci zaznali, v pretežni večini zadovoljni s poukom slovenščine in z jezikovnim znanjem svojih učiteljev.

Nekateri intervjuvanci so izpostavili prednost znanja obeh zvrsti slovenskega jezika (narečje, knjižni jezik) domačih učiteljev (intervjuvanec 10), intervjuvanka 8 pa je menila, da se zaradi rabe porabskega učiteljic pri pouku slovenskega jezika v nižjih razredih knjižni jezik pri učencih ni dovolj razvijal.

Nekaterim intervjuvancem se zdijo maloštevilni razredi na osnovnih šolah učinkoviti (intervjuvanec 10).

Intervjuvanci so nam posredovali tudi nekatera negativna opažanja v zvezi s kakovostjo pouka in govornih navad na šoli (tudi pedagoškega kadra).

[...] Kar je bilo zapisano v učni snovi, so odpredavali, tega se je moral vsakdo naučiti, razen tega pa nič. Ko se je na koncu ure oglašil šolski zvonec, je bilo vsega konec. Od tistega trenutka je tudi učitelj govoril madžarsko, s tem se več nihče ni ukvarjal. [...] Pouk je bil nizke kakovosti. [...] Kdor doma ni govoril (jezika, op. a.), tudi zdaj nima znanja (intervjuvanec 2).

Izsledki novejših raziskave *Slovenski jezik v vrtcih in šolah v Porabju Madžarskem* (2020) o rabi jezikov učiteljev na šoli v Porabju sicer kažejo, da porabski učitelji (14 oseb) v največji meri (71,4 %) uporabljajo oba jezika (madžarščino in slovenščino), v manjšem deležu (28,6 %) večinoma madžarski jezik, nobeden izmed anketiranih pa ne uporablja samo ali večinoma slovenskega jezika (Munda Hirnök & Novak Lukanović 2023, 63).

Intervjuvanci so v zvezi s poukom slovenskega jezika nadalje še izpostavili, da je pri pouku slovenskega jezika preveč poudarjena slovnica, pogrešajo več konverzacije in novih metod.

[...] Preveč je poudarjena slovnica, ki je – saj razumem – zelo pomembna, po mojem pa bi bilo treba veliko več konverzacije. Ja, veliko več vaj v prevajanju besedil. Veliko bolj bi bilo treba učno snov prilagoditi učencem. Iskreno rečeno, mene sploh ni zanimalo, katero pesem po vrsti že prevajamo, ko me sploh ni zanimala tista pesem. Ko bi pravzaprav lahko poslušali glasbo in prevedli besedila komadov [...] (intervjuvanka 12).

Intervjuvancem, bivšim učencem obeh dvojezičnih šol, se zdi prisotnost učiteljic asistentk / učiteljev asistentov iz Slovenije zelo pomembna, saj pripomore k dvigu kakovosti pouka slovenskega jezika in aktivnejši rabi le-tega.

Srednješolka z Gornjega Senika je povedala, da pred prihodom pedagoških delavcev iz Slovenije niso imeli dovolj znanja in poguma, da bi ob srečanjih z učenci iz Slovenije govorili slovensko. S prihodom učiteljic asistentk / učiteljev asistentov iz Slovenije je nastala situacija, da »nismo imeli druge izbire, kot da uporabljamo knjižno slovenščino. Če xy (ime učiteljice

asistentke, op. a.) ne bi prišla, jaz po mojem vse do današnjega dne ne bi znala normalno slovensko govoriti.« (intervjuvanka 8) Izpostavila je še pomen iger, ki jih je učiteljica asistentka dosledno vključevala v pouk slovenskega jezika. Tudi intervjuvanec 5 je izpostavil, da je bil prihod učiteljice iz Slovenije njemu v ogromno pomoč. Nje niso mogli spraševati v madžarščini, morali so govoriti v slovenščini.

Pri učenju slovenskega jezika je treba omeniti tudi izvenšolske dejavnosti,⁹ ki so vezane na slovenski jezik in kulturo. Intervjuvanci so izpostavili pozitiven učinek izvenšolskih dejavnosti, pri čemer so poudarili pomen mentorjev iz Slovenije oziroma vseh aktivnosti, pri katerih so (bili) prisiljeni uporabljati slovenščino.

[...] Bilo je tudi veliko izvenšolskih dejavnosti. Omenil sem lončarski krožek, pevski zbor, dramsko skupino, ki je delovala v slovenskem jeziku. Poleti jezikovni tabori v materinščini, tako tukaj kot v Sloveniji (intervjuvanec 10).

Učenje oziroma raba slovenščine je omogočena tudi ob srečanjih učencev z vrstniki iz Slovenije.

Študentka iz Števanovcev je v zvezi z rabo slovenskega jezika izpostavila likovno kolonijo, ki se je odvijala v Vuzenici.

[...] To je pomenilo, da so nas namestili pri slovenskih družinah in tam smo bili prepuščeni samim sebi. Rekla bi, da je bilo to, kar je največ koristilo. Res. Zaman smo plesali, zaman so nas poučevali – potrebovali smo prakso. Mislim, da je bilo to najboljše (intervjuvanka 12).

Porabske šole imajo številna partnerska sodelovanja s slovenskimi šolami. Gre za skupno dve do tri srečanja letno. V okviru srečanj se izvajajo hospitacije, delavnice, kulturni in športni dogodki ter izleti, kjer imajo učenci možnost rabe slovenščine.

Intervjuvanec 5 je menil, da so te izmenjave le delno prispevale k učenju oziroma razvoju slovenskega jezika učencev, zlasti ko je šlo za obisk Dvojezične osnovne šole (DOŠ) 1 Lendava, kjer so jih vodili po šoli, priredili predavanje, potem so pa igrali nogomet in malo čebelarili. Ob vračilu obiska DOŠ 1 Lendava se je gornjeseniška šola izkazala za bolj spretno. Učence so razdelili na skupine in so Slovence pridružili Madžarom. Ta oblika organizacije je omogočila, da so učenci gornjeseniške šole v interakciji z učenci iz Slovenije (več) uporabljali slovenščino in obratno.

9 Na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku delujejo: gledališki krožek, pevski zbor, glasbeni krožek (citre, harmonika) in rokodelski krožek. Na števansko-vški dvojezični osnovni šoli pa lončarski krožek, folklorna skupina, pevski zbor, glasbeni krožek (citre), rokodelski krožek in šport.

Postavlja se torej vprašanje, ali so dosedanje oblike sodelovanja z vidika rabe slovenščine dovolj učinkovite. Za utrjevanje in rabo slovenščine bi bilo namreč bolje, da bi se porabske šole bolj povezovale s slovenskimi šolami (enojezičnimi).

Intervjuvanci, ki so nadaljevali srednješolsko izobraževanje v Monoštru in obiskovali pouk slovenščine, bodisi na gimnaziji ali srednji strokovni šoli, so bili s poukom večinoma zadovoljni. Intervjuvanec 2, ki je obiskoval srednjo strokovno šolo, je bil mnenja, da je bil pouk boljši v primerjavi z osnovno šolo, kajti med poukom se je veskozi govorilo slovensko, v skupini jih je bilo malo, medtem pa je intervjuvanka 8 izpostavila pomanjkljivosti, da se učitelji preveč opirajo na učbenike in delovne zvezke ter primanjkuje konverzacije.

Študentka iz Monoštra, ki študira v Ljubljani in je bila deležna pouka slovenskega jezika tudi na gimnaziji, je kljub zaznavi, da so drugi tuji jeziki (angleščina, nemščina) imeli na tej ustanovi večji ugled, uživala v jezikovnem pouku slovenskega jezika: »Jaz sem pravzaprav uživala v jezikovnem pouku, nikoli nobenih problemov nisem imela z učitelji, niti z učno snovjo. Kar je bilo pomembno za kasnejšo maturo ali jezikovni izpit, sem dobila vse.« (intervjuvanka 1)

Za maturantko iz Monoštra, pripadnico večine, se je odprla možnost učenja slovenskega jezika na gimnaziji. Za slovenščino se je odločila iz radovednosti do unikatnega jezika. Izpostavila je strokovnost in prijaznost profesorja slovenščine, majhne skupine, raznovrstne možnosti (izleti, udeležba na poletni šoli v Ljubljani itd.), težavo pa naj bi predstavljala različna raven jezikovnega znanja dijakov v isti skupini (intervjuvanka 13).

Analiza intervjujev je tudi pokazala, da mladi Porabci, ki se ne vidijo v srednješolskih ustanovah v Monoštru, nadaljujejo srednješolsko (in tudi visokošolsko) izobraževanje zunaj Porabja. Po odhodu iz Porabja izgubijo stik s slovenščino, posledično pride do stagniranja ali celo nazadovanja pridobljenega znanja slovenskega jezika.

Intervjuvanka 3 se je vpisala na Srednjo ekonomsko šolo v Sombotelu, ker tega poklicnega programa ni v Monoštru. Omenjena srednja šola ne ponuja učenja slovenščine. V prihodnosti ne izključuje možnosti, da bi se učila slovenščino kot zasebna učenka ali v krožku v Sombotelu. Ravno tako ne izključuje možnosti nadaljevanja šolanja v Sloveniji.

Intervjuvanka 6 je študirala predšolsko vzgojo v Sopronu, kjer ni bilo možnosti izobraževanja v slovenščini, bi pa jo izkoristila, če bi obstajala. Čeprav pogosto uporablja slovenski jezik (tudi pri svojem delu), meni, »da po tolikih letih pozabljam, česar ne uporabljam prevečkrat«.

Na podlagi pridobljenega gradiva ugotavljamo, da se intervjuvanci za študij v Sloveniji ne počutijo / niso počutili jezikovno dovolj podkovani, kar pripisujejo tudi pomanjkljivostim porabskega šolstva.

Študentka iz Sakalovcev, ki študira v Budimpešti, je kot razlog za nezanimanje za študij v Sloveniji navedla, da »mlade bolj motivira, da odidejo v Avstrijo in tako zaslužijo več denarja. Tudi po mojem je tako lažje in tudi jezik (nemščina, op. a.) je lažji. Saj vendar se ni dalo v vsaki šoli in v vsakem letniku učiti slovenščine. Nemščino pa vselej in vsepovsod.« (intervjuvanka 7)

Tudi študentka iz Števanovcev, ki prav tako študira v Budimpešti, je bila mnenja, da če bi na osnovnih šolah izboljšali metodiko, bi se slovenščino naprej učilo več dijakov (intervjuvanka 12).

Srednješolka z Gornjega Senika je prav tako povedala, da ni dovolj samozavestna glede svojega znanja slovenščine, ker je v srednji strokovni šoli nazadovala. Povedala je še, da pouk slovenskega jezika, ki ga izvajajo na šoli, ne zadostuje in se dijaki jezikovno ne razvijejo do potrebne ravni (intervjuvanka 8). Jezikovni primanjkljaj pa je še večji pri dijakih, ki srednješolsko izobraževanje nadaljujejo zunaj Porabja, npr. v Sombotelu ali kje drugje. Tam se več ne učijo slovenščine in zaradi tega ne pride v poštev, da bi odšli študirat v Slovenijo (intervjuvanka 6).

Nekateri intervjuvanci so povedali, da je za mlade Slovenija »nekoliko neznana«, zato bi morale šole in slovenske organizacije v Porabju bolje informirati mlade o državi Sloveniji, o možnostih študija slovenščine tako v Sloveniji kot na Madžarskem (intervjuvanka 1, intervjuvanec 11) in nenazadnje nasploh bolje promovirati slovenski jezik na gimnaziji in v samem okolju (intervjuvanka 13).

Čeprav je Gimnazija sv. Gotarda v Monostru ob pomoči slovenskih organizacij v zadnjih letih okrepila prizadevanja za promocijo pouka slovenskega jezika na gimnaziji in možnosti študija slovenščine na Madžarskem in v Sloveniji (t. i. Slovenski dan in informativni dan¹⁰), zaenkrat ni zaznati povečanja števila dijakov oziroma študentov, ki bi se odločali za učenje slovenščine. Pomenljiv je podatek, da v šolskem letu 2025/2026 le ena Porabka študira v Ljubljani, ena pa obiskuje Celoletno šolo slovenskega jezika, en mladostnik pa študira na slovenistiki v Sombotelu.

Zasledili smo še mnenja, da že študij v madžarščini lahko predstavlja dovoljšen izziv za mlade (intervjuvanec 5). Za nekatere mlade pa je privlačnejši študij na madžarskih univerzah, zaradi »prestiza« (intervjuvanka 4), ali celo v drugih državah, npr. v Veliki Britaniji (intervjuvanka 13).

Na koncu nas je še zanimalo, ali za intervjuvance narodnostno oziroma dvojezično osnovnošolsko (in srednješolsko) izobraževanje predstavlja prednost, ki jim omogoča zaposlitev (ustrezno delovno mesto in boljši zaslužek), vključenost v družbeno okolje ali pa so ga doživljali kot breme.

Nekateri intervjuvanci so bili mnenja, da znanje slovenščine odpira številne priložnosti za mlade (cf. intervjuvanka 1).

10 Več o tem glej: Porabje 2024a; Porabje 2024b.

Intervjuvanec 5 je povedal, da je slovenščino vselej razumel kot prednost in jo tako razume še danes, kajti tabori v Porabju in Sloveniji, kakršnakoli nastopanja na prireditvah so neposredna posledica učenja oziroma znanja slovenskega jezika.

Intervjuvanec 10, zaposleni iz Števanovcev, je povedal, da če se ozre nazaj, mu je dvojezični pouk v šoli koristil, mogoče je bilo takrat malo težje, vsekakor pa znanje slovenščine predstavlja prednost. Podobnega mnenja je bila študentka iz Števanovcev, ki ji je bila v osnovni šoli slovenščina malce v breme, pozneje pa jo je doživljala kot zelo veliko prednost (intervjuvanka 12).

Večina intervjuvancev je v svojih odgovorih izpostavila tudi ekonomski vidik jezika.

Zanimiv je primer intervjuvanca 10 iz Števanovcev, ki je zaposlen v podjetju v Monoštru, kjer porabščino uporablja z nekaterimi sodelavci z Gornjega Senika in iz Števanovcev. Omenjeno podjetje ima stranko iz Slovenije, podjetje Goodyear Slovenija, tovarno pnevmatik iz Kranja. »Ko pridejo na 'avdit' (preverjanje, op. a.) ali pa jih moramo zaradi nekega problema mi obiskati, sem sam zmeraj v delegirani ekipi. Tudi to je pozitivno, da jih lahko nekdo ogovori v slovenščini.« Menil je še, da tudi slovenske strukture v Porabju ponujajo delovna mesta z znanjem slovenščine, npr. Radio Monošter. Intervjuvanec 11, zaposlen iz Andovcev, uporablja slovenščino pri svojem delu, dela kot turistični referent pri Porabskem kulturnem in turističnem društvu Andovci. Nima težav, ko se je treba sporazumeti s turisti, pri uradnem govoru pa ni toliko suveren.

Intervjuvanki 4 pridobljeno znanje slovenščine omogoča, da ob študiju dela za podjetje, ki potrebuje ljudi z znanjem slovenskega jezika.

Je pa zanimiv primer intervjuvanke 7, ki namerava svojo karierno pot graditi na znanju slovenščine, ne glede na dejstvo, da študira nemški narodnostni razredni pouk¹¹ v Budimpešti. Ima se namen vrniti v Porabje in se zaposliti na eni izmed dvojezičnih osnovnih šol. V času rednega študija je opravila izpit iz slovenskega jezika na srednji ravni, prijavila se je na tečaj Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Razmišlja, da bi po zaključku študija v Budimpešti vpisala študij slovenščine v Sombotelu.

Večina intervjuvancev je bila mnenja, da je sosednja Avstrija bolj vabljiva, učenje oziroma znanje slovenščine pa s tržnega vidika ne predstavlja dovoljšne spodbude za mlade.

Študentka iz Števanovcev, ki študira v Budimpešti, je izpostavila tudi, da znanje slovenskega jezika predstavlja prednost z vidika, da te bolj cenijo, trg dela pa ne bo izkoristil znanja slovenščine. Slovenski jezik se ob angleščini, nemščini ter sedaj že ob ruščini in francoščini »izgublja«, ima majhno vlogo.

11 Študentje nimajo možnosti študija slovenskega narodnostnega razrednega pouka, ker tovrsten program ne obstaja.

To mladim ne predstavlja motivacije za študij v slovenščini. Čeprav meni, da je umiranje jezika »neustavljiv proces«, je izrazila upanje, »da se bo zmeraj našlo seme, ki bo vzklilo iz te zemlje« (intervjuvanka 12).

Pridobljeni podatki so tudi pokazali, da je le del intervjuvancev seznanjen z gospodarskimi razvojnimi programi s strani Madžarske in Slovenije, ki so v teku. Po mnenju intervjuvanca 10 so omenjeni razvojni programi koristni in pozitivno učinkujejo na celotno slovensko skupnost, tudi na jezik.

Analiza intervjujev je pokazala tudi, da so v percepciji mladih, in na splošno pri prebivalcih Porabja, slabo prisotni pojmi: Slovenija kot sosednja država, sosedstvo, država matičnega naroda, slovenščina kot materni jezik oziroma jezik prednikov/okolja ter jezik sosednje države. Pri mladih bi težko govorili o identifikaciji s slovenščino kot lastnim jezikom ali čustveni navezanosti nanjo.

4 Sklep

Izbrani izsledki raziskave o uspešnosti narodnostnega oziroma dvojezičnega izobraževanja v Porabju so pokazali, da so intervjuvanci, ki so kaj večji narečja, le-to usvojili od starih staršev, s starši in vrstniki se pogovarjajo izključno v madžarščini. Tudi zunaj doma večinoma (razen redkih izjem) uporabljajo madžarščino.

Intervjuvanci so bili v pretežni večini zadovoljni s poukom slovenščine na osnovni šoli. Želeli bi manj slovnice in več praktičnega znanja. Ne glede na pomanjkljivosti so intervjuvanci dosegli določeno raven znanja slovenskega jezika, ki jim omogoča nadaljevanje šolanja.

Vsi so bili mnenja, da navzočnost pedagoških delavcev (vzgojiteljice asistentke, učiteljice asistentke / učitelja asistenta) iz Slovenije prispeva k dvigu kakovosti pouka slovenskega jezika in večji rabi le-tega.

Naši sogovorniki so izpostavili tudi pozitivne učinke izvenšolskih dejavnosti, pri čemer so poudarili pomen mentorjev iz Slovenije oziroma aktivnosti (npr. tabori v Sloveniji), pri katerih so bili prisiljeni uporabljati slovenščino.

Pokazalo se je tudi, da se intervjuvanci za študij v Sloveniji ne počutijo jezikovno dovolj usposobljeni, kar pripisujejo pomanjkljivostim porabskega šolstva. Šole in slovenske organizacije v zadnjih letih več pozornosti posvečajo promociji študija v Sloveniji (in tudi študija slovenskega jezika na Madžarskem), zaenkrat brez vidnejšega rezultata.

Na tržno vrednost jezika bi mogoče pozitivno vplivala navzočnost slovenskih podjetij. Skoraj vsi intervjuvanci so poudarili, da zaradi sosednje Avstrije in potreb trga dela znanje slovenščine ni dovolj perspektivno za mlade.

Iz vsega zgoraj napisanega lahko sklepamo, da je uspešno narodnostno oziroma dvojezično izobraževanje odvisno od vseh akterjev, ki so vključeni v izobraževalni proces. Pomembno je poudariti vlogo učiteljev, ki bi motivirali učence za učenje manjšinskega jezika. Na drugi strani pa imajo pomembno vlogo tudi starši, saj njihov odnos do jezika vpliva tudi na odnos, ki ga bodo imeli otroci kot odrasli. Nazadnje ne smemo pozabiti na vpliv družbenega okolja. V globaliziranem svetu prevladujejo tuji jeziki (angleščina, nemščina itd.), in prav zaradi tega za učence slovenščina ni tako privlačna.

V zaključku lahko poudarimo, da skupina mladih, ki so bili predmet raziskave, (lahko) predstavlja potencial za upočasnitev oziroma ublažitev izginjanja porabskega narečja in identitete. Pomena človeškega kapitala za ohranjanje in razvoj slovenske skupnosti se zavedajo slovenske manjšinske strukture v Porabju, prav zato v zadnjem obdobju še posebno pozornost posvečajo populaciji mladih.

Intervjuvanci

Intervjuvanka 1 – študentka, Monošter-Slovenska ves

Intervjuvanec 2 – zaposlen, Gornji Senik

Intervjuvanka 3 – srednješolka, Gornji Senik

Intervjuvanka 4 – študentka, Sakalovci

Intervjuvanec 5 – srednješolec, Gornji Senik

Intervjuvanka 6 – zaposlena, Verica-Ritkarovci

Intervjuvanka 7 – študentka, Sakalovci

Intervjuvanka 8 – srednješolka, Gornji Senik

Intervjuvanka 9 – srednješolka, Števanovci

Intervjuvanec 10 – zaposlen, Števanovci

Intervjuvanec 11 – zaposlen, Andovci

Intervjuvanka 12 – študentka, Števanovci

Intervjuvanka 13 – srednješolka, Monošter

Literatura in viri

2011. évi CLXXIX. törvény – 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól, 2011 [Zakon št. CLXXIX. o pravicah narodnosti iz leta 2011], http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV (dostop 19. 8. 2025).
2011. évi CXCV. törvény – 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv> (dostop 28. 8. 2025).
- 110/2012. Korm. rendelet – 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (dostop 3. 9. 2025).
- 20/2012. EMMI rendelet – 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200020.emm> (dostop 3. 9. 2025).
- A Kormány 5/2020 – A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról, 2020, https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2012_nat (dostop 5. 9. 2025).
- 12/2020. Korm. rendelet – 12/2020. (II. 7.) Korm. rendelet a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000012.kor> (dostop 5. 9. 2025).
- Cummins, J., 1979. Linguistic Interdependence and the Educational Development of Bilingual Children. *Review of Educational Research* 49, 222–251. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543049002222>
- Bajzek Lukač, M., 2014. Priložnosti za slovenščino na Madžarskem. V H. Tivadar (ur.) *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 165–170.
- Baker, C., 2001. *Foundation of Bilingual Education and bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Holec, K., 2025. Vrajša nauč v Andovcih. *Porabje* 35 (44), 30. oktober 2025, 8.
- Ilich, I., 2016. Borovo gostüvanje v slovenskem Porabju. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 56 (1/2), 163–173.
- Kozar-Mukič, M., 1996. *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem*. Zveza Slovencev na Madžarskem, Monošter; Savaria Múzeum, Szombathely.
- Kozar-Mukič, M., 1997. Kdo smo? (O identiteti Slovencev med Muro in Rabo). *Traditiones* 26, 297–304.
- Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25 [Temeljni zakon Madžarske, 25. april 2011], https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (dostop 18. 8. 2025).
- Munda Hirnök, K., 2001. Ime Slovencev na Madžarskem nekoč in danes. *Etnologija Slovencev na Madžarskem / A magyarországi szlovének néprajza* 3, 60–66.
- Munda Hirnök, K., 2017. Stališča staršev v Porabju do slovenskega jezika. *Slovenščina 2.0* 5 (2), 33–63. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2017.2.33-63>
- Munda Hirnök, K. & Novak Lukanovič, S., 2016. Slovenščina v Porabju: stopnja vitalnosti. V D. Grafenauer & K. Munda Hirnök (ur.) *Raznolikost v etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 192–219.

- Munda Hirnök, K. & Novak Lukanović, S., 2018. Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu na Madžarskem. V D. Jagodic (ur.) *Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, 147–183.
- Munda Hirnök, K. & Novak Lukanović, S., 2019. Slovenski jezik med mladimi v slovenskem zamejstvu na Madžarskem. V S. Novak-Lukanović (ur.) *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, 193–244.
- Munda Hirnök, K. & Novak Lukanović, S., 2023. Slovenski jezik v dvojezičnih osnovnih šolah v Porabju danes. *Jezik in slovstvo* 68 (2), 57–73, DOI: 10.4312/jis.68.2.57-73
- Novak, V., 1991. Slovenci smo – ne Vendi. *Porabje* 1 (1), 14. februar 1991, 3.
- Novak, V., 2021. Slovenski jezik v osnovnih šolah v Porabju. V M. Šekli & L. Rezoničnik (ur.) *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki: Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31. Slovenski slavistični kongres, Monošter/Szentgotthárd in Moravske Toplice, 30. september - 2. oktober 2021*. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 371–377.
- Novak-Lukanović, S., Medvešek, M., Munda Hirnök, K., Jagodic, D., Mezgec, M., Gorjanc, V. & Gliha Komac, N., 2018. *Priložnosti in možnosti za ohranjanje oziroma za revitalizacijo slovenščine med slovensko manjšinsko skupnostjo v sosednjih državah: zaključno poročilo*. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.
- Porabje, 2023. »Na našo veliko veselje, njima pa na največjo pogüblenost«. *Porabje* 33 (8), 23. februar 2023, 2–3.
- Porabje, 2024a. Učenje slovenščine bogati vsakega dijaka. *Porabje* 34 (18), 2. maj 2024, 2.
- Porabje, 2024b. Predstavitev možnosti študija slovenščine v Sombotelu. *Porabje* 34 (6), 8. februar 2024, 6.
- Perger, V., 2009. Vloga porabskega narečja pri ohranjanju narodnostne identitete v Porabju na Madžarskem. V I. Popov (ur.) *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi. 20. Slovenski slavistični kongres: zbornik predavanj*. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 343–356.

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru projekta Kontinuirano raziskovanje porabskih Slovencev (Uspešnost dvojezičnega izobraževanja v Porabju) (Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu) in raziskovalnega programa Inštituta za narodnostna vprašanja (INV) Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Young People's Opinions on the Importance of Minority Schooling in the Slovene Raba Region

Abstract

Schooling for members of the Slovene minority in Hungary can take several forms. In the Raba Region, for example, a so-called minority school model has been adopted and institutionalised, encompassing educational institutions with the status of minority schools and kindergartens. Eight years of primary education are offered at the Jožef Košič Bilingual Primary School in Felsőszölnök/Gornji Senik and the Bilingual Primary School in Apátistvánfalva/Števanovci. In addition, Slovene is taught as a minority language in primary and secondary schools in Szentgotthárd/Monošter. Drawing on semi-structured interviews with students attending minority schools, the article presents their views on the use of the local Slovene variety within the family and the wider community, their experiences of language learning, and their perceptions of its future prospects. The findings show that interviewees who are proficient in the local dialect primarily acquired it from their grandparents, while Hungarian is predominantly used in communication with parents and peers. Despite certain shortcomings, respondents express a generally high level of satisfaction with Slovene language instruction. They attribute particular importance to the presence of teachers from Slovenia, extracurricular activities, and participation in cultural groups and associations in supporting the use of Slovenian. Nevertheless, despite their knowledge of Slovene, most interviewees do not feel sufficiently prepared to pursue studies in Slovenia. Many also point out that, due to the proximity of Austria and labour market demands, knowledge of Slovene is perceived as having limited practical value for young people.

Keywords: minority education, Slovene language, Raba Region, Hungary, young people's opinions

Noémi Nagy¹

To Recognize or Not to Recognize? The Concept and Recognition of Minorities in Slovenia in Light of International Monitoring

Summary

Despite Slovenia's ethnically heterogeneous landscape, the Constitution recognizes only two groups as "autochthonous national communities": the Hungarians and the Italians. Whereas the Roma also enjoy some constitutional protection, the most numerous ex-Yugoslav ethnic groups, also known as "new communities" (Albanians, Bosniaks, Croats, Macedonians, Montenegrins, and Serbs), received legal recognition only recently. Neither the "new communities" nor the German-speaking population, however, benefit from the protection of the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities – regardless of the former's substantial numbers and the latter's historic presence on the territory of the State.

This paper first gives a detailed overview of Slovenia's legislation related to the concept of minorities and then evaluates it in light of the monitoring materials of the Advisory Committee of the Framework Convention, as well as those of the UN treaty bodies. The aim of the paper is to assess whether the Slovenian system is in conformity with the international obligations of the State, at least from a conceptual point of view. Based on a thorough analysis of some 30 documents adopted by international monitoring bodies, the answer seems to be negative, which may come as a surprise when contrasted with the strong international reputation of the Slovenian system of minority protection.

1 MSCA/ERA Research Fellow at the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana, Slovenia, and Associate Professor at the Department of International Law, Ludovika University of Public Service in Budapest, Hungary.

This paper demonstrates that Slovenia has been adamantly and repeatedly criticized for retaining the undefined and confusing concept of “autochthony”; for adopting a restrictive approach to the recognition and provision of special protection for different ethnic groups; for making unjustified and arbitrary distinctions between “autochthonous” and “non-autochthonous” Roma communities; and for the fact that it has still not managed to definitively resolve the issue of the “erased”.

Keywords: ethnic communities in Slovenia, legal recognition, autochthony, UN treaty bodies, Advisory Committee of the Framework Convention for the Protection of National Minorities

1 Introduction: The Problem of Defining Minorities

In the legal and political context, definitions of minorities and their formal recognition form the basis for ensuring collective and individual rights for these groups and their members, which are then translated into concrete policies, institutions, and measures of protection (Žagar 2014, 44). Hence the importance of the definitional problem, also in Slovenia, even if we support the view that the real issue is not that of definition or status, but rather of creating conditions for preserving the identity of minority communities and managing diversity in increasingly heterogeneous societies (Roter 2014, 77).

Despite Slovenia's multi-ethnic character, its Constitution recognizes only three groups as (national) minorities: the Hungarians, the Italians, and the Roma. However, the first two groups enjoy a higher level of legal protection than the latter, whose rights are not regulated at the constitutional level. Albanians, Bosniaks, Croats, Macedonians, Montenegrins, and Serbs were recognized only in 2011, following a parliamentary declaration (see below). Other ethnic communities, including the German-speaking minority which has a historic presence on the territory of Slovenia, do not enjoy any legal recognition or special minority rights.

For some, such a selective arrangement may seem fully justified since, despite decades of scholarly effort, no universally accepted definition of minorities exists – and, for that matter, nor of other identity-related concepts, such as ethnicity, race, or nationality (see, for example, Alfredsson 2004; Pap 2021; Pentassuglia 2002, 55–75). In the absence of such a definition in international law in general, and in minority-specific legal instruments in particular, States enjoy a considerable degree of discretion in deciding which groups qualify as (national) minorities within their territories and may therefore claim minority rights. However, as international monitoring bodies warn, this decision cannot be arbitrary and cannot lead to unjustified distinctions. For instance, in its first opinion on Slovenia, the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (hereinafter: ACFC) noted that “Parties have a margin of appreciation in [defining the concept of minorities] in order to take the specific circumstances prevailing in their country into account”, but it also emphasized that “this must be exercised in accordance with general principles of international law and the fundamental principles set out in Article 3 [of the Framework Convention]”, i.e., the right to free self-identification (ACFC 2002, para. 16. cf. ACFC 2022, para. 30).

Yet, in practice, States do apply unjustified differential treatment, and their divergent interpretations of the minority concept often lead to a lower level of protection for the communities and individuals concerned. As the former UN Special Rapporteur on minority issues pointed out, “[t]he absence of consistency in understanding who is a minority is a recurring stumbling

block to the full and effective realization of the rights of minorities... [I]n many situations, persons are deemed to be ‘undeserving’ because they are not ‘traditional’ minorities, not citizens or not sufficiently ‘dominated’. The end result is that some minorities are excluded because they are not the ‘right kind’ of minority according to different parties” (UNGA 2019, para. 21).

In this context, Slovenia is not alone in recognizing only certain ethnic groups.² The situation is similar, for instance, in Austria, where individuals belonging to “autochthonous national minorities” (*autochthone Volksgruppen*, cf. Bundes-Verfassungsgesetz, Article 8, para. 2) residing in the so-called “historical settlement areas” – including, inter alia, the Slovenes in Carinthia and the Roma and Croats in Burgenland – are treated differently from individuals who do not reside in those areas (CERD 2008, para. 10).³ Other States confine protection to certain types of minorities (e.g., linguistic minorities in Italy; national minorities in Russia or Ukraine⁴), while others still (e.g., France or Egypt) do not recognize the existence of any minorities within their territory (Nagy & Tóth 2025; Nagy & Vizi 2024; Spiliopoulou Åkermark 1997, 142).

Against this complex background, evaluating Slovenia’s system of minority protection is not a straightforward task. Thus, I only aim to present how *international monitoring bodies* assess Slovenia’s legislation and practice when it comes to the *recognition of minorities*. Specifically, I will analyse the relevant opinions of the ACFC, as well as the concluding observations of UN human rights treaty bodies, most notably the UN Human Rights Committee.

The paper consists of five chapters. Chapter 2 presents the most important details of Slovenia’s legislation concerning the concept and recognition of minorities. The methodology of the research is explained in Chapter 3, whereas the results of the analysis are set out in Chapter 4. The paper concludes with a brief summary and final observations in Chapter 5.

2 See other examples from the post-Yugoslav region in Antić 2023, 210–214.

3 Cf. CESCR 2013, para. 24: “The [CESCR] is concerned that the strict criteria to be recognized as a national minority under the Ethnic Groups Act, in particular the requirement of an independent settlement area over a long period of time, hinders other ethnic minority groups in the state party, such as the Polish community and the Jenische, to be recognized and to receive state support to sustain their culture and identity”.

4 Ukraine also recognizes the Crimean Tatars, Karaites, and Krymchaks as indigenous peoples. See Mission of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea 2024.

2 Slovenia's Legislation Concerning the Concept and Recognition of Minorities

2.1 Legal Status of Various Ethnic Communities

As mentioned above, against the backdrop of an ethnically heterogeneous landscape, Slovenia's Constitution recognizes only two groups as national minorities: the Hungarians and the Italians. More specifically, Article 64 thereof provides for the special rights of the "autochthonous Italian and Hungarian national communities" (*avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti*), irrespective of the actual number of their members.⁵ The collective and individual minority rights of Italians and Hungarians are guaranteed on the basis of the principle of territorial protection in ethnically mixed areas. By contrast, Article 65 provides that the status and special rights of the "Roma community" (*romska skupnost*) shall be regulated by law. Also, when depositing its instrument of ratification of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (hereinafter: FCNM) – a Council of Europe treaty that famously does not define its titular beneficiaries – Slovenia made the following declaration: "Considering that the [FCNM] does not contain a definition of the notion of national minorities and it is therefore up to the individual Contracting Party to determine the groups which it shall consider as national minorities, the Government of the Republic of Slovenia [...] declares that these are the autochthonous Italian and Hungarian National Minorities. [T]he provisions of the Framework Convention shall apply also to the members of the Roma community, who live in the Republic of Slovenia" (Council of Europe 2025). The peculiar wording of the declaration reveals the difference between the status of the two autochthonous communities and that of the Roma, namely that the latter are not recognized as a *national* minority. Nevertheless, they enjoy (a lower degree of) protection under the Constitution as well as international law.

The above three constitutionally recognized communities account for only a small proportion of the total population, particularly when compared with other minority groups. The 2002 census – the last official census to collect ethnic data⁶ – recorded 6,243 Hungarians (0.32%), 2,258 Italians (0.11%), and

5 This represents a novelty of the 1991 Constitution of independent Slovenia, as the 1974 Constitution of the Socialist Republic of Slovenia referred to the Italian and Hungarian nationalities (*italijanske in madžarske narodnosti*), without imposing any requirement of autochthony.

6 Monitoring bodies have frequently noted the lack of up-to-date data disaggregated by ethnicity in Slovenia. In this context, the CERD (2015, para. 4) observed that this "may limit the effective identification of population groups suffering direct and indirect

3,246 Roma (0.17%), whereas the country is also inhabited by Serbs (1.98%), Croats (1.81%), Bosniaks (1.10%),⁷ Muslims (0.53%),⁸ Bosnians (0.41%),⁹ Albanians (0.31%), Macedonians (0.20%), Montenegrins (0.14%), and other ethnic groups whose proportion does not reach 0.1% (Austrians, Bulgarians, Czechs, Greeks, Jews, Germans, Poles, Romanians, Russians, Russianians, Slovaks, Turks, Ukrainians, and Vlachs) (SORS 2002).

According to current estimates, members of ex-Yugoslav communities account for 10–11% of Slovenia's population (Slovenian Times 2024). Most of these persons migrated from other republics of the former Yugoslavia between the mid-1960s and the early 1980s, although some traditional settlements of Serbs and Croats have existed in Slovenia for quite a long time (Dobos & Halász 2025, 89–91). Until recently, however, these communities were not recognized as minorities and did not enjoy any minority rights. The first step in this process was the adoption of a parliamentary declaration in 2011, which granted the Albanian, Bosniak, Croat, Macedonian, Montenegrin, and Serb nations the right to national self-identification and self-organization, in recognition of the fact that they had a “de facto and formal constitutive role” in all republics of the former Yugoslavia. Although the declaration did not establish a new legal status for these communities (ACFC 2017, para. 14), it acknowledges that their members “have already demonstrated a lasting desire and determination to preserve and nurture their national identity through self-organization and social activities”. Importantly, members of these communities must be both citizens and permanent residents of the Republic of Slovenia (Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji 2011).

Based on the 2011 declaration, the Act on the Exercise of Cultural Rights of Members of the National Communities of the Nations of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) in the Republic of Slovenia was adopted in May 2024, following “more than two decades of efforts by these communities for being recognised as minorities in Slovenia and having their cultural rights ensured” (Slovenian Times 2024). As in the case of Hungarians and Italians, the term used for designating these groups is “national communities” (*narodne skupnosti*), but without the qualifying feature “autochthonous”

discrimination and thus hinder efforts to define adequate policy making” to protect them.

7 According to the Statistical Office of the Republic of Slovenia, “[d]eclaration for a Bosniak as a nation was enforced by the Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina in 1994”.

8 The ethnic category of “Muslims” introduced by the Yugoslav censuses after the Second World War, includes people from the territory of Bosnia and Herzegovina, who now usually declare themselves as Bosniaks.

9 In previous censuses, individuals who identified as Bosnians were included under the category “regionally declared”.

(cf. Article 1). The full term used for these groups is “national communities of members of the nations of the former SFRY” (*narodne skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ*), and the Act explicitly lists the groups concerned: Albanians, Bosniaks, Montenegrins, Croats, Macedonians, and Serbs who are residents of the Republic of Slovenia (Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji).

Interestingly, although Albanians are mentioned as a nation of the former SFRY, they were not recognized as such in the period of existence of the SFRY. According to the Yugoslav legal and political terminology, the term “nation” was used to designate the six state-forming South Slavic ethno-linguistic groups: Croats, Macedonians, Montenegrins, Muslims, Serbs, and Slovenes. This distinction is further reflected in the names of the republics, which – except for the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina – all referred to their titular nation. By contrast, the term “nationality” was used primarily to label non-South Slavic ethno-linguistic groups, which today are generally considered national minorities. The most populous of these groups were Albanians, Hungarians, Slovaks, Turks, Bulgarians, and Italians (Korhecz 2025, 33). Thus, from a conceptual point of view, including Albanians among the nations of the former SFRY is not correct.¹⁰

As regards the German-speaking minority in Slovenia, the Slovenian government “acknowledges its historical presence” (ACFC 2002, para. 24) but does not consider it a national minority for the purposes of the FCNM.

2.2 The Infamous Concept of Autochthony

As can be seen, there is a clear hierarchy among ethnic minorities in Slovenia, with Hungarians and Italians occupying the top position, followed by the Roma, and then the “rest”.¹¹ This highly differentiated system of minority protection is (partly) based on the much debated concept of *autochthony*, since

10 Albanians were consistently referred to as a “national minority” or a “nationality” in UN treaty bodies’ reports concerning the former Yugoslavia. Cf. e.g. CERD 1983, para. 156, 158; CERD 1990, para. 193; CCPR 1984, para. 237; CEDAW 1991, para. 338.

11 This approach is also confirmed by the monitoring practice of the European Charter for Regional or Minority Languages. This treaty entered into force in Slovenia in 2001 and provides a relatively high level of protection to the Hungarian and Italian languages under Part III. Originally, Romani was also protected under Article 7 (that is, Part II), but the National Assembly amended the act of ratification in 2007 and removed Romani from the scope of application (Komac & Novak Lukanović 2023, 74, 76–77). Nevertheless, the Committee of Experts of the Charter continues to evaluate the situation of Romani under Part II, together with Croatian, German, and Serbian, which are not recognized as traditional minority languages by Slovenian authorities. Cf. e.g. COMEX 2025, 5.

special minority rights are granted on the basis of the “autochthonous” settlement of the two national minorities. Yet neither Slovenia’s Constitution nor any legislative act defines the concept of autochthonous community (ACFC 2011, para. 8, fn. 5). Although the Constitutional Court has addressed the issue on several occasions, it has refrained from any interpretation (cf. judgments nos. U-I-283/94 of 12 February 1998 and U-I-416/98-38 of 22 March 2001).¹²

Some scholars argue that Slovenia further complicated the (already complex) situation when it incorporated the “anachronistic concept” of autochthony into its new Constitution in 1991 (cf. Josipovič 2014, 9).¹³ The concept of autochthony was probably first introduced into the Yugoslav context by the prominent Croatian geographer and academic Josip Roglić in 1946, in response to Italian claims about “allogeneic” Slavs on the Adriatic coast in territories, which were subsequently appropriated by Italy. Its more intensive use began only in the second half of the 1980s (Josipovič 2014, 14). Josipovič suggests that it may have been an article published in 1989 by the Italian-Slovenian politician and geographer Franco Juri, warning of the threat of extinction faced by Italians in Slovenia, that marked a turning point in the hasty consideration of including the term in the constitutional text. If this assumption is correct, the original intention of the drafters was to strengthen the protection of two numerically weak population groups (Italians and Hungarians), in the sense of distinguishing them from the numerically larger “resettlers” from other republics of the SFRY, while at the same time preventing potential claims by the latter (partly immigrant) groups for special legal protection (ibid., 14, 24).

The problem with using the concept in the manner it is used in the Constitution¹⁴ – that is, in reference to communities (people) – is that, grammatically, the term “autochthony” is understood in a physical or geographical sense. For instance, the Oxford Dictionary of Geography defines “autochthonous” as referring to properties and processes that occur within, rather than outside, an environment; thus, an autochthonous rock is rock *in situ* (Josipovič 2014, 15). In this context, the concept of autochthony, much like the everyday

12 For an English-language analysis of the minority-related case-law of the Constitutional Court of Slovenia, see Korhecz & Nagy 2025, 673–675.

13 Moreover, Josipovič (2014, 10) considers the concept of autochthony the “original sin” that has led to all the problems in defining a national minority. He also points out that Slovenia is the only country of the former Yugoslavia that introduced and maintained this “legally unclear and discriminatory concept” upon independence, even treating it as a “historical relic” (ibid., 12).

14 Based on the constitution, a series of laws and regulations refer to “areas of autochthonous settlement” or areas where such communities “live autochthonously”. Cf., for instance, the Act on Self-Governing National Communities (Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih 1994), Articles 1 and 6.

notion of ethnicity, suggests a sense of givenness, timelessness, and immutability of ethnic/national affiliation, which does not correspond to reality (ibid., 19).¹⁵ As Josipovič (2014, 27–28) convincingly argues, the “conceptual error” here is that “the specificity of a certain social and historical space is inscribed in concrete, living people”. Yet, “people do not grow from the soil like an autochthonous vine and do not have ‘roots’” [...] The drafters of the Constitution therefore failed to grasp the fact that biological ancestral continuities have nothing to do with cultural, linguistic, and group affiliations.”

In practice, the concept of autochthony not only defines ethnic relations in the context of the two national communities, but also in relation to the Roma. Although neither the Constitution nor the 2007 Act on the Roma Community (*Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*) refer to the “autochthonous” character of the Roma community, the term is used in the Local Self-Government Act to determine which Roma communities can be represented by a councillor on the municipal council.¹⁶ In fact, it has been a long-standing practice of several Slovenian authorities that only “autochthonous” Roma are eligible to benefit from special measures (cf. ACFC 2002, para. 20; ACFC 2005, para. 71; ACFC 2011, para. 28; ACFC 2022, paras. 44, 50). One such case reached the highest domestic forum of justice. In its judgment of 22 March 2001, the Constitutional Court of Slovenia ruled that the Statute of the Municipality of Novo mesto was unconstitutional because it contained no provision to ensure that the Roma community was represented on the municipal council. Furthermore, and more to the point, the Court called on Parliament to amend the Local Self-Government Act so as to establish a clearer definition of criteria governing the right to political representation at the local level, especially in view of the uncertainty surrounding the term “autochthonous” and the lack of a clearly defined minimum population threshold. As regards its own interpretation, however, the Constitutional Court limited itself to noting that Roma are “undoubtedly” autochthonous in certain areas of Slovenia, where they have lived “for centuries” (cf. ACFC 2002, para. 74; ACFC 2011, para. 28, fn. 5; ACFC 2022, para. 39, fn. 17).

15 Consider, for instance, the fact that nowadays only a third of the “autochthonous” Italian population live in their “protected area of origin”, whereas the rest have moved to their current place of residence from elsewhere (Josipovič 2014, 26–27).

16 “In areas where an autochthonous Roma community (*avtohtono naseljena romska skupnost*) lives, the Roma shall have at least one representative in the municipal council.” The law lists 20 such municipalities (*Zakon o lokalni samoupravi*, Article 39, para. 5–6).

2.3 The “Erased”

There exists a distinct group in Slovenia that has attracted considerable attention from the international community: the “erased”. Although they do not constitute an ethnic minority as such, the majority of these individuals may be regarded as members of the aforementioned ex-Yugoslav ethnic communities. The “erased” are persons who were deleted from the register of permanent residents by the administrative authorities of the newly independent Republic of Slovenia without proper legal basis.¹⁷ These individuals were mostly (though not exclusively) born in other republics of the former Yugoslavia, held Yugoslav citizenship and, as a rule, also the citizenship of one of the other republics of the former Yugoslavia, and lived in the then Socialist Republic of Slovenia (SRS), where they had registered permanent residence. Upon Slovenia’s independence on 25 June 1991, those who held citizenship of the SRS automatically acquired citizenship of the newly established Republic of Slovenia. Under Article 40 of the Citizenship Act, all citizens of the other republics of the former SFRY who had permanent residence in the SRS had the right to apply for Slovenian citizenship within six months. Those who, for any reason, failed to acquire citizenship also lost their permanent residence in Slovenia, together with most of the economic and social rights associated with that status (Pistotnik & Brown 2018). Even today, several members of the “new national communities” have not managed to resolve their legal status (CCPR 2024, para. 9).

2.4. Minority Membership Criteria

Decisions concerning minority membership (and, ultimately, the definition of their communities) rests with the self-governing national communities themselves. The Act on Self-Governing National Communities stipulates, in a somewhat circular manner, that it is the members of the Italian and Hungarian national communities who establish (municipal) self-governing national communities in the areas where they “live autochthonously” (*Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih*, Articles 1 and 6). It follows that the right to vote is limited to those group members who live in the legally defined ethnically mixed areas (Dobos 2020, 304). In the case of the Roma, the Roma Community Council of the Republic of Slovenia consists of partly elected and partly appointed representatives. One third of its members are elected from

17 Kogovšek et al. (*Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*), cited by Josipovič 2014, 25 explain that local administrative authorities acted on the basis of a central internal instruction from the Ministry of Internal Affairs.

among Roma municipal councillors, while the remaining members are appointed by the Union of Roma of Slovenia (*Zveza Romov Slovenije*), a long-time de facto umbrella association of Roma societies in Slovenia (Komac & Roter 2015, 96; Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, Article 10).

Although the determination of minority membership is, in principle, relevant to the exercise of all minority rights, in the Slovenian context it is of particular practical importance considering the dual voting rights of the two national communities at parliamentary and local elections,¹⁸ as well as the voting rights of the Roma community at local elections. Following a 1998 Constitutional Court decision,¹⁹ the 2013 Voting Rights Register Act introduced a new procedure for the entry of persons in minority electoral registers. According to this procedure, a citizen of the Republic of Slovenia must submit a declaration of minority affiliation to the commission of the respective community, which then decides on the application based on this declaration and detailed criteria to be elaborated by the self-governing national communities, including, in particular: 1) the maintenance of a long-term, solid and lasting bond with the community; 2) active efforts to preserve elements constituting the common identity of the community, including its culture or language; or 3) kinship ties, up to the second degree in the direct line, with a citizen who has already been granted the right to vote as a member of the autochthonous Italian or Hungarian national community or as a member of the Roma community (Zakon o evidenci volilne pravice, Article 12).

In the case of the Italian minority, the four self-governing national communities have officially adopted their own membership criteria, which closely resemble the text of the Voting Rights Register Act but differ slightly from one another (Ankaran 2018, Izola 2016, Koper 2016, Piran 2018).²⁰ Electoral commissions assess individual applications on the basis of the documents

18 Outside ethnically mixed areas, persons belonging to the Hungarian and Italian minorities enjoy the right to receive education in their own language, with classes opened for a minimum of five children, based on a request by parents (ACFC 2002, para. 67). However, it seems that this right is hardly ever exercised in practice (cf. ACFC 2017, para. 80), and there are no rules on whether, and how, parents should prove the minority affiliation of their children.

19 The Court found it inconsistent with the Constitution that the Voting Rights Register Act failed to specify the criteria to be applied by the commissions of the Italian and Hungarian self-governing national communities when deciding on the registration of members of the autochthonous Italian and Hungarian national communities in a special electoral register (Ustavno sodišče 1998).

20 Article 2(6) of the Piran resolution further refers to the criteria adopted by the Council of the Self-Governing Community of the Italian Nationality (OSSIN/CAN Costiera) of Piran on 29 May 2018. I was able to obtain the minutes of the said meeting, but the relevant resolution does not in fact provide any further criteria; it merely stipulates that the Council is “in favour of the procedure for recognizing the right to vote of members of the Piran national community” (CAN 2018, 3).

submitted, and in case of lack of information, they may even hold personal interviews to identify the national and linguistic background of the applicant (Dobos 2026, 157). As for the Hungarian minority, neither the umbrella organization of the five self-governing national communities²¹ nor the individual communities²² have adopted a formal resolution on membership criteria. Instead, citizens can obtain information from an informal document titled “voting rights summary”, which fully reproduces the criteria specified in the Act.²³

3 Research Method

The research applies qualitative legal analysis to examine how international human rights bodies assess Slovenia’s approach to the recognition of minority groups. In total, 51 documents were included in the analysis: five opinions of the Council of Europe’s ACFC (adopted in 2002, 2005, 2011, 2017, and 2022, respectively) and 46 concluding observations adopted by UN human rights treaty bodies. The latter are independent expert organs which monitor the implementation of the nine core human rights treaties adopted under the auspices of the United Nations. These treaties and their corresponding monitoring bodies are as follows (listed in the order of entry into force of the treaties):

- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD, 1965) – Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD);
- International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR, 1966) – Human Rights Committee (CCPR);
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR, 1966) – Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR);
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW, 1979) – Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW);
- Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT, 1984) – Committee against Torture (CAT);

21 PMSNS/MMÖNK = Hungarian Self-Governing National Community of Prekmurje.

22 Šalovci, Hodoš/Hodos, Moravske Toplice, Dobrovnik/Dobronak, Lendava/Lendva.

23 The Statutory-Legal Committee of PMSNS/MMÖNK discussed the issue but ultimately decided that the criteria specified in the law would suffice and that the community may later adopt additional criteria if necessary. Personal correspondence with Tomislav Lebar, lawyer at PMSNS/MMÖNK.

- Convention on the Rights of the Child (CRC, 1989) – Committee on the Rights of the Child (CRC);
- International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (ICMW, 1990) – Committee on Migrant Workers (CMW);
- International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (CPED, 2006) – Committee on Enforced Disappearances (CED);
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD, 2006) – Committee on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).

Since Slovenia has not ratified the ICMW and the first reporting cycle under the CPED has not yet been completed, these two treaties were excluded from the analysis, and only seven treaty bodies were examined. Special emphasis was placed on the practice of the Human Rights Committee, the monitoring organ of the ICCPR, as this is the only international treaty with universal scope and general application to contain a provision explicitly addressing minority rights. Specifically, Article 27 of the ICCPR provides as follows: “In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practice their own religion, or to use their own language.” As can be seen, only those groups that “exist” on the territory of the State benefit from the protection of this provision, making the issue of recognition particularly salient. Article 30 of the CRC reproduces Article 27 of the ICCPR almost *verbatim*, with the addition of a reference to indigenous origin. Beyond these two provisions that explicitly relate to minorities, most human rights treaties contain references to the prohibition of discrimination on grounds of, *inter alia*, race, colour, descent, language, religion, national, ethnic, or social origin, etc. These factors – whether considered individually or, more commonly, in combination – constitute standard conceptual elements of a minority group, which explains the relevance of international human rights treaties in the context of recognition of minorities.

For the purposes of this analysis, I examined the concluding observations adopted on the basis of periodic State reports, which represent the final outcome of the reporting procedure. Where concluding observations had not yet been available/adopted for the most recent monitoring cycle, lists of issues prior to reporting (LoIPR) were analysed instead. Views on individual communications and general comments/recommendations (two other types of documents that treaty bodies may adopt) were occasionally included where relevant to substantiate an argument. While the subject of the paper is the evaluation of Slovenia’s minority rights framework, I also analysed the UN treaty bodies’ concluding observations on the former Yugoslavia, as an

understanding of the historical antecedents is essential to fully appreciate and comprehend the current context. However, only those documents that are expressly referred to in the text are included in the References section.

Tables 1 and 2 present descriptive statistics of the research, that is the year of entry into force of the individual treaties in Slovenia and the former Yugoslavia (Table 1), as well as the number of concluding observations adopted across all monitoring cycles and completed until the day of writing, both individually and in total (Table 2).

Table 1: Entry into force of the core human rights treaties in Slovenia and Yugoslavia

	ICERD	ICCPR	ICESCR	CEDAW	CAT	CRC	ICMW	CRPD	CPED
Slovenia	1992	1992	1992	1992	1993	1992	x	2008	2021
Yugoslavia	1967	1978	1971	1982	1991	1991	x	x	x

Source: United Nations Treaty Series.

Table 2: Number of concluding observations adopted by UN treaty bodies in Slovenia and Yugoslavia

	CERD	CCPR	CESCR	CEDAW	CAT	CRC	CRPD	CED	Σ
Slovenia	4	4	2	5	4	3	2	0	24
Yugoslavia	10	3	6	1	1	1	x	x	22

Sources: United Nations Digital Library; UN Treaty Bodies Database.

All documents analysed in the paper are available from online public databases: the UN Treaty Body Database, the United Nations Digital Library, and (in case of ACFC documents) the website of the FCNM.

4 International Evaluation of Slovenia’s Legislation on the Recognition of Minorities

This section evaluates the Slovenian legal framework on minorities (as presented in Section 2) from the perspective of international monitoring bodies. Table 3 contains a directory of terms that UN treaty bodies use in relation to the definition of minorities in Slovenia. Terms highlighted in bold were mentioned under Article 27 of the ICCPR. Subsections 4.1–4.4 focus on the most salient themes addressed by the monitoring bodies.

Table 3: Terms used in relation to the concept/recognition of minorities in Slovenia in concluding observations adopted by UN treaty bodies

treaty	cycle	adopted	relevant paras.	terms used in relation to the concept/recognition of minorities ²⁴
CERD	1–4	2001	3–4, 6, 8	Bosnians, Croats, Hungarian minority, Italian minority, minority groups, nationalities, religious communities, Roma, Roma community/population, Serbs
	5	2003	7–11, 13–14	children of Roma origin, ethnic groups, ethnic and national minorities, “indigenous” communities, “indigenous” Roma, Italian and Hungarian minorities, minorities, “new” communities, “new” Roma, persons without Slovenian citizenship, Roma, Roma children
	6–7	2010	3–5, 7–13	Bosnians, “erased” people, ethnic Albanians from Kosovo, ethnic minorities, Italian and Hungarian minorities, Macedonians, migrant workers, minorities, minorities from former Yugoslav republics, minority groups, mother tongue, racial or ethnic group, Roma, Roma communities/community/minority/ people/children, Serbs
	8–11	2015	3–7, 10–15	“autochthonous” and “non-autochthonous” Roma, “erased” persons, Italian and Hungarian minorities, migrants, minority ethnic groups, minority groups, minorities from the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, new Roma, non-citizens, Roma, Roma communities/ population/ children/girls
CCPR	1	1994	12, 13, 19	ethnic Slovene emigrants/migrant workers, Gypsies, Hungarians, immigrant communities, Italians, minorities
	2	2005	10, 16–17	“autochthonous” (indigenous) vs. “non-autochthonous” (new) Roma communities , citizens of other republics of the former Socialist FRY living in Slovenia, Roma, Roma community/minority
	3	2016	3, 7, 15–16, 21–22, 23–24, 33	“autochthonous” and “non-autochthonous” Roma communities , “erased” persons, groups within the Roma community , marginalized groups, migrants, minority groups, Muslims, Roma, Roma communities/community
	4	2024	3–4, 6–8, 9, 18–19	aliens, “erased” persons, marginalized and vulnerable people, migrants, Muslim women, religion, religious clothing or symbols, Roma, Roma communities (“autochthonous” vs. “non-autochthonous” ~), Roma community, Roma people, Roma pupils and students
CESCR	1	2005	11, 13, 16, 24, 28, 32	disadvantaged and marginalized groups, “erased” = nationals of the former Yugoslavia, indigenous and non-indigenous Roma, minorities, Roma, Roma children
	2	2014	4, 6, 9, 11, 13, 16–18, 20–1, 27–8	disadvantaged and marginalized groups, “erased”, ethnic minorities, migrant workers, minorities, national or ethnic minorities, Roma, Roma children, Roma communities/community/ people, vulnerable groups

24 Terms are included in the exact same way as they appear in the UN documents, even if they may seem anachronistic or incorrect (such as the occasional use of Bosnian instead of Bosniak). Quotation marks are also used in the original text.

treaty	cycle	adopted	relevant paras.	terms used in relation to the concept/recognition of minorities ²⁴
CEDAW	1	1997	<i>not relevant</i>	
	2–3	2003	222–223	minority women, Roma women
	4	2008	6, 35–36	Roma, Roma community, Roma girls, Roma women
	5–6	2015	15–16, 19, 21–22, 25, 27–32, 39–40	aliens, migrant women, non-Europeans, non-Slovenian nationals, Roma, Roma population, Roma children/girls/women
	7	2023	3, 5, 22, 39–40, 45–48	migrant women, national minorities, Roma community, Roma girls, Roma women, Ukrainians
CAT	1	2000	204, 206, 209	aliens, minorities, Roma population
	2	2003	4–5	aliens, ethnic minorities
	3	2011	5, 17–18, 21	aliens, citizens of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia living in Slovenia, erased, ethnic groups, marginalized groups, minorities, non-national Roma minority, Roma community, Roma communities, Roma minority, Roma minorities
	4	2023	6–7, 14–15, 26–29, 32–35, 41, 44	aliens, erased persons, foreigners, foreign prisoners, migrant children, migrants, minorities, Roma, Roma community, Roma minority, Roma people, vulnerable groups
CRC	1	1996	17	Roma children, vulnerable children
	2	2004	3, 22–23, 44–45, 48–49, 53, 66–67	Albanians, aliens, autochthonous vs. non-autochthonous Roma, Bosniacs, Croats, ethnic groups, ethnic and religious groups, minorities, minority groups, peoples, Roma, Roma children, Roma community, Roma communities, Serbs, vulnerable groups
	3–4	2013	3, 5, 16, 24–25, 30–31, 34–36, 41–44, 52, 58–61, 68–74	autochthonous vs. non-autochthonous Roma communities, children of Roma origin, citizens of Former Yugoslavia living in the Republic of Slovenia, erased people, migrant children, minority, minority groups, Roma, Roma children, Roma community, Roma communities, Roma girls, Roma population(s), vulnerable children/populations
CRPD	1	2018	6–7, 29	ethnic groups, migrants, Roma, Sinti
	2–4	2023	3	minority ethnic groups, Roma, Sinti

Sources: United Nations Digital Library; UN Treaty Bodies Database.

4.1 The Issue of Autochthony

One of the most problematic issues addressed by virtually all monitoring bodies examined in this paper concerns the concept of autochthony, especially in relation to the Roma.²⁵ Owing to the distinction between “autochthonous” and “non-autochthonous” Roma,²⁶ some Roma remain outside the minority protection system and are not systematically covered by the measures to improve the socio-economic situation of the Roma community (ACFC 2005, para. 71). Furthermore, the distinction has an impact on their political

²⁵ Independently of the issue of autochthony, the Roma are the only minority group that feature by name in the reports of all UN treaty bodies. Cf. Table 3.

²⁶ The latter group generally refers to individuals who left other parts of former Yugoslavia to settle in Slovenia more recently, particularly since 1991. ACFC 2005, 10–11, fn. 3.

participation, as they are not guaranteed a seat in municipal councils in all municipalities where they reside (ACFC 2011, para. 28; 2017, para. 8).

Already in its first opinion, the ACFC pointed to the lack of any legal definition of the concept of autochthony in Slovenia, which makes it extremely difficult to use in practice. Interpretations of this criterion have varied considerably across different segments of administration, especially regarding the required period of presence on Slovenian territory and the question of citizenship (ACFC 2002, paras. 20, 83). The ACFC has repeatedly emphasized that, in view of the legal uncertainty surrounding the meaning of the notion of “autochthony”, as well as the inherent risks of arbitrary exclusion and discriminatory practices, Slovenia should reassess both its relevance and the justification for its continued use (ACFC 2002, paras. 20, 83; 2005, paras. 12, 27, 32, 41, 74, 174). In fact, the ACFC made it clear that this concept should not be used “as the determining criterion to define the personal scope of application of the Framework Convention” (ACFC 2005, para. 12).

The concept of autochthony also troubles the ACFC in the broader context of minority protection, as it is used as the main justification for differentiating between various ethnic groups in the country (ACFC 2005, para. 38). With a surprising twist, the ACFC turned Slovenia’s own logic against it. Since the Slovenian authorities themselves have admitted that the Croatian national community, the German-speaking ethnic group, and the Serbian national community constitute “historical ethnic groups” and are “autochthonous” in certain areas of the country, the ACFC concluded that the legal provisions applicable to autochthonous national communities should also be extended to them – albeit with due regard to local circumstances (ACFC 2022, paras. 43, 52).

The UN treaty bodies – although sometimes confusingly using the term “indigenous” instead of or alongside “autochthonous” (CERD 2003, paras. 7, 10; CCPR 2005, para. 16; CESCR 2005, para. 11) – have also noted the potentially discriminatory effects of the differing definitions of ethnic groups, and especially the distinction between “autochthonous” and “non-autochthonous” Roma, which may give rise to further discrimination and should therefore be eliminated (CAT 2011, para. 21;²⁷ CERD 2003, paras. 7, 10; 2015, paras. 6–7; CCPR 2005, para. 16; 2016, paras. 23–24; 2024, para. 7; CESCR 2005, para. 24; CRC 2004, para. 23; 2013, para. 25).

27 Using the term “non-national Roma minority”.

4.2 Calling for an Inclusive Approach: Other Ethnic Groups in Slovenia

An important request from international monitoring bodies is that the personal scope of minority protection measures be as broad as possible. This applies to the whole European/UN context, not only Slovenia. For instance, in a 1994 general comment, the UN Human Rights Committee stated that it is not relevant to determine the degree of permanence implied by the term “exist” in Article 27, since States are required to ensure that the rights protected under the ICCPR are available to all individuals subject to their jurisdiction, with the exception of rights that are expressly applicable to citizens. Accordingly, Article 27 also extends to non-nationals, including migrant workers or even visitors (CCPR 1994, paras. 5.1–5.2). Similarly, the ACFC holds that several provisions of the Framework Convention (including Article 6 on tolerance and intercultural dialogue) have a wide personal scope of application covering also immigrants, refugees, and persons belonging to other groups not traditionally resident in the country concerned (ACFC 2002, para. 40). Accordingly, it evaluates the situation of these groups in Slovenia (ACFC 2002, paras. 40, 91; 2005, para. 91; 2017, paras. 10, 43, 45, 54, 82).

As previously mentioned, the ACFC has “serious doubts regarding the relevance and justification” of the distinctions made between the various ethnic groups in the country. The fact that these distinctions are based on “insufficiently defined concepts” such as “autochthony” is only one aspect of the dilemma. The other problem is that the system does not take into account the “established reality on the ground”, including the specific circumstances surrounding the dissolution of the former Yugoslavia (ACFC 2005, paras. 38–39). Thus, throughout successive monitoring cycles, the ACFC has assessed not only the rights of Hungarians, Italians, and Roma, but also that of other ethnic groups, including “new communities”,²⁸ Germans, Muslims, and Sinti.

As for the “new communities”, the ACFC has noted that they not only represent a significant proportion of the population, but most of their members had already settled permanently in Slovenia before the country’s independence, with many of them now possessing Slovenian citizenship (ACFC 2005, para. 33; cf. 2011, paras. 20, 29; 2022, paras. 25, 28). Likewise, there is a long-standing presence in Slovenia of a German-speaking minority, including the Kočevje Germans or Gottscheer, who identified as German or Austrian in the last population census (ACFC 2005, para. 36; 2017, paras. 5, 40). Although

28 This term was first used by the ACFC in its third opinion (2011, para. 15) in accordance with the 2011 declaration; previously, it had referred to these groups as former citizens of/non-Slovenes from other republics of former Yugoslavia. Cf. ACFC 2005, para. 33.

the government acknowledges their historical presence, it does not recognize them as a national minority (ACFC 2005, para. 24; 2011, paras. 20, 29; 2022, paras. 25, 28).

As regards Muslims, the ACFC (2005, paras. 46, 98, 104; 2011, para. 73) referred to repeated requests to build a mosque in Slovenia.²⁹ Muslim women were also mentioned by the CCPR (2024, para. 3) when Slovenia was asked to “explain the steps taken to eliminate discrimination based on religion, in particular the wearing of religious clothing or symbols at the workplace”.³⁰

The ACFC (2005, paras. 13, 36; 2017, para. 13; 2022, para. 40, fn. 20) further noted a small group of people who identify as Sinti and have expressly indicated that they wished to be treated as a distinct ethnic group. Interestingly, among the seven UN treaty bodies monitoring Slovenia, only the CRPD (2016, para. 6; 2023, para. 3) mentioned the Sinti, doing so in the context of multiple and intersectional forms of discrimination against persons with disabilities, including the Sinti, the Roma, and other ethnic groups.

Based on the overall assessment of the situation on the ground, the ACFC found that the preservation and development of the identity and culture of the above minority groups require the State to make more substantial efforts to address their needs (ACFC 2002, paras. 44–45; 2005, paras. 9–10, 19, 26). It has repeatedly called on Slovenia to adopt a more inclusive approach to the scope of application of the Framework Convention and to consider extending protection to persons belonging to other groups, possibly on an article-by-article basis, including non-citizens where appropriate. Dialogue and close consultation with representatives of the groups concerned are key in this context (ACFC 2002, paras. 25; 84; 2005, paras. 13, 39–40, 188; 2011, paras. 33–34; 2017, para. 18; 2022, paras. 31–32). In two particularly insightful comments, the ACFC identified the main problem as an excessive focus on matters of principle (i.e. formal recognition as national minorities) at the

29 The building of the mosque was eventually authorized and completed in 2020. See, MKC Ljubljana.

30 The monitoring bodies did not delve into conceptual issues concerning Muslims, despite the partly overlapping categories of Muslims, Bosnians, and Bosniaks used in the 2002 census. By contrast, the CERD devoted considerable attention to this issue during the Yugoslav times. Specifically, it questioned why Muslims were classified as a national group rather than a religious one, and why Turks were classified separately. The State representative explained, somewhat confusingly, that the term “Moslem” referred to a nation/nationality/ethnic group/national group (all four terms were used in the relevant two reports) of Slavic origin and not to a religious group. These persons lived mostly in Bosnia and Herzegovina and parts of Serbia, whereas persons practicing Islam in Yugoslavia could be Serbs or Albanians. Moslems generally belonged to the Moslem religion but were distinct from Turks. Those who declared themselves as Turks, although they might be practicing Moslems, were not considered to be part of the Moslem nation but to be members of a separate nationality. CERD 1983, para. 150, 156; CERD 1985, para. 542, 552.

expense of ensuring actual (progressive) access to minority rights “based on facts rather than status” (ACFC 2017, paras. 5, 15).³¹ This is in line with the general recommendations of the ACFC set out in its latest thematic commentary (ACFC 2016, 3).

The UN treaty bodies have also noted the differentiated protection of minority groups, and specifically that the Roma and the “new communities” do not enjoy the same level of protection as Italians and Hungarians, and that prejudice and discrimination against the former remain widespread in the country. The CCPR in particular has been very specific about disapproving Slovenia’s approach to “single out” Italians and Hungarians for special protection, reiterating that all minorities are entitled to the protection of their rights under Article 27 of the ICCPR, including immigrant communities that qualify as minorities within the meaning of the same provision (CCPR 1994, paras. 12, 19). Somewhat less severely, the CERD (2001, para. 8) called on Slovenia to ensure that persons belonging to other minority groups are not subjected to discrimination. It further recommended that Slovenia adopt measures to protect persons belonging to minorities not explicitly recognized in the Constitution in the exercise of their political rights without discrimination and take measures to ensure that *all* minority groups are represented in Parliament and in regional elected bodies (CERD 2010, para. 12). In a similar vein, the main concern of the CRC (2004, paras. 66–67) was that children belonging to certain ethnic groups, such as Bosniaks, Croats, Serbs, and Albanians, did not fully enjoy some of their cultural rights, whereas children from all ethnic groups should do so.

4.3 The “Erased”

The legal status of non-Slovenians from the former Yugoslavia who were removed from the register of permanent residents in 1992 and thus “found themselves foreigners in the country they were living in” (ACFC 2005, para. 11) has been a persistent concern of monitoring bodies. The ACFC and the UN treaty bodies have consistently called on the Slovenian authorities to take urgent measures to resolve the precarious situation of these individuals (ACFC 2002, paras. 31–32; 2005, paras. 21, 60–61; 2011, para. 66; 2017, para. 61; CAT 2011, para. 18; 2023, para. 35; CCPR 2005, para. 10; 2016, paras. 21–22; 2024, para. 9; CEDAW 2015, paras. 25–26; CERD 2003, paras. 13–14; 2010, para. 13; 2015, paras. 12–13; CESC 2005, para. 16; 2014, para. 13; CRC 2013, paras. 34–36), even though many of them have since managed to gain permanent

31 In its latest opinion delivered in 2022 (para. 31), the ACFC specifically named the German-speaking ethnic group and the new national communities which should be granted full protection under the Constitution as well as the Framework Convention.

residence status retroactively under a law adopted in 2010.³² In this context, the CERD (2010, 13) also recommended that Slovenia conduct an outreach campaign to inform those currently living outside the country of the existence of the new legislative measures and the possibility of compensation.

Gaining permanent residence and, eventually, citizenship would place these individuals on an equal footing with persons belonging either to the “new communities” or to the autochthonous Roma, thereby substantially increasing the level of protection afforded to them.

4.4 Minority Membership Criteria

While monitoring bodies have devoted considerable attention to advising Slovenia on the concept of minorities (and especially the recognition of certain ethnic groups), they have been far less scrupulous when it comes to the nuances (or operationalization) of the minority concept, namely the question of who belongs to a minority.

The ACFC addressed this issue only once, when the Italian minority expressed concerns about the 2013 Voting Rights Register Act, specifically with respect to the definition of membership criteria. Its representatives feared that the introduction of such criteria could potentially have a negative impact on the right to free self-identification. Without offering any specific remarks on the statutory criteria, let alone how these were implemented in practice by the self-governing national communities, the ACFC merely reiterated the “importance it attaches to the principle of free self-identification” (ACFC 2017, paras. 16, 85).³³

UN treaty bodies have not mentioned the issue of minority affiliation in the context of Slovenia, but their general practice is built upon the principle of individual self-identification (Nagy 2025). As early as 1990, the CERD stated that establishing affiliation with a particular racial or ethnic group “shall, if no justification exists to the contrary, be based upon self-identification by the individual concerned” (CERD 1991). Several concluding observations adopted in the Central and Eastern European region leave no doubt that UN treaty bodies consider that membership of ethnic/minority/racial groups should be established on a voluntary basis, through self-identification by the individuals concerned.³⁴ Had the treaty bodies addressed this issue in Slovenia, they would likely have been critical of the imposed objective membership criteria.

32 Act Amending the Act Regulating the Legal Status of Citizens of Other Successor States to the Former SFRY in the Republic of Slovenia, adopted on 8 March 2010.

33 This is in fact clear from the overall of practice of the ACFC. See, Craig 2016.

34 For instance, in its 2010 report on Hungary, where the law requires minorities to register themselves in a special electoral roll (similar to Slovenia, albeit without the need to comply with specified objective criteria), the CCPR expressed its concern that this

5 Summary and Final Conclusions

Slovenia is generally perceived as a role model in Europe when it comes to protecting its minority populations. Notwithstanding the State's strong international reputation, shortcomings persist, stemming from the "monist-identitarian" approach associated with the "nation-cum-state" paradigm (Craig 2021, 3; Marko et al. 2019, 33–40). Within this interpretative framework, and despite Slovenia's multi-ethnic composition, the Constitution recognizes only two groups as "autochthonous national communities": the Hungarians and the Italians. While the Roma also enjoy some constitutional protection, the most numerous ex-Yugoslav ethnic groups, also known as the "new communities" (Albanians, Bosniaks, Montenegrins, Croats, Macedonians, and Serbs), received legal recognition only recently. Neither the "new communities" nor the German-speaking population (including the Kočevje Germans or Gottscheer), however, benefit from the protection of the FCNM, although their historical presence on the territory of the State is recognized by the authorities themselves.

The author's in-depth analysis of 29 reports adopted by the ACFC and UN treaty bodies reveals that the Slovenian system is not in full conformity with the international obligations of the State, at least from a conceptual point of view. Throughout the monitoring cycles, Slovenia has been adamantly and repeatedly criticized for retaining the undefined and confusing concept of "autochthony"; for adopting a restrictive approach to the recognition and provision of special protection for different ethnic groups; for making unjustified and arbitrary distinctions between "autochthonous" and "non-autochthonous"/"new" Roma communities; and for the shameful fact that it has still not managed to definitively resolve the issue of the "erased".

Instead, monitoring bodies offer an inclusive and pragmatic approach.³⁵ In the context of the FCNM, this means that Slovenia should consider extending protection to persons belonging to other groups, possibly on an article-by-article basis, and including non-citizens where appropriate. This is in line with the standard, generally inclusive approach of the ACFC to the Framework Convention's personal scope of application (Roter 2014, 74), which is based on finding practical solutions in close consultations with the groups concerned, taking full consideration of the principle of free self-identification (Craig 2016, 21). Similarly, UN treaty bodies have expressed dissatisfaction

system "renders it obligatory for minorities to register their ethnic identity, and therefore deters those who do not wish their ethnic identity to be known, or who have multiple ethnic identities, from registering in particular elections" (CCPR 2010, para. 21).

35 Marko et al. (2019) and Craig (2021) refer to this as a "cosmopolitan-pluralist approach".

with the differentiated protection of minority groups in Slovenia, noting in particular that the Roma and the “new communities” do not enjoy the same level of protection as the “autochthonous” Italians and Hungarians, and that prejudice and discrimination against the former remain widespread in the country. The treaty bodies’ main message is that all minorities in Slovenia, regardless of their formal recognition, should be entitled to protection of their rights, which also suggests a pragmatic approach.

In conclusion, the findings of the paper present a rather complex picture of the recognition and conceptualization of minorities in Slovenia. It is, of course, impossible to fully understand the nuances of the system without taking into account its historical evolution and the broader context of minority protection in the East-Central European region, and especially in the other States of the former Yugoslavia. Nevertheless, international monitoring bodies have clearly articulated a way forward, and it would be wise for Slovenia to consider these guidelines if it is to manage its increasing diversity successfully in the 21st century.

References

Primary sources (last accessed 10 October 2025)

- ACFC – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2002. [First] Opinion on Slovenia, 12 September 2002, ACFC/INF/OP/I(2005)002.
- ACFC – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2005. Second Opinion on Slovenia, 26 May 2005, ACFC/INF/OP/II(2005)005.
- ACFC – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2011. Third Opinion on Slovenia, 31 March 2011, ACFC/OP/III(2011)003.
- ACFC – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2016. Thematic Commentary No. 4: The scope of application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 27 May 2016, ACFC/56DOC(2016)001.
- ACFC – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2017. Fourth Opinion on Slovenia, 21 June 2017, ACFC/OP/IV(2017)003.
- ACFC – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2022. Fifth Opinion on Slovenia, 18 May 2022, ACFC/OP/V(2021)9.
- Ankaran, 2018 – *Sklep o merilih za ugotavljanje volilne pravice pripadnika avtohtone italijanske narodnosti v Ankaranu*. Uradni list RS 34 (2018).
- Bundes-Verfassungsgesetz (Federal Constitutional Act of Austria), https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.html
- CAN 2018 – Comunità autogestita della nazionalità italiana di Pirano: Verbale. Pirano, 5 June 2018.
- CCPR 1994. General Comment No. 23, 26 April 1994, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5.
- CCPR 2010. CCPR/C/HUN/CO/5, Concluding observations on Hungary.
- CERD 1991. General recommendation VIII concerning the interpretation and application of article 1, paragraphs 1 and 4, of the Convention. In: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, A/45/18, p. 79.
- CERD 2008. CERD/C/AUT/CO/17, Concluding observations on Austria.
- CESCR 2013. E/C.12/AUT/CO/4, Concluding observations on Austria.
- COMEX 2025. Sixth Evaluation Report on Slovenia, 19 March 2025, MIN-LANG (2025) 3.
- Concluding observations by UN treaty bodies on Slovenia:
- CAT 2011. CAT/C/SVN/CO/3.
- CAT 2023. CAT/C/SVN/CO/4.
- CCPR 2005. CCPR/CO/84/SVN.
- CCPR 2016. CCPR/C/SVN/CO/3.
- CCPR 2024. CCPR/C/SVN/QPR/4 (LoIPR).

- CEDAW 2015. CEDAW/C/SVN/CO/5-6.
- CERD 2001. CERD/C/304/Add.105.
- CERD 2003. CERD/C/62/CO/9.
- CERD 2010. CERD/C/SVN/CO/6-7.
- CERD 2015. CERD/C/SVN/CO/8-11.
- CESCR 2005. E/C.12/SVN/CO/1.
- CESCR 2014. E/C.12/SVN/CO/2.
- CRC 2004. CRC/C/15/Add.230.
- CRC 2013. CRC/C/SVN/CO/3-4.
- CRPD 2018. CRPD/C/SVN/CO/1.
- CRPD 2023. CRPD/C/SVN/QPR/2-4 (LoIPR).
- Concluding observations by UN treaty bodies on Yugoslavia:
- CCPR 1984. A/39/40, paras. 193-238.
- CCPR 1992. A/47/40, paras. 431-469.
- CEDAW 1991. A/46/38, paras. 334-359.
- CERD 1983. A/38/18, paras. 148-161.
- CERD 1985. A/40/18, paras. 538-556.
- CERD 1990. A/45/18, paras. 192-205.
- Constitution of the Republic of Slovenia. Unofficial consolidated text, June 2021, <https://www.varuh-rs.si/en/about-us/legal-framework/the-constitution-of-the-republic-of-slovenia/>
- Council of Europe 2025. Reservations and Declarations for Treaty No.157 - Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-List?module=declarations-by-treaty&-numSte=157&codeNature=0>
- Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS)*. Uradni list RS 7 (2011).
- FCNM monitoring materials, <https://www.coe.int/en/web/minorities/>
- Izola, 2016 – *Sklep o merilih za ugotavljanje volilne pravice pripadnika avtohtone Italijanske narodne skupnosti*. Uradni list RS 54 (2016).
- Koper, 2016 – *Sklep o merilih za ugotavljanje volilne pravice pripadnika avtohtone italijanske narodnosti Mestne občine Koper*. Uradni list RS 54 (2016).
- Piran 2018 – *Sklep o postopku za priznanje volilne pravice pripadnikom narodne skupnosti v Piranu*. Uradni list RS 57 (2018).
- SORS 2002 – Statistical Office of the Republic of Slovenia: *Census of population, households and housing 2002*, https://www.stat.si/popis2002/en/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=7
- UNGA 2019 = United Nations General Assembly: *Report of the Special Rapporteur on minority issues*, 15 July 2019, A/74/160.
- United Nations Digital Library, n. d., <https://digitallibrary.un.org>
- UN Treaty Body Database, n. d., https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/Treaty-BodyExternal/TBSearch.aspx?Lang=en
- United Nations Treaty Series, n.d., <https://treaties.un.org/>
- Ustavno sodišče, 1998. *U-I-283/94*. Uradni list RS 20 (1998).

- Ustavno sodišče, 2001. *U-I-416/98-38*. Uradni list RS 28 (2001).
- Zakon o evidenci volilne pravice (Z EVP-2)*. Uradni list RS 98 (2013) and 12 (2024).
- Zakon o lokalni samoupravi (ZLS)*. Uradni list RS 94/07 – official consolidated text, 76 (2008), 79 (2009), 51 (2010), 40 (2012) – ZUJF, 11 (2014) – corr., 14 (2015) – ZUUJFO, 11 (2018) – ZSPDSL-1, 30 (2018), 61 (2020) – ZIUZEOP-A, 80 (2020) – ZIUOOPE, 62 (2024) – odl. US, 102 (2024) – ZLV-K and 83 (2025) – ZOUL.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1)*. Uradni list RS 33 (2007).
- Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih (ZSNS)*. Uradni list RS 65 (1994) and 71 (2017) – ZFO-1C.
- Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji (ZUKP-PNS)*. Uradni list RS 45 (2024).

Literature

- Alfredsson, G., 2004. Minorities, Indigenous and Tribal Peoples, and Peoples: Definitions of Terms as a Matter of International Law. In N. Ghanea-Hercock & A. Xanthaki (eds.), *Minorities, Peoples and Self-Determination*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 163–172.
- Antić, P., 2023. National Minority Recognition and the Scope of Implementation of the Framework Convention in the States of the Post-Yugoslav Area. In G. Bašić (ed.), *Monitoring Minority Rights. Twenty-Five Years of Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Institute of Social Sciences, Belgrade; Academic Network for Cooperation in South East Europe, Belgrade; Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 200–218.
- Craig, E., 2016. Who Are the Minorities? The Role of the Right to Self-Identify within the European Minority Rights Framework. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 15 (2), 6–30.
- Craig, E. 2021. The Framework Convention for the Protection of National Minorities and Internalisation: Lessons from the Western Balkans. *Review of Central and East European Law* 46(1), 1–40, <https://doi.org/10.1163/15730352-bja10042>
- Dobos, B., 2020. The Elections to Non-Territorial Autonomies of Central and South Eastern Europe. *Nationalities Papers* 48 (2), 289–306.
- Dobos, B. 2026. *Cultural Autonomy and Political Participation. Minority Elections in Central and Eastern Europe*. Routledge, London, New York.
- Dobos, B. & Halász, I. 2025. *Úton az elismerés felé. Régi és új kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóintézet – L'Harmattan, Budapest.
- Josipović, D., 2014. Avtohtonost, etničnost, narodnost in definicija narodne manjšine. In V. Kržišnik-Bukić, & D. Josipović (eds.), *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–34.
- Komac, M. & Novak Lukanović, S. 2023. Framework Convention and the Right to Use Minority Languages – the Case of Slovenia. In G. Bašić (ed.), *Monitoring Minority Rights. Twenty-Five Years of Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Institute of Social Sciences, Belgrade; Academic

- Network for Cooperation in South East Europe, Belgrade; Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 72–107.
- Komac, M. & Roter, P. 2015. The Autonomy Arrangement in Slovenia. In T. Malloy, A. Osipov & B. Vizi (eds.), *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford University Press, Oxford, 93–115.
- Korhecz, T. 2025. A nemzetiségek alkotmányos helyzete a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban 1974 és 1990 között – Tanulságok ötven év távlatából. *Kisebbségvédelem – Minority Protection* 11, 29–55, <https://doi.org/10.64604/JKHW5230>
- Korhecz, T. & Nagy, N. 2024. The Achilles Heel of Constitutional Jurisprudence: Conceptualization of Minority Rights by Constitutional Courts in Central and Eastern Europe. *Nationalities Papers* 52 (3), 661–684, <https://doi.org/10.1017/nps.2023.94>
- Marko, J., Marko-Stöckl, E., Harzl, B. & Unger, H. 2019. The Historical-Sociological Foundations: State Formation and Nation Building in Europe and the Construction of the Identitarian Nation-Cum-State Paradigm. In M. Joseph (ed.) *Human and Minority Rights Protection by Multiple Diversity Governance*. Routledge, London, New York, 33–95.
- Mission of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea, 2024. *Frequently Asked Questions about Indigenous People of Ukraine*, <https://ppu.gov.ua/en/press-center/nayposhyrenishi-zapytannia-shchodo-korinnykh-narodiv-ukrainy/> (accessed 24 September 2025).
- MKC Ljubljana. Islamska skupnost v Republiki Sloveniji, <https://www.mkclj.si/mkc/> (accessed 25 September 2025).
- Nagy, N. 2025. The Conceptualization of Minorities in the Practice of UN Treaty Bodies – a Case Study from the Alpine-Adriatic-Pannonian Area. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 95, 5–34, <https://doi.org/10.2478/tjdes-2025-0010>
- Nagy, N. & Tóth, N., 2025. Conceptualization of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights – Divergent Interpretations by State Parties v. the UN Human Rights Committee. In A. L. Pap, N. Chronowski, B. Dobos, E. Kovács Szitkay & N. Nagy (eds.), *Identity, Agency and the Law: Proxies, Contestation, and Other Challenges in Conceptualizing and Operationalizing Groupness and Membership for National Minorities, Indigenous Peoples, Race, Ethnicity, and Religion*. L'Harmattan, Paris, 25–54.
- Nagy, N. & Vizi, B., 2024. Conceptualisation and Operationalisation of Minorities in International Law: Past experiences and new avenues. *Hungarian Journal of Legal Studies* 65 (4), 378–404, <https://doi.org/10.1556/2052.2024.00546>
- Pap, A. L., 2021. Conceptualizing and Operationalizing Identity, Race, Ethnicity, and Nationality by Law: An Introduction. *Nationalities Papers* 49 (2), 213–220.
- Pentassuglia, G., 2002. *Minorities in International law – An Introductory study*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Pistotnik, S. & Brown, D. A. 2018. Race in the Balkans: The Case of Erased Residents in Slovenia. *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 1–21.
- Roter, P. 2014. Identifikacija manjšin v Sloveniji: so lahko mednarodni kriteriji v pomoč? In V. Kržišnik-Bukić & D. Josipović (eds.), *Zgodovinski, politološki, pravni*

- in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 63–79.
- Slovenian Times 2024. *Cultural Rights of Ex-Yugoslav Communities Protected by Law*, 24 May 2024, <https://sloveniatimes.com/40531/cultural-rights-of-ex-yugoslav-communities-protected-by-law> (accessed 25 September 2025).
- Spiliopoulou Åkermark, A., 1997. *Justifications of Minority Protection in International Law*. Kluwer Law International, London, The Hague, Boston.
- Žagar, M. 2014. Definiranje narodne manjšine v pravu in znanosti nasploh: nekaj prispevkov k razmišljanju o opredeljevanju in definicijah manjšin in narodnih manjšin. In V. Kržišnik-Bukić & D. Josipović (eds.), *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 35–49.

Funding

This paper was written under the research program *The conceptualization and operationalization of minorities in the practice of UN treaty bodies* (Horizon Europe, 101180608, MINCOOP), funded by the European Union.

Priznati ali ne priznati? Opredelitev in priznanje manjšin v Sloveniji v luči mednarodnih nadzornih mehanizmov

Izvleček

Kljub etnično heterogeni sestavi prebivalstva slovenska ustava kot »avtohtoni narodni skupnosti« priznava le Madžare in Italijane. Ustavno varstvo je v določeni meri zagotovljeno tudi Romom, medtem ko so bile najštevilčnejše etnične skupine z območja nekdanje Jugoslavije, tako imenovane nove skupnosti (Albanci, Bošnjaki, Hrvati, Makedonci, Črnogorci in Srbi), pravno priznane šele v zadnjih letih. Niti nove skupnosti niti nemško govoreče prebivalstvo pa ne uživajo varstva skladno z Okvirno konvencijo Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin – ne glede na številčnost prvih in zgodovinsko prisotnost drugih na ozemlju države.

Članek uvodoma podaja podroben pregled slovenske zakonodaje, povezane z vprašanjem manjšin, ki jo nato ovrednoti v luči gradiv Svetovalnega odbora o Okvirni konvenciji ter organov Združenih narodov za nadzor nad izvajanjem mednarodnih pogodb. Namen prispevka je ugotoviti, ali je slovenski sistem vsaj na konceptualni ravni skladen z mednarodnimi obveznostmi države. Poglobljena analiza približno tridesetih dokumentov, ki so jih sprejeli mednarodni nadzorni organi, kaže, da temu ni tako, kar je presenetljivo glede na visok mednarodni ugled slovenskega sistema zaščite manjšin. Avtorica ugotavlja, da je bila Slovenija večkrat kritizirana zaradi ohranjanja nedoločene in nejasnega koncepta avtohtonosti, restriktivnega pristopa k priznavanju in zagotavljanju posebnega varstva različnim skupinam, neutemeljenega in arbitrarnega razlikovanja med avtohtonimi in neavtohtonimi romskimi skupnostmi ter zaradi dejstva, da še vedno ni dokončno razrešila vprašanja izbranih.

Ključne besede: etnične skupnosti v Sloveniji, pravno priznanje, avtohtonost, organi Združenih narodov za nadzor nad izvajanjem mednarodnih pogodb, Svetovalni odbor o Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin

Janez Pirc in Romana Bešter

Romski pomočniki v slovenskih osnovnih šolah: zgodovinski razvoj, vloga in pomen

Izvleček

Prispevek obravnava razvoj, pravni okvir in vlogo romskih pomočnikov v slovenskih osnovnih šolah ter njihov pomen pri vključevanju romskih otrok v izobraževalni sistem. Romski učenci se še vedno soočajo z nizko uspešnostjo, pogostim ponavljanjem razredov in prekomerno zastopanostjo v osnovnih šolah s prilagojenim programom. Kot odziv na te izzive je Slovenija v prvih letih po letu 2000 uvedla institut romskega pomočnika, ki se je iz projektne zasnovane ukrepa razvil v sistemsko urejen mehanizem s stabilnim financiranjem in jasnimi normativi. Na podlagi empirične raziskave, izvedene med ravnatelji in romskimi pomočniki na osnovnih šolah v Sloveniji, prispevek ugotavlja, da romski pomočniki opravljajo večplastno vlogo: nudijo pedagoško podporo, povezujejo šolo s starši, posredujejo v konfliktih, spodbujajo redno obiskovanje pouka in krepijo zaupanje med šolo in romsko skupnostjo. Njihovo delo prispeva k izboljšanju učnih dosežkov, šolske klime in medkulturnega razumevanja. Kljub temu ostajajo izzivi, povezani s preobremenjenostjo, nestabilnimi zaposlitvami, neenotnim razumevanjem vloge ter pomanjkanjem sistematičnega spremljanja učinkov. Prispevek poudarja, da je nadaljnji razvoj instituta romskega pomočnika ključen za zmanjševanje izobraževalnih neenakosti in večjo družbeno vključenost Romov. Priporoča profesionalizacijo poklica, uvedbo stalnega strokovnega izpopolnjevanja, razširitev mreže romskih pomočnikov ter vzpostavitev nacionalnega sistema evalvacije. Dolgoročno se institut romskega pomočnika uveljavlja kot trajen in strokovno prepoznan mehanizem za krepitev enakih možnosti in razvoj inkluzivnega izobraževalnega sistema.

Ključne besede: romski pomočniki, romski učenci, izobraževanje Romov, osnovne šole, Slovenija

1 Uvod

Izobraževanje je eno ključnih področij družbene vključenosti romske skupnosti, saj neposredno vpliva na možnosti posameznika za nadaljnje šolanje, zaposlitev in polnopravno sodelovanje v družbi. Romski učenci se v slovenskem šolskem sistemu še vedno pogosto soočajo z izrazitimi ovirami: nizko uspešnostjo, visokim deležem ponavljanja razredov, predčasnim opuščanjem šolanja ter pogostejšim preusmerjanjem v osnovne šole s prilagojenim programom. Ti vzorci niso posledica zgolj individualnih primanjkljajev, temveč predvsem strukturnih dejavnikov, kot so socialno-ekonomske razmere, jezikovne ovire, omejene možnosti staršev za sodelovanje s šolo ter pomanjkanje zaupanja v institucije, kar vse zmanjšuje podporo otrokom pri izobraževanju.

V zadnjih dveh desetletjih je Slovenija razvila institut romskega pomočnika, ki danes predstavlja enega ključnih ukrepov za izboljšanje vključenosti in uspešnosti romskih otrok v vzgojno-izobraževalnem sistemu. Gre za primer inovativne prakse, ki se je uveljavila tudi v drugih evropskih državah in se je pokazala kot učinkovit mehanizem pri zmanjševanju izobraževalnih neenakosti. Kljub temu, da so romski pomočniki danes prisotni tako v posameznih vrtcih kot osnovnih šolah v Sloveniji, se bomo v tem prispevku zaradi obsežnosti in kompleksnosti obravnavane teme osredotočili le na njihovo vlogo v izobraževalnem sistemu. Romski pomočniki s svojim delovanjem ne prispevajo le k boljšemu učnemu uspehu posameznih učencev, temveč tudi k večji povezanosti med šolo in skupnostjo, izboljšanju medkulturnega razumevanja ter ustvarjanju inkluzivnejše šolske klime.

Namen tega prispevka je celovito prikazati razvoj in delovanje instituta romskih pomočnikov v Sloveniji. Posebna pozornost bo namenjena zgodovinskemu ozadju njihove uvedbe, pravno-institucionalnemu okviru, njihovim nalogam in pomenu ter izzivom in omejitvam, s katerimi se soočajo v praksi. Poleg tega bomo utemeljili potrebo po nadaljnjem razvoju in sistemski krepitvi te prakse z empiričnimi podatki o izobraževalni uspešnosti romskih učencev ter s primerjavo z usmeritvami strateških dokumentov.

Besedilo je strukturirano v več vsebinskih sklopov. V drugem poglavju bomo predstavili zgodovinsko ozadje instituta romskega pomočnika in njegove začetke v evropskem ter slovenskem prostoru. Tretje poglavje bo obravnavalo pravni in strateški okvir, ki določa položaj romskih pomočnikov v osnovnih šolah. V četrtem poglavju bodo prikazani empirični podatki o izobraževalni uspešnosti romskih učencev, peto poglavje pa bo podrobno analiziralo vlogo in pomen romskih pomočnikov na osnovi naše raziskave ter ključne izzive in omejitve pri delu in zaposlovanju romskih pomočnikov. V sklepnem, šestem poglavju, bodo podani zaključki in predstavljena priporočila za prihodnji razvoj in krepitev instituta romskega pomočnika v Sloveniji.

2 Zgodovinsko ozadje instituta romskega pomočnika

Institut romskega pomočnika se je kot praksa uveljavil v številnih evropskih državah že v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Pojavlja se pod različnimi poimenovanji – romski pomočnik, pedagoški asistent, mediator ali koordinator –, pri čemer se vloga in naloge razlikujejo glede na nacionalne kontekste. V nekaterih državah (npr. Španija, Romunija) je (bil) poudarek predvsem na podpori učencem v razredu in pri učenju, drugje (npr. Češka, Slovaška) pa na povezovanju šole z romsko skupnostjo in delovanju na terenu (Rus 2006; Bačlija & Grabner 2014). Raziskave so pokazale, da so ključne prednosti romskih pomočnikov v primerjavi z učitelji poznavanje romske kulture in znanje romskega jezika, kar omogoča lažje vzpostavljanje komunikacije in zaupanja z romskimi učenci in njihovimi starši (Bačlija 2008; Battaglia & Lebedinski 2015; Bačlija-Brajnik & Prebilič 2019).

V Sloveniji je bila potreba po tovrstnem kadru jasno prepoznana v prvih letih po letu 2000. Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (2004) je med prvimi sistematično opredelila naloge romskih pomočnikov in izpostavila nujnost prilagoditve pravnega okvira, uvedbe ustreznega programa usposabljanja in stabilnega financiranja. Dokument je predvidel, da romski pomočnik deluje na treh ravneh – v razredu, na ravni šole ter v romski skupnosti –, s čimer bi moral predstavljati most med različnimi akterji v izobraževalnem procesu. V dopolnitvi strategije iz leta 2011 (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (dopolnilo k Strategiji 2004) 2011) je bil cilj instituta romskega pomočnika še jasneje opredeljen: ublažiti posledice neznanja slovenskega jezika in neuspešnega vključevanja romskih otrok v šolski sistem.

Prve uvedbe romskih pomočnikov v slovenske vrtce in šole so potekale predvsem v okviru projektov in programov javnih del (Bešter & Medvešek 2007). Status pomočnikov je bil dolgo časa nejasen, saj je šlo za začasne oblike zaposlovanja, brez sistemiziranega delovnega mesta in enotnih zahtev glede usposobljenosti. Pomemben korak je bil sprejet leta 2007, ko je Center za poklicno izobraževanje oblikoval poklicna standarda »romski pomočnik« in »romski koordinator«, ki ju je potrdil Strokovni svet za poklicno in strokovno izobraževanje (*Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o nomenklaturi poklicev* 2007). Kljub temu do systemskega umeščanja romskih pomočnikov v šolski sistem še dolgo ni prišlo, kar je pomenilo, da je njihovo delovanje ostalo odvisno od projektnega financiranja (Bešter et al. 2016).

Evalvacije programov, kot sta projekta *Skupaj do znanja*¹ (2014–2015) in *Skupaj za znanje* (2016–2021)², so jasno potrdile pozitiven vpliv romskih pomočnikov na učni proces in šolsko vključevanje. Njihova prisotnost je prispevala k rednejšemu obiskovanju pouka, boljšemu sodelovanju med starši in šolo, večji motivaciji romskih učencev ter izboljšanemu znanju slovenskega jezika (Bešter et al. 2015). Učinki projektov so presegli neposredne pedagoške rezultate, saj so pokazali tudi potrebo po trajnejšem vključevanju pomočnikov v šolski kader in po njihovem strokovnem razvoju.

V okviru večletnih projektnih programov so romski pomočniki postopoma nadgrajevali svoja znanja in pridobivali formalne kvalifikacije, kar je vodilo v postopno profesionalizacijo njihove vloge. Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji 2021–2030 (2021) ugotavlja, da so se v tem obdobju razvile kompetence, ki romskim pomočnikom omogočajo učinkovitejše delo z učenci, njihovimi starši in pedagoškimi delavci. Proces profesionalizacije, ki se je začel v okviru projektnih programov, je tako prispeval k oblikovanju strokovnega profila romskega pomočnika kot pomembnega sodelavca v šolskem okolju ter vzpostavil podlago za njegovo sistemsko umešitev v šolski kader.

Prelomnico v institucionalnem razvoju poklica romskega pomočnika je prineslo leto 2021, ko je bil sprejet niz normativnih sprememb, ki so romskim pomočnikom prvič omogočile sistemizirano vključitev v šolski kader in stabilno financiranje iz državnega proračuna. Ključna pravna podlaga za ta prehod je bila oblikovana z Zakonom o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI), medtem ko je Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole³ podrobneje opredelil merila, normative in pogoje za sistemizacijo delovnega mesta romskega pomočnika na osnovnih šolah. S tem je bil dosežen prehod od projektno odvisnih in kratkoročnih ukrepov glede zaposlovanja romskih pomočnikov k stabilnejšemu institucionalnemu okviru, ki šolam in vrtcem omogoča dolgoročno načrtovanje kadrovskega potreb.

1 Projekt Skupaj do znanja – Uresničevanje ciljev Strategije vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji je potekal v obdobju 2014–2015 pod vodstvom Centra šolskih in obšolskih dejavnosti.

2 Projekt Skupaj za znanje: izvajanje aktivnosti podpornih mehanizmov pridobivanja znanja za pripadnike romske skupnosti je potekal v obdobju 2016–2021 pod vodstvom Centra šolskih in obšolskih dejavnosti.

3 Za sistemizacijo romskih pomočnikov na dvojezičnih šolah v delih prekmurskih občin, kjer živijo tudi pripadniki madžarske narodne skupnosti, je to Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole v dvojezičnih osnovnih šolah in osnovnih šolah s italijanskim učnim jezikom, medtem ko je to za romske pomočnike na osnovnih šolah s prilagojenim programom Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje vzgojno-izobraževalnih programov za otroke s posebnimi potrebami.

Ta proces formalne institucionalizacije pomeni, da se je prvotno projektno zasnovan ukrep v zadnjem desetletju preoblikoval v trdno umeščen element slovenskega izobraževalnega sistema. V nadaljevanju si bomo podrobneje pogledali širši pravni in strateški okvir, ki določata temelje delovanja romskih pomočnikov na področju izobraževanja.

3 Pravni in strateški okvir

Pravni okvir za delovanje romskih pomočnikov v Sloveniji je umeščen v širšo zakonodajo, ki ureja položaj romske skupnosti in organizacijo osnovnošolskega sistema.

Temeljni dokument, ki določa poseben pravni položaj Romov, je Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). V 3. členu zakon med drugim določa, da država zagotavlja uresničevanje posebnih pravic na področju izobraževanja in zaposlovanja, ki se nanašajo na pripadnike romske skupnosti, s tem zakonom, drugimi zakoni, podzakonskimi akti in s posebnimi programi in ukrepi državnih organov. V skladu s 4. členom zakona država »ustvarja pogoje za vključevanje pripadnikov romske skupnosti v sistem vzgoje in izobraževanja, zagotavlja pogoje za dvig izobrazbene ravni pripadnikov« te skupnosti. Poleg tega pa na področju trga dela in zaposlovanja »namenja posebno skrb spodbujanju zaposlovanja, poklicnemu izobraževanju in usposabljanju pripadnikov romske skupnosti.« Te določbe vzpostavljajo pravno podlago za posebne ukrepe na področju vzgoje in izobraževanja, vključno z zaposlovanjem romskih pomočnikov kot mehanizma za uresničevanje načela enakih možnosti.

Izobraževalni vidik ureja Zakon o osnovni šoli (ZOsn). Zakon v 8. členu določa, da se za otroke, ki so pripadniki romske skupnosti in katerih materni jezik ni slovenski, ob vključitvi v osnovno šolo organizira pouk slovenskega jezika in kulture. V 9. členu zakon določa, da se osnovnošolsko izobraževanje pripadnikov romske skupnosti izvaja v skladu s tem zakonom in drugimi predpisi, s čimer potrjuje obveznost države, da sprejema posebne ukrepe za zagotavljanje enakih možnosti romskih otrok v izobraževanju.

Finančni in organizacijski okvir določa ZOFVI. Zakon v 25. členu med pristojnosti Strokovnega sveta Republike Slovenije za splošno izobraževanje izrecno vključuje pripravo programa dopolnilnega izobraževanja za romske otroke. V 81. členu določa, da se iz državnega proračuna zagotavljajo »sredstva za pripravo in subvencioniranje učbenikov ter učil za osnovno in srednjo šolo [...] in za izobraževanje [...] Romov«, pa tudi sredstva, posebej namenjena izobraževanju Romov. V 84. členu pooblašča ministra, da za vzgojo in izobraževanje na območjih s posebnimi razvojnimi problemi, na narodno mešanih območjih, za romske otroke ter za otroke s posebnimi potrebami določi

posebne normative in standarde oziroma metodologijo za določanje skupnega obsega sredstev. Te določbe tvorijo finančno in proračunsko podlago za izvajanje ukrepov, namenjenih izobraževanju romskih otrok, in posredno tudi za sistemsko financiranje delovnih mest romskih pomočnikov.

Operativni podzakonski okvir določa Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole. Pravilnik že v 1. členu določa, da normativi in standardi zajemajo tudi vzgojo in izobraževanje romskih otrok. Ena od ključnih določb z vidika izobraževanja Romov je izrecna sistemizacija delovnega mesta romskega pomočnika: šola lahko sistemizira 0,5 delovnega mesta ob 16–30 romskih učencih in eno delovno mesto pri 31 ali več romskih učencih. V utemeljenih primerih ministrstvo lahko odobri odstopanja od teh meril (18. člen). Za romskega pomočnika se zahteva najmanj srednja strokovna izobrazba ali nacionalna poklicna kvalifikacija »romski pomočnik«. Prehodno se delovno mesto sistemizira kot – »Spremljevalec gibalno oviranih učencev in dijakov V« (50. člen). Poleg romskega pomočnika pravilnik omogoča tudi sistemizacijo dodatnega strokovnega delavca za delo z romskimi učenci, pri čemer se obseg delovnega časa določa glede na število vključenih romskih učencev (11. člen).

Pravilnik vsebuje tudi organizacijske prilagoditve, namenjene izboljšanju pogojev pouka v oddelkih z romskimi učenci: znižan normativ za oblikovanje oddelkov na 21 učencev, kadar so v oddelku najmanj trije romski učenci (28. člen), posebna merila za kombinirane oddelke z romskimi učenci (30. člen) in dodatne ure drugega učitelja v 1. razredu, kadar so v oddelku najmanj trije romski učenci (5. člen).

Poleg tega dokumenta je treba omeniti še Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole v dvojezičnih osnovnih šolah in osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom. Ta sistemizira delovno mesto romskega pomočnika in ureja druge specifične, povezane s prisotnostjo romskih učencev v dvojezičnih osnovnih šolah na območju Prekmurja. Ključna razlika s pravilnikom, ki velja za »običajne« osnovne šole, je, da je v dvojezičnih šolah numerični prag za zaposlitev romskega pomočnika nižji. V skladu s 17. členom pravilnika se sistemizira 0,5 delovnega mesta romskega pomočnika že, če je na posamezno šolo vpisanih med 10 in 20 romskih učencev, ter eno delovno mesto v primeru, če je na šoli 21 ali več teh učencev. Enako lahko tudi tu v utemeljenih primerih pristojno ministrstvo odobri odstopanja od omenjenih meril. Pomembna razlika s prvoomenjenim pravilnikom je še pri zaposlitvi dodatnih strokovnih delavcev za delo z romskimi učenci, kjer se ob enakem številu romskih učencev zaposli večji delež strokovnega delavca kot v »običajnih« šolah (10. člen). V dvojezičnih osnovnih šolah so v primerjavi z drugimi šolami še nižji normativi za oblikovanje oddelkov, saj ti v primeru prisotnosti najmanj treh romskih učencev znašajo 16 učencev (27. člen).

Te določbe so neposredno usmerjene v zmanjševanje učnih zaostankov in ustvarjanje bolj obvladljivih učnih skupin v ključnih prehodnih obdobjih šolanja. Skupaj z zakonskimi določbami ZOsn in ZOFVI pravilnika tvorita operativni mehanizem, ki omogoča sistematično ureditev delovnega mesta romskega pomočnika, dodelitev dodatnih strokovnih kapacitet in prilagoditev organizacije pouka v okoljih z večjim deležem romskih učencev.

Na strateški ravni delovanje romskih pomočnikov neposredno podpira Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji 2021–2030 (2021) in Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome 2021–2030 (2021). Oba dokumenta poudarjata vlogo romskih pomočnikov kot ključnih akterjev pri zmanjševanju izobraževalnih neenakosti in spodbujanju socialne vključenosti. Strategija predvideva njihovo stalno usposabljanje, profesionalizacijo in sistemsko financiranje, medtem ko Nacionalni program določa širitev mreže pomočnikov, vzpostavitev kazalnikov za spremljanje učinkovitosti ter stabilne vire financiranja iz državnega proračuna in evropskih sredstev.

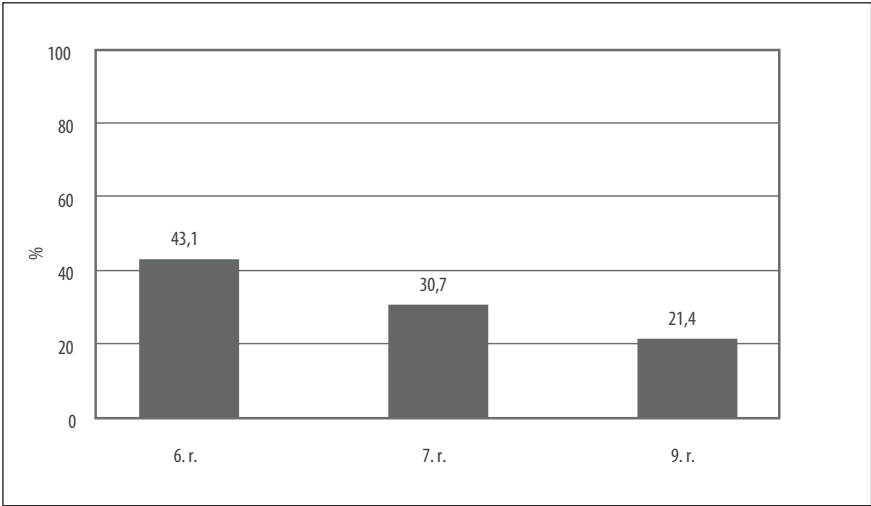
4 Empirični podatki o izobraževalni uspešnosti romskih učencev

Naše raziskave, izvedene v obdobju 2016/17–2022/23, kažejo na izrazito vrzel v izobraževalnih dosežkih med romskimi učenci in njihovimi neromskimi vrstniki. Po podatkih, zbranih na vzorcu 27-ih osnovnih šol,⁴ je v tem obdobju le 21,4 % romskih učencev uspešno zaključilo deveti razred osnovne šole, 30,7 % jih je uspešno zaključilo 7. razred, 43,1 % pa 6. razred. To pomeni, da velika večina otrok ne doseže niti minimalne izobrazbene ravni, potrebne za vključitev v redno srednješolsko izobraževanje. To predstavlja ključno oviro za nadaljnjo izobraževalno pot in dolgoročno vpliva na socialno-ekonomski položaj in širšo družbeno vključenost pripadnikov romske skupnosti.

Delež ponavljanja razredov med romskimi učenci v zadnjih letih presega 30 %, kar pomeni več desetkrat višjo stopnjo kot pri neromskih učencih. Posebej zaskrbljujoče je, da se ponavljanje pogosto začne že v prvih razredih osnovne šole, kar nakazuje na kumulativne učinke zgodnje neuspešnosti in kaže na pomembno vlogo predšolske vzgoje in začetne jezikovne podpore. Podobne ugotovitve so bile zabeležene tudi v mednarodnih raziskavah, ki kažejo, da zgodnja šolska neuspešnost pri romskih učencih pomembno povečuje tveganje dolgoročne socialne izključenosti (Brüggemann 2012; FRA & UNDP 2012; FRA 2014; 2016).

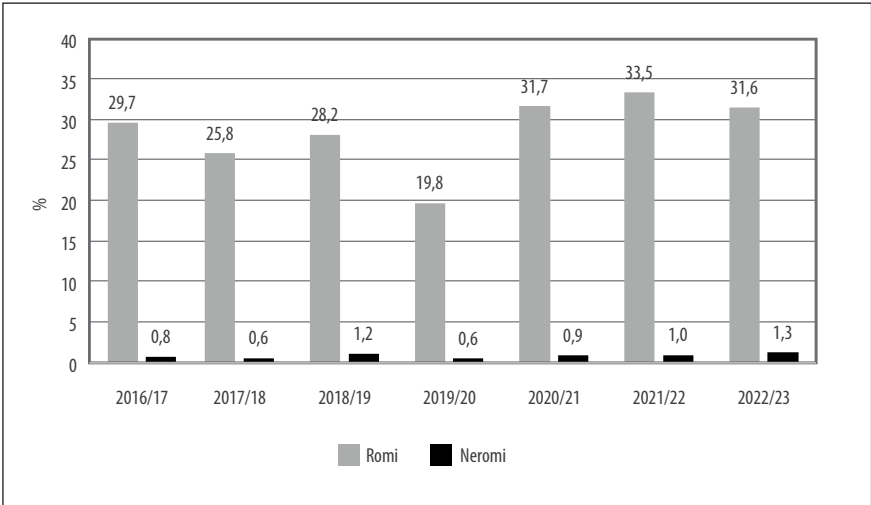
4 Več o metodologiji te raziskave glej v Bešter & Pirc 2026.

Graf 1: Delež romskih učencev, ki so uspešno zaključili 6., 7. ali 9. razred osnovne šole, glede na skupno število romskih učencev v 1. razredu ob pričakovanem začetku šolanja njihove generacije (sedemletno povprečje: 2016/17–2022/23)

Vir: Bešter & Pirc 2025a; 2025b; 2025c; 2025d; 2025e; 2025f; 2025g; Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje 2023.

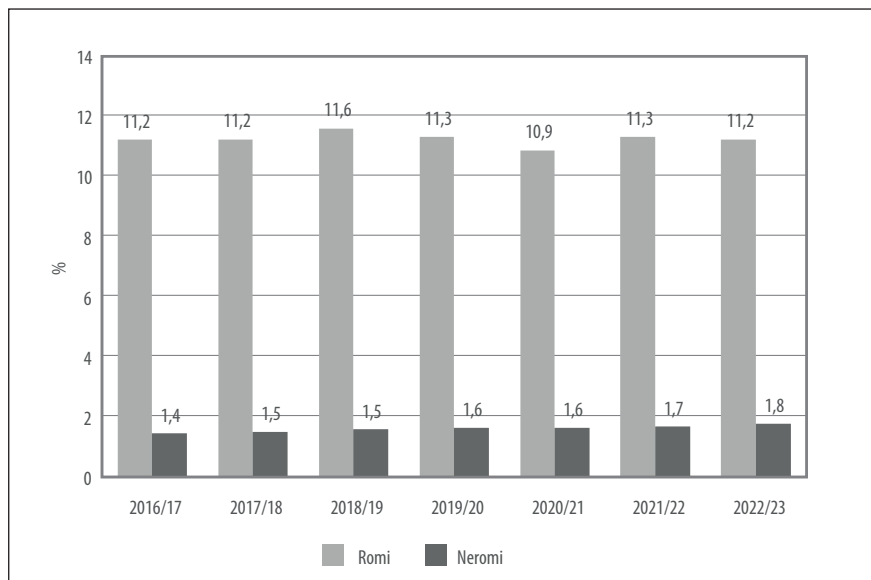
Graf 2: Delež romskih in neromskih učencev, ki niso uspešno zaključili razreda v obdobju 2016/17–2022/23, Slovenija

Vir: Bešter & Pirc 2025a; 2025b; 2025c; 2025d; 2025e; 2025f; 2025g.

Poleg tega je delež romskih otrok v osnovnih šolah s prilagojenim programom (OŠPP) šest- do osemkrat večji od deleža neromskih otrok. Ta podatek nakazuje na obstoj sistemskih dejavnikov, ki prispevajo k prekomerni zastopanosti Romov v posebnih programih. Čeprav so obrazložitve tega pojava pogosto vezane na učne težave in pomanjkljivo znanje jezika (ESČP 2007; UNICEF 2011; Amnesty International 2015; FRA 2014), številne analize opozarjajo, da so tovrstne razlage pogosto neutemeljene in odražajo strukturne dejavnike – neustrezne diagnostične postopke in institucionalno pristranskost (UNICEF 2011; Brüggemann 2012; Amnesty International 2015; FRA 2014; CAHROM 2015). V zvezi s tem Evropska komisija v svojem sporočilu Evropskemu parlamentu (Evropska komisija 2023) ugotavlja, da ima nekaj držav članic EU (npr. Češka, Hrvaška, Italija, Latvija in Slovaška) vzpostavljene ukrepe za obravnavanje in preprečevanje napačne diagnoze in neustrezne vključitve romskih učencev v izobraževanje oseb s posebnimi potrebami. Slovenija takšnega mehanizma nima.

Graf 3: Delež romskih učencev, ki so vključeni v OŠPP (v primerjavi z neromskimi učenci)

Vir: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje 2023.

Podatki obenem kažejo na izrazite medregionalne razlike. Medtem ko je v severovzhodni Sloveniji⁵ delež romskih učencev, ki dokončajo osnovno šolo,

5 S tem mislimo na šole na območju Prekmurja in Maribora.

nekoliko večji, je v jugovzhodni Sloveniji⁶ položaj bistveno slabši. Te razlike so povezane z različnimi lokalnimi praksami vključevanja v sistem vzgoje in izobraževanja, dostopnostjo predšolske vzgoje, željami, motivi in aspiracijami romskih otrok za nadaljnje šolanje, izkušnjami Romov v izobraževalnem sistemu in kadrovskimi rešitvami, v precejšnji meri pa tudi s prisotnostjo romskih pomočnikov v posameznih šolah. Ugotovitve evalvacije projekta *Skupaj do znanja* potrjujejo, da v okoljih, kjer so pomočniki stalno prisotni, prihaja do rednejšega obiskovanja pouka, večje vključenosti staršev in večjega deleža uspešno zaključenih razredov (Bešter et al. 2015; Pirc & Bešter 2020).

Različne raziskave opozarjajo, da romski učenci v šolskem okolju pogosto doživljajo izključenost, nizka pričakovanja učiteljev in negativne stereotipe. Empirični izsledki kažejo, da sta odnos učiteljev do romskih učencev ter stopnja sodelovanja staršev pomembno povezana z njihovo učno uspešnostjo (O’Nions 2010; UNICEF 2011; Vonta et al. 2011; Lesar & Dežman 2012; Amnesty International 2015; Kovač et al. 2023). Pedagoška pričakovanja, kakovost podpore in vključevanje družine ne vplivajo le na neposredne učne dosežke, temveč so tesno povezani tudi z oblikovanjem samopodobe, učne motivacije ter z dolgoročnimi izobraževalnimi dosežki romskih otrok. Šolski uspeh tako ni zgolj rezultat individualnih sposobnosti, temveč je v pomembni meri odvisen od institucionalnega okolja, odnosov med učitelji in učenci ter stopnje sodelovanja staršev s šolo. V tem okviru so se kot učinkovite prakse pokazali romski pomočniki ter druge oblike sodelovanja med šolo in skupnostjo, ki prispevajo k zmanjševanju jezikovnih in kulturnih ovir, krepitvi zaupanja med šolo in družinami ter k rednejšemu obiskovanju pouka (Rus 2006; Bešter et al. 2016; Flecha & Soler 2013; Battaglia & Lebedinski 2015).

Na podlagi naše analize in primerjave z ugotovitvami drugih raziskav lahko sklepamo, da so razlike v izobraževalnih dosežkih med romskimi in neromskimi učenci sistemsko pogojene. Gre za preplet socio-ekonomskih dejavnikov, jezikovnih ovir, kulturnih razlik in institucionalnih praks, ki skupaj ustvarjajo izrazito neenakost. Zato je treba podatke o nizki uspešnosti razumeti kot utemeljitev za trajno sistemsko podporo, v kateri ima institut romskega pomočnika pomembno vlogo.

5 Vloga in pomen romskih pomočnikov

Vloga romskih pomočnikov v osnovnih šolah je bila v zadnjih letih vse pogostejše predmet raziskovalnih in političnih razprav, saj predstavljajo enega ključnih mehanizmov za zmanjševanje izobraževalnih neenakosti med romskimi

6 S tem mislimo na šole na območju Dolenjske, Bele krajine, Kočevske in Posavja, Kočevske.

in neromskimi učenci. Njihova prisotnost je povezana tako z neposrednimi učinki na učni proces kot tudi s širšimi spremembami v odnosih med šolo, družino in lokalno skupnostjo. Empirične raziskave kažejo, da romski pomočniki ne opravljajo zgolj nalog pedagoške podpore, temveč se uveljavljajo kot kulturni mediatorji, socialni posredniki in pomembni akterji pri ustvarjanju bolj inkluzivne šolske klime (Bešter et al. 2016; Battaglia & Lebedinski 2015; Rus 2006; Flecha & Soler 2013).

V nadaljevanju predstavljamo metodološki okvir in rezultate naše raziskave, vezane na delo romskih pomočnikov v osnovnih šolah.

5.1 Raziskava in metodološki okvir

Raziskava o vlogi in delu romskih pomočnikov v vrtcih in osnovnih šolah, ki smo jo izvedli leta 2023, je zajela tako ravnatelje kot tudi romske pomočnike. V tej analizi se osredotočamo na osnovne šole. Vključili smo 27 osnovnih šol z večjim deležem romskih učencev – to je 69,2 % vseh osnovnih šol, ki so v šolskem letu 2022/23 zaposlovale romske pomočnike. Metodološko je šlo za kombinacijo vprašalnikov za ravnatelje in vprašalnikov za romske pomočnike. Skupaj smo prejeli odgovore ravnateljev 27 osnovnih šol in romskih pomočnikov z 31 osnovnih šol in vrtcev.⁷ Analiza je bila osredotočena na oceno vloge pomočnikov v pedagoškem procesu, njihovega vpliva na komunikacijo med šolo in družinami ter na obiskovanje pouka, poleg tega pa tudi na oceno širših učinkov njihove prisotnosti v šoli. V nadaljevanju predstavljamo rezultate raziskave.

5.2 Rezultati raziskave

5.2.1 Pedagoška pomoč in učna podpora

Iz raziskave je razvidno, da je neposredna učna pomoč osrednji del vsakdana romskih pomočnikov. Njihovi odgovori kažejo, da izvajajo individualno in skupinsko delo z učenci, kar je za mnoge romske otroke edina priložnost za dodatno razlago učne snovi. Ena izmed pomočnic je zapisala: »Zjutraj ob prihodu v službo preverim prisotnost romskih učencev pri pouku. V sodelovanju z učitelji romskim učencem nudim učno pomoč [...] Po kosilu [...] pomagam pri domačih nalogah.«

Druga pomočnica je opisala, da se njena vloga razteza tudi na delo po pouku: »Najprej sprejem otroke ob prihodu v šolo [...] Nato po urniku

⁷ Raziskava je zajemala romske pomočnike, zaposlene v osnovnih šolah in vrtcih. Za namen tega prispevka so bili upoštevani samo odgovori romskih pomočnikov, ki se nanašajo na njihovo delo v osnovnih šolah. Vse njihove izjave v 5. poglavju so citirane iz Pirc & Bešter 2025.

izvajam individualne ali skupinske učne pomoči izven oddelka [...] S starejšimi po pouku še delamo domače naloge in se skupaj učimo.«

To kaže, da romski pomočniki delujejo kot pomemben korektiv obremenjenosti učiteljev. Tam, kjer bi sicer obstajalo tveganje, da otrok ne razume snovi, romski pomočniki omogočijo dodatno razlago in vajo. Ena od romskih pomočnic je poudarila tudi redno vključevanje v podaljšano bivanje: »Vsako uro vzamem drugega učenca ali tudi dva, odvisno od potrebe. Po končanem pouku otrok sem prisotna v podaljšanem bivanju, kjer pomagam otrokom pri domačih nalogah.«

Tudi ravnateljji so potrdili, da romski pomočniki pomagajo romskim učencem tako pri domačih nalogah kot pri učenju. Ena od ravnateljic je zapisala: »[...] romska pomočnica nudi pomoč učencem po pouku. Pomaga jim pri opravljanju domačih nalog, velikokrat tudi pri učenju.«

Takšne naloge potrjujejo, da romski pomočniki ne le dopolnjujejo delo učiteljev, ampak prevzemajo sistematično podporo, ki pomembno zmanjšuje možnost zgodnje šolske neuspešnosti romskih otrok.

5.2.2 Povezovalna vloga med šolo in starši

Drugo ključno področje, ki se je pokazalo v raziskavi, je povezovanje šole s starši. Romski pomočniki na različne načine komunicirajo z romskimi starši tako v šoli kot v romskih naseljih. Kot je zapisala ena od romskih pomočnic: »Nato se s šolskim prevozom odpravim v romsko naselje, kjer se [...] srečam in pogovorim z romskimi starši.« Druga je omenila, da se z romskimi starši pogovarja tudi po telefonu: »Med dopoldanskim časom tudi sodelujem s starši po telefonu ali pa grem k njim na dom.« Odgovori kažejo, da romski pomočniki niso le tolmači jezika, ampak tudi kulturni posredniki, ki prevajajo šolske zahteve v razumljiv jezik vsakdana družin. Ena od romskih pomočnic je povedala: »Velikokrat se tam [na avtobusni postaji in v naselju] tudi pogovorim z določenimi starši, ki nimajo telefona in ne prejema pošte, zato jim posredujem določene informacije, v skladu z navodili učitelja, svetovalne delavke in ravnateljice.« Druga romska pomočnica je med svojimi delovnimi nalogami izpostavila »obiskovanje družin v romskem naselju vsaj dvakrat mesečno, pogovor s starši otrok o pomenu rednega obiskovanja pouka.« To pomeni, da romski pomočniki delujejo tudi kot neformalni komunikacijski kanal, ki presega uradne poti obveščanja.

Ravnateljji so to funkcijo enotno prepoznali in potrdili, da brez pomoči pomočnikov pogosto ne bi mogli vzpostaviti redne komunikacije: »Romsko pomočnica ima ključno vlogo pri komunikaciji šole s starši. Ker prihaja iz istega romskega naselja [...], ima možnost družino obiskati tudi na domu ter nastale težave rešiti osebno.« Ena od ravnateljic doprinos romskih

pomočnikov vidi v »izboljšanju komunikacije s starši romskih učencev« in »večjem zaupanju med strokovnimi delavci, romskimi učenci in starši«. Tako je razvidno, da romski pomočniki omogočajo dvosmerno komunikacijo – šoli pomagajo razumeti družinski kontekst, staršem pa približajo šolski sistem.

5.2.3 Mediacija in reševanje konfliktov

Poleg učne in komunikacijske podpore romski pomočniki prevzemajo tudi mediacijsko vlogo. Eden od ravnateljev je to opisal zelo široko: »Vse, kar se tiče Romov ... Sprejem pri vpisu, pregled vpisa prvošolčkov, oblikovanje razredov, pogovori s starši, dnevni seznam prisotnosti, klicanje neprisotnih, iskanje na domu, učna pomoč, vedenjske težave, naloge v OPB [oddelku podaljšanega bivanja], obiski na domu ... Skratka VSE, da le imamo otroke v šoli ...«.

Takšna izjava kaže, da so romski pomočniki pogosto prvi naslov, kadar se pojavi konflikt ali težava. Tudi sami opisujejo, da posegajo na področja urejanja vedenjskih težav in umirjanja romskih učencev: »Med odmori sem na hodnikih in spremljam dogajanje ter po potrebi pomagam, usmerjam in umirjam učence.« Ali, kot je zapisala druga romska pomočnica: »Med avtobusnim prevozom preverim prisotnost, udeležence obveščam o poteku šolskega dne [...] ter jih na ta način umirim in pripravim na prihod v šolo.« Ena od romskih pomočnic pa je med svojimi delovnimi nalogami izpostavila: »individualna pomoč romskim učencem pri njihovih osebnih težavah in posredovanje med romskimi učenci, starši in učitelji.«

To pomeni, da romski pomočniki s svojim delom ne preprečujejo zgolj konfliktov v razredu, temveč pomembno prispevajo k stabilizaciji odnosov med šolo, družinami in širšo skupnostjo. Njihova vloga se tako razteza od izobraževalne do socialne sfere. Slednjo ponazarja tudi izjava ene od romskih pomočnic, ki je med svojimi nalogami omenila tudi »svetovanje romskim otrokom glede učnega procesa, življenja doma, obnašanja, bontona. Priprava na življenje, vključevanje Romov v družbo, ko zaključijo osnovno šolo.«

5.2.4 Motivacija in redno obiskovanje pouka

Eden najmočnejših učinkov prisotnosti romskih pomočnikov je izboljšano obiskovanje pouka. Eden od ravnateljev je zapisal: »Romski pomočnik nam je v veliko pomoč pri komunikaciji s starši. Zagotovo pri posameznih učencih opazamo velik napredek pri prihajanju v šolo.«

Drug ravnatelj je poudaril pomen stalne kontrole: »Absolutno. [...] Dnevni nadzor in iskanje na domu [romski pomočnik se pred odhodom romskih učencev v šolo oglasi na njihovih domovih] je prineslo svoje ...«. To kaže, da romski pomočniki ne delujejo le kot spodbuda, temveč tudi kot nekakšna »mehka kontrola«, ki učence in starše opominja na obveznost šolanja.

Nekateri starši pa se v primerih, ko njihovi otroci nočejo v šolo, že sami obračajo po pomoč k romskim pomočnikom. Takole je zapisal eden od ravnateljev: »Na šoli imamo manj odsotnosti, saj romski starši večkrat pokličejo romsko pomočnico, če njihovi otroci ne želijo v šolo, in skupaj najdejo rešitev.«

Seveda pa se kažejo tudi omejitve njihovega vpliva, kot opozarja eden od ravnateljev: »V času po koroni opažamo veliko večji izostanek od pouka pri romskih učencih kot v obdobju pred korono [...] Tako da ni pozitivnega učinka oz. manj odsotnosti [...].« To potrjuje, da socialne in širše okoliščine pogosto zmanjšujejo učinke dela romskih pomočnikov.

5.2.5 Poznavanje romske kulture in jezika

Romski pomočniki v šolah prinašajo prednost, ki je ne more nadomestiti noben drug profil strokovnega kadra – znanje jezika in poznavanje kulturnih vzorcev romskih družin. Ena od romskih pomočnic je zapisala: »Delovno mesto romskega pomočnika zahteva izjemno potrpežljivega delavca, ki poleg romske kulture in jezika pozna, razume in sprejme pripadnike romske skupnosti z vsemi njihovimi oblikami drugačnosti.«

Romski pomočniki in ravnatelji so večkrat omenili potrebo po tem, da romski pomočniki dobro poznajo jezik in kulturo romske skupnosti. Pri tem so izpostavili, da bi morali za romske pomočnike, ki sami niso Romi, organizirati dodatna usposabljanja na tem področju, saj so to pomembne kvalifikacije za njihovo delovno mesto. Eden od ravnateljev je zapisal: »Kot sem že omenil, bi za romske pomočnike, ki ne izhajajo iz romskega okolja, ravno tako nujno bilo izobraževanje iz romskega jezika. Vsaj na Dolenjskem in v Beli krajini velikokrat v šolo vstopajo učenci, ki v celoti ne govorijo slovensko ali pa je uporaba slovenskega jezika zelo slaba. Za lažje vključevanje le-teh je nujno, da romski pomočnik obvlada romski jezik.« Ena od ravnateljic pa je izpostavila: »Opazno je izboljšanje v 1. triadi, ker učenci zaradi nepoznavanja slovenskega jezika težko vzpostavijo stik z učenci in učiteljico. To težavo nekoliko ublaži romski pomočnik s prevodi in dosegljivostjo za otroke. Zelo dobrodošlo bi bilo, da bi za romske otroke, ki ob vstopu v šolo ne govorijo slovensko, lahko zaprosili za dodatne ure za slovenščino [...].«

Da bi romski pomočniki sploh lahko opravljali svoje delo, je ena od ravnateljic poleg potrebe po poznavanju romskega jezika in kulture omenila tudi potrebo po tem, da bi bilo »romske pomočnike [...] smiselno opremiti tudi z znanjem, kako na romske učence (in njihove starše) prenesti znanja o romski kulturi, zgodovini, jeziku ter razvijati lastno narodno identiteto.«

Jezikovno-kulturna kompetentnost romskih pomočnikov se tako kaže kot eden ključnih dejavnikov njihove učinkovitosti. Poznavanje romskega jezika in kulturnih vzorcev omogoča ne le lažjo komunikacijo med šolo, učenci in starši, temveč tudi večje zaupanje in občutek varnosti pri otrocih,

ki se prvič srečujejo s slovenskim šolskim okoljem. Romski pomočniki s tem ne prispevajo zgolj k premagovanju jezikovnih ovir, temveč tudi k ohranjanju in vrednotenju romske kulturne identitete kot sestavine večkulturne družbe.

5.2.6 Izzivi in omejitve

Čeprav rezultati raziskave jasno potrjujejo številne pozitivne učinke romskih pomočnikov, pa odgovori ravnateljev in romskih pomočnikov razkrivajo tudi vrsto izzivov in omejitev, ki vplivajo na kakovost njihovega dela in dolgoročno vzdržnost instituta. Ti izzivi se nanašajo na obseg nalog, stabilnost zaposlitve, raven usposobljenosti, razumevanje vloge ter regionalne razlike in sistemsko spremljanje učinkov.

Prvi izziv predstavlja preobremenjenost z obsegom nalog. Romski pomočniki pogosto delajo z velikim številom otrok, v nekaterih primerih so razporejeni celo na več šol oziroma njihovih dislociranih enot (in/ali vrtcev) hkrati, kar zmanjšuje njihovo prisotnost na posamezni šoli in kontinuiteto dela. Poleg neposredne pedagoške pomoči prevzemajo tudi številne druge naloge, kot so spremstvo učencev, pomoč pri higieni in prehrani, obiski pri starših, urejanje administrativnih postopkov ipd. To vodi v razpršenost nalog, kar lahko zmanjšuje učinkovitost pri njihovem delu.

Drugi izziv je nestabilnost zaposlitve. V številnih primerih so zaposlitve kratkotrajne, kar povzroča visoko fluktuacijo in ruši kontinuiteto dela. To negativno vpliva na vzpostavljanje zaupanja tako pri učencih kot pri starših. V zadnjih letih sicer opazamo pomembne premike k večji sistemizaciji in financiranju delovnih mest romskih pomočnikov iz državnega proračuna, vendar so razmere še vedno neenotne, zlasti tam, kjer je število romskih učencev manjše. Nihanje števila vpisanih romskih učencev iz leta v leto pomeni, da šole, ki so na spodnji meji trenutnega normativa, lahko npr. naslednje leto zaradi enega učenca premalo niso več upravičene do romskega pomočnika, čeprav potreba po njem ostaja še naprej.

Tretji izziv je neustrezno in premalo sistematično usposabljanje romskih pomočnikov. Čeprav obstajajo poklicni standardi za romske pomočnike, se raven usposobljenosti med posamezniki močno razlikuje. Nekateri imajo pedagoško ali socialno izobrazbo, drugi pa zgolj minimalne formalne kvalifikacije. Tako ravnatelji kot romski pomočniki so izrazili potrebo po dodatnem strokovnem izobraževanju, zlasti na področju pedagoškega dela, socialne pedagogike in sodelovanja z družinami v stiski.

Četrty izziv so nejasnosti glede vloge romskih pomočnikov. Ponekod jih vidijo predvsem kot pedagoške pomočnike, drugod kot kulturne mediatorje, socialne posrednike ali celo spremljevalce otrok. Zaradi različnih interpretacij njihovega položaja prihaja do neskladja v pričakovanjih učiteljev, ravnateljev, staršev in samih romskih pomočnikov. V praksi to pomeni, da se njihovo delo

med šolami močno razlikuje – nekateri se večinoma ukvarjajo s pomočjo pri učenju, drugi pa prevzemajo naloge, ki sodijo na področje socialnega dela.

Poleg tega se kažejo tudi medregionalne razlike. V severovzhodni Sloveniji, kjer je delež romskih učencev na šolah manjši, lahko romski pomočniki lažje vzpostavijo individualen stik, vendar je njihov delovni položaj pogosto ogrožen zaradi vprašanja normativov. V jugovzhodni Sloveniji pa je položaj obratno problematičen – tam je delež romskih učencev bistveno večji, romski pomočniki pa so preobremenjeni, saj je en sam romski pomočnik pogosto zadolžen za več deset otrok. To potrjuje nujnost lokalno prilagojenih rešitev in fleksibilnejše normativne ureditve.

Nazadnje se kot skupen problem kaže nezadostno spremljanje učinkov. Čeprav so bile izvedene posamezne evalvacije projektov in interne evalvacije na posameznih šolah, še vedno ni vzpostavljenega sistematičnega nacionalnega spremljanja dolgoročnih učinkov dela romskih pomočnikov. Brez rednih, primerljivih in javno dostopnih podatkov je težko celovito oceniti, v kolikšni meri romski pomočniki prispevajo k zmanjševanju izobraževalnih neenakosti in doseganju ciljev, ki so zapisani v Strategiji vzgoje in izobraževanja Romov 2021–2030 (2021) in Nacionalnem programu ukrepov Vlade RS za Rome 2021–2030 (2021). Oba dokumenta sicer poudarjata pomen stabilnega financiranja, jasnega normativnega okvira in stalnega strokovnega usposabljanja romskih pomočnikov, vendar naša raziskava kaže, da ti cilji v praksi še niso v celoti doseženi.

5.3 Sklepne ugotovitve raziskave

Analiza rezultatov raziskave med ravnatelji in romskimi pomočniki jasno potrjuje, da romski pomočniki opravljajo večplastno vlogo v osnovnih šolah. Njihovo delo obsega neposredno pedagoško podporo, povezovanje med šolo in starši, mediacijo pri konfliktih, spodbujanje rednega obiskovanja pouka ter krepitev zaupanja s pomočjo poznavanja romske kulture in jezika. Učinki njihove pomoči so vidni tako na ravni posameznega učenca (boljše razumevanje učne snovi, rednejše obiskovanje pouka, večja motivacija) kot tudi na ravni šole (boljša komunikacija s starši, mirnejše reševanje sporov, večja medkulturna senzibilnost, inkluzivnejša šolska klima).

Raziskava je hkrati izpostavila ključne izzive: število romskih pomočnikov je pogosto premajhno glede na potrebe, zaposlitve so nestabilne, naloge pa široke in ponekod premalo jasno opredeljene. Tako romski pomočniki kot ravnatelji opozarjajo na nujnost večje systemske podpore, dodatnega strokovnega usposabljanja ter jasnejše umestitve romskih pomočnikov v šolski sistem, ki bi zagotovila večjo stabilnost in priznanje njihove strokovne vloge.

Ugotovitve se neposredno povezujejo s strateškimi dokumenti, kot sta Strategija vzgoje in izobraževanja Romov 2021–2030 (2021) in Nacionalni

program ukrepov Vlade RS za Rome 2021–2030 (2021). Strategija podpira nadaljnje delovanje romskih pomočnikov v vrtcih in osnovnih šolah, natančno opredelitev njihove vloge ter njihovo stalno usposabljanje. Ob tem jih opredeljuje kot ključno vez med šolo in romsko skupnostjo, zlasti pri krepitevi jezikovnih veščin in zaupanja med starši in šolo. Nacionalni program pa med cilje in ukrepe vključuje sistemizacijo, usposabljanje in zaposlovanje romskih pomočnikov do leta 2030, z opredeljenimi viri financiranja (državni proračun in sredstva Evropskega socialnega sklada) ter načrtovanimi dodatnimi delovnimi mesti, kar kaže na širitev in večletno financiranje mreže romskih pomočnikov. Naša raziskava ob tem opozarja, da ostajajo medregionalne razlike in pomanjkanje sistematičnega spremljanja učinkov, kar pomeni, da so za dosego ciljev politike potrebne tudi lokalno prilagojene rešitve in razvoj nacionalnega monitoringa. Romski pomočniki pa so kot trajen, sistemsko financiran mehanizem nedvomno eden ključnih instrumentov za zmanjševanje izobraževalnih neenakosti, večjo vključenost in izboljšanje učne uspešnosti romskih otrok v slovenskem šolskem prostoru.

6 Zaključek

Institut romskega pomočnika je eden ključnih mehanizmov za vključevanje romskih otrok v izobraževalni sistem. Zgodovinski pregled je pokazal, da se je ideja o tovrstnem kadru razvila v prvih letih po letu 2000 kot odziv na nizko izobraževalno uspešnost romskih otrok in potrebo po boljšem povezovanju med šolo in romsko skupnostjo. V nadaljnjem razvoju so projekti, kot sta bila *Skupaj do znanja* in *Skupaj za znanje*, potrdili učinkovitost romskih pomočnikov pri izboljšanju učnih dosežkov, motivacije in sodelovanja staršev. Od leta 2021 je bila s sistemizacijo delovnega mesta in financiranjem iz državnega proračuna dosežena pomembna prelomnica – prehod od projektne k trajni institucionalni ureditvi, kar pomeni formalno priznanje njihove vloge v šolskem sistemu.

Pravni in strateški okvir, oblikovan z zakonodajo in dokumenti, kot sta Strategija vzgoje in izobraževanja Romov 2021–2030 in Nacionalni program ukrepov Vlade RS za Rome 2021–2030, zagotavlja trdno podlago za delovanje romskih pomočnikov. Ti dokumenti predvidevajo stalno usposabljanje, jasne normative, stabilno financiranje in razvoj kazalnikov za spremljanje učinkov. Kljub temu raziskava kaže, da so razmere v praksi še vedno neenotne – število romskih pomočnikov je pogosto premajhno, zaposlitve nestabilne, obseg nalog preširok, spremljanje učinkov pa nezadostno.

Empirični podatki o izobraževalni uspešnosti romskih učencev potrjujejo, da ostajajo razlike med romskimi in neromskimi učenci izrazite: delež ponavljanja razredov med romskimi učenci presega 30 %, kar je več desetkrat

višje kot pri neromskih. Prekomerna zastopanost romskih otrok v osnovnih šolah s prilagojenim programom, velike medregionalne razlike ter povezava med uspešnostjo romskih učencev in prisotnostjo romskih pomočnikov kažejo, da je ta institut pomemben, a še ne v celoti izkoriščen mehanizem za izboljšanje stanja.

Zgodovinske izkušnje, empirični podatki in evalvacije potrjujejo, da romski pomočniki bistveno prispevajo k izboljšanju šolske uspešnosti in socialne vključenosti romskih otrok. Raziskava je pokazala, da so nepogrešljiv člen pri premagovanju jezikovnih in kulturnih ovir, pri posredovanju med šolo in družinami ter pri motiviranju učencev za redno obiskovanje pouka. Njihova prisotnost ne vpliva le na posamezne učence, temveč tudi na šolsko klimo, saj spodbuja večjo kulturno občutljivost učiteljev in krepi zaupanje staršev do šolskih institucij.

Hkrati pa raziskava razkriva vrsto izzivov, ki zahtevajo nadaljnjo pozornost in razvoj. Romski pomočniki so pogosto preobremenjeni, saj poleg pedagoškega dela prevzemajo tudi naloge socialne podpore in mediacije, kar včasih presega njihov formalni mandat. Njihove zaposlitve so v marsikateri šoli še vedno nestabilne, razumevanje njihove vloge pa ni povsod enotno – ponekod jih vidijo predvsem kot pedagoške pomočnike, drugod kot socialne mediatorje. Ti izzivi kažejo na potrebo po jasnejšem normativnem okviru, večji profesionalizaciji in stalnem strokovnem usposabljanju. Pomemben izziv ostaja tudi odsotnost sistematičnega spremljanja dolgoročnih učinkov, kar bi omogočilo objektivno oceno njihovega prispevka k zmanjševanju izobraževalnih neenakosti.

Primerjava z drugimi evropskimi državami kaže, da Slovenija pri razvoju instituta romskega pomočnika ni osamljena. Podobne prakse so se uveljavile na Češkem, Slovaškem, v Romuniji, Španiji in na Finskem, kjer pomočniki delujejo kot pedagoški asistenti ali kulturni mediatorji. Skupna ugotovitev teh praks je, da vključevanje članov romske skupnosti v šolski sistem ne prinaša koristi le za otroke, temveč prispeva tudi k spremembi institucionalnih kultur in krepitvi socialne kohezije. Slovenija je s sistemizacijo delovnega mesta in financiranjem iz državnega proračuna naredila pomemben korak, vendar praksa kaže, da je ta proces še vedno neenakomeren in ponekod nezadosten.

V tem kontekstu sta Strategija vzgoje in izobraževanja Romov 2021–2030 in Nacionalni program ukrepov Vlade RS za Rome 2021–2030 ključna dokumenta, saj jasno opredeljujeta vlogo romskih pomočnikov kot enega osrednjih instrumentov za izboljšanje položaja romskih otrok. Oba poudarjata pomen stabilnega financiranja, jasne opredelitve nalog in stalnega strokovnega usposabljanja. Empirične ugotovitve raziskave potrjujejo, da je uresničevanje teh ciljev nujno, če želimo romske pomočnike obdržati kot trajen, profesionalen in učinkovit mehanizem.

Zaključimo lahko, da romski pomočniki niso zgolj pedagoški podporni kader, temveč pomemben most med šolo, družino in širšo družbo. Njihova vloga je ključna za zmanjševanje izobraževalnih vrzeli in dolgoročno enakopravnejšo vključenost romske skupnosti v slovensko družbo. Hkrati pa institut romskega pomočnika predstavlja tudi preizkusni kamen za sposobnost slovenskega izobraževalnega sistema, da se prilagodi kulturni raznolikosti in zagotovi enake možnosti vsem otrokom. Vloga romskih pomočnikov je zato pomembna predvsem kot pokazatelj, v kolikšni meri šolski sistem uspešno prepozna in odgovarja na potrebe kulturno raznoliškega okolja.

Za prihodnji razvoj instituta romskega pomočnika v Sloveniji bo ključno zagotoviti nadaljnjo profesionalizacijo in institucionalno stabilnost. Treba je razviti nacionalni sistem spremljanja učinkov, ki bo omogočal redno evalvacijo rezultatov ter primerljivost podatkov med šolami in regijami. Smiselno bi bilo oblikovati program stalnega strokovnega izpopolnjevanja, ki bi združeval pedagoška, socialna in kulturno-posredniška znanja ter omogočal karierni razvoj pomočnikov. Pomemben korak je tudi razširitev mreže romskih pomočnikov v vrtce in šole, kjer so potrebe pogosto enake kot v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, kjer so že zaposleni, vendar normativi ne omogočajo zaposlitve. Na strateški ravni bi bilo smiselno okrepiti medresorsko sodelovanje med šolstvom, socialnim varstvom in lokalnimi skupnostmi, da bi romski pomočniki lahko delovali v širšem okviru podpore družinam. Dolgoročno pa bi moral institut romskega pomočnika postati stabilen, sistemsko financiran in strokovno prepoznan del šolskega sistema, ki prispeva k enakim možnostim in krepitvi zaupanja med romsko skupnostjo in večinsko družbo.

Literatura in viri

- Amnesty International, 2015. *Must Try Harder: Ethnic Discrimination of Roma Children in Czech Schools*. Amnesty International, London.
- Bačlija, I., 2008. Romski pomočniki v slovenskem osnovnošolskem sistemu: Prednosti in pomanjkljivosti izredne učne pomoči romskim učencem. *Šolsko polje* 19 (5/6), 121–142.
- Bačlija, I. & Grabner, A., 2014. Professional Development of Roma Teaching Assistants in Slovenia. *International Journal of Management in Education* 8 (4), 362–373.
- Bačlija-Brajnik, I. & Prebilič, V., 2019. Roma Teaching Assistants in Primary Schools: Support Teaching Staff or Maids and Nannies? *Teorija in praksa* 56 (2), 729–740.
- Battaglia, M. & Lebedinski, L., 2015. Equal Access to Education: An Evaluation of the Roma Teaching Assistant Program in Serbia. *World Development* 76 (4), 62–81, DOI: 10.1016/j.worlddev.2015.06.009
- Bešter, R. & Medvešek, M., 2007. Education of the Roma Children in Slovenia: Evaluation of the Education Policy Defined in National Action Plan on Social Inclusion. V M. Komac, M. & R. Varga (ur.) *Social Inclusion of Roma*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja in Regionalna razvojna agencija Mura, 129–183.
- Bešter, R., Medvešek, M. & Pirc, J., 2015. *Poročilo in evalvacija programov Romski izobraževalni inkubator in Romski pomočnik: Projekt Skupaj do znanja – uresničevanje ciljev Strategije vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Center šolskih in obšolskih dejavnosti, Evropski socialni sklad, https://inv.si/wp-content/uploads/2025/02/Evalvacija-programa-RII-in-RP_zakljucno-porocilo_za-tisk.pdf (dostop 7. 10. 2025).
- Bešter, R., Medvešek, M. & Pirc, J., 2016. Vloga romskih pomočnikov v Sloveniji pri vključevanju romskih otrok v sistem vzgoje in izobraževanja. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 76, 5–27.
- Bešter, R. & Pirc, J., 2025a. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2016–2017 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17864635>
- Bešter, R. & Pirc, J., 2025b. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2017–2018 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17865137>
- Bešter, R. & Pirc, J., 2025c. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2018–2019 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17866340>
- Bešter, R. & Pirc, J., 2025d. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2019–2020 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17866425>
- Bešter, R. & Pirc, J., 2025e. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2020–2021 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17867893>
- Bešter, R. & Pirc, J., 2025f. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2021–2022 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17868243>

- Bešter, R. & Pirc, J., 2025g. Podatki o številu romskih in neromskih učencev v izbranih osnovnih šolah v Sloveniji v šolskem letu 2022–2023 [Zbirka podatkov]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17868577>
- Bešter, R. in Pirc, J., 2026 (predvideno). Napredovanje in vključenost romskih učencev in dijakov v izobraževanje v Sloveniji. V: *Nacionalno poročilo o kakovosti sistema vzgoje in izobraževanja v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje.
- Brüggemann, C., 2012. Roma Education in Comparative Perspective. Analysis of the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey 2011. *Roma Inclusion Working Papers*. Bratislava, United Nations Development Programme.
- CAHROM, 2015. Thematic Report of the Group of Experts on Inclusive Pre-School Education for Roma Children. Council of Europe, CAHROM - Ad hoc Committee of Experts on Roma Issues, , <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168047d12c&format=native> (dostop 6. 10. 2025).
- Evropska komisija, 2023. *Sporočilo komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Poročilo o oceni nacionalnih strateških okvirov držav članic za Rome*. Evropska komisija, Bruselj, 9. 1. 2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023DC0007> (dostop 3. 10. 2025).
- ESČP – *Evropsko sodišče za človekove pravice*, 2007. *D. H. and Others v. The Czech Republic* (Application no. 57325/00). Council of Europe, Strasbourg.
- Flecha, R., & Soler, M., 2013. Turning Difficulties into Possibilities: Engaging Roma Families and Students in School through Dialogic Learning. *Cambridge Journal of Education* 43 (4), 451–465, <https://doi.org/10.1080/0305764X.2013.819068>
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, 2014. *Education: the situation of Roma in 11 EU Member States*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, 2016. Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Roma – Selected findings. Luxembourg: Publications Office of the European Union, <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/second-european-union-minorities-and-discrimination-survey-roma-selected-findings> (dostop 10. 10. 2025).
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, & UNDP - United Nations Development Programme, 2012. The Situation of Roma in 11 EU Member States. Survey Results at a Glance. Luxembourg, Publications Office of the European Union, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/UNDP_Roma_Poverty_Reduction_Roma_Survey.pdf (dostop 10. 10. 2025).
- Kovač, L., Zurb, J. & Pšunder, M., 2023. Teachers' Attitudes towards Roma Pupils from the Perspective of Roma Pupils and Their Mothers. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 91 69–89, DOI: 10.2478/tdjes-2023-0015
- Lesar, I. & Dežman, E., 2012. Problematika šolanja romskih učencev – strokovna priporočila in izkušnje učiteljic. *Socialna Pedagogika* 16 (3), 203–226.

- Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, 2023. Administrativna podatkovna baza o številu romskih učencev v osnovnih šolah po razredih, šolska leta 2008/09–2022/23. Interni podatki, posredovani avtorjema.
- Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome 2021–2030 (NPUR 2021–2030)*, 2021. Vlada Republike Slovenije, Ljubljana.
- O’Nions, H., 2010. Divide and Teach: Educational Inequality and the Roma. *The International Journal of Human Rights* 14 (3), DOI: 10.1080/13642980802704304
- Pirc, J. & Bešter, R., 2020. *Zaključno poročilo v okviru projekta Vključenost Romov v srednješolsko in visokošolsko izobraževanje ter izobraževanje odraslih: dejavniki spodbud in ovir, s katerimi se soočajo pripadniki romske skupnosti v izobraževalnem sistemu v Sloveniji po končani osnovni šoli*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Pirc, J., & Bešter, R., 2025. Podatki iz raziskave o delu romskih pomočnikov v vrtcih in osnovnih šolah – šolsko leto 2022/23 [Zbirka podatkov]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18022844>
- Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole*. Uradni list RS 50 (2024), 55 (2024) – popr. in 30 (2025).
- Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole v dvojezičnih osnovnih šolah in osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom*. Uradni list RS 66 (2024) in 30 (2025).
- Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje vzgojno-izobraževalnih programov za otroke s posebnimi potrebami*. Uradni list RS 53 (2023) in 30 (2025).
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o nomenklaturi poklicev*. Uradni list RS 31 (2007).
- UNICEF, 2011. *The Right of Roma Children to Education: Position Paper*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, <https://www.unicef.org/eca/media/1566/file/Roma%20education%20position%20paper.pdf> (dostop 6. 10. 2025).
- Vonta, T., Jager, J., Rutar Leban, T., Vidmar, M., Baranja, S., Rutar, S., Mlekuž, A., Jaklič Šimnic, A., Vidmar, J. & Balič, F., 2011. *Nacionalna evalvacijska študija uspešnosti romskih učencev v osnovni šoli*. Pedagoški inštitut, Ljubljana.
- Rus, C., 2006. *The Situation of Roma School Mediators and Assistants in Europe*. Council of Europe, Strasbourg.
- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*, 2004. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (dopolnilo k Strategiji 2004)*, 2011. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji 2021–2030*, 2021. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana.
- Zakon o osnovni šoli (ZOs)*. Uradni list RS 81 (2006) – uradno prečiščeno besedilo, 102 (2007), 107 (2010), 87 (2011), 40 (2012) – ZUJF, 63 (2013), 46 (2016) – ZOFVI-K, 76 (2023), 16 (2024) in 54 (2025).
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI)*. Uradni list RS 16 (2007) – uradno prečiščeno besedilo, 36 (2008), 58 (2009), 64 (2009) – popr., 65 (2009) – popr., 20 (2011), 40 (2012) – ZUJF, 57 (2012) – ZPCP-2D, 47 (2015), 46 (2016), 49 (2016) – popr., 25 (2017) – ZVaj, 123 (2021), 172 (2021), 207 (2021),

105 (2022) – ZZNŠPP, 141 (2022), 158 (2022) – ZDoh-2AA, 71 (2023), 22 (2025)
– ZZZRO-1 in 48 (2025).

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). Uradni list RS 33 (2007).

Financiranje

Prispevek je rezultat strokovno-razvojne naloge Analiza dela romskih pomočnikov v vrtcih in v osnovnih šolah (št. pogodbe C3350-23-431002), ki jo je financiralo Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, in raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-008), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Roma Assistants in Slovenian Primary Schools: Historical Development, Role and Significance

Abstract

This article examines the development, legal framework, and role of Roma assistants in Slovenian primary schools, as well as their significance for the integration of Roma children into the education system. Roma pupils continue to experience low levels of academic achievement, frequent grade repetition, and disproportionate placement in primary schools with adapted curricula. In response to these challenges, Slovenia introduced the institution of Roma assistants in the early 2000s, which has evolved from a project-based measure into a systematically regulated mechanism with stable funding and clearly defined standards. Drawing on empirical research conducted among principals and Roma assistants in Slovenian primary schools, the article shows that Roma assistants perform a multifaceted role. They provide pedagogical support, facilitate communication between schools and parents, mediate in conflicts, encourage regular school attendance, and help to build trust between schools and the Roma community. Their work contributes to improved academic outcomes, a more positive school climate, and enhanced intercultural understanding. Despite these positive effects, several challenges persist, including excessive workloads, unstable employment conditions, inconsistent interpretations of the assistants' role, and the lack of systematic monitoring and evaluation of outcomes. The article argues that the further development of the institution of Roma assistants is crucial for reducing educational inequalities and strengthening the social inclusion of Roma children. It therefore calls for the professionalization of this role, the introduction of continuous professional development, the expansion of the network of Roma assistants, and the establishment of a national evaluation system. In the long term, the institution of Roma assistants is emerging as a permanent and professionally recognized mechanism for promoting equal opportunities and fostering an inclusive education system.

Keywords: Roma assistants, Roma pupils, education of Roma, primary schools, Slovenia

Lara Sorgo

Matična domovina v očeh mladih pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji

Izvleček

Prispevek obravnava razumevanje koncepta matične domovine med mladimi pripadniki italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Na podlagi kvalitativne analize podatkov, pridobljenih s fokusno skupino, prispevek osvetljuje, kako mladi doživljajo ta koncept v kontekstu večplastnih, fluidnih identitet, ki so značilne za njihovo generacijo. Poseben poudarek je namenjen načinu, kako se v narodnostno mešanem okolju prepletajo različne identitetne usmeritve, pri čemer se nacionalna pripadnost pogosto prekriva in prepleta z občutkom lokalne pripadnosti. Rezultati kažejo, da je pojem matična domovina za mnoge nejasen ali celo nepoznan. Poudarjena je kompleksnost občutkov pripadnosti, pri kateri se najbolj izkaže lokalna pripadnost. Identifikacija z matično domovino tako presega binarno opozicijo med Italijo in Slovenijo ter odraža bolj odprte in kontekstualno pogojene oblike pripadnosti. Ključno vlogo pri oblikovanju teh predstav imata jezik in zgodovina, ki ju sogovorniki pogosto izpostavljajo kot osrednja referenčna okvirja v opredeljevanju pojma matične domovine.

Ključne besede: matična domovina, italijanska narodna skupnost, jezik, zgodovina, identiteta, mladi pripadniki, fokusna skupina

1 Uvod in raziskovalna problematika

V zadnjih desetletjih se je pojem matične domovine pogosto pojavljal v znanstvenih razpravah, zlasti v povezavi z etničnimi manjšinami in transnacionalnimi identitetami (Brubaker 2006; Anderson 2006). Ta izraz običajno označuje državo ali območje, s katerim imajo posamezniki simbolno, kulturno ali etnično vez, ne glede na njihovo formalno državljanstvo ali kraj prebivanja (Smith 1991). Pri mladih, ki odraščajo v kompleksnih identitetnih kontekstih, na primer kot pripadniki narodnih manjšin, je razumevanje matične domovine lahko precej drugačno kot pri starejših generacijah (Udovič et al. 2022; Sorgo & Udovič 2024).

V letu 2023 je bila izvedena prva raziskava (Sorgo & Udovič 2024), ki se je osredotočila na razumevanje koncepta matične domovine med pripadniki italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Avtorja sta opravila polstrukturirane intervjuje s štirimi sogovorniki, starejšimi od 75 let, ki so se izobraževali v italijanskem jeziku in še vedno aktivno delujejo znotraj italijanske narodne skupnosti. Analiza pridobljenih podatkov je pokazala, da je bil pojem matične domovine za večino intervjuvancev vsebinsko nejasen in konceptualno slabo opredeljen. V nasprotju s pričakovanji Italija ni bila enoznačno prepoznana kot njihova matična domovina. Sogovorniki so pomen pojma razlagali predvsem skozi prizmo osebnih življenjskih okoliščin, individualnih izkušenj in kulturne pripadnosti. Eden izmed njih je izraz opredelil kot prostor, v katerem živi, drugi je raje matično domovino povezal z idejo »lastne kulture« (it. *cultura madre*), eden pa je koncept zavrnil kot zastarelega. Čeprav so vsi štirje izrazito povezani z italijanskim jezikom in kulturo, ta identifikacija ni nujno vodila v razumevanje Italije kot njihove matične domovine. Jezikovna in kulturna pripadnost je pogosto sobivala z lokalno, regionalno identiteto. To kaže na večdimenzionalnost in fluidnost njihove identitete, ki presega tradicionalne nacionalne kategorizacije. Zaradi metodoloških omejitev raziskave (majhno število udeležencev, njihova starost ter omejen domet metode intervjuja pri obravnavi kompleksnih konceptov) sta avtorja za nadaljnje raziskave napovedala uporabo metode fokusnih skupin, ki je v tem primeru primernejša za poglobljeno razumevanje tovrstnih vprašanj.¹

Cilj tega prispevka je skozi kvalitativno analizo fokusne skupine raziskati razumevanje pojma matične domovine mladih pripadnikov italijanske

1 Poleg intervjujev s starejšimi pripadniki italijanske narodne skupnosti sta se avtorja odločila raziskati tudi razumevanje koncepta matične domovine med mladimi pripadniki. Za ta namen sta uporabila metodo fokusne skupine, ki spodbuja razpravo med udeleženci, omogoča oblikovanje in izmenjavo mnenj ter razkriva skupne vzorce razmišljanja, ki jih v individualnem pogovoru pogosto ni mogoče zaznati. Na ta način sta želela ugotoviti, ali se njihova mnenja s starejšimi ujemajo ali razlikujejo. V pričujočem prispevku so predstavljeni rezultati fokusne skupine.

narodne skupnosti v Sloveniji. Osredotočamo se na osebna doživljanja, saj so identitete mladih pogosto bolj fluidne in kontekstualne kot pri starejših generacijah (cf. Sorgo & Udovič 2024).

V tem okviru smo si zastavili tri raziskovalna vprašanja:

- 1) Kako mladi posamezniki italijanske narodne skupnosti v Sloveniji dojemajo pojem matične domovine in katero državo prepoznajo kot svojo?
- 2) Kako se ta pojem prepleta z njihovim občutkom pripadnosti, tako do italijanske narodne skupnosti kot do širšega slovenskega prostora?
- 3) Kateri elementi vplivajo na identifikacijo z italijansko narodno skupnostjo in/ali z matično domovino?

Prvo vprašanje se osredotoča na subjektivno razumevanje pojma matična domovina med mladimi pripadniki italijanske narodne skupnosti, torej zanimajo nas, kakšne so njihove percepcije in kako interpretirajo ta pojem. Pomembno bo ugotoviti, ali ta pojem povezujejo z Italijo kot državo etničnega izvora, s Slovenijo kot državo prebivanja ali pa z obema. Drugo vprašanje se nanaša na razmerje med dojemanjem matične domovine in občutkom pripadnosti. S tem vprašanjem želimo razumeti kompleksnost večplastne identitete, na primer, kako posamezniki doživljajo pripadnost manjšinski skupnosti in večinski (slovenski) družbi. Tretje vprašanje želi prepoznati ključne dejavnike, ki oblikujejo identitetne izbire mladih. Mednje spadajo družinsko okolje, raba jezika, izobraževanje v maternem jeziku, stiki z Italijo in osebne izkušnje.

Podobno, kot je bilo izpostavljeno v raziskavi iz leta 2023, se tudi tokrat soočamo z omejitvami, ki izhajajo predvsem iz majhnega števila udeležencev v fokusni skupini. Zaradi omejene velikosti vzorca ugotovitev ni mogoče splošiti na celotno populacijo mladih pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Kljub temu pa zbrani podatki in rezultati predstavljajo dragoceno izhodišče za nadaljnje raziskovanje obravnavanih konceptov.

Prispevek je strukturiran v naslednje vsebinske sklope. V uvodnem delu so predstavljena izhodišča in raziskovalni problem, nato sledi teoretska obravna pojmov matična država, matični narod in matična domovina, ki služijo kot teoretski okvir članka. Zaključni del prispevka vključuje tematsko analizo transkripcij ter iskanje vzorcev pri razumevanju koncepta matične domovine. Sledi razprava in sklep, kjer so navedene tudi smernice za prihodnje raziskave na obravnavano temo.

2 O italijanski narodni skupnosti v Sloveniji

Poselitveni prostor italijanske narodne skupnosti v Sloveniji je zgodovinsko vezan na območje Slovenske Istre, ki vključuje občine Ankaran, Koper, Izola in Piran (Komac 2015). Gre za območje, kjer je italijansko prebivalstvo stoletja predstavljalo pomemben del urbanega in kulturnega življenja. Zaradi svoje geografske lege je Slovenska Istra že od nekdaj predstavljala stičišče različnih narodov in kultur. Ena od značilnosti tega območja je pogosto spreminjanje politične oblasti, zlasti od 19. stoletja naprej, ko so se vladajoče države in s tem meje pogosto spreminjale, kar je neposredno vplivalo na etnično sestavo prebivalstva. Po drugi svetovni vojni se je z uveljavitvijo novih državnih meja in povojnim eksodusom italijanskega prebivalstva številčnost Italijanov na tem območju bistveno zmanjšala (Sedmak 2005, 92; Ivetic 2006).

Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1991 se je 2.959 oseb opredelilo za pripadnike italijanske narodne skupnosti, 3.882 oseb pa je navedlo italijanščino kot materni jezik (SURS 1991). Popis iz leta 2002 je zabeležil 2.258 pripadnikov italijanske narodne skupnosti ter 3.736 govorcev italijanščine kot maternega jezika, kar je predstavljalo 0,11 % celotnega prebivalstva Slovenije (SURS 2002). Na etnično mešanem območju Slovenske Istre je živelo 81,5 % pripadnikov italijanske skupnosti oziroma 1.840 oseb, preostali pa so prebivali zunaj tega območja.

Že v času Jugoslavije sta ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (1963) in ustava Socialistične republike Slovenije vsebovali določbe o zaščiti narodnih skupnosti, kar je pomembno prispevalo k ohranjanju italijanske narodne skupnosti. Ustava Socialistične republike Slovenije iz leta 1974 je italijanski narodni skupnosti in njenim članom zagotovila posebne pravice po členih 250 in 251: svobodno rabo njihovega jezika, svobodno izražanje in razvoj nacionalne kulture, možnost ustanavljanja posebnih organizacij za ta namen ter svobodno rabo svojih narodnih simbolov. Na etnično mešanem območju je bila raba italijanščine enakopravna s slovenščino, pripadnikom manjšin pa je bila zagotovljena tudi izobrazba v maternem jeziku. Slovenija se je zavezala spodbujati razvoj skupnosti na vseh področjih ter podpirati stike italijanske narodnosti z matično domovino (Ustava Socialistične republike Slovenije 1974; Klemenčič & Zupančič 2004, 184).

Ustava Republike Slovenije iz leta 1991 ohranja ter nadgrajuje posebne pravice italijanske narodne skupnosti. V skladu z 11. členom je v občinah, kjer prebiva italijanska narodna skupnost, poleg slovenščine kot uradni jezik priznana tudi italijanščina. 61. člen zagotavlja svobodno izražanje narodne pripadnosti, 62. člen pa pravico do uporabe lastnega jezika in pisave. Najcelovitejšo ureditev pa vsebuje 64. člen, ki določa posebne pravice narodnih manjšin v Republiki Sloveniji. Te obsegajo: pravico do svobodne uporabe narodnih simbolov, pravico do ustanavljanja organizacij ter razvijanja gospodarskih,

kulturnih in znanstvenoraziskovalnih dejavnosti, kakor tudi dejavnosti na področju javnih medijev in založništva, pravico do vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku, pravico, da gojijo odnose z matičnim narodom in državo, pravico do ustanavljanja samoupravnih skupnosti za uresničevanje svojih interesov ter pravico do neposredne zastopanosti v organih lokalne samouprave in v državnem zboru (Ustava Republike Slovenije 1991).

Položaj italijanske narodne skupnosti v Sloveniji je dodatno opredeljen v številnih posebnih zakonih, podzakonskih aktih, občinskih odlokih in statutih na narodnostno mešanem območju, pa tudi v pravnih aktih, meddržavnih pogodbah, sporazumih ter v mednarodnih konvencijah.

Krovna organizacija italijanske narodne skupnosti v Sloveniji je Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti, ki deluje kot uradni sogovornik državnih organov na območju občin Ankaran, Koper, Izola in Piran, kjer Italijani živijo kot avtohtona narodna skupnost. Na ravni posameznih občin delujejo občinske samoupravne skupnosti italijanske narodnosti, katerih člani so vključeni v občinske svete, pri čemer je italijanski narodni skupnosti zagotovljen tudi položaj podžupana. Takšna institucionalna ureditev potrjuje poseben položaj skupnosti v slovenskem političnem sistemu in krepi njeno participacijo v javnem življenju.

Pomembno vlogo v ohranjanju identitete narodne skupnosti imajo izobraževalne ustanove, ki delujejo v italijanskem jeziku. Izobraževalni sistem za pripadnike italijanske narodne skupnosti je del slovenskega javnega šolskega sistema, hkrati pa ohranja določeno avtonomijo, ki odraža posebnosti kulturnega in jezikovnega okolja. Vključuje vrtce, osnovne in srednje šole, ki s prilagojenimi učnimi načrti zagotavljajo prenos jezika in kulture na mlajše generacije. Posebne prilagoditve se nanašajo na nekatere predmete, kot so družba, geografija, zgodovina, italijanščina kot prvi jezik in slovenščina kot drugi jezik. V ta namen so učbeniki, delovni zvezki in drugi učni materiali pripravljeni v italijanskem jeziku, kar prispeva k ohranjanju jezikovne kontinuitete ter krepitvi kulturne avtonomije skupnosti (Novak Lukanovič et al. 2011; Zudič Antonič 2023).

Skupnost upravlja tudi kulturne in društvene ustanove, kot so skupnosti Italijanov, ki delujejo v italijanskem jeziku in so ključne za ohranjanje ter razvoj jezikovne in kulturne identitete.

Za namen tega prispevka je bistveno izpostaviti, da je pripadnikom italijanske narodne skupnosti posebej zagotovljena možnost ohranjanja vezi z matično domovino in matičnim narodom. Obenem kulturne in izobraževalne ustanove sistematično skrbijo za ohranjanje jezika, tradicij in identitete, kar bo tudi osvetljeno v nadaljevanju prispevka.

3 Teoretsko-metodološka izhodišča

3.1 Opredelitev pojmov matična dežela, matični narod in matična domovina

Prevajanje terminov, kot so matična dežela, matični narod ali matična domovina, v druge jezike ali iz njih v slovenščino pogosto povzroča terminološka in konceptualna neskladja. Te razlike izvirajo tako iz etimoloških posebnosti kot iz vsebinskih razlik, pri čemer se izrazi pogosto prekrivajo ali vpletajo drug v drugega, včasih so uporabljeni tudi kot sopomenke, čeprav to niso.

Na primer pojmov, ki se v angleškem znanstvenem in strokovnem jeziku uporabljajo v povezavi z izrazom *kin* (soroden), v slovenskem jeziku pogosto ni mogoče neposredno prevesti ali pa nimajo povsem enakovrednih izrazov. V angleškem jeziku se izraz *kin-state* nanaša na

državo, ki predstavlja večinski narod čezmejne etnične skupine, katere pripadniki živijo na sosednjih ozemljih. Sorodne države aktivno ohranjajo vezi z zunanjimi pripadniki narodne skupine na podlagi skupnega kulturnega in narodnega sorodstva ter prevzemajo vlogo pri zaščiti in ohranjanju svojih zunanjih rojakov (Waterbury 2020, 799).

Zanimivo je, da izraz *kin-nation*, ki se v angleški strokovni literaturi vse pogosteje uveljavlja, v slovenskem jeziku težko najde neposreden in natančen prevod. Slovenski ekvivalent matični narod pogosto prevzame funkcijo tega izraza, čeprav ne zajema vseh njegovih semantičnih odtenkov. Izraza matični narod in matična država se včasih v slovenskem jeziku uporabljata kot sopomenki izrazov *kin-nation* (sorodni narod) in *kin-state* (sorodna država) (Žagar 1993).

V nemškem jeziku je pojem domovina doživel različne terminološke in vsebinske spremembe. V nemščini najdemo pojem *heimat*, ki se je oblikoval v začetku 20. stoletja iz pojma *vaterland*, očetnjava. Med obema vojnama se je domovina vse bolj povezovala z narodom, z vzponom nacizma pa se je zlila v ideološki konstrukt *heimat-vaterland-volk*, kjer so se pomenske razlike med izrazi zabrisale, pojmi pa so postali medsebojno zamenljivi. Glede na to pojem *heimat* že sam po sebi razkriva njegovo ambivalentnost in dvoumnost. Natančnejša konceptualna opredelitev se zato izkaže za zahtevno nalogo. Na podlagi dosedanjih raziskav o pojmu *heimat* je mogoče jasno izpostaviti in razločiti več razsežnosti oziroma področij, ki kažejo njegovo večdimenzionalnost, med katere sodijo družbeno-identitetna komponenta (osebni odnosi), zadovoljstvo z življenjem, časovna in prostorska umeščenost (krajci

identifikacije) ter kontekstualne, notranje in zunanje meje, kot jih dojema posameznik (Weber et al. 2019, 5–10).

Pojem *madrepatria* (Treccani) v italijanskem jeziku lahko prevedemo kot matična domovina. V sodobnem pomenu označuje izvorno državo ljudi, ki živijo v tujini, pogosto pa je povezan z močno identitetno, čustveno in kulturno navezanostjo na narod, v katerem so se rodili ali s katerim si delijo korenine.

Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) je narod opredeljen kot skupnost ljudi, po navadi na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest. Žagar (1993, 159) opredeljuje značilnosti naroda kot skupni jezik, lastno kulturo, lastno ekonomijo, skupno ozemlje, skupno zgodovino in stabilno skupnost, narodno identiteto, solidarnost in visoko stopnjo pripadnosti.

Posebno pozornost zahteva tudi pojem matica in z njim povezan izraz matična domovina. Po SSKJ je domovina opredeljena kot »dežela, v kateri se je kdo rodil, v kateri prebiva«. Pomenski obseg pojma se zaplete z uporabo pridevnika matična, ki odpira vprašanja glede pomena izraza matična domovina. Ta izraz ni le deskriptiven, temveč nosi simbolne in ideološke konotacije, ki se razpirajo predvsem v političnem in strokovnem diskurzu.

Za Komaca (osebna komunikacija 7. 3. 2024) je koncept matična domovina težko definirati, ker je to preživet koncept 19. stoletja in je po njegovem mnenju tudi ekskluzivističen, zato bi ga bilo treba že zdavnaj umakniti iz vsakdanje rabe ali pa ga na novo opredeliti na način, ki bi ustrezal sodobni realnosti. Za ilustracijo pomena izraza matica uporablja metaforo čebelje družine, v kateri je vse podrejeno ohranjanju matice (Komac 2002, 89–90). S Komacem deli pogled tudi Vospernik, za katerega matica »pomeni biološki, zgodovinski, geografski izvir, ob matici se pojavljajo hierarhično podrejeni otroci in potomci« (Vospernik 1986, 95). Udovič in drugi (2022, 11) pa k opredelitvi matičnosti izpostavljajo štiri temeljne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da lahko govorimo o matičnosti naroda oziroma domovine. Po njihovem mnenju matičnosti ni mogoče vzpostaviti, če (1) ne obstaja narod, (2) ta narod ni ustvaril lastne države, (3) ne obstaja fizično ločena enota naroda in (4) ni zavesti o obstoju vseh navedenih pogojev. Sorgo in Udovič (2024) ugotavljata, da je mogoče koncept matične domovine oblikovati na dva načina: s pristopom od zgoraj navzdol in s pristopom od spodaj navzgor. Prvo razumevanje po njunem mnenju temelji na strukturnem pristopu, saj odraža način, kako si določena enota (npr. narod ali nacija) arbitrarno prisvaja status matične domovine v odnosu do določenih ločenih enot oziroma skupin. Drugi koncept izhaja od spodaj, torej iz perspektive posameznika. Tesno je povezan z njegovo identiteto in občutkom pripadnosti določeni družbeni skupini, lahko pa tudi več skupinam, znotraj katerih posameznik uresničuje svoje ekonomske, kulturne ali druge samouresničitvene potrebe.

Koncept matične domovine ni zgolj političen ali geografski pojem, ampak tudi globoko čustven simbol, ki v posamezniku pogosto vzbudi občutke varnosti in sočutja. V tem okviru matična domovina ne nagovarja le kolektivnih pravic in interesov, temveč tudi globoko ukoreninjene čustvene vezi in občutek pripadnosti, ki presegajo meje države prebivanja.

Če smo se doslej osredotočali predvsem na neskladja v terminologiji glede matične domovine med različnimi jeziki, moramo v nadaljevanju razprave obravnavati še matično državo/domovino v povezavi z razumevanjem narodnih manjšin.

Brubaker (1996, 155–158) je razvil koncept t. i. triadične zveze (*triadic nexus*), ki vključuje narodno manjšino, državo, v kateri ta manjšina prebiva (nacionalizirano državo), ter zunanjo narodno domovino oziroma matico, ki se na podlagi etnične ali narodne pripadnosti določenega dela prebivalstva čuti poklicano ščititi pravice svoje manjšine. Ta triada ne temelji zgolj na formalnopравnih okvirih, temveč vključuje tudi simbolne, identitetne in politične dimenzije, kar razmerja med omenjenimi akterji pogosto naredi zapletena, dinamična in včasih tudi napeta. Smith (2002) je razširil koncept triadične zveze, ki ga je uvedel Brubaker, z dodajanjem četrtega relacijskega polja k že obstoječim trem: mednarodnim organizacijam in zunanjim akterjem, ki vplivajo na dinamiko med ostalimi tremi ali vanjo posegajo. Ta model (v angl. *quadriatic nexus*) poudarja, da so odnosi narodnih manjšin kompleksni in da je treba upoštevati vse te štiri elemente za polno razumevanje njihovega položaja in izzivov. Oba modela kažeta, da matična domovina presega vlogo zgolj zunanjega političnega akterja, saj za manjšino, ki živi zunaj njenih meja, predstavlja tudi simbolni vir zaščite, pripadnosti in identifikacije.

3.2 Metodologija

Fokusna skupina je bila izvedena 18. januarja 2024 s štirimi udeleženci, stari med 18 in 25 let, ki so rojeni ter živijo na dvojezičnem območju Slovenske Istre in pripadajo italijanski narodni skupnosti. Trije sogovorniki so bili moškega spola, ena oseba pa ženskega spola. Vsi udeleženci izhajajo iz družin, kjer je italijanščina družinski jezik, in vsi imajo vsaj enega starša, ki se je izobraževal v italijanskem jeziku. Vsi udeleženci so obiskovali osnovno in srednješolsko izobraževanje v italijanskem učnem jeziku. Kljub temu njihovo vsakdanje socialno okolje vključuje tudi močno interakcijo s slovensko večino. V času izvedbe sta bila dva udeleženca študenta, eden je zaključeval gimnazijo, eden pa je bil zaposlen. Udeleženci so bili izbrani z metodo snežne kepe med mlajšimi člani skupnosti, ki ne opravljajo vodilnih funkcij v društvih Skupnosti Italijanov in niso vključeni v njihove odbore ali svete. Namen te izbire je bil pridobiti čim bolj osebna mnenja, neobremenjena z (uradnimi) stališči ali pogledi narodne skupnosti kot celote.

Diskusijo, ki je potekala v italijanskem jeziku, sta vodila raziskovalca,² razprava je trajala približno eno uro in je bila v celoti transkribirana za potrebe tematske analize.

Sodelujočim smo zastavili štiri osrednja vprašanja, po potrebi pa tudi dodatna podvprašanja, da bi poglobili razumevanje analiziranih pojmov. Ključna vprašanja so se nanašala na naslednje teme: (1) Kaj za vas pomeni pojem matična domovina? Ali je za vas matična domovina Italija ali Slovenija? (2) Katera država velja za matično domovino vaših staršev, starih staršev ali drugih sorodnikov, ki govorijo italijansko in so se izobraževali v tem jeziku? (3) Kateri dejavniki so po vašem mnenju ključni za identifikacijo z narodno skupnostjo in/ali z matično domovino? (4) Kako se počutite kot pripadniki manjšine v Sloveniji? Kdo bi moral po vašem mnenju nositi odgovornost za ohranjanje italijanske identitete oziroma vitalnosti narodne skupnosti?

4 Rezultati

Iz analize fokusne skupine sta izstopila dva glavna tematska sklopa: (1) doje-manje matične domovine in občutek pripadnosti; (2) vloga jezika in zgodovine kot temeljnih elementov identifikacije.

V naslednjih podpoglavjih predstavljamo izbrane najzanimivejše odgovore, ki jih podkrepimo s citati udeležencev.

4.1 Dojemanje matične domovine in občutek pripadnosti

Analiza odgovorov razkriva, da mladi sogovorniki koncepta matične domovine ne poznajo dovolj dobro. Za odgovore so potrebovali nekaj časa za razmislek ter dodatno usmeritev s strani izvajalcev fokusne skupine. Prvi odzivi so bili precej splošni. Tako je na primer udeleženec 1 izjavil, da je zanj matična domovina »preprosto država, s katero se človek najbolj identificira, kjer se počuti kot doma«. Podobno je menila tudi udeleženka 3: »Tudi po mojem mnenju je matična domovina kraj, kjer čutiš, da pripadaš.« Ker udeleženci sprva niso eksplicitno navedli države, ki bi jo opredelili kot matično domovino, so ob dodatni usmeritvi raziskovalcev s ciljnim podvprašanji podali bolj konkretne odgovore. Udeleženec 1 je tako pojasnil:

2 Izvajalca raziskave sta bila avtorica prispevka in prof. dr. Boštjan Udovič s Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Jaz bi svojo matično domovino opredelil kot občine Piran, Izola, Koper, Ankaran – tukaj, Slovenska Istra. Že če grem na slovenski Kras ali v Milje, to zame ni več nekaj, kar bi imel za matično domovino.

Udeleženec 2 se je z njegovim odgovorom strinjal in poudaril: »Edina država, ki jo jaz poznam, je Primorje, tukaj, moj dom.« Podoben odgovor je podala tudi udeleženka 3: »Jaz se počutim, da pripadam Primorju.« Po dodatni usmeritvi izpraševalcev, naj udeleženci navedejo, kateri dejanski državi – Sloveniji ali Italiji – pripisujejo status matične domovine, so trije navedli, da je to Slovenija, ampak vedno v povezavi z lokalno-regionalno komponento:

Če govorimo o državah, se počutim bolj kot del Slovenije kot pa Italije, na primer, ker smo vendarle na dvojezičnem območju, torej sem v vsakem primeru del manjšine, moja matična domovina pa je Primorje, skratka, Istra (udeleženka 3).

Izjava udeleženke 3 kaže, da je občutek pripadnosti pogosto bolj vezan na lokalni, vsakdanji prostor bivanja kot na abstraktno nacionalno kategorijo, ker je identifikacija z Italijo šibkejša kot z Republiko Slovenijo, vendar pa kot ključno referenčno točko izpostavlja regionalni prostor, Primorsko oziroma Istro.

Udeleženec 4 je poudaril, da mu je težko enoznačno opredeliti pomen matične domovine. Po daljšem premisleku je navedel, da kot matični domovini dojema tako Italijo kot Slovenijo. Italijo povezuje z jezikom in kulturno pripadnostjo, medtem ko Slovenijo opredeljuje kot matično domovino zaradi dejanskega prebivališča in vsakdanjega življenjskega konteksta.

Čeprav bi bilo na podlagi etnične pripadnosti logično pričakovati, da bodo pripadniki italijanske narodne skupnosti kot matično domovino prepoznali Italijo, se takšna povezava v večini odgovorov ni potrdila, kar potrjujejo tudi citati udeležencev. Izjema je udeleženec 4, ki izraža pripadnost dvema matičnima domovinama, tako Italiji kot Sloveniji, vendar je ta odgovor precej šibko utemeljen. Analiza odgovorov kaže, da udeleženci matično domovino oziroma širše, svojo pripadnost določeni kolektivni entiteti večinoma umeščajo v izrazito lokalno-regionalni okvir. Najpogosteje jo povezujejo s Slovensko Istro, Primorsko oziroma z obalnimi občinami. Njihove izjave se torej nanašajo na konkretni geografski prostor, v katerem so rojeni in kjer živijo.

V nadaljnjem pogovoru je izvajalca raziskave zanimalo tudi doje-manje matične domovine pri starših in drugih sorodnikih³ udeležencev fokusne skupine. Izjave udeležencev so razkrivale močno prepletenost z

3 Raziskovalca so zanimali zgolj sorodniki udeležencev fokusne skupine, ki so se izražali v italijanskem jeziku in ki v družinskem okolju uporabljajo italijanščino.

lokalno-regionalno pripadnostjo ter zgodovinskimi in političnimi okoliščinami. Prevladujeta izrazit občutek pripadnosti specifičnemu geografskemu prostoru – torej spet Primorju in Istri – s čimer poudarjajo pomen regionalne identitete kot temeljnega okvira njihove pripadnosti.

Udeleženec 1 je izpostavil:

Vsi se dojemamo kot del Primorja, zato se mi zdi, da smo na isti poti, ne, jaz in moja družina. Morda je kakšna teta, ki živi blizu hrvaške meje, že na skrajnem koncu Istre, nekoliko drugačna, a večina meni, da je Primorje njihova matična domovina.

Udeleženec 4 je prav tako poudaril lokalno pripadnost:

Torej, dojemamo se kot Izolani, tako kot jaz, ne, pripadniki tega ozemlja, vendar smo vedno nekoliko bolj nagnjeni k italijanski strani. Še posebej moji stari starši, v času, ko se je govorilo več italijansko. Moj oče pa je že bolj pol-pol, a tudi on bolj pripada italijanski strani, čeprav ostaja Izolan.

Hkrati pa se v dinamiki družinskih generacij kažejo pomembne razlike v identifikacijskih praksah: starejše generacije pogosto izkazujejo neposredno in jasno povezanost z italijansko nacionalno pripadnostjo, kar je razumljivo v luči zgodovinskih procesov in političnih sprememb, ki so zaznamovale obalno območje. Tako je udeleženec 2 povedal: »Moja nona se opredeljuje kot Italijanka iz Istre, medtem ko se moj oče že opredeljuje kot Istran.«

Izvajalca raziskave sta udeležence vprašala tudi, kako jih dojemajo njihovi slovenski prijatelji ali znanci ter obratno, kako jih zaznavajo Italijani. Zanimal ju je predvsem pogled drugih na to, ali jih prepoznavajo kot Slovence, Italijane, pripadnike italijanske narodne skupnosti ali kaj drugega. Udeleženec 2 je pojasnil: »Videla se je neka razlika v vsakem primeru, v primerjavi z ljudmi, ki so hodili v slovenske šole, ker so nas vendarle gledali nekoliko kot Italijane. Niso nas imeli za Slovence, ne.« Podobno izkušnjo je potrdila tudi udeleženka 3, ki je dejala: »Ja, gledajo te malo čudno, ker si mislijo, kaj počnejo ti Italijani v Sloveniji, kjer je uradni jezik slovenščina. Ker ne vedo, da ima Slovenija tri uradne jezike, te zato gledajo kot Italijana.« Izjavi obeh udeležencev nakazujeta na doživljanje »simbolične izključenosti« iz večinske družbe, kar se odraža tudi v občutku omejene pripadnosti slovenskemu narodu. V tem kontekstu imata uporaba italijanščine in manjšinsko izobraževanje v italijanščini vlogo ključnih simbolnih označevalcev, ki sprožata dvome o pripadnosti v slovenskem družbenem prostoru. Takšna percepcija odraža tudi omejeno razumevanje in sprejemanje italijanske manjšine s strani večinskega prebivalstva.

Udeleženec 3 je delil osebno izkušnjo iz časa študija v Trstu, kjer ni bil popolnoma sprejet kot Italijan, temveč prej kot Slovenec:

Italijani iz Furlanije - Julijske krajine, torej moji sostanovalci, so me imeli za Slovence. Niso me ravno dojemali kot Italijana, morda tudi zaradi naglasa. Ko sem se predstavil [ime in priimek izpuščena zaradi anonimnosti, italijansko; op. a.], mi niso povsem verjeli.

Udeleženec 4 pa je izpostavil ambivalentnost zaznavanja:

Večina slovenskih prijateljev me ima za Italijana, ker je moj materni jezik italijanščina, zato me tudi dojemajo kot Italijana. Po drugi strani pa me drugi prijatelji, predvsem italijanski, dojemajo bodisi kot nekoga iz slovenskega Primorja, bodisi kot pripadnika Skupnosti [Italijanske narodne skupnosti, op. a.]. Zelo pazijo, da tistih, ki pripadajo Skupnosti, nikoli ne imenujejo ne za Slovence ne za Italijane, temveč preprosto za pripadnike Skupnosti.

Poudarek na tem, da pripadnike italijanske narodne skupnosti ne označujejo niti kot Slovence niti kot Italijane, temveč kot samostojno identitetno kategorijo, nakazuje na razvoj specifičnih identitetnih oblik, ki izhajajo iz zgodovinskih, kulturnih in političnih okoliščin prostora.

Iz obeh izjav izhaja, da je identiteta v obmejnih, večjezičnih in večkulturnih okoljih odvisna tudi od zaznav drugih. Identitetne oznake so torej dinamične, pogosto predmet reinterpreteracij, kar odraža kompleksne procese vključevanja, izključevanja in samoprepoznavanja v multikulturnih okoljih.

Mlade smo vprašali, ali se počutijo prikrajšani zaradi tega, ker so manjšina v državi, kjer prevladuje drugi jezik in tudi druga kultura. Vsi štirje udeleženci so izrazili isto stališče oziroma da so v primerjavi z drugimi v ugodnejšem položaju. Tako je na primer udeleženec 1 povedal, da [biti pripadnik italijanske narodne skupnosti] »odpira vrata, ki jih drugi nimajo.«

Udeleženec 2 je mnenja, da »smo prej v prednosti, ker znamo še en jezik in ga tako dobro obvladamo. Po mojem smo bolj v prednosti kot v slabšem položaju.« Udeleženka 3 pa je povedala:

Po mojem smo mi, ki smo hodili v italijanske šole, bolj v prednosti, ker vseeno dobro poznamo tako slovenščino kot italijanščino, in zato nam to [...] odpira veliko vrat, na primer za univerze. Lahko študiramo tako v Italiji kot v Sloveniji, in tudi če študiramo v italijanščini, je vseeno lažje, vendar se tudi na slovenskih univerzah dobro znajdemo.

4.2 Jezik in zgodovina kot temeljna elementa identifikacije

Izjave udeležencev ponujajo vpogled v razumevanje jezika in zgodovine kot temeljnih elementov, ki oblikujeta identiteto pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Udeleženec 2 je poudaril povezanost med jezikom, zgodovino in kulturo območja ter navedel

da ni tako, da bi se tukaj italijanščina začela govoriti šele od včeraj do danes. Že dolgo časa se tukaj govori italijansko, še vedno pa obstajajo mnogi stari starši in pradedki, ki so govorili italijansko. Na primer, moj dedek po očetovi strani, rojen leta 1928, je že takrat govoril italijansko, prav tako tudi njegov oče. Tako je zagotovo pomemben del identitete tudi zgodovina tega območja.

Udeleženec 4 se je strinjal z njegovo izjavo in dodal:

Tudi moji stari starši so govorili, da se je tukaj govorilo italijansko. Res je, slišal si tudi slovenščino, saj je sledil proces vzpostavitve Jugoslavije in vsega, kar je prinesla nova država oziroma kraljevina. Kljub temu pa so v mojih krajih tudi kasneje večinoma govorili italijansko. Tudi oče mojega dedka se je opredeljeval kot Italijan, zato se predvsem strinjam glede jezika, še bolj pa glede kulture naše tradicije tukaj, na obalnem in istrskem območju.

Oba sogovorca sta poudarjala, da italijanščina na tem območju ni vsiljen ali novejši pojav, temveč pomemben del lokalne zgodovine in identitete, kar dokazujeta z navedbami o jezikovni praksi svojih prednikov. Navajanje starih staršev in pradedkov kot govorcev italijanščine se lahko razume kot dokaz zgodovinske kontinuitete jezika ter njegove ukoreninjenosti v vsakdanje življenje skupnosti. Poleg jezika sogovorca poudarjata tudi pomen prostora, saj se sklicujeta na obalno in istrsko območje kot prostor, kjer se je tradicionalno govorilo italijansko. Ta prostor ni razumljen zgolj geografsko, temveč tudi kot kulturni okvir. Posebej udeleženec 4 je jasno izrazil, da se italijanska identiteta ne kaže samo v jeziku, temveč tudi v kulturi in tradiciji. Skupna rdeča nit izjav je torej koncept zgodovinske prisotnosti italijanske skupnosti na obravnavanem območju: jezik, prostor in kultura se vzajemno prepletajo ter oblikujejo kolektivno identiteto in samopercepcijo skupnosti.

Razprava o jeziku je spodbudila udeležence k širšemu razmisleku o vlogi in pomenu italijanskega jezika na narodnostno mešanem območju in v sodobnem kontekstu. V vseh izjavah se kaže skupna zaskrbljenost zaradi upadanja prisotnosti italijanščine v javnem prostoru, kar nakazuje, da italijanski jezik danes ne uživa več takega prestiža, kot ga je imel pred desetletji. To skrb vzbujajoče zaznavanje je tesno povezano z vprašanjem splošne vitalnosti italijanske narodne skupnosti.

Udeleženec 1 je izpostavil, da se relativni delež pripadnikov italijanske manjšine zmanjšuje, predvsem zaradi prisilnega izseljevanja po drugi svetovni vojni, kar je povzročilo razpršitev in manjšinsko pozicijo skupnosti. Povedal je:

[š]tevilu se je zmanjšalo [...] ker je bilo po vojni rahlo preganjanje. Mislim pa, da se v zadnjih 40 letih ni bistveno zmanjšalo, gre le za to, da se je na naše ozemlje preselilo veliko več ljudi, zgradilo se je veliko več hiš, in zato smo mi, pripadniki manjšine, v odstotkih precej manjši delež.

Tudi udeleženec 4 je izpostavil povojni eksodus in politične razloge za odhod številnih italijansko govorečih prebivalcev, kar razume kot ključen trenutek v spremembi etnične sestave območja. V njegovem govoru se pojavi tudi diferenciacija med tistimi, ki so »zares Italijani«, in tistimi, ki se z identiteto ne poistovetijo v zadostni meri, kar kaže na občutljivost glede notranje kohezivnosti skupnosti:

[k]ot vemo, je dejstvo, da je po drugi svetovni vojni, pravzaprav od nastanka Jugoslavije naprej, prišlo veliko drugih ljudi, in mnogi so morali pobegniti... Jaz poznam veliko ljudi, veliko svojih sorodnikov, ki so pobegnili zaradi Jugoslavije. [...] Gre za to, da nas je sorazmerno manj kot nas je bilo prej. Ker je veliko manj ... veliko manj Italijanov, ki se čutijo pripadni Skupnosti oziroma ki so zares Italijani.

Poseben poudarek je bil v razpravi namenjen tudi vlogi izobraževalnega sistema. Udeleženka 3 je izpostavila slabo znanje italijanščine v šolah s slovenskim jezikom in pomanjkanje razlage zgodovinskega konteksta, zaradi česar učenci ne razumejo pomena in prisotnosti jezika. Kot je povedala, »italijansko govorimo v bistvu samo mi, ki smo obiskovali italijanske šole. V slovenskih šolah je italijanščina, na primer, zelo slabo zastopana, pa tudi sami učenci ne vedo, zakaj se jo sploh učijo.« Nadalje je menila, da bi bilo treba

spremeniti šolski sistem in nekoliko dvigniti raven italijanščine v slovenskih šolah, ker je res zelo skromna. Skupnosti bi lahko pri tem odigrale pomembno vlogo, na primer z obiskovanjem slovenskih šol, kjer bi predstavile, za kaj gre, morda razložile zgodovino, če tega ne storijo že učitelji, s ciljem, da bi bile Skupnosti bolj vključene in bi učenci lažje razumeli zgodovinsko ozadje, dvojezičnost in razloge za prisotnost italijanščine.

Njeno stališče sta podprla tudi udeleženec 1, ki je poudaril, da »je že šolski sistem nekoliko problematičen, ker če ne poučuješ, zakaj je italijanski jezik pomemben, zakaj se govori, kaj se je zgodilo,« ter udeleženec 4, ki je

opozoril, da v šolah »morda res manjka ta družbeno-zgodovinski del o našem območju.«

Edini odmik je ponudil udeleženec 2, ki se je kritično opredelil do ideje o zvišanju ravni poučevanja italijanščine. Po njegovem mnenju

ni nujno, da bi bilo to dobra odločitev, saj obstaja pomembna razlika med učenjem jezika zaradi ocene in njegovim obvladovanjem iz osebnega interesa. Povečanje zahtevnosti bi lahko pri številnih učencih sprožilo dodatno odpor do jezika zlasti pri tistih, ki bi morali zaradi tega opravljati popravne izpite ali celo ponavljati razred.

Po mnenju udeleženca 2 bi tak pristop lahko imel kontraproduktivne učinke in dodatno zmanjšal interes za učenje jezika, predvsem pri učencih, ki nimajo osebne povezave z italijansko kulturo ali skupnostjo.

Iz izjav ugotovimo, da je italijanski jezik v očeh udeležencev več kot le jezik, je nosilec kontinuitete, prepoznavnosti in kolektivne samopercepcije skupnosti. Njegov položaj v javnem in izobraževalnem prostoru pa deluje kot ogledalo širših družbenih procesov vključevanja, izključevanja in simbolnega vrednotenja manjšin.

Kateri pa so razlogi za upad italijanščine? Sogovorniki so navedli več različnih razlogov. Udeleženec 2 je med njimi posebej izpostavil dejstvo, da Italija morda ni več tako gospodarsko in kulturno močna, kot je bila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Takrat je bila peta največja gospodarska sila na svetu, danes pa se je njena pozicija znatno znižala. Pred časom je bilo pogosta praksa, da so ljudje hodili delat v Trst, Milje ali celo Tržič, vendar je danes to precej manj izrazito, saj se manj govori o migracijah v Italijo zaradi višjih zaslužkov.

Udeleženec 4 meni, da je italijanščina izgubila svoj simbolni pomen, prav tako pa je slovenščina izgubila vrednost v primerjavi z angleščino, saj se v slovenskem jeziku vse bolj uveljavljajo angleške besede. Med glavnimi razlogi izpostavlja tudi zgodovinske in družbene dejavnike, saj je veliko prebivalcev odšlo s tega območja, s čimer je nastala praznina, ki so jo zapolnili delavci z območja drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so prišli delat v Slovenijo. Poleg tega navaja tudi vpliv globalizacije, ki je od osemdesetih in devetdesetih let naprej dodatno okrepila ta proces.

Raziskovalca sta udeležence vprašala, kdo je po njihovem mnenju odgovoren za ohranjanje italijanske identitete oziroma vitalnosti italijanske narodne skupnosti. Na začetku so sodelujoči najpogosteje izpostavili institucionalno raven, torej politiko in politične predstavnike skupnosti kot nosilce ključne odgovornosti. Ta začetni poudarek na formalnih strukturah kaže na pričakovanje, da morajo institucije ustvarjati podporno okolje za rabo jezika

in krepitev skupnostne identitete. Po nadaljnjem razmisleku je udeleženka 3 izpostavila osrednjo vlogo mladih, ki po njenem mnenju predstavljajo temelj prihodnosti skupnosti:

Kot se reče, svet temelji na mladih – torej smo mi, mladi, tisti, ki moramo to nalogo prevzeti nase, preko Skupnosti, preko Društva mladih ... Skratka, vse je odvisno od nas. Če bomo tudi mi začeli opuščati italijanščino, bo resnično izginila.

Podoben pogled je izrazil tudi udeleženec 2, ki je poudaril skupno odgovornost posameznikov in institucij: »Po mojem mnenju je to odvisno od obeh, tako od Skupnosti kot od nas.« Če bodo posamezniki nehali govoriti italijansko, lahko jezik – po njegovih besedah – »kar izbrišemo iz dvojezičnega območja in govorimo samo še slovensko.« V tem pogledu se kaže zavedanje, da zakonsko zagotovljena institucionalna dvojezičnost brez dejanske rabe jezika nima praktične vrednosti.

Udeleženec 4 je dodatno izpostavil vlogo predstavnikov lokalne oblasti, zlasti podžupana, pri simbolni in praktični rabi italijanščine:

Podžupan je zagotovo drugi najpomembnejši predstavnik mesta, druga najvišja mestna funkcija, in tisti, ki bi moral vsaj simbolno zastopati italijanski jezik. [...] Po mojem mnenju bi moral uporabljati izključno italijanščino, tudi v občinskih prostorih in na sestankih. Prav tako bi morala želja po uporabi italijanskega jezika prihajati že iz šole, vsaj deloma od učiteljev. Skupnosti naj s tečaji, projekti in skupinami spodbujajo njegovo rabo. Po mojem bi morali predvsem posamezniki, ki opravljajo funkcije znotraj Skupnosti, aktivno prispevati k spodbujanju uporabe jezika.

V analizi diskurzov udeležencev je opazna pogosta uporaba normativnih izrazov (»moramo«, »bi morali«), kar kaže na močan občutek dolžnosti do Skupnosti kot celote in do italijanskega jezika. Pri tem mladi ne nastopajo zgolj kot pasivni dediči jezikovne dediščine, temveč kot aktivni nosilci prihodnosti, ki pa potrebujejo podporno okolje, da lahko to vlogo dejansko uresničijo. Analiza tako razkriva visoko stopnjo jezikovne zavesti med mladimi pripadniki italijanske narodne skupnosti ter kritičen premislek o pogojih, ki so potrebni za dolgoročno ohranitev vitalnosti narodne skupnosti. Hkrati pa je v njihovih odgovorih prisoten pesimističen pogled, v katerem se izguba jezika povezuje z izginjanjem identitete. Jezik se ne pojavlja le kot sredstvo komunikacije, temveč tudi kot simbolna vrednota in ključni element prepoznavnosti.

5 Sklep

Dosedanja analiza je pokazala, da mladi izražajo lokalno in hibridno identiteto, ki povezuje pripadnost italijanski narodni skupnosti z umeščenostjo v slovenski družbeni prostor. Za večino izmed njih matična domovina ni vezana na identifikacijo z dejanskimi državami, temveč presega binarno logiko nacionalne pripadnosti Italiji ali Sloveniji. Podobno je tudi raziskava, osredotočena na starejše pripadnike italijanske narodne skupnosti, ugotovila, da ta generacija matično domovino dojema kot večdimenzionalni koncept, ki ni omejen na eno državo in ne sledi strogi nacionalni delitvi. Identifikacija z matično domovino je večplastna, pri čemer Slovenija kot domovina ni izključena, identiteta pa se izraža kot dinamična in fluidna (Sorgo & Udovič 2024). Pri mladih prevladuje predvsem lokalna umeščenost na območju rojstva in bivanja. Ta lokalizirana koncepcija poudarja prostor kot ključni nosilec identitetnega pomena (Paasi 2003; Antonsich 2010) ter odpira vprašanja o medsebojnem razmerju med prostorom, zgodovino in pripadnostjo.

Pomembna ugotovitev raziskave z mladimi pripadniki je tudi izpostavljena razlika med samopercepcijo in zaznavo s strani drugih, tako večinske populacije kot italijanskih vrstnikov v Italiji. Te razlike potrjujejo, da identitete niso zgolj rezultat individualne izbire, temveč se oblikujejo tudi skozi zunanje atribucije (Goffman 1990; Jenkins 1996). Prav tako nakazujejo, da se pripadniki manjšine pogosto nahajajo v »vmesnem« položaju oziroma da se ne dojemajo kot Slovenci ali Italijani, temveč kot pripadniki italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Mladi udeleženci raziskave svoj »manjšinski« položaj doživljajo kot prednost, predvsem zaradi poznavanja več jezikov, kulturne prilagodljivosti ter dostopa do več izobraževalnih možnosti. Takšno zaznavanje lahko razumemo v okviru koncepta simbolnega kapitala (Bourdieu 1986) ali kot izraz hibridizma, značilnega za sodobna, večkulturna družbena okolja. To potrjujejo tudi ugotovitve avtorjev, ki so opozarjali na fluidnost in kontekstualno pogojenost identitetnih konstrukcij v večkulturnih okoljih (Vertovec 2001; Yuval-Davis 2006).

Kljub obsežni zakonodajni in institucionalni zaščiti se italijanska narodna skupnost sooča s številnimi sodobnimi izzivi. Ti vključujejo demografsko staranje populacije in asimilacijske pritiske. Čeprav so podatki zadnjih popisov prebivalstva, v katere so bila vključena tudi vprašanja o narodnosti in maternem jeziku, starejši od dveh desetletij, je mogoče sklepati, da se število pripadnikov skupnosti še naprej postopoma zmanjšuje, kar povzroča skrb glede njene dolgoročne vitalnosti. Prav ta kontekst negotovosti glede prihodnosti je ozadje, na podlagi katerega je treba razumeti zaskrbljenost mladih udeležencev za ohranjanje jezika in identitete.

V tem okviru ima jezik zelo pomembno vlogo: kot praktično sredstvo vsakdanje komunikacije ter kot simbolni označevalec zgodovinske

kontinuitete in kulturne pripadnosti. Jezik ne odraža samo individualne, temveč tudi družbeno identiteto posameznika. Oslabljen prisotnost italijanščine v javnem prostoru in upad znanja v šolah s slovenskim jezikom krepi občutke negotovosti glede prihodnosti jezika ter posledično identitete, kar mladi udeleženci povezujejo z odgovornostjo skupnosti, institucionalne podpore in lastnega angažmaja.

Konec 80. let 20. stoletja je Komac pisal o slovenski narodni skupnosti v Italiji in opozarjal, da je nujno treba obravnavati narodnostno manjšino »kot osebek, ki se zgodovinsko razvija« (Komac 1986, 56). Ta spoznanja ostajajo relevantna tudi danes in lahko utemeljeno trdimo, da veljajo tudi za italijansko narodno skupnost v Sloveniji. Komac (1999, 3) nadalje poudarja svoje stališče in pravi da

narodne manjšine niso niti avtentični posnetek »matičnega« naroda – čeprav jih z njim družijo jezikovne, kulturne in nekatere antropološke značilnosti – niti zrcalna podoba socialne in ideološke stratifikacije družb, v katerih živijo. Prav zaradi prepletanja obeh ravni, torej narodnostnih (avtohtonih) in sprejetih karakteristik, se spreminjajo v specifične idiosinkretične narodnostne organizme, katerih razvoja ne določajo samo zunanje, temveč tudi notranje, v procesu dvotirne socializacije izoblikovane zakonitosti.

Položaj narodnih skupnosti in njihova povezanost z matično domovino odražata zgodovinske, politične in identitetne procese, ki so ključni za razumevanje manjšinske skupnosti in njihove sodobne identitete.

Literatura in viri

- Anderson, B., 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Antonsich, M., 2010. Searching for Belonging—An Analytical Framework. *Geography Compass*, 4 (6), 644–659, <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00317.x>
- Bourdieu, P., 1986. The Forms of Capital. V J. Richardson (ur.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood, New York, 241–258.
- Brubaker, R., 1996. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, New York.
- Brubaker, R., 2006. *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
- Ivetic, E. (ur.), 2006. *Istria nel tempo*. Centro di Ricerche Storiche, Rovigno.
- Jenkins, R., 1996. *Social Identity*. Routledge, London.
- Klemenčič, M. & Zupančič, J., 2004. Primerjava družbenega in prostorskega razvoja madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji v obdobju po razpadu Jugoslavije. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 44, 158–200.
- Komac, M., 1986. Narodnostna identiteta. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 19, 55–68.
- Komac, M., 1999. Kdo je matica? *Razgledi, Delo* 10. 11. 1999, 3.
- Komac, M., 2002. Narodne manjšine in nacionalni interes. *Teorija in praksa* 39 (4), 588–600.
- Komac, M., 2015. Poselitveni prostor avtohtonih narodnih manjšin. *Treatises and Documents, Journal for Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 74, 61–91.
- Komac, M., 2024. Intervju avtorice Lare Sorgo z Miranom Komacem, Ljubljana, Lucija, 7. 3. 2024. Zvočni zapis hrani avtorica.
- Novak Lukanovič, S., Zudič Antonič, N. & Istvan Varga, Š., 2011. Vzgoja in izobraževanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. V J. Krek & M. Metljak (ur.) *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana, 347–367.
- Paasi, A., 2003. Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography* 27 (4), 475–485, <https://doi.org/10.1191/0309132503ph439pr>
- Sedmak, M., 2005. Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji—Družbena (samo)umestitev. *Teorija in praksa* 42 (1), 89–112.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionary-Ids=130&View=1&Query=%2A> (dostop 15. 7. 2025).
- Smith, A. D., 1991. *National Identity*. Penguin Books, London.
- Smith, D. J., 2002. Framing the National Question in Central and Eastern Europe: A Quadratic Nexus? *The Global Review of Ethnopolitics* 2 (1), 3–16.
- Sorgo, L. & Udovič, B., 2024. »Io ho avuto molti problemi con questo concetto di Nazione Madre«: razumevanje koncepta matične domovine med pripadniki italijanske

- narodne skupnosti v Sloveniji. *Treatises and Documents, Journal for Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 92, 65–82, <https://doi.org/10.2478/tdjes-2024-0004>
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 1991. Popis prebivalstva Republike Slovenije 31. 3. 1991. SURS, Ljubljana.
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2002. Popis prebivalstva Republike Slovenije 31. 3. 2002. SURS, Ljubljana
- Treccani, *vocabolario online*. Treccani.it, <https://www.treccani.it/vocabolario> (dostop 15. 7. 2025).
- Udovič, B., Komac, M. & Brglez, M., 2022. Can Young Members of Slovene Minorities in Neighbouring Countries Be Useful for Slovenia's Diplomacy? *Treatises and Documents, Journal for Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 89, 5–27, <https://doi.org/10.36144/RiG89.dec22.5-27>
- Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije*. Uradni list SFRJ 14 (1963).
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991).
- Ustava Socialistične Republike Slovenije*. Uradni list SRS 6 (1974).
- Vertovec, S., 2001. Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4), 573–582, <https://doi.org/10.1080/13691830120090386>
- Vospersnik, R., 1986. Skupni slovenski kulturni prostor – realnost ali utopija? V L. Gostiša (ur.) *Skupni slovenski kulturni prostor*. Delavska enotnost, Ljubljana, 57–59.
- Waterbury, M. A., 2020. Kin-State Politics: Causes and Consequences. *Nationalities Papers* 48, 799–808, doi:10.1017/nps.2020.3
- Weber, F., Kühne, O. & Hülz, M., 2019. Zur Aktualität von "Heimat" als polivalentem Konstrukt – eine Einführung. V M. Hülz, O. Kühne & F. Weber (ur.) *Heimat: Ein vielfältiges Konstrukt*. Springer, Wiesbaden, 3–23, https://doi.org/10.1007/978-3-658-24161-2_1
- Yuval-Davis, N., 2006. Belonging and the Politics of Belonging. *Patterns of Prejudice* 40 (3), 197–214, <https://doi.org/10.1080/00313220600769331>
- Zudič Antonič, N., 2023. L'insegnamento dell'italiano in Slovenia. *Italiano LinguaDue* 1, 179–197, <https://doi.org/10.54103/2037-3597/20386>
- Žagar, M., 1993. A Contribution to an "Ethnic Glossary". *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 28, 155–169.

Financiranje

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Kin-Homeland from the Perspective of Young Members of the Italian National Community in Slovenia

Abstract

This article examines how young members of the Italian national community in Slovenia understand the concept of the kin-homeland. Based on a qualitative analysis of data obtained from a focus group, the article explores how young people experience this concept in the context of the multifaceted and fluid identities characteristic of their generation. Particular attention is paid to the ways in which different identity orientations intersect in ethnically mixed environments where national belonging often overlaps with a strong sense of local attachment. The findings show that for many participants the concept of the kin-homeland is unclear or unknown. The article highlights the complexity of feelings of belonging, with local identification emerging as the most prominent. Identification with the kin-homeland thus transcends a simple binary opposition between Italy and Slovenia and instead reflects more open, situational, and context-dependent forms of belonging. Language and history play an important role in shaping these perceptions and are frequently identified by participants as key reference points in defining the concept of the kin-homeland.

Keywords: kin-homeland, Italian national community, language, history, identity, young members, focus group

Natko Štiglić

Primerjalna analiza kulturne diplomacije Republike Slovenije v sosednjih državah (2006–2023)

Izvleček

Prispevek predstavlja primerjalno analizo kulturne diplomacije Republike Slovenije v štirih sosednjih državah – Avstriji, Italiji, Madžarski in Hrvaški, v obdobju od leta 2006 do 2023. Sistematičen pregled temelji izključno na analizi letnih poročil Ministrstva za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, pri čemer so obravnavani konkretni kulturni projekti, ki jih je organizirala Republika Slovenija. Uporabljena je bila kvalitativna analiza poročil. Rezultati kažejo, da je Republika Slovenija relativno raznoliko razvijala kulturno diplomacijo v sosednjih državah in z bogatimi kulturni vsebinami, hkrati pa obstajajo omejitve in prostor za izboljšave, ki je tesno povezan tudi z institucionalno podporo. Te ugotovitve so neposredno uporabne za nadaljnje raziskave o optimizaciji kulturne diplomacije, na primer pri dolgotrajnih strategijah in širšem dostopu do kulturnih vsebin.

Ključne besede: kulturna diplomacija, Slovenija, sosednje države, primerjalna analiza, Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, kulturni projekti

1 Uvod

Kulturna diplomacija (KD) v sodobnem času postaja ena glavnih dejavnosti ministrstev za zunanje zadeve (Rana 2002, 97). Vendar pa je kljub njenemu pomenu doslej relativno malo študij, ki bi sistematično primerjale konkretne ukrepe Republike Slovenije (v nadaljevanju Slovenije) v vseh štirih sosednjih državah skozi daljše časovno obdobje. Namen tega prispevka je zapolniti to vrzel tako, da na podlagi empirične analize uradnih letnih poročil Ministrstva za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije (MZEZ)¹ v obdobju 2006–2023² predstavi pregled in primerjavo KD Slovenije v omenjenih državah. Temeljna zasnova raziskave temelji na empirični analizi vsebine letnih poročil MZEZ v obdobju 2006–2023. Uporabljena metoda je kvalitativna analiza poročil s poudarkom na identifikaciji, razvrstitvi in primerjanju konkretnih oblik KD v štirih sosednjih državah: Avstriji, Italiji, Madžarski in Hrvaški. Identificirani podatki so bili nato sistematično urejeni po državah in letih. V zaključnem poglavju se podaja primerjalna analiza, ki izpostavi podobnosti in razlike med pristopi ter nakaže možne smeri za nadaljnji razvoj KD Slovenije v prihodnje.

Na temelju ugotovitev, ki sta jih izpeljala in identificirala Udovič in Podgornik (2016, 125), so bila pri analizi KD Slovenije v sosednjih državah kategorizirana tista vsebinska mesta, ki jih na področju kulture opravljajo ministrstva za zunanje zadeve in njihove agencije: a) sodelovanje z drugimi državami na področju kulture, znanosti³ in izobraževanja;⁴ b) koordinacija

1 MZEZ se je do januarja 2023 imenovalo MZZ (Ministrstvo za zunanje zadeve). Ker se je ime institucije spremenilo, smo tudi v seznamu literature in virov ime spremenili v MZEZ.

2 V prispevku so analizirana letna poročila Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije za obdobje 2006–2023, saj so ta poročila javno dostopna in omogočajo sistematičen pregled dejavnosti kulturne diplomacije Slovenije v sosednjih državah. V času pisanja prispevka je sicer bilo objavljeno tudi letno poročilo za leto 2024, a brez podatkov o KD Slovenije do sosednjih držav, zato poročila nismo vključili v raziskavo.

3 Čeprav se znanost lahko umešča v okvir KD, po našem mnenju presega kulturo v ožjem smislu, saj se znanost bolj povezuje z vprašanji tehnološkega razvoja in inovacij. Prav zaradi teh dimenzij se je v praksi oblikoval poseben koncept znanstvene diplomacije, ki omogoča, da se znanstveno sodelovanje obravnava kot samostojen instrument zunanje politike. Ker je znanost področje, ki zahteva lastno diplomatsko obravnavo zaradi svojega strateškega pomena, ga v naši analizi namerno izpuščamo. Poleg tega pa so v sodobnem času dejavnosti KD tako široke (kot so glasba, film, ples, medknjižnično sodelovanje, izmenjave, obiski, razstave, festivali itd.), da se je treba omejiti »zgolj« na kulturne dejavnosti v smislu umetnosti (Mark 2009, 10).

4 Podobno kot umetnost tudi jezik ni zgolj komunikacijsko orodje, temveč predstavlja nosilca kulturnih vrednot, zgodovine in simbolne pripadnosti, zato je njegova promocija neločljiv del KD (Mark 2009, 36; Vieyetz 2016, 17). Pri tem ima izobraževanje ključno vlogo kot institucionalni mehanizem za prenos, ohranjanje in mednarodno promocijo jezika. Šolski sistemi, univerzitetni lektorati in različni izobraževalni

veleposlaništev, konzulatov, misij in kulturnih inštitutov v tujini; c) pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb (na področju kulture); d) ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami in svojimi državljani v tujini; e) promocija pozitivne državne podobe z različnimi instrumenti (kot so razstave, koncerti, filmske projekcije, dobrodelne prireditve itd.) (Udovič & Podgornik 2016, 125). Čeprav je ministrstvo za zunanje zadeve začetni in temeljni akter KD, imajo ključno vlogo KD veleposlaništva (Bojinović Fenko & Požgan 2014, 25) in državni kulturni centri,⁵ ki so pogosto v pristojnosti veleposlaništev in predstavljajo visoko raven sodelovanja (Rana 2007, 98–100). Poleg teh dveh institucij sta pri KD pomembna še ministrstvo za kulturo in delno tudi ministrstvo za izobraževanje (Udovič & Podgornik 2016, 127–129), ki svoje dejavnosti usklajujeta z ministrstvom za zunanje zadeve ter tudi narodne manjšine (Zamorano 2016, 178) – v našem primeru slovenske narodne manjšine v sosednjih državah. KD je torej naloga vseh treh ministrstev (kot tudi veleposlaništev, konzulatov, državnih kulturnih centrov in narodnih manjšin), le da ministrstva za kulturo in izobraževanje izvajajo konkretna dejanja KD, ki jih je sprožilo ministrstvo za zunanje zadeve (Udovič & Podgornik 2016, 127–129).

Prispevek se zavestno omeji na vsebino teh poročil in se ne naslanja na dodatno literaturo, saj želi ponuditi neposreden vpogled v tiste aktivnosti, ki jih Slovenija (MZEZ) sama prepoznava, načrtuje in javno poroča kot del svoje zunanje politike. Uradna poročila predstavljajo pomemben (znanstveni) vir in so tudi refleksija tega, kako Slovenija razume lastno KD, katere kulturne vsebine izpostavlja ter kakšne cilje ima. Tako je naše temeljno raziskovalno vprašanje, kako in na kakšen način je Slovenija med letoma 2006 in 2024 izvajala KD v štirih sosednjih državah ter s kakšnimi kulturnimi vsebinami. Pri tem velja opozoriti in upoštevati nekatere metodološke omejitve raziskave. Letna poročila prav gotovo ne vključujejo vseh kulturnih dejavnosti, temveč tiste, ki so bile zaznane in zapisane s strani MZEZ Slovenije. Zaradi konceptualnega okvira in razumevanja KD (ki smo jo prej definirali) smo se osredotočili izključno na kulturne vsebine, ki so bile neposredno organizirane ali sofinancirane s strani MZEZ Slovenije (ali pristojnih ministrstev, veleposlaništev, konzulatov, kulturnih centrov in manjšin), kar pomeni, da

programi v tujini omogočajo ne le širjenje jezikovnega znanja, temveč tudi posredovanje kulturnih vsebin, kar krepi mehko moč države in spodbuja medkulturno razumevanje.

- 5 Tu je treba ločiti med državnim kulturnim centrom in »običajnim« kulturnim centrom. Državni kulturni center deluje kot podaljšana roka države v zunanjem kulturnem prostoru in je njegovo delovanje usmerjeno v promocijo državne kulture, jezika in pozitivne podobe države v tujini. Bistveno je, da tak center pogosto deluje pod okriljem ministrstev (npr. ministrstva za zunanje zadeve). Glavna razlika je torej v institucionalni pripadnosti in strateškem cilju: državni kulturni center deluje kot instrument zunanje (kulturne) politike, medtem ko kulturni center deluje predvsem za kulturno oskrbo lokalnega prebivalstva.

analiza zajema le aktivnosti, ki so del formalne KD Slovenije. Zavestno ne vključujemo spontanih, neformalnih ali zasebnih kulturnih izmenjav (tako posameznikov kot tudi ustanov), saj te aktivnosti ne sodijo pod institucionalno načrtovano KD in jih je težje sistematično dokumentirati ali povezati z zunanjepolitičnimi cilji države. Kvalitativna analiza prav tako ne meri vpliva ukrepov ali ocenjuje kakovostne ravni kulturne ponudbe, ampak njihovo sistematično pojavnost. Raziskava zajema le državno perspektivo, ne pa pogleda akterjev iz držav gostiteljic ali manjšinskih organizacij. Kljub tem omejitvam pa raziskava omogoča primerjalno longitudinalno analizo kulturne diplomacije RS na osnovi enotnega in kontinuiranega dokumentarnega korpusa.

2 Kulturna diplomacija Slovenije na Hrvaškem

V letu 2006 je veleposlaništvo Slovenije v Zagrebu pripravilo predlog za ustanovitev slovenskega kulturnega centra na Hrvaškem (MZEZ 2006, 66). V letu 2007 so slovenski umetniki na Hrvaškem delovali na različnih kulturnih področjih, kot so razstave, koncerti in gledališke predstave. V letu 2008 je veleposlaništvo Slovenije organiziralo ali odprlo naslednje dogodke: razstavo Park Škocjanske jame, razstavo podvodne fotografije v Dubrovniku, v sodelovanju s Kulturnim društvom Bazovica in Muzejem za moderno in sodobno umetnost Reka dan slovenske kulture na Reki, v sodelovanju z Zagrebško filharmonijo koncert Slovenske filharmonije, razstavo ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja v Slovenskem domu Zagreb in razstavo Sandija Črveka v zagrebški galerij Forum. Ena izvedena razstava je bila pod pokroviteljstvom tedanjih predsednikov Slovenije in Hrvaške. Sodelovanje pri izobraževanju je potekalo na podlagi protokola iz leta 2002 (MZEZ 2008, 62).

V osrednji knjižnici Slovencev, knjižnici I. G. Kovačiča v Karlovcu, so leta 2009 potekali Slovenski dnevi.⁶ Med knjižnico I. G. Kovačiča in knjižnico Mirana Jarca iz Novega mesta pa je bil podpisan sporazum o financiranju skupnega projekta z naslovom Besede in riječi, ki ga sestavljajo »tečaji slovenskega in hrvaškega jezika, izmenjave kulturnih vsebin, spodbujanje čezmejne izmenjave knjig med knjižnicama in promoviranje projektov«. Od preostalih kulturnih vsebin so v letu 2009 zabeležene predvsem razstave. V Muzeju sodobne umetnosti v Zagrebu so bila razstavljen dela slovenskih avtorjev, dve razstavi sta bili organizirani tudi s strani veleposlaništva Slovenije in Slovenskega doma Zagreb (MZEZ 2009, 62–63).

6 Delovanje osrednje slovenske knjižnice sodi pod KD, saj Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu v skladu z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2006) zagotavlja finančna sredstva za sofinanciranje programov in projektov, ki se dodeljujejo na podlagi javnega razpisa.

Sodelovanje na področju kulture med Slovenijo in Hrvaško se je nadaljevalo v letu 2010, predvsem v obliki razstav, kjer na državni ravni izpostavljamo razstavo V iskanju estetske utopije, ki sta jo v Zagrebu odprla predsednika obeh vlad Borut Pahor in Jadranka Kosor, ter razstavo Risba 62 na Slovenskem II, ki sta jo v Muzeju moderne umetnosti v Zagrebu odprla slovenska ministrica za kulturo skupaj s hrvaškim ministrom za kulturo. Na področju izobraževanja je bil podpisan protokol o sodelovanju med slovenskim ministrstvom za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo in hrvaškim ministrstvom za znanost, izobraževanje in šport, s ciljem nadaljevanja obstoječega sodelovanja. Slovenska manjšina in društva na Hrvaškem so obeležila slovenski kulturni praznik ter različne slovesnosti, kot so obletnica rojstva pesnika Stanka Vraza, slovesno odkritje spominske plošče Josipu Gorupu, slovesnost ob 80. obletnici delovanja Slovenskega doma Zagreb, Slovenske dneve in Dneve slovenske kulture (MZEZ 2010, 61–62).

Med ustanovami, slovenskimi društvi in posamezniki so se v letu 2011 izvedle različne razstave, predstavitve in koncerti. Na državni ravni pa je omenjen koncert, ki ga je ob 20. obletnici samostojnosti Slovenije in Hrvaške organiziralo veleposlaništvo Slovenije (MZEZ 2011, 57–58). S ciljem promocije slovenske filmske produkcije v tujini so v letu 2016 in 2017 Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve (Sektor za javno diplomacijo in mednarodno sodelovanje v kulturi), izbrana slovenska veleposlaništva in Slovenski filmski center organizirali projekt Dnevi slovenskega filma, ki je potekal tudi na Hrvaškem (MZEZ 2016, 97; MZEZ 2017, 91). Leta 2018 se je v sodelovanju z veleposlaništvom Slovenije odprl slovenski lektorat na Reki (MZEZ 2018, 88). V letih 2021 in 2022 pa je omenjeno, da je Slovenija podpirala slovensko manjšino na Hrvaškem s ciljem njene večje vidnosti in ohranjanja slovenskega jezika (MZEZ 2021, 59; MZEZ 2022, 46). Dejavnosti KD Slovenije na Hrvaškem od leta 2006 do leta 2022 so prikazane v spodnji tabeli.

Tabela 1: KD Slovenije na Hrvaškem v obdobju 2006–2023

Leto	Kulturne vsebine	Kategorija ⁷
2006	Veleposlaništvo Slovenije je pripravilo predlog za ustanovitev slovenskega kulturnega centra na Hrvaškem.	a, b, e
2007	Slovenski umetniki na razstavah, koncertih, gledaliških predstavah.	e
2008	Organizacija razstav: Park Škocjanske jame, podvodna fotografija v Dubrovniku, dan slovenske kulture na Reki, koncert Slovenske filharmonije, razstava Primoža Trubarja, razstava Sandija Červeka; nekateri dogodki pod pokroviteljstvom predsednikov.	a, b, e
2009	Slovenski dnevi v knjižnici I. G. Kovačiča v Karlovcu; podpis sporazuma o financiranju projekta Besede in riječi (širjenje znanja jezika skozi jezikovne tečaje in kulturne vsebine).	a, d, e

7 Kategorije, ki sta jih identificirala Udovič in Podgornik (2016, 125).

Leto	Kulturne vsebine	Kategorija ⁷
2010	Razstavi V iskanju estetske utopije (odprla predsednika vlad) in Risba 62 na Slovenskem II (odprla ministra za kulturo); podpis protokola o sodelovanju med ministrstvom za izobraževanje.	a, b, c, e
2010	Aktivnosti slovenske manjšine: obeleževanje kulturnih praznikov in obletnic.	d, e
2011	Razstave, predstavitve in koncerti; koncert ob 20. obletnici samostojnosti Slovenije in Hrvaške (organizacija veleposlaništva Slovenije).	a, b, e
2016–2017	Projekt Dnevi slovenskega filma (MZEZ, Slovenski filmski center, izbrana veleposlaništva).	a, b, e
2018	Odprtje slovenskega lektorata na Reki.	a, b
2021–2022	Podpora slovenski manjšini za večjo vidnost in ohranjanje slovenskega jezika.	d

Vir: MZEZ 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2016; 2017; 2018; 2021; 2022.

Povzetek vsebine KD Slovenije na Hrvaškem po kategorijah:

a) sodelovanje z drugimi državami na področju kulture, znanosti in izobraževanja: MZEZ in njihove agencije so koordinirale medinstitucionalne projekte (filharmonija, gledališče), organizirale razstave, koncerte in projekte v sodelovanju s hrvaškimi kulturnimi institucijami ter podpisale protokole in sporazume za izobraževanje in kulturno izmenjavo; b) koordinacija veleposlaništev, konzulatov, misij in kulturnih inštitutov: veleposlaništvo Slovenije v Zagrebu je prevzelo aktivno vlogo pri organizaciji dogodkov in projektov, vključno s koordinacijo kulturnih prireditev in filmskih projektov; c) poganjanje in implementacija mednarodnih pogodb: primer je podpis protokola o sodelovanju med ministrstvi za izobraževanje Slovenije in Hrvaške (2010); d) ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami in državljani v tujini: poudarek je bil na podpori slovenski manjšini, obeleževanju kulturnih praznikov, ustanavljanju društev in jezikovno-kulturnih projektih Besede in riječi; e) promocija pozitivne državne podobe: MZEZ je prek razstav, koncertov, filmskih projekcij, kulturnih praznikov in dobrodelnih prireditev aktivno promoviralo Slovenijo in slovensko kulturo.

3 Kulturna diplomacija Slovenije v Avstriji

Na podlagi sporazuma o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti med Slovenijo in Avstrijo uspešno potekajo tudi izmenjave in dvostransko sodelovanje med posameznimi kulturnimi (in tudi znanstvenimi) ustanovami. V letu 2006 je na področju kulture in izobraževanja večino dogodkov organiziral Slovenski kulturni center Korotan, med katerimi so bile številne razstave, predstavitve in prireditve (MZEZ 2006, 56). Ob spremljanju kulturnih dogodkov na avstrijskem Koroškem je generalni konzulat v Celovcu

»pozornost namenjal tudi delovanju treh slovenskih kulturnih društev na Predarlškem, ki si s svojim delom in različnimi kulturno-družabnimi prireditvami prizadevajo za ohranjanje slovenske tradicije in običajev ter uveljavljanje v svojem okolju«. Krščanska kulturna zveza in Slovenska prosvetna zveza, ki sta med koroškimi Slovenci osrednji kulturni organizaciji, sta organizirali kulturne prireditve, kot so »gledališke delavnice, jezikovne počitnice, gledališka abonmaja, simpozije, razstave, predavanja, glasbene prireditve« ipd.⁸ Na področju šolstva oziroma izobraževanja in dvojezičnosti se je v šolskem letu 2005/2006 povečalo zanimanje za dvojezični pouk.⁹ Na medijskem področju pa je v tem obdobju še naprej izhajal tednik slovenske manjšine Novice, ki ima pomembno vlogo pri informiranju ter kulturnem povezovanju med Slovenci na avstrijskem Koroškem¹⁰ (MZEZ 2006, 57).

V letu 2007 je bil sklenjen drugi program o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti med Slovenijo in Avstrijo za obdobje 2008–2012, s ciljem prihodnjega sodelovanja med državama (MZEZ 2007, 55). V šolskem letu 2007/2008 se je povečalo število vpisov k dvojezičnemu pouku, kar je pomenilo tudi pozitiven trend in kaže na sprejemanje slovenskega jezika na južnem Koroškem (MZEZ 2007, 57). Na državni ravni je v letu 2008 največjo vlogo imel generalni konzulat, ki je skupaj s Krščansko kulturno zvezo in Slovensko prosvetno zvezo predstavljal slovensko kulturno in umetniško ustvarjalnost med slovensko manjšino in med nemško govorečo večino na Koroškem, organiziral številne dogodke na področju kulture in izobraževanja, med katerimi je bila prireditev ob slovenskem kulturnem prazniku in številni koncerti. Pri razvijanju kulturnih stikov je sodelovalo tudi veleposlaništvo

8 Krščanska kulturna zveza in Slovenska prosvetna zveza imata finančno podporo iz Slovenije (Računsko sodišče, Republika Slovenija 2017, 45, 49, 52, 70), zato je njihovo delovanje vključeno v KD.

9 »Področje šolstva Slovencev v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem je ena izmed prioritet meddržavnega sodelovanja med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport RS, Zavodom RS za šolstvo in izobraževalnimi institucijami in šolami zunaj meja Slovenije« (Zavod RS za šolstvo, n. d.). Na Koroškem obstajajo t. i. dvojezične šole z nemškim in slovenskim učnim jezikom, namenjene predvsem slovenski narodni skupnosti na Koroškem. Gre za pouk slovenskega jezika v ljudskih šolah, novih srednjih šolah ali na gimnaziji (Narodni svet koroških Slovencev 2025; Zavod RS za šolstvo, n. d.). Na področju izobraževanja in dvojezičnosti se je v šolskem letu 2005/2006 povečalo zanimanje za dvojezični pouk v ljudskih šolah na dvojezičnem območju, kar lahko razumemo tudi kot rezultat dolgoletnih prizadevanj slovenske manjšine ter podpore Slovenije pri ohranjanju slovenskega jezika in kulturne identitete (MZEZ 2006, 57; Narodni svet koroških Slovencev 2025). S tem se je posredno okrepila tudi KD, saj je tudi dvojezično šolstvo orodje za utrjevanje slovenske prisotnosti v Avstriji (na avstrijskem Koroškem).

10 Delovanje tiskanih medijev slovenskih manjšinskih skupnosti v sosednjih državah sodi pod KD, saj Urad za Slovence po svetu in zamejstvu v skladu z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2006) zagotavlja finančna sredstva za sofinanciranje na področju tiskanih medijev.

Slovenije, ki je skupaj s Slovenskim kulturnim centrom Korotan prirejalo kulturne prireditve. Od drugih kulturnih dogodkov na državni ravni se je Slovenija predstavljala ob priložnosti predsedovanja Svetu EU, z obletnico rojstva Primoža Trubarja in Jožeta Plečnika ter razstavo in slovesnim odkrivanjem dvojezične spominske plošče Jožeta Plečnika. Na področju izobraževanja pa je izpostavljeno sodelovanje med Pedagoško fakulteto v Ljubljani ter Visoko pedagoško šolo v Celovcu (MZEZ 2008, 48–50).

Generalni konzulat je samostojno in v sodelovanju s Krščansko kulturno zvezo in Slovensko prosvetno zvezo v letu 2009 soorganiziral kulturne dogodke in usmerjal delovanje slovenskih kulturnih društev na Predarlškem. Na področju kulture so bile v Avstriji pomembne tudi manjšinske založbe v Celovcu – Mohorjeva založba, Drava in Wieser (MZEZ 2009, 49). Skupaj s pristojnimi ministrstvi je veleposlaništvo v letu 2010 na področju kulture začelo z aktivnostmi za začetek delovanja Slovenskega kulturno-informacijskega centra na Dunaju (SKICA), na področju izobraževanja pa je prispevalo na področju jezikoslovja oziroma pri ustanovitvi katedre za slovenistiko na Univerzi na Dunaju (MZEZ 2010, 39–40). Kulturno delovanje slovenskih društev je potekalo v oblikah zborovske in gledališke dejavnosti, s podporo generalnega konzulata. Nadaljevalo se je tudi izvajanje dvojezičnega pouka na avstrijskem Koroškem (MZEZ 2010, 41).

Na Dunaju je bil leta 2011 kot dislocirana enota veleposlaništva ustanovljen Slovenski kulturno-informacijski center – SKICA, ki obenem predstavlja prvi državni slovenski kulturni center v tujini. Veleposlaništvo si je z uporabo spletnih strani »za obveščanje splošne javnosti o kulturnih in političnih dogodkih v organizaciji veleposlaništva« prizadevalo tudi za večjo medijsko pozornost Slovenije, pri kulturnih dogodkih pa je sodelovalo predvsem pri organizaciji koncertov (MZEZ 2011, 37). Slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem pa je s podporo generalnega konzulata izvajala zborovske in gledališke dejavnosti (MZEZ 2011, 39).

V letu 2013 se je pod pokroviteljstvom MZEZ Slovenije v Deželni knjižnici v Gradcu odprla Slovenska čitalnica (MZEZ 2013, 59). V letu 2017 je bil podpisan dvostranski sporazum oziroma program o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti za petletno obdobje (2017–2021), katerega namen je bil na omenjenih področjih prispevati k sodelovanju med državama (MZEZ 2017, 93). V letu 2023 pa je med Slovenijo in Avstrijo potekalo načrtovanje delovnega programa v kulturi, izobraževanju in znanosti za obdobje 2023–2027 (MZEZ 2023, 38). Dejavnosti KD Slovenije v Avstriji od leta 2006 do leta 2023 so prikazane v spodnji tabeli.

Tabela 2: KD Slovenije v Avstriji v obdobju 2006–2023

Leto	Kulturne vsebine	Kategorija
2006	Kulturne izmenjave na podlagi Sporazuma o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti; organizacija večine dogodkov prek Slovenskega kulturnega centra Korotan; spremljanje kulturnih dogodkov na avstrijskem Koroškem s strani generalnega konzulata; podpora slovenskim kulturnim društvom v Predarlškem.	a, b, d, e
2007	Sklenitev drugega programa o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti za obdobje 2008–2012; povečano zanimanje za dvojezični pouk.	a, c, d
2008	Generalni konzulat v sodelovanju s Krščansko kulturno zvezo in Slovensko prosvetno zvezo organizira prireditve za slovensko manjšino in nemško govorečo večino; sodelovanje veleposlaništva in kulturno-informacijskega centra Korotan; kulturna predstavitev Slovenije ob predsedovanju EU, obletnici Trubarja in Plečnika ter odkritje spominske plošče; sodelovanje med Pedagoško fakulteto Ljubljana in Visoko pedagoško šolo Celovec.	a, b, c, d, e
2009	Generalni konzulat v sodelovanju s slovenskimi kulturnimi organizacijami usmerja kulturno dejavnost društev na Predarlškem; pomen slovenskih manjšinskih založb v Celovcu (Mohorjeva, Drava, Wieser).	b, d, e
2010	Veleposlaništvo Slovenije z ministrstvi začne aktivnosti za Slovenski kulturno-informacijski center na Dunaju; prispevek k ustanovitvi katedre za slovenistiko na Univerzi na Dunaju; podpora zborovskemu in gledališkemu delovanju društev; nadaljevanje dvojezičnega pouka.	a, b, c, d, e
2011	Ustanovitev SKICA na Dunaju kot prvega slovenskega kulturnega centra v tujini; veleposlaništvo uporablja spletne strani za obveščanje javnosti in organizacijo koncertov; podpora generalnega konzulata manjšinskim kulturnim dejavnostim.	a, b, d, e
2013	Odpрте Slovenske čitalnice v Deželni knjižnici v Gradcu pod pokroviteljstvom MZEZ.	a, b, e
2017	Podpis dvostranskega programa o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti za obdobje 2017–2021.	a, c
2023	Načrtovanje delovnega programa v kulturi, izobraževanju in znanosti za obdobje 2023–2027.	a, c

Vir: MZEZ 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2013; 2017; 2023.

Povzetek vsebine KD Slovenije v Avstriji po kategorijah:

a) sodelovanje z drugimi državami na področju kulture, znanosti in izobraževanja: Slovenija je z Avstrijo redno podpisovala programe sodelovanja v kulturi, izobraževanju in znanosti (2007, 2017, 2023), ki so omogočili okvir za sistematično dvostransko sodelovanje. Pomembno je bilo tudi sodelovanje univerz (Pedagoška fakulteta Ljubljana – Visoka pedagoška šola Celovec) ter ustanovitev katedre za slovenistiko na Univerzi na Dunaju; b) koordinacija veleposlaništev, konzulatov, misij in kulturnih inštitutov: generalni konzulat v Celovcu in Veleposlaništvo Slovenije na Dunaju sta bila ključna akterja pri organizaciji kulturnih dogodkov, še posebej v sodelovanju z manjšinskimi organizacijami in Slovenskim kulturnim centrom Korotan. Leta 2011 je bila ustanovljena SKICA kot dislocirana enota veleposlaništva Slovenije in prvi državni slovenski kulturni center v tujini, ki je postal osrednje orodje kulturne diplomacije; c) pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb: poleg

rednih kulturnih programov (2007, 2017, 2023) se omenjajo tudi konkretni dogovori glede kulturnih projektov (npr. priprave na SKICA); d) ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami in državljani v tujini: poseben poudarek je bil na podpori slovenski manjšini na Koroškem in Predarlškem, zlasti pri dvojezičnem pouku, delovanju kulturnih društev, organizaciji prireditev ter podpori manjšinskih založb (Mohorjeva, Drava, Wieser). Generalni konzulat je imel ključno vlogo kot povezovalac manjšinskih kulturnih dejavnosti; e) promocija pozitivne državne podobe: Slovenija se je v Avstriji promovirala z razstavami, koncerti, prireditvami ob predsedovanju EU, obletnicami Trubarja in Plečnika ter odprtjem Slovenske čitalnice v Gradcu. SKICA je od leta 2011 postala ključen instrument za kulturno promocijo, tudi z uporabo digitalnih orodij.

4 Kulturna diplomacija Slovenije v Italiji

Med Slovenijo in Italijansko republiko (v nadaljevanju Italijo) je na področju kulture v letu 2006 veljal Izvedbeni program kulturnega sodelovanja v letih 2004–2007 (MZEZ 2006, 69). Generalni slovenski konzulat (v Trstu) je na področju kulture organiziral in se udeleževal številnih kulturnih prireditev, med katerimi so predstavitve knjig, koncerti (klasične) glasbe ter fotografske in likovne razstave, pri tem pa je sodeloval tudi s slovenskimi organizacijami v Italiji (MZEZ 2006, 70–71). Na področju organizacije in promocije slovenske kulture v Italiji je v letu 2007 generalni konzulat (so)organiziral nekatere kulturne prireditve, kot so likovne in fotografske razstave, predstavitve (knjig in prevodov), predavanja, koncerti. Skupaj z mediji iz Slovenije, mediji slovenske manjšine v Italiji in predstavniki manjšine je generalni konzulat organiziral posvet o medijskem pokrivanju zamejskega prostora (MZEZ 2007, 70).

Veleposlaništvo Slovenije je v letu 2008 skupaj s predsednikom Italije soorganiziralo klasični koncert, ki sta se ga udeležila tudi predsednika obeh držav (Danilo Türk in Giorgio Napolitano). Lektorat za slovenski jezik na rimski univerzi La Sapienza je organiziral teden slovenskega filma (MZEZ 2008, 66). V letu 2009 je slovensko veleposlaništvo sofinanciralo razstavo slovenskega fotografa, v sodelovanju s lektoratom za slovenski jezik pa je na rimski univerzi La Sapienza soorganiziralo literarno srečanje s tremi slovenskimi avtorji (MZEZ 2009, 65–66). Generalni konzulat je ob slovenskem kulturnem prazniku organiziral uprizoritev priredbe pravljice Muca Copatarica, bil pokrovitelj glasbenega festivala Adriatic festival, ki je gostil slovenske glasbene skupine, ter podprl dejavnosti in projekte slovenskega društva v Milanu (MZEZ 2009, 66–67).

V letu 2010 je veleposlaništvo Slovenije sodelovalo pri pripravi Zbornika ob 90. obletnici prisotnosti slovenskega jezika v Neaplju, soorganiziralo

predstavljanje slovenskega umetnika Tadeja Pogačarja ter sponzoriralo otvoritev razstave slovenskega umetnika Mira Peršolje. Slovenski lektorati, ki »prispevajo k promociji slovenskega jezika in književnosti«, delujejo v Rimu, Padovi, Neaplju, Trstu in Vidmu. V letu 2010 je lektorat slovenskega jezika v Rimu na tamkajšnji univerzi soorganiziral literarni večer s slovenskim pisateljem Janijem Virkom, generalni konzulat pa je sponzoriral glasbeni festival Adriatic festival, ki je gostil slovenske glasbene skupine, podprl sodelovanje oziroma kulturne projekte med občinama Milje in Koper, kot so razstave umetniških del slikarja Lojzeta Spacala ter uprizoritev literarnih del pisatelja Borisa Pahorja. V slovenskih vrtcih in šolah je bil v tem letu zabeležen porast otrok italijanskih staršev ali mešanih zakonov¹¹ (MZEZ 2010, 68–69, 71).

Veleposlaništvo Slovenije je v letu 2011 pripravilo in podprlo naslednje kulturne prireditve: v Milanu razstavo slovenskega slikarja, v Rimu razstavo slovenskega arhitekta, razstavo fotografij slovenske Benečije ter razstavo fotografije portretov (MZEZ 2011, 64). Konzulat je podprl in sodeloval pri pripravah kulturnih prireditev: ob 20-letnici slovenske samostojnosti prireditev v organizaciji krovnih organizacij slovenske manjšine v Italiji, okrepil kulturno sodelovanje z občino Trst, kjer je bilo dogovorjeno intenzivnejše sodelovanje na področju filma, operet, gledaliških predstav, razstava slovenskih primorskih umetnikov, nastop ljubljanske glasbene akademije in Glasbene matice v Trstu, razstava umetnika Zorana Mušiča, otvoritev Slovenskega paviljona v Benetkah ter razstava slovenske sodobne umetnosti v Sestu al Regghena. V študijskem letu 2011/2012 je bilo prvič na Univerzi v Trstu mogoče študirati slovenistiko tudi kot magistrski študij, v slovenskih šolah in vrtcih pa se je rast vpisanih otrok iz mešanih zakonov in italijanskih staršev nadaljeval (MZEZ 2011, 66).

V letu 2012 je konzulat podprl izvedbo slovenskega večera v tržaški knjigarni, veleposlaništvo pa je v sodelovanju z univerzo eCampus pripravilo pogovor s filozofinjo in sociologinjo Renato Salecl in predstavitev italijanskega prevoda njenega dela (MZEZ 2012, 94). Leta 2019 se je med Slovenijo in Italijo začelo usklajevanje programov sodelovanja v kulturi in izobraževanju za prihodnja leta (MZEZ 2019, 92). V letu 2022 sta ministrstvo za zunanje zadeve in konzulat organizirala predstavitev arhitekturnih del s ciljem mreženja med slovenskimi in italijanskimi arhitekti (MZEZ 2022, 88). Dejavnosti KD Slovenije v Italiji od leta 2006 do leta 2022 so prikazane v spodnji tabeli.

11 Pouk slovenskega jezika v Italiji se izvaja v slovenskih vrtcih, osnovnih, nižjih in višjih srednjih šolah, »slovenske šole pa niso namenjene le Slovencem v Italiji, ampak vsem, ki bi se radi naučili slovenščine ter odrasčali v obeh jezikih in kulturah« (Zavod RS za šolstvo, n. d.).

Tabela 3: KD Slovenije v Italiji v obdobju 2006–2023

Leto	Aktivnost	Kategorija
2006	Izvedbeni program kulturnega sodelovanja 2004–2007; generalni konzulat organizira in sodeluje pri kulturnih prireditvah (knjige, koncerti, razstave); sodelovanje s slovenskimi organizacijami v Italiji.	a, b, e
2007	Generalni konzulat organizira likovne in fotografske razstave, predstavitve knjig in prevodov, predavanja, koncerte; posvet o medijskem pokrivanju zamejskega prostora.	a, b, d, e
2008	Veleposlaništvo Slovenije in predsednik Italije organizirata klasični koncert (prisotnost predsednikov obeh držav); lektorat La Sapienza organizira teden slovenskega filma.	a, b, e
2009	Veleposlaništvo Slovenije sofinancira fotografsko razstavo; lektorat La Sapienza organizira literarno srečanje s slovenskimi avtorji; generalni konzulat organizira prireditev Muca Copatarica, podpora Adriatic festivalu in društvu v Milanu.	a, b, d, e
2010	Veleposlaništvo Slovenije pripravlja zbornik ob 90. obletnici slovenskega jezika v Neaplju, soorganizacija umetniških predstavitev (Tadej Pogačar, Mira Peršolja); lektorati delujejo v Rimu, Padovi, Neaplju, Trstu, Vidmu; soorganizacija literarnega večera z Janijem Virkom; generalni konzulat podpira Adriatic festival, projekte Milje–Koper.	a, b, d, e
2011	Veleposlaništvo Slovenije organizira razstave slovenskih umetnikov v Milanu, Rimu, Sestu al Regheni; konzulat podpira kulturne prireditve ob 20. obletnici samostojnosti Slovenije; sodelovanje z občino Trst (film, operete, gledališče); nastop Ljubljanske glasbene akademije in Glasbene matice; otvoritev Slovenskega paviljona v Benetkah; možnost magistrskega študija slovenistike na Univerzi v Trstu; nadaljnja rast vpisanih otrok iz mešanih zakonov.	a, b, c, d, e
2012	Konzulat podpira slovenski večer v tržaški knjigarni; veleposlaništvo sodeluje z univerzo eCampus.	a, b, e
2019	Usklajevanje programov sodelovanja v kulturi in izobraževanju za prihodnja leta.	a, c
2022	Ministrstvo za zunanje zadeve in konzulat organizirata predstavitev arhitekturnih del, mreženje med slovenskimi in italijanskimi arhitekti.	a, b, e

Vir: MZEZ 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; 2019; 2022.

Povzetek vsebine KD Slovenije v Italiji po kategorijah:

a) sodelovanje z drugimi državami na področju kulture, znanosti in izobraževanja: aktivnosti so temeljile na izvedbenih programih kulturnega sodelovanja (2006–2007, 2009, 2019), pri čemer so v ospredju dvostranske kulturne prireditve, festivalski dogodki in univerzitetna sodelovanja (lektorati, magistrski študij slovenistike); b) koordinacija veleposlaništev, konzulatov, misij in kulturnih inštitutov: veleposlaništvo Slovenije in generalni konzulat sta glavna koordinatorja kulturnih prireditev, razstav, koncertov, festivalov ter povezovanja z manjšinskimi organizacijami in univerzami; c) pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb: usklajevanje programov sodelovanja v kulturi in izobraževanju (2019) ter implementacija izvedbenih programov (2006–2007, 2011) kažeta na pogajanja in formalizacijo dvostranskih dogovorov; d) ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami in državljani v tujini: konzulat in veleposlaništvo podpirata zamejsko slovensko manjšino pri kulturnih dejavnostih, literarnih večerih, festivalih in projektih (Milje–Koper) ter spodbujata ohranjanje jezika in kulturne identitete; e) promocija pozitivne

državne podobe: Slovenija se promovira prek koncertov, razstav, literarnih večerov, festivalov (Adriatic festival), kulturnih projektov v Milanu, Rimu, Benetkah in drugih mestih ter prek lektoratov in univerzitetnih dejavnosti.

5 Kulturna diplomacija Slovenije na Madžarskem

Med ministrstvom za kulturo Slovenije in Madžarske je bil v letu 2006 podpisan četrti Program sodelovanja v izobraževanju, znanosti in kulturi za obdobje 2006–2008, »ki vsebuje tudi več določil o zagotavljanju pravic madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji in slovenske manjšine na Madžarskem«.¹² Veleposlaništvo Slovenije je sodelovalo pri naslednjih kulturnih prireditvah: literarni večer v sodelovanju s »kulturnim društvom Prijateljski krog Prekmurje in Društvom madžarsko-slovenskega prijateljstva«, predstavitev Slovenije na XIII. budimpeštanskem mednarodnem knjižnem festivalu, ki je gostil tudi slovenske književnike, razstava likovnih del slovenske umetnice, teden sodobnega slovenskega filma, koncert mešanega cerkvenega pevskega zbora, pogovor z dramatikom, gledališkim režiserjem in pisateljem Matjažem Zupančičem na lektoratu za slovenski jezik Univerze Eötvös Loránd (v Budimpešti), redno sodelovanje s Slovenskim društvom v Budimpešti. Na Inštitutu za slovanske in baltske jezike in književnosti na Univerzi Eötvös Loránd pa je v letu 2006/2007 začel potekati študij slovenskega jezika in književnosti kot samostojne študijske smeri (MZEZ 2006, 73). Položaj slovenske manjšine na Madžarskem se je v zadnjih letih izboljšal z dejanji, kot so prenova gornjeseniške dvojezične šole, rešitev problema slišnosti radia Monošter ter dodelitev večjih sredstev za delovanje časopisa Porabje. Ta je v letu 2006 dobil nekaj več sredstev za delovanje in je postal tednik. Kljub temu je pomembna nerešena zadeva ostalo pomanjkanje denarnih sredstev za obnovo kulturnih domov. Na področju kulture imata pomembno vlogo sicer dve slovenski manjšinski organizaciji – Zveza Slovencev na Madžarskem in Državna slovenska samouprava, ki organizirata in izvajata številne (kulturne) prireditve ter krepita položaj slovenske manjšine.¹³ Pod pokroviteljstvom Zveze Slovencev na Madžarskem (in posredno tudi Urada Vlade Republike

12 Sodelovanje na področju visokega šolstva in znanosti sicer poteka na osnovi Sporazuma o sodelovanju na področju kulture, izobraževanja in znanosti med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko iz leta 1992 (MZEZ 2010, 86).

13 Dejavnosti Zveze Slovencev na Madžarskem podpira med drugim tudi Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu. Državna slovenska samouprava, ki tesno sodeluje z Zvezo Slovencev na Madžarskem, pa sodeluje tudi z državnimi organi v Sloveniji, in sicer na področjih ohranjanja maternega jezika in šolstva ter kulturne dejavnosti, obveščanja, razvoja cerkvenega življenja v materinščini, gospodarstva ipd. (Zveza Slovencev na Madžarskem 2014; Zveza Slovencev na Madžarskem 2025).

Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu) je v istem letu izšla Antologija pomurske in porabske sodobne literature (MZEZ 2006, 74).

Študij slovenskega jezika in književnosti kot samostojne študijske smeri na Univerzi Eötvös Loránd je bil v letu 2007 še naprej omogočen. V okviru Slovenskega kulturno-informacijskega centra v Monoštru deluje Radio Monošter s tedensko osemurno oddajo in uredništvo časopisa Porabje. Ta tednik izhaja od leta 1991 in je še danes edini slovenski časopis na Madžarskem, ki v materinem jeziku informira porabske Slovence. Veleposlaništvo je tudi v letu 2007 soorganiziralo slovenske kulturne prireditve, kot so literarni večeri, festival plesa, mednarodni knjižni festival, koncerti ipd. Pri tem je sodelovalo tudi s slovensko manjšino na Madžarskem in Slovenskim društvom v Budimpešti. V Porabju sta dve dvojezični osnovni šoli, narodnostni vrtci ter srednja šola (gimnazija v Monoštru), v katerih poteka pouk slovenskega jezika,¹⁴ a se pri vseh ravneh poučevanja pojavljajo precejšnje prostorske, opremske, finančne, kadrovske in politične težave kot tudi zmanjšano število učencev, predvsem zaradi madžarskih šolskih reform (MZEZ 2007, 73–75).

V letu 2008 je veleposlaništvo organiziralo naslednje dogodke: glasbeni program ob dnevu Evrope, razstavo akademskega slikarja, predstavitev knjige, razstavo v Muzeju vojaške zgodovine v Budimpešti in koncert orkestra Slovenske vojske, fotografsko razstavo ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja ter likovno razstavo. Slovenski generalni konzulat v Monoštru je organiziral pet kulturnih prireditev, ob sodelovanju z Zvezo Slovencev na Madžarskem in Državno slovensko samoupravo pa še več. Poučevanje slovenščine kot samostojne študijske smeri na Univerzi Eötvös Loránd se je nadaljevalo, na Univerzi v Sombotelu pa se je nadaljeval dodiplomski študij slovenskega jezika. Na področju osnovnošolskega izobraževanja v slovenščini ter uporabe slovenščine v narodnostnih vrtcih je bil dosežen napredek, predvsem v kontekstu primerne števila ur v slovenskem jeziku, kadrovske usposobljenosti in obnove prostorov (MZEZ 2008, 74–76).

V letu 2009 je bila na pobudo slovenskega veleposlaništva ob podpori slovenske in madžarske vlade dogovorjena izdaja slovensko-madžarskega in madžarsko-slovenskega slovarja. Na kulturnem področju je veleposlaništvo sodelovalo s Slovenskim društvom v Budimpešti in slovensko manjšino na Madžarskem, sicer pa je v poročilu zunanega ministrstva omenjena priprava kulturnega praznika z nastopom mešanega pevskega zbora in predstavitev pesniške zbirke slovenske avtorice. V šolskem letu 2009/2010 je ponovno (po petih letih) uveden slovenski narodnostni razred na osnovni šoli v Monoštru. V istem šolskem letu se je nadaljevalo tudi poučevanje slovenščine na Univerzi Eötvös Loránd (MZEZ 2009, 77–78).

14 Narodnostno šolstvo v Porabju ima pomembno vlogo pri usvajanju in ohranjanju maternega jezika, kulture in identitete manjšine (Zavod RS za šolstvo, n. d.).

V letu 2010 se je študij slovenščine na Oddelku za slovansko filologijo Univerze Eötvös Lorand nadaljeval peto leto zapored, visokošolsko sodelovanje pa je potekalo tudi med Univerzo v Mariboru in Univerzitetnim centrom Savaria v Sombotelu, ki sta podpisala sporazum o sodelovanju. Izdajo slovensko-madžarskega in madžarsko-slovenskega slovarja, ki je bil narejen na pobudo veleposlaništva v letu 2009, je usklajeval Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu (v nadaljevanju Urad),¹⁵ za strokovno plat pa je skrbel Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Veleposlaništvo Slovenije je (so)organiziralo naslednje kulturne prireditve: slovenski kulturni praznik s predstavitev dvojezične zvočne knjige in z otvoritvijo razstave spremljajočih grafik ter s koncertom godalnega kvarteta, razstavo slik, koncerta mešanega pevskega zbora ter likovno razstavo (Poročilo 2010, str. 86–88). Tudi generalni konzulat je samostojno ali ob sodelovanju z osrednjima organizacijama Porabskih Slovencev organiziral kulturne prireditve. Poučevanje slovenščine v dveh osnovnih in srednjih šolah se je nadaljevalo (MZEZ 2010, 88–89).

V letu 2011 se je nadaljevalo sodelovanje med Univerzo v Ljubljani in Univerzo v Mariboru z univerzami v Budimpešti, Szegedu, Pécsu, Debrecenu in Sombotelu. Veleposlaništvo Slovenije je na področju kulture (so)organiziralo koncert klasične glasbe, predstavitev slovenskih oblikovalcev na Tednu dizajna v Budimpešti, postavitev razstave Voda, naše upanje, ter Junjske dneve Ljubljane v Budimpešti, s predstavljanjem slovenske kulture (MZEZ 2011, 79–80). Generalni konzulat, Zveza Slovencev na Madžarskem in Državna slovenska samouprava so prispevali tudi k promociji slovenske kulture, predvsem skozi pridobitev Hiše rokodelstva,¹⁶ ki je razširila prostorske možnosti za kulturne prireditve v Porabju, organizaciji likovne kolonije, razstav v galeriji slovenskega kulturno-informativnega centra Lipa, obiske pisateljev in umetnikov iz Slovenije ter organizacijo glasbenih in zborovskih prireditev (MZEZ 2011, 81). Po letu 2011 v letnih poročilih ni več zapisanih kulturnih dejavnosti, ki bi bile v neposredni pristojnosti katerihkoli pristojnih državnih akterjev. Dejavnosti KD Slovenije na Madžarskem od leta 2006 do leta 2011¹⁷ so prikazane v spodnji tabeli.

15 Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu je vladna služba, ki sodi pod pristojnost Vlade RS. Sodeluje predvsem z MZEZ, Ministrstvom za kulturo in Ministrstvom za šolstvo, njegova naloga pa je skrb za slovenske manjšine v sosednjih državah in izseljence skozi financiranje programov na področjih kulture, jezika, izobraževanja, medijev ipd.

16 Hiša rokodelstva, ki jo je finančno podprla tudi Slovenija, je bila zgrajena v Andovcih, kot zgradba s prostori za rokodelske delavnice. Prostori so sicer primerni tudi za turistične in druge prireditve (Društvo turističnih novinarjev Slovenije 2017; Razvojna agencija Slovenska krajina – Porabje.com 2025).

17 Po letu 2011 niso zabeležene dejavnosti KD na Madžarskem.

Tabela 4: KD Slovenije na Madžarskem v obdobju 2006–2011

Leto	Aktivnost	Kategorija
2006	Podpis četrtega programa sodelovanja v izobraževanju, znanosti in kulturi (2006–2008), veleposlaništvo Slovenije sodeluje pri literarnih večerih, predstavitev, razstavah, filmskih projekcijah, koncertih, sodelovanje z lektoratom in Slovenskim društvom v Budimpešti, začetek študija slovenskega jezika in književnosti na Univerzi Eötvös Lorand, podpora medijem (Radio Monošter, časopis Porabje).	a, b, c, d, e
2007	Nadaljevanje študija slovenistike na Eötvös Lorand, veleposlaništvo soorganizira kulturne prireditve (literarni večeri, festival plesa, mednarodni knjižni festival, koncerti), sodelovanje s Slovenskim društvom in manjšino, podpora dvojezičnemu osnovnošolskemu in srednješolskemu pouku.	a, b, d, e
2008	Veleposlaništvo organizira glasbeni program ob dnevu Evrope, razstave, predstavitev knjig, koncert Slovenske vojske, fotografsko razstavo Primoža Trubarja (o njegovem življenju in delu), likovno razstavo, konzulat organizira kulturne prireditve ob sodelovanju z Zvezo Slovencev in Državno slovensko samoupravo, nadaljevanje pouka slovenščine na univerzah Eötvös Lorand in v Sombotelu.	a, b, d, e
2009	Dogovor veleposlaništva za slovensko-madžarski in madžarsko-slovenski slovar, kulturne prireditve veleposlaništva in konzulata: slovenski kulturni praznik, razstave, koncert mešanega pevskega zbora, nadaljevanje pouka slovenščine na osnovnih in srednjih šolah ter na Eötvös Lorand, sodelovanje z manjšino in Slovenskim društvom.	a, b, c, d, e
2010	Veleposlaništvo (so)organizira kulturne prireditve: slovenski kulturni praznik, razstave, koncerti, literarne predstavitve, konzulat organizira kulturne prireditve v sodelovanju z Zvezo Slovencev in Državno slovensko samoupravo, nadaljevanje poučevanja slovenščine.	a, b, d, e
2011	Nadaljevanje sodelovanja med Univerzo v Ljubljani in madžarskimi univerzami (Budimpešta, Szeged, Pécs, Debrecen, Sombotel), veleposlaništvo (so)organizira koncert klasične glasbe, predstavitev slovenskih oblikovalcev, razstave in kulturne dni, konzulat in manjšinski organi (Zveza, Državna samouprava) prispevajo k promociji kulture: Hiša rokodelstva, likovne kolonije, galerija Lipa, obiski umetnikov, glasbene in zborovske prireditve.	a, b, d, e

Vir: MZEZ 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011.

Povzetek vsebine KD Slovenije na Madžarskem po kategorijah:

a) sodelovanje z drugimi državami na področju kulture, znanosti in izobraževanja: veleposlaništvo in ministrstvo vzpostavljata programe dvostranskega sodelovanja (2006–2008) ter podpirata univerzitetni študij slovenistike in mednarodne festivale, poudarek je na kulturnih prireditvah, literarnih večerih, koncertih in filmskih programih; b) koordinacija veleposlaništev, konzulatov, misij in kulturnih inštitutov: veleposlaništvo Slovenije in generalni konzulat usklajujeta prireditve z manjšinskimi organizacijami, lektorati in šolami, koordinirajo projekte, razstave, festivale in kulturne centre (npr. Slovenski kulturno-informacijski center v Monoštru); c) pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb: podpis programa sodelovanja 2006–2008, dogovor za slovensko-madžarski slovar ter sodelovanje med univerzami predstavljajo formalizirane dvostranske dogovore; d) ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami in državljani v tujini: veleposlaništvo in konzulat tesno sodelujeta z manjšinskimi organizacijami (Zveza Slovencev, Državna slovenska samouprava), podpirata medije, kulturne in izobraževalne projekte

ter zagotavljata ohranjanje jezika in identitete Slovencev na Madžarskem; e) promocija pozitivne državne podobe: Slovenija se predstavlja z literarnimi večeri, razstavami, koncerti, filmskimi programi, kulturnimi prazniki, likovnimi kolonijami, galerijami in festivali, pri čimer se poudarja kulturna in umetniška ustvarjalnost ter povezovanje z manjšino.

6 Primerjalna analiza

Analiza KD Slovenije v sosednjih državah razkriva raznolikost praks in instrumentov, s katerimi slovenska zunanja politika uresničuje cilje na področju kulture in izobraževanja, pri tem pa ima MZEZ osrednjo vlogo pri koordinaciji, izvajanju in promociji kulturnih dejavnosti. Za primerjalno analizo je bila oblikovana tabela, ki prikazuje časovni razvoj dejavnosti.

Tabela 5: Prikaz dejavnosti KD Slovenije po kategorijah v vseh štirih sosednjih državah v obdobju 2006–2023

Država	Leto	Aktivnost	a) Sodelovanje z drugimi državami	b) Koordinacija veleposlanštev/konzulatov	c) Pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb	d) Ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami	e) Promocija pozitivne državne podobe
Hrvaška	2006	Gostovanje slovenskih umetnikov; predlog kulturnega centra.	✓	✓	—	—	✓
	2007	Delovanje slovenskih umetnikov; ustanovitev novih društev.	✓	✓	—	✓	✓
	2008	Organizacija razstav, koncertov, kulturnih dni; sodelovanje z muzeji.	✓	✓	—	✓	✓
	2009	Slovenski dnevi v knjižnicah; projekt Besede in riječi.	✓	✓	—	✓	✓
	2010	Razstave, protokoli o izobraževalnem sodelovanju; obeleževanje kulturnih praznikov.	✓	✓	✓	✓	✓
	2011	Razstave, koncert ob 20. obletnici samostojnosti.	✓	✓	—	✓	✓
	2016–2017	Dnevi slovenskega filma.	✓	✓	—	—	✓
	2018	Odprtje slovenskega lektorata na Reki.	✓	✓	—	—	✓
	2021–2022	Podpora slovenski manjšini za jezikovno in kulturno ohranjanje.	—	—	—	✓	✓
Avstrija	2006	Izmenjave in kulturne prireditve; spremljanje društev; podpora manjšini.	✓	✓	—	✓	✓
	2007	Drugi program sodelovanja 2008–2012; dvojezični pouk.	✓	✓	✓	✓	✓

Država	Leto	Aktivnost	a) Sodelovanje z drugimi državami	b) Koordinacija veleposlaništev/konzulatov	c) Pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb	d) Ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami	e) Promocija pozitivne državne podobe
	2008	Prireditve ob kulturnih praznikih; predsedovanje Svetu EU; izobraževalno sodelovanje.	✓	✓	—	✓	✓
	2009	Organizacija kulturnih dogodkov; podpora manjšinskim založbam.	✓	✓	—	✓	✓
	2010	Aktivnosti za državni slovenski kulturno-informacijski center; podpora katedri za slovenistiko.	✓	✓	—	✓	✓
	2011	Ustanovitev SKICA; koncerti; promocija prek spletnih strani.	✓	✓	—	✓	✓
	2013	Odprtje Slovenske čitalnice v Gradcu.	✓	✓	—	✓	✓
	2017	Podpis programa sodelovanja 2017–2021.	✓	✓	✓	✓	✓
	2023	Načrtovanje programa 2023–2027.	✓	✓	✓	✓	✓
Italija	2006	Izvedbeni program 2004–2007; kulturne prireditve konzulata.	✓	✓	—	✓	✓
	2007	Likovne razstave, koncerti, medijski posvet.	✓	✓	—	✓	✓
	2008	Koncert s predsedniki obeh držav; teden slovenskega filma.	✓	✓	—	✓	✓
	2009	Sofinanciranje razstave; literarno srečanje; kulturne prireditve konzulata.	✓	✓	—	✓	✓
	2010	Priprava zbornika; razstave in koncerti; lektorati za slovenski jezik.	✓	✓	—	✓	✓

Država	Leto	Aktivnost	a) Sodelovanje z drugimi državami	b) Koordinacija veleposlaništev/konzulatov	c) Pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb	d) Ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami	e) Promocija pozitivne državne podobe
	2011	Razstave, koncerti, Slovenski paviljon v Benetkah; magistrski študij slovenistike.	✓	✓	—	✓	✓
	2012	Slovenski večer v Trstu; sodelovanje z univerzo eCampus.	✓	✓	—	✓	✓
	2019	Usklajevanje prihodnjih programov sodelovanja.	✓	✓	✓	—	—
	2022	Predstavitve arhitekturnih del; mreženje.	✓	✓	—	—	✓
Madžarska	2006	Podpis programa 2006–2008: literarni večeri, razstave, film, koncerti; študij slovenistike; podpora medijem.	✓	✓	✓	✓	✓
	2007	Nadaljevanje študija; prireditve; sodelovanje z manjšino.	✓	✓	—	✓	✓
	2008	Glasbeni program, razstave, koncert Slovenske vojske, sodelovanje z manjšino.	✓	✓	—	✓	✓
	2009	Slovensko-madžarski slovar; kulturni praznik; razstave; nadaljevanje pouka slovensčine.	✓	✓	✓	✓	✓
	2010	Kulturni praznik, razstave, koncerti, literarne predstavitve; podpora manjšini.	✓	✓	—	✓	✓
	2011	Sodelovanje med univerzami; koncerti, razstave, Tedni Ljubljane.	✓	✓	—	✓	✓

Vir: MZEZ 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; 2013; 2016; 2017; 2018; 2019; 2021; 2022; 2023.

Tabela sistematično prikazuje aktivnosti KD Slovenije v posamezni državi po letih. Vsak vnos vsebuje opis konkretnih dejavnosti (npr. organizacija razstav, koncertov, filmskih projekcij, podpis dvostranskih programov sodelovanja) in hkrati označuje, v katero izmed petih kodiranih kategorij spadajo. Tako je mogoče neposredno primerjati, katera področja so bila v posamezni državi v določenem obdobju posebej izpostavljena, ter prepoznati skupne značilnosti in razlike v pristopih.

Povzetek po kategorijah KD v vseh štirih državah:

a) sodelovanje z drugimi državami na področju kulture, znanosti in izobraževanja: v vseh državah je MZEZ Slovenije organiziralo ali podpiralo dvostranske programe sodelovanja, izobraževalne projekte (npr. univerzitetni študij slovenistike), festivale, literarne večere, razstave, koncerte in filmske projekcije. Programi so formalizirani z dvostranskimi sporazumi ali izvedbenimi programi; b) koordinacija veleposlaništev, konzulatov, misij in kulturnih institutov: veleposlaništva in konzulati koordinirajo kulturne prireditve, sodelujejo z manjšinskimi organizacijami, lektorati in šolami ter usklajujejo projekte in programe (npr. kulturni centri: SKICA, Slovenska čitalnica, kulturno-informacijski center Lipa); c) pogajanje in implementacija mednarodnih pogodb (kulturna področja): formalni dvostranski programi sodelovanja in pogodbe (Slovenija–Avstrija, Slovenija–Madžarska, dogovori za slovensko-madžarski slovar) omogočajo institucionalizirano kulturno sodelovanje; d) ohranjanje odnosov z narodnimi manjšinami in svojimi državljani: MZEZ in konzulati aktivno sodelujejo z narodnimi manjšinami (Slovenci na Hrvaškem, Koroškem, v Italiji, Porabju), podpirajo društva, medije, kulturne prireditve in jezikovno izobraževanje. Ohranjanje kulturne identitete in jezika je bilo ključno pri vseh državah; e) promocija pozitivne državne podobe: promocija Slovenije poteka prek koncertov, razstav, filmskih projekcij, kulturnih praznikov, literarnih večerov, likovnih kolonij, festivalov in drugih dogodkov. Dogodki so namenjeni tako lokalnim prebivalcem kot manjšinam in prispevajo k ugledu Slovenije v tujini.

Analiza delovanja Slovenije na področju KD v sosednjih državah kaže, da je bilo v obravnavanem obdobju mogoče zaznati več skupnih značilnosti, ob tem pa je bila opazna odsotnost celovitega strateškega pristopa. Kot najbolj pozitiven vidik KD Slovenije v sosednjih državah je možno izpostaviti predvsem razvejano mrežo različnih kulturnih dejavnosti, ki so krepile prepoznavnost slovenske umetnosti. Kulturne dejavnosti so obsegale jezik in literaturo, uprizoritvene (vizualne) umetnosti, film, gledališče, ples, likovno umetnost, fotografijo, arhitekturo, oblikovanje, razstave, glasbo, intermedijsko umetnost, kulturno dediščino ipd. Podporo slovenskim manjšinam iz poročil v splošnem ocenjujemo kot dobro, predvsem v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Na Hrvaškem pa se zdi nekoliko šibkejša, saj iz poročil ni bilo

možno videti kontinuiranega sodelovanja s slovensko manjšino na Hrvaškem. Prisotnost lektoratov kot institucionalizirane oblike KD in podpore slovenskemu jeziku je zabeležena z Italijo in Madžarsko, v Avstriji in na Hrvaškem (razen odprtja lektorata v letu 2018) pa ni omenjeno njihovo delovanje. Med sosednjimi državami Slovenije uradna dvojezičnost ne obstaja samo na Hrvaškem. Slovenski jezik na Hrvaškem tam nima uradnega statusa, kar omejuje njegovo uporabo v izobraževanju ter vpliva tudi na oblikovanje kulturnih programov in dejavnosti manjšine. Neenakomerna zastopanost se kaže tudi pri slovenskih državnih kulturnih centrih in konzulatih. Konzularna podpora kulturnim dejavnostim le na Hrvaškem ni bila zabeležena. Medtem ko je bil v Avstriji ustanovljen državni slovenski kulturni center, se na Hrvaškem, v Italiji in na Madžarskem to ni zgodilo, kar v praksi pomeni neenako institucionalno prisotnost in asimetričnost KD Slovenije v regiji. Kulturni centri imajo dvojno vlogo: na eni strani nudijo podporo slovenski manjšini pri ohranjanju jezika in kulture, na drugi pa delujejo kot učinkovito orodje KD pri predstavljanju Slovenije tujim javnostim. Vzpostavitev manjkajočih kulturnih centrov v tujini bi lahko pomembno prispevala tako k utrjevanju identitete slovenske manjšine na Hrvaškem, v Italiji in na Madžarskem kot tudi k širši promociji pozitivne podobe Slovenije v mednarodnem prostoru.

Velja omeniti tudi nekatere terminološke nedoslednosti, ki se pojavljajo v poročilih. Pri analizi poročil opazimo, da se izraz »kulturna diplomacija« sam po sebi v dokumentih ne pojavlja – čeprav eksplicitno gre za KD, saj jo načrtuje, organizira ali financira MZEZ Slovenije s svojimi uradnimi zunanjepolitičnimi (kulturnimi) institucijami. Izrazi, ki se v poročilih pojavljajo, so »kulturno sodelovanje« (MZEZ 2010; MZEZ 2011), »mednarodno sodelovanje v kulturi« (MZEZ 2012; MZEZ 2015; MZEZ 2016; MZEZ 2017; MZEZ; 2018; MZEZ 2019; MZEZ 2020; MZEZ 2021) ter »javna diplomacija« (MZEZ 2012; MZEZ 2013; MZEZ 2014; MZEZ 2015; MZEZ 2016; MZEZ 2017; MZEZ 2018; MZEZ 2019; MZEZ 2020; MZEZ 2021; MZEZ 2022). Čeprav se opisujejo vsebine, ki sodijo v okvir KD, uradna dokumentacija tega pojma kot strateškega in konceptualnega termina ne uporablja, kar kaže na prakso, kjer so kulturne dejavnosti obravnavane predvsem kot instrumenti zunanje političnega delovanja znotraj javne diplomacije ali medkulturnih odnosov, brez eksplicitnega pojmovnega označevanja KD.

7 Zaključek

Poročila kažejo, da je Slovenija v obdobju 2006–2023 relativno uspešno in postopno razvijala KD v sosednjih državah. Če odgovorimo na naše raziskovalno vprašanje, velja izpostaviti, da so bili najmočnejši poudarki KD Slovenije na pestrosti kulturnih vsebin, s katerimi se je krepila promocija pozitivne državne podobe. Celostna analiza poročil kaže tudi, da KD Slovenije v sosednjih državah ni povsem enotna, predvsem se to kaže pri asimetričnosti institucionalne prisotnosti. Sami menimo, da bi večja institucionalna prisotnost bistveno prispevala k utrjevanju identitete slovenske manjšine, zlasti za slovensko manjšino na Hrvaškem, ki ni deležna ne dvojezičnosti ne državnega kulturnega centra. Z državnimi kulturnimi centri bi slovenske manjšine pridobile dodatne vsebinske, prostorske in simbolne opore, saj bi s tem hkrati krepili njihovo vitalnost in mednarodno prepoznavnost lastne kulturne ustvarjalnosti. Takšna politika bi pomenila korak naprej k večji konsistentnosti KD Slovenije, ki bi iz priložnostne podpore posameznim projektom prerastla v dolgoročno zasnovano sistemsko prakso.

Literatura in viri

- Bojinović Fenko, A., 2014. *Mehka moč v zunanji politiki in mednarodnih odnosih*. Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Ljubljana, https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/zalozba/mehka-mo%C4%8D-v-zunanji-politiki_acmo-16.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- Društvo turističnih novinarjev Slovenije, 2017. *Slovensko Porabje – nenehen boj za ohranitev jezika in kulture majhne slovenske skupnosti*, <https://turisticni-novinarji.si/2017/11/06/slovensko-porabje-nenehen-boj-za-ohranitev-jezika-in-kulture-majhne-slovenske-skupnosti-2/> (dostop 1. 10. 2025).
- Mark, S., 2009. A Greater Role for Cultural Diplomacy. V I. d’Hooghe & E. Huijgh (ur.), *Discussion Papers in Diplomacy*. Netherlands Institute of international relations “Clingendael”, Clingendael, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20090616_cdsp_discussion_paper_114_mark.pdf (dostop 2. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2006. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2006*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2006.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2007. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2007*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2007.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2008. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2008*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2008.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2009. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2009*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2009.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2010. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2010*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2010.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2011. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2011*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2011.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2012. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2012*. Ministrstvo za zunanje in evropske

zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2012.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2013. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2013*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2013.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2014. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2014*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2014.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2015. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2015*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/PorociloMZZ_2015.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2016. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2016*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/PorociloMZZ_2016.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2017. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2017*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/PorociloMZZ_2017.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2018. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2018*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo2018.pdf> (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2019. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2019*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Porocilo_MZZ_2019.pdf (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2020. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2020*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/porocilo2020.pdf> (dostop 1. 10. 2025).

MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2021. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2021*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/porocilo2021.pdf> (dostop 1. 10. 2025).

- si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Letno-porocilo-MZZ-2021.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2022. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2022*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Letno-porocilo-Ministrstva-za-zunanje-zadeve-2022.pdf> (dostop 1. 10. 2025).
- MZEZ – Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, 2023. *Letno poročilo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije 2023*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, Služba za strateške študije in analize, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/Dokumenti/javne-objave/letna-porocila/Letno-porocilo-Ministrstva-za-zunanje-in-evropske-zadeve-2023.pdf> (dostop 1. 10. 2025).
- Narodni svet koroških Slovencev, 2025. *Dvojezično šolstvo na Koroškem*. https://www.nsk.at/za_vas_fuer_euch/sl/C23/sholstvo-nsks (dostop 1. 10. 2025).
- Računsko sodišče, Republika Slovenija, 2017. *Revizijsko poročilo: Učinkovitost dodeljevanja sredstev Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu*. Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu. https://www.rs-rs.si/fileadmin/user_upload/revizija/788/USZS_SP15.pdf (dostop 1. 10. 2025).
- Rana, K. S. 2007. *Bilateral Diplomacy*. Malta, DiploFoundation.
- Rana, K. S., 2002. *Bilateral Diplomacy*. Geneva & Malta, DiploHandbooks.
- Razvojna agencija Slovenska krajina – Porabje.com, 2025. *Andovci*. <https://porabje.com/sl/andovci/> (dostop 1. 10. 2025).
- Udovič, B. & Podgornik, A., 2016. Cultural Diplomacy of Slavic European Union Member States: a Cross-Country Analysis. *TalTech Journal of European Studies*, 6 (2), 117–136, <https://doi.org/10.1515/bjes-2016-0015>
- Vieytez, E. J., 2016. Cultural Traits as Defining Elements of Minority Groups. *The Age of Human Rights Journal* 7, 6–28.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM)*. Uradni list RS 43 (2006).
- Zamorano, M. M., 2016. Reframing Cultural Diplomacy: the Instrumentalization of Culture under the Soft Power Theory. *Culture Unbound* 8 (2), 165–186, <https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.1608165>
- Zavod RS za šolstvo, n. d. *Zamejsko šolstvo*, <https://www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovenci-izven-meja/zamejsko-solstvo/> (dostop 1. 10. 2025).
- Zveza Slovencev na Madžarskem, 2014. *Dobrodošli na uradni spletni strani* [Spletna stran]. <https://www.zveza.hu/sl/> (dostop 1. 10. 2025).
- Zveza Slovencev na Madžarskem, 2025. *O Slovencih na Madžarskem*. <https://slovinci.hu/sl/o-slovincih-na-madzarskem/> (dostop 1. 10. 2025).

Comparative Analysis of Slovenia's Cultural Diplomacy in Neighbouring Countries (2006–2023)

Abstract

This article presents a comparative analysis of the cultural diplomacy of Slovenia in its four neighbouring countries – Austria, Italy, Hungary, and Croatia – over the period from 2006 to 2023. The study is based on a systematic review of annual reports issued by the Ministry of Foreign and European Affairs and focuses on selected cultural projects implemented by Slovenia in these countries. The analysis employs a qualitative approach to examining the content of the reports. The findings indicate that Slovenia has pursued cultural diplomacy in neighbouring countries through a relatively diverse set of practices and a wide range of cultural content. At the same time, the analysis reveals certain limitations and areas for improvement, which are closely linked to institutional support. The results provide a basis for further research on the optimisation of cultural diplomacy, particularly with regard to the development of long-term strategies and the expansion of access to cultural content.

Keywords: cultural diplomacy, Slovenia, neighbouring countries, comparative analysis, Ministry of Foreign and European Affairs, cultural projects

Sabina Zorčič

Izkušnje in mnenja staršev o pouku romščine in romske kulture

Izvleček

Prispevek obravnava izkušnje in mnenja romskih staršev glede pouka romskega jezika in romske kulture, ki ga obiskujejo njihovi otroci. Romski otroci v Sloveniji vstopajo v slovenski izobraževalni sistem z različnimi jezikovnimi kompetencami v slovenščini in romščini, pri čemer – v nasprotju z ostalima dvema ustavno priznanimi manjšinama – nimajo možnosti izobraževanja v svojem prvem jeziku. Številne raziskave in priporočila izpostavljajo pomen zgodnjega vključevanja v vrtce in dodatnega učenja jezika izobraževanja za romske otroke, a hkrati opozarjajo na potrebo po vključitvi romskega jezika in kulture v šolski kurikulum, pri čemer je treba upoštevati raznolikost narečij v romski skupnosti.

Raziskava, ki je predstavljena v prispevku, je vključevala anketiranje 30 staršev s področja Bele krajine in Prekmurja. Podali so svoje izkušnje z dopolnilnim poukom romskega jezika in romske kulture, obenem pa odgovorili tudi na vprašanja, ki se nanašajo na rabo, znanje in odnos do romskega jezika. Rezultati kažejo, da večina staršev doma govori romsko, vendar se uporaba slovenščine razlikuje glede na regijo. Starši običajno pozitivno ocenjujejo znanje romskega jezika svojih otrok, vendar izražajo skrb glede njihovega znanja slovenščine, še posebej v Beli krajini, kjer je to pogosto nižje.

Starši cenijo trenutni model dopolnilnega pouka ter ta dodatni angažma z njihovimi otroki v šoli vidijo kot pozitivno pridobitev za otroke. Izvajanje pouka je tako dober način za boljšo vključenost romskih otrok k pouku in dolgoročno možno boljšo učno uspešnost ter izboljšanje samega odnosa do izobraževanja. Prispevek poudarja sociolingvistične razlike med Prekmurjem in Belo krajino, ki vplivajo na jezikovno samozavest in identiteto govorcev.

Ključne besede: romski jezik, dopolnilni pouk, osnovna šola, mnenja staršev, Slovenija

1 Uvod

Otroci iz romskega jezikovnega okolja v Sloveniji izhajajo iz zelo različnih skupnosti in jezikovno-socialnih kontekstov. Vsem pa je skupno to, da vstopajo v izobraževalni sistem s slovenskim jezikom in nimajo možnosti izobraževanja v svojem prvem jeziku, kot je to zagotovljeno obema drugima ustavno priznanima manjšinama na dvojezičnih območjih v Sloveniji, madžarski in italijanski. Razlogi za to so številni in različni ter niso predmet tega prispevka. Dejstvo, s katerim se v Sloveniji soočamo, je, da otroci iz sicer raznolikih romskih jezikovnih okolij vstopajo v slovenski izobraževalni sistem z zelo različno jezikovno kompetenco tako v slovenščini kot tudi v romščini.

Zagovornik načela enakosti (2025) v zadnjem poročilu, ki se nanaša na Izzive pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok in mladostnikov, med drugim navaja priporočila tudi Ministrstvu za vzgojo in izobraževanje, v katerih poudarja pomen zgodnjega vključevanja v vrtce in dodatnega učenja slovenščine za romske otroke. Glede prvega jezika priporoča le:

[da naj MVI] omogoči, da se bo obstoječi izbirni predmet *Romska kultura* izvajal v vseh osnovnih šolah na območjih, kjer živijo Romi. Sprejme pa naj tudi načrt za usposabljanje učiteljev za poučevanje romskega jezika in kulture ter ta predmet vključi v učni načrt za osnovno šolo. To bi pomagalo pri razvoju romskega jezika in odpravi stereotipov ter prispevalo k boljšemu sobivanju med Romi in večinsko skupnostjo (Zagovornik enakih možnosti 2025, 6).

Priporočilo je sicer dobro, a se zdi, da ne upošteva raznolikosti romskega jezika v Sloveniji in posledic, ki iz tega izhajajo. Ko razpravljamo o možnosti, da bi romskim otrokom omogočili rabo ali vključitev njihovega prvega jezika v osnovno šolo, to pomeni vključitev dialekta, ki ga govorijo sami in v širši skupnosti, ter ne tako imenovanega standardiziranega romskega jezika, ki bi vključeval le enega od romskih narečij, ki so prisotna v Sloveniji (STA 2023), čeprav bi bil zanj celo izdelan učni načrt.

Kljub temu, da je jezik le eden od številnih prepletenih problemov, ki onemogočajo enakovredno izobraževanje romskih otrok v Sloveniji, pa je pogosto naveden kot prvi ključni problem učečih se otrok (glej poročilo Zagovornika enakih možnosti 2025, 59, podobno Réger 1974; Tancer 1994; Vonta et al. 2011). Ker pa gre pri večini romskih otrok v slovenskem šolskem sistemu za zaporedno dvojezičnost, torej takšno, kjer se drugi jezik usvaja za prvim (običajno z začetkom usvajanja v obdobju od 3–6 let), ne smemo pozabiti na razvijanje njihovega prvega jezika. Številne raziskave so pokazale, da je uspešnost otrok pri usvajanju ali učenju drugega jezika močno odvisna od znanja njihovega prvega jezika (npr. Cummins 2006), kar se je potrdilo tudi pri raziskavah dvojezičnega usvajanja jezika pri romskih otrocih v drugih

evropskih državah (npr. Kyuchukov 2024). Na Inštitutu za narodnostna vprašanja zato izvajamo dopolnilni pouk romščine na dveh šolah z dveh območjih avtohtone romske poselitve v Sloveniji. V Prekmurju in Beli krajini se dopolnilni pouk pilotno izvaja za vključene romske otroke in poteka na šoli, pred ali po pouku, in sicer dve šolski uri na teden. Izvajata ga pripadniki romske skupnosti, govorki dialektov, sicer tudi zaposleni na šoli.¹

Sociolingvistična obravnava obeh narečij z območja avtohtone romske poselitve v Sloveniji, prekmurskega in dolenskega, razkriva, da sta po eni strani na zelo različnih stopnjah glede vitalnosti in ohranitve, po drugi strani pa vseeno v obeh primerih obstaja visoka stopnja ogroženosti, predvsem zaradi slabšega medgeneracijskega prenosa jezika v mešanih zakonih in opuščanja jezika zaradi prevzemanja urbanega načina življenja mlajših ter posebej pri bolj izobraženih romskih posameznikih. Medtem ko so v Prekmurju funkcionalnost jezika, njegov opis in vidnost boljši kot na Dolenjskem in v Beli krajini,² pa je znanje romskega jezika v Prekmurju pri mlajši generaciji v upadu. Starši s svojimi otroki raje govorijo v slovenskem jeziku, ki je sicer bližji prekmurskemu dialektu z romskimi prvinami, zato imajo otroci s knjižno slovenščino še vedno precej težav. Po drugi strani se dolensko narečje precej uporablja v zaprtem zasebnem krogu, a je zaradi slabše normiranosti oziroma kodifikacije narečje veliko bolj dovzetno za spremembe, predvsem pod vplivom slovenščine in hrvaščine, iz katerih zajema ogromno besedišča v romsko jezikovno matrico. Dolenjsko romsko narečje kaže nekatere podobnosti z južnimi centralnimi romskimi dialekti (kamor uvrščamo prekmursko narečje), a tudi podobnosti z južnobalkanskimi dialekti arli, obenem pa so zanj značilne tudi številne jezikovne posebnosti, ki so znane le v dolenski romščini (Cech & Heinschink 2001; Matras 2004). Govorci belokranjske romščine, ki so bili respondenti v raziskavi, govorijo različico dolenskega romskega narečja.

Z raziskavo smo želeli zbirati podatke o izkušnjah, mnenjih in zadovoljstvu romskih staršev s poukom romščine in romske kulture. Na podlagi analize bomo lahko pripravili predloge za izboljšanje kakovosti pouka in boljšo podporo otrokom iz romskih skupnosti. Obenem smo pridobili podperne sociolingvistične podatke, predvsem o rabi romskega jezika v družini in širši družbi.

1 Dopolnilni pouk romščine se izvaja na podlagi naročila Ministrstva za vzgojo in izobraževanje v okviru strokovnorazvojne naloge podpornih aktivnosti v izobraževanju.

2 Jezik vseh Romov iz jugovzhodne Slovenije, ne glede na pokrajino, je označen z imenom geografsko največjega območja tega dela države, t. j. dolenski romščina oziroma dolenski romski dialekt.

2 Metodologija

V anketi je sodelovalo 30 staršev, kar je 93,8odstotni delež vseh staršev otrok, ki obiskujejo dopolnilni pouk romščine na obeh osnovnih šolah, kjer se pouk pilotno izvaja. V Beli krajini poteka pouk od samega začetka programa, t. j. od šolskega leta 2021/22, medtem ko se pouk v Prekmurju izvaja od šolskega leta 2023/24.

Podatke sta pridobivali izvajalki romskega pouka, ki tudi sicer služita kot most med šolo in romsko skupnostjo, iz katere prihajajo romski učenci. Vprašalnik je bil sestavljen v slovenščini, spraševalki pa sta vprašanja tudi podrobneje razložili, interpretirali ali prevedli v romščino. Kljub temu, da je njuna prisotnost lahko vplivala na odgovore glede kakovosti izvajanja pouka, pa sklepamo, da so zaradi boljšega razumevanja vprašalnika in večjega angažmaja respondentov odgovori boljši, kot bi bili brez njune prisotnosti. V tem primeru bi lahko bili zaradi nerazumevanja vprašanj odgovori povsem neuporabni. Vprašanja so bila, kolikor se je dalo, kratka, uporabljeni so bili respondentom bolj znani izrazi (npr. materni jezik namesto prvi jezik), kjer pa to ni bilo mogoče, smo opredelili uporabljene izraze.

2.1 Vzorec

Iz Prekmurja je konec junija in začetek julija 2025 anketo izpolnilo 8 staršev (100 %), medtem ko je v Beli krajini v začetku avgusta 2025 anketo izpolnilo 22 staršev (92 %). Respondenti so pred tem podpisali informirana soglasja za izvedbo ankete. Anonimizirana podatkovna datoteka in vprašalnik sta na voljo v podatkovnem repozitoriju (Zorčič 2025b).

Na anketna vprašanja so odgovarjali starši oziroma skrbniki otrok, ki otroka najbolje poznajo in spremljajo njegov razvoj ter šolsko udejstvovanje. Vprašanja se nanašajo na skupno 46 otrok, vključenih k pouku (10 otrok iz Prekmurja in 36 otrok iz Bele krajine). Večina respondentk je bila ženskega spola (93 %), dva respondenta sta bila moškega spola. Po izobrazbi prevladuje nepopolna osnovnošolska izobrazba (57 %), še posebej med respondenti iz Bele krajine (68 %), in osnovnošolska izobrazba (30 %), ki prevladuje med respondenti iz Prekmurja (63 %), medtem ko ima majhen delež (7 %) srednjo 2letno ali 3letno poklicno šolo ali 4letno strokovno šolo (7 %). Svoj trenutni položaj je kot zaposleni označilo 10 % respondentov, 30 % se jih je opredelilo kot nezaposleni, medtem ko je 53 % respondentov izbralo možnost gospodinjec/gospodinja. Sedem odstotkov respondentov je izbralo možnost drugo (sezonsko delo oziroma skrb za gibalno oviranega otroka). Respondenti so po večini rojeni v Sloveniji, le en respondent je bil rojen na Hrvaškem (primer iz Prekmurja), na Hrvaškem je v štirih primerih rojen tudi drug starš otroka (v vseh primerih iz Bele krajine).

Učenci, ki obiskujejo pouk, običajno nadaljujejo obiskovanje skozi leta. Tako večina najstarejših otrok obiskuje pouk romščine dve leti ali več (76 %) in večina drugih otrok v družini, t. j. mlajših, leto ali več (57 %).

3 Rezultati

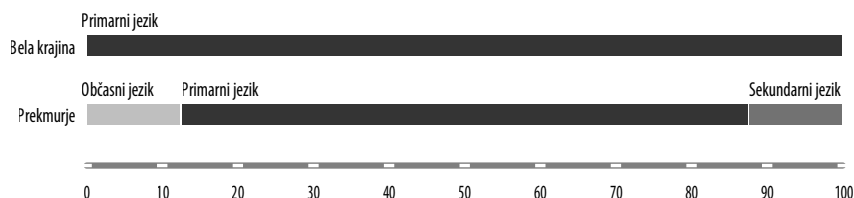
3.1 Raba jezika v ožji družini

Tabela 1: Raba jezikov v družini

Katere jezike govorite doma v ožji družini?							
Podvprašanja	Odgovori					Povprečje	Std. odklon
	Primarni jezik (uporabljen v večini pogovorov, > 75 % časa)	Sekundarni jezik (uporabljen pogosto, 25–75 % časa)	Občasni jezik (uporabljen redko, < 25 %)	Ne uporabljamo	Skupaj		
Domači romski dialekt	28 (93 %)	1 (3 %)	1 (3 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	1,1	0,4
Slovenski jezik	1 (3 %)	6 (20 %)	5 (17 %)	18 (60 %)	30 (100 %)	3,3	0,9
Hrvaški jezik	0 (0 %)	0 (0 %)	12 (40 %)	18 (60 %)	30 (100 %)	3,6	0,5
Drugi romski dialekt	1 (3 %)	0 (0 %)	1 (3 %)	27 (93 %)	29 (100 %)	3,9	0,6
Drugi jezik: kateri	0 (0 %)	0 (0 %)	2 (7 %)	27 (93 %)	29 (100 %)	3,9	0,3

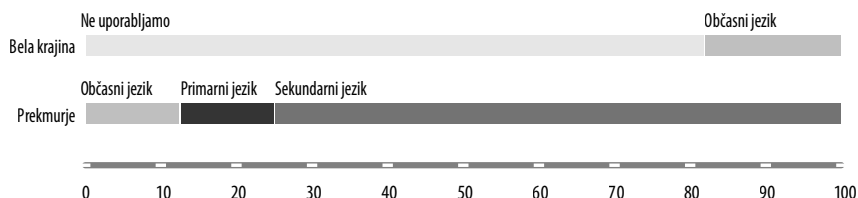
Vir: Zorčič 2025b.

Na vprašanje, kateri jezik govorijo doma v ožji družini (tabela 1), jih večina odgovori, da je njihov primarni jezik (t. j. jezik, ki se uporablja v večini pogovorov in več kot tri četrtine časa) romski jezik, in sicer domači romski dialekt (le v enem primeru drugi romski dialekt). Domači romski dialekt se kot sekundarni jezik (t. j. jezik, ki se uporablja pogosto, med četrtino in tri četrtine časa) uporablja le v eni družini, prav tako v eni družini kot občasni jezik (t. j. jezik, ki se uporablja redko, manj kot četrtino časa). Če podatke primerjamo regijsko (graf 1), lahko ugotovimo, da obe družini, v katerih se romski jezik ne uporablja kot primarni jezik družine, prihajata iz Prekmurja. Vse družine respondentov uporabljajo romski jezik, nihče se ni odločil za možnost, da romščine ne uporabljajo.

Graf 1: Raba domačega romskega dialekta v družini po regijah (v %)

Vir: Zorčič 2025b.

Slovenščino kot primarni jezik uporablja le ena družina iz Prekmurja, v petini primerov se pojavlja kot sekundarni jezik (20 %, vsi iz Prekmurja) in v nekaj manjšem deležu kot občasni jezik (17 %, en respondent v Prekmurju in 4 v Beli krajini). Pretežno (60 %) pa v družinah respondentov slovenščine sploh ne uporabljajo (vsi so iz Bele krajine, torej je delež družin iz Bele krajine, kjer slovenščine doma sploh ne uporabljajo, 82 %, to je razvidno iz grafa 2).

Graf 2: Raba slovenskega jezika v družinah po regijah (v %)

Vir: Zorčič 2025b.

Hrvaščino uporablja kot občasni jezik 40 % družin, v ostalih primerih se ne uporablja. Kot občasni jezik se v dveh izmed družin pojavi tudi bosanščina (Bela krajina).

Analiza rabe jezika doma glede na regijo potrjuje trenutno sociolingvistično situacijo obeh tradicionalno prisotnih romskih skupnosti v Sloveniji. V JV Sloveniji romski jezik prevladuje v komunikaciji ožje in širše skupnosti, slovenski in hrvaški jezik pa se v redkih primerih uporabljata le kot občasni jezik, medtem ko je na SV v družinah vedno bolj prisotna tudi slovenščina kot sekundarni jezik in hrvaščina kot občasni jezik.

3.2 Znanje jezikov

Znanje romščine³ otrok pred vstopom k pouku romščine ocenjujejo po večini dobro, pri čemer ni večjih razlik med sorojenci in med regijama (tabela 2).⁴

Tabela 2: Ocena staršev znanja romščine pred vključitvijo v pouk romskega jezika glede na regijo

Otrok obiskuje pouk romščine na osnovni šoli	Kako bi ocenili znanje romščine vašega otroka, preden se je vključil k pouku romščine? Označite za vsakega otroka posebej.		
	Prvi otrok (najstarejši)	Drugi otrok	Tretji otrok (najmlajši)
	Povprečje	Povprečje	Povprečje
Bela krajina	3,8	3,8	3
Prekmurje	3,6	4	0
Skupaj	3,8	3,8	3

Vir: Zorčič 2025b.

Pri oceni znanja slovenščine svojih otrok pa so romski starši bolj zadržani (tabela 3). Povprečna vrednost celotnega vzorca je 2,7, pri čemer moramo izpostaviti veliko razliko med starši iz Bele krajine in starši iz Prekmurja. Slednji ocenjujejo znanje slovenščine svojih otrok z enakim povprečjem kot znanje romščine (3,7), medtem ko starši v Beli krajini znanje slovenščine svojih otrok ocenjujejo s precej nižjim povprečjem (2,5). Padanje povprečja glede na zaporedje otrok v družini je minimalno, vzorec po sorojencih pa je premajhen za konkretnjša sklepanja.⁵

Tabela 3: Ocena staršev znanja slovenščine svojih otrok pred vključitvijo v pouk romskega jezika glede na regijo

Otrok obiskuje pouk romščine na osnovni šoli	Kako bi ocenili znanje slovenščine vašega otroka, preden se je vključil k pouku romščine? Označite za vsakega otroka posebej.		
	Prvi otrok (najstarejši)	Drugi otrok	Tretji otrok (najmlajši)
	Povprečje	Povprečje	Povprečje
Bela krajina	2,5	2,4	2,5
Prekmurje	3,8	3,5	0
Skupaj	2,9	2,6	2,5

Vir: Zorčič 2025b.

3 Zelo slabo = 1, Slabo = 2, Niti dobro niti slabo = 3, Dobro = 4, Zelo dobro = 5.

4 Manjši odklon navzdol je pri štirih otrocih, ki so tretji otrok v družini, ki obiskujejo pouk. Skupina je premajhna za zaključke.

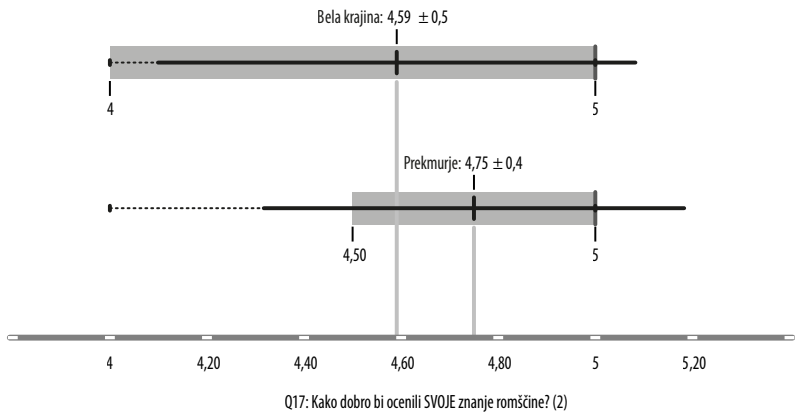
5 Za več o jezikovni zmožnosti otrok v slovenščini na obeh šolah, kjer poteka pouk, glej Zorčič 2025a.

Tabela 4: Samoocena staršev znanja romščine

	Kako dobro bi ocenili SVOJE znanje romščine?				
	Odgovori	Frekvenca	Odstotek	Veljavni	Kumulativa
	1 (Zelo slabo)	0	0 %	0 %	0 %
	2 (Slabo)	0	0 %	0 %	0 %
	3 (Niti dobro niti slabo)	0	0 %	0 %	0 %
	4 (Dobro)	11	37 %	37 %	37 %
	5 (Zelo dobro)	19	63 %	63 %	100 %
Veljavni	Skupaj	30	100 %	100 %	

Vir: Zorčič 2025b.

Graf 3: Samoocena staršev znanja romščine glede na regijo

Vir: Zorčič 2025b.

Respondenti so precej bolj homogeni v odgovorih glede njihovega znanja romščine (tabela 4). Večina jih meni, da je njihovo znanje romščine zelo dobro (63 %), ostali pa, da je dobro (37 %), kar kaže na visoko povprečje 4,6 (standardni odklon 0,5). A podatek postane zanimiv, ko ga primerjamo glede na regijo. Delež respondentov, ki menijo, da je njihovo znanje zelo dobro, je v Prekmurju veliko večji (75 %) kot v Beli krajini (59 %). Delež belokranjskih respondentov, ki menijo, da je njihovo znanje romščine dobro, je 41 %, v Prekmurju pa 25 %. V povprečju (graf 3) se tako kaže razlika v samozavesti govorcev obeh dialektov, ki je vredna omembe in tudi mesta v nadaljnjih raziskavah. Višja samoocena v Prekmurju ni v skladu s podatki te raziskave, kjer je raba prekmurskega romskega dialekta v družini manjša od rabe romskega dialekta v Beli krajini, niti ni v skladu s tem, da se prekmurski romski dialekt medgeneracijsko že prenaša v manjši meri (npr. STA 2025). Rezultat bi lahko razložili z višjo prestižno vrednostjo prekmurskega romskega dialekta.

Njegovi govorci so slovenska romska elita: iz te govorne skupnosti izhaja večina vidnih romskih (političnih) predstavnikov, tam je registrirana Zveza romske skupnosti Republike Slovenije ter večina civilno-družbenih organizacij, socialno-ekonomski status prekmurskih Romov je boljši (npr. Winkler 1999), njihov dialekt je v večji meri prisoten v javnosti in medijih (radio in televizija), predvsem pa je ukvarjanje z jezikom, ki poteka v večji meri s strani prekmurske romske inteligence, ustaljeno in bolj načrtno kot med Romi na Dolenjskem in v Beli krajini.

3.3 Dejavnosti, ki vplivajo na rabo prvega jezika doma

Na vprašanja o dejavnostih oziroma aktivnostih, ki vplivajo na rabo prvega jezika doma (tabela 5), so starši najbolj prepričljivo odgovorili, da večina (93 %) z otrokom zelo pogosto (vsak dan ali skoraj vsak dan) govori v romščini, obenem pa se tudi večina (67 %) pogosto udeležuje družinskih ali skupnostnih dogodkov, na katerih uporabljajo romski jezik (v Prekmurju je 62,5 % takšnih). Po drugi strani večina nikoli (73 %) ne bere (staršev, ki redko ali občasno berejo, je več v Prekmurju), prav tako starši ne uporabljajo aplikacij za spletno učenje romščine (60 % sploh ne, preostalih 40 % je prepričanih, da to sploh ni mogoče).

Preostali odgovori na vprašanja o načinih in pogostosti spodbujanja prvega jezika so malenkost bolj razpršeni. Glasbo v romščini posluša velika večina, od tega 43 % zelo pogosto, 40 % pogosto, le redki občasno ali manj ter nihče nikoli. Pri tem razbitje podatkov na regiji pokaže, da je povprečje v Beli krajini veliko višje, saj so vsi respondenti, ki poslušajo glasbo zelo pogosto, iz te regije. Po drugi strani filme ali TVoddaje v romščini večina nikoli ne gleda (57 %), desetina pa redko (manj kot enkrat na mesec), medtem ko je dobra desetina prepričana, da to v romščini sploh ni mogoče (vsi iz Bele krajine). V prihodnjih poizvedovanjih bi veljalo vprašanje razdeliti po filmih in po konkretni romski oddaji na RTV Slovenija, saj slednja po večini vključuje prispevke v prekmurskem dialektu. Zanimiva je tudi razpršenost odgovorov glede rabe romščine prek video klica ali telefona s sorodniki in prijatelji, kar nakazuje, da je bilo vprašanje preveč večplastno. Večina sicer še vedno pogosto uporablja romščino: 47 % zelo pogosto, 30 % pogosto, desetina občasno ali redko in 13 % nikoli (vsi iz Bele krajine). Vsekakor romščino v večji meri uporabljajo za govorno komunikacijo, saj na vprašanje, koliko jo uporabljajo v pisni obliki v digitalni komunikaciji in na socialni omrežjih (*Viber*, *WhatsApp*, *Facebook* itd.), odgovarjajo, da zelo pogosto in pogosto le 13 %, večina (50 %) pa občasno (ponovno pa več pisne romščine uporabljajo v Prekmurju). Prav tako ne uporabljajo romščine za pisanje pisem in zgodb v romščini: 90 % nikoli in 10 % redko (slednji vsi iz Prekmurja).

Tabela 5: Dejavnosti za spodbujanje družinskega jezika

Kako pogosto doma spodbujate romščino z naslednjimi dejavnostmi:									
Podvprašanja	Odgovori							Povprečje	Std. odklon
	Nikoli	Redko (manj kot 1x na mesec)	Občasno (1x–2x na mesec)	Pogosto (večkrat na teden)	Zelo pogosto (vsak dan ali skoraj vsak dan)	Mislim, da to v rom. ni mogoče.	Skupaj		
Z otrokom govorimo v romščini.	0 (0 %)	0 (0 %)	2 (7 %)	0 (0 %)	28 (93 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	4,9	0,5
Skupaj z otrokom beremo knjige v romščini.	22 (73 %)	7 (23 %)	1 (3 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	1,3	0,5
Poslušamo glasbo v romščini.	0 (0 %)	4 (13 %)	1 (3 %)	12 (40 %)	13 (43 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	4,1	1,0
Gledamo filme ali TVoddaje v romščini.	17 (57 %)	9 (30 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	4 (13 %)	30 (100 %)	2,0	1,7
Uporabljamo aplikacije ali spletne vire za učenje romščine.	18 (60 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	12 (40 %)	30 (100 %)	3,0	2,5
Udeležujemo se družinskih ali skupnostnih dogodkov, kjer uporabljamo romščino.	0 (0 %)	1 (3 %)	2 (7 %)	20 (67 %)	7 (23 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	4,1	0,7
Prek video klica ali telefona se pogovarjamo s sorodniki ali prijatelji.	4 (13 %)	1 (3 %)	2 (7 %)	9 (30 %)	14 (47 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	3,9	1,4
Pišemo pisma ali zgodbe v romskem jeziku.	27 (90 %)	3 (10 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	1,1	0,3
Romščino pisno uporabljamo v digitalni komunikaciji in na socialnih omrežjih (Viber, WhatsApp, Facebook itd.).	9 (30 %)	2 (7 %)	15 (50 %)	3 (10 %)	1 (3 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	2,5	1,1

Vir: Zorčič 2025b.

Na vprašanje, ali so se glede rabe romščine v domačem okolju kdaj posvetovali z vzgojitelji, učitelji, romskimi pomočniki ali drugimi strokovnjaki, je slaba petina odgovorila pozitivno, pri čemer večina (87 %) izmed njih navaja, da so prejeli nasvet, naj doma uporabljajo oba jezika (romščino in slovenščino), v enem primeru (Bela krajina) pa celo, naj z otroki doma govorijo izključno slovensko (14 %). Takšna praksa ni v skladu s smernicami o kakovostnem jezikovnem vnosu (cf. King & Fogle 2017), po katerih naj starši v komunikaciji s svojimi otroki uporabljajo svoj prvi jezik.

3.4 Izkušnje staršev s poukom romščine

3.4.1 Motivi za vpis

Najbolj enovito in pozitivno so na trditve, ki se nanašajo na razloge za vpis otroka k pouku romščine (tabela 6), starši v obeh skupnostih odgovorili pri trditvi o pomembnosti razvoja in ohranjanja prvega jezika za komunikacijo z družino in skupnostjo (37 % pomembno in 63 % zelo pomembno) ter so pri tem upoštevali želje otroka (90 % zelo pomembno).

Ostali odgovori, ki so se nanašali na glavne razloge za vpis staršev k pouku romskega jezika in kulture, so bili precej bolj razpršeni, npr. zaradi podpore integraciji v slovensko družbo ob ohranjanju lastne identitete (niti pomembno niti nepomembno 33 %, pomembno 40 %), ki je vsebinsko ena od zahtevnejših trditev. Pri ostalih odgovorih je poleg razpršenosti veljalo, da je prihajalo tudi do razlik v odgovorih pri obeh skupnostih. Tako je tudi v primeru odgovora na vprašanje, v kolikšni meri je bil razlog za vpis pomembnost krepitve kulturne identitete in pripadnosti ter spodbujanje samozavednosti in občutka pripadnosti, kar kaže na to, da je individualna izkušnja posameznikov zelo različna. V prvi vrsti se ponovno beleži razlika v samozavednosti in priznavanju pripadnosti glede na izvorni dialekt, kažejo se torej razlike med pripadniki prekmurskih ali dolenskih Romov. Pri teh dveh vprašanjih je povprečje za dobro točko višje pri prekmurskih Romih. Obe trditvi, krepitev kulturne identitete in pripadnosti ter spodbujanje samozavednosti in občutka pripadnosti, sta govorcem v Prekmurju zelo pomembni (75 %), ostalim pomembni, medtem ko so rezultati v Beli krajini precej razpršeni. Razloge za to verjetno lahko ponovno iščemo v prej omenjeni večji prestižnosti prekmurskega dialekt, v povprečju boljšem življenjskem standardu prekmurskih Romov ter prisotnost inteligence, ki tudi politično nadzoruje kapital, namenjen romski skupnosti (cf. Ferlin 2024). Podobno lahko zaključimo glede odgovorov pri vprašanju o motivaciji vključitve k pouku zaradi vzpostavljanja vezi z jezikovno in kulturno skupnostjo s sicer visokim povprečjem (4), a z razliko med obravnavanimi skupnostma v prid skupnosti prekmurskih Romov (75 % respondentom iz Prekmurja je ta motiv zelo pomemben).

Najnižje povprečne vrednosti odgovorov, ki se nanašajo na motivacijo staršev za vpis svojih otrok na dopolnilni pouk romščine, je prejelo vprašanje, ki se nanaša na izobraževalne, poklicne in kognitivne prednosti, ki jih prinaša večjezičnost. Ponovno je v Prekmurju ta motiv v večjem deležu (62,5 %) pomemben za starše. Nizko povprečno vrednost odgovorov pa je prejela tudi že omenjena trditev, da je razlog za vpis podpora integraciji v slovensko družbo ob ohranjanju lastne identitete. In čeprav sta vprašanji delno tudi vsebinsko povezani, vsaj v delu, ko uspešno usvajanje prvega jezika vodi v

uspešnejše usvajanje drugega jezika, je dojemanje prednosti dvojezičnosti pri pripadnikih romskega jezika očitno slabše uveljavljeno, kar še posebej velja za Belo krajino.

Motive za vpis otrok je torej treba iskati v želji staršev po dodatnem delu z otroki ter pri samih otrocih v šoli, še posebej, ker jim je pouk všeč in ga radi obiskujejo (npr. »ker je [Ime – bratec, op. a.] hodil, je jokala, da bo hodila tudi ona« (A19)). Da je ogromno odvisno od učiteljic in njihovega pristopa do otrok in staršev ter posledičnega zaupanja, je razvidno tudi iz dodatnih pojasnil staršev: »Zaradi učiteljice, ker mu je pomagala« (A21), »spodbuda učiteljice dopolnilnega pouka« (A11 in A17), »prijazna učiteljica, pa tudi ji zaupamo« (A28), »tudi učiteljica me je poklicala in mi vse razložila, kaj bodo delali pri dopolnilnem pouku« (A16).

Tabela 6: Razlogi staršev za vpis otroka k pouku romščine

Kaj so bili glavni razlogi, da ste svojega otroka oziroma svoje otroke vključili v pouk romščine?								
Podvprašanja	Odgovori						Povprečje	Std. odklon
	Povsem nepomembno	Nepomembno	Niti pomembno niti nepomembno	Pomembno	Zelo pomembno	Skupaj		
Razvoj in ohranjanje maternega jezika za komunikacijo z družino in skupnostjo.	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	11 (37 %)	19 (63 %)	30 (100 %)	4,6	0,5
Krepitev kulturne identitete in občutka pripadnosti.	1 (3 %)	2 (7 %)	7 (23 %)	11 (37 %)	9 (30 %)	30 (100 %)	3,8	1,1
Vzpostavljanje vezi z jezikovno in kulturno skupnostjo.	1 (3 %)	2 (7 %)	4 (13 %)	13 (43 %)	10 (33 %)	30 (100 %)	4,0	1,0
Podpora integraciji v slovensko družbo ob ohranjanju lastne identitete.	2 (7 %)	2 (7 %)	10 (33 %)	12 (40 %)	4 (13 %)	30 (100 %)	3,5	1,0
Izobraževalne, poklicne in kognitivne prednosti večjezičnosti.	1 (3 %)	2 (7 %)	10 (33 %)	12 (40 %)	5 (17 %)	30 (100 %)	3,6	1,0

Kaj so bili glavni razlogi, da ste svojega otroka oziroma svoje otroke vključili v pouk romščine?								
Podvprašanja	Odgovori						Povprečje	Std. odklon
	Povsem nepomembno	Nepomembno	Niti pomembno niti nepomembno	Pomembno	Zelo pomembno	Skupaj		
Spodbujanje samozavedi in občutka pripadnosti.	1 (3 %)	2 (7 %)	5 (17 %)	12 (40 %)	10 (33 %)	30 (100 %)	3,9	1,0
Želja oziroma zanimanje otroka.	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	3 (10 %)	27 (90 %)	30 (100 %)	4,9	0,3
Drugo.	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	6 (100 %)	6 (100 %)	5,0	0,0

Vir: Zorčič 2025b.

3.4.2 Ocena napredka

Pri ocenjevanju napredka otrok⁶ pri jeziku so bili starši bolj suvereni, saj so le štirje starši odgovorili z odgovorom »ne vem«, medtem ko je bilo takšnih odgovorov pri ocenitvi napredka pri poznavanju romske kulture veliko več (16 staršev). Izmed tistih, ki so se opredelili, prevladujejo odgovori staršev, ki pri otrocih opažajo velik napredek. Razlike med sorojenci niso opazne. Primerjava med obema šolama pokaže v povprečju boljše ocenjen napredek otrok na šoli v Beli krajini (napredek pri jeziku in tudi pri kulturi 3,9) kot v Prekmurju (jezik 3,3 in kultura 3,0).

3.4.3 Odnos okolice

Na vprašanje, če so kdaj doživeli negativni odnos do tega, da otrok obiskuje pouk romščine in romske kulture, starši odgovarjajo,⁷ da skoraj nikoli (dva starša sta navedla, da redko in občasno s strani sosedov, pri čemer bi veljalo vprašati, ali gre za sosede Rome ali Nerome). Glede tega, če so negativen odziv zaradi obiskovanja pouka romskega jezika doživeli otroci, jih približno polovica pravi, da tega ne ve, ostali pa, da nikoli s strani učiteljev (66 %), nikoli s strani drugih staršev (59 %) ter s strani sošolcev nikoli (27 %), redko (10 %) ali občasno (7 %).

6 Na voljo so bili odgovori: brez napredka, majhen napredek, zmeren napredek, velik napredek, ne vem.

7 Na voljo so bili odgovori: nikoli, redko, občasno, pogosto, zelo pogosto, ne vem.

3.4.4 Izzivi

Izmed navedenih izzivov, s katerimi bi se starši lahko soočali pri spodbujanju otrokove udeležbe pri pouku romščine in romske kulture, jih je večina (53 %) izbrala možnost, da nimajo dovolj časa za spremljanje otrokovega napredka pri pouku romskega jezika in kulture (večina iz Bele krajine), tretjina (33 %) navaja problem nedostopnosti oziroma neobstoja učnih virov in gradiv v romskem jeziku (večina iz Prekmurja), medtem ko slaba petina (18 %) staršev navaja, da nimajo nikakršnih težav (pod rubriko drugo). Iz odgovorov lahko razberemo tudi odobravanje, da se pouk odvija v šoli in določene zadržke glede možnosti obstoja gradiv za učenje romščine, npr.: »On se doma ne uči v romščini, da bi rabil neka gradiva« (A24), »Doma se romščine ne učijo iz zvezkov in knjig (A13).«

3.4.5 O pouku

Glede trditev, ki se nanašajo na pouk romščine, so starši odgovarjali precej homogeno (tabela 7).⁸ V večini (57 %) spremljajo, kaj delajo pri pouku (ali jim pove otrok ali pa sami pogledajo učno gradivo). Skoraj vsi (97 %) se strinjajo ali povsem strinjajo, da je otroku obiskovanje pouka zelo všeč, saj jim to tudi sam pove, noče zamuditi pouka ali se pohvali z znanjem. Velja tudi obratno – 97 % staršev je prepričanih, da to ni samo dodatna obveza za otroka. Večina staršev (60 %) se tudi strinja, da pouk pomaga, da je otrok boljši v šoli (se lažje uči, domače naloge dela bolje in sam lažje opravlja naloge, ki so povezane s šolo), dodatno se desetina staršev s tem povsem strinja. V Beli krajini se glede tega strinja ali povsem strinja 80 % staršev. Devetdeset odstotkov staršev prepozna otrokov napredek v romščini – otrok pozna več besed, bolj zapleteno se izraža, bolj je zgovoren. Glede vpliva učenja romščine na slovenščino, starši nimajo povsem razjasnenih pojmov: glede posledičnega napredka pri slovenščini zaradi učenja romščine starši niso gotovi (67 %). A tisti, ki so v napredek pri slovenščini prepričani, prihajajo iz Prekmurja, obenem pa so v večini (80 %) prepričani, da zaradi pouka romščine otroci nimajo še večjih problemov pri slovenščini, vseeno pa pet od šestih staršev, ki o tem niso prepričani, prihaja iz Prekmurja.

8 Metodološki problem se pojavi pri nekaterih odgovorih staršev, ki imajo pri pouku več kot enega otroka, podana pa je bila le ena ocena.

Tabela 7: Trditve o pouku romščine

V kolikšni meri se strinjate s spodnjimi trditvami o pouku romščine.								
Podvprašanja	Odgovori						Povprečje	Std. odklon
	Sploh se ne strinjam	Se ne strinjam	Niti se strinjam niti se ne strinjam	Se strinjam	Povsem se strinjam	Skupaj		
Spremljam, kaj delajo pri pouku romščine (otrok mi sam pove, pregledam liste in zvezek, romska pomočnica poroča).	1 (3 %)	1 (3 %)	9 (30 %)	17 (57 %)	2 (7 %)	30 (100 %)	3,6	0,8
Otroku je zelo všeč obiskovanje pouka (to mi sam pove, noče zamuditi pouka, rad se pohvali doma).	0 (0 %)	0 (0 %)	2 (7 %)	17 (57 %)	11 (37 %)	30 (100 %)	4,3	0,6
Otroku pouk romščine pomaga, da je boljši v šoli (lažje se uči, domače naloge dela bolje in sam, lažje opravlja naloge, povezane s šolo, pozitivno vpliva na učni uspeh).	0 (0 %)	0 (0 %)	9 (30 %)	18 (60 %)	3 (10 %)	30 (100 %)	3,8	0,6
Vidim njegov napredek v romščini (pozna več besed, bolj zapleteno se izraža, bolj je zgovoren).	0 (0 %)	0 (0 %)	3 (10 %)	18 (60 %)	9 (30 %)	30 (100 %)	4,2	0,6
Vidim njegov napredek pri slovenščini (npr. opažam, da bolje govori v formalnih situacijah).	0 (0 %)	0 (0 %)	20 (67 %)	9 (30 %)	1 (3 %)	30 (100 %)	3,4	0,6
Pouk romščine je samo dodatna obveznost za otroka.	19 (63 %)	9 (30 %)	2 (7 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	1,4	0,6
Zaradi pouka romščine ima samo še več problemov s slovenščino.	18 (60 %)	6 (20 %)	6 (20 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	1,6	0,8

Vir: Zorčič 2025b.

3.5 Stališča staršev do pouka romščine in romskega jezika

V naslednjem sklopu vprašanj smo želeli preveriti stališča staršev glede različnih trditev o pouku romščine (tabela 8).⁹ Najbolj homogeni so bili starši pri strinjanju s trditvijo, da bi vsi učitelji morali znati tudi osnove romščine: dve tretjini (67 %) staršev se s tem strinja, medtem ko slaba četrтина (23 %) o tem ni prepričana. Podoben rezultat najdemo tudi pri trditvi, da bi pouk romščine lahko obiskovali tudi otroci, ki doma govorijo slovensko, le da je strinjanje bolj pritrdilno (57 % se strinja, 17 % se popolnoma strinja).

Tabela 8: Stališča staršev do pouka romščine in romskega jezika

Navedite, v kolikšni meri se strinjate z naslednjimi trditvami:									
Podvprašanja	Odgovori							Povprečje	Std. odklon
	Sploh se ne strinjam	Se ne strinjam	Niti se strinjam niti se ne strinjam	Se strinjam	Se popolnoma strinjam	Ne vem	Skupaj		
Pouk romščine povečuje samozavest mojega otroka pri uporabi romščine.	0 (0 %)	1 (3 %)	1 (3 %)	10 (33 %)	6 (20 %)	12 (40 %)	30 (100 %)	4,9	1,1
Pouk romščine pomaga mojemu otroku pri učenju slovenščine.	0 (0 %)	1 (3 %)	9 (30 %)	14 (47 %)	1 (3 %)	5 (17 %)	30 (100 %)	4,0	1,1
Pouk romščine pomaga mojemu otroku pri socialni vključenosti v slovensko družbo (npr. sklepanje prijateljstev, občutek pripadnosti).	0 (0 %)	3 (10 %)	3 (10 %)	2 (7 %)	2 (7 %)	20 (67 %)	30 (100 %)	5,1	1,4
Pouk romščine izboljšuje splošni šolski uspeh mojega otroka.	0 (0 %)	2 (7 %)	5 (17 %)	17 (57 %)	1 (3 %)	5 (17 %)	30 (100 %)	4,1	1,1
Romski otroci bi morali imeti na voljo učbenike in delovne zvezke za vse predmete tudi v romščini.	0 (0 %)	8 (27 %)	14 (47 %)	5 (17 %)	1 (3 %)	2 (7 %)	30 (100 %)	3,2	1,1

9 Metodološki problem se pojavi pri nekaterih odgovorih staršev, ki imajo pri pouku več kot enega otroka.s

Navedite, v kolikšni meri se strinjate z naslednjimi trditvami:									
Podvprašanja	Odgovori							Povprečje	Std. odklon
	Sploh se ne strinjam	Se ne strinjam	Niti se strinjam niti se ne strinjam	Se strinjam	Se popolnoma strinjam	Ne vem	Skupaj		
Otroci iz romskega jezikovnega okolja bi morali imeti več ur slovenščine.	0 (0 %)	2 (7 %)	6 (20 %)	17 (57 %)	5 (17 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	3,8	0,8
Vsi romski otroci bi se morali učiti tudi romščino.	0 (0 %)	1 (3 %)	16 (53 %)	7 (23 %)	5 (17 %)	1 (3 %)	30 (100 %)	3,6	0,9
Pouk romščine bi lahko obiskovali tudi otroci, ki doma govorijo slovensko.	0 (0 %)	0 (0 %)	8 (27 %)	17 (57 %)	5 (17 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	3,9	0,7
Vsi učitelji bi morali znati tudi osnove romščine.	0 (0 %)	1 (3 %)	7 (23 %)	20 (67 %)	2 (7 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	3,8	0,6
Romski pomočniki bi morali z otroki v šoli več govoriti romsko.	0 (0 %)	0 (0 %)	15 (50 %)	9 (30 %)	4 (13 %)	2 (7 %)	30 (100 %)	3,8	0,9
Ponosen/ponosna sem na to, da je moj materni jezik romščina.	0 (0 %)	0 (0 %)	10 (33 %)	6 (20 %)	12 (40 %)	2 (7 %)	30 (100 %)	4,2	1,0
Morali bi imeti več knjig v romščini.	0 (0 %)	1 (3 %)	1 (3 %)	17 (59 %)	9 (31 %)	1 (3 %)	29 (100 %)	4,3	0,8
Zelo rad/a berem v romščini.	9 (30 %)	13 (43 %)	5 (17 %)	2 (7 %)	1 (3 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	2,1	1,0
Zelo rad/a pišem v romščini.	10 (33 %)	13 (43 %)	5 (17 %)	1 (3 %)	1 (3 %)	0 (0 %)	30 (100 %)	2,0	1,0
Zelo rad/a govorim v romščini.	2 (7 %)	1 (3 %)	1 (3 %)	2 (7 %)	22 (73 %)	2 (7 %)	30 (100 %)	4,6	1,2
Zelo rad/a poslušam romščino, čeprav je v drugem dialektu.	0 (0 %)	2 (7 %)	8 (27 %)	12 (40 %)	7 (23 %)	1 (3 %)	30 (100 %)	3,9	1,0

Vir: Zorčič 2025b.

Pri nadaljnjih trditvah se razpršenost odgovorov že večja, a so vrednosti standardnega odklona še vedno do vrednosti 1. S trditvijo, da bi morali imeti več knjig v romščini, se večina staršev (59 %) strinja, celo povsem strinja (31 %). Podobno se v večini (57 %) strinjajo s trditvijo, da bi otroci iz romskega

jezikovnega okolja morali imeti več ur slovenščine, 17 % se jih s trditvijo povsem strinja, petina pa ni gotovih. Po večini (53 %) negotovi pa so romski starši glede trditve, da bi se vsi romski otroci morali učiti tudi romščino (23 % se jih strinja, 17 % povsem strinja; slednji so vsi iz Prekmurja, medtem ko so v Beli krajini glede te trditve negotovi). Podobna razpršenost je pri strinjanju s trditvijo, da bi romski pomočniki morali v šoli z otroki več govoriti romsko. Večina (50 %) je glede tega negotova (30 % se jih strinja, 13 % popolnoma strinja, 7 % nima mnenja). Vsi, ki se glede tega popolnoma strinjajo, prihajajo iz Prekmurja – tam se jih s trditvijo popolnoma strinja 50 % in strinja 25 %.

Sledijo trditve, na katere imajo starši še bolj različne odzive. Zelo rad/a berem v romščini: največ se jih ne strinja (43 %) ali sploh ne strinja (30 %), respondenti, ki se s tem strinjajo, prihajajo iz Prekmurja. Podobne so ugotovitve glede strinjanja s trditvijo »Zelo rad/a pišem v romščini«: največ se jih ne strinja (43 %) ali sploh ne strinja (33 %). Ponovno tisti, ki se strinjajo s trditvijo, prihajajo iz Prekmurja. Respondenti se v večji meri strinjajo, da zelo radi poslušajo romščino, čeprav je v drugem dialektu: 40 % se jih strinja, 23 % povsem strinja, 27 % je negotovih. Podoben rezultat je tudi pri strinjanju s trditvijo, da so ponosni na to, da je njihov materni jezik romščina, le da je več tistih, ki se s trditvijo povsem strinjajo (40 %), strinja se petina (20 %), tretjina (33 %) pa je glede trditve negotova (vsi, ki so negotovi glede te trditve, prihajajo iz Bele krajine).

Še bolj razpeti so glede naslednjih trditev:

- 1) Romski otroci bi morali imeti na voljo učbenike in delovne zvezke za vse predmete tudi v romščini: skoraj polovica (47 %) staršev je glede te trditve negotova, 27 % se jih ne strinja, 17 % se jih s tem strinja, 3 % pa povsem strinja (večina negotovih respondentov je iz Bele krajine).
- 2) Pouk romščine povečuje samozavest mojega otroka pri rabi romščine: 40 % glede tega nima mnenja (vsi so iz Bele krajine), tretjina (33 %) se jih strinja, petina (20 %) se jih popolnoma strinja, 3 % pa o tem niso gotovi ali se ne strinjajo.
- 3) Pouk romščine pomaga mojemu otroku pri učenju slovenščine: skoraj polovica (47 %) se s tem strinja, 30 % je negotovih, 17 % o tej trditvi nima mnenja, 3 % se ne strinjajo ali pa povsem strinjajo.
- 4) Pouk romščine izboljšuje splošni učni uspeh mojega otroka: večina (57 %) staršev se glede tega strinja (ta delež je znašal 64 % pri starših iz Bele krajine), a je tudi 17 % staršev, ki so glede tega negotovi, in 17 % takšnih, ki glede tega nimajo mnenja, 7 % se jih ne strinja in 3 % povsem strinjajo.
- 5) Zelo rad/a govorim v romščini: velika večina (73 %) se s tem popolnoma strinja, vseeno se tudi 7 % s tem sploh ne strinja ali nima mnenja ali pa se strinja, 3 % pa se ne strinjajo ali so negotovi.

- 6) Trditev, na katero so starši odgovarjali najbolj negotovo, je , da pouk romščine pomaga otroku pri socialni vključenosti v slovensko družbo (npr. sklepanje prijateljstev, občutek pripadnosti): dve tretjini (67 %) staršev o tem nimata mnenja (ta delež znaša pri respondentih iz Bele krajine 86 %), 10 % je negotovih in prav toliko se jih s tem ne strinja, samo po 7 % se jih strinja ali pa povsem strinja. Ti odgovori so v skladu s tem, da romski pouk trenutno obiskujejo le otroci iz romske skupnosti in ni povezovalnega učinka z otroki večinskega prebivalstva.

Na vprašanje, kako bi po njihovem mnenju v Sloveniji morale biti urejeno učenje romščine otrok z romskim maternim jezikom, so starši odgovorili v veliki večini (73 %), da je trenutna oblika – kot dopolnilni pouk – najprimernejša. Petina staršev (20 %) meni, da bi se otroci morali učiti romščino v okviru razširjenega programa osnovne šole, a brez ocene. Le 3 % so mnenja, da bi se otroci morali učiti romščino v okviru rednega šolskega pouka kot ocenjeni izbirni predmet. Razbitje podatkov na regijo pokaže, da večina tistih, ki menijo, da bi moral pouk romščine doživeti nadgradnjo, prihaja iz Prekmurja, medtem ko je 90 % respondentov iz Bele krajine zadovoljnih s trenutno obliko, torej kot dopolnilni pouk (tabela 9).

Tabela 9: Mnenje staršev o organiziranost romskega pouka v šolah

Kako bi po vašem mnenju v Sloveniji morale biti urejeno učenje romščine otrok z romskim maternim jezikom?					
	Otroci bi se morali učiti romščino v okviru rednega šolskega pouka kot izbirni predmet (z oceno).	Otroci bi se morali učiti romščino v okviru razširjenega programa osnovne šole (brez ocene).	Otroci bi se morali učiti romščino kot dopolnilni pouk (tako, kot je sedaj).	Učenje romščine bi moralo potekati v okviru posameznih romskih društev.	Skupaj
Bela krajina	0	2	19	0	21
	0 %	10 %	90 %	0 %	100 %
Prekmurje	1	4	3	0	8
	13 %	50 %	38 %	0 %	100 %
Skupaj	1	6	22	0	29
	3 %	21 %	76 %	0 %	100 %

Vir: Zorčič 2025b.

4 Diskusija

Rezultati ankete v delu rabe in odnosa do jezika kažejo na razliko med romskimi starši, predvsem pa razliko med obema jezikovnima skupnostma. Tako lahko iz podatkov razberemo, da tisti, ki radi (čeprav občasno) romščino tudi berejo, jo raje tudi zapisujejo, tudi v digitalni komunikaciji, ter lažje vidijo napredek otrok pri drugem jeziku (Zorčič 2025b). Ti posamezniki verjetno v večji meri pozitivno vrednotijo vse jezike in jih vidijo kot pridobitev.

Vseeno se sociolingvistične razlike in drugačna realnost, ki jo živijo pripadniki obeh obravnavanih romskih jezikovnih skupnosti, kažejo tako v jezikovni zmožnosti in samozavesti govorcev kot tudi v razvitosti in dostopnosti jezikovnih virov za njihove uporabnike. Vse to se posledično odraža tudi v jezikovnem ponosu in izražanju identitete, pa tudi v revitalizacijskih vzgibih govorcev prestižnejšega izmed obeh obravnavanih romskih dialektov.

4.1 Jezikovna zmožnost in želja po razumevanju

Iz podatkov je razvidno, da skupnost v Beli krajini uporablja več romščine in skoraj nič slovenščine, medtem ko je slednja v Prekmurju prisotna tudi v družinah. Slednje odsevajo tudi ocene znanja romščine in slovenščine otrok, ki so jo podali pripadniki obeh jezikovnih skupnosti. V Beli krajini se tako nelagodnost zaradi neznanja oziroma slabšega znanja slovenščine kaže v večji želji staršev, da bi tudi učitelji znali osnove romskega jezika za lažjo komunikacijo z njihovimi otroki, medtem ko od romskih pomočnikov ne pričakujejo, da bi z otroki še več govorili v romščini. Obratno je stanje v Prekmurju, kjer je zavedanje staršev o znanju slovenščine na višji ravni in ne čutijo potrebe po večanju prisotnosti slovenščine, ampak romščine, torej se kaže nekakšna želja po revitalizaciji.

4.2 Revitalizacijski vzgibi

Revitalizacijski vzgibi se kažejo v odgovorih staršev iz Prekmurja. Gre za v povprečju večje strinjanje s trditvijo, da bi se vsi romski otroci morali učiti romščino. Prav tako bi si starši v Prekmurju v večji meri želeli, da bi romski pomočniki uporabljali več romščine z otroki, obenem pa je več takšnih staršev, ki jim ni pomembno, da bi učitelji poznali tudi osnove romskega jezika. Iz podatkov je razvidna tudi večja želja prekmurskih staršev po napredku otrok tako v romskem jeziku kakor tudi v poznavanju kulture, obenem pa je tudi več staršev, ki bi si želeli nadgradnje poučevanja romskega jezika iz dopolnilnega pouka v šolski predmet.

4.3 Dostopnost jezikovnih virov in možnosti rabe

Dostopnost jezikovnih virov in možnost rabe romskega jezika je zagotovo v večji meri na voljo prekmurskim romskim govorcem, saj v njihovem dialektu obstaja več knjig, slovníc in drugih opisov jezika, pa tudi radijskih in televizijskih oddaj, v katerih lahko v večji meri slišimo prekmurski romski dialekt. Vse to povečuje prestižnost prekmurskega romskega dialekt. Posredno to lahko razberemo tudi iz odgovorov posameznih respondentov, ki občasno tudi berejo in si želijo (še) več knjig.

4.4 Jezikovna samozavest (ponos) in identiteta

Jezikovna samozavest (ponos) in identiteta se v večji meri kažeta pri govorcih dialekt iz Prekmurja, ki ob boljših socialno-ekonomskih izhodiščih in jezikovni samozavesti lažje izražajo tako lastno identiteto in kulturo kakor tudi revitalizacijske želje oziroma željo po ohranitvi jezika za prihodnje generacije.

4.5 Zadovoljstvo s poukom

Izredno pomembna ugotovitev je zaupanje staršev do izvajalk pouka in odobravanje oblike izvedbe. S to obliko so še posebej zadovoljni v Beli krajini, kjer starši ob zaupanju v izvajalko ta dodatni angažma z njihovimi otroki v šoli vidijo kot pozitivno pridobitev. Obenem izvajalki, tudi sami pripadnici romske skupnosti, služita kot dober zgled – predvsem za dekleta. Vse to je dober način za boljšo vključenost otrok k pouku in posledično boljšo učno uspešnost, na dolgi rok pa za izboljšanje odnosa do izobraževanja.

5 Zaključek

Iz rezultatov je razvidno, da so romski starši zelo naklonjeni izvajanju pouka romščine in romske kulture v šoli, in sicer najbolj v obliki, kot se trenutno pri njih izvaja, to je kot dopolnilni pouk v okviru šole. Kljub majhnemu vzorcu – predvsem v Prekmurju – in dejstvu, da sta anketiranje opravili izvajalki pouka, kar bi lahko pomenilo pomanjkljivost ankete, so bili vanjo vključeni skoraj vsi starši otrok, ki obiskujejo evalvirani program. Posledično so podatki v delu ankete, ki ugotavljajo zadovoljstvo glede izvedbe takšnega programa poučevanja romskega jezika in kulture v okviru romske skupnosti, pomembni in reprezentativni. Izredno pomembna je ugotovitev, da starši ob zaupanju v izvajalko ta dodatni angažma z njihovimi otroki v šoli vidijo kot pozitivno pridobitev, kar je dober način za boljšo vključenost otrok k pouku in posledično boljšo učno uspešnost, na dolgi rok pa za izboljšanje odnosa do izobraževanja.

Rezultati ankete v delu rabe in odnosa do jezika kažejo na razliko med posamezniki, predvsem pa razliko med obema jezikovnima skupnostima, prekmursko in dolensko. Sociolingvistične razlike in drugačna realnost, ki jo živijo pripadniki obeh obravnavanih romskih jezikovnih skupnostma, se kažejo tako v jezikovni zmožnosti in samozavesti govorcev kot tudi v razvitosti in dostopnosti jezikovnih virov za njihove uporabnike. Vse to se posledično odraža še v jezikovnem ponosu in izražanju identitete, pa tudi v revitalizacijskih vzgibih govorcev prestižnejšega izmed obeh obravnavanih romskih dialektov.

Literatura in viri

- Cech, P. & Heinschink, M., 2001. A Dialect with Seven Names. *Romani Studies* 11 (2), 137–184.
- Cummins, J., 2006. *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters, Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney.
- Ferlin, S., 2024. Dolenjskih Romov ne bi smeli primerjati s prekmurskimi. *Dnevnik*, 3. 9. 2024, <https://www.dnevnik.si/novice/slovenija/dolenjskih-romov-ne-bi-smeli-primerjati-s-prekmurskimi-2689901/> (dostop 21. 11. 2025).
- King, K.A. & Fogle, L.W., 2017. Family Language Policy. V McCarty, T. & May, S. (ur.) *Language Policy and Political Issues in Education. Encyclopedia of Language and Education*. Springer, Cham, 315–327, https://doi.org/10.1007/978-3-319-02344-1_25
- Kyuchukov, H. (2024). Learnability Theory and Rural Roma Children's Knowledge of Languages: An Empirical Psycholinguistic Comparative study. *Psycholinguistics*, 35 (1), 108–133.
- Matras, Y., 2004. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Réger, Z., 1999. Gypsy Children's Language Problems and Their Chances to Manage at School. V C. Fényes, C. McDonald & A. Mészáros (ur.) *The Roma Education Resource Book*. Open Society Institute – Institute for Educational Policy, Budapest, 169–173.
- STA 2023. Zveza Romov ob svetovnem dnevu romskega jezika opozorila, da romski jezik govori vedno manj romskih otrok. *STA*, 2. 11. 2023. <https://www.sta.si/3231626/zveza-romov-ob-svetovnem-dnevu-romskega-jezika-opozorila-da-romski-jezik-govori-vedno-manj-romskih-otrok> (dostop 25. 11. 2025)
- STA 2025. Romski jezik se danes med otroki uporablja manj. *Sobotainfo*, 4. 11. 2025, <https://sobotainfo.com/novica/lokalno/foto-jozek-horvat-muc-romski-jezik-se-danes-med-otroki-uporablja-manj/316881> (dostop 23. 11. 2025).
- Tancer, M., 1994. *Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem*. Založba Obzorja, Maribor.
- Vonta, T., Jager, J., Rutar Leban, T., Vidmar, M., Baranja, S., Rutar, S., Mlekuž, A., Jaklič Šimnic, A., Vidmar, J. & Balič, F., 2011. *Nacionalna evalvacijska študija uspešnosti romskih učencev v osnovni šoli: končno poročilo*. Pedagoški inštitut, Ljubljana.
- Zagovornik načela enakosti, 2025. Izzivi pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok in mladostnikov. Posebno poročilo. Ljubljana, <https://zagovornik.si/zagovornik-s-posebnim-porocilom-o-izzivih-pri-vzgoji-in-izobrazevanju-romskih-otrok-in-mladostnikov/> (dostop 21. 11. 2025).
- Zorčič, S., 2025b. *Izkušnje in mnenja staršev o pouku romščine in romske kulture* [Podatkovna zbirka]. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.17713887>
- Zorčič, S. 2025a. Jezikovna zmožnost romskih otrok v slovenščini na začetku osnovne šole. *Sodobna Pedagogika* 76 (1), 9–23.
- Winkler, P., 1999. Izkušnje Slovenije pri urejanju položaja Romov. V: Klopčič, V. & Polzer, M. (ur.) *Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – Izziv za manjšinsko pravo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 27–36.

Financiranje in zahvala

Prispevek je nastal v okviru strokovno-razvojne naloge Podporne aktivnosti v izobraževanju, na podlagi naročila Ministrstva za vzgojo in izobraževanje, ter v okviru raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Avtorica članka se zahvaljuje obema izvajalkama pouka, vsem staršem, predvsem pa romskim učencem, ki tako prizadevno obiskujejo pouk.

Parents' Experiences and Opinions on Romani Language and Culture Classes

Abstract

This article examines the experiences and opinions of Roma parents regarding Romani language and culture classes attended by their children. Roma children in Slovenia enter the education system with varying levels of proficiency in Slovene and Romani and, unlike members of the two constitutionally recognised national communities, do not have access to education in their first language. Numerous studies and policy recommendations emphasise the importance of early inclusion in preschool education and additional language learning for Roma children, while also highlighting the need to incorporate Romani language and culture into the school curriculum, taking into account the considerable dialectal diversity within the Roma community itself.

The study is based on a survey of thirty parents from the Bela Krajina and Prekmurje regions. Respondents shared their experiences with supplementary Romani language and culture classes and answered questions related to language use, language competence, and attitudes towards the Romani language. The findings indicate that most parents use Romani at home, while the use of Slovene varies by region. Parents generally assess their children's knowledge of Romani positively but express concerns about their proficiency in Slovene, particularly in Bela Krajina, where levels are often lower.

Parents appreciate the current model of supplementary classes, viewing this additional engagement within the school setting as beneficial for their children. These classes are therefore regarded as an effective means of enhancing the inclusion of Roma children in the educational process and, in the long term, improving their academic performance and attitudes towards schooling. The article also highlights sociolinguistic differences between Prekmurje and Bela Krajina, which shape speakers' linguistic self-confidence and identity.

Keywords: Romani language, supplementary classes, primary school, parents' opinions, Slovenia

Mitja Žagar

O pristopih in metodologiji raziskovanja kompleksnih dinamičnih družbenih pojavov, objektivnosti ter financiranju in evalvaciji raziskovanja in znanosti

(znanstveni esej)

Izvleček

V znanstvenem eseu predstavljam pregled tem in področij, s proučevanjem katerih sem se ukvarjal v štirih desetletjih svoje raziskovalne kariere in o njih pisal v svojih objavah, ter oceno njihove relevantnosti in aktualnosti. Sledijo razmišljanja o raziskovalnih pristopih in metodologiji raziskovanja kompleksnih družbenih pojavov ter o prednostih, omejitvah, slabostih in problemih raziskovalnih pristopov, metod in tehnik, ki sem jih uporabljal, kombiniral in razvijal pri raziskovanju. V tem kontekstu pozornost namenjam vprašanju objektivnosti ter subjektivnosti, ideološke in vrednostne pogojenosti družboslovnega in humanističnega raziskovanja, etičnosti v raziskovanju in znanosti ter problematičnim težnjam za politično korektnost raziskovanja in znanosti. V nadaljevanju obravnavam problematiko delovanja in financiranja raziskovanja in znanosti v Sloveniji in širše ter predstavljam nekaj predlogov za razreševanje ključnih problemov. Eseg zaključujem z razmišljanji o institucionalni evalvaciji raziskovalnih in znanstvenih institucij, individualni evalvaciji raziskovalcev ter preverjanju in ocenjevanju kakovosti raziskovalnega dela in rezultatov. Kritično razmišljam o pozitivnih in negativnih posledicah uveljavljanja načela »objavljaj ali propadi« (*publish or perish*), o pomenu bibliometrije in individualnih recenzij (*peer review*) pri preverjanju kakovosti v raziskovanju in znanosti, o problemih akademskega založništva in odprtega dostopa do objav v znanstvenih revijah in monografijah, o vlogi indeksov, ki jih večinoma oblikujejo in upravljajo zasebna dobičkovna podjetja, ter o prihodnjem razvoju raziskovanja in znanosti.

Ključne besede: metodologija, raziskovanje kompleksnih dinamičnih družbenih pojavov, etnične in manjšinske študije, delovanje in financiranje raziskovanja in znanosti, evalvacija v raziskovanju in znanosti

Po štirih desetletjih raziskovanja in dobrih treh in pol desetletjih dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja (INV) odločitev o vsebini prispevka, namenjenega za zbornik ob 100-letnici inštituta, ni bila enostavna. Predstavil bi lahko kakšno od specifičnih tematik, ki sem jih v preteklih desetletjih in zlasti zadnja leta raziskoval. Večina teh tematik ostaja aktualnih. Nekatere, upošteva burno dogajanje in nepredvidljiv razvoj na različnih koncih sveta v zadnjih letih, postajajo celo aktualnejše. Mogoče bi bilo za bralce in širšo javnost zanimivo razmišljanje o vplivu naših raziskovalnih rezultatov na družbeno dogajanje in razvoj v posameznih okoljih. Vsaj v posameznih obdobjih in ob nekaterih priložnostih, kot sta bila čas oblikovanja in sprejemanja Ustave Republike Slovenije v procesu osamosvajanja slovenske države ali priprava izhodišč za slovensko-madžarski bilateralni sporazum o položaju in varstvu slovenske narodne manjšine na Madžarskem in madžarske v Sloveniji, so naši prispevki imeli nekaj vpliva. Večino časa pa menimo, da odločevalci in ključni akterji ne vedo za naše delo, vedenje in znanje ter raziskovalne rezultate ali jih preslabo poznajo, da bi jih lahko upoštevali in koristno uporabljali pri oblikovanju in vodenju politik, sprejemanju odločitev in njihovem uresničevanju. Če bi odločevalci in drugi ključni družbeni akterji naše delo in njegove rezultate (bolje) poznali, bi se lahko izognili vsaj nekaterim problemom, s katerimi se srečujemo na področjih človekovih pravic, varstva in pravic manjšin in njihovih pripadnikov, njihovega (družbenega) vključevanja in integracije, sožitja in strpnosti v sodobnih pluralnih in notranje raznolikih družbah, urejanja in upravljanja (med)etničnih odnosov in drugih družbeno relevantnih različnosti. Boljše poznavanje našega raziskovalnega dela in njegovih rezultatov ter konkretnih priporočil, ki jih predlagamo na podlagi raziskovalnih rezultatov in ugotovitev, bi omogočalo tudi uspešnejše preprečevanje, upravljanje in/ali (raz)reševanje kriz in konfliktov, s katerimi se soočamo.

Kakšno leto pred upokojitvijo sem razmišljal, da bi predstavil svoj raziskovalni opus in pomembnejše objave v preteklih štirih desetletjih. Med enotami v moji bibliografiji COBISS (2025)¹ bi lahko izbral in predstavil tiste, ki bi bralce seznanili s tematikami, koncepti, (teoretskimi) modeli, teorijami in (znanstveno-raziskovalnimi) področji, ki sem jih raziskoval, sooblikoval in pomagal razvijati ter o njih pisal. Pisal bi lahko o pomenu svojega opusa in posameznih objav za razvoj raziskovanja na INV ter v Sloveniji, Evropi in globalno. Ukvarjal sem se z marsičim. Lahko bi lahko pisal o:

1 Sistem COBISS na dan 8. oktobra 2025 v moji bibliografiji navaja 685 enot, pri čemer vanjo ni vključena večina mojih referatov na znanstvenih in strokovnih konferencah in posvetih, javnih nastopov in predavanj, gostovanj na tujih univerzah in drugih institucijah ter nastopov in pojavljanj v medijih v prvih dveh in pol desetletjih, pa še kaj drugega verjetno manjka. Vseeno pa ta bibliografija dokaj dobro predstavlja ključna področja in tematike mojega dela.

- raziskovanju etničnosti in manjšinskosti, opredeljevanju družbenih večin in manjšin kot dinamičnih, kompleksno strukturiranih, notranje pluralnih in raznolikih skupnosti, ki so vse podobne koalicijam koalicij, o narodnih, etničnih, verskih, jezikovnih in drugih družbenih manjšinah, o večinsko-manjšinskih in manjšinsko-manjšinskih odnosih, o identitetah in identitetnih procesih ter o nacionalizmu (cf. Žagar 1993a; 1999; 2001a; 2002a; 2002b; 2006; 2012a; 2012b; 2014; 2021b);
- človekovih in manjšinskih pravicah, njihovi naravi, vsebini in standardih, ki jih je treba uveljaviti pri njihovem uresničevanju, ter o urejanju človekovih in manjšinskih pravic v nacionalnih ustavnih in pravnih sistemih ter v mednarodnem pravu (cf. Žagar 1991b; 1995a; 1996a; 1996b; 1997d; 1998a; 2000b; 2001c; 2003a; 2010a; 2011a; 2011b; 2016a; 2018c; 2021a; 2023c; Žagar in Novak 1997; 1998; 1999);
- (družbenem) vključevanju, izključevanju, integraciji, multikulturalizmu in interkulturalizmu, spravi, urejanju in upravljanju družbeno relevantnih različnosti, preprečevanju, upravljanju in (raz)reševanju kriz in konfliktov v pluralnih in notranje raznolikih družbah ter o svojem prispevku k razvoju teh tematik in interdisciplinarnih področij (cf. Bašić et al. 2018; Žagar 1991a; 1992; 2000a; 2001b; 2002c; 2005a; 2007; 2008; 2009; 2010c; 2016b; 2017; 2018b; 2020c; 2023a);
- vzdržnem vključujočem, pravičnem, uravnoteženem in zelenem trajnostnem razvoju, ki upošteva obstoječe vire, zmožnosti in omejitve okolja, narave in družb ter je okolju, podnebj, naravi, družbam in posameznikom prijazen (cf. Žagar 2022);
- nacionalnih (enonacionalnih in večnacionalnih) državah, njihovi (zgodovinski) evoluciji, osamosvajanju, demokratizaciji in tranziciji (cf. Klemenčič & Žagar 2004; Žagar 1988; 1993b; 1994b; 1994c; 1994/1995a; 1994/1995b; 1995b; 1996c; 1997b; 1997c; 2000c; 2010b; 2015; Žagar in Brinar 2008);
- družbeni in politični participaciji, zlasti o participaciji etničnih in drugih družbenih manjšin in njihovih pripadnikov ter o konceptu odprtega vključujočega javnega dialoga (cf. Žagar 1998b; 2004; 2005b; 2018a; 2020a; 2020b);
- ustavnem pravu in ustavnem primerjalnem pravu, raziskovanju normativnih, sistemskih in institucionalnih reform, vključno z ustavnimi reformami (cf. Žagar 1989; 1994a; 1997a; 2021d; 2022);
- večnivojskem upravljanju, regionalizmu in federalizmu, vključno z modelom asimetrične federacije ter njihovem pomenu za urejanje in upravljanje družbenih in zlasti etničnih odnosov ter različnosti (cf. Ortino et al. 2005; Žagar 1990; 2003b; 2005c; 2012c);
- kriznem upravljanju in njegovi legitimnosti ter o naravnih in družbenih pojavih kot kompleksnih, dinamičnih, medsebojno prepletenih in

soodvisnih procesih s svojimi časovnimi, prostorskimi in odnosnostnimi (relacijskimi) dimenzijami (cf. Žagar 2020; 2021c; 2022; 2023b; 2025), itd.

Pogosto so imeli moji nastopi na radiu in televiziji ter objave v dnevnikih in poljudnem tisku več odmeva v javnosti in več vpliva na politično odločanje in družbeni razvoj od znanstvenih objav s področij, naštetih v predhodnih alinejah.² Od navedenih objav sem najbolj ponosen na tiste, ki jih še po nekaj desetletjih omenjajo in citirajo in/ali uporabljajo kot študijsko gradivo v podiplomskih programih.

Po temeljitem razmisleku sem se odločil, da bom v tej monografiji predstavil nekaj svojih razmišljanj in predlogov o tematikah in dilemah, za katere menim, da so aktualne in pomembne za raziskovanje na INV in za njegov prihodnji razvoj, za razvoj etničnih in manjšinskih študij, za raziskovanje urejanja in upravljanja družbeno relevantnih različnosti, pa tudi širše za razvoj raziskovanja in znanosti.

Zahtevnejše bralce in raziskovalce, ki z različnih vidikov raziskujejo razne kompleksne družbene pojave, njihov medsebojni preplet, soodvisnost in širši družbeni kontekst, utegnejo zanimati pravni, politološki in drugi raziskovalni pristopi, metode in tehnike, ki jih uporabljam, kombiniram in razvijam pri svojem multidisciplinarnem, interdisciplinarnem in transdisciplinarnem raziskovanju. Za raziskovanje in znanost nasploh so raziskovalni pristopi, metode in tehnike ter njihova dosledna (upo)raba ključni, saj zagotavljajo standarde objektivnosti oziroma objektivizacije raziskovanja, omogočajo preverljivost in ponovljivost eksperimentov in raziskovanja, podatkov in raziskovalnih rezultatov ter usmerjajo njihovo razumevanje in interpretacijo. V naravoslovju in tehniki ter nasploh pri eksperimentih ob dosledni uporabi raziskovalnih pristopov, metod in tehnik pričakujemo, da bo v enakih pogojih in na enak način mogoče objektivno in v celoti ponoviti eksperimente in raziskave, ki bodo dali enake rezultate. V družboslovju in humanistiki, v vedah o življenju in na številnih drugih področjih, kjer se uveljavljajo multidisciplinarni, interdisciplinarni in/ali transdisciplinarni pristopi, je (upo)raba eksperimentov praviloma omejena in pogosto (identično) ponavljanje raziskovanja ni mogoče, ker ne moremo nadzorovati in ponoviti vseh relevantnih parametrov, okoliščin, pogojev in procesov. Ti se stalno spreminjajo in so pogosto neponovljivi. Že na začetku raziskovalne kariere sem ugotovil, da praviloma tradicionalni disciplinarni pristopi in metode (vključno s primerjalnimi), ki

2 V svojem pregledu navajam le nekaj objav v medijih, ki so bile – po moji oceni – najbolj odmevne. Ko sem to pisal, sem se spomnil pogovora z Nobelovim nagrajencem za ekonomijo profesorjem Paulom Krugmanom pred leti v New Yorku. Omenil je, da je imel od vseh njegovih objav, vključno z znanstvenimi objavami, za katere je prejel Nobelovo nagrado, verjetno največ vpliva njegov komentar v New York Timesu, zaradi katerega so za nekaj časa zaustavili trgovanje na newyorški borzi.

sem jih spoznal med študijem, niso najbolj primerni za celovito in poglobljeno raziskovanje kompleksnih in dinamičnih pojavov, tematik in konceptov, omenjenih v navedenih alinejah. Njihove slabosti in pomanjkljivosti so bile očitne zlasti pri predstavljanju, razumevanju in interpretiranju raziskovalnih podatkov in rezultatov, ker niso omogočili celovitega in poglobljenega razumevanja in interpretiranja proučevanih družbenih pojavov. Še slabše so se tradicionalni pristopi in metode obnesli pri raziskovanju, predstavljanju, razumevanju in interpretiranju medsebojnih prepletanj, odnosov, razmerij in soodvisnosti med različnimi pojavi. Soočen s temi slabostmi in problemi, sem jih poskušal preseči ali vsaj omiliti. Zato sem v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pri proučevanju družbenih odnosov, kriz in konfliktov, tranzicije, vključevanja, družbene, politične in ekonomske participacije, reformnih procesov in takrat aktualnih ustavnih in institucionalnih reform ter federalizma, ki je bil tema mojega doktorskega raziskovanja in disertacije (Žagar 1990), začel uporabljati in kombinirati različne raziskovalne pristope, metode in tehnike ter razvijati nove, kadar sem ugotovil, da z obstoječimi ne morem doseči zastavljenih ciljev. Pri tem sem izhajal iz pluralistične perspektive oziroma metodološkega pluralizma, kakršnega predstavlja monografija o raziskovalnih pristopih in metodologijah v družboslovju, ki sta jo uredila Donatella della Porta in Michael Keating (2008). Večdesetletne izkušnje uporabe tega raziskovalnega pristopa so pokazale njegove prednosti in slabosti. Sočasno sem spoznaval prednosti, slabosti in pomanjkljivosti različnih raziskovalnih pristopov, metod in tehnik, ki sem jih skladno s pristopom metodološkega pluralizma uporabljal ter pri svojem raziskovanju po potrebi inovativno prilagajal, kombiniral in razvijal. Ugotovil sem, da so bili rezultati raziskovanja boljši, kadar sem uporabljene pristope, metode in tehnike uspel prilagajati specifični situaciji, okoliščinam in proučevanim pojavom ter širšemu kontekstu. Čeprav uporabljeni pristopi, metode in tehnike niso idealna orodja, zagotavljajo in – kadar jih uspemo ustrezno prilagoditi in razviti – izboljšajo kakovost, celovitost in objektivizacijo raziskovanja, pridobljenih podatkov in rezultatov. Poleg omenjenih slabosti in problemov, povezanih z raziskovalnimi pristopi, metodami in tehnikami, se moramo raziskovalci zavedati tudi slabosti in problemov, povezanih z definicijami, koncepti, (teoretskimi) modeli in teorijami ter tudi merskimi enotami in klasifikacijami, ki jih uporabljamo. To je zlasti pomembno pri predstavljanju in pojasnjevanju našega raziskovanja, podatkov in raziskovalnih rezultatov ter pri njihovi interpretaciji. Pri raziskovanju ne smemo pozabiti, da so vse definicije, koncepti, (teoretski) modeli, teorije in klasifikacije, raziskovalni pristopi, metode in tehnike ter tudi merske enote, ki jih uporabljamo, zgolj rezultati (predhodnega in našega) raziskovalnega in znanstvenega dela in ustvarjanja. Zato niso in ne morejo biti popolni in objektivni, ampak so vedno vsaj do določene mere poenostavljeni, subjektivni in vrednostno pogojeni. Kadar pišem o teh vprašanjih ali

jih razlagam svojim študentom, poudarjam, da so naravni in družbeni pojavi medsebojno prepleteni in soodvisni kompleksni, stalno spreminjajoči se dinamični procesi s svojimi številnimi dimenzijami in specifičnimi življenjskimi cikli. Pri tem v družboslovju in humanistiki ugotavljamo zlasti pomen odnosnostnih, prostorskih in časovnih dimenzij pojavov, ki so ključne za zaznavanje in razumevanje njihove dinamičnosti, kompleksnosti in soodvisnosti ter kompleksnosti naših realnosti in širših kontekstov. V svojem raziskovanju posamezne družbene pojave in tudi njihov kontekst pogosto (celo praviloma) opazujemo in analiziramo kot izolirane izseke in prereze družbene realnosti, zamrznjene v določenem trenutku. Tako si olajšamo delo in razumevanje, vendar so zato naši raziskovalni rezultati in njihove interpretacije (bolj ali manj) nepopolni in praviloma precej poenostavljeni odrazi dinamičnih realnosti, ki se stalno spreminjajo in preobražajo ter so tako kompleksne, da jih nismo sposobni v celoti zaznati in razumeti. Posledično so poenostavljeni in pretežno statični tudi (naše) definicije, koncepti, modeli in teorije, ki jih uporabljamo in razvijamo. So rezultati našega raziskovanja in odražajo naše dojemanje, razumevanje in interpretacije (zamrznjenih) prerezov pojavov, kot jih opazujemo v določenem trenutku. Čeprav so nepopolni, nam pomagajo proučevati, spoznavati, razumeti in interpretirati posamezne pojave in stalno spreminjajoče dinamične kompleksne realnosti. Prav zato bi bodoče raziskovalce morali že v izobraževalnem procesu, ko začnejo spoznavati raziskovalne pristope, metode, tehnike, definicije, koncepte, modele in teorije, temeljito seznaniti tudi z vsemi njihovimi slabostmi, omejitvami in problemi ter jih naučiti, da pri interpretaciji raziskovalnih rezultatov nanje vedno opozorijo. Žal v procesih izobraževanja in usposabljanja, pa tudi v raziskovanju in znanosti nasploh takšen pristop pogosto umanjka. Tudi zato mnogi raziskovalci in del javnosti znanost, raziskovalne pristope, metode in tehnike dojemajo kot (dogmatsko) religijo, v katero verujejo brez trohice dvoma, čeprav je to v nasprotju z bistvom, naravo in vsebino znanosti. Znanost terja kritičen odnos do uporabljenih raziskovalnih pristopov, metod, tehnik, definicij, konceptov, modelov in teorij, uporabljenih podatkov in raziskovalnih rezultatov, znanstvenih spoznanj, znanja in vedenja nasploh. Stalno jih moramo preverjati, (pre)spraševati, jih popravljati in razvijati, dopolnjevati in spreminjati. Hkrati ne smemo pozabiti, da so med ključnimi dejavniki kakovostne in uspešne znanosti in raziskovanja, ki omogočajo družbeni in tehnološki razvoj, ter med bistvenimi lastnostmi in predpogoji dobrih in uspešnih raziskovalcev in znanstvenikov radovednost, dvom, nezadovoljstvo z obstoječim, strast iskanja, raziskovanja in odkrivanja neznanega, novega in boljšega, pogum, inovativnost, ustvarjalnost in domišljija.

Dokler ne uspemo razviti in ustvariti boljših orodij, nam dosledna in kritična (upo)raba obstoječih raziskovalnih pristopov, metod in tehnik, definicij, konceptov, modelov in teorij pomaga, da (objektivneje) proučujemo,

analiziramo, razumemo in interpretiramo proučevane pojave, njihov preplet in soodvisnost ter širši kontekst. V družboslovju in humanistiki so za razvoj znanosti in raziskovanja ter za uspešen družbeni razvoj pomembni tako kvantitativni kot kvalitativni pristopi in raziskovanje. Pri zbiranju in ustvarjanju podatkov in baz podatkov, kvantifikaciji, izračunavanju in (kvantitativni) interpretaciji raziskovalnih rezultatov moramo upoštevati, da pri definiranju spremenljivk in odločanju, katere bomo opredelili kot odvisne in katere kot neodvisne, pri pojasnjevanju izbranih enot proučevanja, merskih enot in klasifikacij ter pri določanju in računanju korelacij izhajamo iz svojega dojemanja, opredeljevanja in razumevanja pojavov in realnosti. Pri tem pogosto pozabljamo, da so vse spremenljivke (so)odvisne. Vseh ne uspemo niti zaznati. Zaradi omejenega znanja in vedenja ne razumemo niti odnosov med zaznanimi spremenljivkami, njihove medsebojne prepletenosti in pogojenosti. Čeprav niso popolni, raziskovalni pristopi in metode omogočajo in usmerjajo raziskovalno delo in njegovo organiziranje, pridobivanje in organiziranje (standardiziranih) raziskovalnih podatkov ter oblikovanje baz podatkov. Uporabljamo jih pri obdelavi, kvantifikaciji in interpretaciji raziskovalnih podatkov, opredeljevanju spremenljivk in odločanju, katere med njimi so odvisne in katere neodvisne, kar omogoča računanje korelacij in interpretacijo vzročno-posledičnih povezav. Tudi če bi vse zaznane spremenljivke upoštevali kot (so)odvisne in bi znali izračunati enačbe s samimi neznankami, dobljeni rezultati ne bi v celoti odražali proučevanih kompleksnih realnosti, saj bi zelo verjetno spregledali kakšno od relevantnih spremenljivk. Zato je še pomembneje, da se zavedamo, da uporabljeni raziskovalni pristopi kot produkti zgodovinskega razvoja in tega trenutka pogojujejo raziskovalne rezultate, razlage, vedenje in znanje. Sprejeti moramo dejstvo, da bomo pri raziskovanju kompleksnih pojavov in realnosti tudi ob uporabi najboljših obstoječih raziskovalnih pristopov, metod in tehnik ter ob naši največji pazljivosti in natančnosti kakšno relevantno spremenljivko spregledali in/ali nanjo »pozabili«. Naše raziskovanje, njegovi raziskovalni rezultati in njihove interpretacije so tako le približek in približen odsev družbenih realnosti ter poskus (poenostavljenega) razumevanja proučevanih kompleksnih pojavov in realnosti. Poleg tega se moramo zavedati, da raziskovanje nasploh in še zlasti v družboslovju in humanistiki ter znanost nikoli nista etično in družbeno nevtralna, ampak sta – kot je že pred desetletji poudaril Gunnar Myrdal (1969) – vedno vrednostno, etično in družbeno pogojena kot produkt konkretnega prostora, časa in družbenega okolja. Na raziskovanje in znanost, raziskovalne rezultate in njihove interpretacije vplivajo še vrednote in vrednostni sistemi, ideologije, specifično razmišljanje in osebne opredelitve raziskovalcev in znanstvenikov.

V družboslovju in humanistiki bi se zato raziskovalci morali zavedati, da naše delo, raziskovanje, podatki, raziskovalni rezultati, interpretacije, ugotovitve in sklepi niso in ne morejo biti vrednostno nevtralni in objektivni. Kot

družbena bitja nas družbeno, vrednostno, moralno in ideološko oblikujejo in pogojujejo okolja, v katerih odraščamo, živimo in delujemo. Imel sem srečo, da mi je to pomagala spoznati in razumeti vrsta izjemnih ljudi, ki sem jih srečal in spoznal. Med njimi je bil slovenski fizik profesor Robert Blinc, izjemni intelektualci, ki me je navduševal s svojim poznavanjem in širokim razumevanjem družbenih procesov, filozofije, zgodovine in umetnosti. Večkrat sva se pogovarjala o objektivnosti v družboslovnem raziskovanju ter zadregah in problemih, ki jih pri tem opažam. Omenil sem, da bi morali družboslovni raziskovalci in avtorji vedno predstaviti svoje moralno in vrednostno izhodišče ter ideologijo, ki opredeljuje naše razmišljanje, da bi bralci in občinstvo lahko celovito in objektivneje presodili naše delo, raziskovalne rezultate, ugotovitve in zlasti naše interpretacije. Pritrdil je mojim razmišljanjem in dodal, da je vprašanje objektivnosti in subjektivnosti aktualno tudi v fiziki in naravoslovju nasploh. Pojasnil je, da že definiranje merskih enot, ki so splošno ali vsaj širše sprejeti (družbeni) dogovori, ter njihova uporaba pri merjenjih nista povsem objektivna in (družbeno) nevtralna, ampak opredelujeta raziskovanje in njegove rezultate. To je še bolj očitno, ko pojave definiramo in konceptualiziramo, da načrtujemo eksperimente in gradimo modele, s katerimi pojasnujemo njihove lastnosti, značilnosti in kompleksne realnosti ter razvijamo teorije. Vse to vpliva na raziskovanje in vnaša subjektivnost v znanost. Še bolj subjektivni in (zgodovinsko, družbeno in vrednostno) pogojeni kot merjenje so ugotavljanje, pojasnjevanje in interpretiranje dobljenih rezultatov. Soglašala sva, da se moramo raziskovalci in znanstveniki truditi, da svoje delo in rezultate, kolikor je le mogoče, objektiviziramo. V svojih objavah in nastopih bi morali opozoriti na vse tiste subjektivne dejavnike ter možne, zaznane in pričakovane slabosti in probleme, ki bi lahko vplivali na naše delo in njegove rezultate. Podobno je v najinih pogovorih v kanadski vasi Pugwash, kjer domujejo gibanje in konference o znanosti in svetovnih zadevah, razmišljal profesor Sir Joseph Rotblat, fizik in Nobelov nagrajenec za mir. Poudarjal je moralno, družbeno in zgodovinsko odgovornost raziskovalcev, znanstvenikov in znanosti, ki je bistveno večja od odgovornosti ostalih v družbi. V svojih komunikacijah s politiki, družbenimi in ekonomskimi elitami ter najširšo javnostjo bi morali natančno in potrpežljivo ter z jezikom in na način, ki ga lahko razumejo, pojasnjevati možne pozitivne in negativne posledice našega vedenja in znanja, znanstvenih dognanj in tehnologij ter njihove rabe in zlorabe, ki jih poznamo oziroma jih lahko predvidimo. Pomembna so tako svarila pred možnimi zlorabami vedenja, znanja, znanstvenih dognanj in tehnologij ter njihove (upo)rabe kot razlage, kako vedenje, znanje, raziskovalni in znanstveni rezultati in dognanja ter tehnologije in njihova dobronamerna uporaba lahko prispevajo k skupnemu dobru, k strpnosti, sodelovanju in boljšim odnosom v družbi, k vključevanju vseh posameznikov in skupnosti, k uspešnejšemu upravljanju različnosti ter k pravičnejšemu trajnostnemu

družbenemu in ekonomskemu razvoju in miru. Žal, sva ugotavljala, smo v praksi še daleč od takšnega ideala. Menim, da bi se poleg raziskovalcev in znanstvenikov svoje družbene in javne odgovornosti bolj morali zavedati tudi novinarji, javnomnenjski voditelji, politiki in nosilci javnih funkcij, umetniki ter vsi posamezniki, organizacije in institucije, ki nagovarjajo javnost in ji predstavljajo svoja razmišljanja, poglede in stališča.

V objavah o (med)etničnih, večinsko-manjšinskih in manjšinsko-manjšinskih odnosih v različnih okoljih, urejanju in upravljanju družbeno relevantnih različnosti ter drugih tematikah, ki sem jih omenil, sem navajal, da gre za kompleksne, medsebojno prepletene in soodvisne stalno spreminjajoče se dinamične procese. Vseeno sem pri predstavljanju njihovih prostorskih, časovnih in odnosnostnih dimenzij³ opazil, da sem jih pogosto proučeval in interpretiral precej statično, kakršne sem zaznal v določenem trenutku, ter izolirano od ostalih pojavov, ki nanje vplivajo. Verjetno sem zato v predstavitvah in interpretacijah svojega raziskovanja in raziskovalnih rezultatov včasih ta dejstva premalo poudarjal.

Bolj problematična od mojih napak je praksa, da večina strokovnih in znanstvenih objav teh problemov in omejitev niti ne omenja. Še huje je, da so me včasih kolegi kritizirali, ker sem na omenjene probleme pri raziskovanju, predstavljanju in uporabi raziskovalnih rezultatov ter njihovi interpretaciji opozarjal in jih predstavljal širši javnosti. Menili so, da to lahko škoduje družbenemu ugledu znanosti, ker zmanjšuje zaupanje v znanost. Sam sem prepričan, da so njihovi pristopi, argumenti, koncepti in načini razmišljanja nezdružljivi s konceptom in idealom etične znanosti in raziskovanja.

Trdim, da morata biti raziskovanje in znanost etična ter temeljiti na najvišjih etičnih načelih in standardih, ki jih opredeljujejo dokumenti o etični znanosti, sprejeti in zavezujoči v različnih okoljih in na vseh ravneh. V okviru svoje družbene odgovornosti bi k takšnemu raziskovanju in znanosti morali biti zavezani vsi raziskovalci in znanstveniki. Etičnost, ki zagotavlja ustrezen položaj, obravnavo, pravice in varstvo vseh udeležencev, vključno s proučevanimi subjekti, ter raziskovalcem in znanstvenikom nalaga, da si prizadevajo predvsem za skupno dobro in družbeno korist, ne pomeni politične korektnosti raziskovanja in znanosti, zlasti pa ne slepe in popolne lojalnosti in podrejenosti naročnikom, plačnikom in njihovim ciljem in interesom. Kadar se cilji in interesi naročnikov in plačnikov ne skladajo z načeli, standardi in pravili etične znanosti, bi se etični in družbeno odgovorni raziskovalci morali upreti in zavrniti svoje sodelovanje. Ker gre v takšnih primerih pogosto za velik denar, vpliv in prestiž, je utopično pričakovati, da bodo vsi raziskovalci in

3 Te vključujejo tako notranje odnose med elementi, segmenti in subjekti, ki določen pojav oblikujejo in opredeljujejo, kot zunanje odnose med različnimi prepletenimi in soodvisnimi pojavi v konkretnem okolju.

znanstveniki vedno ravnali tako. Tisti, ki ne ravnaajo etično, praviloma iščejo in navajajo različne izgovore, da opravičijo svoje odločitve in ravnanje. Sklicujejo se na domoljubje, (višje) nacionalne interese, kot so obramba države/ domovine, njen razvoj in krepitev njenega položaja in varnosti v mednarodni skupnosti. Ne verjamem jim. Menim, da gre za zavržno in nesprejemljivo ravnanje. Prepričan sem, da jih pri njihovih odločitvah in ravnanju vodijo predvsem njihovi osebni interesi in koristi. Zato bi morali za svoje ravnanje in vse njegove posledice odgovarjati moralno in civilno-odškodninsko za škode, ki so rezultati in posledice njihovega raziskovalnega dela. Skladno z zakonodajo bi morali odgovarjati tudi kazensko. To je zlasti pomembno v primerih, ko s svojimi ravnanji in njihovimi posledicami povzročijo škodo in trpljenje ljudem in različnim skupnostim ter kakorkoli ogrožajo zdravje in življenja ljudi, okolje, podnebje, naravo, družbene skupnosti in skupno dobro ali jim povzročajo škodo.

Menim, da etična in kakovostna znanost in raziskovanje ne smeta in ne moreta biti politično korektna ter svojih pristopov in ciljev ne bi smela opredeljevati zgolj upoštevanje interese in pričakovanja aktualne politike in naročnikov. Raziskovanje in znanost sta od politike vsaj do določene mere odvisna, saj politika in državne institucije opredeljujejo raziskovalne politike in njihove cilje, pri čemer se sklicujejo na nacionalne oziroma skupne interese. Omenjeno se odraža tudi v nacionalnih, evropskih in mednarodnih javnih razpisih in programih za financiranje raziskovalnih projektov in znanosti, ki opredeljujejo prioritete in tematike, za katere namenjajo javno financiranje. Vseeno pa bi se morali etični raziskovalci in znanstveniki upreti pričakovanjem in zahtevam politike, kadar ta namesto etične znanosti terja politično korektne pristope in raziskovalne rezultate ter politično korektno raziskovanje in znanost, kar – na žalost – marsikje po svetu postaja ustaljena praksa. Zlasti so sporne prakse omejitev, cenzure in avtocenzure, ko raziskovalci in znanstveniki sami predpostavijo, kakšne pristope in rezultate politika želi. Da bi politiki in naročnikom ustregli, raziskovalci, katerih projekti so financirani, pogosto uporabijo takšne pristope in metode, ki omogočajo, da bodo rezultati njihovega raziskovanja in njihove interpretacije takšni, kot mislijo, da si jih politika, vladajoča ideologija in naročniki želijo. Kadar raziskovalce bolj kot kritično, čim bolj celovito in objektivno raziskovanje, katerega rezultati morebiti ne bi ugajali vladajoči politiki in ideologiji ter pričakovanjem naročnikov, zanimajo aktualna politična korektnost ter interesi, cilji in zadovoljstvo naročnikov, ker to zagotavlja boljše možnosti za pridobivanje financiranja v prihodnje, ne moremo več govoriti o etičnem, objektivnem in kakovostnem raziskovanju. Zavedam se, da se raziskovanje in znanost pogosto prilagajata spremembam situacije in aktualni družbeni realnosti ter sprejemata opisano »igro« predvsem zato, da zagotovita nujno potrebno financiranje za preživetje in razvoj raziskovalnih in znanstvenih institucij ter za plače raziskovalcev in

znanstvenikov. Takšen pristop, kompromisi in ravnanja, ki so neetični, so uničujoči za znanost in njeno vlogo v družbi ter zanje ni opravičila. Žal navedene ugotovitve ne veljajo le za aktualna dogajanja v Združenih državah Amerike in za razvoj v oddaljenih koncih sveta, ampak takšne trende zaznavamo globalno in v Evropi, tako v posameznih državah kot v Evropski uniji (EU). Celotno raziskovalno in znanstveno kariero se zavzemam za etično raziskovanje in znanost. Trdim, da raziskovanje in znanost ne smeta biti pokorna hlapca politike in kapitala. Politiki, kapitalu in naročnikom ter njihovim neetičnim zahtevam mora etična znanost nastavljati ogledalo, ki razkriva njihovo pravo naravo, grabežljivost in pohlep, pogojene z nebrzdano in družbeno škodljivo željo po vplivu, moči, (absolutni) oblasti in bogastvu. Skladno z načeli etične znanosti bi morali etični raziskovalci in znanstveniki promovirati vzdržen trajnostni razvoj. Razvojni cilji takšnega koncepta razvoja so:

- krepitev družbenega vključevanja, solidarnosti, sodelovanja in kohezije;
- krepitev odpornosti pluralnih in raznolikih družb, da se soočajo z vsemi krizami in izzivi, ki prispevajo k skupnemu dobru;
- omogočanje in spodbujane celovitega, vključujočega, pravičnega, dolgoročno vzdržnega in zelenega trajnostnega razvoja. Tak razvoj zavrača koncept stalne in neomejene rasti, ki na omejenem planetu ni možen. Namesto njega uveljavlja nov koncept, ki upošteva objektivne danosti in omejenost razpoložljivih virov ter vse podnebne, okoljske, naravne in družbene omejitve. Razvoj mora biti dolgoročno vzdržen, spoštljiv in prijazen do podnebja, okolja, narave, družb in vseh posameznikov.

Dodaten problem, na katerega opozarjamo v Sloveniji, je, da stabilno sistemsko in institucionalno financiranje raziskovanja in znanosti nista zadostna. Ne zagotavljata niti celotnega financiranja plač zaposlenih na javnih raziskovalnih in visokošolskih organizacijah. Da bi si zagotovili svoje osnovne plače, se moramo raziskovalci na teh institucijah intenzivno prijavljati na različne nacionalne in evropske razpise za financiranje raziskovalnih projektov, za kar porabimo vse večji del delovnega časa. Posledično zaradi tega trpita obseg in kakovost raziskovalnega dela. V večini držav članic EU sistemsko in institucionalno financiranje zagotavlja vsa ali vsaj večino (80–90 odstotkov) potrebnih sredstev za delovanje in razvoj javnih institucij ter plače njihovih zaposlenih. Pridobljena projektna sredstva tam predstavljajo (dodatno) financiranje, ki omogoča dodatne projektne zaposlitve in intenzivnejši razvoj posameznih področij in/ali segmentov teh institucij. Prav zaradi omenjene situacije je kljub povečevanju proračunskih sredstev za znanost in raziskovanje v Sloveniji v zadnjih letih situacija primerjalno bolj negotova in kritična kot v večini drugih držav članic EU. Kljub povečevanju financiranja za raziskave, inovacije in znanost Slovenija občutno zaostaja za najuspešnejšimi evropskimi državami, globalno pa tudi najuspešnejše članice EU in celotna EU primerjalno pomembno zaostajajo za vodilnimi državami v svetu. Da bi

Slovenija in EU lahko enakopravno tekmovali z globalno najuspešnejšimi državami, bi morali financiranje raziskovanja in znanosti iz javnih sredstev takoj bistveno povečati, v prihodnje pa poskrbeti, da bodo za delovanje in razvoj tega področja namenjali vsaj tak obseg javnega financiranja kot globalno najuspešnejše države. Poleg tega bi morala Slovenija čim prej reformirati sistem stabilnega institucionalnega financiranja raziskovanja in znanosti, da bodo sistemska sredstva za javne raziskovalne institucije in za raziskovanje na javnih visokošolskih zadoščala za njihovo delovanje in razvoj ter plače redno zaposlenih. Potem bo tudi v Sloveniji projektno financiranje zagotavljalo dodatna sredstva, ki bodo omogočala hitrejši razvoj raziskovanja na posameznih področjih in dodatno projektno zaposlovanje raziskovalcev na raziskovalnih institucijah. V tem primeru bo naše odločanje za prijavljanje na različne razpise bolj racionalno in predvsem razvojno usmerjeno, kar bo pozitivno vplivalo na kakovost našega raziskovanja. Opozoriti kaže na še en pereč problem slovenskih in evropskih javnih razpisov za financiranje raziskovalnih projektov, ki ga redko omenjamo, kadar govorimo o nezadostnem financiranju raziskovanja in znanosti ter o zaostajanju EU na tem področju. Večji problem kot višina razpisanih sredstev za nacionalne in evropske razpise ter v nekaterih primerih prenizek predviden obseg in prekratek čas financiranja za posamezne raziskovalne projekte predstavlja majhna verjetnost, da bo prijava uspešna. Zato je pri projektih prijavah precejšnja verjetnost, da vložki časa, naporov in porabljenih sredstev ne bodo povrnjeni. Kot omenjeno, to za slovenske raziskovalce predstavlja še večji problem, saj se kljub majhni verjetnosti, da bodo naše prijave uspešne, na številne projektne razpise moramo prijavljati, ker v Sloveniji sistemsko financiranje ne zadošča niti za plače redno zaposlenih.⁴

Omenjene probleme financiranja raziskovanja in znanosti ter etike v raziskovanju in znanosti še povečuje dejstvo, da tudi odločanje o javnem in proračunskem financiranju usmerjajo predvsem ali vsaj v zelo veliki meri kratkoročni interesi nosilcev družbenih in političnih funkcij, zasebnih naročnikov in gospodarstva.⁵ Ti zaradi svoje moči in vpliva in interesa, da ju še

4 Ob razmišljanju o projektne financiranju in vprašanju, kdaj se na projektne razpise splača prijaviti, omenjam pogovor s še enim Nobelovim nagrajencem za ekonomijo, profesorjem Josephom Stiglitzem, ki je na moje vprašanje, na katere razpise za projekte, za kakšen znesek in kdaj se splača prijaviti, duhovito odgovoril: »Splaca se prijaviti na vsak razpis – tudi za 100 dolarjev –, če je vložek stroškov in časa za prijavo manjši od zaprosenega zneska, če obstaja verjetnost, da boš s prijavo uspešen.« To pomeni, da je ključen racionalen argument za odločitev za prijavo na projektne razpise realna verjetnost, da bo prijava uspešna in bodo pridobljena sredstva večja od vložka.

5 Na sprejemanje odločitev o javnem financiranju znanosti in raziskovanja globalno in v posameznih državah, vključno s Slovenijo, vse bolj vplivajo kapital in gospodarstveniki, zlasti najbogatejši, ožja vodstva in vodilni posamezniki v velikih in gospodarsko močnih podjetjih in družbah.

okrepijo, ter v želji po povečanju svojih kratkoročnih dobičkov in bogastva zanemarjajo dolgoročne družbene interese in pozabljajo na skupno dobro. Javno in proračunsko financiranje ter javno-zasebno partnerstvo vidijo predvsem kot sredstvo, ki ga lahko izkoristijo, da povečajo svojo lastno moč, vpliv in oblast ter zasebne dobičke in bogastvo. Zato jih ne zanima vlaganje v temeljno raziskovanje, ki jim ne prinaša kratkoročnih koristi in dobičkov, ampak jih celo ogroža.⁶ Pod krinko javno-zasebnega partnerstva se zavzemajo za proračunsko in javno financiranje takšnih projektov in zlasti aplikativnega raziskovanja, ki zasleduje in krepi njihove kratkoročne ozke zasebne interese ter povečuje njihove zasebne dobičke, saj jim tako v te namene ni treba vlagati svojih zasebnih sredstev, njihovim podjetjem pa se zmanjšajo stroški za raziskovanje in razvoj.

Z vidika trajnosti in razvoja znanosti in raziskovanja so družbeno škodljivi tudi obstoječi sistemi in prakse evalvacije in ocenjevanja kakovosti ter akademsko založništvo. Akademsko založništvo in sistemi indeksov so globalno med najbolj dobičkonosnimi gospodarskimi dejavnostmi, ki hočejo svoje dobičke še povečevati in za to izjemno učinkovito izkoriščajo prav vse možnosti. Dobičke, ki jim jih prinaša samo akademsko založništvo, gromozansko povečujejo s prelivanjem javnih sredstev za zagotavljanje odprtega dostopa do znanstvenih objav,⁷ objavljenih v njihovih publikacijah. Če so pred nekaj desetletji založniki za objavo znanstvenih člankov plačevali avtorjem avtorske honorarje, zdaj avtorji pogosto serijskim publikacijam plačujejo za recenzijske postopke in druge stroške, povrh pa oni in/ali njihove institucije plačajo še za odprti dostop.

Pomemben razlog, da akademsko založništvo tako uspešno povečuje svoje dobičke, je načelo »objavljaj ali propadi« (*publish or perish*). To načelo se je v storilnostno in dobičkonosno naravnani akademski sferi in znanosti na zahodu začelo uveljavljati po drugi svetovni vojni. Terja, da raziskovalci in znanstveniki neprestano pišemo in objavljamo rezultate svojih raziskav in znanstvenega dela. Tako institucijam, kjer smo zaposleni, in širši javnosti potrdimo, da delamo, in predstavimo, kaj delamo. Objavljamo tudi, ko ne predstavimo nič novega, ampak le poročamo, kaj delamo. Tako nas in naše delo lahko stalno spremljajo in ocenjujejo, kar je ključno za napredovanje v

6 Zato nasprotujejo javnemu financiranju raziskav, ki bi razkrile škodljivost izpustov in drugih negativnih okoljskih in podnebnih vplivov in odtisov različnih gospodarskih dejavnosti, predvsem pa za to ne namenjajo zasebnih sredstev. Te raje namenjajo različnim projektom, ki bi jih lahko označili za zeleno zavajanje. Popolnoma preprečiti pa želijo raziskave o škodljivosti posameznih produktov (npr. tobakni, kozmetični in prehranski izdelki, sladke, energetske in alkoholne pijače, plastika itd.), ki podjetjem prinašajo ogromne dobičke, za človekovo zdravje in življenje pa so škodljive in celo nevarne. Med najvplivnejšimi lahko omenimo sektor fosilne energije, kemično in farmacevtsko industrijo, prehravno-predelovalno in tobakno industrijo itd.

7 Zlasti najbolj donosnega »zlatega«.

posameznikovi akademski karieri. Zato skoraj vsi ravnamo tako in načelo spoštujemo.

Po izumu in razvoju tiska je bilo običajno, da so raziskovalci, znanstveniki in tudi največji umi objavljali svoja besedila in knjige le, kadar so kolegom in širši javnosti hoteli povedati kaj izjemno pomembnega in novega o svojem delu, rezultatih svojega raziskovanja in spoznanjih. V preteklih desetletjih je kombinacija dejavnikov spremenila kulturo objavljanja. Krepitev akademskega založništva in hitro množenje periodičnih znanstvenih publikacij sta večala povpraševanje po strokovnih in znanstvenih besedilih za objavo. Hkrati sta globalni razvoj akademske sfere in interes raziskovalcev in znanstvenikov, da zaradi pritiska načela »objavljaj ali propadi« producirajo in objavljajo vse več, hitro povečevala ponudbo. Vendar povečanje znanstvene in raziskovalne produkcije, števila in obsega objav ne zagotavlja njihove boljše kakovosti. Menim, da velja obratno. Sprva je načelo »objavljaj ali propadi« vsaj navidezno povečalo »produktivnost« akademske sfere, saj je »lene« oziroma manj produktivne raziskovalce in znanstvenike prisililo, da so producirali in objavljali več. Na podlagi izkušenj trdim, da lahko dolgoročno prekomerna produkcija in takojšnje objavlanje negativno vplivata na kakovost raziskovalnega in znanstvenega dela ter rezultatov. Kadar nista skladna s konceptom vzdržnega trajnostnega razvoja, sta okoljsko, podnebno, družbeno in celo ekonomsko škodljiva. Trditev, ki se nekaterim zdi pretirana, lahko utemeljimo s tehtnimi argumenti. Rezultat profitnih interesov akademskega založništva in načela »objavljaj ali propadi« sta nepregledno število in obseg objav. Med njimi je izjemno težko najti inovativne objave, ki predstavljajo pomembne nove podatke in spoznanja. Umetna inteligenca, ki lahko pri tem pomaga, nima dostopa do vseh relevantnih objav, ker nekaterih ni na spletu, poleg tega pa so omejene njene sposobnosti analiziranja objav v nekaterih jezikih. Z vidika trajnostnega razvoja velikanski obseg tiskanih in spletnih strokovnih in znanstvenih objav terja ogromno virov, predvsem pa skrbi hitro povečevanje porabe energije za njihovo digitalno shranjevanje in obdelavo. Takšne prakse niso trajnostne in vzdržne ter prispevajo k zaostrovanju okoljskih in podnebnih problemov in kriz. Zaradi profitnega interesa (in pohlepa) revij in založnikov pa obseg strokovnih in znanstvenih objav še vedno hitro narašča, čeprav obstoječi recenzentski sistemi in postopki ne morejo zagotavljati želene kakovosti.

Samokritično ugotavljam, da bi seznam mojih objav, predstavljenih v tem prispevku, obsegal le četrtno ali še manj navedenih objav, če bi objavljaj le takrat, ko sem imel kaj novega in pomembnega povedati. Načelo »objavljaj ali propadi«, ki je pogojevalo mojo akademsko kariero, in izpolnjevanje pogojev za prijavo projektov na nacionalnih razpisih sta me prisilila, da sem objavljaj več, kot sem želel. Če ne bi bil prisiljen ravnati tako, bi imel več časa, da bi namesto člankov in objav, v katerih sem nekatere tematike »recikliral«

in le malo dodelal, napisal kakšno dodatno knjigo. V knjigah bi lahko celoviteje, podrobneje in bolj poglobljeno predstavil svoje raziskovalne rezultate in spoznanja ter obdelal tematike, za katere menim, da so ključne za prihodnji razvoj.

V zaključku razmišljam še o individualni in institucionalni evalvaciji ter ocenjevanju kakovosti raziskovalnega in znanstvenega dela, pa o sedanjem trenutku in vlogi znanosti in raziskovanja v načrtovanju in uresničevanju trajnostnega vzdržnega razvoja, kakršnega sem predstavil.

Ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti lahko prispevata k izboljševanju in razvoju sleherne človeške dejavnosti – tudi znanosti in raziskovanja. Kadar terjata preveč (nekateri mejo postavljajo pri treh odstotkih) časa, sredstev in energije institucij, ki so ocenjevane, lahko postaneta škodljiva in ogrožita ocenjevano dejavnost in institucijo. Natančna opredelitev vsebine, namena in ciljev, meril (standardov), časa (časovnega intervala) in postopkov evalvacije ter izbira ocenjevalcev (evalvatorjev), ki morajo biti dobro usposobljeni in morajo dobiti podrobna navodila za delo, sta ključna za uspešno ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti ter evalvacijske postopke. Sleherna individualna in institucionalna evalvacija mora biti prilagojena specifičnemu primeru in situaciji.

Za presojo kakovosti raziskovanja in znanosti so ključna merila, ki jih moramo prilagoditi specifikam ved, disciplin in tematskih področij, ki jih evalviramo. Ta merila morajo upoštevati tudi specifiko znanstvenoraziskovalnih okolij in institucij. Merila, ki so odlična v naravoslovju in/ali tehniki, so lahko popolnoma neprimerna v družboslovju in/ali humanistiki. Podobno lahko velja tudi znotraj posameznih ved in disciplin za posamezna področja in tematike. V naravoslovju in tehniki so bibliometrija oziroma indeksi (npr. SCI – Science Citation Index) lahko odlična merila za presojo kakovosti. SSCI (Social Science Citation Index) je lahko uporabno merilo v posameznih disciplinah in področjih družboslovja, popolnoma neustrezno pa je za druge discipline in področja v družboslovju ali humanistiki. Za presojo je bistveno, da vemo, da so indeksi in podobne storitve večinoma proizvodi zasebnih profinitnih institucij, ki vrednostno niso nevtralne ter jih družbene koristi in skupno dobro ne zanimajo, ker zasledujejo predvsem lastne interese in dobičke. Zato se sprašujem, če so indeksi res merilo kakovosti objav, saj ocenjujejo revije, ne posamezne objave, in kot kriterij za vrednotenje uporabljajo pogostost citiranja teh revij v izbranih serijskih publikacijah v angleščini, ko so vključene v določen sistem, zato citatov v drugih serijskih publikacijah in monografijah ne zaznajo in upoštevajo.

Prevladujoči koncept pri ugotavljanju kakovosti znanosti in raziskovanja tako pri individualnih kot pri kolektivnih evalvacijah je kvalitativno ocenjevanje kolegov oziroma recenzija s strani strokovnjakov (*peer review*). Ta koncept je podoben dvojno slepemu oziroma anonimnemu recenzijskemu postopku

za objave člankov v znanstvenih revijah, pri katerih avtorji ne poznajo identitete recenzentov in recenzenti ne identitete avtorjev, ter sistemom ocenjevanja in izbire prijav na javne razpise raziskovalnih projektov, ko prijavitelji ne poznajo identitete recenzentov, recenzenti pa poznajo identiteto, kapacitete in rezultate dosedanjega dela prijaviteljev in sodelujočih partnerjev, da lahko objektivneje ocenijo uresničljivost prijavljenih predlogov projektov.

Ko gre za individualne evalvacije raziskovalcev je mogoče uporabiti dvojno slepe recenzijske postopke, ni pa to nujno. Praviloma recenzenti ocenjujejo poročila ocenjevanih raziskovalcev o njihovem delu, raziskovalnih rezultatih in ugotovitvah ter njihovem vplivu, diseminaciji in promociji, pa tudi posamezne objave (pogosto izbor objav, ki ga raziskovalci posredujejo ocenjevalcem) in raziskovalni opus v določenem obdobju. Za zagotavljanje korektnosti evalvacij je ocenjevanim raziskovalcem treba omogočiti, da se lahko odzovejo na osnutek poročila evalvatorjev, pojasnijo morebitne nejasnosti, ki jih poročila navajajo, dodajajo dodatne informacije, argumente in dokumente, komentirajo ocene in ugotovitve ter nanje argumentirano odgovorijo. Od evalvatorjev je treba zahtevati, da v končnih poročilih na odzive ocenjevanih raziskovalcev temeljito in argumentirano odgovorijo ter svoje ocene čim podrobneje in čim bolj argumentirano obrazložijo.

Pri institucionalnih evalvacijah ocenjevalne institucije praviloma poznajo ocenjevalce – vsaj tiste, ki institucije obiščejo, saj je sestavni del evalvacijskega postopka tudi obisk ocenjevalcev na ocenjevani instituciji. Poleg poročil o delu in (samo)evalvacijskih poročil, ki jih institucije posredujejo ocenjevalcem, pregleda vseh relevantnih dokumentov, produkcije, diseminacije in promocije so ključni viri informacij za ocenjevalce njihovi obiski na ocenjevanih institucijah in pogovori z vodstvi in predstavniki institucij in njihovih organizacijskih enot, neposredni pogovori z zaposlenimi iz vseh organizacijskih enot in generacij (praviloma brez navzočnosti vodstev in predstavnikov institucij) ter srečanja in pogovori z relevantnimi deležniki v ožjem in širšem okolju.

Pri izbiri evalvatorjev je za individualno in institucionalno evalvacijo ključno, da ti dobro poznajo področja in tematike raziskovanja, pogoje in okoliščine delovanja ter njihove specifičnosti, da so za ocenjevanje ustrezno usposobljeni in imajo vse potrebne informacije, predvsem pa se je treba izogniti kakršnemukoli dvomu o obstoju konflikta interesov, neobjektivnosti ali morebitni pristranosti pri ocenjevalcih. Menim, da bi v takem primeru morali tudi v primeru obstoja najmanjšega dvoma take kandidate za ocenjevalce izločiti iz procesov evalvacije. Prav tako bi morali imeti posamezni ocenjevani raziskovalci in institucije možnost, da iz seznamov oziroma baz možnih evalvatorjev, za katere menim, da bi morali biti javno dostopni, zahtevajo izločitev tistih posameznikov, za katere menijo, da bi lahko bili pristranski ali neobjektivni.

Če bi zahtevali izločitev večine ali celo vseh možnih evalvatorjev za posamezno področje ali tematiko, bi morali svojo zahtevo podrobno utemeljiti.

Pri individualnih evalvacijah raziskovalcev se kot najboljši ocenjevalci praviloma odrežejo specialisti, ki zelo dobro poznajo ožja področja dela ocenjevanih raziskovalcev in tematike, ki jih ti raziskujejo. Za institucionalne ali področne evalvacije se kot najboljša izkaže kombinacija specialistov, ki so dobri strokovnjaki za posamezna področja in teme, ki jih institucija raziskuje, in generalistov, ki lahko upoštevajo širši kontekst. V procesih evalvacije, ki temeljijo na slepi slučajnostni izbiri (*blind random selection*) ocenjevalcev iz široke baze evidentiranih kandidatov za evalvatorje, je takšno sestavo skupin ocenjevalcev za konkretne evalvacije na podlagi splošnih algoritmov zelo težko, če ne kar nemogoče, zagotoviti. Menim, da bi bilo zato treba razmisliti o kombiniranih metodah določanja ocenjevalnih skupin, v katere bi bilo mogoče na podlagi ocene o potencialnih primanjkljajih ocenjevalne skupine na podlagi slepe slučajnostne izbire vključiti dodatne ocenjevalce, ki bi jih slučajnostno izbrali izmed možnih kandidatov za evalvatorje v bazi. Tako bi takšne primanjkljaje lahko odpravili ali vsaj bistveno zmanjšali. Takšna praksa bi bila ključna zlasti pri institucionalnih evalvacijah organizacij, katerih področja dela in raziskovanje so multidisciplinarni, interdisciplinarni ali transdisciplinarni oziroma proučujejo izrazito različna področja in tematike. Ker obstoječe baze podatkov v Sloveniji in številnih evropskih državah kot možne ocenjevalce praviloma vključujejo zgolj tuje evalvatorje, ki nacionalnih in regionalnih okoliščin in potreb ter zlasti specifik delovanja posameznih organizacij ne poznajo dobro, predlagam, da bi kot podporo in zunanje sodelavce ocenjevalnih skupin, ki nimajo pravice glasovanja, v procese individualnih in institucionalnih evalvacij vključili vrhunske domače strokovnjake, raziskovalce in znanstvenike, pri katerih ne obstajata konflikt interesov in dvom o njihovi nepristranskosti.

Čeprav menim, da je v evalvacijskih postopkih ključna presoja kakovosti raziskovanja, mora evalvacijski postopek pri ocenjevanju kakovosti raziskovalcev in institucij oceniti tako kakovost kot obseg dela in produkcije ter njuno učinkovitost. Zato morajo biti ocenjevalci dobro in temeljito seznanjeni s cilji, postopki in merili za ocenjevanje. Pri presoji kakovosti se zanašamo na kvalificiranost in sposobnost presoje ocenjevalcev, na njihovo poznavanje ocenjevanih področij dela in tematik ter njihovega zgodovinskega in aktualnega razvoja, predvsem pa na njihovo znanje in vedenje. Ob upoštevanju problemov in celo družbene škodljivosti, povezanih z uveljavljanjem načela »objavljal ali propadi« ter nekritično uporabo bibliometrike zlasti na posameznih področjih, predlagam, da se določijo minimalni standardi in smernice za posamezne vede, discipline in področja ob upoštevanju njihovih specifik. Skladno s temi smernicami in standardi ter upoštevanje specifik njihovega raziskovanja in raziskovalnih tematik bo pričakovani (minimalni) obseg

produkcije in objav za raziskovalce iz različnih ved, disciplin in področij različnih. Iz izkušenj vemo, da raziskovalci in znanstveniki na podlagi svojega raziskovanja lahko produciramo le omejeno število kakovostnih objav. Za področja etničnih in manjšinskih študij, urejanja in upravljanja različnosti, preprečevanja, upravljanja in/ali razreševanja kriz in konfliktov ter sorodna interdisciplinarna pretežno družboslovna in humanistična področja in tematike, ki jih najbolj poznam, predlagam, da kot minimalne standarde za obseg produkcije v petih letih opredelimo: eno znanstveno monografijo ali dva znanstvena članka v recenziranih znanstvenih revijah oziroma tri poglavja v znanstvenih zbornikih, tri referate na mednarodnih znanstvenih konferencah ter letno vsaj dva javna nastopa ali dve poljudni objavi, namenjeni predstavitvi in promociji raziskovalnih rezultatov.

Predstavljena razmišljanja in predlogi nakazujejo, kako bi znanost in raziskovanje lahko postala bolj družbeno odgovorna, etična, koristna in trajnostna ter kako bi se lahko izognili nekaterim pastem, ki sem jih predstavil. Upam, da smo v današnjem trenutku in v obstoječih družbah takšnih razmislekov sposobni, saj sem prepričan, da so v luči obstoječih in vse bolj zaostrenih podnebnih, okoljskih, naravnih in družbenih kriz in problemov ter vzdržnega trajnostnega razvoja nujni. Če bomo nadaljevali s sedanjimi praksami in ne bomo storili nič, se bojim, da bomo kmalu prepozni.

Literatura in viri

- Bašić, G., Žagar, M. & Tatalović, S. (ur.), 2018. *Multiculturalism in Public Policies*. Academic Network for Cooperation in South-East Europe, Belgrade/Beograd.
- COBISS, 2025. Mitja Žagar, Osebna bibliografija za obdobje 1985-2025. COBISS Kooperativni online bibliografski sistem in servisi COBISS, https://bib.cobiss.net/bibliographies/si/webBiblio/bib201_20251008_111949_a2514019.html (dostop: 8. 10. 2025).
- della Porta, D. & Keating, M. (ur.), 2008. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.
- Klemenčič, M. & Žagar, M., 2004. *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. ABC-CLIO, Santa Barbara, California.
- Myrdal, G., 1969. *Objectivity in Social Research*. Pantheon Books, New York.
- Ortino, S., Žagar, M. & Mastny, V. (ur.), 2005. *The Changing Faces of Federalism: Institutional Reconfiguration in Europe from East to West*. Manchester University Press, Manchester, New York.
- Žagar, M., 1988. Zgodba o demokraciji in političnem pluralizmu: o političnem pluralizmu nasploh in o njegovih možnostih pri nas danes, v bližnji in daljši prihodnosti. *Dnevnik*, 30. 12. 1988, 11–14.
- Žagar, M., 1989. *Kakšni naj bosta novi ustavi: Teze za novo slovensko in jugoslovansko ustavo ter teze listine o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah*. Komunist, Ljubljana.
- Žagar, M., 1990. *Sodobni federalizem s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah: doktorska disertacija*. Pravna fakulteta, Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.
- Žagar, M., 1991a. Measures and Mechanisms for the Management or/and Resolution of Ethnic Conflicts: Thesis for Discussion. V O. Feinstein (ur.) *Ethnicity: Conflict and Cooperation*. Vol. 2, *International Colloquium Reader*. Michigan Ethnic Heritage Studies Center, Detroit, 96–109.
- Žagar, M., 1991b. Narodne manjšine v Sloveniji: Manjšine naj ne bodo drobiž v ustavnih in političnih sporih. *Naši razgledi* 40 (7), 5. 4. 1991, 195.
- Žagar, M., 1992. The Model of Asymmetrical Decision-Making as a Mean of Protection and of Assuring Equal Rights for Ethnic Minorities in Multi-Ethnic (Ethnically Plural) Societies. *The Journal of Ethno-Development* 1 (1), 91–108.
- Žagar, M., 1993a. A Contribution to an „Ethnic Glossary“. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 28, 155–169.
- Žagar, M., 1993b. Na poti v demokracijo?: Nekaj značilnosti procesov demokratizacije in prehoda iz političnega monizma v pluralizem. V D. Fink-Hafner & B. Strmčnik (ur.) *Problemi konsolidacije demokracije: zbornik referatov*. Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 47–66.
- Žagar, M., 1994a. *Izhodišča za novo organiziranost slovenske kulture: [modeli organiziranja in upravljanja v kulturi]*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ljubljana.

- Žagar, M., 1994b. Nation-States, Their Constitutions and Multi-Ethnic Reality: Do Constitutions of Nation-States Correspond to Ethnic Reality? *The Journal of Ethno-Development* 3 (3), 1–19.
- Žagar, M., 1994c. National Sovereignty at the End of the Twentieth Century: Relativisation of Traditional Concepts; the Case of Slovenia. V B. Bučar & S. Kuhnle (ur.) *Small States Compared: Politics of Norway and Slovenia*. Alma Mater, Bergen, 235–252.
- Žagar, M., 1995a. Nationality, Protection of Ethnic Minorities and Transition to Democracy: the Case of Slovenia - I.: Nationality and Citizenship. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 32 (1-2), 88–95.
- Žagar, M., 1995b. Nationality, Protection of Ethnic Minorities and Transition to Democracy: the Case of Slovenia - II. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 32 (3–4), 243–254.
- Žagar, M., 1994/1995a. Constitutions in Multi-Ethnic Reality. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 29–30, 143–164.
- Žagar, M., 1994/1995b. Nekaj hipotez o kvadraturi kroga: ustava SFRJ in proces osamosvajanja Republike Slovenije: (etnična dimenzija osamosvajanja Slovenije). *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 29–30, 231–260.
- Žagar, M., 1996a. Evolving Concepts of Protection of Minorities: International and Constitutional Law. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 31, 135–191.
- Žagar, M., 1996b. Nationality, Citizenship and Protection of Ethnic Minorities: The Case of the Republic of Slovenia. V E. Decaux & A. Pellet (ur.) *Nationalité minorités et succession d'états en Europe de l'est*. Montchrestien, Paris, 247–272.
- Žagar, M., 1996c. The Constitution of the Republic of Slovenia: An Aid on the way to Europe?. V D. Fink-Hafner & T. COX (ur.) *Into Europe?: Perspectives from Britain and Slovenia*. Faculty of Social Sciences, Ljubljana, 123–145.
- Žagar, M., 1997a. Asimetrije: Kako odraziti obstoječe razliknosti in asimetrije v političnem sistemu? *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 34 (5), 793–807.
- Žagar, M., 1997b. Eslovenia: será posible el éxito trans una década de transición? V *Las nuevas instituciones políticas de la Europa Oriental*. Centro de estudios constitucionales institució Valenciana d'estudis i investigació, Madrid, 311–374.
- Žagar, M., 1997c. Rešitev, ki je postala problem: nacionalne države in večetnična realnost. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 32, 7–13.
- Žagar, M., 1997d. Rights of Ethnic Minorities: Individual and/or Collective Rights?: Some New(er) trends in Development and the (Universal) Nature of Human Rights - the European Perspective. *Journal of International Relations: Issues of Politics, Law and Economy* 4 (1/4), 29–48.
- Žagar, M., 1998a. Nationality, Citizenship and Protection of Ethnic Minorities: The Case of the Republic of Slovenia. V B. Stern (ur.) *Dissolution, Continuation and Succession in Eastern Europe*. Martinus Nijhoff: Kluwer Law International, The Hague, Boston, London, 119–144.
- Žagar, M., 1998b. Parliaments in the Democratic Process: Slovenia and Central and Eastern Europa. V L. D. Longley & D. Zajc (ur.) *The New Democratic Parliaments: the First Years*. Research Committee of Legislative Specialists International Political Science Association: Lawrence University, Appleton, 319–332.

- Žagar, M., 1999. Nekaj misli o manjšinskem nacionalizmu: jugovzhodna Evropa. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 35, 291–304.
- Žagar, M., 2000a. Ali je možno razkleniti začaran krog?: strategije in koncepti za upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 36/37, 11–32.
- Žagar, M., 2000b. Citoyenneté - nationalité: un juste équilibre entre les intérêts des états et ceux des individus. V *Trends and Developments in National and International Law on Nationality* (Strasbourg, 18 and 19 October 1999): proceedings. Council of Europe, Strasbourg, 99–118.
- Žagar, M., 2000c. Yugoslavia: What Went Wrong?: Constitutional Aspects of the Yugoslav Crisis from the Perspective of Ethnic Conflict. V M. Spencer (ur.) *The Lessons of Yugoslavia*. (Research on Russia and Eastern Europe 3.) Elsevier Science Inc., Amsterdam, London, New York, Oxford, Paris, Shannon, Tokyo, 65–96.
- Žagar, M., 2001a. Ethnic Relations, Nationalism, and Minority Nationalism in South-Eastern Europe. V M. Keating & J. McGarry (ur.) *Minority Nationalism and the Changing International Order*. Oxford University Press, New York, 325–341.
- Žagar, M., 2001b. Kako bi lahko razklenili začaran krog? (2): posredovanje, mediacija ter usposabljanje za preprečevanje in razreševanje etničnih konfliktov. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 38/39, 68–93.
- Žagar, M., 2001c. Položaj i prava nacionalnih manjina u Republici Sloveniji. *Politička misao* 38 (3), 106–121.
- Žagar, M., 2002a. Enlargement - the Search for a European Identity. V A. Brandsma, S. Ertel & P-A. Farrer (ur.) *Proceedings Forum Bled: Enlargement Futures Project, Forum Bled, 2-4 December, 2001*. Enlargement Futures Report Series, 07. Insitute for Prospective Technological Studies: European Communities, Seville, 217–227.
- Žagar, M., 2002b. Iskanje novih evropskih identitet: uganka globalnih identitet: vpliv širitve Evropske unije (EU) na institucionalni razvoj in oblikovanje v posameznih državah in v Evropi. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 40, 6–21.
- Žagar, M., 2002c. Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 41, 136–171.
- Žagar, M., 2003a. Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope - Ljudska prava i (nacionalne) manjine. *Strani pravni život* (2/3), 101–132.
- Žagar, M., 2003b. Pandora's Box: Federalism in Central and Eastern Europe – the Applicability of the Federal Model(s) in the „Post-Communist Europe“. V A. Pieńkowska (ur.) *O nowy kształt Europy: XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy*. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, 389–406.
- Žagar, M., 2004. Koncepti, modeli i mehanizmi političkog predstavljanja nacionalnih manjina i integracijske politike. *Međunarodne studije: časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju* 4 (3/4), 81–105.
- Žagar, M., 2005a. EU - kako naprej? Model asimetričnega odločanja kot sredstvo za urejanje in upravljanje različnosti v Evropi. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 47, 6–25.
- Žagar, M., 2005b. Koncepti, modeli in mehanizmi političnega predstavljanja narodnih manjšin in politike integracije. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 46, 48–74.

- Žagar, M., 2005c. The Collapse of the Yugoslav Federation and the Viability of Asymmetrical Federalism. V S. Ortino, M. Žagar & V. Mastny (ur.) *The Changing Faces of Federalism: Institutional Reconfiguration in Europe from East to West*. Manchester University Press; Manchester, UK, New York, 107–133.
- Žagar, M., 2006. Etnični odnosi, nacionalizem, manjšine in človekove pravice v jugovzhodni Evropi in v evropskih okvirih. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 50/51, 286–298.
- Žagar, M., 2007. Diversity Management - Evolution of Concepts. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 52, 6–37.
- Žagar, M., 2008. Diversity Management and Integration: from Ideas to Concepts. *European Yearbook of Minority Issues* 6 (2006/2007), 307–327.
- Žagar, M., 2009. Strategies for the Prevention, Management, and/or Resolution of (Ethnic) Crisis and Conflict: the Case of the Balkans. V D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste & J. Senehi (ur.) *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. Routledge, London, New York, 456–474.
- Žagar, M., 2010a. Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina: A Few Comments, Reflections and Recommendations. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 61, 62–90.
- Žagar, M., 2010b. Human and Minority Rights, Reconstruction and Reconciliation in the Process of State- and Nation-Building in the Western Balkans. *European Yearbook of Minority Issues* 7 (2007/2008), 353–406.
- Žagar, M., 2010c. Rethinking Reconciliation: The Lessons from the Balkans and South Africa. *Peace and Conflict Studies* 17 (1), 144–175.
- Žagar, M., 2011a. Nationale Minderheiten, Minderheitenschutz und Partizipation: Entwicklungsperspektiven in der Nachfolgestaaten des ehemaligen Jugoslawien = Narodne manjšine, njihova zaščita in participacija: perspektive razvoja v državah naslednjicah nekdanje Jugoslavije. V P. Karpf & M. J. Ogris (ur.) *Zählen Minderheiten?: Volksgruppen zählen! (Kärnten Dokumentation, Bd. 27)*. Amt der Kärntner Landesregierung, Abteilung 1, Volksgruppenbüro, Klagenfurt am Wörthersee, 171–234, 235–287.
- Žagar, M., 2011b. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations, Minority Rights and Trends in Minority Protection. V F. Palermo & N. Sabanadze (ur.) *National minorities in inter-state relations*. Martinus Nijhoff Publishers, OSCE, Leiden, Boston, 129–143.
- Žagar, M., 2012a. Essay: (Re)thinking and (Re)imagining South-Eastern Europe or an Intellectual Journey to the Balkans. *Southeastern Europe* 36 (2), 237–249.
- Žagar, M., 2012b. Europe, Central Europe, and the Shaping of Collective European and Central European Identities. V L. Donskis (ur.) *Yet Another Europe After 1984: Rethinking Milan Kundera and the idea of Central Europe*. (Value inquiry book series, vol. 252, Philosophy, literature, and politics PLP.) Rodopi, Amsterdam, 67–93.
- Žagar, M., 2012c. The Future of Federalism in Europe and Globally. V F. Palermo, G. Poggeschi, G. Rautz & J. Woelk (ur.) *Globalization, Technologies and Legal Revolution: the Impact of Global Changes on Territorial and Cultural Diversities, on Supranational Integration and Constitutional Theory: liber amicorum in memory of*

- Sergio Ortino. (Schriftenreihe der Europäischen Akademie Bozen, Bereich „Minderheiten und Autonomien“, Bd. 21.) Nomos, Baden-Baden, 345–369.
- Žagar, M., 2014. Definiranje narodne manjšine v pravu in znanosti nasploh: nekaj prispevkov k razmišljanjem o opredeljevanju in definicijah manjšin in narodnih manjšin. V V. Kržišnik-Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Ethnicity 15. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 35–49.
- Žagar, M., 2015. Historische Evolution des Nationalstaates und Konzept des Mutterstaates: slowenische Perspektiven = Zgodovinska evolucija nacionalne države in koncept „matične“ države: slovenske perspektive. V G. Hafner (ur.) *Minderheiten und Mutterstaaten, Schutz oder Intervention? = Manjšina in matična država, zaščita ali vmešavanje?* Hermagoras, Klagenfurt, Laibach, Wien = Mohorjeva, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 77–106, 107–130.
- Žagar, M., 2016a. Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin: o trendih varstva manjšin štirideset let po objavi knjige prof. dr. Ernesta Petriča. V A. Zidar, S. Štiglic & A. Polak Petrič (ur.) *Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu: prispevki ob 80-letnici dr. Ernesta Petriča*. Fakulteta za družbene vede, Založba FFDV, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije (Zbirka Mednarodno pravo), Ljubljana, 437–456.
- Žagar, M., 2016b. Upravljanje različnosti in integracija: od idej do konceptov. V D. Grafenauer & K. Munda Hirnők (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 286–307.
- Žagar, M., 2017. Inclusion, participation and self-governance in plural societies: Participation of national minorities in the CEI area. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 78, 5–22.
- Žagar, M., 2018a. Autonomy as Mode of Inclusion and Participation of Distinct Communities and Persons Belonging to Them. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 81, 5–20.
- Žagar, M., 2018b. Diversities, Multiculturalism, Inter-culturalism and Diversity Management in Southeast Europe. V G. Bašić, M. Žagar & S. Tatalović (ur.) *Multiculturalism in Public Policies*. Academic Network for Cooperation in South-East Europe, Belgrade, 9–35.
- Žagar, M., 2018c. Manjšine v odnosih med državami in bilateralni sporazumi: manjšinske pravice kot individualne in kolektivne pravice. V M. Komac & B. Vizi (ur.) *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. L'Harmattan, Budapest, 32–47.
- Žagar, M., 2020. Impacts of the SARS-CoV-2 Virus and Covid-19 Pandemic on Societies, Sciences and Minorities. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 85, 5–32, doi: 10.36144/RiG85.dec20.5-32
- Žagar, M., 2020a. Odprt vključujoč javni dialog: Pristop, orodje, ideologija in cilj. V M. Medvešek & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 11–39.

- Žagar, M., 2020b. Odprt vključujoč javni dialog: pristop, orodje, ideologija in cilj = Offener, inklusiver, öffentlicher Dialog: Ansatz, Instrument, Ideologie und Ziel. V J. Brousek, D. Grafenauer, W. Wintersteiner & D. Wutti (ur.) *Slovenija - Österreich: befreiendes Erinnern: dialogische Aufarbeitung der Vergangenheit = Slovenija - Österreich: osvobajajoče spominjanje. Dialogsko obravnavanje zgodovine*. Drava, Celovec, 95–107, 108–125.
- Žagar, M., 2020c. Transforming Ethnic Conflict: Building Peace and Diversity Management in Divided Societies. V S. Byrne, T. Matyók, I. M. Scott & J. Senéhi ur. *Routledge Companion to Peace and Conflict Studies*. Routledge, Taylor & Francis Group, London New York, 414–424.
- Žagar, M., 2021a. Dvajset let pozneje: položaj in pravice manjšin ob koncu drugega desetletja 21. stoletja v Sloveniji, Evropi in po svetu. V S. Pettan (ur.) *Glasba in etnične manjšine: (trans)kulturna dinamika v Sloveniji po letu 1991 = Music and ethnic minorities: (trans)cultural dynamics in Slovenia after the year 1991*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 27–41.
- Žagar, M., 2021b. Individual and Collective Identities: National and Diaspora Identities. V M. I. Marković (ur.) *Dijaspora, identitet i migracije: mogućnosti i izazovi: radovi sa okruglog stola u organizaciji Rektorata Univerziteta Crne Gore i Fakulteta političkih nauka UCG, Podgorica, 13-14. decembar, 2019*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, 19–62.
- Žagar, M., 2021c. Legitimno krizno upravljanje v demokratičnih družbah in vključevanje različnih manjšin in njihovih pripadnikov. V K. Munda Hirnök & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Svet je postal drugačen: vpliv covida-19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–26.
- Žagar, M., 2021d. Poziv k razmisleku. *Delo, Sobotna priloga*, 15. 5. 2021, 16–17.
- Žagar, M., 2022. *Slovenija, kako naprej?: Predlog ustavne, institucionalne in politične reforme: (znanstvena monografija)*. Ethnicity, 18. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Drava, Celovec.
- Žagar, M., 2023a. How Does the Covid-19 Pandemic Influence Peacebuilding, Diversity Management, the Handling of Ethnic Conflict, and Ethnic minorities?. V J. Senéhi, I. M. Scott, S. Byrne & T. G. Matyók (ur.) *Routledge Handbook of Peacebuilding and Ethnic Conflict*. Routledge, Abingdon, Oxfordshire, New York, 94–104.
- Žagar, M., 2023b. Legitimate Multilevel Crisis Management from the Perspective of Human Rights, Minorities, and Non-Discrimination. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 91, 5–24, doi: 10.2478/tjjes-2023-0012
- Žagar, M., 2023c. Ob petindvajsetletnici uveljavitve Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin: kaj je prispevala in kako naprej? V S. Novak-Lukanovič & B. Riman (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi III*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 373–405, doi: 10.69070/2024_13
- Žagar, M., 2025. Percepcije pripadnikov družbenih manjšin o legitimnosti kriznega upravljanja med pandemijo covida-19: predstavitev rezultatov terenskega raziskovanja. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 62 (1), 109–128, doi: 10.51936/tip.62.1.109

- Žagar, M. & Brinar, I., 2008. Slovénie. V J.-M. de Waele (ur.) *Les démocraties européennes: approche comparée des systèmes politiques nationaux*. Armand Colin, Paris, 402–418.
- Žagar, M. & Novak, A., 1997. Ustavno varstvo in ustavnosodna presoja zaščite etničnih manjšin. *Pravna praksa* 16 (3), 2–5.
- Žagar, M. & Novak, A., 1998. La protección de las minorías nacionales en la Europa Central y del este a través del derecho constitucional e internacional. *Humana iura* (1997/1998), 19–68.
- Žagar, M. & Novak, A., 1999. Constitutional and International Protection of National Minorities in Central and Eastern Europe. V: M. Žagar, B. Jesih & R. Bešter (ur.) *The Constitutional and Political Regulation of Ethnic Relations and Conflicts: [Selected Papers]*. Ethnicity 2. Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 177–214.

Financiranje in dodatno pojasnilo

Prispevek temelji na štirih desetletjih raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja, zlasti v okviru raziskovalnega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081) in temeljnega raziskovalnega projekta Politična participacija narodnih manjšin in njihovih pripadnikov: Primerjalna študija politične participacije slovenskih skupnosti v sosednjih državah Republike Slovenije (J5-3117), financirana s strani Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, ter projekta programa Obzorja Evrope LEGITMULT, ki sta ga financirala Evropska unija (Horizon Europe Programme Call HORIZON-CL2-2021-DE-MOCRACY-91, GA No. 101061550) in švicarski državni sekretariat za izobraževanje, raziskavo in inovacije – SERI. Pri pisanju prispevka so bile ključne tudi izkušnje dolgoletnega dela v visokošolskem izobraževanju, na področju ocenjevanja kakovosti raziskovanja in visokošolskega izobraževanja, v okviru evalviranja raziskovalnih projektov na nacionalni in EU ravni, ter v organiziranju in upravljanju raziskovalne dejavnosti, znanstveno-raziskovalnega sistema ter pri oblikovanju in uresničevanju znanstvene in raziskovalne politike.

Approaches and Methodologies for Researching Complex Dynamic Social Phenomena, Objectivity, and the Financing and Evaluation of Research and Science (Scientific Essay)

Abstract

This scientific essay provides an overview of the main themes and fields explored by the author over four decades of research and scholarly publishing, together with an assessment of their relevance and contemporary significance. It then reflects on research approaches and methodologies for studying complex social phenomena, offering a critical discussion of the advantages, limitations, weaknesses, and challenges of the approaches, methods, and techniques applied, combined, and developed in the author's work. Particular attention is devoted to issues of objectivity and subjectivity, the ideological and value-laden nature of research in the social sciences and humanities, research ethics, and problematic tendencies related to political correctness in research and science. The essay further addresses questions concerning the organisation and financing of research and science in Slovenia and in a broader international context, outlining several proposals for addressing key structural problems. The concluding section reflects on the institutional evaluation of research organisations and the individual evaluation of researchers, as well as the assessment and validation of research quality and outcomes. It offers a critical discussion of both the positive and negative consequences of the publish-or-perish principle, the role of bibliometric indicators and peer review in quality assurance, challenges in academic publishing and open access to scholarly journals and monographs, the influence of indices largely controlled by private for-profit companies, and possible directions for the future development of research and science.

Keywords: methodology, research on complex dynamic social phenomena, ethnic and minority studies, organisation and financing of research and science, evaluation in research and science

»Monografija je pisana *lege artis*. Je izjemno zajetna, bogata s podatki, vsebinska, na trenutke polemična, predvsem pa stvarna. Stvari ne olepšuje, nastavlja zrcalo. Odpira teme, terja odgovore, predvsem pa omogoča novo raziskovanje. In to predvsem s tem, ker daje nastavke za razmišljanje. Da varstvo manjšin ne bo samo nekaj visokoletečega, morda celo poduhovljenega, ampak bo (p)ostalo nekaj oprijemljivega. Na kar bomo lahko tako v teoriji kot vsakodnevni praksi ponosni.«

Dr. Boštjan Udovič

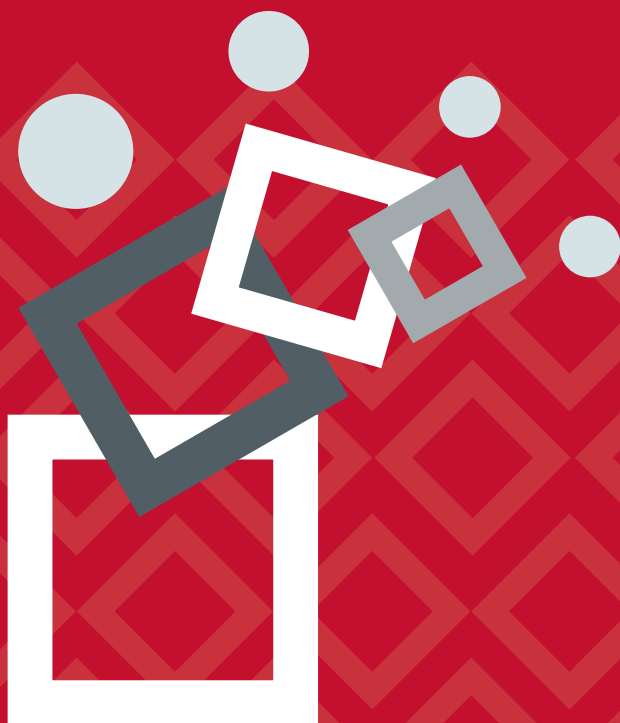
»Ključna spoznanja knjige so, da trajnostno sobivanje in uspešna integracija etničnih, jezikovnih in kulturnih manjšin zahtevata več kot samo formalno zagotovljene pravice ali posamezne dobre prakse – nujno je dolgoročno, usklajeno in sistemsko delovanje na vseh ravneh družbe. Le s celovitim pristopom, ki vključuje stalno izboljševanje zakonodaje, izobraževanja, socialnih politik in medijskega poročanja ter spodbuja dialog, sodelovanje in nenazadnje tudi znanstvene raziskave, kot jih najdemo v tej knjigi, je mogoče ustvariti odprto, pravično in odpornejšo družbo, v kateri je raznolikost ne le priznana, temveč tudi cenjena kot temelj skupnega napredka in družbene kohezije.«

Dr. Daniel Wutti

100
LET / YEARS

INSTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRASANJA
INSTITUTE FOR
ETHNIC STUDIES

ISBN-13: 978-961-6159-93-7

9 789616 159937

20,00 €